

ISSN: 1308-5549

Çankırı Karatekin Üniversitesi
**İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi**

Çankırı Karatekin University
**Journal of the Faculty of Economics &
Administrative Sciences**

Cilt/Volume: 14

Sayı/Issue: 4

Kış/Winter 2024

Sahibi / Owner

(Çankırı Karatekin Üniversitesi Adına)

(On Behalf of Çankırı Karatekin University)

Harun Çiftçi (Rektör/Rector)

Editör / Editor

Doç. Dr. Barış Öztuna, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Yayın Editörü / Publishing Editor

Dr.Öğr.Üyesi Firdes Şeyda Kahraman, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Alan Editörleri / Area Editors

Prof. Dr. Hatice Yazgan, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Emine Çeliksoy, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Esra Erenler Tekmen, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Doç. Dr. Rıfat Karakuş, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Doç.Dr. Üyesi Mehmet Sedat Uğur, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Doç.Dr. Üyesi Emine Çetinel, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Caner Dilber, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Dr. Öğr. Üyesi Firdes Şeyda Kahraman, Çankırı
Karatekin Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Sezer Öksüz, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Ongan Arslan, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Dil Editörleri / Language Editors

Doç.Dr. Burçin Demirbilek, Çankırı Karatekin Üniversitesi,
TR

Dr. Öğr. Üyesi Şuayip Turan, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Ongan Arslan, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Arş. Gör. Dr. Kübra Aşık Akdemir, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Arş. Gör. Dr. Mehmet Ali Demir, Çankırı Karatekin
Üniversitesi, TR

Mizanpai Editörleri / Layout Editors

Arş. Gör. Dr. Altan Aktaş, Çankırı Karatekin Üniversitesi, TR

Sekreterya / Secretary

Arş. Gör. Ömer Faruk Uğurlu, Çankırı
Karatekin Üniversitesi, TR

Arş. Gör. Nurdan Bana, Çankırı
Karatekin Üniversitesi, TR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Afrim Hoti (University of Phristina)

Prof. Dr. Arch Woodside (Boston College)

Prof. Dr. Aydın Özkan (Huddersfield Business
School)

Prof. Dr. Cenk Sözen (Başkent Üniversitesi)

Prof. Dr. Domingo Ribeiro-Soriano (University of
Alcala)

Prof. Dr. Hatice Yazgan (Çankırı Karatekin
Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Bozkurt (Çankırı Karatekin
Üniversitesi)

Prof. Dr. J. Augusto Felicio (Lisbon School of
Economics and Management)

Prof. Dr. Pineiro Chouso Juan Ramon

(Universidade de Santiago de Compostela)

Prof. Dr. R. Arzu Kalemci (Çankaya Üniversitesi)

Prof. Dr. Zhongqi Jin (Middlesex University
London)

Doç. Dr. Bardhok Bashota (University of Phristina)
Üniversitesi)

Doç. Dr. Francis Rico C. Domingo (De La Salle
University)

Doç. Dr. Harun Yıldız (Bandırma Onyediy Eylül
Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim Muradov (Dnipro Teknoloji
Üniversitesi)

Doç. Dr. İrge Şener (Çankaya Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Fatih Öztarsu (Hankuk
University Of Foreign Studies)

Doç. Dr. Rudra Pradhan (Vinod Gupta School of
Management)

Doç. Dr. Vesna Poposka (Makedonya Cum.
Uluslararası Vizyon Üniversitesi)

Dr. Ayhan Özkan (Ankara Valiliği)

Dr. Öğretim Üyesi Şuayip Turan (Çankırı
Karatekin Üniversitesi)

Dergi Yazışma Adresi /**Correspondence Address**

Çankırı Karatekin

Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dergisi Uluyazı Kampüsü, Çankırı

TÜRKİYE

Tel: +90 376 218 9542

Fax: +90 376 218 9546

E-mail: iibfdergi@karatekin.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuiibfd>

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Akın KOÇAK

Aydın ÖZKAN

Ayşegül ATEŞ

Bahtişen KAVAK

Carlos A. Albornoz

Cumhur ERDEM

Gülçin ÖZKAN

Hülya ÜLKÜ

İsmail TUNCER

Kemal YILDIRIM

Nilgün KUTAY

Ömer TORLAK

Yusuf Ziya TAŞKAN

Ankara Üniversitesi

Hull University

Akdeniz Üniversitesi

Hacettepe Üniversitesi

Facultad de Economía y Negocios Universidad del
Desarrollo

Abant İzzet Baysal Üniversitesi

York University

World Bank

Mersin Üniversitesi

Anadolu Üniversitesi

Dokuz Eylül Üniversitesi

İstanbul Ticaret Üniversitesi

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

4 Aylık Hakemli Süreli Sosyal Bilimler Dergisi

Dergimiz yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında) yayımlanan hakemli bir dergidir. Her cilt dört sayı içermektedir. Bu dergide öne sürülen fikirler makale yazarına aittir.

Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilemeden hiçbir alıntı yapılamaz.
Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Makale gönderme adresi: <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

The refereed journal is published four times yearly (March, June, September, & December). Each volume consists of four issues.

The views expressed in this journal are those of the authors. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

The journal publishes manuscripts both in Turkish and English.

Author guidelines are at <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>
Manuscripts should be sent to: <http://dergipark.gov.tr/ckuiibfd>

DERGİNİN TARANDIĐI İNDEKSLER / ABSTRACTING and INDEXING

Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics & Administrative Sciences is indexed by:

- AcademicKeys (2014-)
- Advanced Sciences Index (ASI) (2014-)
- Akademik Dizin (2012-)
- Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS Index) (2012-)
- AraŐtırmax (2012-)
- Business Source Corporate Plus (EBSCO) (2012-)
- CiteFactor (2014-)
- Directory of Open Access Journals (DOAJ) (2015-)
- EconBiz (RePEc) ve ECONIS (2014-)
- EconLit (2014-)
- Electronic Journals Library (WZB) (2014-)
- Gale - Cengage (Academic OneFile) (2015 -)
- Index Copernicus (2012-)
- Islamic World Science Citation Center (ISC) (2014-)
- J-Gate (2014-)
- Journal Index (2014-)
- Jour Informatics (2014-)
- JournalTOCs (2015-)
- Open Academic Journals Index (OAJI) (2014-)
- Proquest (2012-)
- Public Affairs Information Service (PAIS International) (2012-)
- Scipio (2012-)
- Scientific Indexing Services (SIS) (2014-)
- SHERPA/RoMEO (2014-)
- TUBITAK-ULAKBİM (Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı) (2015-)
- Türk Eğitim İndeksi (Index of Turkish Education) (2014-)
- UlrichsWeb (2012-)
- Worldwide Political Science Abstracts (WPSA) (2012-)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

ss. 856-873	Turist Deneyiminin Davranışsal Niyete Etkisi: Horma Kanyonu Örneği
	The Effect of Tourist Experience on Behavioral Intention: The Case of Horma Canyon
	Selda Yordam Dağıstan, Burhan Sevim
ss. 874-902	Consensus and Dissension Among Economists on the Economics, the Government and the Market: the Case of Turkey
	Devlet, Piyasa ve İktisat Konusunda İktisatçılar Arasındaki Uzlaşma ve Uzlaşmazlıklar: Türkiye Örneği
	Savaş Çevik, Hasan Umutlu
ss. 903-925	Üniversite Yöneticileri Perspektifinden Stratejik Liderlik
	Strategic Leadership from the Perspective of University Administrators
	Yeliz Cankurtaran
ss. 926-945	Genç İşsizlere Yönelik İşgücü Yetiştirme Programlarının Değerlendirilmesi: Çankırı Örneği
	Evaluation of Workforce Training Programs for Young Unemployed: The Case of Çankiri
	Ruhal Samanlı
ss. 946-978	Filistin’de İki Devletli Çözümün Önündeki Engeller ve Bir Çözüm Önerisi
	Obstacles to the Two-State Solution in Palestine and a Deal Proposal
	Abdullah Metin
ss. 979-1001	Kurumsal Boyutlarıyla Türkiye’de Savaş Ekonomisi Yönetimi: II. Dünya Savaşı Örneği
	War Economy Management in Türkiye with Its Institutional Dimensions: The Example of World War II
	Bengü Doğangün Yasa
ss. 1002-1035	Avrupa Birliği ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkelerdeki Sağlık Sistemi Performansının Değerlendirilmesi
	Evaluation of Health System Performance in the Member States of the European Union and the Organization of Economic Development and Cooperation
	Aslı Köse
ss. 1036-1064	Yapay Zekâ ve Uluslararası Ticaretin Bibliyometrik Analizi
	Bibliometric Analysis of Artificial Intelligence and International Trade

	Şüheda Baran
ss. 1065-1099	Türkiye'deki Yabancıların Çalışma Hayatına ve Sosyal Güvenlik Sistemine Etkileri
	Effects of Foreigners in Türkiye on Working Life and Social Security System
	Leyla Yılmaz, Suat Uğur
ss. 1100-1122	Fashion Sector and Artificial Intelligence Applications
	Moda Sektörü ve Yapay Zeka Uygulamaları
	Özlem Kaya, Serpil Aytaç
ss. 1123-1143	Vergiden Kaçınma Stratejisinin Firma Değeri Üzerindeki Etkisi
	The Impact of Tax Avoidance Strategy on Firm Value
	Neslihan Burgaz
ss. 1144-1171	Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Yeşil Yönetim ve Sürdürülebilirlik Algısının İncelemesi
	An Examination of Health Management Students' Perception of Green Management and Sustainability
	Feyza Akgün
Derleme Makaleleri/Review Articles	
ss. 1172-1210	Türkiye'de Uluslararası Koruma Altında Bulunan Yabancıların İstihdamının Mevzuat Bağlamında Değerlendirilmesi
	The Evaluation of The Employment of Foreigners Under International Protection In Türkiye In the Context of Legislation
	Elif Yüksel Oktay, Fatmanur Güder
Bibliyografi/Bibliography	
ss. 1211-1241	Turizmde Kriz ile İlgili Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi
	Bibliometric Analysis of Articles Published on the Crisis in Tourism
	Gonca Manap Davras, Hazal Ezgi Çelebi
Kitap İncelemesi/Book Review	
ss. 1242-1250	Modern Mali Devletin Oluşumu Bağlamında Vergi Devletlerinin Yükselişi Adlı Eser Üzerine Bir İnceleme
	A Review on the Rise of Fiscal States in the Context of the Formation of the Modern Fiscal State
	Yahya Ayyıldız

Araştırma Makalesi

Turist Deneyiminin Davranışsal Niyete Etkisi: Horma Kanyonu Örneği

Selda YORDAM DAĞISTAN

Sorumlu Yazar, Kastamonu Üniversitesi, TF
syordam@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8126-5817

Burhan SEVİM

Kastamonu Üniversitesi, TF
burhansevim@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3326-9642

Öz

Bireyler şehirde yaşamının yarattığı stresin etkilerini azaltabilmek için doğal alanları tercih etmektedir. Bu çalışmada turist deneyiminin davranışsal niyet üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Turist deneyiminin olumlu olması tekrar ziyaret niyeti veya tavsiye etme niyetini arttırmaktadır. Çalışma Horma Kanyonu'nu ziyaret eden turistler ekseninde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında 06.05.2023-25.06.2023 tarihleri arasında Horma Kanyonu'nu ziyaret eden turistlerden kolayda örnekleme yöntemiyle ulaşılan 401 katılımcıya anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda yapılan analizler sonucunda, deneyimin alt boyutlarından eğlence ve estetik deneyimlerin davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Eğitim ve kaçış deneyimlerinin ise davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda teorik ve uygulamaya yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Deneyim, turist deneyimi, davranışsal niyet
JEL Sınıflandırma Kodları: L83

The Effect of Tourist Experience on Behavioral Intention: The Case of Horma Canyon¹

Abstract

Individuals prefer natural areas to reduce the effects of stress caused by living in the city. This study aims to determine the effect of tourist experience on behavioral intention. A positive tourist experience increases the intention to revisit or intention to recommend. The study was conducted on tourists visiting Horma Canyon. Within the scope of the research, a survey was conducted with 401 participants who were reached by the convenience sampling method among the tourists who visited Horma Canyon between May 6, 2023, and June 25, 2023. -. In parallel with the purpose of the study, as a result of the analysis, it was determined that entertainment and aesthetic experiences, which are sub-dimensions of experience, have a significant effect on behavioral intention. Education and escape experiences were found to have non-significant effects on behavioral intention. In line with the results obtained, theoretical and practical suggestions were developed.

Keywords: Experience, tourist experience, behavioral intention
JEL Classification Codes: L83

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 03.11.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 05.07.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Yordam Dağistan, S. ve Sevim, B. (2024). Turist deneyiminin davranışsal niyete etkisi: Horma Kanyonu örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 856-873. doi: 10.18074/ckuiibfd.1385875

1. Giriş

Turistlerin sürekli değişen ihtiyaçları, destinasyonları rakiplerinden farklılaşmak ve rekabet avantajı elde etmek için yeni stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır (Cesur ve Çam, 2021). Son yirmi yılda hizmet odaklı yaklaşımdan deneyim odaklı yaklaşıma geçiş başlamış ve tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini önemseyen yeni bir anlayış doğmuştur. Bu anlayışta tüketiciler kendilerini işin içinde hissetmek ve tüketim deneyimlerinde katılımcı bir rol oynamak istemektedir (Pine ve Gilmore, 1998). Bu doğrultuda turistlerin seyahat etme nedenleri değişiklik göstermeye başlamış ve günlük hayatlarından uzaklaşarak farklı deneyim arayışları içine girmişlerdir (Moon ve Han, 2019).

Deneyim, seyahat ve turizmde temel bir yapı olarak rol oynamaktadır (Oh, Fiore ve Jeoung, 2007). Turist deneyimi, bir bireyin turizm faaliyetleri ve ürünlerine ilişkin algısıyla yakından ilişkilidir (Wei, Zhao, Zhang ve Huang, 2019). Turizm deneyimlerinin turistlerin gelecekteki davranışlarının en iyi belirleyicisi olduğu ortaya konmuştur (Kim, Ritchie ve McCormick, 2012). Pine ve Gilmore'un (1998) öne sürdüğü deneyim alanları farklı çalışmalarda, kruvaziyer turistler, festivaller, temalı parklar, müze ziyaretleri ve şarap turizmi gibi çeşitli bağlamlarda ele alınmıştır (Çetinkaya, 2017; Hosany ve Witham, 2010; Lee, Jeong, ve Qu, 2020; Mehmetoglu ve Engen, 2011; Quadri-Felitti ve Fiore, 2013; Yordam, 2021). Bu çalışmalar turist deneyiminin davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu göstermektedir.

İlgili alanyazında, turist deneyiminin algılanan değer, memnuniyet, sadakat, tekrar ziyaret niyeti ve tavsiye etme niyeti gibi değişkenlerle ilişkisini ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Agyeiwaah, Otoo, Suntikul ve Huang, 2019; Chen ve Chen, 2010; da Costa Mendes, Oom do Valle, Guerreiro ve Silva, 2010; Han ve Back, 2008; Lin ve Kuo, 2016). Ancak ele alındığı bağlama göre deneyim alanlarının baskınlığı değişebilmektedir (Aşan ve Yolal, 2020). Doğal alanları ziyaret eden turistlerin deneyimlerine yönelik yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir (Akkuş ve Yordam, 2021; Breiby, 2015; Chhetri, Arrowsmith ve Jackson, 2004; Cui, Liao ve Xu, 2017; Kara ve Tokmak, 2023; Lin ve Lee, 2020; Wei, Dai, Xu ve Wang, 2020). Bu nedenle çalışmada doğa turistlerinin deneyimlerinin davranışsal niyeti nasıl etkilediğinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

2. Kavramsal Çerçeve

Kavramsal çerçeve başlığı altında turist deneyimi, davranışsal niyet ve bu kavramlar arasındaki ilişki açıklanmıştır.

2.1. Turist Deneyimi

Deneyim, müşterilerin işletmeler tarafından sağlanan ürün veya hizmetlere karşı verdiği tepkilerdir (Chang ve Lin, 2015). Deneyim sadece bilişsel, duygusal, duyusal ve davranışsal bileşenleri değil, aynı zamanda çevredeki insanları, nesnelere ve süreçleri de içermektedir (Bagdare ve Jain, 2013). Deneyim kavramı sıradanlıktan sıra dışılığa doğru genişlemekte ve ürün/hizmet tüketiminin yanı sıra arkadaşlar, aile ve çevresindeki topluluklar tarafından edinilmektedir (Zhong, Busser ve Baloglu, 2017).

Pine ve Gilmore (1998) tarım, sanayi ve hizmet ekonomilerinden sonra gelişimin dördüncü aşamasının deneyim odaklı olduğunu belirterek deneyim ekonomisi kavramını önermiştir. Bu araştırmacılar eğitim, eğlence, estetik ve kaçış olmak üzere deneyimi dört alandan oluşan bir yapı olarak öne sürmüştür. Bu yapıdaki dört alan, katılım düzeyleri (aktif ve pasif) ve etkilenme düzeyi (özümseme ve sarmalanma) olmak üzere iki eksenle konumlandırılmıştır. Aktif katılım, deneyimin içinde bulunmayı ifade ederken, pasif katılım deneyimin içinde olmaktan ziyade özümseme şeklinde gerçekleşmektedir. Özümseme, insanlar zihin olarak deneyim içine dahil olduğunda ya da dikkatini verdiğinde gerçekleşirken, sarmalanma deneyimin bir parçası haline geldiklerinde oluşmaktadır (Oh vd., 2007). En iyi deneyimin gerçekleştiği nokta ise “hoş nokta” olarak ifade edilmekte ve deneyim alanlarının birbiriyle uyum içinde olduğunda ortaya çıkmaktadır. Bu yapıda estetik ve eğlence deneyimi pasif katılımı, eğitim ve kaçış deneyimi aktif katılımı temsil etmektedir.

Eğitim deneyimi, bireylerin deneyimlerini belirlemede önemli bir rol oynamakla birlikte tüketicilerin bilgi ve becerilerinin arttığı alandır (Hosany ve Witham, 2010; Quadri-Felitti ve Fiore, 2013). Turistler ziyaret ettikleri destinasyonlarda eğitim deneyimi yaşayarak yeni şeyler öğrenir ve becerilerini artırır (Oh vd., 2007). Spor etkinlikleri de eğitim deneyiminin yaşandığı alanlardan biridir (Hwang ve Lyu, 2015). Estetik deneyim, bireyin ortam üzerinde herhangi bir etkileşimi veya etkisi olmaksızın, kendini çevreleyen fiziksel ortamı kabul etmesidir (Hosany ve Witham, 2010; Oh vd., 2007). Eğlence deneyimi, katılımcının olan biteni pasif olarak özümsemesi yani etkinliklerde veya performanslarda gözlemci veya dinleyici olarak yer almasını ifade etmektedir (Lee vd., 2020). Ayrıca deneyimin en eski biçimi olarak belirtilmektedir (Hosany ve Witham, 2010; Oh vd., 2007). Kaçış deneyimi ise, katılımcının etkinliklere aktif olarak katılmasıdır (Hwang ve Lyu, 2015). Katılımcının kendini tamamen bulunduğu çevreye bırakarak, farklı bir zamanda ya da yerde yaşıyormuş gibi hissetmesiyle rutin hayatının dışına çıkmasını ifade etmektedir (Lee vd., 2020; Quadri-Felitti ve Fiore, 2013). Kaçış deneyimi, turizm deneyiminin kilit bir bileşeni olarak görülmektedir (Oh vd., 2007).

2.2. Davranışsal Niyet

Davranışsal niyet, bireyin gelecekteki beklenen veya planlanan davranışları olarak ele alınabilir (Çelik ve Dedeoğlu, 2019). Davranışsal niyet, ziyaretçinin aynı destinasyonu tekrar ziyaret etme veya destinasyonu başkalarına tavsiye etme isteği hakkındaki karardır (Chen ve Tsai, 2007; Liu, Li ve Kim, 2017). Bir diğer ifadeyle, turistik yeri ziyaret ettikten sonra bireylerin gelecekteki eğilimi/davranışı olarak tanımlanmaktadır (Pujiastuti, Nimran, Suharyono ve Kusumawati, 2017). Bu kavram, ekonomik davranış ve sosyal davranış olarak iki grupta sınıflandırılmaktadır. Ekonomik davranış, daha fazla ödeme isteği, yeniden satın alma ve değiştirme davranışını ifade ederken, sosyal davranış olumlu ve olumsuz ağızdan ağıza yayılan bilgilerle mevcut ve potansiyel müşteri davranışını etkilemeyi ifade etmektedir (Bendall-Lyon ve Powers, 2004).

2.3. Turist Deneyimi ve Davranışsal Niyet İlişkisi

Ürün veya hizmetlerle ilgili olumlu deneyim, insanların gelecekteki davranışsal niyetlerini tahmin etmede önemli bir faktördür (Sönmez ve Graefe, 1998). Bu bilgiye paralel olarak turist deneyimi de ziyaretçilerin davranışlarını etkileyen önemli bir değişkendir (Liu vd., 2017). Turistlerin memnuniyet ve davranışsal niyetlerini olumlu yönde etkilemek için akılda kalıcı, etkileyici ve hoş deneyimler sunulmalıdır (Chang ve Lin, 2015).

İlgili alanyazında birçok araştırmacı tarafından turist deneyiminin davranışsal niyeti etkilediği öne sürülmüştür. Hosany ve Witham (2010), Radder ve Han (2015) ve Çetinkaya (2017) kruvaziyer turistlerin deneyim, memnuniyet ve davranışsal niyet arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Hosany ve Witham (2010) eğlence ve estetik deneyimlerin tavsiye etme üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde, Çetinkaya (2017) eğlence ve estetik deneyimin davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu öne sürmüştür. Radder ve Han (2015) ise eğitim ve eğlence deneyimlerinin tekrar ziyaret niyeti üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu bulgulamıştır.

Kement (2019), Bingöl'de foto safari etkinliğine katılan bireylerin yaşadıkları deneyimin davranışsal niyet (tavsiye etme ve tekrar ziyaret) üzerindeki etkisini araştırmıştır. Deneyimin tüm alt boyutlarının (eğitim, eğlence, estetik ve kaçış) tekrar ziyaret niyetini etkilediği ve eğitim boyutu hariç diğer alt boyutların (eğlence, estetik ve kaçış) tavsiye etme niyeti üzerinde anlamlı etkisinin olduğunu tespit etmiştir. Yordam (2021), Alaçatı Ot Festivali'ne katılan bireylerin algılanan otantiklik, yiyecek deneyimi ve davranışsal niyeti arasındaki ilişkisini incelemiştir. Araştırma neticesinde, yiyecek deneyimini oluşturan eğlence ve kaçış alt boyutlarının davranışsal niyet üzerinde etkisi olduğunu tespit etmiştir. Kara ve Tokmak (2023), doğal alanları ziyaret eden bireylerin duygusal

deneyimlerinin davranışsal niyet üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırma bulguları, duygusal deneyimin estetik, eğlence ve kaçış deneyimi alt boyutlarının davranışsal niyetle pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ve duygusal deneyimlerin davranışsal niyeti etkilediğini ortaya koymuştur. Lee vd. (2020), temalı parkı ziyaret eden turistler üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında deneyim, memnuniyet ve tekrar ziyaret etme niyeti ilişkisini incelediği çalışmasında, eğitim ve estetik deneyim alanlarının memnuniyeti etkilediği, kaçış deneyiminin tekrar ziyaret etme niyeti üzerinde anlamlı etkisi olduğunu bulgulamışlardır. Benzer şekilde, Petra'yı ziyaret eden turistlerin duygusal deneyimlerinin memnuniyet ve davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmüştür (Prayag, Hosany ve Odeh, 2013). İlgili alanyazından yola çıkarak aşağıdaki hipotezler öne sürülmüştür.

H₁: Turist deneyiminin davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H_{1a}: Eğitim boyutunun davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H_{1b}: Estetik boyutunun davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H_{1c}: Eğlence boyutunun davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisi vardır.

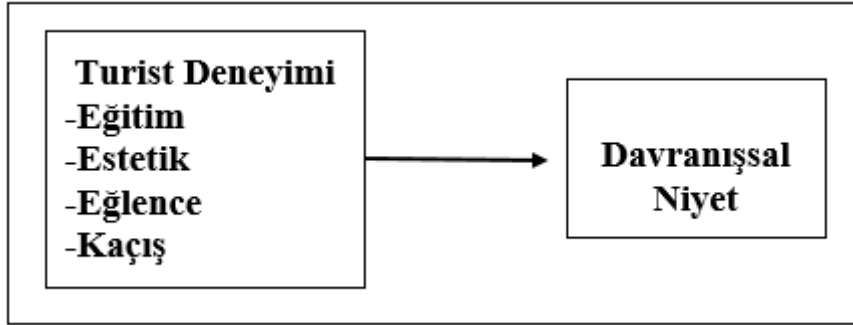
H_{1d}: Kaçış boyutunun davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisi vardır.

3. Yöntem

Bu çalışmada turist deneyiminin davranışsal niyet üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın evrenini Kastamonu ilinin Pınarbaşı ilçesi Horma Kanyonu'nu ziyaret eden turistler oluşturmaktadır. Evrenin tamamına ulaşılması mümkün olmayacağı için örnekleme yoluna gidilmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma kapsamında 06.05.2023-25.06.2023 tarihleri arasında kolayda örnekleme yöntemiyle 465 katılımcıya ulaşılmıştır. Eksik doldurulan anketlerin çıkarılması sonucunda 441 kullanabilir anketle analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırma verileri, araştırmacılar tarafından yüz yüze toplanmıştır. Bu çalışmanın etik açıdan uygun olduğuna (Kastamonu Üniversitesi Rektörlüğü Etik Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu Karar Tarihi: 03/10/2022 Karar Sayısı:10/2) dair gerekli izin alınmıştır.

Araştırmada iki bölümden oluşan anket formunun ilk kısmında turistlerin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik beş soru yer almaktadır. İkinci kısmında ise turistlerin Horma Kanyonu'na yönelik deneyimlerini ve davranışsal niyetlerini belirlemeye yönelik ifadeler bulunmaktadır. Turist deneyimi ölçeği için Oh, Fiore ve Jeoung (2007), davranışsal niyet ölçeği için Ramkissoon vd. (2011) çalışmasından yararlanılmıştır. Anket formunda yer alan ölçek maddeleri için 5'li

Likert kullanılmıştır. Araştırma amacı doğrultusunda geliştirilen model Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Araştırma Modeli

4. Bulgular

Bulgular bölümünde katılımcılara ait tanımlayıcı istatistikler, normal dağılım sonuçları, doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ve regresyon analizlerine yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Bilgiler

	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde (%)</i>		<i>Frekans</i>	<i>Yüzde (%)</i>
<i>Cinsiyet</i>			<i>Gelir Düzeyi</i>		
Kadın	188	42,6	1-8500 TL	66	15,0
Erkek	253	57,4	8501-10.000TL	47	10,7
<i>Medeni Durum</i>			10.001-15.000 TL	156	35,4
Bekâr	115	26,1	15.001-20.000 TL	56	12,7
Evli	326	73,9	20.001-25.000 TL	86	19,5
<i>Eğitim Düzeyi</i>			25.001 TL ve üzeri	30	6,8
İlkokul	16	3,6	<i>Yaş</i>		
Lise	97	22,0	18-25	131	29,7
Ön lisans	64	14,5	26-35	108	24,5
Lisans	242	54,9	36-45	137	31,1
Lisansüstü	22	5,0	46-55	65	14,7
<i>Toplam</i>	441	100	<i>Toplam</i>	441	100

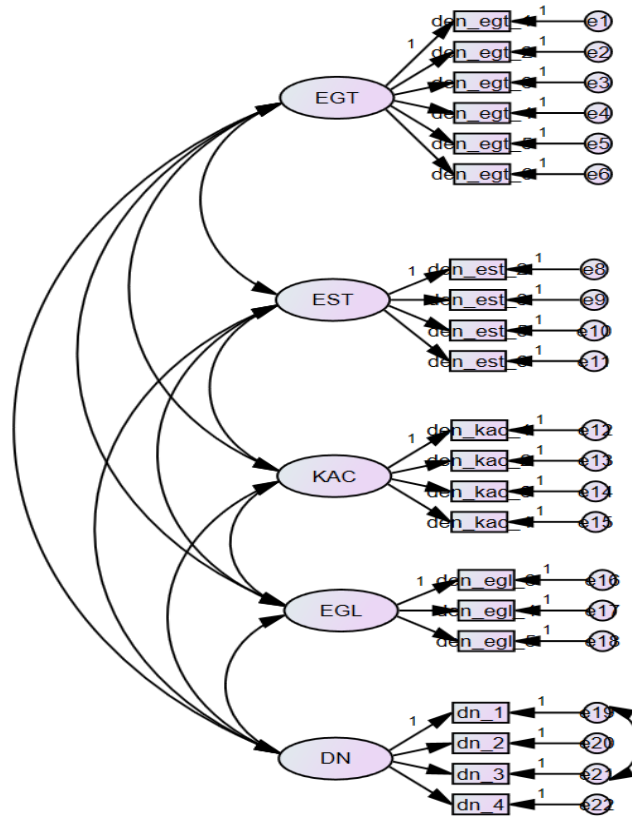
Tablo 1'e göre katılımcıların %57,4'ü erkek, %42,6'sı ise kadındır. Örneklem büyük çoğunluğunun (%73,9) evli olduğu görülmektedir. Bireylerin yarısından fazlasının (%54,9) lisans mezunu olduğu saptanmıştır. Katılımcıların %35,4'ünün 10.001-15.000 TL aralığında gelirinin olduğu ve %31,1'inin 36-45 yaş aralığında olduğu görülmektedir.

4.1. Değişkenlerin Normallik Testleri

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklerin normal dağılıma uygun olup olmadığını belirleyebilmek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Elde edilen değerler incelendiğinde eğitim (-1,223; 0,917), kaçış (-,630; -,587), eğlence (-1,248; 0,942), estetik (-1,324; 0,820) ve davranışsal niyet ölçeğinin (-1,354; 0,776) basıklık ve çarpıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında olduğu saptanmış ve parametrik analizler uygulanmıştır (Civelek, 2017).

4.2. Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Çalışmada kullanılan ölçeklerin geçerliliğini belirleyebilmek için doğrulayıcı faktör analizi, güvenilirlik düzeyini saptayabilmek için Cronbach's Alpha katsayısı kullanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ile elde edilen değerlerin teorik model ile uyumlu olup olmadığı incelenmiştir (Gündüz ve Akarçay, 2018). Araştırma kapsamında kullanılan ölçeklere ilişkin ölçüm modeline Şekil 2'de yer verilmiştir.

Şekil 2. Ölçeklere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin ölçüm modelinden elde edilen standardize edilmiş faktör yükleri, standart hatalar ve kritik oran değerleri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Değişkenler	Faktör Yükü	S.H.	Kritik Oran
Deneyim ($\alpha:0,905$)			
Eğitim Boyutu ($\alpha:0,954$)	EGT1	,856	
	EGT2	,908	,039 26,778
	EGT3	,887	,038 25,533
	EGT4	,910	,040 26,920
	EGT5	,919	,040 27,452
	EGT6	,816	,047 21,953
Estetik Boyutu ($\alpha:0,825$)	EST2	,786	
	EST3	,828	,063 17,343
	EST5	,738	,074 15,457
	EST6	,619	,070 12,742
Kaçış Boyutu ($\alpha:0,888$)	KAC1	,825	
	KAC2	,873	,048 21,056
	KAC3	,803	,050 18,979
	KAC4	,759	,046 17,597
Eğlence Boyutu ($\alpha:0,877$)	EGL3	,868	
	EGL4	,818	,042 20,429
	EGL5	,850	,053 21,494
Davranışsal Niyet ($\alpha:0,866$)	DN1	,587	
	DN2	,948	,184 13,685
	DN3	,662	,064 19,026
	DN4	,892	,186 13,624

Tablo 2’de elde edilen faktör yüklerinin 0,400’den düşük olmaması gerekmektedir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019). Bu nedenle, EST1, EST4, KAC5, KAC6, EGL1, EGL2 ve EGL6 ifadeleri faktör analizinden çıkarılmıştır. Tabloda verilen standardize edilmiş faktör yüklerinin 0,587-0,948 arasında olduğu belirlenmiştir. Karagöz (2017) araştırmalarda kullanılan ölçeklere ilişkin güvenilirlik katsayılarının 0,70 ve üzerinde değer alması gerektiğini ifade etmektedir. Bu çalışmada güvenilirlik analizine ilişkin katsayıların 0,866-0,954 arasında olduğu saptanmıştır. Bu değerlere göre çalışma kapsamında kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeyinin oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma kapsamında oluşturulan modelin örneklem verisi ile uyumunu belirlemek için uyum iyiliği değerlerinin incelenmesi gerekmektedir (Karagöz, 2017). Araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin ölçüm modelinden elde edilen uyum iyiliği değerleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3. Ölçeklere İlişkin Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İyiliği Kriterleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Model Sonucu Elde Edilen Değer
χ^2/df	≤ 3	≤ 5	2,93
GFI	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$	0,90
CFI	$>0,95$	$>0,90$	0,95
IFI	$>0,95$	$>0,90$	0,95
TLI	$>0,95$	$>0,90$	0,94
SRMR	$\leq 0,05$	$\leq 0,08$	0,60
RMSEA	$\leq 0,05$	$\leq 0,08$	0,06

Kaynak: Karagöz, 2017.

Çalışmada kullanılan ölçeklerin uyum iyiliği değerleri incelendiğinde χ^2/df : 2,93, GFI: 0,90, CFI: 0,95; IFI:0,95; TLI:0,94; SRMR: 0,06; RMSEA:0,06’dır. Bu değerlere göre yapısal modelin kabul edilebilir değerlere sahip olduğu saptanmıştır.

4.3. Regresyon Analizi

Araştırma amacı doğrultusunda oluşturulan modeli test edebilmek için regresyon analizinden faydalanılmıştır. Bu kapsamda yapılan analize ilişkin bulgulara Tablo 4’te yer verilmiştir.

Tablo 4. Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar		Anlamlılık Derecesi		R ²	Düzeltilmiş R ²	F	p
	B	Beta	t	p				
Eğitim boyutu	,010	,020	,416	,678	0,281	0,275	42,698	0,000
Estetik boyutu	,382	,302	5,756	,000				
Eğlence boyutu	,277	,287	5,472	,000				
Kaçış boyutu	-,005	-,010	-,217	,828				

Bağımlı değişken: Davranışsal niyet

Tablo 4'te turist deneyimi alt boyutlarının davranışsal niyet üzerindeki etkisine ilişkin bulgular yer almaktadır. Tablo incelendiğinde turist deneyimi alt boyutlarının davranışsal niyet üzerindeki etkisine ilişkin modelin anlamlılık değerinin 0,05 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Alt boyutlar açısından değerlendirildiğinde estetik ve eğlence boyutlarının davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkiye sahip oldukları ($p < 0,05$), eğitim ve kaçış boyutlarının ise davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı ($p > 0,05$) sonucuna ulaşılmıştır. Estetik boyutundaki bir birimlik artış davranışsal niyeti 0,382 birim artırırken, eğlence boyutundaki bir birimlik artış davranışsal niyet üzerinde 0,277 birimlik artışa neden olmaktadır. Ayrıca turist deneyimi ölçeği alt boyutlarının davranışsal niyeti %28,1 ($R^2=0,281$) seviyesinde açıkladığı tespit edilmiştir. Araştırma amacı doğrultusunda oluşturulan hipotezler incelendiğinde H_{1b} ve H_{1c} hipotezlerinin kabul edildiği, H_{1a} ve H_{1d} hipotezlerinin ise desteklenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda H_1 hipotezinin kısmen kabul edildiği söylenebilir.

5. Sonuç

Turistler, ziyaret ettikleri destinasyonlarda günlük yaşamlarından farklı olarak eşsiz ve unutulmaz deneyimler arayışı içerisinde. Turistin duygusal tepkileri, memnuniyet, davranışsal niyet, tutum ve destinasyon seçiminde belirleyici rol oynamaktadır (Hosany ve Prayag, 2013). Bu çalışmada turist deneyiminin davranışsal niyet üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçları turist deneyimini davranışsal niyeti etkilediğini göstermektedir. Ayrıca bu çalışma, deneyim ekonomisi modelini kullanarak doğal alanları ziyaret eden turistlerin farklı deneyim türlerini ortaya koymuştur.

Araştırma neticesinde, deneyim alanlarından eğlence ve estetik deneyimlerin davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu, eğitim ve kaçış deneyimlerinin ise davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmada doğal alanları ziyaret eden turistlerin pasif katılım gerçekleştirdiği ve yaşadıkları deneyimi zihinlerinde özümstediklerini söylemek mümkündür. Estetik deneyimler doğa turizminde önemli bir çekiciliğe sahiptir. Bu nedenle turistlerin tekrar ziyaret, tavsiye etme gibi davranışsal niyetlerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Nitekim, Quadri-Felitti ve Fiore (2013) şarap turizmi bağlamında estetik deneyimin olumlu anılar ve destinasyon sadakati üzerinde baskın olduğunu ortaya koymuştur. Kara ve Tokmak (2023) doğal alanları ziyaret eden turistlerin estetik, eğlence ve kaçış deneyiminin davranışsal niyetle pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç, çalışmanın bulguları ile paralellik göstermektedir.

Deneyimi farklı bağlamlarda inceleyen çalışmalarda, farklı deneyim alanlarının davranışsal niyet üzerinde baskın olduğu görülmektedir. Kruvaziyer turistlerin deneyimini ele alan çalışmalarda eğlence ve estetik deneyimlerin (Çetinkaya, 2017; Hosany ve Witham, 2010), turistlerin yiyecek deneyimini ele alan çalışmada eğlence ve kaçış boyutlarının (Yordam, 2021) davranışsal niyeti eklediği görülmüştür. Eğlence boyutunun davranışsal niyeti etkilediği bulgusuna ortaya koyan çalışmalarla, bu çalışmanın bulguları benzerlik göstermektedir. Bir diğer ifadeyle, araştırmanın sonucu literatürü destekler niteliktedir. Eğlence ve estetik deneyimlerin davranışsal niyet üzerinde anlamlı etkisinin olması, turistlerin eğlenceli ve ilgi çekici deneyimlere değer vermesiyle açıklanabilir. Estetik ve eğlence deneyimleri böylelikle turistlerde güçlü olumlu duygular uyandırabilir. Bu deneyimler, turistlerin bir destinasyonu tekrar ziyaret etme veya tavsiye etme niyetlerini şekillendirmede önem taşıyan güçlü duygusal bağlar ve unutulmaz anlar oluşturabilir.

Bu bulguların yanı sıra, eğitim ve kaçış boyutlarının davranışsal niyeti etkilemediği tespit edilmiştir. Sotiriadis (2017) doğa temelli destinasyonlarda turist deneyimlerinde estetik ve kaçış boyutlarının memnuniyeti önemli ölçüde etkilediğini belirtmiştir. Kanyonu ziyaret eden turistlerin birincil motivasyon kaynağı bilgi edinmek, yeni şeyler öğrenmek ya da günlük rutinden uzaklaşmak olmayabilir. Turistler bilgi edinmekten ziyade rahatlama, macera ve bulunulan ortamın duylara hitap etmesiyle daha çok ilgilenebilir. Dolayısıyla deneyimin davranışsal niyet üzerinde doğrudan etki söz konusu olmayabilir. Bu doğrultuda, deneyim alanlarını oluşturan eğitim, eğlence, estetik ve kaçış deneyimlerinin incelendiği konuya göre farklılık gösterdiği söylenebilir.

Gelecekteki araştırmacılar, Pine ve Gilmore'un (1998) öne sürdüğü deneyim alanlarını farklı bağlamlarda inceleyerek karşılaştırmalar yapabilir. Bunun yanı sıra, turist deneyiminin davranışsal niyete etkisinde yaş, cinsiyet gibi demografik özelliklerin düzenleyici rolü araştırılabilir.

Doğa rehberliğinde uzmanlaşan turist rehberleri, turistlere daha akılda kalıcı ve unutulmaz deneyimler yaşamalarına katkı sağlıyorlar. Bu da turistlerin memnuniyeti ve davranışsal niyeti olumlu yönde etkiler. Bu nedenle turist rehberleri odaları doğa rehberliği uzmanlaşma kurslarına yoğunlaşarak, daha nitelikli doğa rehberlerinin yetişmesine olanak sağlamalıdır. Nitelikli rehberler yabancı hayatı ve biyoçeşitliliğin korunması gibi çevreye duyarlı davranışlar sergileyerek turistlere çevreye karşı nasıl davranılması gerektiği hususunda farkındalık kazandırabilir.

Doğal alanların korunmasına yönelik geliştirilen projeler paydaşlar tarafından desteklenebilir. Çevre temizliği aktiviteleri düzenlenmesi ve kişilerin gönüllü olarak bu aktivitelere katılımlarının sağlanması için çaba gösterilmelidir. Kaynakların aşırı kullanılması, enerji kaynaklarının tüketilmesi ve atıkların azaltılması konularında yerel halkın bilinçlendirilmesi ve farkındalık yaratılması için eğitimler düzenlenebilir.

Doğal alanları ziyaret eden turistlerin bu çalışmada pasif katılım gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Ancak turistlerin aktif olarak da katılım göstermesi sağlanabilir. Buna yönelik kaçış deneyimi için yamaç paraşütü, kanyoning ve kaya tırmanışı gibi ekstrem sporların yapılabilmesi için yatırımların teşvik edilmesi sağlanabilir. Eğitim deneyimi için ise, doğal alanlardaki flora ve faunaya yönelik bilgilendirici levhalar ve ziyaret edilen yerlere ait tarihi ve kültürel bilgilerin yer aldığı tabelalar konulabilir. Destinasyon yöneticileri bu eksikliğin giderilmesine destek olabilir.

Kaynakça

- Agyeiwaah, E., Otoo, F. E., Suntikul, W. ve Huang, W.-J. (2019). Understanding culinary tourist motivation, experience, satisfaction, and loyalty using a structural approach. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(3), 295-313. doi:10.1080/10548408.2018.1541775
- Akkuş, Ç. ve Yordam, S. (2021). Rekreasyon Deneyimi, Memnuniyet ve Çevreye Duyarlı Davranış İlişkisi: Horma Kanyonu Örneği. *Turizm Akademik Dergisi*, 8(1), 15-28.
- Aşan, K. ve Yolal, M. (2020). Festival katılımcılarının deneyim temelli sınıflandırılması. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 964-978.
- Bagdare, S. ve Jain, R. (2013). Measuring retail customer experience. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 41(10), 790-804. doi:10.1108/IJRDM-08-2012-0084
- Bendall-Lyon, D. ve Powers, T. L. (2004). The impact of structure and process attributes on satisfaction and behavioral intentions. *Journal of Services Marketing*, 18(2), 114-121. doi:10.1108/08876040410528719

- Breiby, M. A. (2015). Exploring aesthetic dimensions in nature-based tourist experiences. *Tourism Analysis*, 20(4), 369-380.
- Cesur, Z. ve Çam, F. B. (2021). Deneyimsel pazarlamanın davranışsal niyet üzerindeki etkilerinde müşteri memnuniyetinin mediatör ve mağaza türünün moderatör rolü. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(Special Issue), 37-64.
- Chang, S.-H. ve Lin, R. (2015). Building a total customer experience model: applications for the travel experiences in Taiwan's creative life industry. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 32(4), 438-453. doi:10.1080/10548408.2014.908158
- Chen, C.-F. ve Chen, F.-S. (2010). Experience quality, perceived value, satisfaction and behavioral intentions for heritage tourists. *Tourism Management*, 31(1), 29-35.
- Chen, C.-F. ve Tsai, D. (2007). How destination image and evaluative factors affect behavioral intentions? *Tourism Management*, 28(4), 1115-1122.
- Chhetri, P., Arrowsmith, C. ve Jackson, M. (2004). Determining hiking experiences in nature-based tourist destinations. *Tourism Management*, 25(1), 31-43.
- Cui, Q., Liao, X. ve Xu, H. (2017). Tourist experience of nature in contemporary China: A cultural divergence approach. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 15(3), 248-264. doi:10.1080/14766825.2015.1113981
- Çelik, S. ve Dedeoğlu, B. B. (2019). Psychological factors affecting the behavioral intention of the tourist visiting Southeastern Anatolia. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*, 2(4), 425-450. doi:10.1108/JHTI-01-2019-0005
- Çetinkaya, Ö. (2017). Kruvaziyer turistlerinin deneyimleri, memnuniyetleri ve davranışsal niyetleri: İstanbul'da örnek bir çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 110-132.
- da Costa Mendes, J., Oom do Valle, P., Guerreiro, M. M. ve Silva, J. A. (2010). The tourist experience: Exploring the relationship between tourist satisfaction and destination loyalty. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, 58(2), 111-126.
- Han, H. ve Back, K.-J. (2008). Relationships among image congruence, consumption emotions, and customer loyalty in the lodging industry.

Journal of Hospitality & Tourism Research, 32(4), 467-490.
doi:10.1177/1096348008321666

Hosany, S. ve Prayag, G. (2013). Patterns of tourists' emotional responses, satisfaction, and intention to recommend. *Journal of Business Research*, 66(6), 730-737.

Hosany, S. ve Witham, M. (2010). Dimensions of cruisers' experiences, satisfaction, and intention to recommend. *Journal of Travel Research*, 49(3), 351-364. doi:10.1177/0047287509346859

Hwang, J. ve Lyu, S. O. (2015). The antecedents and consequences of well-being perception: An application of the experience economy to golf tournament tourists. *Journal of Destination Marketing & Management*, 4(4), 248-257. doi:10.1016/j.jdmm.2015.09.002

Kara, M. ve Tokmak, C. (2023). Doğal alanları ziyaret edenlerin duygusal deneyimleri ile davranışsal niyetleri arasındaki ilişki. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 240-257.

Kement, Ü. (2019). Foto safari etkinliğine katılan bireylerin turizm deneyimlerinin davranışsal niyete etkisi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 789-805.

Kim, J.-H., Ritchie, J. R. B. ve McCormick, B. (2012). Development of a scale to measure memorable tourism experiences. *Journal of Travel Research*, 51(1), 12-25. doi:10.1177/0047287510385467

Lee, S., Jeong, E. ve Qu, K. (2020). Exploring theme park visitors' experience on satisfaction and revisit intention: a utilization of experience economy model. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 21(4), 474-497. doi:10.1080/1528008X.2019.1691702

Lin, C.-H. ve Kuo, B. Z.-L. (2016). The behavioral consequences of tourist experience. *Tourism Management Perspectives*, 18, 84-91.

Lin, Y. H. ve Lee, T. H. (2020). How do recreation experiences affect visitors' environmentally responsible behavior? Evidence from recreationists visiting ancient trails in Taiwan. *Journal of Sustainable Tourism*, 28(5), 705-726. doi:10.1080/09669582.2019.1701679

Liu, X., Li, J. (Justin) ve Kim, W. G. (2017). The role of travel experience in the structural relationships among tourists' perceived image, satisfaction, and behavioral intentions. *Tourism and Hospitality Research*, 17(2), 135-146. doi:10.1177/1467358415610371

- Mehmetoglu, M. ve Engen, M. (2011). Pine and Gilmore's concept of experience economy and its dimensions: An empirical examination in tourism. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 12(4), 237-255.
- Moon, H. ve Han, H. (2019). Tourist experience quality and loyalty to an island destination: The moderating impact of destination image. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 36(1), 43-59. doi:10.1080/10548408.2018.1494083
- Oh, H., Fiore, A. M. ve Jeung, M. (2007). Measuring experience economy concepts: Tourism applications. *Journal of travel research*, 46(2), 119-132.
- Pine, B. J. ve Gilmore, J. H. (1998). *Welcome to the experience economy* (C. 76). Harvard Business Review Press Cambridge, MA, USA.
- Prayag, G., Hosany, S. ve Odeh, K. (2013). The role of tourists' emotional experiences and satisfaction in understanding behavioral intentions. *Journal of Destination Marketing & Management*, 2(2), 118-127.
- Pujiastuti, E. E., Nimran, U., Suharyono, S. ve Kusumawati, A. (2017). The antecedents of behavioral intention regarding rural tourism destination. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(11), 1169-1181. doi:10.1080/10941665.2017.1377270
- Quadri-Felitti, D. L. ve Fiore, A. M. (2013). Destination loyalty: Effects of wine tourists' experiences, memories, and satisfaction on intentions. *Tourism and Hospitality Research*, 13(1), 47-62. doi:10.1177/1467358413510017
- Radder, L. ve Han, X. (2015). An examination of the museum experience based on Pine and Gilmore's experience economy realms. *Journal of Applied Business Research*, 31(2), 455-470.
- Ramkissoon, H., Uysal, M. ve Brown, K. (2011). Relationship between destination image and behavioral intentions of tourists to consume cultural attractions. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 20(5), 575-595. doi:10.1080/19368623.2011.570648
- Sotiriadis, M. (2017). Experiential dimensions and their influence on behavioral intentions within the context of nature-based tourism. *Tourism and Hospitality Management*, 23(1), 35-50.
- Sönmez, S. F. ve Graefe, A. R. (1998). Determining future travel behavior from past travel experience and perceptions of risk and safety. *Journal of travel research*, 37(2), 171-177.

- Wei, C., Dai, S., Xu, H. ve Wang, H. (2020). Cultural worldview and cultural experience in natural tourism sites. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 43, 241-249.
- Wei, C., Zhao, W., Zhang, C. ve Huang, K. (2019). Psychological factors affecting memorable tourism experiences. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 24(7), 619-632. doi:10.1080/10941665.2019.1611611
- Yordam, S. (2021). Algılanan Otantiklik, Yiyecek deneyimi ve davranışsal niyet ilişkisi: Alaçatı Ot Festivali örneği. *OCAK: Türk Mutfak Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 45-53.
- Zhong, Y. Y. S., Busser, J. ve Baloglu, S. (2017). A model of memorable tourism experience: The effects on satisfaction, affective commitment, and storytelling. *Tourism Analysis*, 22(2), 201-217.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Çalışma için, Kastamonu Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından 03.10.2022 tarihli toplantıda 10/2 sayılı kararla onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Effect of Tourist Experience on Behavioral Intention: The Case of Horma Canyon

Extended Abstract

1. Introduction

The ever-changing needs of tourists force destinations to develop new strategies to differentiate from their competitors and gain a competitive advantage (Cesur ve Çam, 2021). In the past two decades, there has been a change from a service-oriented approach to an experience-oriented approach, and a new understanding of the needs and desires of consumers has emerged. In this approach, consumers seek to be involved and play a participative role in their consumption experiences (Pine and Gilmore, 1998). In this regard, tourists' reasons for traveling have changed and they have started to seek different experiences by getting away from their daily routines (Moon & Han, 2019).

Experience plays a role as a main construct in travel and tourism (Oh, Fiore, & Jeoung, 2007). The tourist experience is closely related to an individual's perception of tourism activities and products (Wei, Zhao, Zhang, & Huang, 2019). In the relevant literature, there are studies that reveal the relationship between tourist experience and variables such as perceived value, satisfaction, loyalty, revisit intention, and recommendation intention (Agyeiwaah, Otoo, Sunkul, & Huang, 2019; Chen & Chen, 2010; da Costa Mendes, Oom do Valle, Guerreiro, & Silva, 2010; Han & Back, 2008; Lin & Kuo, 2016).

2. Method

The population of the study consists of tourists visiting Horma Canyon in Pınarbaşı district of Kastamonu province. The survey technique, one of the quantitative research methods, was used in the research. Within the scope of the research, 465 participants were reached by the convenience sampling method between May 6, 2023, and June 25, 2023. . As a result of the removal of incomplete questionnaires, 441 usable questionnaires were analyzed. Oh, Fiore and Jeoung (2007) study was used for the tourist experience scale and Ramkissoon et al. (2011) study was used for the behavioral intention scale.

3. Results and Discussion

In order to determine whether the scales used in the research are compatible with a normal distribution, kurtosis and skewness values were examined. When the obtained values were examined, it was found that the kurtosis and skewness values of education (-1,223; 0,917), escape (-,630; -,587), entertainment (-1,248; 0,942), esthetic (-1,324; 0,820) and behavioral intention scale (-1,354; 0,776) were between -2 and +2 and parametric analysis was implemented (Civelek, 2017).

Karagöz (2017) states that the reliability coefficients of the scales used in research should be 0.70 and above. In this study, the reliability analysis coefficients were found to be between 0.866-0.954. According to these values, it can be concluded that the scales used in the study are reliable.

When the goodness of fit values of the scales used in the study are examined, χ^2/df : 2.93, GFI: 0.90, CFI: 0.95, IFI: 0.95, TLI: 0.94, SRMR: 0.06, RMSEA: 0.06. According to these values, the structural model was found to have acceptable values. Esthetic and entertainment dimensions were found to have a significant effect on behavioral intention ($p < 0.05$). Education and escape dimensions had no significant effect on behavioral intention ($p > 0.05$).

4. Conclusion

Tourists are in search of unique and unforgettable experiences in the destinations they visit, different from their daily life. Tourists' emotional reactions play a significant role in satisfaction, behavioral intention, attitude and destination choice (Hosany & Prayag, 2013). In this study, the effect of tourist experience on behavioral intention was investigated. Research results show that tourist experience affects behavioral intention. In addition, this study reveals the different types of experiences of tourists visiting natural areas using the experience economy model.

This study examines the impact of tourist experience on behavioral intention. The results show that tourist experience affects behavioral intention. In addition, this study reveals the different types of experiences of tourists visiting natural areas using the experience economy model. As a result of the research, it was observed that entertainment and esthetic experience dimensions have a significant effect on behavioral intention. Indeed, Quadri-Felitti and Fiore (2013) revealed that esthetic experience is dominant in positive memories and destination loyalty in the context of wine tourism. Kara and Tokmak (2023) revealed that the esthetic, entertainment and escape experiences of tourists visiting natural areas have a positive relationship with behavioral intention. This result is similar to the findings of this study.

In addition to these findings, it was found that education and escape dimensions had no effect on behavioral intention. Sotiriadis (2017) stated that esthetic and escape dimensions significantly affect satisfaction in tourist experiences in nature-based destinations. The primary motivation of tourists visiting the canyon may not be to gain knowledge, learn new things, or get away from the daily routine. Tourists may be more interested in relaxation, adventure and the sensory appeal of the environment than acquiring information. Therefore, experience may not have a direct impact on behavioral intention.

Future researchers could make comparisons by examining Pine and Gilmore's (1998) proposed experience dimensions in different contexts. In addition, the moderating role of demographic characteristics such as age and gender in the effect of tourist experience on behavioral intention could be investigated.

Research Article

Consensus and Dissension Among Economists on the Economics, the Government and the Market: The Case of Turkey^{1 2}

Savaş ÇEVİK

Selçuk Üniversitesi, İİBF

scevik@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0730-0746

Hasan UMUTLU

Sorumlu Yazar, Düzce Üniversitesi, ASBF

hasandnyl@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2604-3573

Abstract

This study examines the consensus among Turkish economists on basic assumptions and methods of economics, the relative role of the government and the market, and contemporary economic policies. The data used in the study were collected through survey implemented to academic economists employed in Turkish universities. The study is the first survey of economics, economic and finance academics in Turkey. The results reveal that Turkish economists have some degree of consensus in most of the propositions on the basic precepts and methodology of mainstream economics.

Anahtar kelimeler: Consensus, income distribution, economists' views, economists, government's role **JEL Sınıflandırma Kodları:** A11, A20, B00, D31

Devlet, Piyasa ve İktisat Konusunda İktisatçılar Arasındaki Uzlaşma ve Uzlaşmazlıklar: Türkiye Örneği

Öz

Bu çalışma, Türk iktisatçıları arasında iktisadın temel varsayımları ve yöntemleri, hükümet ve piyasanın görece rolü ve çağdaş iktisat politikaları konularında fikir birliğini incelemektedir. Araştırmada kullanılan veriler, Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan iktisat akademisyenlerine uygulanan anket yoluyla toplanmıştır. Çalışma, Türkiye'de iktisat, ekonomi ve ekonomi ve finans akademisyenlerine yönelik yapılan ilk anket olma özelliği taşımaktadır. Sonuçlar, Türk iktisatçıların ana akım iktisadın temel ilkeleri ve metodolojisine ilişkin önermelerin çoğunda bir dereceye kadar fikir birliğine sahip olduklarını ortaya koymaktadır.

Keywords: Fikir birliği, gelir dağılımı, iktisatçıların görüşleri, iktisatçılar, hükümetin rolü **JEL Classification Codes:** A11, A20, B00, D31

¹ This study was presented as a summary paper at the 10th ICOPEC 2019: International Conference of Political Economy.

² This study is derived from the master's thesis titled "Economists Between The State And The Market: Opinions And Attitudes Of Economists On The Role Of The State And The Market" supported by the BAP project (project no: 18203022) master's program, Department of Economics, at Selçuk University Institute of Social Sciences.

Geliş Tarihi (Received): 08.12.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 20.03.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Çevik, S. ve Umutlu, H. (2024). Consensus and dissension among economists on the economics, the government and the market: the case of Turkey. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 874-902. doi: 10.18074/ckuiibfd.1398029

1. Introduction

Economists are seen to be in disagreement in many aspects of economics including the nature of the discipline, to forming economic models and policy recommendations from methodology and assumptions used to produce the economic knowledge (Backhouse & Mederna, 2009; Maio, 2013). The main aim of the American Economic Association (AEA) and its annual meetings has been to establish a forum for exchanges ideas and developing a consensus among economists (May, McGarvey, & Whaples, 2014, p. 112).

Quantitative studies surveying the degree of agreement and disagreement among economists was late, compared to other disciplines (May, McGarvey, & Whaples, 2014). The survey-based studies go back about 30 years. Amongst the pioneering studies on this subject, Kearn et al. (1979) and Frey et al. (1984) should be mentioned. Kearn et al. (1979), based on a questionnaire of 30 propositions sent to AEA member economists, found that there was a high concession in microeconomics and positive-based propositions, but low in macroeconomic and normative-based propositions. He concluded that the widespread perception that economists did not agree was wrong. Frey et al. (1984) addressed the problem of concession and dissension among economists based on numerous policy propositions by focusing on international differences through surveys applied to economists from five countries (Austria, France, Germany, Switzerland, and the USA). In spite of a high consensus on that the market system is an effective and desirable social choice mechanism, they have found high dissension on income distribution, public expenditures, monetary issues, and supply-side economics proposition that were controversial issues of that period. They also found differences between countries in the degree of consensus. American, German and Swiss economists were supporting the market and competition more than Austrian and French economists. Since then, most of the studies have focused on the US and a few developed European countries. In a rare study from outside this sample, Stastny (2010) examined preferences for state intervention and liberalization through 22 proposals in a survey of Czech economists. According to the findings, Czech economists generally have a tendency towards liberalization.

Following Kearn et al. (1979), a series of studies including Alston, Kearn, & Vaughan (1992), Fuller & Geide-Stevenson (2003), Fuller & Geide-Stevenson (2014) were conducted on differences of opinion and consensus among US economists. The measurements at different time points allow discussing the changes in opinions over time. Following Frey et al. (1984), some studies such as Block & Walker (1988) and Ricketts & Shoesmith (1992) focused on international comparisons and countries other than the US. With slightly different propositions, methodology, and the sample, Colander (2005, 2008) examined students in postgraduate programs at leading universities in the US and Europe, identified significant variations in the views of US participants, and found that

European participants attached more importance on market failures such as incomplete competition and price rigidity than those of the US. The general finding in most studies is that disagreements are particularly high on normative issues. However, most policies in economics have normative foundations and the introduction of ideological and philosophical assumptions seems inevitable.

Some of the studies have addressed the consensus issue by focusing on the areas of specialization of economists, such as institutionalist economists (Alston & Vaughan, 1993), economic historians (Whaples, 1995), health economists (Fuchs, 1996), labor and public economists (Fuchs, Krueger, & Poterba, 1998), industrial economists (Aiginger, McCabe, Mueller, & Weiss, 2001), agricultural economists (Fertö, 2011) and public choice economists (Whaples & Heckelman, 2005). Maio (2013), on the other hand, examined the differences of opinion between mainstream and heterodox economists over a sample of the Italian economists. He found that both groups were generally different in terms of individual and academic characteristics, that the degree of disagreement among heterodox economists was lower than those of the mainstream economists, and that both groups differed significantly in important economic policies.

Apart from these, some studies (Fuller, Alston, & Vaughan, 1995; Klein & Stern, 2005; Klein & Stern, 2007; Horowitz & Hughes, 2018), the relationship between political preferences and the views of economists, as some of them (May, McGarvey, & Whaples, 2014; May, McGarvey, & Kucera, 2018) examined gender differences in economic opinions.

As can be seen from the relevant literature, most of the studies examining the views of economists are based on the samples from the USA and a limited number of developed economies. In this respect, examining the views of economists from developing countries would help to better understanding the differences between countries. The main purpose of this study is to determine the consensus/dissension points in opinions on economics as a science, the role of the state and contemporary economic policies among economists employed in Turkey-based universities. An important advantage of studies on developed countries is that it is possible to examine changes over time as measurements go back about 30 years and periodic measurements are carried out. Another objective of the study is to create a measuring point in Turkey for possible future works. Thus, it would be possible to examine the changes in the views of economists and the sources of the changes.

The rest of the study is organized as follows: In the second part, the measurement problems of consensus and the methodology followed in the study are introduced. The third section introduces the design of the research, the implementation of the survey and the basic characteristics of the research sample. In the fourth section, the findings of the research are presented and discussed. The last section concludes.

2. Measuring Consensus

The most widely used consensus measure in the literature is the relative entropy. Kearl et al. (1979), Frey et al. (1984), Block and Walker (1988), Alston et al. (1992), Ricketts & Shoesmith (1992), Fuller et al. (1995), Fuller & Geide-Stevenson (2003), Ferto (2011), Fuller & Geide-Stevenson (2014) employed the entropy to measure the consensus in the opinions of economists in different samples.

Entropy is basically a concept used to measure disorder and unpredictability in physical systems but was also proposed by Teachman (1980) to use it to measure diversity in information theory. In this sense, the entropy is a measure of diversity by a logarithmic (typically Base 2) weighted sum of probabilities of each category in a single probability distribution. Thus, for five response categories (strongly agree, agree, neither agree nor disagree, disagree, strongly disagree), entropy is calculated by summing weighted probabilities of categories as $H = -\sum_{i=1}^c P_i \text{Log}_2(P_i)$. Since this measure is sensitive to the number of categories as well as difficult to interpret; a relative entropy (ε) can be calculated by dividing the entropy (H) by maximum possible entropy for the number of categories, as $\varepsilon = H/\max(H) = -\sum_{i=1}^c P_i \text{Log}_2(P_i)/\text{Log}_2(C)$ (Budescu & Budescu, 2012). The relative entropy ranges between 0 (perfect consensus) and 1 (perfectly no consensus).

In this study, one of the measurements to consider the economists' opinions is the relative entropy by following previous studies. However, our relative entropy measure is not completely comparable to the most of the studies, since we use different scale responses in propositions (5-scale responses in most propositions, but also some propositions presented in 4-scale and 10-scale responses) while other studies mostly use 3-scale responses as agree, agree with provisos and disagree. If we rescale the responses, entropy calculated will likely change significantly. A major problem with the entropy measurement is the possible effects of the number of categories. Although relative entropy provides a normalization, when more options are offered to respondents, it will be more likely to selected different categories, which is expected to increase the value of entropy.

Another important problem with the relative entropy is the difficulty in interpretation. First, this measurement is non-linear, for example, a value of 0.5 cannot be interpreted as indicating a consensus in the midst of perfect consensus and perfect dissension (Fehr et al. 1984). Thus, although the measure of relative entropy is meaningful in comparing the degree of consensus in two different variables, as pointed out by Fuller & Geide-Stevenson (2014), interpreting the degree of consensus in a variable is arbitrary in some degree and is based on experience. For example, Fuller & Geide-Stevenson (2003) and Fuller & Geide-

Stevenson (2014) accept 0.8 and below as significant level consensus, as Fuller et al. (1995) accept 0.7 and below so.

Another problem is that the relative entropy does not provide information about the direction of consensus or dissension. In this case, studies have to use additional measures in order to evaluate the direction of consensus.

Finally, a relative entropy consensus measure does not take into account the relationship between categories and thus, variables are considered to consist of independent categorical variables (i.e. nominal categorical variables). However, in variables consist of ordered categories such as Likert-type items, the degree of consensus may vary depending on the distance between categories. In this respect, dispersion measures specific to ordered categorical variables may provide a more accurate assessment of consensus.

In the face of these problems, we followed these measurements:

Although we calculate the relative entropy (ε), we do not directly compare the relative entropy values with previous studies for two reasons: (1) While most of the previous studies used 3-point Likert-type scales, we used 5-scales in most propositions and 4-scale and 10-scales in some of them. (2) Since comparable studies are relatively old dated, it will not be possible to control the possible changes in opinions over time. Instead, we have included the relative entropy as an alternative measure in the tables, but instead of evaluating them individually, we preferred to use it to compare the general findings of the other studies with the findings of our study.

In order to evaluate the direction of consensus, we have used both arithmetic mean and average weighted opinion (AWO)³ by following Ricketts & Shoemith (1992) and Fertö (2011). When the value of this measurement is greater than zero, we will interpret it as a positive-weighted opinion on the variable, or less than 0, as a negative-weighted opinion.

In order to handle the measuring the consensus on an ordered categorical variable, we use the normed ordinal consensus measure (I^2) suggested by Blair and Lacy (1996, 2000). For an ordinal variable with k categories, d^2 is a non-normed ordinal concentration measure as $d^2 = \sum_{i=1}^{k-1} (F_i - 1/2)^2$, where F_i is the cumulative relative frequency for the i th category. As a concentration measurement, the large

³For this, a value is assigned to each category in a proposition and the sum of these values is divided by frequency. Assigned values are as follows: For variables of 5-scale, -2 for 1 (strongly disagree), -1 for 2 (disagree), 0 for 3 (neither agree or disagree), +1 for 4 (agree) and +2 for 5 (strongly agree). Variables with 4-categories are assigned -2 for 1 (definitely not realistic), -1 for 2 (somehow not realistic), +1 for 3 (partially realistic) and +2 for 4 (completely not realistic). Variables with 10-categories are assigned -4 for 1, -3 for 2, -2 for 3, -1 for 4, 0 for 5 and 6, +1 for 7, +2 for 8, +3 for 9, and +4 for 10.

values of d^2 indicate a concentrated distribution and the small values indicate a dispersed distribution. Blair and Lacy (1996, 2000) propose a normed concentration measure (l^2) based on d^2 by dividing d^2 by maximum possible value of d^2 , as $l^2 = d^2/d_{max}^2$. l^2 value ranges between 0 (maximum dispersion/minimum consensus) and 1 (minimum dispersion/maximum consensus). We have classified the degree of consensus into four categories and associated it with certain values of l^2 as follows:

- $l^2 < 0.40$: No consensus
- $0.40 \leq l^2 \leq 0.49$: Modest consensus
- $0.50 \leq l^2 \leq 0.59$: Substantial consensus
- $l^2 > 0.59$: Strong consensus

Although l^2 provides a linear measure of consensus in an ordered categorical variable, determining the appropriate values of l^2 for the degree of consensus, and thus determining breakpoints, is arbitrary to some degree. However, our classification of breakpoints has presented consistent results with entropy values.

3. Research Design

Research data is collected through a survey implemented to faculty employed in the departments of "economics", "economy" and "economy and finance" of the Turkey-based universities. The questionnaire included propositions from previous studies (Alston, Kearl & Vaughan, 1992; Block & Walker, 1988; Colander, 2005; Frey et al., 1983; Fuller & Geide-Stevenson, 2014; May, McGarvey & Whaples, 2014; Ricketts & Shoesmith, 1992) as well as original propositions specific to Turkey's economic and social conditions.

The questionnaire was distributed via their emails to all faculties whose contact information can be obtained in departments' websites and social media on March-September 2018. Table-1 presents the sample and population characteristics. According to official websites of departments, there are 1845 of academics employed in three departments. The questionnaire was filled by 438 academics and the response rate was 23.7%. As can be seen in Table-1, our sample is noticeably representative of the population in terms of academic title, gender and type of university especially.

Table 1. Basic characteristics of sample and population

	Population		Sample	
	%	N	%	N
Academic Title				
Research Assistant	%30.1	556	%31.5	138
Assist. Prof. Dr.	%30.8	569	%28.3	124

Assoc. Prof. Dr.	%17.7	327	%19.4	85
Prof. Dr.	%21.3	393	%20.8	91
Gender				
Male	%66.3	1224	%71	311
Female	%33.7	621	%29	127
University Type				
Public University	%84	1550	%85.8	376
Private University	%16	295	%14.2	62
Undergraduate Degree				
Economics			%78.5	343
Other Major			%21.5	94
Total	%100	1845	%100	438
Age		Mean: 39.9	St. Dev.: 0.47	

The questionnaire was first pre-tested with a small group then finalized. The first six propositions consider the validity of basic homo-economicus assumptions of economics on four-scale (1- completely unrealistic; 4-completely realistic). The next six propositions questioned the relationship with other disciplines in terms of the advancement of economic knowledge and are scaled from 1 (completely unimportant) to 5 (very important). Seven propositions that intended to measure collectivist-individualist tendencies and six propositions that directed to measure the opinions on state-individual responsibility in some basic services (basic education, health, pension, higher education, job providing, housing) had 10-scale responses. To measure the views on trade-off between economic growth and other policies such as (life condition, worker rights, environmental protection, income redistribution, consumer rights, and social assistance), six propositions were included in the questionnaire, presented in options between 1 (the other policy is very important) and 5 (economic growth is very important). All other propositions were presented on the standard Likert scale as 'strongly disagree' (1) and 'strongly agree (5)'.

4. Consensus among Turkish economists

4.1. Basic Assumptions and Methodology of Mainstream Economics

The relative role for the state and the market, or the emphasis on state intervention or market solutions, can be considered largely with regard to assumptions about the method and assumption of economics, and to individual values and philosophical/political assumptions. This section presents the consensus measures and opinions of Turkish economists on basic assumptions about individual

behavior, the methodology, and approach of orthodox economics, the relationship of economics to other disciplines, and economic education.

4.1.1. Precepts on Individual Behavior

Heterodox approaches and behavioral/experimental economics recently has been frequently criticized the mainstream economics' assumptions on how preferences form and how humans make decisions. The individual who is rational, self-interested, and who tries to maximize own benefit is often accused of being unrealistic and therefore not making accurate predictions.

Tablo-2. The validity of *homo-economicus* assumptions

	<i>Mean</i>	<i>AWO</i>	ϵ	I^2	<i>Consensus</i>
#1 Rationality: Individuals are rational and utility maximizers.	2.80 (0.038)	0.120	0.81	0.47 (-0.025)	Modest
#2 Self-interest vs. Societal interest: Maximizing individual interests also maximizes societal interests as a whole.	2.25 (0.041)	-0.080	0.89	0.38 (-0.019)	None
#3 Unlimited need: Human needs are unlimited.	2.80 (0.053)	0.094	0.97	0.19 (-0.018)	None
#4 Perfect information: Individuals often have perfect information in the decision-making process.	1.85 (0.033)	-0.226	0.73	0.53 (-0.018)	Substantial
#5 Independent decision-making: Individuals are solitary decision makers in the decision-making process.	2.29 (0.035)	-0.077	0.80	0.49 (-0.020)	Modest
#6 Cost and benefit calculation: Individuals can fully understand the benefits and costs of choices when making choices.	2.22 (0.035)	-0.094	0.79	0.49 (-0.018)	Modest

1-Completely unrealistic / 4-Completely realistic. Standard errors are in the parentheses.

In order to examine the approach of Turkish economists to this issue, the participants were asked to evaluate six propositions about the basic assumptions on the human behavior of orthodox economics and to what extent they were valid

in economic analysis. Table-2 presents consensus measures and average opinions on these propositions.

Of these propositions, only a positive average opinion emerged in the assumptions of rationality (#1) and unlimited need (#3), and in other propositions, the AWO was negative. Therefore, on average, assumptions of rationality and unlimited need are more supported than others.

On the other hand, the unlimited need (#3) is the assumption which the least consensus on. Subsequently, no consensus was found on the assumption of the consistency of self-interest and societal interest (#2) also. Participants agree on the assumptions of rationality (#1), the independent decision-making (#5), and cost-benefit calculation (#6) at a moderate level, while a significant level on perfect information (#4) assumption. The most commonly agreed issue among the participants was that individuals have mostly complete information in decision-making processes (#4).

4.1.2. The Methodology of Mainstream Economics and Economics as a Scientific Discipline

Another source of disagreement among economists is the assumptions about the method of mainstream economics. In order to evaluate this, thirteen propositions, some of which were included in other studies, were included in the questionnaire. Five of these propositions were on the scientific method of economics as general, four of them were about the methodology of neoclassical economics, and four were about doing-economics.

Among the five propositions on the scientific nature and methodology of economics, ‘benefiting from other disciplines’ (#7) has the highest average weighted support, and there is a ‘substantial’ consensus among economists on this proposition. Economics’ dependency on mathematical models (#8) received positive support on average, but there is no consensus on this proposition.

Table-3. The Methodology of Economics

		<i>Mean</i>	<i>AWO</i>	ε	I^2	<i>Consensus</i>
#7	Economics should benefit more from the other disciplines for a better explanation of real-life economic facts.	4.16 (0.044)	0.264	0.69	0.55 (-0.025)	Substantial
#8	Today’s economics has become increasingly dependent on mathematical models that depend on unrealistic assumptions.	3.49 (0.055)	0.112	0.87	0.38 (-0.020)	None

#9	Economics is the most scientific of the social sciences	3.26 (0.056)	0.060	0.95	0.35 (-0.018)	None
#10	The use of econometrics and statistics does not provide much of the expected benefit and does not produce meaningful results to produce valid economic knowledge.	3.00 (0.056)	0.001	0.90	0.36 (-0.016)	None
#11	The application of tools and methods of economics to non-economic social phenomena (family, crime, law, etc.) does not make a scientific contribution.	2.08 (0.045)	-0.211	0.77	0.52 (-0.022)	Substantial
#12	GDP is an insufficient measure of overall economic performance.	3.52 (0.050)	0.118	0.82	0.44 (-0.021)	Modest
#13	Macro models based on the assumption of a “representative, rational agent” yield generally useful and reasonably accurate predictions.	2.85 (0.046)	-0.035	0.84	0.48 (0.016)	Modest
#14	In today’s market economies, the condition ‘competitiveness’ are pretty much met.	2.45 (0.048)	-0.125	0.78	0.47 (-0.019)	Substantial
#15	Neoclassical economics is sufficient and appropriate today to obtain basic predictions of economics.	2.28 (0.045)	-0.165	0.80	0.50 (-0.020)	Substantial
#16	We can draw a sharp line between positive and normative economics.	3.06 (0.050)	0.013	0.88	0.43 (-0.017)	Modest
#17	Economists can make policy proposals regardless of their own normative values.	2.96 (0.052)	-0.008	0.88	0.39 (-0.015)	None
#18	Economists cannot predict financial crises.	2.73 (0.047)	-0.063	0.81	0.47 (-0.016)	Modest
#19	Economists agree on the fundamental issues	2.68	-0.074	0.88	0.40	Modest

(0.052)

(-0.017)

1- Strongly disagree 5 – Strongly agree. Standard errors are in the parentheses.

Average weighted opinions on the statement “economics is the most scientific of the social sciences” (#9) is positive but slightly above zero, while it is exactly zero for the proposition (#10) which is the opposite expression of the use of econometrics and statistics in economics. Again, there is disagreement about these two propositions among participants. The proposition (#11) which is against the application of the economic method to other social phenomena has a strongly negative AWO and there is a substantial degree of consensus on it. In general, it can be said that Turkish economists have a strong average opinion in favor of interdisciplinary relations and a substantial agreement on this issue. On the other hand, it can be said that there is a neutral average view against the use of mathematical models, econometrics, and statistics in economics but there is no consensus on these issues. Therefore, there are serious disagreements among Turkish economists regarding these two issues.

Regarding the general applications of neoclassical economics, the weighted average opinions on all four propositions indicate an opposite position to neoclassical economics. On average, Turkish economists have expressed opinions in favor of that GDP is insufficient to measure overall economic performance, that admission of representative-rational agents cannot produce useful and reasonable estimates for macro models, that today's market economies do not meet the competitiveness condition and that neoclassical economics is not sufficient to obtain basic predictions of economics. The average opinions are especially solid for propositions #12, #14 and #15. Furthermore, they have a certain degree of consensus on these propositions. There was a substantial consensus on the lack of competitiveness conditions and the inadequacy of neoclassical economics, while a modest consensus on the inadequacy of GDP and the assumption of representative-rational agents.

In the four propositions on ‘doing economics’, the average weighted opinions do not point a particular way very sharply. However, with the relatively small average opinion, it can be said that the participants are in favor of that financial crises could be predicted, that economists could not agree on basic issues and that economists could make distinctions between positive and normative judgments. It is concluded that there is a modest consensus on these three propositions. However, in the proposition that economists can act independently from their normative values while making policy proposals, the average opinion did not point to a clear direction and there was no consensus on the proposition.

4.1.3. Economics and Other Disciplines

The above assessment showed that Turkish economists find interaction with other disciplines⁴ important. To examine economists' views on inter-disciplinary relations, we asked participants how they consider other disciplines in terms of the advancement of economic knowledge. Naturally, no discipline was seen as insignificant. In terms of weighted average opinions, sociology and psychology were found to be relatively more important than others were, while law and history were less important. Interestingly, the importance of econometrics, statistics and mathematics were less than averagely on sociology, psychology, and political science. Moreover, there is a 'strong' or 'substantial' consensus in the views of Turkish economists regarding the importance of other disciplines. The level of consensus on the importance of sociology, psychology, and history was found to be 'strong' and substantial for political science, econometrics/statistics, mathematics, and law.

Table-4. Economics and other disciplines

		<i>Mean</i>	<i>AWO</i>	ε	I^2	<i>Consensus</i>
#20	Sociology	4.53	0.350	0.60	0.71	Strong
		(0.029)			(-0.012)	
#21	Psychology	4.34	0.307	0.58	0.67	Strong
		(0.032)			(-0.016)	
#22	Politics	4.32	0.301	0.70	0.55	Substantial
		(0.032)			(-0.017)	
#23	Econometrics/Statistics	4.31	0.298	0.67	0.58	Substantial
		(0.030)			(-0.016)	
#24	Mathematics	4.29	0.295	0.68	0.57	Substantial
		(0.031)			(-0.017)	
#25	History	4.24	0.282	0.65	0.63	Strong
		(0.035)			(-0.016)	
#26	Law	3.94	0.215	0.71	0.59	Substantial
		(0.038)			(-0.018)	

⁴ In the questionnaire, we listed disciplines' name as default. However, there was a blank line to allow participant to add any discipline name that were not listed.

1- Completely unimportant / 5-Very important. Standard errors are in the parentheses.

4.1.4. Economics Education

In the questionnaire, there are four propositions about economics education. Among these, a significant average opinion was in only the #27 proposition that more emphasis should be placed on institutions in undergraduate economics education. Turkish economists reached substantial consensus on this proposition. Propositions that competitive equilibrium model is not useful for developing countries such as Turkey and that it should be given more weight than the market failure to government failure are also partially supported on average. However, there is no consensus on the first one, and there is a modest consensus in the second. The proposition that the graduate programs in Turkey should be modeled on the US program has albeit small negative AWO and has not detected a consensus on it.

Table-5. Economics education

		<i>Mean</i>	<i>AWO</i>	ε	t^2	<i>Consensus</i>
#27	Undergraduate economics education should devote more time to the design of social, legal, and economic institutions.	3.87 (0.046)	0.199	0.76	0.52 (-0.024)	Substantial
#28	Competitive equilibrium models taught in the textbooks are for developed countries and are not very meaningful in order to understand developing economies such as Turkey.	3.33 (0.053)	0.076	0.88	0.39 (-0.019)	None
#29	Basic micro and macro-economic courses should give as much attention to government failures as to market failures	3.25 (0.048)	0.056	0.87	0.45 (-0.017)	Modest
#30	Graduate economics education in Turkey should be designed on the model	2.92	-0.017	0.97	0.32	None

of United States programs. (0.058) (-0.019)

1- Strongly disagree 5 – Strongly agree. Standard errors are in the parentheses.

4.2. Collectivist-Libertarian Preferences and the Role of the Government

There may be serious differences in the assumptions of philosophical, political and even human nature and social preferences at the root of the views on the role of the state and the market. In order to evaluate the libertarian or collectivist tendencies of the participants, six propositions also used in international social surveys such as World Values Survey (WVS), European Values Survey (EVS), and International Social Survey Program (ISSP) were included in the questionnaire. The propositions were presented on a scale of 1 (pro-market and individual) to 10 (pro-government and society) in the questionnaire.

In terms of the average weighted opinions, the participants were distinctly pro-redistributive but pro-market for propositions #34 (government in economy) and #35 (competition). In the first of these propositions, it was supported by the view that increasing the weight of the private sector in the economy and in the second, that competition would increase productivity and innovation. In other propositions, the average weighted opinions are very close to the midpoint of the scale. On the other hand, there is no consensus on the propositions except for moderate consensus on the weight of the private sector in the economy.

Table-6. Collectivist – libertarian preferences

		<i>Mean</i>	<i>AWO</i>	ϵ	t^2	<i>Consensus</i>
#31	Redistribution: We need larger income differences as incentives for individual effort (1) –Income should be made more equal (10)	6.39 (0.130)	0.176	0.94	0.31 (-0.016)	None
#31	Responsibility: People should take more responsibility to provide for themselves (1) – Government should take more responsibility to ensure that citizens are provided for (10)	5.52 (0.125)	0.006	0.97	0.34 (0.017)	None
#32	Effort-Better Life: Better life can be obtained by hard work (1) – Better life	5.46	-0.006	0.99	0.32	None

	depends on factors other than hard-working (10)	(0.128)				(-0.016)
#33	Regulation: The state should give firms (the private sector) more free space (1) - Government should control firms (private sector) more effectively (10)	5.35 (0.122)	-0.026	0.94	0.35	None (-0.016)
#34	The Government in the Economy: The weight of the private sector in the economy should increase. (1) - The weight of the public sector in the economy should increase. (10)	4.69 (0.114)	-0.141	0.95	0.40	Modest (-0.019)
#35	Competition: Competition stimulates productivity and innovation (1) – More competition reduce societal welfare (10)	4.15 (0.123)	-0.259	0.94	0.36	None (-0.019)

1- Pro-market/individual / 10- Pro-government/society. Standard errors are in the parentheses.

The questionnaire also includes propositions to measure Turkish economists' views on the role of the government on some basic social services that are frequently subjected to government intervention in modern societies. Participants expressed the views on a scale 1 (government should be responsible) to 10 (individual should be responsible). Accordingly, smaller average values represent a stronger view of the government's responsibility.

Tablo-7. Social services and government-individual responsibility

		<i>Mean</i>	<i>AWO</i>	ε	P^2	<i>Consensus</i>
#36	Primary/secondary education	2.08 (0.098)	-0.684	0.57	0.62 (-0.031)	Strong
#37	Health	2.56 (0.108)	-0.581	0.71	0.52 (-0.028)	Substantial

#38	Pensions	3.42	-0.405	0.86	0.39	None
		(0.121)			(-0.021)	
#39	Higher education	4.28	-0.240	0.95	0.29	None
		(0.136)			(-0.019)	
#40	Job security	4.24	-0.239	0.94	0.37	None
		(0.120)			(-0.018)	
#41	Housing	5.11	-0.076	0.98	0.34	None
		(0.125)			(-0.018)	

1- Government responsibility / 10- Individual responsibility. Standard errors are in the parentheses.

Looking at the average weighted opinions, a distinctly pro-government preference for “primary/secondary education” and “health” has prevailed among Turkish economists. Moreover, the participants have reached a “strong” and a “substantial” consensus on these issues respectively. Although there is a significant pro-government opinion on the pension, there is no consensus among the participants on this issue. There is also a pro-government but slightly lower average opinion on higher education and job security. Among the services listed, there is no clear view of only housing services. There is no consensus except for primary/secondary education and health services.

4.3. The Trade-offs Between Economic Growth and Other Policies

The policy debates on economic policies may be rooted in perceptions about the trade-off between policies and in assumptions adopted about the impact of a particular policy choice on other policy objectives. In developing countries such as Turkey and of course in developed countries, one of the most important economic policy objectives is economic growth. Any economist, of course, will not deny the importance of economic growth but it is expected that there would be a serious debate when we consider other economic and social policy goals together with economic growth. For example, a clean and green environment may be desirable by most people, but if economic growth is thought to be achieved only by a sacrifice from a clean and green environment, and the choice between the two should be made, the differences in preferences for a clean and green

environment become more pronounced. In this respect, the extent to which one policy is preferred can be assessed by considering losses from the other policy.

In order to evaluate this issue, we included a battery of propositions which asks how Turkish economist consider policy priorities “for Turkey” against economic growth. The participants expressed their opinions on a scale between 1 (‘other’ policy is very important) and 5 (economic growth is very important). If participants think that there is no trade-off between economic growth and other policy objectives, there is an option to indicate this. Table-8 presents consensus measures on this issue.

Table-8. Trade-offs between economic growth and other major policy goals

	No trade-off	Mean	AWO	ε	t^2	Consensus
#42 Living conditions	11.9%	1.95 (0.052)	-0.241	0.78	0.53 (-0.022)	Substantial
#43 Worker rights	12.6%	2.01 (0.051)	-0.227	0.82	0.51 (-0.021)	Substantial
#44 Environmental protection	9.6%	2.20 (0.056)	-0.183	0.84	0.47 (-0.021)	Modest
#45 Income redistribution	11.4%	2.28 (0.060)	-0.164	0.84	0.43 (-0.022)	Modest
#46 Consumer rights	16.9%	2.35 (0.057)	-0.149	0.86	0.43 (-0.022)	Modest
#47 Social assistance	13%	2.76 (0.059)	-0.056	0.89	0.37 (-0.020)	None

1-Other policy very important / 5- Economic growth very important. Standard errors are in the

parentheses.

Approximately 17% of respondents think that there is no trade-off between consumer rights and economic growth. For others, this rate is about 13% for social assistance, 13% for worker rights, 12% for living conditions, 10% for income distribution and environmental protection. Other participants felt that there was a trade-off between economic growth and other policies and made choices accordingly.

Among those who think that there is a trade-off, it is seen that choices in all policy pairs are towards other policy goals rather than economic growth. Compared to economic growth, Turkish economists have considered all policies available but especially living conditions and worker rights as more important than economic growth. Among other policies, social assistance is the least supported policy against economic growth. Although the average weighted opinion is in favor of social assistance, it appears to be near the midpoint of the scale.

There is also a clear consensus among the views, with the exception of social assistance. The most commonly agreed-upon policies by economists were living conditions and worker rights with substantial consensus. There is a modest consensus on environmental protection, income distribution, and consumer rights.

4.4. Government Intervention and Macroeconomic Policies

In the last part of the questionnaire, there were a series of propositions which drawn previous studies and which developed specifically to the Turkish economy, to consider participants' view on government intervention and macroeconomic policies. In some of the propositions, participants were asked to evaluate with respect to 'general economic policies' without referring to any particular economy, while some propositions were prepared in a manner that refers directly to the Turkish economy. In the following tables, propositions that refer to the Turkish economy were indicated by the abbreviation TR.

Table-9 presents statistics on propositions on government intervention, income distribution, and tax policies. Most of the 11 propositions on general government intervention generally evaluate government intervention from the perspective of economic efficiency. The first eight of these were designed to be against government intervention and the other three were expressed in favor of government intervention. In the first five questions, it can be said that the opinions in favor of state intervention have supported by Turkish economists, albeit small average weighted opinions. The highest support among these was on the proposition for the minimum wage regulation (#52). Among these, the only proposition that reached a consensus on was #51. However, in the propositions presented by referring to the Turkish economy, average opinions were against

government intervention. The three propositions (#56, #57, #58) affirming government intervention have a high average weighted support. Moreover, with a modest consensus, Turkish economists have averagely an opinion toward government intervention for economic development and government regulation, while a substantial consensus on strong regulations for high-risk financial transactions.

Table-9. Government intervention, income distribution, and taxes

		<i>Mean</i>	<i>AWO</i>	ε	I^2	<i>Consensus</i>
Government Intervention						
#48	Reducing government intervention in economic and social areas improves economic efficiency.	2.92 (0.053)	-0.019	0.86	0.39 (-0.015)	None
#49	It would be better to order public services to the private sector as much as possible instead of providing them with the government.	2.67 (0.055)	-0.076	0.92	0.36 (-0.017)	None
#50	Countries with bigger government tend to have lower economic performance.	2.81 (0.055)	-0.044	0.93	0.35 (-0.017)	None
#51	Excessive regulations to protect employment worsen the economic performance.	2.96 (0.052)	-0.008	0.88	0.40 (-0.015)	Modest
#52	A minimum wage increases unemployment among young and unskilled workers	2.62 (0.053)	-0.087	0.89	0.39 (-0.018)	None
#53	TR - The amount of resources used by the government in Turkey is higher than it should be.	3.30 (0.053)	0.069	0.91	0.38 (-0.017)	None
#54	TR - The number of public employees in Turkey is greater than it should be and	3.08	0.019	0.95	0.35	None

	should be reduced.	(0.056)			(-0.018)	
#55	TR – Government regulation to regulate economic life in Turkey is excessive.	3.00	0.001	0.92	0.38	None
		(0.054)			(-0.017)	
#56	In developing countries, economic development cannot be achieved without active intervention and the guide by the government.	3.67	0.153	0.81	0.49	Modest
		(0.048)			(-0.023)	
#57	High-risk financial transactions should be regulated more strictly.	3.95	0.217	0.77	0.51	Substantial
		(0.046)			(-0.023)	
#58	Antitrust laws should be used vigorously.	3.61	0.140	0.86	0.46	Modest
		(0.049)			(-0.021)	

Income Distribution

#59	The redistribution of income is a legitimate task for the government	4.00	0.229	0.70	0.57	Substantial
		(0.043)			(-0.026)	
#60	TR - The distribution of income in Turkey should be more equal	4.14	0.260	0.70	0.58	Substantial
		(0.040)			(-0.021)	
#61	TR - Income distribution in Turkey, compared to the country's current level of development is quite worse.	3.71	0.163	0.79	0.48	Modest
		(0.048)			(-0.021)	
#62	The government should provide everyone with a minimum income.	3.44	0.100	0.89	0.40	Modest
		(0.053)			(-0.020)	

Tax Policy

#63	Income taxes should be made single and	2.37	-0.145	0.92	0.34	None
-----	--	------	--------	------	------	------

	flat-rate.	(0.058)			(-0.021)	
#64	TR - The Turkish tax system should be relied on less consumption taxes and more on income taxes.	3.65 (0.056)	0.149	0.91	0.36 (-0.021)	None
#65	Dividend and capital gains should be taxed at a lower rate than as labor income.	1.97 (0.049)	-0.236	0.80	0.46 (-0.021)	Modest
#66	Lowering the income tax rate encourages more work and more income.	3.23 (0.050)	0.053	0.86	0.43 (-0.018)	Modest
#67	Reducing the tax rate on income from capital gains would encourage investment and promote economic growth.	3.12 (0.050)	0.027	0.83	0.43 (-0.016)	Modest
#68	The long run benefits of higher taxes on fossil fuels outweigh the short run economic costs.	3.39 (0.051)	0.088	0.89	0.42 (-0.020)	Modest

1- Strongly disagree 5 – Strongly agree. Standard errors are in the parentheses.

Contrary to the views on general government interventions, the opinions on income distribution appear to be relatively more pronounced and to have some degree of consensus on. Averagely, Turkish economists generally support the government's function on redistribution in both general terms and Turkey case. Turkish economists support redistributive measures by the government. Moreover, there is a substantial degree of consensus on this view. Participants averagely think that income distribution in Turkey is quite worse according to its economic development level and have a moderate consensus on this proposition. Lastly, the participants supported the idea of minimum income to everyone, albeit at a slightly lower average with a moderate consensus.

The opinions on tax policies are largely in line with the preferences of the income distribution. In the last few decades, there has been a worldwide tendency to make income taxes more flat in rate schedule (by tax cuts and lowering bracket numbers) and to reduce taxes on capital due to concerns of enhancing economic efficiency and responding to international tax competition. In most countries, tax structure has become to be based on consumption taxes rather than income taxes

with the concern of economic performance, especially after the 2008 economic crisis. It can be argued that these tendencies have costs in terms of ‘justice’. On the other hand, the Turkish tax system has long been dominated by consumption taxes.

On average, Turkish economists do not support a flat or single-rate income tax. Therefore, it can be inferred that they are in favor of a progressive income tax. At the same time, it is supported on average that the Turkish tax system should be weighted more income taxes instead of consumption taxes. However, there was no consensus on these two issues. The idea of taxing dividends and capital gains at a lower rate than labor income is explicitly rejected on average with a modest consensus. Consequently, Turkish economists have preferences prioritizes justice and income distribution in the design of tax policies, although there is no strong average weighted opinion when tax policy is associated with economic efficiency.

Table-10. Macroeconomic stability and policies

		<i>Mean</i>	<i>AWO</i>	ε	ρ^2	<i>Consensus</i>
Economic Stability						
#69	There is a natural rate of unemployment to which the economy tends in the long-run.	3.55 (0.050)	0.126	0.81	0.46 (-0.024)	Modest
#70	In the short run, unemployment can be reduced by increasing the rate of inflation.	3.19 (0.046)	0.043	0.81	0.48 (-0.016)	Modest
#71	Changes in aggregate demand affect real GDP in the short run but not in the long-run.	3.02 (0.049)	0.005	0.83	0.43 (-0.014)	Modest
#72	An economy that operates below potential GDP has a self-correcting mechanism that will eventually return it to potential GDP.	2.52 (0.049)	-0.111	0.85	0.45 (-0.018)	Modest
#73	Inflation is primarily a monetary phenomenon	3.26 (0.055)	0.060	0.89	0.38 (-0.020)	None

#74	TR - The current level of the current account deficit in Turkey is a natural consequence of economic growth.	2.96 (0.061)	-0.009	0.95	0.28 (-0.016)	None
#75	Wage-price controls should be used to control inflation	2.88 (0.053)	-0.027	0.89	0.39 (-0.015)	None
#76	TR - The economic benefits of an expanding population in Turkey outweigh the economic costs.	2.81 (0.053)	-0.044	0.93	0.38 (-0.018)	None

Fiscal Policy

#77	Appropriately designed fiscal policy can increase the long-run rate of capital formation and economic growth	3.82 (0.038)	0.187	0.65	0.63 (-0.024)	Strong
#78	Fiscal policy (e.g. tax cut and/or expenditure increase) is more effective than monetary policy on a less than fully employed economy	3.61 (0.040)	0.139	0.73	0.57 (-0.019)	Substantial
#79	Legal fiscal rules should be introduced to limit borrowing and public expenditures.	3.57 (0.047)	0.130	0.82	0.49 (-0.021)	Modest
#80	In achieving the budget balance, the business cycle should be taken into consideration rather than the annual budget balance.	3.45 (0.043)	0.102	0.80	0.53 (-0.018)	Substantial
#81	Expanding public job training programs is an effective way to address sizable structural unemployment.	3.62 (0.042)	0.142	0.71	0.57 (-0.024)	Substantial
#82	Management of the business cycle should be avoided from activist fiscal policies.	2.71 (0.041)	-0.067	0.79	0.54 (-0.017)	Substantial

#83	TR - The structural budget deficit of Turkey should be eliminated through a combination of lower expenditures and higher tax revenues.	2.98 (0.048)	-0.005	0.88	0.45 (-0.018)	Modest
-----	--	-----------------	--------	------	------------------	--------

Central Bank

#84	TR - The Central Bank should be independent from the government in terms of tool selection.	4.14 (0.047)	0.260	0.77	0.50 (-0.023)	Substantial
#85	TR - The Central Bank should be independent of the government in terms of setting the goal.	3.57 (0.063)	0.129	0.93	0.27 (-0.019)	None
#86	TR – Primary function of the central bank should be to decrease inflation.	3.60 (0.055)	0.137	0.91	0.37 (-0.020)	None
#87	TR - The central bank should be instructed to increase the money supply at a fixed rate.	3.03 (0.052)	0.006	0.92	0.40 (-0.018)	Modest

1- Strongly disagree 5 – Strongly agree. Standard errors are in the parentheses.

Table-10 presents statistics on propositions about macroeconomic stability and policies. Propositions can be grouped into general macroeconomic stability, the effectiveness of fiscal policies and the function of the central bank. Yet, while some propositions are presented without referring any specific country, some that indicated TR abbreviation in the table were asked by referring to the Turkish economy.

Of the eight propositions on general economic stability and balances, Turkish economists have a modest consensus on four propositions. From these four propositions, the existence of the natural unemployment rate and the negative relationship between inflation and unemployment are supported in terms of average weighted opinions. There is no explicit average weighted opinion in proposition #71 regarding the aggregated demand-GDP relationship. On the other hand, Turkish economists clearly disagree that the automatic stabilization mechanism would get the economy to potential GDP, on average. Of the other four propositions without consensus, the opinion that inflation is a monetary

phenomenon has been slightly supported. In propositions on the cause of current account deficit and the economic benefit of population growth which are two important controversial debates in the Turkish economy, there is no clear direction in averaged opinions. Similarly, the average opinions in the proposition about the use of wage-price controls in the fight against inflation do no strong and explicit averaged opinion.

Turkish economists appear to have more specific and agreed views on the role of fiscal policy than other topics. The assumptions that a well-designed fiscal policy will increase economic growth and that the fiscal policy will be more effective than monetary policy in an underemployed economy receive high support on average. The first one is strong and the second one has substantial consensus on. On the other hand, the Turkish economists with moderate consensus also support the application of fiscal rules such as legal limits on borrowing and public expenditures on average. The implementation of public job training programs and taking into account the business cycle in the budget balance are also significantly supported on average with a substantial consensus.

One of the important debates in Turkey's economy has been the role of the central bank both in terms of government-central bank relations and its function in the design of the economic policy. Four propositions about the government-central bank relation and the role of the central bank with referring to Turkey were included in the questionnaire. On average, Turkish economists noticeably support the central bank's independence in terms of tool selection with a substantial consensus. The independence of the central bank from the government in terms of setting goals is also supported on average, but opinions do not indicate a consensus. Turkish Central Bank's primary objective is legally to achieve and sustain price stability. This function averagely supported by participants but there is no consensus on it. The proposition that the central bank must follow a constant rate of money supply growth seems to be centered on average with a modest consensus.

5. Conclusion

The general finding of our study is that although the size of the agreement has changed, it has reached a consensus among Turkish economists on many proposals especially regarding the basic assumptions and methods of economics.

About most of the basic assumptions about individual behavior, approach and basic methodology in mainstream economics, the considerable consensus exists among Turkish economists. In general, the direction of consensus in these issues points to a skeptical position on average.

Of traditional assumptions, only rationality and unlimited need have been positively supported, while others have not supported for being unrealistic to

construct economic models. The participants also opposed the method of neoclassical economics and, on average, supported interdisciplinary interaction, and were skeptical of the use of mathematics and econometrics/statistics. There seems to be a solid consensus on the use of other disciplines to produce economic knowledge. On average, participants found sociology, psychology, and political science to be more important than other disciplines for the advancement of economic knowledge. The predominant view of utilizing other disciplines is also reflected in the approach to economic education.

On the other hand, in terms of collectivist-individualist tendencies, opinions seem to be dispersed. Except for a moderate consensus on the increase of the private sector's weight in the economy, no consensus was found in these propositions. Of these propositions, only the redistribution was supported by Turkish economists in terms of average weighted opinions, as Turkish economists have shown a libertarian tendency in terms of supporting competitiveness and increasing the weight of the private sector in the economy. When we look at the opinions on certain types of public services, a solid weighted opinion has emerged that the responsibility of the government is considered to be higher than the responsibility of individuals especially in primary/secondary education, health, and retirement. Moreover, Turkish economists on the first two propositions have a solid consensus. Of six public services, only in housing, the pro-government responsibility opinion is not evident. This may be attributed to the limited initiatives of the government in providing social housing in Turkey historically.

When the views on trade-offs between economic growth and other policies are considered, Turkish economists reported the opinion in favor of 'other' policies against economic growth. Moreover, there is consensus on all except for social assistance. The average opinions against social assistance may be considered in the context of hot discussions about the use of social benefits as a mean of populist policies.

Of the propositions for government intervention on macroeconomic issues, a consensus on most propositions that linked to economic efficiency has not been reached. On the contrary, the participants have agreed on all the propositions regarding income distribution. The average views show that participants are skeptical about the efficiency costs of government intervention but support the improvement of the income distribution. The propositions regarding tax policy have a similar result. Four of the six propositions have consensus, and income distribution concerns appear to be seen at the forefront of tax policy design.

When the propositions related to macroeconomic policies are examined, it is seen that there is a consensus on all the propositions (strong consensus on some) regarding fiscal policy. An effective pro-fiscal policy is at the forefront on average. The Central Bank's tool independence is highly supported by Turkish

economists and has a solid consensus. However, the objective of price stability and goal independence are matters of partial disagreement.

Compared to the studies on developed countries, especially the United States, it can be said that Turkish economists give more support to government intervention which especially if it is related to income distribution. Studies on the United States generally suggest that economists give broad support to the fundamentals of market capitalism. Turkish economists seem to be somewhat skeptical about the basic assumptions and methods of mainstream economics.

Reference

- Aiginger, K., McCabe, M., Mueller, D. C., & Weiss, C. (2001). Do american and european industrial organization economists differ? *Review of Industrial Organization*, 19, 383-405.
- Alston, R. M., & Vaughan, M. B. (1993). Institutionalists: united front or divergent voices of dissent? *Journal of Economic Issues*, (27), 351-361.
- Alston, R. M., Kearl, J. R., & Vaughan, M. B. (1992). Is there a consensus among economists in the 1990s? *The American Economic Review*, 82(2), 203-209.
- Backhouse, R. E., & Mederna, S. G. (2009). On the definition of economics. *Journal of Economic Perspectives*, 23(1), 221-233.
- Blair, J., & Lacy, M. G. (1996). Measures of variation for ordinal data as functions of the cumulative distribution. *Perceptual and Motor Skills*, (82), 411-418.
- Blair, J., & Lacy, M. G. (2000). Statistics of ordinal variation. *Sociological Methods & Research*, 28(3), 251-280.
- Block, W., & Walker, M. (1988). Entropy in the canadian economics profession: sampling consensus on the major issues. *Canadian Public Policy / Analyse de Politiques*, 14(2), 137-150.
- Budescu, D. V., & Budescu, M. (2012). How to measure diversity when you must. *Psychological Methods*, 17(2), 215-227.
- Colander, D. (2005). The making of an economist redux. *Journal of Economic Perspectives*, 19(2), 175-198.
- Colander, D. (2008). The making of a global european economist. *Kyklos*, 61(2), 215-236.

- Fertö, I. (2011). Is there a consensus among hungarian agricultural economists? *Post-Communist Economies*, (36), 399-413.
- Frey, B. S., Pommerehne, W. W., Schneider, F., & Gilbert, G. (1984). Consensus and dissension among economists: an empirical inquiry. *The American Economic Review*, 74(5), 986-994.
- Fuchs, V. R. (1996). Economics, values, and health care reform. *The American Economic Review*, 86(1), 1-24.
- Fuchs, V. R., Krueger, A. B., & Poterba, J. M. (1998). Economists' views about parameters, values, and policies: survey results in labor and public economics. *Journal of Economic Literature*, (36), 1387-1425.
- Fuller, D. A., Alston, R. M., & Vaughan, M. B. (1995). the split between political parties on economic issues: a survey of republicans, democrats, and economists. *Eastern Economic Journal*, 21(2), 227-238.
- Fuller, D., & Geide-Stevenson, D. (2003). Consensus among economists: revisited. *Journal of Economic Education*, (34), 369-387.
- Fuller, D., & Geide-Stevenson, D. (2014). Consensus among economists: an update. *The Journal of Economic Education*, 45(2), 131-146.
- Horowitz, M., & Hughes, R. (2018). Political identity and economists' perceptions of capitalist crises. *Review of Radical Political Economics*, 50(1), 173-193.
- Kearl, J. R., Pope, C. L., Whiting, G. C., & Wimmer, L. T. (1979). A confusion of economists? *The American Economic Review*, 69(2), 28-37.
- Klein, D. B., & Stern, C. (2005). Professors and their politics: the policy views of social scientists. *Critical Review*, 17(3-4), 257-303.
- Klein, D. B., & Stern, C. (2007). Is there a free-market economist in the house? *American Journal of Economics and Sociology*, 66(2), 209-234.
- Maio, M. D. (2013). Are mainstream and heterodox economists different? an empirical analysis. *The American Journal of Economics and Sociology*, 72(5), 1315-1348.
- May, A. M., McGarvey, M. G., & Kucera, D. (2018). Gender and european economic policy: a survey of the views of european economists on contemporary economic policy. *Kyklos*, 71(1), 162-183.
- May, A. M., McGarvey, M. G., & Whaples, R. (2014). Are disagreements among male and female economists marginal at best?: a survey of aea members

and their views on economics and economic policy. *Contemporary Economic Policy*, 32(1), 111–132.

Ricketts, M., & Shoesmith, E. (1992). British economic opinion: positive science or normative judgement? *The American Economic Review*, (82), 210-220.

Stastny, D. (2010). Czech economists on economic policy: a survey. *Econ Journal Watch*, 7(3), 275-287.

Teachman, J. D. (1980). Analysis of population diversity: measures of qualitative variation. *Sociological Methods and Research*, 8, 341-362.

Whaples, R. (1995). Where is there consensus among american economic historians? the results of a survey on forty propositions. *Journal of Economic History*, (55), 139-154.

Whaples, R., & Heckelman, J. C. (2005). Public choice economics: where is there consensus? *The American Economist*, 49(1), 66-78.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules have been followed in all preparation processes of this study. In case of a contrary situation regarding scientific ethics issues, all responsibility belongs to the authors of the study and Çankırı Karatekin University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Araştırma Makalesi

Üniversite Yöneticileri Perspektifinden Stratejik Liderlik

Yeliz CANKURTARAN

Amasya Üniversitesi, SHMYO

yeliz.cankurtaran@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0030-3354

Öz

Bu çalışmanın amacı, üniversitelerde stratejik liderliğe yönelik yönetici akademisyenlerin görüşlerini derinlemesine incelemektir. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim deseni kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubu Amasya Üniversitesi'nde görev yapan 12 yönetici akademisyenden oluşmaktadır. Araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme kullanılarak veriler toplanmış ve içerik analizi ile incelenmiştir. Bulgulara göre, katılımcıların her birinin stratejik liderliği birden fazla kavramla bağlantılandığı, özellikle stratejik liderliği misyonu ve vizyonu olan, geleceği göz önüne alan ve doğru karar verebilen kavramlarıyla ilişkilendirme oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcıların stratejik liderlik türlerini ise demokratik ve ileri görüşlülük kavramlarıyla ilişkilendirme oranlarının yüksek olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca katılımcılar stratejik liderlik uygulamalarını etkileyen özellikleri "iletişim becerileri" ve "kurumun yapısı" şeklinde belirtmişlerdir. Yine katılımcılar kurumlarındaki yöneticileri stratejik liderlik yönünden [stratejik liderlik tanımını bilmeyen], [eğitimi yetersiz] ve [gereksiz işlerle uğraşan] gibi kodlarla nitelmişlerdir. Bulgulara dayanarak katılımcılar, hakkaniyetli ve sorunlara çözüm bulan, iletişimi güçlü ve siyasi görüşünü ön planda tutmayan yöneticilerin iş başında olmaları gerektiği gibi birtakım önerilerde bulunmuşlardır.

Anahtar kelimeler: Stratejik liderlik, liderlik, üniversite, akademisyen

JEL Sınıflandırma Kodları: M10, M11, M15

Strategic Leadership from the Perspective of University Administrators

Abstract

The aim of this study is to examine the views of executive academics on strategic leadership in universities in depth. The research was conducted using a phenomenological design from qualitative research methods. The study group consists of 12 executive academicians working at Amasya University. In the study, data were collected using semi-structured interviews and analyzed by content analysis. According to the findings, it is seen that each of the participants associate strategic leadership with more than one concept, especially the rate of associating strategic leadership with the concepts of having a mission and vision, considering the future and making the right decision is high. It is noteworthy that the participants are more likely to associate strategic leadership types with the concepts of democratic and farsightedness. In addition, the participants stated the characteristics that affect strategic leadership practices as "communication skills" and "structure of the organization". Moreover, the participants characterized the managers in their organizations in terms of strategic leadership with codes such as [not knowing the definition of strategic leadership], [insufficient training] and [dealing with unnecessary work]. Based on the findings, the participants made some suggestions such as that managers who are just and find solutions to problems, have strong communication skills and do not prioritize their political views should be in charge.

Keywords: Strategic leadership, leadership, university, academician

JEL Classification Codes: M10, M11, M15

Geliş Tarihi (Received): 09.12.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 22.07.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Cankurtaran, Y. (2024). Üniversite yöneticileri perspektifinden stratejik liderlik. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 903-925. doi: 10.18074/ckuibfd.1402615

1. Giriş

İşletmeler başarılı olmak ve rekabet üstünlüğü elde etmek için stratejik liderlere ihtiyaç duyarlar. Stratejik liderlik; geleceği gören, esnekliği sağlayan ve çalışanları geliştiren stratejik farklılığı ortaya koyma becerisi olarak tanımlanabilir (Besler, 2003). Bir başka tanıma göre stratejik liderlik, “Örgütün varlığı için gerekli olan strateji, amaç, kültür ve kritik süreçleri yönetmek ve denetlemektir” (Durmaz ve Demir, 2022, s. 2).

Örgütlerin öngörülemeyen durumlarda stratejik kararlar alması varlığının devamı için çok önemlidir. Bunu başaramayanlar hayatta kalma sorunu ile karşı karşıya kalır. Stratejik kararlar doğrudan stratejik liderliğin özellikleri ve örgütü yöneten kişilerle ilgilidir (Çetinkaya ve Akçakoca, 2021, s.67). Yöneticilerin stratejik düşünebilme yeteneklerinin olması stratejik kararlar verebilmeleri açısından önemlidir. Yöneticiler stratejik düşünme yeteneklerini sağlıklı kullanırlarsa, olaylar arasındaki ilişkileri ve devamlılığını değerlendirebilirler (Yaltagil ve Öztürk, 2023, s. 257).

Leithwood ve Steinbach (1992, s. 318), eğitimde yöneticilerin kaliteli düşünme biçimleri ve problem çözme becerilerinin geliştirilmesinin olaylara ve davranışlara odaklanmaktan daha önemli olduğunu ve eğitimde verimliliği artıracaklarını düşünmektedirler. Üniversiteler, eğitimin çok önemli kademelerinden biri olarak, stratejik liderlik becerinin gelişmesinde kilit durumdadırlar. Bu düşünce biçiminin öğrencilere de aktarılabilmesi için ilk önce akademisyenlerin stratejik liderlik vasfını taşımaları ve bu kavramı bilmek gerekmektedir. Bu durum tecrübeler, yönetimin davranışları ve örgüt kültürüyle mümkün olacaktır (Yaltagil ve Öztürk, 2023, s. 258).

Yaşadığımız yüzyılda bilgi toplumu olmamızdan dolayı, artık nasıl öğreneceğini bilen, sorgulayan, tartışan, üreten ve girişimci özelliğe sahip bireyler yetiştirmek gerekmektedir. Eğitim sistemimizin yeniden yapılandırmak ülkemizin gelişmesi için önemlidir. Bu doğrultuda eğitim sistemimizin yeniden yapılandırılmasında kısıtlı kaynakları etkili bir şekilde kullanabilecek, insan gücünü yetiştirebilecek güce ve yeteneğe sahip stratejik eğitim liderlerine ihtiyaç vardır. Bu sebeple etkin eğitim sisteminde stratejik liderlik konusunun ele alınması önemli bir problem olarak düşünülmektedir (Akyüz, 2002, s.109).

Bu bağlamda çalışma, üniversitede idari görevi olan yönetici akademisyenlerle gerçekleştirilmiştir. Çalışmada önce stratejik liderlik ve öğeleri sunulmuştur. Daha sonra stratejik liderlikle alakalı yapılmış çalışmalardan bahsedilmiştir. Son kısım ise çalışmanın bulguları ve sonuçlarına yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Strateji

Günümüzde yapılan çalışmalarda, stratejik liderlik en sık kullanılan kavramlar arasında yer almaktadır. Stratejik liderlik kavramını açıklayabilmek için önce “Strateji”, sonra ise “Liderlik” kavramlarını ele almak doğru olacaktır (Akyüz, 2018, s. 48).

Strateji daha düşük maliyetle müşteriye daha fazla değer vermek ve daha büyük verimliliklerdir (Porter, 1996, s.36). Strateji kelimesi tarihi açıdan eski, işletme literatüründe yeni bir kavramdır. Strateji Yunanca strategia kelimesinden türemiş olup, yönlendirme, gönderme, anlamlarına gelir. 20.yüzyılın ikinci yarısında ise strateji işletme alanına uyarlanmıştır.1950’li yıllarla beraber strateji bir yönetim konusu olarak ele alınmaya başlamıştır (Dursun, 2013, s. 46-47).

Strateji, işletmenin amaçlarına ulaşmasına ve kaynakların etkin bir şekilde kullanımına yardımcı olur (Şağbanşua ve Bişkek, 2006, s. 2). Ayrıca stratejiyi, işletmeyle çevresi arasındaki ilişkileri inceleyerek işletmenin şu anki durumunun, vizyonunun ve amaçlarının saptanması için hangi doğrultuda çalışacağı ve işletmenin mevcut kaynaklarını en verimli biçimde nasıl kullanması gerektiği şeklinde tanımlamak mümkündür (Akyüz, 2018, s. 49). Bir başka tanımlamaya göre strateji, bir işletmenin uzun dönemli amaçlarının tespit edilmesi ve bu amaçlara ulaşabilmede ihtiyaç duyulan kaynakların sağlanıp kullanılmasında uygun bulunan yollardır (Kevser, 2007, s. 61).

2.2. Liderlik

Liderlik, insanları belirli amaçlar doğrultusunda, çabalamaya razı etmektir. İnsanlığın varoluşundan bugüne kadar gelen bu kavram 19. yüzyılın ilk yarısından sonra akademik anlamda kullanılmaya başlanmıştır (Küçüközkan, 2015, s. 88). Başka bir tanıma göre liderlik, farklı beceri ve yetenekleri olan işgörenleri seçen, eğiten ve etkileyen, işgörenleri işletmenin misyonuna ve hedeflerine odaklayan, işgörenlerin işletmenin hedef ve misyonlarını uygulamaya koymak için uyumlu bir şekilde, manevi, duygusal ve fiziksel enerjileri isteyerek ve heyecan duyarak çalışmalarını sağlayan bir ya da birden fazla kişidir (Gedik, 2020, s. 21). Ayrıca liderlik, makam sahibi kişilerin gerçekleştireceği birçok uygulamalar şeklinde de tanımlanır (Karip, 1998, s. 2).

Bilgi çağı, yapısı gereği karmaşık sorunlarla kendini gösteren bir dönemdir. Bu karmaşık sorunların çözümü ve bu dönemde ortaya çıkan ekonomik, teknolojik ve sosyal değişikliklerin iş yaşantısında sebep olduğu dönüşüm ve değişimle rekabet edebilmek için örgütlerin etkin liderlere ihtiyaçları vardır. Bir örgütte etkin lider olabilir ama çalışanlar iyi değilse etkin lider de başarısız olur. Bu nedenle etkin lider ve çalışanlar olduğu sürece örgütler başarılı olabilirler. Bu durumda

günümüzdeki değişikliklere örgütlerin ayak uydurabilmesi için bir vizyona sahip, stratejik düşünebilen, çalışanları yönlendirebilen liderlere ihtiyaç vardır. Bu başlık altında farklı liderlik türleri bulunmaktadır ve bu türlerden birisi de stratejik liderliktir (Akyüz, 2018, s. 45).

Çalışmalarda, liderliğin tanımlanmasında genelde beceri ve bilgiye odaklanıldığı, fakat farklı bireysel niteliklerin de olması gerektiği bilinmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde her lider yönetici, her yönetici de lider olamaz. Ancak etkili bir yönetici etkili bir lider de olabilirse, örgütün etkililiği ve performansı artacaktır (Yeşil, 2016, s.159).

2.3. Stratejik Liderlik Kavramı

Stratejiyi genel olarak tanımlayacak olursak, bir kurumun amaçlarına ulaşması için aldığı her türlü tedbir ve her türlü aracın kullanılmasıdır. Ayrıca bütün örgütlerin etkililiğini artırması ve varlığını idame ettirebilmesi için izlemesi gereken yol olarak da düşünülebilir. Savaşı kazanmak için yapılan plan ve taktikler anlamında ilk kez askeri alanda stratejiden bahsedilmeye başlanmış, şu anda ise örgütlerin rekabet edebilmeleri için takip etmeleri gereken yol şeklinde düşünülmektedir (Ergen, 2011, s. 11). Ireland ve Hitt (2005) tarafından stratejik liderlik, işletme için geleceği görebilme, vizyon belirleme, esneklik sağlama, stratejik düşünceye sahip olma ve diğer kişilerle çalışabilme yeteneği şeklinde ifade edilmektedir (Uğurluoğlu ve Çelik, 2009, s.126).

Dünyada küreselleşme, teknolojiye meydana gelen değişimler, müşteri memnuniyetine dikkat çekme gibi nedenlere bağlı olarak rekabetçi bir ortam gelişmiştir. Buna bağlı olarak örgütler uyum sağlamakta sorun yaşamaktadırlar. Bu sebepten dolayı strateji belirleyebilecek liderler önemli duruma gelmiştir. Örgütler bu şartlarda en sağlıklı stratejileri uygulamak ve geliştirmek zorundadır. Stratejik davranış gösteren liderler tabii ki bu değişimlerden etkilenmektedir. Stratejik düşünmek, kriz oluştuğunda gereken tedbirleri alarak planlama yapmak, kurumu her türlü olumsuzluklardan uzak tutmak, kurumun varlığını devam ettirebilmek için çabalamaktır (Doğan ve Özdemir, 2021, s. 3).

Ülker (2009) stratejik liderin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır:

- Stratejik odaklanma,
- Stratejiyi uygulamaya çevirme,
- Örgütü ve çalışanları düzenleme,
- Etkin stratejik el atma kısımlarını saptama,
- Stratejik sorumlulukları ortaya koyma,

- Mevcut durumla yetinmeme,
- Özümseyici kapasite,
- Yorumlanabilen kapasite,
- Bilgelik gösterme.

2.4. Stratejik Liderin Diğer Lider Tiplerinden Farklılıkları

Stratejik liderlik, tanımlamalarından da anlaşılacağı gibi diğer lider tiplerinden oldukça farklı özelliklere sahiptir. Diğer lider tipleri yalnızca tek bir rolü yerine getirirken, stratejik lider yaratıcılık, yöneltme ve ekip oluşturma rollerini üstlenir. Stratejik liderin, bir diğer farklı özelliği de değişen şartlara uyum sağlayabilmesidir. Diğer liderlik tiplerinin hepsinde liderlik bir kişiye aittir. Stratejik liderler hem grubun lideri hem de grubun üyesi iken, diğer liderlik tipleri grubunun üzerinde ve ondan ayrı biridir. Dahası stratejik liderde ilişkiler aracılığıyla iş yaptırma söz konusu iken, diğer liderlerde hiyerarşi bağıllık ön plana çıkarmaktadır (Elma, 2010, s. 159–160).

Stratejik liderlik ile genel liderlik kavramları birbirinden farklıdır. Örneğin, stratejik liderler, örgütte üst kademede görev yaparken, genel liderler örgütün her kademesinde yer alabilir. Stratejik liderlik, kurum için alınacak önemli kararlara, örgütün geleceğine, stratejik faaliyetlere daha çok yönelirken, genel liderlikte, lider ile astlar arasındaki ilişkiler daha ağır basmaktadır. Örgütte stratejik lider sayısı çok az iken, genel lider sayısı fazla olabilir (Al, 2023, s.18).

Stratejik lider kurumun stratejisini belirler, tüm stratejik yönetim sürecini yönetir, kaynakları planlar, kontrol eder, kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını sağlar, yönetim kurulu ile sürekli iletişim içinde bulunarak gelişmeleri analiz eder ve gerektiği zaman müdahalede bulunur. Stratejik lider kurumla ilgili bütün bilgileri çalışanlarıyla paylaşmalı, iç ve dış koşullara uyum sağlamalı, gerektiğinde kendini ve kurumu revize etmeli, astlarını yönlendirmeli, koordinasyonu sağlamalı ve ekip çalışmasına önem vermelidir (Sert, 2015).

2.5. Eğitim Örgütlerinde Stratejik Liderlik

Stratejik liderlik, hem eğitim örgütleri hem de diğer örgütler için uygun bir liderlik türüdür. Çünkü stratejik liderlik, gelişimi ve ilerlemeyi her şeyden üstün tutar, değişime önem verir, uzun dönemli çalışmalar yapar, çözüm yolları üretir, yaptığı planlara herkesi dâhil eder, vizyonun kabul edilmesini sağlar (Ülker, 2009, s.130).

Eğitim örgütleri ülkemizin bilgi toplumu olmasında önemli role sahiptir. Bu rolünü yerine getirebilmesi için mevcut kaynaklarını etkin kullanmalı ve çevrede meydana gelen değişiklikleri takip etmelidir. Eğitim örgütlerinde bunları eğitim

liderleri yerine getirir. Küreselleşme beraberinde birçok değişimi ve belirsizliği getirmektedir. Bu belirsizliklerden örgütlerini koruyan ve dengeyi sağlayan eğitim liderleridir (Altınkurt, 2015).

Eğitim örgütlerinin dinamik çevrede etkin olması, toplumun eğitim kurumlarından beklentilerini sürekli değiştirmektedir. Eğitim liderleri sıkı hiyerarşik kurallarla yalnızca yasa savunuculuğu yaparak bu beklentileri yerine getiremez. Rekabetin çok yoğun hale geldiği çalışanların iş tatmini ve morallerinin etkinlik ve örgütsel verimliliği etkilediği, insanların var olan bilgi, yetenek ve beceriden yararlanmanın çok önemli olduğu 21.yüzyılda liderdeki sorumluluk, yalın durumdan karmaşık hale gelmiştir (Altınkurt, 2015). Bu nedenle eğitimde stratejik liderlik önemli bir yere sahiptir.

2.6. Stratejik Liderlik Alanında Yapılan Çalışmalar

Davies (2003), okullarda stratejinin ve stratejik liderliğin doğasını gözden geçirmek amacıyla bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, stratejik liderlerin stratejik planlama hareketiyle geleneksel çerçevelerden uzaklaştığı ve uzun vadeli sürdürülebilirlik için stratejik yeteneklerini geliştirmeleri gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca stratejik liderliğin performansı yükselttiği ve iyileştirdiği saptanmıştır.

1990'ların ortasından bu yana Tayvan'daki eğitim reformu bağlamında okul liderliğini incelemek amacıyla Chen (2008) tarafından bir çalışma yapılmıştır. Stratejik liderliğin okulları nasıl ileriye taşıyabileceğini göstermek için gerçekleştirilen bu vaka çalışması 3 yıl sürmüştür. Araştırma sonuçlarına göre, Tayvan'daki okul reformuna eşlik eden çatışmalarla başa çıkmada (1) eğitim değerleri, (2) değişim için zaman çerçevesi, (3) kapasite geliştirme ve (4) topluluk katılımı olmak üzere stratejik liderliğin 4 teması ortaya çıkarılmıştır.

Köse ve Güçlü (2018), öğretmenlerin algılarına göre özel ortaokullarda çalışan okul müdürlerinin gösterdikleri stratejik liderlik tutumları ile okulların örgüt sağlığı arasındaki durumu belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada, Milli Eğitim Bakanlığı'nın özel okullarında çalışan öğretmenler çalışma grubunu oluşturmuştur. Bulgulara göre, örgütün yapısının sağlıklı olabilmesi için ve yaşamını sürdürebilmesi için, okuldaki müdürlerin etkin olan liderlik davranışları, bilhassa stratejik liderlik davranışları sergilemelerinin gerekli olduğunu saptamışlardır. Buna ek olarak, stratejik liderlik ile örgüt sağlığı birbirini pozitif olarak etkilemektedir. Ayrıca, okul müdürlerinin stratejik liderlik alanındaki davranışlarının, örgüt sağlığının güçlü bir yordayıcısı olduğu belirtilmiştir.

Alayoubi vd, (2020) stratejik liderlik uygulamalarını ve bu uygulamaların Gazze Şeridi'ndeki Filistin üniversitelerinde eğitim hizmetinin kalitesinin araştırıldığı çalışmada, analitik betimsel yöntem kullanılmıştır. Gazze Şeridi'nde İslam Üniversitesi, El-Ezher Üniversitesi ve El-Aksa Üniversitesi'nden rastgele seçilen

177 çalışan çalışma grubunu oluşturmaktadır ve veri elde etmede anket yöntemi kullanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, stratejik liderlik uygulamalarının (stratejik yönelim, stratejik kabiliyet ve yeteneklere yatırım, insan sermayesinin geliştirilmesi, kurum kültürünün güçlendirilmesi, etik uygulamalara vurgu yapılması, dengeli düzenleyici kontrolün uygulanması ve eğitim hizmetinin kalitesinin iyileştirilmesi) üzerine güçlü etkisi olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Doğan ve Özdemir (2021), yöneticilerin stratejik liderlik davranışlarının örgütlere sağladığı katkılarını incelediği çalışmalarında, stratejik liderliğin stratejik yönetim sürecinde etkinlik, stratejik esneklik ve rekabette üstünlük sağladığını tespit etmişlerdir. Özdemir (2023), yükseköğretimde en üst seviyede bulunan rektör ve rektör yardımcılarının liderlik vasıflarının yükseköğretim kurumlarında yönetim ve işleyişi nasıl etkilediğini incelemek amacıyla yaptığı çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizini kullanmıştır. Elde ettiği veriler doğrultusunda, çalışmanın etkili stratejik liderlik konusunun yükseköğretimde daha iyi anlaşılmasına yardımcı olduğu, üniversitelerin daha verimli ve başarılı bir şekilde işlemesine katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmanın amacı üniversite yöneticileri perspektifinden stratejik liderliğin bilinip bilinmediğini belirlemektir. Bu boyutta şu sorulara cevap aranmaktadır:

- 1- Stratejik liderliğin tanımı nedir?
- 2- Stratejik liderlik türleri nelerdir?
- 3- Stratejik liderlik uygulamalarını etkileyen özellikler nelerdir?
- 4- Kurumunuzu stratejik liderlik yönünden nasıl değerlendirirsiniz?

3. Araştırma Metodolojisi

Bu bölümde araştırmanın yöntemi, araştırmanın evren ve örnekleme, veri toplama aracı, verilerin analizi, geçerlik ve güvenilirlik gibi başlıklar ele alınmıştır.

3.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmada, insana dair algı ve olgular bütünsel bir bakış açısıyla ayrıntılı olarak incelenir. Ayrıca, nitel araştırmalarda, incelenen sorun yorumlanarak insanların onlara yönelttiği anlamlara yoğunlaşır (Baltacı, 2019, s. 370). Çalışmada, nitel araştırma yöntemi olan olgu bilim deseni kullanılmıştır. Olgu bilim deseni, olayların açıklanmasında, bireylerin yaşantılarından ve faydalanarak, olguya neden olan anlamlar yorumlanır ve değerlendirilir (Kocabıyık, s. 2015). Olgu bilim deseninde, bildiğimiz ancak detaylı bilmediğimiz olaylar analiz edildiği için bu araştırmada en uygun desen özelliğinde görülmüştür.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Amasya Üniversitesi akademisyenleri olup, örneklem grubu, amaçlı örneklem yöntemi çerçevesinde homojen örneklem tekniğiyle seçilen 12 yönetici akademisyenden oluşmaktadır. Homojen örneklemde, araştırmanın konusu olan problemi ayrıntılı olarak anlamak için küçük ve homojen bir örneklem tercih edilerek detaylı şekilde çalışılmaktadır (Baltacı, 2018, s. 250). Katılımcı yönetici akademisyenlerin kimlik bilgileri gizlenmiş, isimleri Katılımcı1, Katılımcı2, Katılımcı3, ...ve Katılımcı12 biçiminde kodlanmıştır. Katılımcılara özgü demografik nitelikler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Akademisyenlere Ait Demografik Özellikler

Kod	Cinsiyet	Yaş	Medeni hal	Eğitim düzeyi	Meslekteki görev yılı
Katılımcı1	Erkek	60	Evli	Yüksek lisans	29 yıl
Katılımcı2	Kadın	46	Evli	Doktora	13 yıl
Katılımcı3	Kadın	45	Evli	Doktora	11 yıl
Katılımcı4	Erkek	65	Evli	Yüksek lisans	20 yıl
Katılımcı5	Erkek	35	Bekâr	Yüksek lisans	4 yıl
Katılımcı6	Erkek	46	Evli	Doktora	8 yıl
Katılımcı7	Erkek	35	Evli	Doktora	12yıl
Katılımcı8	Kadın	42	Bekâr	Yüksek lisans	13 yıl
Katılımcı9	Erkek	38	Bekâr	Yüksek lisans	5 yıl
Katılımcı10	Erkek	33	Evli	Doktora	8 yıl
Katılımcı 11	Kadın	39	Evli	Doktora	10 yıl
Katılımcı 12	Erkek	42	Evli	Yüksek lisans	5 yıl

Tablo 1'deki veriler incelendiğinde araştırmaya katılan katılımcıların, 8'inin erkek, 4'ünün kadın olduğu görülmektedir. Yaş olarak değerlendirildiğinde katılımcıların yaş aralığı 33-60 arasındadır. Medeni durum olarak değerlendirildiğinde katılımcıların, 9'unun evli, 3'ünün bekâr olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 6'sı doktora mezunu iken, 6'sı yüksek lisans mezunudur. Katılımcıların mesleki görev yılı değerlendirildiğinde 4-29 yıl arasında değişmektedir.

3.3. Veri Toplama Aracı

Görüşmede insanlar bir konu hakkında düşüncelerini ortaya koymak için sözel iletişim kurarlar ve daha önceden hazırlanmış soruların sorulması ve cevaplandırılması biçiminde bir süreç gerçekleştirilir (Çepni, 2009; Merriam, 2009; Patton, 2002). Bundan dolayı çalışmada, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme tercih edilmiştir (Patton, 2002). Görüşme formunda bulunacak soruları hazırlarken öncelikle konuyla ilgili literatür taraması yapılmış ve bunun sonucunda araştırmacılar tarafından oluşturulan sorulardan faydalanılmıştır. 12 sorudan (İlk 5 soru demografik bilgiler) meydana gelen yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırladığımız görüşme formu hakkında iki uzmanın görüşü alınmış ve iki akademisyene pilot uygulama yapılmıştır. Bu akademisyenlerden alınan geri bildirimlerle (açıklık, uygunluk, yeterlilik açısından) formun son hali oluşturulmuştur. Akademisyenlere uygulamadan önce görüşme konusuyla ilgili bilgi aktarıldıktan sonra araştırmacı tarafından görüşme yapılmıştır. Görüşmeler randevu alınarak, katılımcıların görev yerlerinde yüz yüze yapılmıştır. Görüşmeler 20-25 dakika sürmüştür, veriler not alınarak incelenmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, bir konu ile alakalı metnin, içeriğini aksettirecek kelime ya da kelime gruplarıyla düzenli bir biçimde özetlenerek, kategorilere ayrılır ve araştırmacılar tarafından kurallara bağlı olarak kodlar oluşturulması yöntemi şeklinde belirtilmektedir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2008). İçerik analizinde ilk önce benzer olan nitel veriler belirli tema ve kategoriler doğrultusunda hazırlanır ve daha sonra sebep- sonuç ilişkileri biçiminde incelenir ve değerlendirilerek bazı sonuçlar ortaya çıkarılır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada, genel olarak akademisyenlerin görüşme formundaki soruları içtenlikle yanıtlamaları ve bu yanıtların ayrıntılı incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik, yönetici akademisyenlerin yarı yapılandırılmış görüşme formundaki 5 demografik bilgilere yönelik sorular ve 8 açık uçlu sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda, veriler içerik analizi ile incelenmiştir (Marshall ve Rossman, 2006). Bu inceleme ile, elde edilen kod ve temalar, sınıflandırılarak, bulgular bölümünde tablolarla gösterilmiştir.

3.5. Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmanın iç geçerliğini sağlamak için; araştırmacının oluşturduğu görüşme formu hakkında uygulamadan önce uzman görüşleri (iki akademisyen) alınmıştır. Uzman görüşü sonucunda sağlanan veriler ile araştırmacının sorduğu soruların uygunluğu, belirginliği gibi özellikler yönünden analiz edilmiş ve gerekli görülen yerlerde düzeltmeler yapılmıştır. Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde bütün sorularda katılımcıların cevapları yinelenerek katılımcılardan doğrulamaları

söylenmiş varsa doğru algılanmayan bölümler hemen değiştirilmiştir. Görüşmeler yaklaşık olarak 15-20 dakika sürmüştür. Katılımcıların cevapları bulgular bölümünde doğrudan alıntı biçiminde verilmiştir.

Dış geçerliği sağlamak için ise; araştırma modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, verilerin toplanması, verilerin analizi ve bulguların düzenlenme şekli detaylı bir biçimde betimlenmiştir. Buna ek olarak katılımcılar çalışmanın amacına katkı getirecek yararlı kişilerden meydana gelmektedir.

Araştırmanın iç güvenilirliğini artırmak için, bulguların tamamı yoruma yer verilmeden aktarılmış ve kayıt cihazı kullanılarak veri kaybının önlenmeye çalışılmıştır. Son olarak da, verilerin sonuç kısmında tartışılmış ve böylece çalışmanın dış güvenilirliği arttırılmaya çalışılmıştır.

4. Bulgular

Yönetici akademisyenlerin açık uçlu sorulara verdiği yanıtlara göre temaların altında kodlar belirlenmiş ve tablolarda anlatılmıştır. Kimi sorularda yönetici akademisyenlerin bir soruda ifade ettikleri fikirler birden çok koda dâhil edilmiştir. Bulgular tema sıralamasına göre detaylı biçimde analiz edilmiştir.

Tablo 2: ‘Stratejik Liderliğin Tanımı Nedir?’ Sorusuna İlişkin Akademisyen Görüşleri

Kodlar	Katılımcı											
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12
Sorun çözen	X											
Misyonu ve vizyonu olan	X	X	X					X				
İlişkileri kabul edilebilir ölçüde olan	X											
Uyum sağlayan		X	X									
Hakkaniyete önem veren		X									X	
Empati kurabilen		X										X
Motive edebilen		X						X				
Kritik düşünen			X									X
Geleceği göz önüne alan			X		X		X		X			
Yeni ve özel fikirler üreten				X				X				
Fikir alışverişinde bulunan				X							X	
Öngörü sahibi olan						X				X		
Planlı hareket eden						X				X		
Esnek olan							X			X		

Doğru karar verebilen X X X

Tablo 2 incelendiğinde, çalışmada ‘Stratejik liderliğin tanımı nedir?’ Sorusunun karşılığında katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda 15 tema bulunmaktadır, ancak bunlardan çoğunun misyonu ve vizyonu olan, geleceği göz önüne alan ve doğru karar verebilen kavramlarıyla ilişkilidir.

K1: ‘Bulunduğu makamın, çalışanlarının, müessesenin tüm özelliklerini ayrıntılarıyla takip eden, sorun çözen, misyonu ve vizyonu geniş olan ve insani ilişkileri kabul edilebilir ölçüde olan kişidir.’

K2: ‘Stratejik liderlik bana göre, kurumun amaç, hedef, misyon ve vizyonuyla çalışanı uyumlu hale getirebilmeyi başaran, stratejik kavramını bilen ve benimseyen, hakkaniyete önem veren, empati yeteneği olan, motive etmeyi başarabilen ve bu konuda yeteli eğitimi almış kimsedir.’

K3: ‘Stratejik liderlik vizyon sahibi olma, misyonu belirleme, kurum içi ve kurum dışı kişi ya da kurumlarla eşgüdümlü çalışabilme, kritik düşünme, bulunduğu duruma yetinmeyip geleceği de göz önüne alma biçiminde tanımlayabilirim.’

K7: ‘Stratejik liderlik kriz anlarında geleceğe yönelik olmak üzere doğru kararı verebilen, esnek olan kişi, kişilik veya özelliktir.’

K8: ‘Stratejik liderlik, yöneticilerin kendi vizyonunu geliştirdiği daha yenilikçi ve verimli bir yönetim tarzıdır. Çalışanların motivasyon ve yaratıcılığını destekler.’

Tablo 3: ‘Stratejik Liderlik Türleri Nelerdir?’ Sorusuna İlişkin Akademisyen Görüşleri

Kodlar	Katılımcı											
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12
Demokratik	X	X	X		X			X	X			
Dönüşümcü		X	X									X
Geliştirici		X										
Yenilikçi		X						X				
Etkin		X										
Kritik			X									X
İleri görüşlü			X			X	X			X		
Paylaşımçı				X				X				
Otoriter					X			X	X			
Karizmatik					X				X			

Profesyonel X X

Tablo 3 incelendiğinde, katılımcıların her birinin stratejik liderliğinin türlerini 11 tema ile ilişkilendirdiği dikkati çekmektedir. Katılımcıların özellikle stratejik liderlik türlerinde demokratik ve ileri görüşlülük temalarına daha fazla vurgu yaptıkları görülmektedir. Diğerlerinden farklı olarak K2 etkin ve geliştirici liderlik türlerinden bahsetmiştir. Katılımcılardan K2, K3 ve K8 düşüncelerini sırasıyla aşağıdaki şekilde ifade etmişlerdir.

K2: 'Stratejik liderlik türleri deyince demokratik, dönüşümcü, geliştirici, yenilikçi ve etkin liderlik aklıma geliyor.'

K3: 'Stratejik liderlik türlerine kritik, vizyonize (ileri görüşlülük), karizmatik, demokratik ve dönüşümcü liderlik girer.'

K8: 'Otoriter, politik, demokratik ve sosyal liderlik türleri vardır.'

Tablo 4: 'Stratejik Liderlik Uygulamalarını Etkileyen Özellikler Nelerdir?' Sorusuna İlişkin Akademisyen Görüşleri

Kodlar	Katılımcı											
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12
Liderlik tarzı					X						X	
İletişim becerileri	X		X	X	X			X	X			
Kurumun yapısı			X		X	X			X	X		
Bakış açısı	X		X				X				X	
Ekonomik nedenler			X					X			X	
Prosedür engeli			X								X	X
Gerçekçi olmaması											X	X
Kişisel özellikler	X		X			X				X		
Planlama eksikliği								X				
Empati kurmak							X					
Esneklik							X					
Psikolojik faktörler				X								X
Siyasi nedenler	X	X	X	X								
Tarafsızlık	X			X								
Ailesel özellikler			X									
Bilgi yetersizliği			X									

Kurumun çalışanlara sağladığı imkânlar	X
Teknolojik faktörler	X

Tablo 4 incelendiğinde, çalışmada “Stratejik liderlik uygulamalarını etkileyen özellikler nelerdir?” Sorusunun karşılığında katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda 18 tema bulunmaktadır, ancak bunlardan çoğu “iletişim becerileri” ve “kurumun yapısı” kavramlarıyla ilişkilidir.

K3: ‘Kişilik özellikleri (kendine güven, karakter), ailesel özellikler (Aile yapısı, bakış açısı, yetiştirme tarzı, kalıtım, ebeveyn karakterleri), torpil, bilgi yetersizliği, kurumun yapısal özellikleri (fiziki, sosyal), ekonomik ve politik nedenler, sağlıksız iletişim, ilk defa bu pozisyonda olma, kurumdaki bütün çalışanların farklı bakış açıları, kurumun çalışanlara sağladığı imkânlar (kendini geliştirme, ücret, eğitim, konferans ve kongrelere katılım, görevlendirme) stratejik liderlik uygulamalarını ekiler.’

K8: ‘Personelle iletişim eksikliği, birimler arası iletişimsizlikten kaynaklı sorunlar, bütçe sıkıntısı sebebiyle gerçekleşmeyen projeler, planlama eksikliği, sorumlulukla orantısız yetkisizlik, personellerin ihtiyacına yönelik çözümlerin üretilmesi, personelin motivasyonunun sağlanması için sosyal aktivitelerin yapılması, yönetmeliklerin kısıtlaması.’

K10: ‘Stratejik liderlik uygulamalarını liderin kişisel özellikler ve yönetilen topluluğun genel özellikleri belirler. Lider; problem çözüme yeteneği, tecrübe gibi özelliklerle sahipse eylem planı daha uygulanır hale gelir. Bu süreçte yaşanan zorluklar ise sükûnetle aşılar. Ancak lider bu ve bunun gibi özelliklere sahip değilse plan akamete uğrar ve topluluk yönetilemez hale gelir. Diğer bir perspektiften is, yönetilen topluluğun değer ve özellikleri önemlidir. Öyle ki amaca ulaşmak adına yetkin ve kararlı bir kitle yönlendirilebilir de olacaktır. Ancak yetkinliği düşük bir topluluk ne kadar iyi yönetilse de etkinliği düşük olacaktır. Bu nedenle lider ve yönettiği topluluk eşit öneme sahiptir.’

Tablo 4’e göre katılımcılardan K3 diğerlerinden farklı olarak ailesel özellikler, bilgi yetersizliği, kurumun çalışanlara sağladığı imkânlar ve teknolojik faktörlerin stratejik liderlik uygulamalarını etkileyen özelliklerden olduğunu ifade ederken, K7 ise diğerlerinden farklı olarak esneklik ve empati kurmanın stratejik liderlik uygulamalarını etkileyen özelliklerden olduğunu ifade etmiştir. Diğer taraftan K8 planlama eksikliğinin de stratejik liderlik uygulamalarını etkileyen bir özellik olduğunu dile getirmiştir.

Tablo 5: ‘Kurumunuzdaki Yöneticileri Stratejik Liderlik Yönünden Nasıl Değerlendirirsiniz?’ Sorusuna İlişkin Akademisyen Görüşleri

Kodlar	Katılımcı											
	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12
Eğitimi yetersiz		X		X	X	X						
Kendini geliştirmeyen		X							X			
Sadece rutin işleri yaptırın		X					X					
Stratejik liderlik tanımını bilmeyen		X							X	X		X
Sorumluluğu çok ama yetkisi az				X				X				
Zamanı kötü kullanan	X							X				X
İşleri yavaş			X					X				
Gereksiz şeylerle uğraşan	X		X		X			X				
İletişim kurmakta güçlük yaşanan							X	X		X		
Yetkisini tam kullanamayan					X							X
Adaletli davranmayan												X

Tablo 5 incelendiğinde, çalışmada “Kurumunuzdaki yöneticileri stratejik liderlik yönünden nasıl değerlendirirsiniz?” sorusu karşılığında katılımcıların verdiği cevaplar doğrultusunda 11 tema bulunmaktadır, ancak bunlardan çoğu, “eğitimi yetersiz” ve “gereksiz işlerle uğraşan” kavramlarıyla ilişkilidir.

K2: ‘Kurumdaki yöneticileri stratejik liderlik açısından bilgili ve yeterli görmüyorum. En başta yönetim, işletme ve organizasyon konularında eğitim almaları gerektiğini daha sonra bunun üzerine kendilerini geliştirmeleri gerektiğini düşünüyorum. Stratejik liderliğin ne olduğu bile bilinmiyor bence. Kurumda yapılması gereken mutlak işlerin yapılmasını sağlıyorlar sadece. Bir nevi yöneticilik yapıyorlar aslında.’

K8: ‘Kurumumuzda gereksiz engeller sebebiyle işler çok yavaş yürüyor. Zaman kötü kullanılıyor. Çok kişi olmasına rağmen az iş yapılıyor. Gereksiz işlerle uğraşıldığı için amirlerle görüşmek bir şeyler paylaşmak pek mümkün değil. Düşünün sınıftaki basit eksiklikleri bile yerine koyamıyoruz (Örneğin bir sınıfta projeksiyon yok, bir sınıfta saat yok gibi). Eğitimin daha kaliteli olması için gerekenleri yapmak yerine boş işlerle uğraşılıyor ve eksikler tamamlanmıyor.’

K11: ‘Kurumdaki yöneticiler stratejik lider özellikleri taşıyorlar. İnsani yönleri iyi ama Adaletli davranmıyorlar. Yöneticiler karşısındakilere değer veren, herhangi bir değişiklik yapmak istendiğinde kıdem olarak düşük de olsa personeline fikrini soran davranış sergilemelidir. Adaletli davranmaya çalışmaktadırlar bazen kişilerin kendini ön plana çıkarma isteğinden dolayı bu gerçekleştirilememektedir (Ders programı hazırlarken ders dağılımında vb.). Ayrıca daha önce yöneticilik yapmış fakat şu anda görevde olmayan bir eski yönetici optik okunması gerektiğinde, kâğıtları bir öğretim üyesine vermiştir. Bu öğretim üyesi kabul etmeyince aynı kadroya sahip daha yüksek kıdemdeki bir hocaya optikleri okuması için teklif etmiştir. Bu hoca da aslında kabul etmek istememiş fakat ‘iş hallolsun’ mantığı ile bu görevi yapmıştır. Adalet veya mantık, liderlik bunun neresindedir?’

5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada öncelikle “Stratejik liderliğin tanımı nedir?” şeklindeki araştırma sorusuna cevap aranmıştır. Katılımcıların verdikleri ifadeler doğrultusunda, katılımcılar stratejik liderliği birden fazla kavramla ilişkilendirmiştir. Katılımcıların stratejik liderliği misyonu ve vizyonu olan, geleceği göz önüne alan ve doğru karar verebilen kavramlarıyla ilişkilendirme oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Ülker (2009) çalışmasında, okul yöneticilerinin stratejik liderlik özelliklerine ilişkin öğretmen algılarını belirlemeyi amaçlamıştır. Anketin kullanıldığı bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, katılımcıların stratejik liderliğin tanımına yönelik dönüşümsel özellik taşıyan, fikir alışverişinde bulunan, vizyonu benimseyen, uyum sağlayan, öngörü sahibi, adaletle önem veren, iyi ilişkiler kuran, kendisine plan oluşturan ve doğru karar veren şekilde düşünceye sahip oldukları tespit edilmiştir. Cinnioğlu (2021) otel yöneticilerinin COVID-19 salgını sürecinde sergilediği liderlik davranışlarını belirlemek amacıyla yaptığı araştırma sonucunda, otel liderlerinin genel olarak personele ve ekip çalışmasına önem veren, strateji geliştiren, vizyon oluşturan bir liderlik yaklaşımını benimsedikleri ortaya çıkmıştır. Bu iki sonuç çalışma sonucumuzu destekler niteliktedir.

Çalışmada ikinci olarak “Stratejik liderlik türleri nelerdir?” şeklindeki araştırma sorusuna cevap aranmıştır. Katılımcıların verdikleri ifadeler doğrultusunda, katılımcıların her birinin stratejik liderliğinin türlerini birden fazla kavramla ilişkilendirdiği dikkati çekmektedir. Katılımcıların özellikle stratejik liderlik türlerini demokratik ve vizyonize (ileri görüşlülük) kavramlarıyla ilişkilendirme

oranlarının yüksek olduğu görülmektedir. Diğerlerinden farklı olarak K2 etkin ve geliştirici liderlik türlerinden bahsetmiştir. Bakan (2008) yaptığı çalışmada, katılımcılar kurumlarındaki yöneticilerin yönlendirici liderlik, destekleyici liderlik ve katılımcı liderlik özelliklerini ifade etmiştir.

Çalışmada “Stratejik liderlik uygulamalarını etkileyen özellikler nelerdir?” şeklindeki araştırma sorusuna cevap aranmıştır. Katılımcıların verdikleri ifadeler doğrultusunda, akademisyenler stratejik liderlik uygulamalarını etkileyen birçok özellik sıralamışlardır. Tablo 4 incelendiğinde özellikle “iletişim becerileri” ve “kurumun yapısı” kodlarını katılımcıların daha çok tercih ettikleri söylenebilir. Spendlove (2007) çalışmasında, bir üniversitenin rektör yardımcısı veya müdürünün rolünü ve yükseköğretimde etkili liderlik için gerekli olan yetkinlikleri (tutum, bilgi ve davranış) incelemeyi amaçlamıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerin kullanıldığı bu çalışmadan elde edilen verilere göre, liderlikte başkalarıyla iletişim kurma gibi insan becerilerinin önemli olduğu belirtilmektedir. Hitt vd. (2010) yaptıkları çalışmalarında, katılımcılar, yöneticilerin bu zorlu rekabet ortamında başarılı stratejik liderler olmak için benzersiz yetenekler geliştirmeleri ve kullanmaları, etkili bir vizyon geliştirmeleri gerektiğini belirtmişlerdir. Literatürdeki bu iki çalışma, çalışmamızın sonuçlarını destekler niteliktedir.

Çalışmada son olarak “Kurumunuzdaki yöneticileri stratejik liderlik yönünden nasıl değerlendirirsiniz?” şeklindeki araştırma sorusuna cevap aranmıştır. Katılımcıların verdikleri ifadeler doğrultusunda, katılımcılar ‘stratejik liderlik tanımını bilmeyen’, ‘eğitimi yetersiz’ ve ‘gereksiz işlerle uğraşan’ kodlarını daha çok tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Göl (2012) yaptığı çalışmada katılımcılar, yöneticilerini yenilik çalışmaları için (gerekli bilgi, araç-gereç, insan, ortam vb) girdileri sağlama konusunda yetersiz görürken, yenilikler için strateji geliştirme ve uygulama konusunda yeterli gördüklerini ifade etmişlerdir. Mevcut çalışmada ise, katılımcıların ifadelerine göre,

K8: ‘Kurumumuzda gereksiz engeller sebebiyle işler çok yavaş yürüyor. Zaman kötü kullanılıyor. Çok kişi olmasına rağmen az iş yapılıyor. Gereksiz işlerle uğraşıldığı için amirlerle görüşmek bir şeyler paylaşmak pek mümkün değil. Düşünün sınıftaki basit eksiklikleri bile yerine koyamıyoruz. Örneğin bir sınıfta projeksiyon yok, bir sınıfta saat yok gibi). Eğitimin daha kaliteli olması için gerekenleri yapmak yerine boş işlerle uğraşılıyor ve eksikler tamamlanmıyor.’) katılımcılar yöneticilerini eğitimde kullanılacak gerekli araç-gereçleri sağlama konusunda yetersiz görmektedirler. Göl (2012) çalışması ile mevcut çalışma bu yönden benzerlik göstermekte, fakat strateji geliştirme ve uygulama açısından benzerlik göstermemektedir.

Yukarıdaki tartışmalar neticesinde araştırmacılar birtakım sonuçlara ulaşmışlardır. Bunlar;

- Yönetici akademisyenlerin stratejik liderlik özelliklerini göstermede yetersiz oldukları ve bu durumun yükseköğretimin başarısını etkilediği görülmektedir.
- Stratejik liderlik konusunda yükseköğretimde görev yapan yönetici akademisyenlere hizmet içi eğitim verilebilir.
- Yeniliğe açık, misyon ve vizyonu olan, sorun çözen, hakkaniyete önem veren, fikir alışverişinde bulunan, uyum sağlayan, empati kurabilen, motive edebilen, doğru karar verebilen öngörü sahibi, adalete önem veren, iyi ilişkiler kuran, kendisine plan oluşturan yönetici akademisyenler iş başına getirilmelidir.
- Yönetici akademisyenler demokratik, etkin, ileri görüşlü, profesyonel ve yenilikçi liderlik özelliklere sahip olmalıdırlar.
- Yönetici akademisyenler yükseköğretimde akademisyenlerle ilgili bir karar alacağı zaman akademisyenlerin görüşlerini de alması gerekmektedir.
- Yönetici akademisyenler empatiye önem vermelidir.

Katılımcıların önerileri

- Kişilerarası ilişkilerde kibar, sevgi, hoşgörü ve saygıyı bilen ideal yönetici akademisyenler iş başında olmalıdır. Aşırı sert tutum ve davranış bozuklukları tüm personeli olumsuz hale getirir, güveni zedeler ve huzuru bozar.
- Sorun giderici ve sorunlara önemle yaklaşan yönetici akademisyenler yönetimde olmalıdırlar. Katılımcılardan K7 '*Mesela ben stratejik liderim. Bütün sorunları çözmeye yeteneğim olduğu için aslında stratejik pozisyondayım. Sorun çözüyorum. Taraf tutmadan herkesi dinlerim. Üst yönetimdeki hocalarla iletişim kurarım. Hocaların sorunları varsa gerekirse birlikte üst yönetime giderim.*' şeklinde ifadede bulunmuştur.
- Yönetici akademisyenler sahip olduğu siyasi ve ideolojik görüşlerini eğitim ortamında hiçbir nedenle sergilememelidir.

Araştırmanın sınırlılıkları ve öneriler;

Stratejik liderlik kavramını esas alan bu araştırma, literatüre katkı sağlamanın yanında, diğer araştırmalar gibi bazı kısıtları da içerir. Bu kısıtlar araştırmanın sonuçlarını etkilemekte ve araştırmacı bu durumu engelleyememektedir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen araştırmanın sınırlılıkları şu şekildedir:

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanarak az sayıda yönetici akademisyenle görüşme yapıldığı için, çalışmadan elde ettiğimiz bulguları genellendirilemez. Bundan dolayı başka araştırmalarda nicel araştırma yaklaşımı kullanılarak daha fazla sayıda katılımcı ile çalışmalar yapılmalıdır. Buna ek olarak çalışma, sadece

Amasya Üniversitesi'nde görev yapan yönetici akademisyenlerle sınırlı olduğundan, diğer illerde görev yapan yönetici akademisyenleri de içeren çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Bu konuyla ilgili daha geniş katılımın sağlanacağı nicel araştırmalar yapılabilir. Araştırma yönetici akademisyenlerin stratejik liderlik görüşlerini tespit etmek için hazırlanmış yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları ile kısıtlıdır.

Kaynakça

- Aksulu Köse, A. ve Güçlü, N. (2018). Özel okul müdürlerinin stratejik liderlik davranışları ile örgütsel sağlık arasındaki ilişki. *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(3): 241-252.
- Akyüz, M. (2018). Stratejik liderlik. *Stratejik Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 45-66.
- Al, A. (2023). *Stratejik liderlik algısı ve lider üye etkileşiminin kariyer stresi ile ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Alayoubi, MM, Al Shobaki, MJ and Abu-Naser, SS (2020). Stratejik liderlik uygulamaları ve bunların filistin üniversitelerindeki eğitim hizmetinin kalitesini artırmayla ilişkisi. *Uluslararası İşletme Pazarlama ve Yönetim Dergisi (IJBMM)*, 5 (3): 11-26.
- Altınkurt, Y. (2015). *Eğitim örgütlerinde stratejik liderlik ve okul müdürlerinin stratejik liderlik uygulamaları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Bakan, İ. (2008). "Örgüt Kültürü" ve "Liderlik" türlerine ilişkin algılamalar ile yöneticilerin demografik özellikleri arasındaki ilişki: bir alan araştırması. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008(1): 13-40.
- Baltacı, A. (2018). Nitel araştırmalarda örnekleme yöntemleri ve örnek hacmi sorunsalı üzerine kavramsal bir inceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1): 231-274.
- Baltacı, A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2): 368-388.
- Besler, S. (2003). Stratejik yönetimin başarısında stratejik liderliğin rolü. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1): 75-86.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayınları.

- Chen, P. (2008). Tayvan'da stratejik liderlik ve okul reformu. *Uluslararası Araştırma, Politika ve Uygulama Dergisi*, 19 (3): 293-318.
- Cinnioğlu, H. (2021). Covid 19 pandemi sürecinde otel yöneticilerinin sergiledikleri liderlik davranışları: İstanbul örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 34-46.
- Çepni, S. (2009). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Trabzon: Celepler Matbaacılık.
- Çetinkaya, F. F. ve Akkoca, Y. (2021). Stratejik liderlik ile örgütsel çeviklik arasındaki ilişkide örgütsel iletişimin aracı rolü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1): 66-84.
- Davies, B. (2003). Okullarda strateji ve stratejik liderliği yeniden düşünmek. *Eğitim Yönetimi ve İdaresi Dergisi*, 31 (3): 295-312.
- Doğan, S. ve Özdemir, L. (2021). Stratejik liderlik kavramı, özellikleri, yetkinlikleri ve stratejik liderlik davranışının işletmelere sağladığı katkılar. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1): 1-13.
- Durmaz, Y. ve Demir, F. B. (2022). Stratejik liderliğin entelektüel sermaye üzerindeki etkisi: Sanayi sektörü çalışanları üzerine bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (9): 1-8.
- Dursun, İbrahim Taha. (2013). “Örgüt kültürü ve strateji ilişkisi: Hofstede'nin boyutları açısından bir değerlendirme”. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(4): 43-56.
- Elma, R. (2010). *Kamu yönetiminde kurumsal dönüşüm ve stratejik liderlik*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Konya.
- Ergen, T. (2011). *Stratejik liderlik ve takım çalışmasındaki rolü: Erzurum ili 112 Acil Sağlık Hizmetlerinde bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Gedik, Y. (2020). Dönüşümsel ve işlemsel liderlik. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(2): 19-34.
- Göl, E. (2012). İlköğretim okul yöneticilerinin yenilik yönetimi yeterliklerine ilişkin öğretmen algıları (Kırklareli ili örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Hitt, M. A., Haynes, K. T. ve Serpa, R. (2010). Strategic leadership for the 21st century. *Business horizons*, 53: 437-444.

- Karip, E. (1998). Dönüşümcü liderlik. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 16(16): 443-465.
- Kevser, M. (2007). *Stratejik planlama ve KOBİ'lerdeki uygulamalar üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kocabıyık, O. (2016). *Olgu bilim ve gömülü kuram: Bazı özellikler açısından karşılaştırma*. Trakya.
- Küçüközkan, Y. (2015). Liderlik ve motivasyon teorileri: Kuramsal bir çerçeve. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2): 85-116.
- Marshall, C. and Rossman, G.B. (2006). *Designing qualitative research (Fourth Edition)*. California: Sage Publications.
- Özdemir, A. S. (2023). Rektör ve Rektör Yardımcılarının Liderlik Özelliklerinin Uygulamadaki Rollerini. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 6(2): 124-136.
- Porter, M. E. (1996). What is strategy?. *Harvard Business Review*:37-55.
- Sert, Ş. (2015). *Stratejik liderlik-çağ ve Nema Öğretim İşletmeleri AŞ Genel Müdürlüğü stratejik liderlik uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İstanbul.
- Spendlove, M. (2007). Competencies for effective leadership in higher education. *International Journal Of Educational Management*, 21(5): 407-417.
- Şağbanşua, L. ve Bişkek, K. (2006). Strateji, rekabet ve rekabet gücü ilişkileri. Akademik bakış, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 9: 1-14.
- Uğurluoğlu, Ö. ve Çelik, Y. (2009). Örgütlerde stratejik liderlik ve özellikleri. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(2): 121-156.
- Ülker, M. (2009). *Okul yöneticilerinin stratejik liderlik özelliklerine ilişkin öğretmen algıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Yaltagil, E. ve Öztürk, Z. (2023). İdari görevi olan akademisyenlerin stratejik düşünme yeteneklerinin belirlenmesi: Devlet üniversitesi örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(2): 255-269.
- Yeşil, A. (2016). Liderlik ve motivasyon teorilerine yönelik kavramsal bir inceleme. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(3): 158-180.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*.
Ankara Seçkin Yayıncılık.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma için, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu tarafından 01.06.2023 tarihli toplantıda onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Strategic Leadership from the Perspective of University Administrators

Extended Abstract

1. Introduction

Businesses need strategic leaders to succeed and gain competitive advantage. Strategic leadership is the ability to make a strategic difference that sees the future, provides flexibility and develops employees. Since strategic leadership has the strongest influence on the strategic management process, the success of the strategic management process depends on strategic leaders. In the 21st century, as a necessity of being an information society, education is expected to raise creative, productive and entrepreneurial individuals who learn to learn, discuss, question and debate. In this direction, there is a need for educational leaders who can use limited resources effectively in the restructuring of our education system and have the power and ability to train human power. For this reason, addressing the issue of leadership in effective education system is considered as an important problem.

2. Method

This study is a research conducted in line with the qualitative research approach. In this study, a case study design, one of the qualitative research methods, is used. The population of the study is the academics of Amasya University, and the sampling group consists of 12 executive academics selected using the “homogeneous sampling technique” within the framework of the purposive sampling method. Participants' identity information was kept confidential and their names is coded as K1, K2, K3,...and K12. For this reason, a semi-structured interview is used as a data collection tool in the study. While preparing the questions to be included in the interview form, firstly, a literature review on the subject is conducted and as a result, the questions created by the researchers were utilized. A semi-structured interview form consisting of 12 questions (the first 5 questions are demographic information) is prepared. The data are analyzed by content analysis in line with the academics' answers to 5 demographic questions and 7 open-ended questions in the semi-structured interview form. The codes and themes obtained as a result of this analysis are categorized and shown in tables in the findings section.

3. Result and Discussion

It is noteworthy that each of the participants associated strategic leadership with more than one concept. It is seen that the rate of participants associating strategic leadership with the concepts of having a mission and vision, considering the future and making the right decision is particularly high. It is significant that each of the participants associated the types of strategic leadership with more than one concept. It is seen that the rate of participants associating strategic leadership types with democratic and visionary concepts is particularly high. Unlike the others, P2 mentioned effective and developmental leadership types.

Academics listed many characteristics that affect strategic leadership practices. When Table 4 is examined, it can be said that the participants preferred the codes “communication skills” and “structure of the organization” more. academics evaluated the managers in their institutions in different ways. When Table 5 is analyzed, it can be said that the participants preferred the codes “not knowing the definition of strategic leadership”, “insufficient training” and “dealing with unnecessary work” more.

4. Conclusion

In the study, an answer to the research question “What is the definition of strategic leadership?” is sought. According to the results obtained from the study data based on the participants' statements, it is noteworthy that each of the participants associated strategic leadership with more than one concept. It is seen that the rate of participants associating strategic leadership with the concepts of having a mission and vision, considering the future and making the right decision is particularly high. The study, an answer to the research question “What are the types of strategic leadership?” is sought. According to the results obtained from the data based on the participants' statements, it is noteworthy that each of the participants associated the types of strategic leadership with more than one concept. The second research question is seen that the participants have high rates of associating strategic leadership types with the concepts of democratic and visionary. Unlike the others, P2 mentioned effective and developmental leadership types.

The third research question “What are the characteristics that affect strategic leadership practices?” was sought. According to the results obtained from the study data based on the participants' statements, academics listed many characteristics that affect strategic leadership practices. It can be said that the participants preferred the codes “communication skills” and “organizational structure” more. In the study, the fourth research question “How would you evaluate the managers in your organization in terms of strategic leadership?” was sought. In relation to the results obtained from the study data based on the statements of the participants, it can be said that the participants preferred the codes of “not knowing the definition of strategic leadership”, “insufficient training” and “dealing with unnecessary work” more.

Araştırma Makalesi

Genç İşsizlere Yönelik İşgücü Yetiştirme Programlarının Değerlendirilmesi: Çankırı Örneği

Ruhal SAMANLI

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF
ruhalsmnl7@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4422-6242

Öz

TÜİK'in 2023 yılı ağustos ayı işgücü istatistiklerine göre, genç nüfusun işsizliği %17,2'dir. Genç erkeklerin işsizliği %14,2 genç kadınların işsizliği %22,7 olarak belirtilmektedir. Bu nedenle tecrübe eksikliği başta olmak üzere farklı nedenlerle işsizlikle karşılaşan gençlere yönelik işgücü yetiştirme faaliyetlerinin önemi artmaktadır. Bu çalışmanın amacı aktif işgücü piyasası politikalarından olan işgücü yetiştirme programlarını Çankırı ili özelinde incelemektir. Çalışmada İŞKUR faaliyet raporları ve istatistik bültenleri ile il bazlı işgücü piyasası araştırma raporlarından veri toplanmıştır. Bu çalışmada doküman analizi neticesinde elde edilen veriler yorumlanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, uygulanan aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında yürütülen işgücü yetiştirmeye yönelik programları, Çankırı ilinde İŞKUR'a kayıtlı 15-24 yaş arasındaki genç nüfusun istihdamını artırmaya katkı sunmaktadır. İŞKUR'a kayıtlı genç kadın sayısı genç erkek sayısından, Çankırı'da aktif olan programlardan faydalanan genç kadın sayısı genç erkek sayısından ve işe yerleştirilenler içinde genç kadın sayısı genç erkek sayısından düşüktür.

Anahtar kelimeler: Aktif işgücü piyasası politikaları, işgücü yetiştirme programları, dezavantajlı gruplar, genç işsizliği

JEL Sınıflandırma Kodları: J00, J08, J21

Evaluation of Workforce Training Programs for Young Unemployed: The Case of Çankırı¹

Abstract

According to the August 2023 workforce statistics of the Turkish Statistical Institute, youth unemployment is 17.2%. The unemployment rate of young men is 14.2% and that of young women is 22.7%. The necessity of training activities for the unemployed, particularly young people lacking experience, is becoming increasingly apparent. The aim of this study is to examine workforce training programs in Çankırı province. The study acquired data from the annual reports and statistical bulletins of İŞKUR and the labour market research reports of the provinces. In this study, the data from as a result of document analysis were interpreted. According to the findings, workforce training programs contribute to increasing the employment of young people registered with İŞKUR in Çankırı province. However compared to young males, there are fewer young women registered with İŞKUR young women benefiting from Çankırı's active initiatives, and fewer young women getting jobs.

Keywords: Active labour market policies, workforce training programs, disadvantaged groups, youth unemployment

JEL Classification Codes: J00, J08, J21

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 10.01.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 19.09.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Samanlı, R. (2024). Genç işsizlere yönelik işgücü yetiştirme programlarının değerlendirilmesi: Çankırı örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 926-945. doi: 10.18074/ckuiibfd.1417173

1. Giriş

Geçmişte başlayıp günümüze kadar devam eden değişim emek piyasası için önemlidir. Uzun yıllar toprağa dayanan mülkiyet anlayışı yerini feodal yapının çözülmesiyle birlikte sermayeye dayanan anlayışa bırakmıştır. Bu durum sermaye sahibi ile emeğinden başka kaynağı olmayanlar arasında yeni ve farklı bir çalışma ilişkisini gündeme getirmiştir. Karşılığında ücret alabilmek ve hayat döngüsünü devam ettirebilmek için gerçekleştirilen çalışmada iş bölümü ve uzmanlaşma önemli hale gelmiştir. Zamanla demiryollarının inşa edilmesi ve buhar makinasının icadı, elektrik ve montaj hattından yararlanılması sırasıyla mekanik üretime ve daha sonra seri üretime geçilmesine etki etmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle bilgi işlemcilerinin ve bilgisayarların etkisi ile dijitalleşme önemli hale gelmiş ve çalışma hayatında etkisini göstermiştir. Üretim sistemlerinin değişmesiyle birlikte emeğini arz etmek isteyenlerden beklenen nitelikler de değişiklik göstermiştir.

Emek piyasasında yaşanan değişimden dezavantajlı gruplar etkilenmektedir. Dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan engelliler, hüküm giymiş ve cezasını çekmiş kişiler, uzun süreli iş bulamayan işsizler, işsizlik sigortası kapsamında olanlar ve çalışma hayatının başında yer alan gençler, işgücü piyasasında yaşanan değişimden ve dönüşümden etkilenerek işgücü piyasasından uzak kalmaktadır. Bu sebeple dezavantajlı grupların işgücü piyasası ile arasındaki bağlar zayıflamaktadır. Bu durumda işgücü piyasası ile dezavantajlı gruplar içerisinde yer alanların ilişkisini kuvvetlendirmek için özel politikalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Her ülkenin işgücü piyasasının talepleri ve işgücünün nitelikleri doğrultusunda hazırladığı özel politikalar bulunmaktadır. Bu politikalar çerçevesinde işgücünü yetiştirmek ve işgücünü istihdama hazır hale getirmek amaçlanmaktadır. Pasif işgücü piyasası politikaları işsizlikle karşı karşıya kalan kişinin sadece gelir kaybını önlemektedir. Tabiatı gereği istihdam yaratmak amacıyla olmayan pasif işgücü piyasası politikaları işsizliğin meydana getirdiği gelir yoksunluğunun ekonomik etkilerini azaltmaya yöneliktir Pasif işgücü piyasası politikaları ile aktif olarak istihdamda olmayan kişiye kısa süreli ve kısmen gelir desteği sağlanmaktadır. Bu doğrultuda kamunun istihdam hizmetleri kapsamında aktif işgücü piyasası politikaları ön plana çıkmaktadır. Aktif işgücü piyasası politikaları işgücü talebinin artması ve işsizliğin önlenmesi doğrultusunda plan ve programları içermektedir. Aktif işgücü piyasası politikaları doğrultusunda gerçekleştirilen eğitimler ile meslek edindirmek ve mesleki beceriyi geliştirmek amaçlanmaktadır. Aynı zamanda işgücü piyasasındaki talebe göre insan gücü planlanması yapılmaktadır. Aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında gerçekleştirilen işgücü yetiştirme programları ile dezavantajlı gruplara yönelik faaliyetler sürdürülmektedir.

Çalışmada işgücü yetiştirme programlarını 15-24 yaş arasındaki genç nüfusa odaklanarak, Çankırı ili örneğinde incelemek ve değerlendirmek amaçlanmıştır. Amaca binaen dokümanların analizi ile elde edilen veriler tümden gelim metodu ile analiz edilmiştir. Araştırma için İŞKUR (Türkiye İş Kurumu) tarafından yayınlanan yıllık istatistik bültenlerinden, İŞKUR faaliyet raporlarından ve İŞKUR il bazlı işgücü piyasası araştırma raporlarından yararlanılmıştır. Ayrıca literatür taraması yapılmış ve araştırmayla bütünleştirilmiştir.

2. Türkiye’de Genç İşsizler

İşsizlik, Türkiye’de nüfus artışının kontrol altına alınamamasının sonuçlarından biridir. İşsizlik birey ve toplum açısından ayrı ayrı ifade edilmektedir. Birey açısından işsizlik, bireyin çalışma isteğinde ve iradesinde olmasına karşın gelir elde edebileceği bir işinin olmamasıdır. Toplum açısından işsizlik, çalışma çağı nüfusu içerisinde çalışma istek ve iradesinde olan insan kaynağının üretime dahil edilememesidir. Üretim faktörlerinden biri olan emeğin kullanılamaması durumu olan işsizlik sosyal yönü ağır basan ekonomik bir olgudur (Işığışık, 2018; Işığışık, 2019).

İşsizlik araştırmalarıyla ilgili istatistiki bilgileri veren TÜİK’ e göre, bir bireyin işsiz olarak kabul edilebilmesi için son dört hafta içerisinde mevcut iş arama kanallarını kullanmak suretiyle iş araması, iş bulunduğunda iki hafta içerisinde işbaşı yapabilecek durumda olması, iş bulmuş olduğu için iş aramaması ve üç ay içerisinde işe başlayacak olması gerekmektedir (TÜİK, 2021).

İşsizlik durumunda, yaparak öğrenmenin ve deneyerek kendini geliştirmenin olmaması ile var olan bilgi ve beceriler zayıflamaktadır. Bu durumun uzun sürmesi halinde de mesleki bilgilerin ve becerilerin aşınmasından dolayı ekonomide olması gereken verimlilik azalmaktadır (Işığışık, 2019; Aktaş, 2022).

İşsizlik ekonomik, sosyal ve psikolojik sorunlara sebep olmaktadır. Öncelikle birey açısından gelir noksanlığına sebep olan işsizlik, temel ihtiyaçlar başta olmak üzere sosyal ihtiyaçların temin edilememesinin ve yaşam standardının düşmesinin bir nedenidir. İşsiz olmak, gelir sağlayamamaya, bağımlılığın artmasına, özgür olamamaya, güven ve kontrol duygusunun yitirilmesine, travma içine girilmesine neden olmaktadır. İşsizlik süresinin uzaması da yaşanan sorunların şiddetini artırmaktadır (Korkmaz ve Mahiroğulları, 2007; Aktaş, 2022).

İşsizlik, nüfus dinamikleriyle ilişkili farklı kategoriler ile açıklanmaktadır ve yaş işsizliğin ifade edilmesinde bir kategoridir. Genç işsiz ise, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütüne göre çalışmaya hazır olarak son dört hafta içinde iş arama kanallarını aktif olarak kullanarak iş aramak için adım atandır (OECD, 2023a). Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü ülkeleri arasındaki genç işsizlik oranı 2023 yılının haziran ayında %10,3’ten 2023 yılının temmuz ayında %10,5’e yükselmiştir. Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü ülkelerinde en son 2023

yılıının eylül ayı verilerine göre genç erkeklerin işsizliği 10,8 genç kadınların işsizliği 10,1 olmaktadır (OECD,2023b; OECD Data, 2023).

Genç nüfusun işsizliğini belirtmek için genel olarak Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen 15-24 yaş aralığındaki nüfusun işsizlik oranları kullanılmaktadır. Genç işsizlik, 15-24 yaş aralığında olan insanların cari ücret düzeyine razı olarak çalışma istek ve iradesinde olmasına rağmen iş bulunamamasıdır (Işık, 2016; Taş, Küçüköğlü ve Demirdöğmez, 2018).

Genç işsizliğine neden olan faktörler farklılık göstermektedir. Genç işsizliği ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasi yapısına, eğitim sistemine, gelişmişlik düzeyine, refah sistemine ve benzeri birçok faktöre göre farklılık göstermektedir. Genç işsizliği arz yanlı yaklaşıma göre, eğitim hayatına gereken önemin verilmemesi nedeniyle beşerî sermayenin geliştirilmemesinden kaynaklanmaktadır. Neo-klasik yaklaşıma göre, işgücü piyasasının katılımının ortaya çıkardığı şartlar genç işsizliğine neden olmaktadır. İş arama teorisine göre, çalışma isteğinde olan gencin farklı nedenlerle iş değiştirme sıklığı artmakta ve bu durum genç işsizliğini artırmaktadır. Çalışan gençlerin ilk işten çıkarılacaklar arasından seçilmesi de genç işsizliğinin nedenlerindedir. Genç işsizliğine, genel anlamda makroekonomik faktörler, işgücü piyasasında yeterli bilgi akışının olmaması, nüfus artışı ile genç nüfusun artması, görece ücret farklılıklarının varlığı ve yasal düzenlemelerin mevcut durumu ve talep edilen beceriler ile genç nüfusta var olan becerilerin uyumsuzluğu etki etmektedir (Erikli, 2016; Metin, 2016).

Emeğini arz etmek isteyen genç nüfusu en çok deneyim eksikliği etkilemektedir. İşverenlerin deneyimli çalışan tercih etmesi nedeniyle özellikle yeni mezun olmuş pek çok genç, işsizlikle karşılaşmaktadır. Casson'nun okuldan ayrılma hipotezine göre, ekonomik durgunluk zamanlarındaki yüksek işsizlik oranlarının büyük bir kısmı ilk defa iş arayan gençler arasında gerçekleşmektedir. Gençler, ilk iş deneyimini kazanmakta zorluklar yaşamaktadır ve yaşanan zorluklar nedeniyle genç nüfusun işsizliği yetişkin nüfusun işsizliğinden neredeyse iki kat daha fazla olmaktadır. OECD verileri kapsamında 2023 yılında 25-74 yaş işsizlik oranı ile 15-24 yaş işsizlik oranı arasındaki farkın en yüksek olduğu beş ülke sırasıyla şöyledir: İspanya'da 25-74 yaş arası işsizliği %10,7 olurken, genç işsizliği %28'dir. İtalya'da 25-74 yaş arası işsizliği %6,7 olurken, genç işsizliği %24,7'dir. Yunanistan'da 25-74 yaş arası nüfusun işsizliği %8,7 olurken, genç işsizliği %23,7'dir. İsveç'te 25-74 arası işsizliği %6,1 olurken, genç işsizliği %21,7'dir. Kolombiya'da 25-74 arası işsizliği %8,4 olurken, genç işsizliği %21,6'dır. OECD 2023 yılı verileri dikkate alındığında 15-24 yaş ve 25-74 yaş arasındaki işsizliğin en düşük olduğu ülke Japonya'dır. Çalışma hayatında beklenen deneyimin kazandırılması için gençlerin yetiştirilmesine yönelik olan kurslar ve programlarla birlikte staj ve işbaşı eğitim programları önemli hale gelmektedir. İŞKUR'un

faaliyet raporlarında yer alan politikalar ve tedbirler kapsamında genç nüfusun, işgücü piyasasında tercih edilen mesleklere yönelik becerisinin geliştirilmesi için mesleki eğitime ve sertifika veren programlara dahil edilmesi önemsenmektedir (ILO, 2014; İslamoğlu ve Alp, 2019; İŞKUR,2020; OECD Data, 2023).

Genç işgücünün becerisini geliştirecek eğitimler, işgücü piyasasının gereksinimi olan genç çalışanlara yöneliktir. Uluslararası alanda çalışma ilişkilerinin düzenlenmesinde referans alınan Uluslararası Çalışma Örgütü de işgücünün eğitimi üzerinde durmaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü, işgücü piyasasının başarısızlıklarının telafi edilmesine yardımcı olunması, sosyal adaletin teşvik edilmesi ve gençlerin işgücü piyasasından uzak kalmaması gerektiğini belirtmektedir (UÇÖ,2015).

Türkiye’de 15-24 yaş aralığında olan genç nüfus hakkındaki bilgiler TÜİK tarafından yayınlanan istatistiki verilere dayanmaktadır. Türkiye’de Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçları kapsamında 2023 yılı sonunda toplam nüfusun 85 milyon 372 bin 377 kişi olduğu belirtilmektedir (TÜİK, 6 Şubat 2024). 15-24 yaş aralığındaki genç nüfus 12 milyon 872 bin 39 kişi olmaktadır. Genç nüfusun toplam nüfusun %15,1’i olduğu ifade edilmektedir. Genç nüfusun %51,3’ü erkek nüfus, %48,7’si ise kadın nüfustur (TÜİK,17 Mayıs 2024).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, uluslararası alanda etkili olan kurum ve kuruluşların tarafı olduğu sözleşme ve tavsiye kararlarının gereğini uygulamakta sorumludur. Uluslararası arenada istihdamı artırmak, işsizliği azaltmak amacına yönelik faaliyetlerin sorumluluğu İŞKUR’a aittir ve aktif işgücü piyasası programları da İŞKUR tarafından yürütülmektedir. Aktif işgücü piyasası programları, çalışma çağı nüfusu içerisinde olan ve katılım şartlarını taşıyan tüm insanların katılımına açıktır. İŞKUR’un [İŞKUR \(iskur.gov.tr\)](http://iskur.gov.tr) web sayfasında aktif işgücü piyasası programlarından istihdam edilme olanağı sunan programların başvuru koşulları kontrol edildiğinde, aktif işgücü piyasası programlarına katılanların %70’inden fazlasının istihdam edilebileceği belirtilmektedir. Bu koşulun varlığı program süresinden sonra başlamaktadır ve istihdam garantisinin olduğunu göstermektedir (İŞKUR Faaliyet Raporu, 2019; İŞKUR Aylık İstatistik Bülteni, 2023; [İŞKUR \(iskur.gov.tr\)](http://iskur.gov.tr)14.09.2023).

3. Türkiye’de Aktif İşgücü Piyasası Politikaları ve Temel Uygulamaları

Aktif işgücü piyasası politikaları, emek piyasasında ortaya çıkan zorlukların üstesinden gelmek için oldukça önemlidir. Aktif işgücü piyasası politikaları şemsiye kavram şeklinde kullanılmaktadır. Aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında yürütülen her bir programın esas amacı istihdam edilenlerin sayısını artırmak, işsizliği azaltmak, bireylerin kazanç elde etmelerini sağlamak, kayıt dışı çalışmayı azaltmak, işgücünün düşük ücretlerle çalışmasını önleyerek ucuz emek kullanımını engellemek, düşük vasıflı bireylerin işgücü piyasasındaki durumlarını

iyileştirmek ve sürdürülebilir kalkınmanın önünü açmaktır (Neumark ve Wascher, 2004; Işığçok ve Emirgil, 2009; Spahiu, 2023).

Aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında yürütülen programlardan faydalananların iş sahibi olmaları kolaylaşmaktadır. Dengler tarafından 2019 yılında yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, Almanya’da aktif işgücü piyasası politikaları çerçevesinde yürütülen programlara katılanların, aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında yürütülen programlara katılmayanlara kıyasla kaliteli bir işe sahip olma olasılıkları yüksek olmaktadır (Dengler, 2019).

Japonya’da istihdamı teşvik etmeye yönelik yasal düzenlemelerle birlikte kamunun mesleki eğitim programları vardır. Genç işsizlik oranı düşük olan Japonya’da akademi ve sanayi iş birliği ile genç nüfusun istihdamı kolaylaştırılmaktadır. Gençler için sanayi ile gerçekleştirilen iş birliğinin sonucu olarak okuldan işe geçiş sistemi ve toplu işe alma sistemi vardır. Okuldan işe geçiş programı ile gençler, işe alındıkları işletmeler içinde işi öğrenmekte ve işle ilgili bilgi birikimini artırmaktadır. Bu şekilde gençler belirsiz süreli iş sözleşmesi ile istikrarlı bir işte çalışabilmektedir. Toplu işe alma sistemi olarak belirtilen sistemde de benzer şekilde deneyimi olmayan yeni mezunlar işe alınmakta ve gençlerin işi yaparak öğrenmesi amaçlanmaktadır (Yukie, 2023).

Kore’de istihdamı artırmaya yönelik mesleki eğitim politikalarına önem verilmektedir. 1960’lı yıllardan 1990’lı yıllara kadar işgücünün mesleki becerisinin geliştirilmesi konusu serbest piyasaya bırakılmamıştır. Hükümet müdahalesi ile nitelikli işgücü sağlamak için işverenlerin kendi çalışanının mesleki becerisini geliştirmesi zorunlu hale getirilmiştir. Bu durum fabrika içi mesleki eğitim, fabrika içi staj ile yapılmıştır. 1990 sonrasında oluşturulan İstihdam Sigortası Yasası kapsamında aktif işgücü piyasası politikaları olarak mesleki eğitim sistemi geliştirilmiştir. Mesleki eğitim ile mesleki becerinin geliştirilmesine yönelik faaliyetler yürüten işverenlere maddi destekler sağlanmıştır. Kamunun da mesleki eğitimi geliştirmeye yönelik faaliyetleri ile lise düzeyinden itibaren başlayan ve mesleki örgün eğitim veren kurumları vardır (Çevik, 2015).

Aktif İstihdam Politikalarına önem veren ülkelerden Fransa’da genç istihdamı için eğitimler önemlidir. “Genç istihdamı için Acil Durum Planı” ile özel işletmelerin genç eğitimi için eğitim yeri temin etmelerine yönelik teşvikler oluşturulmuştur. Eğitim koşullarının ve çalışma biçimlerinin değişmesi ile alternatif modeller desteklenmiştir. Danışmanlık hizmetlerine ve aktif olarak istihdamda olmayanlara bir süreliğine sosyal yardım sistemi geliştirilmiştir. Genç istihdamını artırmaya yönelik eğitimlere önem veren ABD’de okul ve işveren iş birliğine özen gösterilmiştir. Aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında istihdamın artırılması amacıyla çıraklık, iş temelli öğrenme, sektörel ortaklık ile işgücü geliştirme odaklı yatırımlar tercih edilmiştir. Birleşik Krallıkta aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında beceri geliştirmeye yönelik eğitimler önemsenmiştir. Çalışma

biçimlerindeki değişimi göz önüne alarak dijital tabanlı eğitimlere de özen gösterilmiştir (Koca, 2022).

Türkiye’de aktif işgücü piyasası politikalarının uygulayıcısı, 1995 yılına kadar İş ve İşçi Bulma Kurumu adını almış ve 1995 yılı sonrasında İş Kurumu adını almış olan kamu kurumudur. 1995 yılında TBMM’ye sevk edilen yasa tasarısının neticesinde İş Kurumu (İş-Kur) adını alan kurumun sorumlulukları da yeniden düzenlenmiştir Küreselleşme sürecinde ve aktif işgücü piyasasında, piyasa şartlarına uyum gösterecek beceri eğitim programlarını içeren çalışmalara önem verilmesi gerekliliği öncelikli amaçlar arasına girmiştir (Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1995).

Aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında istihdamda kalıcılığı sağlamaya yönelik faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Kamu kurumu olarak İş ve İşçi Bulma kurumunun çalışma hayatında etkili olan gelişmelere uyum sağlaması, mesleklere yönelik faaliyetleri yürütmesi, işgücünün mesleklere dağılımını sağlaması konularında aktif olması kararı 1968 ve 1972 yılları arasına denk gelmektedir. Bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti Devletinin İkinci Kalkınma Planı gündemdedir. İkinci Kalkınma Planında İş ve İşçi bulma kurumunun genel olarak sanayi sektöründeki işyerlerinde yetişmiş eleman sayısını artırma sorumluluğu ile hizmet içi eğitim sorumluluğunu alması gerektiği öne sürülmektedir (İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968).

Türkiye’de aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında yürütülen faaliyetler önemlidir. Güncellenmiş olarak 8 Nisan 2022 Cuma günü yayımlanan Resmî Gazetede yer alan Aktif İşgücü Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, aktif katılımı önemseyen işgücü hizmetlerinin amacını belirtmektedir. Yönetmeliğin birinci maddesine göre, işsizliğin azaltılmasına, özel politika gerektiren gruplar içerisinde olanların işgücü piyasasına kazandırılmasına istihdamın artırılmasına ve korunmasına, işi olanların mesleki bilgi düzeylerinin yükseltilmesine katkı sağlamak amacı bulunmaktadır (Aktif İşgücü Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 2022).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin her ilinde aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında yürütülen hizmetler vardır. Şu an Türkiye’de mevcut 81 ilde Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü tarafından yapılan İşgücü piyasası ihtiyaç analizleri doğrultusunda o ilde gerekli olan meslekler belirlenmektedir. Bu belirlenme sonucunda da yıllık işgücü eğitim planları ve plan doğrultusunda programlar hazırlanmaktadır. İŞKUR’un aktif işgücü piyasası programları kapsamında temel faaliyetleri mesleki eğitim kursları, işbaşı eğitim programları ve toplum yararına programlardır (İŞKUR, 17 Haziran 2023).

İşgücünün yetiştirilmesinde ve insan kaynağının uygun alanlarda doğru kullanılabilmesinde mesleki eğitim programlarının önemi fazladır. Mesleği

olmayan insanların meslek edinmesini ve meslek becerilerinin geliştirilmesini amaçlayan mesleki eğitim programları ile istihdam edilebilirlik kolaylaşmakta ve mesleki seviye yükseltilmektedir. Mesleki eğitim programı ile yetiştirilen insan kaynağının kurumların iş süreçlerinin iyileştirilmesinde ve rekabet edilebilirlikte olumlu etkileri bulunmaktadır (Özer, 2021; İŞKUR Mesleki Eğitim Kursları, 2023). Bu bağlamda İŞKUR tarafından “talep ettiğiniz nitelikli işgücünü yetiştiriyoruz” mottosu doğrultusunda faaliyet yürütülmektedir. Mesleki eğitim kursları ile işverenlerin herhangi bir maliyete katlanmasına gerek kalmadan niteliği yüksek personel ihtiyacı karşılanmaktadır. İŞKUR’un ([İŞKUR \(iskur.gov.tr\)](http://iskur.gov.tr)) web sayfasında yer alan bilgiye göre, işyerleri ile varılan mutabakatta işyerinde çalışan sigortalı sayısı önemlidir. Çünkü, beş ve dokuz arasında sigortalı çalışanı olan işyerleri için kursiyer sayısı on iki kişi olarak oluşturulmalıdır. Ek olarak on ile kırk dokuz arasında sigortalı çalışanı mevcut işyerleri için kursiyer sayısı yirmi dört kişi şeklinde, elli ve daha fazla sigortalı çalışanı olan işyerleri için kursiyer sayısı için de bir sınır belirlenmiştir. Bu sınıra göre, kursiyer sayısı sigortalı çalışan sayısından yüzde elli fazla olmamalıdır. Mesleki eğitimin haftanın altı günü minimum 30 maksimum 45 saat olmasına, bir gün içerisinde en az beş en fazla sekiz saat eğitim verilmesine ve mesleki eğitim programından yararlananlara fiili 160 günü geçmeyecek kadar kurs verilmesine karar verilmiştir. İstihdamı artırmak, işsizliği önlemek ve niteliği yüksek çalışanı yetiştirmek için verilen eğitim giderleri (kursiyerlere verilen harçlık, genel sağlık sigortası primleri, iş kazası ve meslek hastalığı sigorta primleri) Türkiye İş Kurumu tarafından karşılanmaktadır (İŞKUR Mesleki Eğitim Kursları, 2023; [İŞKUR \(iskur.gov.tr\)](http://iskur.gov.tr), 14.09.2023).

İşgücünü yetiştirmenin bir diğer formu olan işbaşı eğitim programlarıyla mesleki becerilerin iş başında geliştirilmesi ve istihdamı artırmak, işverenler için doğru çalışanı hazırlamak, işe olan adaptasyonu sağlamak amaçlanmaktadır. İşbaşı eğitim programları aracılığıyla bilgi, beceri ve iş ile ilişkili yeterliliklerin işe uygunluğunu görmek ve geliştirmek kolaylaşmaktadır. İşbaşı eğitim programları, “İşe alacağınız kişiyi işbaşında yetiştirin” mottosu doğrultusunda faaliyet yürütmektedir. İşbaşı eğitim programından yararlanan işverenler, işe alacağı çalışanı gözlemleyebilmekte ve çalışan seçimi konusunda en doğru kararı verebilmektedir. İşbaşı eğitim programından yararlanmak için işyerlerinin İŞKUR’a kayıtlı olması ve minimum 5 sigortalı çalışanın olması gerekmektedir. Ayrıca 20 Ocak 2024 tarihinde yapılan değişikliğe göre, işbaşı eğitim programından faydalanmak isteyen işyerinin, işbaşı eğitim programına katılanların %60’ından fazlasını 60 günden az olmayacak şekilde program süresinin 2 katına tekabül edecek bir süre kadar istihdam etmesi gerekmektedir. İmalat ve bilişim sektöründeki işlerde altı ay diğer işlerde üç ay olan işbaşı eğitim programı verilmektedir. Bir hafta içinde altı gün süren ve 45 saati aşmayan işbaşı eğitim programı, bir gün içinde en az beş en fazla sekiz saat olmaktadır. İstihdamı artırmak, işsizliği önlemek ve niteliği yüksek çalışanı yetiştirmek için verilen işbaşı eğitim programı giderleri (kursiyerlere verilen harçlık, genel sağlık sigortası

primleri, iş kazası ve meslek hastalığı sigorta primleri) İŞKUR tarafından karşılanmaktadır. İşbaşı eğitim programından yararlanmak isteyen kişinin öncelikle 15-64 yaş aralığında olması ve emekliliğinin gelmemesi gerekmektedir. Ek olarak işbaşı eğitim programından yararlanmak isteyen kişinin, işveren ile birinci ve ikinci dereceden yakınlığının olmaması, işverenin eşi olmaması, işbaşı eğitim programına başlama tarihinden önceki üç aylık dönemde programa başvuru yapan işverenle çalışmamış olması, iş ve meslek danışmanlığı hizmetlerinden yararlanması gerekmektedir. İşbaşı eğitim programının başlamasından son bir ay önce uzun vadeli sigorta kolu priminin ödenmemiş olması da işbaşı eğitim programından yararlanma şartları içerisinde (Özdemir ve Yiğit, 2018; Özer, 2021; İŞKUR İşbaşı Eğitim Programları, 2023; Resmî Gazete, 20.01.2024).

İşgücünü yetiştirmeye yönelik faaliyetlerden bir diğeri de toplum yararına olan programlardır. Toplum yararına olan programlar da İŞKUR ve kamu kurum ve kuruluşlarının iş birliği ile gerçekleştirilmektedir. İşsizliğin yüksek olduğu yerlerde geçici gelir desteği sağlamak için toplumun yararına yönelik programlar ya da projeler düzenlenmektedir (İŞKUR Faaliyet Raporu, 2019). Bu programlarla doğal afet, salgın hastalık, acil durum, sosyal kriz ve mücbir sebep sonucu işsizlikle karşılaşanların çalışma disiplininden uzaklaşmaması amaçlanmaktadır. Toplum yararına programlara, dezavantajlı durumda olduğunu, herhangi bir aylık almadığını kanıtlayan ve kuruma kayıtlı olan, reşit, örgün eğitimde öğrenci olmayan her vatandaşın başvurusu mümkündür. Programdan yararlanacakların belirlenmesinde objektif olmaya önem verilmektedir ve programdan faydalananlara noter kurası ya da liste yöntemi ile ya da %80 noter kurası %20 liste yöntemi ile karar verilmektedir. Programın altı aylık ve haftalık 45 saatlik bir süresi bulunmaktadır. Programdan faydalananların gelir elde etmesi amaçlanmaktadır ve bu bağlamda günlük asgari ücret miktarı kadar günlük ücret ile katılım günü çarpılıp bir meblağ çıkarılmaktadır. Toplum yararına programlarda önemli durumlardan biri de devamdır ve mazeret belirtmeksizin devamsızlık kabul edilmemektedir. Kurumun bilgilendirilmesi suretiyle isteyenlere 5 gün ücretsiz izin verilebilmektedir (Toplum Yararına Programların Yürütülmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik,2022; İŞKUR Toplum Yararına Programlar, 2023). Aktif işgücü piyasası programlarının hedefinde her yaştan insanın istihdam edilmesi ve iş fırsatlarını değerlendirebilmesi vardır. Bu doğrultuda yeni bir meslek edinilmesine ya da mesleki bilgilerin geliştirilmesine yönelik eğitimler verilmektedir (Brodsky, 1994; İŞKUR Faaliyet Raporu, 2020).

4. Çankırı'da Aktif İşgücü Piyasası Politikaları ve Genç İşgücünün Yetiştirilmesine Yönelik Faaliyetler

Aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında yürütülen programlar ile işgücünün işe yetiştirilmesi ve iş başı yapabilecek kişi sayısının artırılması hedeflenmektedir. Aktif işgücü piyasası politikaları kapsamındaki programlar aracılığıyla işgücünün

nitelikleri ve işgücü piyasasının talepleri uyumlu hale getirilmektedir (İŞKUR yıllık İstatistikleri,2022; ÇSGB,2023).

Türkiye’de her ildeki işgücü piyasasının gereksinimleri doğrultusunda aktif işgücü piyasası programları belirlenmektedir. Çankırı’da da 2023 yılında açılan programlar içerisinde en fazla talep gören plastik mamuller montaj işçisidir. Diğer en çok talep gören meslek programları sırasıyla plastik mamuller imal işçisi, tuz paketleme işçisi, çorap örme makinesi operatörü, dikişçi olarak makineci, overlok makinesi operatörü, giyim üretiminde kalite kontrolcü, servis elemanı olarak garson, ön büro elemanı olarak resepsiyon görevlisi ve genel büro memurudur (İŞKUR Yıllık İstatistikleri, 2022; İşgücü Piyasası Araştırması, 2023).

Çankırı il merkezleri ve merkeze bağlı köyler nüfusun yoğun olduğu alanlardır. TÜİK’in 2023 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçlarına göre oluşturulan tablolarda Çankırı’nın toplam nüfusu 205 bin 501 kişidir. 2023 yılı verilerine göre, Çankırı’da çalışma çağı nüfusu olan 15-64 yaş aralığında İŞKUR’a kayıtlı 2 bin 50 erkek ve 2 bin 971 kadın olmak üzere toplamda kayıtlı işsiz sayısı 5 bin 021 kişidir. Kayıtlı işsiz sayısının yüzde 59,2’si kadın, yüzde 40,8’i erkek olmaktadır. Kayıtlı işsizler içerisinde genç nüfusun oranı yüzde 21 olarak belirlenmiştir (İŞKUR İşgücü Piyasası Araştırması, 2023).

Genç nüfus, TÜİK ile İŞKUR raporlarında 15-24 yaş aralığındaki nüfus olarak belirtilmektedir. TÜİK bölgesel istatistiklerine göre, Çankırı’da 15-24 yaş arasındaki genç nüfus 30 bin 98 kişidir. Bu nüfus içinde erkek sayısı 15.089 kişi ve kadın sayısı 15.009 olmaktadır. İŞKUR’a kayıtlı işsizler içerisinde 567 erkek ve 488 kadın olmak üzere 1.055 kişi kayıtlı genç işsizdir. Çankırı’da çalışma çağı nüfusunun sonlarına doğru İŞKUR’a kayıtlı kişi sayısı azalmaktadır. Diğer yaş grupları içinde İŞKUR’a kayıtlı erkek sayısı kadın sayısından az olsa da genç nüfusta İŞKUR’a kayıtlı erkek sayısı kadın sayısından daha fazladır (İŞKUR yıllık İstatistikleri,2023; TÜİK, 2023; TÜİK Bölgesel İstatistikler, 2023).

4.1. Açık İşler ve Açık İşlere Yerleştirilenler

Çankırı’da açık işlere ve bu açık işlere yerleştirilenlerin durumuna bakmak gerekmektedir. 2023 yılı istatistik yıllıklarına göre, toplam açık iş sayısı 8 bin 227’dir. Kamu sektöründeki açık iş sayısı 2 ve özel sektördeki açık iş sayısı 8 bin 225’tir. 2023 yılında işe yerleştirilenlerin durumuna bakıldığında, kamu sektöründe işe yerleştirilen olmamıştır. Özel sektörde 2 bin 245 kadın ve 3 bin 351 erkek olmak üzere toplamda 5 bin 596 kişi işe yerleştirilmiştir. Bu durumda toplam açık iş sayısı ve toplam işe yerleştirilen sayısı dikkate alındığında açık iş sayısının tamamı dolmamıştır (İŞKUR yıllık istatistikleri,2023).

4.2. Engelli Olarak İşe Yerleştirilenler

Engelli olarak işe yerleştirilenlerin engellilik durumları belirtilmemektedir. Çankırı ilinde 2023 yılında engelli olarak işe yerleştirilenlerin sayısına erişilebilmektedir. İl bazında 2023 yılı verilerine göre, kamu sektöründe engelli olarak işe yerleştirilen olmamıştır. İl bazında 2023 yılı İŞKUR yıllık istatistik tablolarında engelli olarak özel sektörde istihdam edilen kadın sayısı 106 ve erkek sayısı 22 olmaktadır. Toplamda 128 engelli kişi istihdam edilmiştir (İŞKUR yıllık istatistikleri, 2023).

4.3. Yaş Grupları Bakımından İşe Yerleştirilenler

İllere göre işe yerleştirilenlerin yaş grupları göz önüne alındığında il bazında 15-24 yaş aralığında olan erkek nüfusun işe yerleştirilme sayısı 1.445 olarak, 15-24 yaş aralığında olan kadın nüfusun işe yerleştirilme sayısı 734 olarak belirtilmektedir. 15-24 yaş aralığında olan genç nüfus il bazında toplamda 2 bin 179 kişi işe yerleştirilmiştir. 15-64 yaş aralığında olup 15-24 yaş aralığında olmayanların açık işlere yerleştirilme sayısı 3 bin 417 olmaktadır. İl bazındaki toplam genç nüfusun sayısına göre genç nüfusun işe yerleştirilme sayısı nispeten düşüktür. Diğer yaş grupları içinde işe yerleştirilenlerin farklı sayıları olmaktadır. Ancak İŞKUR'a kayıtlı olan 15-24 yaş aralığında kişilerin işe yerleştirilme sayısı, İŞKUR'a kayıtlı olan diğer yaş grupları arasındaki dağılım içerisinde nispeten düşük değildir (İŞKUR yıllık İstatistikleri,2023; TÜİK, 2023).

4.4. Eğitim Düzeyi Bakımından İşe Yerleştirilenler

İşe yerleştirilenlerin il bazında eğitim durumlarının değerlendirilmesi önemlidir. İŞKUR'un 2023 yılı yıllık istatistik tablolarına göre, işe yerleştirilenlerin iller bazında eğitim düzeylerinin istatistiği belirtilmektedir. Çankırı'da İŞKUR aracılığıyla işe yerleştirilenler içinde okuma yazma bilmeyenlerden başlayarak, okur-yazarlar, ilköğretim, ortaöğretim, ön lisans, lisans, yüksek lisans ve doktora eğitim düzeylerinden mezun olanlara göre işe yerleştirilen sayıları incelendiğinde, işe yerleştirilenler arasında doktora yapmış olan bulunmamakta ve okur yazar olmayanlar arasında il bazında işe yerleştirilen 1 erkek vardır. Yedi erkek ve dört kadın sayısı ile en az sayıda istihdam edilenlerden bir diğeri de yüksek lisans mezunlarıdır. Çankırı ilinde eğitim düzeyine göre işe yerleştirilenler arasında ilköğretim ve ortaöğretim düzeyi birbirine yakın sayılarla yüksektir. Eğitim düzeyi ilköğretim ve ortaöğretim olarak işe yerleştirilenlerden sonra sırasıyla yüksek sayıda olarak ön lisans ve daha sonra lisans yer almaktadır (İŞKUR yıllık tabloları,2023).

4.5. Aktif Olan Aktif İşgücü Piyasası Programları

Her ilin işgücü piyasasının gereksinimleri doğrultusunda programların açılması gerekmektedir. İŞKUR yıllık istatistiklerine göre, aktif işgücü piyasası programları kapsamında meslek eğitime yönelik programlar, iş başında eğitime yönelik programlar, hükümlülere ve engellilere yönelik programlar, girişimcilik eğitime yönelik programlar ve gençlere yönelik hizmetler kapsamında değerlendirilen bireysel görüşme bulunmaktadır (İŞKUR yıllık İstatistikleri, 2022). Çankırı’da da aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında faaliyetler yürütülmelidir. 2023 yılı yıllık istatistiklerine göre, aktif işgücü piyasası politikaları kapsamında genç nüfusa yönelik aktif olarak işbaşı eğitimi ve bireysel görüşme mevcuttur (İŞKUR yıllık İstatistikleri, 2023).

Aktif işgücü piyasası programları içerisinde işgücünü yetiştirmeye yönelik işbaşı eğitim programları Çankırı’da açılmaktadır. İşbaşı eğitim programlarına farklı yaş grubundan insanlar katılmaktadır. Çalışma çağı nüfusu içerisinde olan ve işbaşı eğitim programlarına katılanlar içinde 15-24 yaş grubundaki insan sayısı nispeten daha fazladır. 15-24 yaş arasında olan 42 kadın ve 83 erkek olarak toplam 125 kişi yararlanmıştır. Diğer yaş gruplarında işbaşı eğitim programına katılanların sayısı düşüktür. Özellikle yaş ilerledikçe (50 yaştan sonra) işbaşı eğitim programına katılan sayısı oldukça düşmektedir (İŞKUR yıllık İstatistikleri,2023).

Aktif işgücü piyasası programları kapsamında il bazlı bireysel görüşmeler de yapılmaktadır. Bireysel görüşmelere 15-24 yaş aralığında erkekler ve kadınlar katılmaktadır. Bireysel görüşmelere 2023 yılında 1.326 genç erkek ve 615 genç kadın olarak toplam 1.941 genç katılmıştır (İŞKUR yıllık İstatistikleri,2023).

Çankırı’da il bazında aktif işgücü piyasası politikaları kapsamındaki programları gösteren İŞKUR 2023 yılı yıllık tablolarına göre, il bazında eğitim düzeyi ilişkili olarak sadece işbaşı eğitim programında sayısal veri bulunmaktadır. Bu kısımda yaşla ilgili bir bilgi olmaksızın okur yazar, ilk öğretim, lise ve dengine eş değer olan orta öğretim, ön lisans, lisans düzeyindeki mezunlara yönelik sadece işbaşı eğitim programı sayısal verisi bulunmaktadır. İl bazında eğitim düzeyine göre aktif işgücü piyasası politikaları kapsamındaki programlara katılan kişi ilişkisi incelendiğinde, İŞKUR’a kayıtlı olan, ilk öğretim, lise ve dengine eş değer mezunu olan orta öğretim mezunları içinde aktif işgücü piyasası programına başvuran sayısı fazladır. İŞKUR’a kayıtlı olarak aktif işgücü piyasası programına ön lisans ve lisans mezunu şeklinde katılan kadın ve erkek sayısı oldukça azdır. Bu durumda il bazında ilk öğretim ve lise dengine eşdeğer ortaöğretim düzeyinden mezun olanların İŞKUR’un aktif işgücü piyasası programlarından olan iş başı eğitim programından daha fazla yararlandığını belirtmek gerekmektedir (İŞKUR yıllık tabloları,2023).

Çankırı İli İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulu 2023 yılı raporuna erişilememiştir. 2022 Yılı Ocak Ayı Faaliyet Raporuna göre, il bazında kurslar planlanmış olsa da planlanan kursların tamamı açılmamıştır. İl kapsamında genç

işgücünün yetiştirilmesi için mesleki eğitim programı ve toplum yararına program açılmamıştır (Çankırı İli Faaliyet Raporu, 2022).

5. Sonuç

Emeğini arz etmek isteyenlerin birincil amacı emeğinin karşılığı olan ücret veya maaş elde etmektir. Bu durumun olması halinde insan hayatının bir parçası haline gelen çalışmanın verdiği haz artmaktadır. Çünkü emeğin arz edilmesinin karşılığında elde edilen kazanç ile kişinin kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin temel ve sosyal ihtiyaçlarını temin etmek kolaylaşmaktadır. Ancak çalışmanın bir hak ve bir borç olarak kabul edilmesinin yanı sıra emeğini arz etmek istediği halde istihdamda yer alamayan ve çalışanlar arasına dahil olamayanlar da bulunmaktadır. Bu insanların problemi de işsizliktir. İşsizlik, çalışma çağı nüfusu içerisinde olan insanların yaşadığı büyük bir sorundur. Ayrıca işsizlik ekonomik ve sosyal boyutu nedeniyle ülkelerin çözmesi gereken sorunların başında yer almaktadır.

Ülkeler işsizliğin ekonomik ve sosyal boyutunu göz önünde tutarak işsizliği kontrol altında tutmayı ve istihdamı artırmayı amaçlamaktadır. Türkiye’de işsizliğin azaltılması ve kontrol altında tutulması amacıyla ulusal politikaların uygulayıcısı İŞKUR’dur. İŞKUR tarafından hazırlanan programların yaş aralıklarına, eğitim durumlarına ve cinsiyetlere göre istihdamı artırma amacı vardır. Önemli olanlardan biri de özel politika gerektiren grupların işsizliğini azaltmaya ve istihdamını artırmaya öncelik verilmesidir. Bu bağlamda özel politika gerektiren gruplar içerisinde olan gençler öncelikliler arasındadır. Nihayet İŞKUR’un programlarının işgücü piyasasının nitelikleri ile ilişkili şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

Bu durumda genel anlamda işgücü piyasasının nitelikleri doğrultusunda faaliyetler yürütülmektedir. Ancak genel durumun dışında illerde yapılan faaliyetlerde il bazlı farklılıklar olmakla birlikte genel amaç aynıdır. Türkiye’de ulusal istihdam politikalarının uygulayıcısı olan İŞKUR il müdürlükleri de işsizliğin azaltılması ve istihdamın artırılması için strateji yürütmektedir. Çalışma kapsamında Çankırı İŞKUR stratejilerinin değerlendirilmesinin sonucunda 15-24 yaş aralığında olan nüfus, 15-24 yaş aralığında olan işsiz nüfus, 15-24 yaş aralığında olan nüfusun cinsiyetleri, 15-24 yaş aralığında olan nüfusun eğitim durumları ve 15-24 yaş aralığında olup İŞKUR’a kayıtlı olan nüfusun işgücünü yetiştirmeye yönelik düzenlenen programlara katılma sayıları, açık işler ve açık işlere yerleştirilme sayıları göz önünde tutularak bir değerlendirme yapılmıştır.

Değerlendirme neticesinde genç nüfusun Çankırı İŞKUR tarafından yürütülen işbaşı eğitim programına katılım sağladığı belirlenmiştir. Kuruma başvuru yapan ve kayıtlı olan işsizler içerisinde genç işsizlerin sayısı fazladır. Ancak cinsiyetlere bakıldığında dengeli bir durum söz konusu değildir. En son veriler dikkate alındığında kuruma kayıtlı olan genç erkek işsizler genç kadın işsizlerden daha

fazladır. Aynı şekilde genç erkek işsizlerin işe yerleştirilme sayıları genç kadın işsizlerin işe yerleştirilme sayılarına göre oldukça yüksektir. 15-24 yaş aralığındaki genç erkek istihdamı yaklaşık iki katı kadar olarak genç kadın istihdamından yüksektir. Bu bağlamda genç kadın istihdamının Çankırı'da oldukça düşük olduğu belirlenmiştir.

Genç nüfusun eğitim durumlarının daha yüksek olması beklentisi varken, eğitim düzeyleri ilköğretim ve lise dengine eşdeğer ortaöğretim düzeyindedir. Bu durum da İŞKUR'a kayıtlı ve işe yerleştirilen genç nüfusun eğitim düzeyinin düşük olduğunu ve bu durumda genç nüfusun yerleştirildikleri işlerin niteliklerinin de düşük olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Ulaşılan veriler ışığında işe yerleştirilenlerin eğitim durumlarına bakıldığında, İŞKUR'a kayıtlı işsizler içerisinde eğitim düzeyi yüksek (lisans, yüksek lisans, doktora) olanlar, diğer (orta öğretim, lise ve dengi) eğitim düzeylerine göre nispeten azdır. Bu durum Çankırı'da eğitim düzeyi lisans ve daha yüksek düzeyde olanlara hitap eden programların olmadığını ve Çankırı'da eğitim düzeyi lisans ve daha yüksek düzeyde olanların İŞKUR vasıtasıyla işe yerleştirilmeyi tercih etmediğini belirtmektedir. Çankırı'da İŞKUR tarafından emek arzı ve emek talebi dikkate alınarak, eğitim düzeyleri lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde olan gençlere yönelik faaliyetlerin yürütülmesi gerekir.

Çankırı'da il tabanlı İŞKUR aktif işgücü piyasasına politikaları kapsamında açılan programlara katılanlar içerisinde 15-24 yaş arasında olan genç nüfusun sayısı diğer yaş gruplarına göre yüksektir. Bu yaş grubunda olanların diğer yaş gruplarına nispeten açık işlere yerleştirilme sayıları daha yüksektir. Çankırı'da genç istihdamını artırmaya yönelik girişimlerin İŞKUR'a kayıtlı genç erkekler tarafından daha fazla tercih edildiğini göstermektedir. Ancak Çankırı'nın toplam genç nüfusu göz önüne alındığında İŞKUR'a kayıtlı genç sayısı oldukça düşük kalmaktadır. Çalışmanın oluşturulmasında etkili olan, Çankırı ilinde aktif işgücü piyasası programları çerçevesinde yürütülen işgücü yetiştirmeye odaklanan programların genç işsizliğini azaltmakta ve genç istihdamını artırmakta etkili midir? Sorusuna binaen İŞKUR'a kayıtlı genç nüfusun istihdamını artırmaya yönelik planlar yürütülmektedir. Ancak Çankırı'da İŞKUR'a kayıtlı genç sayısının artırılması için Çankırı İŞKUR tarafından daha kapsamlı stratejilerin yürütülmesi gerekmektedir. İstihdamı artırmak ve işsizliği azaltmak amacının söylemler ile belirtilmesi ve eylemler ile desteklenmesi İŞKUR'a itimadı artırarak, il bazında İŞKUR'a kayıtlı genç nüfus sayısını artıracaktır. Ayrıca genç nüfusun tamamının eğitim düzeyleri ve nitelikleri dikkate alınarak aktif işgücü piyasası politikalarının yürütülmesi de gerekmektedir. Çankırı'da genç işgücünün tamamının ya da büyük bir kısmının İŞKUR'a kayıtlı olmamasının nedenleri konulu bir alan araştırmasının da literatüre katkı sağlayacağı tahmin edilmektedir.

Kaynakça

- Aktif İşgücü Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (8 Nisan 2022). 18 Haziran 2023 tarihinde erişildi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/04/20220408-12.htm>
- Aktaş, E. E. (2022). Gelir dağılımı adaletsizliği ve istihdam ilişkisi: seçili ülkeler için panel tobit analiz. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 40(1), 1-24.
- Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, (16 Ekim 1962). 12 Haziran 2023 tarihinde erişildi: www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/kanunlar_kararlar/kanuntbmmc046/karartbmmc04600001plan01.pdf .
- Brodsky, M. M. (1994). Labor market flexibility: a changing international perspective. *Monthly Labor Review*, 117 (11), 53-60.
- ÇSGB (2023). Ulusal Genç İstihdam Stratejisi ve Eylem Planı (2021-2023) 3. İzleme ve Değerlendirme Dönemi Mevcut Durum Raporu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, <https://www.csgeb.gov.tr/media/91994/ugis-3-idk-raporu.pdf>
- Çankırı İli Faaliyet Raporu (2022) Çankırı İli İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulu 2022 Ocak Yılı Faaliyet Raporu.
- Çevik, Ö. C. (2015). Güney Kore kalkınmasında mesleki eğitim sisteminin rolü. *İş ve Hayat*, 1(2), 69-92.
- Dengler, K. (2019). Effectiveness of active labour market programmes on the job quality of welfare recipients in Germany. *Journal Soc. Pol*, 48(4), 807–838.
- Erikli, S. (2016). Genç yoksulluğunun temel belirleyicileri: eğitim ve düzgün iş. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 283-302.
- İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968). 12 Haziran 2023 tarihinde erişildi. sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/ikinci_Bes_Kalkinma_Plani-1968-1972.pdf
- ILO (2014). International Labor Organization Global Employment Trends 2014. 12 Haziran 2023 tarihinde erişildi. <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/global-employment-trends/2014/lang--en/index.htm>
- İşığışok, Ö. (2018). *İstihdam ve işsizlik*, 4. Basım, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım.

- Işığışık, Ö., ve Emirgil, B. F. (2009). Aktif İşgücü Piyasası Politikaları ve Meslek Yetiştirme İşgücü Yetiştirme Kurslarının Etkinliğinin Bursa İli Örneğinde İncelenmesi, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 57, 214-233.
- Işığışık, V. (2016). Türkiye’de genç işsizliği ve genç nüfusta atalet. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(5), 130-145.
- İslamoğlu, E., ve Alp, E. (2019). Türkiye’de okuldan işe geçiş: TÜİK’in gençlerin işgücü piyasasına geçişi araştırma sonuçları üzerine bir değerlendirme. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(1).103-121.
- İŞKUR (2023). Türkiye İş Kurumu Aktif İşgücü Programları, 17 Haziran 2023 tarihinde erişildi. <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-igucu-programlari/>
- İŞKUR Mesleki Eğitim Kursları (2023). 27. 07. 2023 tarihinde erişildi <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-igucu-programlari/mesleki-egitim-kurslari/>
- İŞKUR İşbaşı Eğitim Programları (2023). 27. 07. 2023 tarihinde erişildi <https://www.iskur.gov.tr/isveren/isbasi-egitim-programlari/>
- İŞKUR Toplum Yararına Programlar (2023). 27.07.2023 tarihinde erişildi <https://www.iskur.gov.tr/is-arayan/aktif-igucu-programlari/toplum-yararina-programlar-typ/>
- İŞKUR İşgücü Piyasası Araştırması (2023). Türkiye İş Kurumu İşgücü Piyasası Araştırması Çankırı İli 2023 Yılı Sonuç Raporu, Çankırı Çalışma ve İş kurumu İl Müdürlüğü
- İŞKUR 2022 Yılı Faaliyet Raporu (2022). İl İstihdam ve Mesleki Eğitim Kurulları 29.12.2023 tarihinde erişildi https://media.iskur.gov.tr/70312/2022-yili-iimek-faaliyet-raporunun-yayimlanmasi_ek_2022-yili-iimek-faaliyet-raporu-pdf.pdf
- İŞKUR Yıllık İstatistikleri (2022) İŞKUR İstatistik Yıllığı. 05.11.2023 tarihinde erişildi [2022-yillik-tablolari.xlsx \(live.com\)](https://www.iskur.gov.tr/2022-yillik-tablolari.xlsx)
- İŞKUR Yıllık İstatistikleri (2023) İŞKUR İstatistik Yıllığı 24.08.2024 tarihinde erişildi. [2023-yillik-tablolari.xlsx \(live.com\)](https://www.iskur.gov.tr/2023-yillik-tablolari.xlsx)
- İŞKUR Faaliyet Raporu (2020). Türkiye İş Kurumu 2020 Yılı Faaliyet Raporu 14.08.2023 tarihinde erişildi [2020-yili-faaliyet-raporu.pdf \(iskur.gov.tr\)](https://www.iskur.gov.tr/2020-yili-faaliyet-raporu.pdf)
- İŞKUR Faaliyet Raporu (2019). Türkiye İş Kurumu 2019 Yılı Faaliyet Raporu 14.09.2023 tarihinde erişildi [2019-yili-faaliyet-raporu.pdf \(iskur.gov.tr\)](https://www.iskur.gov.tr/2019-yili-faaliyet-raporu.pdf)

[İŞKUR \(iskur.gov.tr\)](http://iskur.gov.tr) 14.09.2023 tarihinde erişilmiştir.

Koca, D. (2022). 2000-2020 yılları arasında g7 ülkeleri ve Türkiye'nin işgücü piyasası yapısının ve aktif işgücü piyasası politikalarının karşılaştırmalı analizi, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 83, 101-140.

Korkmaz, A., ve Mahiroğulları, A. (2007). *İşsizlikle mücadelede emek piyasası politikaları- Türkiye- ve AB ülkeleri-* Genişletilmiş 2. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.

Metin, B. (2016). Genç işsizliği ile mücadelede aktiveleştirme stratejileri: istihdama geçişte güçlü bir politika aracı mı? *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5 (5), 76-105.

Neumark, D., ve Wascher, W. (2004). Minimum wages, labor market institution, and youth employment: a cross- national analysis. *ILR Review*, 57 (2), 223-248.

OECD (2023a). Youth unemployment rate (indicator). 29. 10 2023 tarihinde erişildi <https://data.oecd.org/unemp/youth-unemployment-rate.htm>

OECD (2023b). Unemployment Rates, OECD- Updated: September 2023. 29.10.2023 tarihinde erişildi <https://www.oecd.org/employment/unemployment-rates-oecd-updated-september-2023.htm>

OECD Data (Eylül 2023) Youth unemployment rate, 27.11.2023 tarihinde erişildi <https://data.oecd.org/unemp/youth-unemployment-rate.htm#indicator-chart>

OECD Data (2023) Unemployment rate by age group, 20.08.2023 tarihinde erişildi. [Unemployment - Unemployment rate by age group - OECD Data](#)

On Birinci Kalkınma Planı (2019). 20.09.2023 tarihinde erişildi https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf

Özdemir, Ç., ve Yiğit, Y. (2018). İŞKUR İşbaşı Eğitim Programlarının analizi: Sakarya İli Örneği. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (1), 179-206.

Özer, M. (2021). Türkiye'de mesleki eğitimi güçlendirmek için atılan yeni adımlar. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 9 (16), 1-16.

Resmî Gazete (20.01.2024). Aktif İşgücü Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, <https://www.resmigazete.gov.tr/> 20.08.2024 tarihinde erişildi.

- Spahiu, E. (2023). Effectiveness of active labour market policies: literature review. *European Integration Realities and Perspectives (EIRP) Proceedings*, 18(1), 117-121.
- Taş, H. Y., ve Küçükoğlu, M., Demirdöğmez, M. (2018). Türkiye’de genç işsizliği sorunu ve alternatif çözüm önerileri. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(7), 280-294.
- Işığışık, Ö. (2019). *Temel sosyal politika sorunları*. A. Tokol ve Y. Alper (Ed.), *Sosyal Politika* içinde (s.121-169). Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım.
- Toplum Yararına Programların Yürütülmesine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2022). 24.08.2024 tarihinde erişilmiştir. resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/05/20220529-8.htm
- TÜİK (10 Mart 2021). Türkiye İstatistik Kurumu, Hane halkı İşgücü Araştırmasında Yapılan Düzenlemelere İlişkin Metodoloji Dokümanı, İşgücü ve Yaşam Koşulları Daire Başkanlığı.
- TÜİK (17 Mayıs 2023). İstatistiklerle Gençlik 2022. 05-11-2023 tarihinde erişildi [TÜİK Kurumsal \(tuik.gov.tr\)](https://tuik.gov.tr)
- TÜİK (10 Ekim 2023). İşgücü İstatistikleri Ağustos. 5 11.2023 tarihinde erişildi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Agustos-2023-49376#:~:text=15%2D24%20ya%C5%9F%20grubunu%20kapsayan,22%2C7%20olarak%20tahmin%20edildi>
- TÜİK (06 Şubat 2023). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-SonucLari-2022-49685> 10-11-2023 tarihinde erişildi.
- TÜİK (6 Şubat 2024). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları 2023. [TÜİK Kurumsal \(tuik.gov.tr\)](https://tuik.gov.tr) 20.08.2024 tarihinde erişildi.
- TÜİK (17 Mayıs 2024). İstatistiklerle Gençlik 2023. 24.08.2024 tarihinde erişildi. [TÜİK Kurumsal \(tuik.gov.tr\)](https://tuik.gov.tr)
- TÜİK Bölgesel İstatistikleri (2023). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre yaş grubu ve cinsiyete göre nüfus, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do> <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do> 26.08.2024 tarihinde erişildi
- UÇÖ. (2015). Youth employment. 5.11.2023 tarihinde erişildi <https://www.ilo.org/global/topics/youth-employment/lang--en/index.htm>

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (18 07 1995). Erişim Tarihi 16 Haziran 2023 tarihinde...erişildi.https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1996-2000.pdf

Yukie, H (2023). Youth employment and employment policies in Japan. *Japan Labor Issues*, 7 (41), 51-55.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Evaluating The Role of Workforce Training Programs for Young Unemployed: The Case of Çankırı

Extended Abstract

1. Introduction

Unemployment is an important problem faced by the working-age population. In addition, unemployment is one of the problems that countries need to solve due to its economic and social dimensions. Countries aim to keep unemployment under control and increase employment by considering the economic and social dimensions of unemployment. In Türkiye, the Turkish Employment Agency is the implementer of national policies to reduce and control unemployment. Active labour market policies are also within the scope of national policies. Labour force training programs carried out within the framework of active labour market policies are used to carry out activities for disadvantaged groups. The study aims to examine and evaluate the labour force training programs in the case of Çankırı province by focusing on the young population between the ages of 15-24, who are among the disadvantaged groups.

2. Methodology

The research question that informs the study is whether the programs focused on workforce training, conducted within the framework of active labour market programs in Çankırı province, are effective in reducing youth unemployment and increasing youth employment. In this study, a document analysis will be conducted. The data to be used in the study will be obtained from annual statistical bulletins, reports and province-based labor market research reports published by the Turkish Employment Agency. The data derived from document analysis will be subjected to interpretation. The findings of the study indicate that labour force training programs implemented within the framework of active labour market policies have the effect of increasing the employment of young people aged 15-24 registered with İŞKUR in Çankırı province.

3. Discussion and Evaluation

In Türkiye, workforce training activities are carried out in line with the characteristics of the labour market. There are differences in the activities carried out in the provinces, the general aim is the same. Provincial directorates of Turkish Employment Agency, which is the implementer of national employment policies in Türkiye, also carry out strategies to reduce unemployment and increase employment. Activities are also carried out in Çankırı within the scope of active labor market policies. According to 2024 annual statistics, on-the-job training and individual interviews are actively available for the young population within the scope of active labor market policies. In Çankırı, the number of young people between the ages of 15-24 is higher than other age groups among those participating in the programs opened within the scope of the province-based Turkish Employment Agency's active labor market policies. People in this age group were placed in more job vacancies compared to other age groups. Workforce activities aimed at increasing youth employment in Çankırı are preferred more by young men registered with the Turkish Employment Agency. The number of young people registered with İŞKUR among the total youth population of Çankırı remains low.

4. Conclusion

The aim of those who want to supply their labour is to earn a wage or salary. This is due to the fact that it is more straightforward to cater to the requirements of the individual in question when the income in question is higher. Nevertheless, there are individuals who are unable to engage in

employment despite their desire to do so. Those who are unable to be employed are confronted with the issue of unemployment. Unemployment represents a significant challenge for individuals within the working-age demographic. Furthermore, unemployment has economic and social dimensions. Unemployment is one of the problems that countries need to solve. The İŞKUR is the governmental agency responsible for the implementation of national policies designed to reduce and control unemployment in Türkiye. The programmes devised by the Turkish Employment Agency are designed with the objective of increasing employment opportunities. The programmes are designed for individuals from a range of age groups, educational backgrounds, and genders. Furthermore, the introduction of targeted policies for young people is a key priority. Plans are being made to increase the employment of the young population in Türkiye. In order to prepare the plans, consideration is given to the unemployment figures for each province. According to the most recent official statistics, the number of unemployed individuals in Çankırı is 7,866. While 39.8 percent of those officially classified as unemployed are male, 60.2 percent of those in the same situation are female. Of those individuals who have been officially classified as unemployed, 29.4 percent are within the younger age demographic. The number of young people registered with the İŞKUR remains comparatively low in relation to the overall number of young people in Çankırı. The population of individuals between the ages of 15 and 24 in Çankırı is 30,980. A total of 1,055 young people are currently registered as unemployed with İŞKUR. It would be beneficial to investigate the reasons why the majority of the young workforce in Çankırı is not registered with İŞKUR

Araştırma Makalesi

Filistin'de İki Devletli Çözümün Önündeki Engeller ve Bir Çözüm Önerisi

Abdullah METİN

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF
abmetin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4426-6380

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin'i ele geçiren Britanya burada Siyonistlere bir Yahudi yurdu kurma sözü verdi. Arap çoğunluğu yok sayan bu girişim Yahudi yurdunu kurmayı başaramadığı gibi Filistinli gruplar arasında büyük bir düşmanlığa sebep oldu. Britanya'nın 1948'de sorunu çözmeden manda yönetimini sona erdirmesi, Araplar ve Yahudiler arasında çatışmayı kaçınılmaz kıldı. İsrail'in sistematik işgali ise sorunu çözümsüzlüğe mahkûm etti. Bu çalışmanın amacı Filistin-İsrail meselesinde en makul çözüm olarak görülen iki devletli çözümün önündeki engelleri ortaya koymaktır. Bu engeller İsrail'den, Filistin'den ve uluslararası toplumdaki kaynaklanan engeller olarak üç başlıkta ele alındı. Çalışma göstermiştir ki, İsrail'de aşırı sağın yükselişi ve yayılcı (irredantist) Siyonist devlet aklı, Filistin'de direniş örgütleri arasında ortak hareket imkanının sağlanamaması ve uluslararası arenada baskın bazı devlet, örgüt ve şirketlerin BM kararlarına aykırı olarak İsrail işgalinin yanında hizalanması çözümün önündeki en büyük engellerdir. Bu çalışma, yazar tarafından önerilen bir çözüm taslağını da içermektedir.

Anahtar kelimeler: Filistin/İsrail sorunu, iki devletli çözüm, Siyonizm, Ortadoğu
JEL Sınıflandırma Kodları: D72, D73, D74

Obstacles to the Two-State Solution in Palestine and a Deal Proposal¹

Abstract

Britain, which occupied Palestine in World War I, promised Zionists to establish a Jewish national home there. This intention, which ignored the Arab majority, not only failed to establish a Jewish homeland, but also caused great hostility among Palestinian groups. Britain's termination of the mandate in 1948 without solving the problem made conflict between Arabs and Jews inevitable. In the on-going process, Israel's systematic occupation condemned the problem to deadlock. This study aims to reveal the obstacles to the two-state solution, which is seen as the most reasonable solution to the Palestine-Israel issue. These obstacles were discussed under three headings: obstacles arising from Israel, Palestine, and the international community. The study has shown that the rise of the far right in Israel and the irredentist Zionist raison d'etat; the lack of unity and joint action among resistance organizations in Palestine; and the alignment of some dominant states, organizations, and corporations in the international arena on the side of the Israeli occupation are the biggest obstacles to the solution. The study also includes a deal draft proposed by the author.

Keywords: The Palestine/Israel Question, two-state solution, Zionism, Middle East
JEL Classification Codes: D72, D73, D74

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 31.01.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 02.08.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Metin, A. (2024). Filistin'de iki devletli çözümün önündeki engeller ve bir çözüm önerisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 946-978. doi: 10.18074/ckuiibfd.1429619

1. Giriş

Bu çalışmanın amacı Filistin-İsrail meselesinin niçin çözülemediğini tarihi ve güncel boyutlarıyla ortaya koymak ve çözümün önündeki engelleri tasnif etmektir.

Filistin-İsrail meselesine dair çözüm önerilerinin tanıtılmasına, değerlendirmesine ve uygulanabilirliğine odaklanan çok sayıda çalışma olmasına rağmen (Naqvi, 1986; Hilal, 2007; LeVine 2009; Morris, 2009; Rahman 2020; Egel vd., 2021) çözümün önündeki çok boyutlu engelleri tasnif eden bir çalışma bulunmamaktadır. Çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Çalışma ayrıca Filistin-İsrail sorununa özgün bir çözüm taslağı önermesi bakımından da literatüre katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın tasarımı iki devletli çözüm esas alındı. Her ne kadar Filistin ve İsrail'deki siyasi bileşenler iki devletli çözüm konusunda ittifak etmemiş olsalar da Birleşmiş Milletlerin ve sorunla doğrudan ilgili Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Arap Ligi'ne üye ülkeler ve Türkiye'nin genel tutumu sorunun iki devletli çözümü yönündedir. Ayrıca Filistin ve İsrail'i devlet olarak tanıyan neredeyse tüm devletler de iki devletli çözümü esas almaktadır.

Çalışmamızda benimsenen reel-politik bakış açısı da iki devletli çözümün daha uygulanabilir olduğuna işaret etmektedir. Bu bakış açısını benimsemekle, tarihî Filistin topraklarının %78'ini İsrail'e, sadece %22'sini Filistin'e bırakan iki devletli çözüm önerisinin hakkaniyetli olduğunu ve nihai çözüm önerisi olduğunu savunmuyoruz. Bu çalışmada reel-politik; güce boyun eğmek ya da koşulların belirleyiciliğine teslim olmak anlamında değil; koşulların gösterdiği en uygulanabilir politikayı aramak anlamında kullanıldı. Çalışma içerisinde detaylıca ele alınacak olmakla birlikte, Filistin-İsrail meselesinin reel-politiğini belirleyen koşullar şunlardır:

1. İsrail'in tarihî Filistin'in %78'inde devlet ilan etmiş olması, fiilen %94'ünü yönetmesi ve tamamının hava, deniz sahasını ve kara sınırlarını kontrol etmesi;
2. İsrail'i tanıyan BM üyesi 165 devletin ve Filistin'i tanıyan 145 devletin² neredeyse tamamının bu iki ülkeyi 1967 sınırlarına referans vererek tanınması;
3. ABD, Birleşik Krallık ve AB'nin İsrail'in devletleşmesini şartsız olarak desteklemesi, Arap ülkelerinin bir kısmının İsrail'i tanınması ya da ilişkilerini normalleştirilmesi;

² 7 Ekim 2023 El-Aksa Tufanı Operasyonu öncesi Filistin'i tanıyan devlet sayısı 139'du. Bu çalışmanın yapıldığı tarih itibarıyla 145'e çıkan sayının artması kuvvetle muhtemeldir.

4. Filistin'in iki önemli direniş örgütünden Filistin Kurtuluş Örgütü'nün 1993'te Oslo Anlaşması ile İsrail'i tanıması ve silahlı direnişi bırakması, Hamas'ın ise, İsrail'i tanımamakla birlikte, Filistin Devleti'nin 1967 sınırlarında kurulmasını kabul etmesi;
5. Filistin direnişinin "nehirden denize birleşik Filistin" idealinin Filistin milliyetçiliği ve birkaç devlet dışında desteklenmemesi, Filistin direnişinin güçlü askeri ve maddi destek alamaması;
6. 7 Ekim 2023 sonrası İsrail'in Gazze'de başlattığı katliamı durdurma konusunda dahi başarısız olan bölge güçlerinin ve uluslararası toplumun Filistinlilerin tarihi hak iddialarına destek vermemesi;
7. İçinde doğduğu 19. yüzyılın siyasi ve hukuki şartlarında rasyonelliği ve ahlaklılığı fazla sorgulanmayan, güce dayalı, irredantist Siyonizm ideolojisinin ve arz-ı mev'ud mefkûresinin günümüzde uluslararası toplum ve uluslararası kurumlar tarafından tepkiyle karşılanması.

Filistin-İsrail sorununun parçası olan aktörler şu şekilde sıralanabilir: devletler, uluslararası siyasi yapılar, bölgesel siyasi yapılar, lobiler, siyasi partiler, silahlı örgütler ve uluslararası şirketler. Filistin ve İsrail çözümün iki ana tarafı oldukları için, aktörler üzerinden değil taraflar üzerinden bir tasnif yapılarak çözümün önündeki engeller şu üç ana başlıkta ele alındı: İsrail'den kaynaklı engeller, Filistin'den kaynaklı engeller ve uluslararası toplumdan kaynaklı engeller. Mezkûr aktörlerin sorun ve çözüm noktasında oynadıkları rollere alt başlıklarda değinildi.

Çalışmanın son bölümü sorunun çözümüne ayrıldı. Öncelikle mevcut çözüm önerileri kısaca tanıtıldı. Ardından Filistin-İsrail meselesine dair tüm barış planları incelenerek bir çözüm önerisinde olması gereken ana başlıklar belirlendi. Tarafların talepleri ve reel-politiğin gerekleri göz önünde bulundurularak 14 maddeden müteşekkil bir barış planı önerildi. Meselenin tüm ana başlıklarını içeren çözüm önerimizdeki maddelerden bir kısmı mevcut barış planlarındaki önerilerin yeniden formüle edilmesi ile oluşturuldu, bir kısmı ise tamamen özgündür. Neticede uygulanabilirlikten öte, tarafların müzakereye değer görebileceği bütüncül ve tutarlı bir metnin ortaya çıkması hedeflendi ki tüm barış planlarının esas amacı budur.

2. Filistin-İsrail Sorununun Tarihî Arka Planı

Bir siyasi sorunun çözümünün ilk adımı sorunu tanımlayabilmek, ikinci adımı çözümün önündeki engelleri ortaya koyabilmektir. Sorunun tarihi, hukuki ve insani yönlerini ihmal eden çözüm önerilerinin başarıya ulaşma imkânının olmadığı aşikârdır. Filistin-İsrail sorunu İngilizlerin Filistin topraklarını ele geçirmesiyle başladı. Osmanlı'nın millet sisteminin sağladığı barış ortamı

içerisinde (Pax Ottomana) Filistin'in sakinleri olan Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler ve Dürziler birlikte varoluş ve çok kültürlülük ilkeleri çerçevesinde bir arada yaşamaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı başladığında İngilizlerin bölgedeki dil, din, mezhep, etnisite, kültür çeşitliliğini göz ardı ederek ve bölge dinamiklerinin aksine hareket ederek bir taraftan Mekke şerifi Hüseyin ve Britanya'nın Mısır Yüksek Komiseri McMahon arasındaki görüşmeler (1915-16) ile Arabistan, Suriye ve Irak'ı Haşimilere vadetmesi (Pappe, 2011, s. 31), diğer taraftan Balfour Deklarasyonu (1917) ile Yahudilere Filistin'de bir Yahudi yurdu sözü vermeleri günümüze değin süren çatışmaları tetiklediği gibi kurulan her bir devletin içerisinde azınlık sorunlarına ve otoriter yönetimlere sebebiyet verdi. Neticede bölgede siyasi ve askeri gücün belirleyici olduğu, bireysel ve kolektif insan haklarının geri plana atıldığı ve bölge barışının en önemli unsuru olan çok kültürlülüğün yok edildiği bir sosyo-politik anlayış ortaya çıktı.

Britanya Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'un 1917'de, Kudüs'ün ele geçirilmesinden bir ay önce Siyonistlerin öncü isimlerinden Walter Rothschild'a Dünya Siyonist Kongresi'ne sunmak üzere ilettiği ve *Balfour Deklarasyonu* olarak anılan kısa metin şu paragraftan ibarettir (Balfour, 1917):

Saygıdeğer Lord Rothschild, Majestelerinin Hükûmeti adına kabineye sunulan ve kabul edilen Yahudi Siyonist isteklerini sempati ile karşılayan müteakip deklarasyonu iletmekten memnuniyet duyarım. Majestelerinin Hükûmeti, Filistin'de Yahudiler için bir millî yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin'deki mevcut Yahudi olmayan toplumların sivil ve dinî haklarına ve başka ülkelerde yaşayan Yahudilerin sahip oldukları haklara ve siyasî statülerine zarar verecek hiçbir şeyin yapılmayacağı açıkça anlaşılmalıdır. Bu deklarasyonu, Siyonist Federasyonu'nun bilgisine sunmanızdan memnuniyet duyacağım.

Deklarasyonda Yahudiler ismen zikredilirken Filistin'de yaşayan diğer unsurlar Yahudi olmayan unsurlar olarak tanımlanarak bir nevi yok sayıldı. İngilizlerin bu yok sayışını, Siyonistlerin Filistin'i insansız bir coğrafya gibi resmettikleri "topraksız bir halk için halksız bir toprak" sloganı izledi. 1920'de San Remo Konferansı'nda Filistin Britanya'ya bırakıldı (San Remo, 2020).

İngilizler Filistin'de askeri idare başlattılar. 1 Temmuz 1920'de sivil idareye geçildi ve bir Yahudi olan Herbert Samuel ilk Yüksek Komiser olarak atandı (Gavish, 2005, s. 36). Askeri idare döneminde kullanılan *İşgal Edilen Toprakların Yönetimi* ismi *Filistin Yönetimi* olarak değiştirildi. 1922'de Cemiyet-i Akvam kararı ile Filistin'de Britanya manda yönetimi resmen başladı ve Filistin Manda Anayasası ilan edildi.

Cemiyet-i Akvam tarafından yetkilendirilen ve hatta Yahudi Yurdu'nu kurmakla mükellef kılınan Britanya'nın denetimi ve gözetimi altında Filistin'deki Yahudi nüfusu yıllar içerisinde süratle arttı. Balfour Deklarasyonu'ndaki Yahudi yurdu ifadesinden bir Yahudi devleti çıkarımı yapan Siyonistler kuracakları devletin hazırlıklarına başladılar. İktisadi ve zirai faaliyetlerinin geliştirilmesinin yanı sıra müstakbel devletlerinin temelini oluşturacak güvenlik birimleri, paramiliter gruplar, mahkemeler, okullar, posta teşkilatları kurdular. İbranicenin eğitimini yaygınlaştırdılar. 1920'de *Asefat Hanivharim* isimli bir meclis ve *Va'ad Leumi* adında bir yürütme birimi kurarak (Blumberg, 1998, s. 45) Knesset'in temellerini attılar.

Yahudiler ayrıca ellerindeki toprak miktarını da artırdılar. 20. yüzyıl başında Yahudilerin elindeki toprak %0,8 iken (218 bin dönüm) (Stein, 1984, s. 226), devletin ilan edildiği 1948'e kadar bu oran yaklaşık %7'ye çıktı (1.850 bin dönüm)³ (UN, 1980). Bu toprağın 181 bin dönümünü Britanya Manda Hükümeti Yahudilere imtiyaz (concession) olarak verdi. Yahudiler 120 bin dönüm araziyi kiliselerden ve yabancı şirketlerden, 1 milyon dönümden fazlasını ise Arap toprak ağalarından satın aldılar. Kalan 500 bin dönüm kadarı da çiftçilerin (fellahin) satmış olduğu topraklardır (Granot, 1952, s. 278). Arap toprak ağalarının büyük çoğunluğu Filistinli değil, Lübnanlıydı. Lübnanlı sadece dört ailenin -Sursok, El-Tueyni, El-Tiyan ve El-Salam- sattığı toprak 900 bin dönümün üzerindedir. Filistinli eşrafın sattığı topraklar ise genelde yüz veya bin dönümlerle ifade edilmektedir (Stein, 1984, Appendix 3). Filistin köylülerinin çoğunluğu topraklarını doğrudan Siyonistlere satmadı. Siyonistlerin toprak için yüksek bedeller ödediklerini bilen toprak ağaları ya da birtakım Arap komisyoncular köylüden düşük fiyattan aldıkları toprakları Siyonistlere yüksek kâr marjıyla satmaktaydı (Stein, 1984, s. 21, 41).

Hâşimi Araplar Irak, Ürdün ve Arabistan'da kendilerine vadedilen topraklar üzerinde devlet hazırlıklarına girişirken Filistinli Araplar devlet kurabilme imkânından uzak olduklarını fark ettiler. Nitekim McMahan-Hüseyin görüşmelerinde (McMahon & Hüseyin, 1915) Filistin'de bir Arap devleti kurulması vadedilmemişti (Friedman, 1970, s. 116).

Siyonistlerin devlete hazırlık süreçlerine tepki olarak Filistinliler Arap kongrelerini toplayıp eyleme geçmeye çalışsalar da İngilizlerin Filistin'de bir Arap devletini desteklememeleri ve İngiliz himayesindeki Siyonistlerin bir taraftan göçlerle (aliyah) Filistin'deki nüfus dengesini Yahudiler lehine değiştirme (Gelvin, 2019, s. 260), diğer taraftan devletleşme sürecini hızlandırma çabaları Araplarda ciddi bir endişe oluşturdu. Filistinliler henüz bağımsızlığını kazanmamış olan Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün gibi ülkelerden bir destek göremediler. 1920'li yıllarda nüfus dengesinin lehlerine olmasının verdiği rahavet

³ Tüm Filistin toprakları yaklaşık 27 milyon dönümdür.

ufuktaki Yahudi devleti tehdidinin önüne geçecek proaktif bir tutum almalarını engelledi.

1930'lu yıllarda artan Yahudi göçü, Yahudilerin yerleşim yerlerini genişletmesi ve paramiliter grupların tacizleri Arapların tehdidin ciddiyetini algılamalarını sağladı, fakat sorun geri döndürülemez bir hal almıştı. Bir tarafta Filistin'in potansiyel lideri Hacı Emin El-Hüseyni siyasi girişimlerde bulunurken diğer tarafta Filistinliler aleyhlerine dönen sürece tepki olarak ayaklandı. Tarihe *Büyük İsyân* olarak geçen 1936'daki bu ayaklanma esnasında İngilizler, Araplar ve Yahudilerden binlercesi hayatını kaybetti (Khalidi, 2008, s. 26). Soruna bir çözüm bulmak isteyen İngilizler aynı yıl Peel Komisyonu raporu ile iki devletli çözümü ilk defa gündeme getirdiler (Blumberg, 1998, s. 54). 1938'de *Woodhead Komisyonu* da iki devletli çözüm için üç farklı versiyon içeren bir plan hazırladı. Filistin cephesinden destek görmeyen bu iki plan 2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle rafa kalktı.

2. Dünya Savaşı öncesinde ve esnasında Yahudilerin Almanya başta olmak üzere Doğu Avrupa'da katliamlara uğraması sonucu Filistin'e artan göçleri nüfus dengesine büyük etki etti. Aslında savaş öncesinde 1933'te Alman Nazi hükümeti ile Alman Siyonistleri arasında altı yıl içerisinde 60 bin Yahudi'nin Filistin'e transferini öngören *Haavara Anlaşması* imzalanmıştı ama bu rakam Siyonistlerin arzuladığından oldukça azdı.

Almanya *Madagaskar Planı* (1939) ile dört yıl boyunca her yıl bir milyon Yahudi'yi Madagaskar adasına taşımayı planladı, fakat savaş şartları sebebiyle uygulama imkânı bulamadı. Diğer taraftan İngilizler savaşın başladığı 1939'da Beyaz Dosya (White Paper) ile Filistin'e Yahudi göçünü kısıtladı (Khalidi, 2008, ss. 25-26; Gelvin, 2019, s. 264). Buna tepki olarak Siyonistler, Yahudileri Filistin topraklarına taşımak için *Berihâ Hareketi* adında illegal göçü (İngilizlerin izin verdiği *Aliyah Alef* göçlerinden farklı olarak *Aliyah Bet* (1939-1948) olarak isimlendirilir) başlattı. Aynı zamanda Irgun ve Lehi gibi Yahudi silahlı örgütleri İngiliz askerlere suikastlar düzenlediler (Blumberg, 1998, ss. 64-65). İngilizler bu suikastlara şiddetle mukabele ettiler. Yüz bin civarındaki İngiliz askeri olayları kontrol etmede yetersiz kalıyordu. Sonuçta 1948'de devlet ilan edildiğinde Yahudi nüfusu toplam Filistin nüfusunun üçte birine ulaşmıştı. Britanya, savaş sona erince sorunun çözümünü Birleşmiş Milletlere havale etti. 1947'de Hindistan'dan çekilirken ardında Keşmir sorununu bırakan Britanya bir benzerini Filistin'de tekrarlıyordu.

Birleşmiş Milletler (1947) 181 sayılı kararla Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında iki devlete bölünmesini önerdi. Sınırlar oldukça ince düşünülerek çizilmişti; her iki devlet de üç parçadan oluşacak ve her ikisi de Akdeniz'e, Ölü Deniz'e, Lübnan'a, Ürdün'e ve Mısır'a komşu olacaktı. Böylece her iki devletin bölgedeki siyasi ve ticari iş birliklerinin önü açılıyordu. Ne var ki, nüfusun %33'ünü oluşturan ve Filistin topraklarının sadece %7'sini ellerinde bulunduran

Yahudilere Filistin topraklarının %55'i bırakılmıştı. Araplara Filistin'in %42'si verilmiş, %3'ü oluşturan Kudüs'e ise özel bir statü tanınmıştı. Filistin nüfusunun %67'sini oluşturan Araplar planı şiddetle reddetti. İngilizlerin çekildiği gün, 14 Mayıs 1948'de Siyonistler İsrail Devleti'ni ilan etti. Bağımsızlık bildirisinde (1948) her ne kadar BM 181 sayılı Paylaşım Planı'na atıf yapılsa da İsrail Devleti Eretz-İsrail'de yani sınırları belli olmayan bir İsrail yurdunda ilan edilmişti. 1948-49 savaşında Arap ordularını mağlup eden İsrail, topraklarını %78'e çıkardı (Levine, 2009, s. 28; Pappé, 2011, s. 40).

1967 Savaşı'nda beş Arap ülkesi (Suriye, Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan) karşısında tekrar galip gelen İsrail, tarihî Filistin'in %78'i üzerindeki egemenliğini uluslararası arenada kabul ettirdi ve kalan %22'yi de ele geçirmek için sistematik bir işgal politikasına girişti. İlegal yerleşimler kurarak bu konuda ciddi ilerleme gösterse de Filistin direnişi ve uluslararası toplumun tepkileri sebebiyle 1967 sonrası işgalini meşrulaştıramadı.

3. Çözümün Önündeki Engeller

1917'de başlayan Filistin-İsrail sorunu zaman içerisinde boyut değiştirdi ve oldukça karmaşıklaştı. Devletler, uluslararası siyasi yapılar, bölgesel siyasi yapılar, lobiler, siyasi partiler, silahlı örgütler ve uluslararası şirketler sorunun parçası haline geldiler ve çözümün önünde engel teşkil ettiler. Çözümün önündeki tüm bu engeller çalışmada İsrail'den, Filistin'den ve uluslararası toplumdan kaynaklı engeller olarak üç ana başlıkta ele alındı.

3.1.İsrail'den Kaynaklı Engeller

İsrail kanadında iki devletli çözümün önündeki engeller; dış politikada uzlaşmama, sistematik işgal politikası, barış tekliflerine karşı duruş ve BM kararlarına uymama şeklinde başlıklandırılabilir.

3.1.1. Siyonist Devlet Politikası ve Dış Politikada Uzlaşmama

İsrail siyaseti oldukça parçalıdır ve her bir unsurun Filistin meselesine yaklaşımı farklıdır. Yahudiler; Aşkenazi (Almanya ve Doğu Avrupa Yahudileri), Sefardim (İspanyol Yahudileri), Mizrahi (Doğu Yahudileri) olarak üçe ayrılmaktadır. Bir de Falaşa denilen Afrika'dan getirilen, toplumda ve siyasette etkisiz alt grup bulunmaktadır. İsrail devlet felsefesi olan Siyonizm fikrini geliştiren, bu fikri gerçekleştirmek için İngilizlerle diplomasi yürüten, Siyonizm davasının maddi ve insani bedelini ödeyenler Aşkenazi Yahudileridir. İsrail Devleti de Aşkenazilerin siyasi yorumları üzerine kuruldu. İsrail'de bugüne kadar görev yapan 11 cumhurbaşkanından 9'u ve başbakanların tümü Aşkenazidir.

İsrail'de ilk seçimlerin gerçekleştiği 1949'da sosyalist-Siyonist parti Mapai seçimleri kazandı. 1949'dan 1977'ye kadar iktidar sol partilerin elindeydi. 2.

cumhurbaşkanı İshak Ben-Zvi'den 7. Cumhurbaşkanı Ezer Weizman'a kadar yaklaşık 50 yıllık sürede (1952-2000) tüm cumhurbaşkanları İşçi partisi üyesiydi ya da bağlantılıydı. 1977'de Likud'un zaferi ile sağ partiler devlet politikalarında daha etkili oldular. 8. Cumhurbaşkanı Moşe Katsav (2000-2007) ile Likud partisi ilk defa cumhurbaşkanı çıkardı.

İsrail siyasetindeki parçalı yapıyı daha iyi anlatabilmek için belirtmek gerekir ki, 1949'dan bugüne hiçbir parti tek başına hükümet kuramadı; hükümetler en az 4 parti, ortalama 6,9 partinin katılımı ile kuruldu. Siyasi iktidarsızlığın yanında hükümet istikrarsızlığından da bahsedilebilir. 1949'dan 2022'ye kadar 36 hükümet kuruldu, yani hükümetlerin ortalama ömrü iki yıldır. 2019-2022 hükümet krizinde üç yılda beş seçim gerçekleştirilerek en istikrarsız dönem yaşandı.

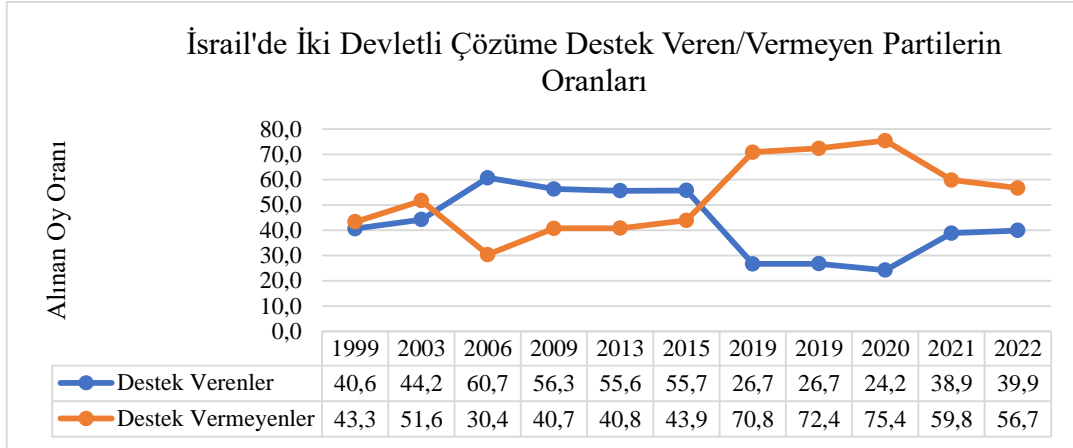
2009'dan itibaren (1 yıl ara hariç) başbakanlık görevini yürüten Likud lideri Benjamin Netanyahu 2022 sonunda İsrail tarihinin en aşırı sağcı ve dinci hükümetini kurdu. Bu hükümet şu partilerden oluşmaktadır: Likud, Şas, Birleşik Tevrat Yahudiliği (*Yahadut HaTora HaMeuhedet*), Dini Siyonizm (*HaTzionut HaDatit*), Yahudi Gücü (*Otzma Yehudit*) ve Noam.

İsrail siyasetindeki en temel bölünme devletin niteliğine dairdir. Sol, seküler, liberal cenah devletin laik, demokratik, liberal ve çok kültürlü karakterini; sağ, dinci, otoriter cenah ise teokratik, muhafazakâr, milliyetçi ve Yahudi karakterini ön plana çıkarmaktadır. Bu iki grubun ikinci ayrışma noktası ekonomi politikaları, sosyal yardımlar, dindar gruplara verilen muafiyetler ve Arap vatandaşlara yönelik politikalarıdır.

Konumuz açısından önemli olan üçüncü ayrışma noktası ise İsrail devletinin sınırlarına ve Batı Şeria'daki işgale bakıştır. Birinci grup iki devletli çözüme sıcak bakarken, ikinci grup Filistin'in tamamen işgal edilmesi taraftarıdır. Hatta ikinci gruptan daha da aşırı olanlar, Batı Şeria ve Gazze'deki ve hatta İsrail içindeki tüm Arapların İsrail'den çıkartılarak homojen teokratik bir Yahudi devleti kurma arzusundadırlar.

Çözüm şartları ve yöntemleri farklı olmakla birlikte iki devletli çözümü savunan kayda değer partiler şunlardır: İsrail İşçi Partisi (Ha'Avoda), Kadima, Gelecek Partisi (Yesh Atid), Meretz, İsrail Evimiz (Yisrael Beiteinu), Ra'am, Hadash, Ta'al, Balad. Yine, işgal şartları ve yöntemleri farklı olmakla birlikte iki devletli çözümü savunmayan önemli partiler şunlardır: Likud, Tkuma, Yahudi Gücü (Otzma Yehudit), Şas, Birleşik Tevrat Yahudiliği (Yahadut HaTora HaMeuhedet), Mavi Beyaz (Kahol Lavan), Yahudi Yurdu (HaBayit HaYehudi), Yamina, Yeni Umut (Tikva Hadashas), Noam. Bu partilerin son 25 yılda aldıkları oylar iki devletli çözüme destek konusunda fikir verebilir.

Tablo 1: İsrail’de İki Devletli Çözüme Destek Yönünden Partilerin Oy Oranları

Kaynak: Seçim sonuçları baz alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Vurgulamak gerekir ki, İsrail seçimlerinde Filistin meselesi ve güvenlik endişesi seçimlerin birinci gündem maddesi olmadığı için bu mesele seçmenlerin oy verme tercihlerinin temel belirleyicisi değildir. Ayrıca tüm partilerin çözüm şartları aynı değildir. Yukarıdaki tablo, sadece genel eğilimi göstermesi ve nasıl bir hükümet ile çözüm sürecinin konuşulabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

İsrail siyasetini neredeyse tamamen Siyonist partiler yönlendirmektedir. Sol Siyonizm, seküler Siyonizm, sağ Siyonizm ya da dini Siyonizm olarak farklı kamplara bölünmüş olsalar da Siyonist doktrin hakimdir. Siyonizmin bu farklı anlayışları dış siyasette İsrail topraklarının nereye kadar yayılacağı, yayılmanın yönteminin ve hızının ne olacağı ve bu topraklardaki Araplara nasıl davranılacağına kadar ayrılmakla birlikte iç siyasette de İsrail devletinin dini ve etnik karakteri ve bu karakter çerçevesinde iç politika, dış politika, eğitim, din politikaları, kamu ve hatta belediye hizmetlerinin sunulmasına kadar birçok farklı konuda ayrılmaya yol açmaktadır. Siyonist olmayan birkaç İsrail partisi ile Arap partileri bu Siyonist hakimiyetin içerisinde siyasi varoluş mücadelesi vermektedir.

3.1.2. Sistematik İşgal Politikası

2000'lere kadar İsrail'in resmi duruşu iki devletli ve Filistin devletinin silahsızlandırıldığı bir çözümden yanaydı. 1993 ve 1995 Oslo Görüşmelerinde de bu duruşu muhafaza etti. Fakat görüntüdeki bu pozisyonun aksine asıl planın başka olduğu aşikardır. Çünkü İsrail 1967 sonrası topraklarda ilk yerleşim yerini 1968'de kurdu. 1974'ten sonra buna yenilerini ekledi. Ortodoks Yahudiler kurdukları *Gush Emunim* hareketi ile yerleşim kurmayı organize bir hale getirdiler ve Golan, Batı Şeria ve Doğu Kudüs'de illegal yerleşimlerin sayısı Oslo

Anlaşmalarından sonra da artarak devam etti. İsrail’de konut fiyatlarının yüksekliğinin yanı sıra, işgal topraklarında yerleşmeyi kabul edenlere ucuz arazi, konut ve kredi imkânının sağlanması, bu yerleşimlere tüm altyapı ve güvenlik imkânlarının sunulması ile vatandaşlar işgal topraklarında ikamet etmeye teşvik edildi.

Bu illegal yerleşimler BM kararlarında defalarca kınandı. Uluslararası Ceza Mahkemesi İsrail’in 4. Cenova Sözleşmesi’ni ihlal ederek savaş suçu işlediğine hükmetti. Avrupa Birliği, ABD, Rusya, Türkiye gibi küresel ve bölgesel aktörler de bu yerleşimleri illegal saymaktadırlar. Tüm bu tepkilere rağmen yerleşimlerdeki nüfus sürekli artmaktadır. Şöyle ki, 1970’de Doğu Kudüs’te 9 bin, Batı Şeria’da 700, Golan Tepelerinde 50 Yahudi yaşarken, bugün Doğu Kudüs’te 220 bin, Batı Şeria’da 450 bin, Golan Tepelerinde 25 bin kadar olmak üzere 1967 sınırlarının ötesinde yaklaşık 700 bin Yahudi yaşamaktadır (United Nations, 2023). Uluslararası toplum tarafından iki devletli çözümün önündeki en büyük engel olarak görülen bu yerleşimler, İsrail’deki sağ blok tarafından tek devletli çözüm yönünde atılan adımlar olarak görülmekte ve desteklenmektedir.

İsrail Batı Şeria’daki bürokratik faaliyetleri yürütmek için 1981’de *Sivil İdare*’yi (Civil Administration) kurdu. 1994 Kahire Anlaşması ile bazı yetkiler Filistin Kurtuluş Örgütü yönetimine devredilince Sivil İdare’nin yerini COGAT (*Coordinator of Government Activities in the Territories* (1994)) aldı. Bu idare altında şu yöntem ve uygulamalarla Batı Şeria’da sistematik ve planlı bir işgal politikası uygulanmaktadır: yerleşimlerin ve yerleşimcilerin sayısını sürekli artırmak suretiyle işgalin genişletilmesi, yerleşimlerin güvenliği gerekçesiyle ayırım duvarları inşa edilmesi, coğrafi olarak bütünlüğü kalmayan Batı Şeria şehirleri arasındaki geçişlerin kontrol noktaları (*checkpoint*) ile denetlenmesi (175 kalıcı kontrol noktası ve diğer bariyerler bulunmakta), Batı Şeria’nın sınırlarının kontrol edilerek Ürdün ve Filistin arasındaki sınır bağının kopartılması, Filistin hava sahasının kontrol edilerek ulusal ya da uluslararası uçuşlara izin verilmemesi (*no-fly zone*), Batı Şeria’daki su kaynaklarının kontrol edilmesi, C bölgesi dışında askeri hukukun uygulanarak işgalci askerlerin işlediği suçların sivil yargı denetiminden çıkartılması, paramiliter işgalci yerleşimcilerin Filistinlilere karşı işlediği suçlara göz yumulması, Batı Şeria’da COGAT marifetiyle Filistinlilerin evlerinden tahliye edilmeleri, evlerinin yıkılması, evlerine, arazilerine, tarım ürünlerine el konulması ya da tahrip edilmesi ve Filistinlilerin kullandığı su kaynaklarının tahrip edilmesi vb. (Amnesty International, 2014, 2022; B’Tselem Raporları 2021a, 2021b, 2021c, 2023; Yesh Din 2016, 2021, 2022; UNRWA 2023).

Diğer tarafta, Gazze’de 2,2 milyon insan sadece 350 km² alanda sistematik abluka ve ambargo altında yaşamaktadır. Gazze’nin hava, kara, deniz sahası İsrail tarafından kontrol edilmekte, Filistin’in BM Deniz Hukuku Sözleşmesi’nden doğan Akdeniz’de enerji kaynakları arama, çıkarma hakkı yok sayılmakta,

balıkçılık yapma hakkı engellenmekte ve sınırlandırılmaktadır. Ayrıca İsrail tecrit politikası (*seperation policy*) uygulayarak Gazze'nin Batı Şeria ile tüm bağlarını koparmaya çalışmakta, iki yakada yaşayan Filistinlilerin bir araya gelmesini ve her alandaki işbirliklerini engellemektedir. İsrail'in 7 Ekim 2023 sonrası Gazze'de başlattığı ve uluslararası hukukun dışına çıkarak yürüttüğü operasyon Gazze'nin insani kapasitesini büyük ölçüde, altyapısını ise tamamen yok etti. İsrail'in aleyhine Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde soykırım davası açılmasına sebep olan bu operasyon İsrail'in Gazze'yi işgal niyetini teyit etmektedir.

3.1.3. Barış Görüşmelerine Karşı Duruş

İsrail ve Filistin arasındaki ilk barış anlaşması Oslo Anlaşması (1993) oldu. Anlaşmanın genel şartları ve Batı Şeria'nın %85'inin İsrail kontrolüne bırakılması İsrail cephesinde genel olarak olumlu karşılandı. Fakat anlaşmaya karşı çıkan fanatik Siyonistler dönemin başbakanı İzak Rabin'i öldürdü. Anlaşma Filistin cephesinde ise ciddi bölünmelere sebebiyet verdi. El-Fetih anlaşmayı savundu fakat İsrail'in hak ihlalleri, yerleşimlerin sayısını artırması, Filistinli mültecilerin dönüşüne izin vermemesi Filistin kanadında gerginliği artırdı.

Madrid Görüşmesi (1991) ve Oslo Anlaşmalarından (1993-95) sonra sorunun çözümüne yönelik sayısız teklif getirildi ve birçok anlaşma yapıldı: *Gazze-Eriha Anlaşması* (1994), *El Halil Protokolü* (1997), *Wye River Memorandumu* (1998), *Camp David Zirvesi* (2000), *Taba Zirvesi* (2001), *Clinton Parametreleri* (2001), *Halkın Sesi Girişimi* (2002), *Suudi Girişimi* (2002), *Barış İçin Yol Haritası* (2003), *Cenova Girişimi* (2003), Fransa-İtalya-İspanya'nın ortak hazırladığı *Orta Doğu Barış Planı* (2006), *John Kerry Parametreleri* (2016) ve son olarak *Trump Barış Planı* (2020).

Talepler genelde şunları içermekteydi: İsrail'in Batı Şeria'daki işgali sona erdirmesi, illegal yerleşimleri durdurması, Golan Tepelerinden çekilmesi, Kudüs'ün uluslararası bir komitenin idaresine bırakılması ya da İsrail ve Filistin arasında idari olarak taksim edilmesi, 1967 sınırlarında iki devletin kurulması, mültecilerin Filistin'e dönüşüne izin verilmesi. Ne var ki, İsrail tarafı Batı Şeria'da mevcut egemenliğini devam ettirme, İsrail yerleşimlerini muhafaza etme, bölgeler arası geçişleri, hava sahasını, su bölgelerini ve Batı Şeria-Ürdün sınırını kontrol etme konusunda kararlıydı.

Filistin tarafı ise Harem-i Şerif'i de içine alacak şekilde Doğu Kudüs'te tam egemenlik talep etti. Yahudi Mahallesi ve Batı Duvarı'nda (*Burak ya da Ağlama Duvarı*) yönetim (egemenlik değil) İsrail'e bırakılabilirdi. İsrail ise Kudüs'te egemenliğin tamamen kendisinde olmasını istiyordu. Müslüman ve Hristiyan mahallelerinin yönetimi Filistin'e bırakılabilirdi. Mülteciler konusunda Filistin tarafı İsrail'in güvenli dönüşü onay vermesini talep ediyordu. İsrail ise Filistinlilerin mülteci statüsüne düşmesindeki sorumluluğunu reddediyor ve İsrail'in Yahudi karakterine zarar vereceği gerekçesiyle geri dönüşü karşı

çıkıyordu. İsrail tarafı ayrıca tüm direniş örgütlerinin silah bırakmasını ve muhtemel Filistin Devletinin ordusunun olmamasını ve silahsızlandırılmasını talep etmektedir. Filistin'in su kaynakları, hava ve deniz sahası ve kara sınırları üzerindeki egemenliğine de şerhler düşmektedir. Bu sebeple tüm bu görüşmelerden hiçbir sonuç alınamadı.

3.1.4. Birleşmiş Milletler Kararlarına Uymama

BM'nin Filistin-İsrail meselesine dair en önemli kararları şunlardır: Mültecilerin geri dönüş hakkını tanıyan 194 sayılı (1948), İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği tüm bölgelerden çekilmesine dair 242 sayılı (1967), İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesinin geçersiz olduğu ve Kudüs'te hiçbir ülkenin elçilik açmamasına dair 476, 478 (1980) ve ES-10/19 (2017) sayılı kararlar ve İsrail'in doğal kaynakları sömürmemesi, işgal topraklarında yerleşim yerleri ve duvarlar inşa etmemesi ve Doğu Kudüs de dâhil statükoyu değiştirmemesine dair 66/225 sayılı (2011) karar.

İsrail, mültecilerin geri dönüşüne izin vermemesi, 1967 sınırlarında ötesinde sistematik işgali devam ettirmesi, bu topraklarda yerleşimlerin ve yerleşimcilerin sayısını sürekli artırması, 1980'de Kudüs yasası ile Kudüs'ü birleşik olarak İsrail'in başkent ilan etmesi ile BM'nin bu meselede aldığı önemli kararların tamamını ihlal etti.

BM ayrıca 1975'te 3379 sayılı kararla Siyonizmin ırkçılığın ve ırksal ayrımcılığın bir formu olduğunu ilan etti⁴ ve 1983'te 38/180 sayılı kararında BM kararlarının gereğini yerine getirmediği için İsrail'i "barış sevmeyen üye" olarak niteledi.

İsrail BM Genel Kurulu kararlarının yanı sıra kınama kararlarının gereğini de yerine getirmemektedir. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi verilerine göre 2023'te 21 kınamanın 14'ü, 2022'de 28 kınamanın 15'i, 2021'deki toplam 19 kınamanın 14'ü, 2020'de 23 kınamanın 17'si, 2019'da 8 kınamanın tamamı, 2018'de 27 kınamanın 21'i İsrail'e yöneliktir. Yani dünyanın birçok yerindeki kaosa ve savaşlara rağmen Kurul'un gündemini çoğunlukla İsrail işgal etmektedir (UN Watch, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023).

3.2. Filistin'den Kaynaklı Engeller

İşgalin mağduru olan Filistin tarafının çözümün önünde bir engel olduğunu varsaymak hakkaniyet açısından sorunlu görünse de bu çalışmada reel-politik esas alındı. Şöyle ki, BM asli üyesi olan İsrail, 193 ülkenin 165'i tarafından tanınmaktadır. Bu hukuki ve fiili durumun Filistin tarafından yok sayılması ve reel-politiğin aksine bir siyasi duruş gösterilmesinin yanı sıra içeride ortak hareket

⁴ 1991'deki Madrid görüşmesi öncesi İsrail'in şart koyması sebebiyle 46/86 sayılı kararla önceki karar ilga edildi.

edilememesi, temsil ve meşruiyet sorununa çözüm bulunamaması Filistin tarafından kaynaklı engeller olarak ifade edilebilir.

3.2.1. İki Devletli Çözüme İtirazlar

İngilizlerin manda yönetimi altında Yahudi Milli Yurdu'nun kurulması ve Filistin'de Yahudi varlığının meşruiyeti yönünde adımlar atarken Filistinliler Arap kongreleri tertip ederek işgale direnmenin yolunu aradılar (Muslih, 1988, s. 178 vd). Filistin Arap Kongrelerinin düzenli olarak toplanması değerli olmakla birlikte siyasi ve iktisadi olarak Dünya Siyonist Kongresi ile kıyaslanamaz derecede etkisizdi. Ayrıca Hüseyini ve Neşâşibi aileleri arasında süregiden rekabet de çok başlılığa sebep oldu (Zeedan, 2020, ss. 84-86) ve Filistin cephesini zayıflattı.

1935'te İzzeddin El-Kassam *Kara El (al-Kaff al-Aswad)* adlı bir direniş örgütü kurdu (Schanzer, 2008, s. 52). Nekbe'den⁵ sonra kurulan *Fedayiin* ve El-Fetih, Filistin kurtuluş mücadelesinin askeri kanadını oluşturdu. Tarihe geri dönüp bakıldığında Filistinli Arapların en büyük hatasının Filistin devletinin adını koymamaları, devletleşme için erken bir örgütlenme içine girmemeleri ve Filistin meselesini başlangıçta milli bir mesele değil de Arap meselesinin bir parçası gibi değerlendirmeleri olduğu görülür. Manda yönetiminin bitiminde Filistin Devleti'nin kurulabileceği yönünde bir beklenti vardı. Oysa McMahon-Hüseyin yazışmalarında Filistin'in hiçbir şekilde zikredilmemesi ve Balfour Deklarasyonu'nda Arap isminin dahi telaffuz edilmemesi buranın Araplara bırakılmayacağını işaretleriydi.

1936'daki Büyük Arap İsyanı yerinde fakat oldukça geç kalmış bir isyandı, bu yüzden amacına ulaşmadı. Tarihi hadiseleri dönemine göre değerlendirmek gerektiği notunu düşerek ve anakronizm hatasına düşmeyi göze alarak ifade edebiliriz ki Filistinlilerin 1947 Paylaşım Planı'nı reddetmeleri, üzerinde müzakere etmemeleri ya da 1948'de İsrail devleti ilan edildiğinde Filistin devletini ilan etmemeleri tarihi bir hataydı. Bu, Filistinlilerin Osmanlı direnişine yeterli desteği vermedikleri Kudüs Müdafaası'nın ardından yaptıkları ikinci büyük hata oldu.

1948-49 Savaşı'nda Arap ülkelerinin Filistin'e yeterince önem vermediğinin görülmesi, yenilgi sonrasında Arapların Filistin meselesine ilgisinin azalması ve Suriye-Mısır arasında sadece üç yıl süren (1958-1961) Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Arap ülkelerinin ortak hareket etme kapasitesi üzerinde ciddi endişeler oluşturması Filistinlilerin Filistin davasında yalnız kaldıklarını

⁵ Arapça'da *felaket* anlamına gelen *nekbe*, Filistinlilerin katliamlar, yurtlarından çıkarılmalar gibi acılar yaşadıkları 1947-1949 yılları arasındaki dönemi ifade eder. İsrail'in bağımsızlığını ilan ettiği 15 Mayıs ise *Nekbe Günü* olarak isimlendirilir.

gösteriyordu. Tam da bu dönemde Mısır'da yükselen Müslüman Kardeşler'in Mısır, Filistin ve Ürdün'deki Filistinliler arasında yayılması Filistin içerisinden bir direniş örgütünün doğması arayışlarını tetikledi. Fakat ilk organize direniş Yaser Arafat'ın seküler ve sosyalist direniş hareketi El-Fetih (Hareket-i Tahrir-i Filistin adının baş harflerinin tersten yazılışı) oldu. Bu hareket bazı İhvan üyelerini de cezbetti ve örgüte katıldılar (Guşe, 2009, s. 85 vd.).

Mısır'ın da desteği ile Filistin direniş örgütleri 1964'te birleşerek Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ)⁶ kurdular (Pappe, 2011, s. 41; Gelvin, 2019, s. 271). FKÖ 1967'de 6 Gün Savaşı'nda Arapların yenilmesi ve Batı Şeria'nın İsrail tarafından işgal edilmesi üzerine Ürdün'e geçti. Örgüt bir süre sonra Ürdün devleti ile anlaşmazlığa düştü ve kanlı çatışmalar sonucunda Ürdün'den çıkarak Lübnan'a geçmek zorunda kaldı (Pappe, 2011, s. 42). Bu arada 1972'de Ürdün Kralı Hüseyin bir federasyon planı ortaya koydu. Plana göre bir Birleşik Arap Krallığı kurulacak, 1948 sınırlarındaki Batı Şeria ve Ürdün iki federe devlet olacak, Batı Şeria'nın başkenti Kudüs, Ürdün'ün başkenti Amman olacak ve hükümet Amman'da faaliyet gösterecekti (Mahler, 2023, ss. 237-241). İsrail ve FKÖ'nün kabul etmediği, Arap Ligi'nin tepki gösterdiği bu plan görüşülmeden rafa kalktı ve bir kez daha barış umudu gerçekleşmezken, Filistin davası mevzi kaybetti.

1973'deki Ekim Savaşı'nda Mısır ve Suriye'nin İsrail karşısında yenilmesinden sonra alternatif politika arayan FKÖ 1974'te *On Nokta Programı*'nı ilan etti. Program Filistin'in tüm bölgelerinin kurtuluşunu aşamalı da olsa sağlamak için bir milli otorite kurulmasını öngörüyordu. Silahlı mücadele yanında diplomatik ilişkiler de bu amaç doğrultusunda kullanılacaktı. Programda bahsedilen iki-devletli çözümü reddeden bir kesim birlikten ayrılarak Irak tarafından da desteklenen *Ret Cephesi*'ni (Cebhet'ul Rifâz) kurdu (Strindberg, 2000, s. 61).

FKÖ Lübnan'da Filistinli mültecilerin kamplarında mevzilenmişti. Bu kamplar 1947 ve 1967 savaşlarından sonra yerlerinden edilen Filistinlilere ev sahipliği yapmaktaydı. Ne var ki, İsrail FKÖ'nün peşini Lübnan'da bırakmadı. İsrail'in Sabra ve Şatilla mülteci kamplarında katliamlar gerçekleştirmesi ve güney Lübnan'ı işgal etmesi üzerine FKÖ Tunus'a geçti (Schanzer, 2008, s. 8). FKÖ bu sürgün yıllarında çeşitli eylemlerle Filistin davasını gündemde tutmaya devam etse de Filistin halkından ve topraklarından uzak düştü. Filistin'e geri dönmenin yollarını arayan örgüt çareyi İsrail'le görüşmekte buldu. 1991 de Madrid'de başlayan görüşmelere Filistin-Ürdün tek bir delege olarak katıldı. Görüşmeler 1993'te anlaşmaya dönüştü. 1993'te 1. Oslo Anlaşması, 1994'te Gazze-Eriha, 1995'te 2. Oslo Anlaşmaları imzalandı.

Oslo Anlaşmalarına göre; FKÖ tüzüğünü değiştirerek İsrail'i tanıyacak, İsrail Filistin devletini tanımamakla birlikte 5 yıllık geçici hükümetin kurulmasını kabul edecek, Batı Şeria A, B ve C bölgelerine ayrılacak, A bölgesinde idare ve

⁶ Bir şemsiye yapılanma olan Filistin Kurtuluş Örgütü'nün en önemli partisi El-Fetih'dir.

güvenlik FKÖ’de, B bölgesinde idare FKÖ’de güvenlik İsrail’de, C bölgesinde ise idare ve güvenlik İsrail’de olacaktı (B ve C bölgeleri tüm Batı Şeria’nın %85’ine tekabül etmektedir).

Ayrıca Batı Şeria’nın sınırlarını, hava sahasını İsrail kontrol edecek, FKÖ silah bırakacak ve diğer silahlı direniş gruplarının silahlarını toplayacaktı. İsrail ise Gazze ve Eriha’dan çekilecekti.

Oslo Anlaşması’yla FKÖ Filistin’e döndü fakat Batı Şeria’daki İsrail işgaline bir nevi hukuki bir zemin kazandırdı. FKÖ içerisinde anlaşmaya karşı çıkan gruplar 1993’te Suriye’de bir araya gelerek *Filistin Kuvvetleri İttifakı*’nı kurdu. *Şam 10’lusu* olarak da bilinen bu ittifakın sekiz üyesi FKÖ üyesiydi: (Filistin Halk Kurtuluş Cephesi (FHKC), FHKC-Ahmed Cibril kanadı, Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi, El- Saika, Fetih El-İntifada, Filistin Halk Mücadele Cephesi (Halid Abdülmecid kanadı), Devrimci Filistin Komünist Partisi), Filistin Kurtuluş Cephesi (Ebu Nidal Kanadı). Diğer ikisi ise Hamas ve İslami Cihad hareketleriydi (Cubert, 1997, ss. 92-93; Strindberg, 2000, ss. 64-70). İttifak üyeleri Oslo sürecine karşı çıkarak Filistin’in tüm topraklarının kurtarılması çağrısı yaptı.

Oslo Barışı’na ve akabinde imzalanan ya da teklif edilen onca anlaşmaya rağmen Filistin Devleti’nin kurulmasında herhangi bir aşama kaydedilemedi. 2000 yılında -bazı İsraililerin Oslo Savaşı olarak adlandırdıkları- El-Aksa İntifadası başladı. Oslo Anlaşması’nın Filistin devletine giden yolu açmadığı gibi Filistin’de durumu daha da kötü hale getirmesi El-Fetih’in halk desteğini tamamen kaybetmesine sebep oldu.

Hamas, İslami Cihat ve bazı sol örgütler İsrail’i tanımayarak “nehirden denize birleşik ve bağımsız Filistin” hedeflerini devam ettirdiler. 2008’de İsrail Hamas’ı bitirmek amacıyla Gazze’ye *Dökme Kurşun Operasyonu*’nu gerçekleştirirse de başarılı olamadı. 2012’de Mısır’da Müslüman Kardeşler’in iktidara gelmesi Müslüman Kardeşler’in Filistin şubesi olarak kurulan Hamas’ı umutlandırdı.

Ne var ki Muhammed Mursi’nin 2013’te darbe ile indirilmesi işleri Filistinliler için daha da umutsuz hale getirdi. Çünkü yeni kurulan Abdulfettah Sisi hükümeti Müslüman Kardeşleri terör örgütü ilan etti. Bu durumda Mısır nezdinde Hamas da bir terör örgütünün Filistin şubesi durumuna düştü. Gazze’nin dünyaya açılan tek kapısının Mısır ile arasındaki Refah sınır kapısı olduğu düşünüldüğünde Hamas açısından durumun vahameti daha iyi anlaşılır. 2014 *Koruyucu Hat Operasyonu* adıyla İsrail Gazze’ye bir kez daha savaş açtı. Tüm bu gelişmeler karşısında tüzüğünü değiştirme kararı alan Hamas, 2017’de *Genel İlkeler ve Politikalar Belgesi*’ni yayınladı (Hamas, 2017).

Bu belge Hamas tüzüğünde iki önemli değişikliği içeriyordu: Birincisi, Hamas’ın Müslüman Kardeşler’in Filistin şubesi olduğu ibaresi çıkarıldı, yerine “Hamas, İslami ve milli bir Filistin kurtuluş ve direniş hareketidir” maddesi getirildi.

İkincisi, Hamas 1967 sınırlarında, Kudüs'ün başkent olduğu Filistin devletinin kurulmasını kabul etti. Fakat bu iki devletli çözümü kabul etmek anlamına gelmemektedir. Çünkü Hamas söz konusu belgede Balfour Deklarasyonu, İngiliz Manda Yönetimi mevzuatı, BM Paylaşım Planı ve İsrail'in tüzel varlığının hükümsüz olduğunu ifade etmektedir.

Hamas başta olmak üzere, diğer bazı örgütlerin İsrail'in hukuki varlığını kabul etmemeleri ve meşru bir taraf olarak görmemeleri iki devletli çözümü konuşmak için müzakere masasının kurulmasındaki engellerden birisidir.

3.2.2. Partiler Arası Uzlaşmazlık ve Meşruiyet Sorunu

Filistin tarafından kaynaklanan bir diğer engel direniş gruplarının ortak hareket edememesidir. 1993'teki Oslo Anlaşması'na kadar Filistin direnişinin liderliğini yapan FKÖ Arap Ligi ve BM nezdinde de Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak kabul ediliyordu (Gelvin, 2019, s. 272). Oslo Anlaşması ile FKÖ İsrail'i tanıdı ve silahlı direnişe son verdi. Bu tarihten sonra direnişin liderliğini Hamas üstlendi. FKÖ ile Hamas arasında ideolojik ve yöntem anlaşmazlıkları ortak hareket etme imkânını engellemektedir. Ayrıca 2006'daki seçimleri kaybetmesine rağmen iktidarını devam ettirmesi FKÖ'yü bir meşruiyet bunalımının içine sürükledi.

Yukarıda 1974'te *On Nokta Programı*'nda değinilen iki-devletli çözümü reddeden *Ret Cephesi'nin* ve Oslo'yu tanımayan Şam 10'lusunun Filistin'de iki devletli çözüm ve diğer konularda ortak hareket edebilme zeminini kaybettiğinden bahsetmiştik. Anlaşmazlık 2. İntifada'dan sonra yumuşama eğilimi gösterdi.

2005'teki Şarm El Şeyh Zirvesi'nden bir ay sonra Fetih, Hamas, İslami Cihad, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi ve Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi bir araya gelerek *Kahire Deklarasyonu*'nu (2005) yayınladılar. Deklarasyonda İsrail'e karşı direnişin devam etmesi, Kudüs başkentli Filistin devletinin kurulması, seçimlerde nispi temsilin uygulanması, FKÖ'nün yapısının Filistinli tüm grupları kapsayacak şekilde düzenlenmesi kararları alındı. Bu kararlara binaen gerçekleştirilen 2006'daki yasama seçimlerini kazanan Hamas meclis sandalyelerinin 2/3'ünü elde etti. Ne var ki, bu sonuç ne FKÖ'nün ne İsrail'in ne de Batılı devletlerin hoşuna gitti. Devlet başkanı Mahmud Abbas, 2007'de meclisi feshettiğinde bu güçlerden hiçbirisi itiraz etmedi ve hatta memnuniyetle karşıladılar. Meclisin feshedilerek halk iradesinin yok sayılması ve Fetih'in Hamas'ı Gazze'den çıkarmak için yaptığı askerî harekât Filistin halkının ve Filistinli mültecilerin FKÖ ile bağımlı büyük oranda kopardığı gibi FKÖ'nün meşruiyet sorununu doğurdu. Fetih'i Gazze'den çıkartan Hamas Gazze'de, FKÖ ise Batı Şeria'da iki ayrı hükümet oluşturdu.

2007 Şubat'ında Hamas ile El-Fetih arasında *Mekke Anlaşması* imzalandı. Anlaşmada çatışmaların son bulması, birlik hükümeti kurulması, FKÖ'nün

yapısının revize edilmesi ve çoğulculuğun tesis edilmesi kabul edildi. Fakat FKÖ'nün en büyük partisi olan El-Fetih, BM'de Filistin halkının tek temsilcisi olarak kabul edilen FKÖ'nün bünyesine Hamas'ı alarak örgüt içerisindeki pozisyonunu kaybetmek istemedi. Anlaşma uygulanamayınca ihtilaflar devam etti. 2008'de bu kez *Sana Deklarasyonu* yayınlandı. Anlaşmaya göre Gazze'deki durum 2007 öncesine dönecek, devlet başkanı Mahmut Abbas da birlik hükümetini tekrar ilan edecekti. Taraflar önce kimin adım atacağı konusunda anlaşamayınca bu anlaşma da uygulanamadı.

2010'da Şam'da ve Doha'da devam eden görüşmeler, 2011'de *Kahire Anlaşması* ile taçlandı. Anlaşmaya göre seçimler 2012'de gerçekleştirilecek, teknokrat bir geçiş hükümeti kurulacak, Hamas FKÖ'ye kabul edilecek, Filistin Yönetimi Batı Şeria'da, Hamas Gazze'de güvenliği sağlayacaktı. Anlaşmanın ardından İsrail Filistin Yönetimi'ne vergi akışını durdurma kararı aldı. ABD ise yeni hükümetin önceki anlaşmaları kabul etmesini istedi. 2012'de Hamas ve Fetih Doha ve Kahire'de birer anlaşma daha imzalamalarına rağmen seçim takvimi netleştirilemedi. Seçimler halen gerçekleştirilebilmiş değildir.

Bugün Filistin siyasetinin en büyük sorunu tarafların ortak bir ses yükseltmekteki başarısızlığıdır. Barışın nasıl tesis edileceği ya da Filistin devletinin hangi haritaya göre kurulacağı konularındaki anlaşmazlıklar anlaşılabilir fakat İsrail saldırıları, silahlı direniş gösterilmesi, Gazze kara sularında Filistin egemenliği, Refah sınır kapısının açık tutulması, Filistinli gruplara uluslararası yaptırımlar gibi konularda söylem birliği yapılamaması Filistin cephesini zayıflatmaktadır.

Abbas halkın 2006 seçimindeki tercihini hiçe saydı ve meclisi feshetti. Abbas'ın bu adımı bir nevi siyasi darbeydi. Abbas'ın kendisinin görev süresi 2009'da dolmasına rağmen başkanlığını devam ettirmesi de ciddi bir meşruiyet problemi doğurmaktadır. Filistin sorununun çözümünde sonraki adımların atılabilmesi için önce meşru bir idareye ihtiyaç duyulduğu aşikârdır. Ortak hareketin ilk adımı Fetih-Hamas iş birliğini sağlamak değil, düzenli seçimlerin gerçekleştirilmesi ile Filistin adına hareket edecek bir meclisin ve hükümetin tesis edilmesi olacaktır.

3.3. Uluslararası Toplumdan Kaynaklı Engeller

Filistin-İsrail meselesinde uluslararası toplum da sorunun bir parçasıdır. Sorunun kaynağının bir asır öncesinde İngilizlerin Ortadoğu politikalarına dayandığını belirtmiştik. Sonrasında meselenin bir parçası haline gelen devletler ve şirketler de sorunun çözümlenmesine bir engel teşkil etmişlerdir. Öyleki bu durum, sorunun daha da griftleşmesine ve farklı boyutlar kazanmasına sebep olmaktadır. Bu tür sorunların çözümüne katkı sağlaması için kurulan Birleşmiş Milletler de etkisiz yapısı ile çözümün önünde bir engel haline geldi.

3.3.1. Birleşmiş Milletlerin Etkisiz Yapısı

Birleşmiş Milletler, Filistin-İsrail sorununun doğrudan bir parçasıdır. BM (o dönemki adıyla Cemiyet-i Akvam) San Remo Konferansı'nda (1920) alınan kararı 24 Temmuz 1922'de onaylamış ve Filistin'de manda yönetimi yetkisini Britanya'ya vermiş ve hatta Balfour Deklarasyonu'nun gereğini yerine getirmesini talep etmişti. Britanya manda yetkisini BM adına kullandığı için çözümden doğrudan sorumlu olan BM 1947'de 181 sayılı kararla iki devletli çözümü esas alan bir Paylaşım Planı hazırladı. Yahudilerin kabul ettiği plan Araplarca reddedildi. Belirtmek gerekir ki plan hazırlandığında henüz İsrail ve Filistin devletleri ilan edilmediği için kararlar devletlerce değil taraflarca alındı.

BM, sorunun çözümü için önemli kararlar aldı. Fakat elitist, eşitlikçi olmayan ve güce dayalı yapısı sebebiyle Genel Kurul kararları çoğu zaman BM Güvenlik Konseyi'ndeki daimî üyelerin (ABD, Büyük Britanya, Fransa, Çin, Rusya) vetosuna takılmaktadır. Bu işleyiş sebebiyle BM, dünyadaki hiçbir sorunun çözümünde etkin rol alamadığı gibi, Filistin-İsrail sorununda da başarılı bir rol oynayamamaktadır. Diğer taraftan, Güvenlik Konseyi'nde kararlar onaylansa bile BM'nin yaptırım gücü bulunmamaktadır. BM'nin etkinliğinin artırılabilmesi için mevcut yapısının değiştirilmesi gerekmektedir.

3.3.2. Devletlerin BM Kararlarına Uymaması

Uluslararası toplumun Filistin-İsrail meselesinin çözümü için takınacağı en doğru tutum, BM Genel Kurul kararlarına uymak ve tarafları bu kararlara uymaya davet etmek olacaktır. Fakat başta Kudüs'ün statüsü olmak üzere BM kararlarına uyma konusunda bazı ülkelerin sicilleri temiz değildir.

İsrail 1948'te Batı Kudüs'ü ele geçirmesinin ardından Yüksek Mahkemesini Kudüs'te açmış ve bütün bakanlıkları Kudüs'e taşımıştı. 1967 savaşında Doğu Kudüs'ü işgal edince idaresini, kanunlarını ve yargısını buralara genişletti. BM 2253 sayılı kararla Kudüs'teki statükonun değiştirilmesini tanımadığını ilan etti. Bu tarihte Kudüs'te hâlihazırda ülke konsoloslukları bulunuyordu ama İsrail 1967'den itibaren Kudüs'te yeni konsolosluk açılmasına izin vermeyeceğini, ancak büyükelçilik açılabileceğini ifade etti.

Bu şekilde ülkeleri Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanımaya zorluyordu. 1980'de ise bu kez İsrail Meclisi *Kudüs Yasası* ile anayasal olarak Kudüs'ü bir bütün olarak İsrail'in başkenti ilan etti. Karara tepki olarak 13 ülke konsolosluklarını Kudüs'ten taşıdı. BM 478 kararla bu statüyü tanımadığını ilan etti. El Salvador ve Kosta Rika 1984'te Kudüs'te büyükelçilik açsalar da uluslararası toplumun baskısıyla Tel Aviv'e geri döndüler.

1995'te Amerikan Kongresi -doğu batı ayrımı yapmadan- Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıyan ve en geç 1999'a kadar elçiliğin buraya taşınmasını öngören bir karar aldı (ABD Kongresi, 1995). Fakat hiçbir Amerikan başkanı bu

kararı uygulamadı ve anayasanın kendisine verdiği yetkiyle her altı ayda bir kararın uygulanmasını tehir etti.

Başkan Donald Trump, 2017'de elçiliği taşıma kararını duyurdu ve 2018 Mayıs'ında Kudüs elçiliği açıldı. BM Güvenlik Konseyi, AB Komisyonu, Filistin Yönetimi ve Filistin'deki kiliseler kararı sert biçimde kınadı. Trump geri adım atmadı ve 2018'de elçilik taşındı. ABD'yi takiben Kosova, Honduras ve Guatemala da elçiliklerini taşıdı. İsrail'in yanı sıra üçüncü devletlerin de BM kararlarına uymaması, bir yandan BM'nin saygınlığını ve etkisini azaltırken diğer taraftan çözümün önünde engel teşkil etmektedir.

3.3.3. Şirketlerin BM Kararlarına Uymaması

Devletlerin yanı sıra çok uluslu şirketlerin de BM kararlarına uyması beklenir. BM İnsan Hakları Konseyi her yıl yayınladığı raporda (OHCHR, 2023); İsrail'in 1967 sınırlarının ötesinde kurduğu yerleşimlerin hukuki olmadığı için şirketlerin bu yerleşimlerde sundukları gayrimenkul, telekomünikasyon, otelcilik, ulaştırma, turizm, bankacılık vb. hizmetleri durdurmalarını talep etmekte ve bu kararı ihlal eden şirketlerin listesini yayınlamaktadır. Listenin büyük kısmını İsrail şirketleri oluşturmakla birlikte, diğer ülkelere ait çok uluslu şirketler de bulunmaktadır. Şirketlerin çoğu BM'nin çağrısına uymamaktadır.

Ayrıca, bazı navigasyon ve harita şirketleri de BM kararlarını yok sayarak, matbu ya da dijital haritaları İsrail'in tezleri doğrultusunda hazırlamakta; Kudüs'ü bütünsel olarak İsrail'in başkenti göstermekte, Filistin ismine hiç yer vermemekte, Batı Şeria'yı belli belirsiz çizgilerle İsrail'in bir parçasıymış gibi göstermekte, Filistin'deki yerleşim yerleri ve topografyanın isimlendirmesinde İsrail'i esas almakta ve böylece İsrail işgalini meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

4. Çözüm Girişimleri ve Bir Çözüm Önerisi

4.1. Çözüm Girişimleri

Bugüne kadar Filistin meselesinin çözümü hususunda tek devletli, iki devletli ve üç devletli çözümler gündeme geldi. Bunlardan en çetrefillisi tek devletli çözümdür ve çok uç noktalara çekilerek tartışılmaktadır. Uluslararası toplumun genel kanaati iki devletli çözümden yanadır. Daha basit görünen üç devletli çözüm ise en az destek bulan öneridir. Çalışmanın bu bölümü, bugüne kadarki çözüm önerisi metinleri incelenerek ve özellikle de Benny Morris (2009), Daniel Egel vd. (2021), Mark LeVine (2009), Jamil Hilal (2007), Rahman (2020) ve B. Naqvi'nin (1986) eserlerindeki bilgi ve değerlendirmeler esas alınarak oluşturulmuştur.

4.1.1. Tek Devletli Çözüm

Tek devletli çözümün Filistin milliyetçiliği ve İsrail Siyonizmindeki karşılığı taban tabana zıttır. Filistin milliyetçiliği tek devletli çözümden “nehirden denize birleşik Filistin” ilkesi ile Siyonistlerden arındırılmış bir Filistin’de anti-Siyonist Yahudiler, Hristiyanlar ve Dürzilerle birlikte yaşamı anlarken; Siyonizm Filistin isminin tamamen silindiği tek bir Yahudi devletini anlamaktadır.

Tek devletli çözüm kendi içerisinde ikiye ayrılabilir: ilhak ve konfederasyon. Siyonistlerin genel arzusu, tarihi Filistin topraklarının tamamını ilhak etmektir. Diğer bir eğilim ise Oslo Anlaşması’nda İsrail’in idari ve güvenlik kontrolüne bırakılan Batı Şeria’nın C bölgesinin (Batı Şeria’nın %60’ına tekabül etmektedir) ilhak edilmesidir.

Tarihi Filistin topraklarının tamamının işgali durumunda Arapların ne olacağı başka bir tartışma konusudur. Sorunu ilhak ile çözmek isteyenlere göre, sadece İsrail devleti var olacak, Filistin devleti kurulmayacak, Araplar İsrail devletinin vatandaşı olacaklardır.

“İki millet tek devlet” (binational) şeklinde özetlenebilecek bu önerinin resmi olarak teklif edilmemesinin muhtemel sebebi nüfus dengesinin halen Araplarda olmasıdır. Öyle ki, Arap nüfusu İsrail’de 2 milyon, Batı Şeria’da 3,5 milyon ve Gazze’de 2,2 milyon yani toplamda 7,7 milyon iken Yahudi nüfusu 7 milyondur. Mültecilere geri dönüş hakkı tanınması durumunda Yahudilerin oranı bariz şekilde gerileyecektir (Araplar 12 milyon (%63), Yahudiler 7 milyon (%37)).

Fanatik Yahudiler tek devletli çözümde Araplara vatandaşlık verilmemesini, 7,7 milyon Arapın tehcir edilmesini savunmaktadır. Bu isimlerden birisi olan İsrail Turizm eski bakanı Bünyamin Elon *Elon Barış Planı* (2002) (Barış İçin Doğru Yol ya da İsrail Girişimi) olarak bilinen önerisinde Batı Şeria ve Gazze’nin ilhak edilmesini, tüm Filistinlilerin Ürdün’e yerleşerek vatandaşlık almalarını ve Filistin Devleti’nin Ürdün’de kurulmasını teklif etmişti.

Tek devletli çözümün ilhak dışındaki ikinci alternatifi ise konfederasyondur. Bu durumda İsrail egemen federe devleti ve Filistin egemen federe devleti ortak bir konfederatif yapı altında birleşecek (İsratine/İsratin ya da Palesrail/Filisrail gibi ilginç isim önerileri vardır), Kudüs müşterek hakimiyet (condominium) esasınca iki devletin ortak egemenlik ve yönetiminde olacaktır.

4.1.2. İki Devletli Çözüm

“İki millet için iki devlet” mantığına dayanan, Birleşmiş Milletlerin 1947 Paylaşım Planı’na ve sonraki çözüm önerilerine temel teşkil eden iki devletli çözüm önerisi genellikle 4 Haziran 1967 (1967 Savaşı’nın başlamasından bir gün öncesi) sınırlarında Filistin ve İsrail olarak iki devletin kurulmasını esas alır. Ne var ki, uzlaşılması gereken sadece sınırlar değildir. Aynı zamanda mültecilerin geri dönüş hakları, Batı Şeria’daki Yahudi yerleşimciler ve İsrail’deki Arap

vatandaşların statüsü, Batı Şeria'daki Yahudi yerleşim yerlerinin akıbeti, Kudüs'ün ve mukaddes yerlerin statüsü, iki tarafın güvenlik endişeleri, su kaynakları, hava ve deniz sahalarındaki egemenlik hakları da üzerinde uzlaşılması gereken diğer başlıklardır.

Suud Girişimi/Saudi Initiative (2002), *Barış İçin Yol Haritası/Road Map for Peace* (2003), *Cenova Girişimi/Geneva Initiative* (2003), Fransa-İtalya-İspanya'nın ortak hazırladığı *Orta Doğu Barış Planı/Middle East Peace Plan* (2006), *John Kerry Parametreleri/John Kerry's Parameters* (2016), *Trump Barış Planı/Peace to Prosperity* (2020) gibi barış planları iki devletli çözümü esas aldı.İsrail'in Batı Şeria'daki yerleşimlerini meşru gören Trump Planı'nın dışındaki girişimlerde talepler genelde şunları içermekteydi: İsrail'in Batı Şeria'daki işgali sona erdirmesi, illegal yerleşimleri durdurması, Golan Tepelerinden çekilmesi, Kudüs'ün uluslararası bir komitenin idaresine bırakılması ya da İsrail ve Filistin arasında idari olarak taksim edilmesi, 1967 sınırlarında iki devletin kurulması, mültecilerin Filistin'e dönüşüne izin verilmesi.

Görüldüğü üzere iki devletli çözüm için talepler genelde -işgalci konumda olduğu için- İsrail'e yöneliktir. İsrail, çalışma içerisinde belirtilen gerekçelerden dolayı talepleri reddetmekte ve bu nedenle çözümde ilerleme kaydedilememektedir.

4.1.3. Üç Devletli Çözüm

Bu öneride kastedilen üç devlet İsrail, Mısır ve Ürdün'dür. İsrail Devleti'nin 1967 sınırlarında varlığını devam ettirmesi, Batı Şeria'nın Ürdün egemenliğine, Gazze'nin ise Mısır egemenliğine geçmesi önerilmektedir.Üç devletli çözüm önerisinin aslında tarihi bir arka planı da vardır. Şöyle ki, 1948'de İsrail Devleti ilan edildikten sonra Filistin devleti ilan edilmemiş, Gazze Mısır himayesine geçmiş, Batı Şeria ise Ürdün tarafından ilhak edilmişti. Ürdün Batı Şeria'daki Filistinlilere vatandaşlık verirken, parlamentosundaki sandalyelerin yarısını da Filistinlilere ayırmıştı.

1967 savaşında İsrail Batı Şeria'yı da işgal etmesine rağmen Ürdün Filistin Devleti'nin ilan edildiği 1988'e kadar buradaki egemenlik hakkından vazgeçmedi. 1972'de dönemin Ürdün kralı Hüseyin Kudüs'ün Filistin'in, Amman'ın da Ürdün'ün başkenti olduğu iki eyaletli bir federasyon önerisi sunarak üç devletli çözümü hayata geçirmek istemiş fakat bu öneri FKÖ, İsrail ve Arap Ligi tarafından reddedilince uygulanamamıştı.

Soruna ilişkin dinamiklerin çok fazla değişmiş olması, Filistinlilerin bağımsız bir Filistin Devleti'nin kurulmasında ısrarcı olmaları ve uluslararası arenada da bir karşılığının bulunmaması gibi nedenlerden dolayı bugün üç devletli çözüm gündemde değildir.

4.2. Filistin-İsrail Sorununa Bir Çözüm Önerisi

Aşağıdaki barış planı önerisi; Birleşmiş Milletler kararları, uluslararası toplumun yaklaşımı, Türkiye'nin resmi tutumu ve reel-politik göz önünde bulundurularak iki devletli çözüm temelinde hazırlandı. Ayrıca sorundan etkilenen komşu ülkelerin de rahatlatılması amaçlandı. Çözüm önerisinin ruhunu yansıtabilmesi için maddelerden önce bir dibace bölümü eklendi. Oldukça detaylı hazırlanmış 181 sayfalık Trump Barış Planı haricindeki barış önerileri genelde birkaç sayfalık metinlerdir. Bu tür planlarda ana maddelerde uzlaşılması halinde taraflar arasında görüşmelere geçilebildiği için bu çalışmada da sadece ana başlıklar üzerinden plan oluşturuldu.

5. Filistin – İsrail Barış Planı Önerisi

Ortadoğu'nun büyük bir kısmı 16. yüzyıl ile 20. yüzyıl arasında yaklaşık 400 yıl Osmanlı Barışı (Pax Ottomana) içinde yaşadı. Farklı ırklar, diller, kültürler, dinler ve mezhepler Osmanlı Devleti'nin hoşgörü siyaseti ve millet sistemi içerisinde varlıklarını devam ettirme imkânı buldu. Birinci Dünya Savaşı'nda parçalanan sadece Osmanlı Devleti'nin toprakları değil, aynı zamanda milletlerin birlikte yaşama ve birlikte var olma (coexistence) tecrübesiydi. Oysa Osmanlı Devleti 1920'de kurulan Cemiyet-i Akvamın işlevini tek başına yerine getirmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan bugüne miras kalan Filistin meselesi, 100 yılı aşkın bir süredir çözüm beklemektedir. Birleşmiş Milletlerin 194, 242 ve 66/225 başta olmak üzere onlarca kararının İsrail tarafından uygulanmaması sebebiyle çözüm sürecinde ilerleme kaydedilemedi.

Devletler ve uluslararası girişimler tarafından sunulan önerilere ve barış girişimlerine İsrail'in olumsuz yaklaşması veya adil bir çözümü engelleyen şerhler düşmesi uluslararası toplumun yeni çözüm önerileri getirme iştiağını zayıflattı.

Diğer taraftan İsrail'in 1967 sınırlarının ötesinde yeni işgal yerleşimleri kurması, Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Golan Tepelerindeki işgalci yerleşimcilerin sayısının sürekli artması çözümün önüne çok büyük somut engeller çıkardı.

Son olarak, Birleşmiş Milletler kararlarına rağmen bazı ülkelerin Kudüs'te elçilik açması ve yine BM kararlarına rağmen İsrail şirketlerinin ve çok uluslu şirketlerin işgal bölgelerinde hizmet vermesi problemi daha da derinleştirdi.

Diğer taraftan, Gazze'deki abluka ve Batı Şeria'daki işgal ve abluka Filistinlilerin insan onuruna yaraşır bir hayat sürmesini engellemekte, can ve mal hürriyeti başta olmak üzere iletişim, örgütlenme, seyahat etme, din hürriyeti gibi en temel insani hürriyetlerden mahrum kalmalarına sebebiyet vermektedir.

Bunun yanında iktisadi, kültürel ve dini birçok haklarını kullanma imkânları kısıtlanmakta ya da engellenmektedir. İsrail içerisinde vatandaş olarak yaşayan

Filistinliler de sistematik ayrımcılığa ve baskıya tabi tutulmaktadır. Mülteci statüsünde yaşayan Filistinliler de yurtlarına dönüş haklarını kullanmak istemektedirler. Ürdün, Lübnan ve Suriye’de kamplarda yaşayan Filistinlilerin tüm hayatları bu kamplarda geçmekte, en temel insani haklarını kullanamamaktadırlar.

Dünyada nüfusuna oranla en fazla mülteciye ev sahipliği yapan Ürdün, iç savaşın tahrip ettiği Suriye ve hızla fakirleşen Lübnan mültecilere yeterli imkanlar sunamamakta ve hatta mültecilerden kaynaklı birçok sorunla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Ayrıca, Filistin meselesinin bir parçası olarak Suriye ile İsrail arasında Golan Tepeleri sorunu devam etmektedir. Dahası, Lübnan İç Savaşı’ndan (1975-1990) sonra tüm gruplar silah bırakırken güneydeki İsrail tehdidi sebebiyle silahını bırakmayan Hizbullah örgütü, Lübnan’ın bütünlük ve güçlü bir ordu kurmasının önünde engel teşkil etmektedir. Hizbullah ile İsrail arasındaki savaşlar ve sürtüşmeler Lübnan devletini ve halkını olumsuz etkilemektedir. Bölge ülkelerinin yaşadığı bu sorunların önüne geçebilmek için de meselenin çözüme kavuşturulması elzemdir.

7 Ekim 2023’de başlayan hadiseler ve İsrail’in uluslararası hukuku ve sözleşmeleri hiçe sayarak Gazze’de uyguladığı soykırım, sorunun ateşkes ile çözülemeyeceğini göstermektedir. İsrail’in sistematik ablukası, işgali ve katliamlarına uluslararası toplumun gösterdiği kararlı tepki kalıcı bir barışın zamanının geldiğini teyit etmektedir.

20. yüzyılda başlayan bir sorunu 21. yüzyılda daha fazla devam ettirmemek, Filistin halkına temel insan haklarını iade etmek, İsrail toplumunun güvenlik endişelerini gidermek, komşu ülkelerin mağduriyetlerine son vermek, bölge barışını tesis etmek ve dünya barışına katkı sağlamak amacıyla, “devletlerin egemenlik haklarının kullanımı, mülteci sorununun çözümü, muhtemel azınlık sorunlarının oluşmasının engellenmesi” ilkelerinden hareketle “iki devletli çözüm” temelinde aşağıdaki 14 maddenin tatbikinin elzem olduğuna inanıyoruz.

1. 4 Haziran 1967 sınırlarında iki devletin kurulması
2. Filistin ve İsrail’in birbirini devlet olarak tanıması
3. Filistin ve İsrail arasında nüfus mübadelesi anlaşması imzalanması; Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Golan Tepelerindeki tüm Yahudiler’in İsrail’e yerleşmesi; İsrail’deki tüm Müslüman Arapların Filistin’e yerleşmesi, Hristiyan Araplar’ın durumunun kurulacak komisyonlar tarafından belirlenmesi
4. Filistin Devleti’nin başkentinin Doğu Kudüs olması ve Ürdün’ün buradaki himaye haklarından vazgeçmesi

5. Doğu Kudüs'teki tüm mabetler ve mukaddes alanlar üzerindeki egemenlik hakkının Filistin Devleti'ne ait olması
6. Gazze ile Batı Şeria'nın bir tünel ile birbirine bağlanması ve bu tünel üzerindeki tüm kontrol ve düzenleme yetkisinin Filistin Devleti'nde olması
7. İsrail'in Golan Tepeleri'nden, Kefr Şuba Tepeleri'nden ve Şeba Çiftlikleri'nden çekilmesi
8. Ürdün, Lübnan, Suriye ve Mısır başta olmak üzere tüm Filistinli mültecilere Filistin'e dönme hakkı tanınması
9. Su kaynakları üzerindeki yetki paylaşımının her iki devletin egemenlik haklarına uygun olarak uluslararası bir komisyon tarafından belirlenmesi
10. Her iki devletin Akdeniz'deki haklarının Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre belirlenmesi
11. Her iki devletin kara, deniz ve hava sahalarında ve sınırlarında tam egemenlik yetkilerine sahip olması
12. Filistin'de geçiş dönemini yönetmek için Filistin halkının tercihi ve Birleşmiş Milletlerin kabulü ile garantör bir ülke belirlenmesi ve bu görevi BM adına yürütecek garantör ülkenin görev süresinin 10 yıl olması
13. Filistin'in güvenliğini Filistin Silahlı Kuvvetleri'nin sağlaması ve Filistin'deki tüm diğer örgütlerin silah bırakması. Hizbullah'ın silah bırakması ve Lübnan Devleti'nin tüm Lübnan'da askeri kontrolü ele alması konusunda BM 1701 sayılı kararının uygulanması
14. Birleşmiş Milletlere üye tüm devletlerin Filistin Devleti'ni ve İsrail Devleti'ni tanıması

6. Sonuç

Bu çalışmanın amacı Filistin'de iki devletli çözümün önündeki engelleri tasnif etmektir. Çalışma, bu engellerin İsrail'den, Filistin'den ve uluslararası toplumdan kaynaklanan engeller olarak üç başlıkta toplanabileceğini göstermektedir.

Çözümün önündeki engellerin değerlendirmesine geçmeden önce belirtmek gerekir ki iki devletli çözüm önerileri genelde 4 Haziran 1967 sınırları esas alınarak ortaya konmaktadır. 1967 sınırlarında İsrail tarihi Filistin topraklarının %78'ine sahiptir. Yani uluslararası toplumun İsrail'den tanınmasını ve egemenlik haklarına saygı duymasını talep ettiği Filistin Devletinin alanı tarihi Filistin'in sadece %22'sine tekabül etmektedir.

Çalışma göstermiştir ki, İsrail kaynaklı en büyük engel Siyonizm ideolojisidir. Siyonizm projesi ve arz-ı mev'ud hayali 19. yüzyıl sonunda yani imparatorlukların henüz devam etmekte olduğu, bir halkı yerinden etmenin uluslararası arenada çok fazla tepkiyle karşılanmadığı, devletlerin ve milletlerin haklarını koruyacak uluslararası örgütlerin olmadığı, gücün kendi meşruiyetini yarattığı bir dönemde ortaya konmuştu. Siyonist doktrin tamamen güce dayanmakta, sınırların güç ile çizileceğini esas almakta, irrasyonel, mistik, hayali bir arz-ı mev'ud dogmasıyla irredentist yayılmacı politika takip etmektedir. Ne var ki irredentizm özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kabul edilebilir değildir ve uluslararası toplumdan tepki görmektedir.

20. yüzyılda Ortadoğu'daki tüm sınır değiştirme girişimleri bir şekilde bölge güçlerinin ve uluslararası güçlerin engeline takıldı. Suriye'nin Hatay ve Lübnan'ı ilhak etme, Türkiye'nin Misak-ı Milli topraklarını elde etme arzuları gerçekleşmedi, Yemen'in ikiye bölünmesi engellendi, Umman'da ayrılıkçı hareketler bastırıldı, İran-İrak Savaşı başladığı sınırlarda bitti ve Irak'ın Kuveyt'i işgalinin önüne geçildi. ABD dahi Irak'ta emellerine ulaşamadı. Bu “yüzyıllık statüko” Siyonizmi de idealizmden uzaklaştırıp daha realist bir zemine çekmektedir. Arz-ı mev'ud ideali bugün Rumların Enosis, Yunanların Megali İdea, Ermenistan'ın Mets Hayk idealleri gibi reel politikte karşılığı olmayan bir ideale dönüşmüştür.

Araştırmalar Batı Şeria'daki işgalci Yahudi yerleşimcilerin ilhakı desteklediğini, İsrail'deki Yahudilerin ise %30-45'inin iki devletli çözüme sıcak baktığını göstermektedir. İki devletli çözüme sıcak bakmayanların en önemli gerekçesi, bu çözümün güvenlik endişelerini gidermeyeceği kanaatidir. Kabaca ifade edilirse, İsrail sağı işgali desteklerken, İsrail solu büyük oranda çözümden yanadır. O halde, barış ve çözüm görüşmelerinin sol ağırlıklı bir hükümetle yürütülmesinin sonuç verme ihtimali daha yüksektir.

Filistin tarafına bakıldığında, halkın büyük çoğunluğunun “Filistin Filistinlilerindir” ilkesiyle İsrail'in meşruiyetini tanımadığı görülür. Halka göre İsrail sadece 1967 sınırlarında değil, bilakis tarihi Filistin'in her bölgesinde işgalcidir. Kanaatimizce, Filistin milliyetçiliğinin reel-politikle uyuşmayan “nehirden denize” sloganı da iki devletli çözümün önünde engeldir. 1917'den beri Filistinlilerin aleyhinde olan fiili durum, İsrail devletinin ilanından sonra daha da kötüleşti. 1948-49 Arap İsrail savaşı, 1956 Suveyş Krizi, 1967 Altı Gün Savaşı ve 1973 Ekim Savaşı'ndan sonra Arap devletlerinin Filistin'e ilgilerini kaybetmelerinin ardından FKÖ'nün öncülük ettiği Filistin direnişi meseleyi gündemde tutmayı başarsa da sahada bir sonuç elde edemedi. 1993 Oslo Anlaşması ise İsrail'in Batı Şeria'daki kontrolüne hukuki bir zemin kazandırması ve direniş cephesinde bölünmeye sebep olmasıyla durumu daha da çetrefilli hale getirdi. FKÖ'nün neredeyse tamamının silah bıraktığı, askeri direnişinin sadece Gazze ile sınırlı kaldığı, abluka altındaki Filistin direnişinin mali olarak sadece

Katar'dan, askeri ve teknolojik olarak sadece İran'dan destek aldığı, 7 Ekim sonrası İsrail'in Gazze'deki soykırım girişiminde dahi İslam ülkelerinin, İslam İşbirliği Teşkilatı'nın ve Arap Ligi'nin kaydadeğer hiçbir adım atmadığı göz önünde bulundurulduğunda “nehirden denize” idealinin şu an reel-politikte karşılığı bulunmamaktadır.

Şu an FKÖ kâğıt üzerinde Filistin'in tek meşru temsilcisi görülmekle birlikte halk nezdinde meşruiyetini büyük oranda yitirdi. Teslimiyetçiliğe varan müzakere siyaseti ve seküler yapısı sebebiyle İsrail ve ABD açısından muhtemel bir barış masasına El-Fetih'in oturması daha arzu edilir olsa da Filistin halkı nezdinde anayasal ve karizmatik meşruiyetini yitiren El-Fetih'in adil bir seçimle güven tazelenmesi ya da yerini meşru bir hükümete bırakması gerekmektedir. Böylece Filistin'in bağımsızlık mücadelesi meclisten yönetebilecek ve ortak hareket etme zemini doğacaktır.

Çözümün mümkün olabilmesi uluslararası toplumun da çözümün yanında olması ve desteklemesi gerekmektedir. Sorunun kökeninde ve ilerleyen aşamalarında sorumluluk büyük oranda Batı ülkelerindedir. İngilizlerin 1917'de ilan ettikleri Balfour Deklarasyonu ile başlattığı, manda yönetimindeki politikaları ile büyüttüğü İsrail sorununu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD sahiplendi ve çözümsüzlüğe mahkûm etti. ABD'nin dünya ekonomisindeki liderliği ve Yahudi sermayesinin iç içe geçmesi ABD-İsrail ilişkilerini karmaşık hale getirirken ABD'nin iki devletli çözüm yönündeki temayülü zamanla statüko yönünde değişti.

Diğer taraftan, İsrail'in medya ve akademiye kullanarak anti-semitizmin anlamını Yahudi-karşıtlığından İsrail karşıtlığına ve hatta İsrail'in politikaları karşıtlığına dönüştürmesi, Filistin direnişini anti-semitizmle özdeşleştirmesi ve kurgusal anti-semitizmi Filistin'i işgal politikası eleştirilerine karşı koruyucu bir argüman olarak kullanmasıyla Avrupa ülkelerinin kendi yanında hizalanmasını sağladı. Holokost'un bedeli olarak İsrail politikalarına sınırsız destek veren Almanya'nın başını çektiği Avrupa Birliği de resmi olarak her ne kadar iki devletli çözümden yana tavır alsada İsrail'in işgal politikalarına fiilen engel olmamaktadır. Avrupa devletleri Filistin'i tanımayarak İsrail'in tek devlet politikasına örtülü destek sunmaktadır. Büyük kısmını Yahudi/Siyonist sermayesinin oluşturduğu çok uluslu şirketler de BM kararlarına aykırı davranarak işgalci yerleşimcilere hizmet sunmakta ve işgali meşrulaştırmaya çalışmaktadır. Çözümü mümkün kılmak adına mezkûr devletlerin, uluslararası kurumların ve şirketlerin de üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

ABD Kongresi. (1995). Jerusalem embassy act of 1995, <https://www.congress.gov/104/plaws/publ45/PLAW-104publ45.pdf> (Erişim Tarihi: 15 Ekim 2023)

- Aliyah Bet. (1939). <https://www.jewishvirtuallibrary.org/aliyah-bet-1939-1948>
(Erişim Tarihi: 21 Ekim 2023)
- Amnesty International. (2014). <https://www.amnesty.org/en/documents/mde15/002/2014/en/>
(Erişim Tarihi: 22 Ekim 2023)
- Amnesty International. (2022). <https://www.amnesty.org/en/documents/mde15/5141/2022/en/>
(Erişim Tarihi: 22 Ekim 2023)
- Arap Barış Girişimi. (2002). <https://www.palestine-studies.org/sites/default/files/mdf-articles/7690.pdf> (Erişim Tarihi: 1 Kasım 2023)
- Balfour, A. J. (1917). *Balfour declaration*, içinde Gregory S. Mahler. (2023). *The Arab-Israeli conflict: An introduction and documentary reader*, (3. Baskı), (ss. 92-93), New York: Routledge
- Barış İçin Yol Haritası. (2003). <https://peacemaker.un.org/israel-palestine-roadmap2003> (Erişim Tarihi: 4 Kasım 2023)
- Blumberg, A. (1998). *The History of Israel*, Westport: Greenwood Press
- BM Kararları. <https://digitallibrary.un.org/> (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2023)
- B'Tselem. (2021a). This is ours – And this, too: Israel's settlement policy in the West Bank
https://www.btselem.org/sites/default/files/publications/202103_this_is_ours_and_this_too_eng.pdf (Erişim Tarihi: 22 Ekim 2023)
- B'Tselem. (2021b). State business: Israel's misappropriation of land in the West Bank through settler violence
https://www.btselem.org/sites/default/files/publications/202111_state_business_eng.pdf (Erişim Tarihi: 22 Ekim 2023)
- B'Tselem. (2021c). Unwilling and unable: Israel's whitewashed investigations of the great march of return protests
https://www.btselem.org/sites/default/files/publications/202112_unwilling_and_unable_eng_0.pdf (Erişim Tarihi: 22 Ekim 2023)
- B'Tselem. (2023). Israel's policy of water deprivation in the West Bank
https://www.btselem.org/sites/default/files/publications/202305_parched_eng.pdf (Erişim Tarihi: 23 Ekim 2023)

- Cemiyet-i Akvam. (1922). <https://digitallibrary.un.org/record/829707> (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2023)
- Cenova Girişimi. (2003). <https://geneva-accord.org/the-accord/> (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2023)
- Clinton Parametreleri. (2001). https://www.usip.org/sites/default/files/Peace%20Puzzle/10_Clinton%20Parameters.pdf (Erişim Tarihi: 15 Aralık 2023)
- COGAT (1994). <https://www.jewishvirtuallibrary.org/coordination-of-government-activities-in-the-territories-cogat>. (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2023)
- Cubert, M. Harold (1997). *The FPLP's changing role in the Middle East*, New York: Routledge
- Egel, D., Anthony C. R., Efron, S., Karam, R. T., Vaiana, M. E. ve Ries, C. P. (2021). *Alternatives in the Israeli-Palestinian conflict*, Santa Monica: Rand Corporation
- El Halil Protokolü. (1997). <https://peacemaker.un.org/israelopt-redeploymentthebron97> (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2023)
- Elon Barış Planı. (2002). <https://www.govinfo.gov/content/pkg/CRECB-2008-pt1/html/CRECB-2008-pt1-Pg382.htm> (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2023)
- Friedman, I. (1970). The McMahon-Hussein correspondence and the question of Palestine, *Journal of Contemporary History*, 5(2), 83-122
- Gavish, D. (2005). *A Survey for Palestine under the British mandate, 1920-1948*, New York: RoutledgeCurzon
- Gazze-Eriha Anlaşması. (1994). <https://peacemaker.un.org/israelopt-cairoagreement94> (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2023)
- Gelvin, J. (2019). *Modern ortadoğu tarihi, 1453-2015*. Timaş Yayınları
- Granot, A. (1952). *The land system in Palestine: History and structure*, (M. Simon, Çev.), London: Eyre & Spottiswoode
- Guşe, İ. (2009). *Kırmızı minare*, (F. Aktaş, Çev.) İstanbul: Mana Yayınları
- Haavara Anlaşması. (1933). <https://www.jewishvirtuallibrary.org/haavara> (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2023)

- Halkın Sesi Girişimi. 2002, <https://reliefweb.int/report/israel/statement-principles-signed-ami-ayalon-sari-nusseibeh-july-27-2002> (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2023)
- Hamas. (2017). Genel ilkeler ve politikalar <https://www.middleeasteye.net/news/hamas-2017-document-full> (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2023)
- Hilal, J. (ed). (2007). *Where now for Palestine? The demise of the two state solution*, London: Zed Books
- Hüseyin, Ş. ve McMahon. (1915). https://content.ecf.org.il/files/M00647_McMahonHusseinEnglish.pdf (Erişim Tarihi: 18 Ekim 2023)
- İsrail Bağımsızlık Bildirgesi. (1948). <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-declaration-of-the-establishment-of-the-state-of-israel> (Erişim Tarihi: 19 Ekim 2023)
- John Kerry Parametreleri. (2016). Remarks on Middle East peace <https://2009-2017.state.gov/secretary/remarks/2016/12/266119.htm> (Erişim Tarihi: 14 Aralık 2023)
- Kahire Anlaşması. (2011). https://ecf.org.il/media_items/1200 (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2023)
- Kahire Deklarasyonu. (2005). https://ecf.org.il/media_items/1202 (Erişim Tarihi: 26 Aralık 2023)
- Khalidi, R. (2008). The Palestinians and 1948: The underlying causes of failure, (Eugene L. Rogan ve Avi Shlaim, Ed.), *The war for palestine*, (ss. 12-36), Cambridge: Cambridge University Press
- Levine, M. (2009). *Impossible peace: Israel/Palestine since 1989*, London: Zed Books
- Madagascar Planı içinde A. Margaliot, Y. Arad, Y. Gutman, (Eds.), (2014). *Documents on the holocaust, selected sources on the destruction of the Jews of Germany and Austria, Poland, and the Soviet Union*, (ss. 216-218), Jerusalem: Elseiver Science
- Mahler, G. S. (2023). *The Arab-Israeli conflict: An introduction and documentary reader*, (3. baskı), New York: Routledge
- Mekke Anlaşması. (2007). https://ecf.org.il/media_items/1197 (Erişim Tarihi: 4 Aralık 2023)

- Morris, B. (2009). *One state, two states: Resolving the Israel/Palestine conflict*, New Haven: Yale University Press
- Muslih, M. Y. (1988). *The origins of Palestinian nationalism*, New York: Columbia University Press
- Naqvi, B. (1986). King Hussein's alternative strategy, *Pakistan Horizon*, 39(3), 26-38
- OHCHR, <https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/regular-sessions/session31/database-hrc3136> (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2023)
- Oslo Anlaşması-I. (1993). <https://peacemaker.un.org/israelopt-osloaccord93> (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2023)
- Oslo Anlaşması-II. (1995). https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IL%20PS_950928_InterimAgreementWestBankGazaStrip%28OsloII%29.pdf (Erişim Tarihi: 27 Aralık 2023)
- Öke, Mim Kemal (2021). *Siyonizm ve Filistin sorunu (1880-1923)*, (8. Baskı), İstanbul: Timaş Yay.
- Pappe, I. (2011). *Ortadoğu'yu anlamak*, (2. baskı), (G. Atmaca, Çev.), İstanbul: NTV yayınları
- Rahman, O. H. (2020). *The state-plus framework: A confederal solution for Israel-Palestine*, Washington: The Brookings Institution
- San Remo Konferansı. (1920). <https://www.bu.edu/mzank/Jerusalem/tx/SanRemo.htm> (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2023)
- Schanzer, D. (2008). *Hamas vs. Fatah: The struggle for Palestine*, New York: Palgrave Macmillan
- Stein, K. W. (1984). *The land question in Palestine, 1917-1939*, The University of North Carolina Press
- Strindberg, A. (2000). Damascus-based alliance of Palestinian forces: A primer, *Journal of Palestine Studies*, 29(3), 60-76.
- Trump Barış Planı, Peace to prosperity, 2020, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2020/01/Peace-to-Prosperty-0120.pdf> (Erişim Tarihi: 2 Ocak 2024)

- UN (1980). *Land Acquisition in Palestine*, <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-208638/> (Erişim Tarihi: 24 Kasım 2023)
- UN (2023). <https://www.un.org/unispal/document/human-rights-council-hears-that-700000-israeli-settlers-are-living-illegally-in-the-occupied-west-bank-meeting-summary-excerpts/> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2023)
- UNRWA Raporları. (2023). <https://www.unrwa.org/resources/reports> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2023)
- UN Watch. (2018). 2018 UN General Assembly resolutions singling out Israel <https://unwatch.org/2018-un-general-assembly-resolutions-singling-israel-texts-votes-analysis/> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2023)
- UN Watch. (2019). UN committee condemns Israel 8 times, rest of world 0, <https://unwatch.org/un-committee-condemns-israel-8-times-rest-of-world-0/> (Erişim Tarihi: 11 Aralık 2023)
- UN Watch. (2020). UNGA condemned Israel twice today for 2020 total of 17, rest of world 6 <https://unwatch.org/unga-condemned-israel-twice-today-for-2020-total-of-17-rest-of-world-5/> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2023)
- UN Watch. (2021). 2021-2022 UNGA resolutions on Israel vs. rest of the world <https://unwatch.org/2021-2022-unga-resolutions-on-israel-vs-rest-of-the-world/> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2023)
- UN Watch. (2022). UNGA resolutions on Israel vs. rest of the world, <https://unwatch.org/2022-2023-unga-resolutions-on-israel-vs-rest-of-the-world/> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2023)
- UN Watch. (2023). UN General Assembly condemns Israel 14 times in 2023, rest of world 7 <https://unwatch.org/un-general-assembly-condemns-israel-14-times-in-2023-rest-of-world-7/> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2023)
- Wye River Momerandum. (1998). <https://peacemaker.un.org/israelopt-wyerivermemorandum98> (Erişim Tarihi: 12 Kasım 2023)
- Yesh Din. (2016). <https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/files.yesh-din.org/%D7%9E%D7%9B%D7%99%D7%91%D7%95%D7%A9+%D7%9C%D7%A1%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%97/From+Occupation+to+Annexation+English+Yesh+Din.pdf> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2023)
- Yesh Din. (2021) <https://s3-eu-west-1.amazonaws.com/files.yesh-din.org/UN+Special+Rapporteur+->

[+The+impact+of+Israeli+settlements/YeshDin+-+Hashpaat+4.21+-+Eng+FINAL.pdf](#) (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2023)

Yesh Din. (2023). <https://s3.eu-west-1.amazonaws.com/files.yesh-din.org/The+Platform/State-of-the-Occupation-A-Joint-Situation-Report+June+2023.pdf> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2023)

Zeedan, R. (2020). The Palestinian political parties and local self governance between during the British mandate, (M. J. Cohen, Ed.). *British mandate in Palestine*, (ss. 84-86), New York: Routledge, “

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Obstacles to the Two-State Solution in Palestine and a Deal Proposal

Extended Abstract

1. Introduction

Britain, which occupied Palestine in World War I, promised Zionists to establish a Jewish national home there, ignoring the Arab majority. Not only could Britain failed to establish the home, but it also caused great hostility among Palestinian groups. Britain's termination of the mandate in 1948 without solving the problem made conflict between Arabs and Jews inevitable. In the ongoing process, Israel's systematic occupation has made the problem unresolvable. This study aims to reveal the obstacles to the two-state solution, which is seen as the most reasonable solution to the Palestine-Israel issue. Despite the large number of studies on the question, no study focuses on the multiple obstacles to the solution. This study aims to fill this gap. The study also contributes to the issue by proposing a deal draft.

2. Method

This study uses a qualitative method and categorizes the obstacles to the two-state solution. The obstacles were discussed under three headings: obstacles arising from Israel, arising from Palestine, and arising from the international community.

3. Results and Discussion

The study has revealed that the obstacles arising from Israel are; Zionist irredentist state policy, Israeli political parties' inability to agree on foreign policy, Israel's systematic occupation policy, Israel's opposition to peace talks, and Israel's non-compliance with the United Nations resolutions.

The obstacles arising from the Palestinian side are; objections of some resistance organizations to the two-state solution, disagreement and enmity among the resistance groups, and lack of a legitimate government.

Finally, the obstacles arising from the international community are; ineffective decision-making mechanisms and the weak structure of the United Nations, failure of the several states and some multinational corporations to comply with UN Resolutions.

4. Conclusion

In the conclusion part, a deal to the Palestine-Israel question is proposed by the author, which briefly includes the following clauses: the establishment of two states on the 1967 borders; East Al-Quds (Jerusalem) being the capital of Palestine, and the sovereignty right here belonging to the State of Palestine; getting connected of Gaza and the West Bank with a tunnel; Israel's withdrawal from the occupied territories in Palestine, Syria, and Lebanon; having of both states full sovereignty in their own land, sea, and air spaces and borders; appointment of a state as a guarantor to manage the transition period in Palestine; establishment of Palestinian Armed Forces and disarmament of the resistance organizations, recognition of the State of Palestine and the State of Israel by all member states of the United Nations.

Araştırma Makalesi

Kurumsal Boyutlarıyla Türkiye’de Savaş Ekonomisi Yönetimi: II. Dünya Savaşı Örneği

Bengü DOĞANGÜN YASA

Kocaeli Üniversitesi, SBF

bengudogangun@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4883-9449

Öz

İktisadi açıdan yoğun bir seferberliği gerektiren II. Dünya Savaşı, kapsamlı bir yönetim anlayışını içeren kurumsal bir mekanizmayla sürdürülmüştür. Bu kurumsal oluşum savaşa katılmayan ülkelerden biri olan Türkiye’de de uygulanmıştır. Çalışmanın amacı, savaş ekonomisi uygulamalarını savaş sürecinde oluşturulan kurumsal mekanizma üzerinden değerlendirmektir. Meclis ve Harp Dairesi gibi resmi kurumlar tarafından hazırlanan savaş ekonomisine yönelik raporlar oluşturulmaya çalışılan mekanizmanın yapı taşlarını teşkil etmektedir. Bu bağlamda ilgili raporların incelenmesi, savaş ekonomisi uygulamalarının belirleyici niteliklerinin açığa çıkarılması hususunda literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın temel hipotezi, II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de uygulanan savaş ekonomisinin, yalnızca kısa vadeli mali eylem planları yerine, uzun vadeli bir iktisadi perspektif içerisinde tarihsel ve bütüncül bir anlayışla biçimlendirilmiş olmasıdır. Bu perspektif ağırlıklı olarak Almanya ve İsviçre modellerinin etkilerini yansıtmaktadır. Oluşturulan kurumsal yapı işenin sağlanması ve fiyat denetimi gibi savaşın yol açtığı güncel sorunlar yanında, sanayileşmenin devamı ve uluslararası ekonomik ilişkilerin sürdürülebilir olması gibi uzun vadeli hedeflerin gerçekleştirilmesini de amaçlamıştır.

Anahtar kelimeler: Savaş ekonomisi, II. Dünya Savaşı, Harp Dairesi Teşkilatı

JEL Sınıflandırma Kodları: N, N40

War Economy Management in Türkiye with Its Institutional Dimensions: The Example of World War II¹

Abstract

The World War II, which requires intensive economic mobilization, was carried out with an institutional mechanism that includes a comprehensive management approach. This structure was also applied in Turkey, one of the countries that did not participate in the war. The aim of the study is to evaluate the war economy practices through the institutional mechanism created during the war process. The reports prepared on the war constitute the building blocks of the mechanism being tried to be created. In this context, the examination of the relevant reports aims to contribute to the literature in order to reveal the decisive qualities of war economy practices. The main hypothesis of this study is that the war economy implemented in Turkey during World War II was shaped with a historical and holistic understanding within a long-term economic perspective, instead of short-term financial measures. This perspective mainly reflects the effects of the German and Swiss models. In addition to the current problems caused by the war, such as the provision of food and price control, the corporate structure created aimed at achieving long-term goals, such as the continuation of industrialization and the sustainability of international economic relations.

Keywords: War economy, World War II, Organization of the War Department

JEL Classification Codes: N, N40

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 07.02.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 29.08.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Doğangün Yasa, B. (2024). Kurumsal boyutlarıyla Türkiye’de savaş ekonomisi yönetimi: II. Dünya Savaşı örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 979-1001. doi: 10.18074/ckuibfd.1433308

1. Giriş

Beş kıtayı etkisi altına alan II. Dünya Savaşı, dünyayı neredeyse parçalanmış halde bırakarak son bulmuştur. Savaşın yol açtığı fiziksel ve ekonomik bedel, I. Dünya Savaşının etkilerini geride bırakacak kadar ağır olmuştur. Ekonominin ve toplumun tüm sektörlerinin girdiği seferberliğin boyutu topyekûn savaş kavramının yeniden tanımlanmasına sebep olmuştur (Broadberry ve Harrison, 2020). II. Dünya Savaşı yalnızca askeri bir faaliyet değil ekonominin tüm kaynaklarının kullanıldığı yıkıcı bir süreç olarak nitelenebilir. II. Dünya Savaşı, 20. yüzyılın en önemli dönüştürücü olaylarından biri olmuş, savaş nedeniyle birçok ülkede siyasi ve ekonomik sistemler kalıcı olarak değişime uğramıştır (Kesternich vd, 2012, s.1).

II. Dünya Savaşı üretken çabalar açısından yoğun bir seferberliği gerekli kılmıştır. Bu çaba I. Dünya Savaşının gerektirdiğinden de fazla olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda büyük ekonomiler milli gelirlerinin yaklaşık %30-60'ını seferber etmiş, II. Dünya Savaşı döneminde bu oran %50-70 dolaylarına çıkmıştır. Bu rakamlar o dönemler açısından modern bir ekonomi için sürdürülebilir olan sınırı ifade etmekteydi (Broadberry ve Harrison, 2020, s. 1).

Dünya savaşları sahip olunan kaynakların çok ötesinde, ekonomiler için uzun süreli ve olumsuz sonuçlara sebep olacak şekilde sürmüştür. I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı için önemli bir bilgi birikimi olmuş, ancak bu tecrübeye rağmen, hükümetlerin ekonomiyi bütünüyle devralması ve kaynakları yönetmesinin önemi zamanla anlaşılmıştır II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında SSCB ve Almanya dışında ekonomiyi fiziksel olarak denetleyebilecek ülke bulunmamaktadır (Hobsbawm, 2014, ss. 60-61).

İktisat ilmi ve İktisatçılar savaşın her döneminde etkili olmuştur. Ekonomik düşünceler savaşın ortaya çıkma aşamasından itibaren etkili olmuş, sonraki süreçte de savaş ekonomisi yardımıyla yönetilmiştir. Ekonomik faktörler savaşın sonucunu da güçlü biçimde etkilemiştir (Broadberry ve Harrison, 2020, s. 1). Savaş ekonomisinin yönetimi, savaşın finansmanı ve iktisadi hayatın devamı açısından hayati önem taşımıştır. Bu durum 2 Dünya Savaşı gibi büyük çaplı bir savaş açısından daha da belirgindir. II. Dünya Savaşının ekonomik yönetimi savaşın kazanılmasında etkili olduğu gibi, savaşın bitiminde yarattığı yıkıcı iktisadi sonuçların giderilmesinde de etkili olmuştur. Tarafli ve tarafsız devletlerin savaş sırasındaki ekonomik müdahalesi tüm bu açılardan bakıldığında hayati önem taşımıştır.

Büyük Buhran ve buhrandan kısa bir süre sonra ortaya çıkan II. Dünya Savaşının yarattığı iktisadi sonuçlar kapitalizmin yıkılmanın eşğine gelmesine yol açacak kadar derin olmuştur. Kapitalizmin yeniden yapılandırılması sürecinde belirli istisnalar dışında genel eğilim ekonominin hükümetler tarafından desteklenmesi, denetlenmesi ve planlayarak yönetilmesi olmuştur. Savaş sonrası görülen

ekonomik başarı öykülerini bu yolu izleyerek sanayileşen ülkeler oluşturmuştur (Hobsbawm, 2014, s. 361). Devlet müdahalesinin ekonomi üzerindeki etkinliği bu tarihsel gerçeklik açısından bakıldığında daha da önemli hale gelmektedir.

Savaş süresince üretim olanaklarının gerilemesi, askeri harcamaların artması, iktisadi kaynakların savaşta kullanılacak alanlara yönlendirilmesi, yaşanan kıtlıklar dâhilinde enflasyonun denetimi ve karaborsa ile mücadele savaş ekonomisi yönetiminin belirgin sorunlarını oluşturmuştur. Bu amaçlar dâhilinde kullanılan müdahale araçları üretim faktörlerinin ve fiyatların denetimi ile vergilendirme olmuştur. Pek çok ülkede bu süreç savaş döneminde faaliyet göstermek üzere kurulan teşkilatlanmalar üzerinden yürütülmüştür. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında görülen kurumsal modeller ve kullanılan müdahale araçları II. Dünya Savaşı'na da temel teşkil etmiştir.

Günümüzde dünyanın önde gelen iktisadi güçlerinden biri olan Almanya'nın savaşı kaybetmesindeki önemli etkenlerden biri, sahip olduğu yeterli kaynağa rağmen savaş öncesi ve sonrasında yaşadığı üretim açığı olmuştur. Kaynak düzeyi ile askeri harcamalar ve fiili silah üretimi arasındaki uyumsuzluğun, savaş ekonomisini yürütmeye yönelik kurumsal yapının yetersizliğinden kaynaklandığı savunulmaktadır (Overy, 2020, s. 20). Bu durum savaş sırasındaki kurumsal yapılanmanın önemini ortaya koymaktadır.

Toplumların birbirleri ile savaştıkları eski çağlardan bu yana politika yapıcılar ve ekonomistler savaş harcamalarının en iyi nasıl finanse edileceği sorununu incelemiştir. Örneğin Adam Smith ve Alexander J. Hamilton, finansman sağlamak için borç vermenin faydasını kabul etmiştir. A. C. Pigou I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde ortaya çıkan olağanüstü savaş harcamaları için borç ve vergiyle finanse edilen politikaların eşdeğer olduğunu düşünmüştür. John M. Keynes İngiliz savaş harcamalarını finanse etmek için ayrıntılı bir politika oluşturmuştur. Keynes, Kasım 1939'dan itibaren Times'ta çıkan 'Savaş için Nasıl Ödeme Yapılır' makaleleri ile savaşın finansmanı için çeşitli önerilerde bulunmuştur. Hükümet ihtiyaçlarının enflasyona yol açacağını, bu yüzden vergilendirmedeki keskin artışlarla talebin kısılması gerektiğini vurgulamıştır (Hughes, 1958, s. 195). Maliye Bakanına sunulan; tayinleme ve fiyat kontrolleri, özel gelirler üzerinde keskin bir şekilde artan bir ek vergi ve savaştan sonra bir sermaye vergisi gibi düzenlemeleri içeren radikal Keynes planı, borç finansmanının kullanımına karşı tavsiye edilerek uygulamaya konmuştur (Ohanian, 1997, s. 23)

Savaş boyunca tarafsızlığını sürdürme seçeneğini izleyen Türkiye, savaşın yol açtığı sonuçlar itibariyle pek çok önlem almak zorunda kalmıştır. Savaş boyunca uygulanan politikalar kurumsal bir örgütlenme biçiminde ele alınmıştır. Savaş ekonomisi çerçevesinde hazırlanan raporlar kurumsal yapının detaylarına ilişkin bulgular sunmaktadır. Planlanan stratejiler, model alınan iktisadi politikalar, hedeflenen amaçlar ve bu amaçların gerçekleşmesinde kullanılan araçlar geniş bir perspektiften okunabilmektedir.

Kurumlar ve kurumsal değişim, son beş yüz yılda farklı toplumların sergilediği iktisadi performanslarını açıklamaya yardımcı olan kilit değişkenler olarak tanımlanmıştır (Pamuk, 2009, s. 107). Kurumlar, alışkanlıklar, kurallar ve tüm bu unsurların evrimi Kurumsal İktisatın temelini oluşturmaktadır (Hodgson, 1998, s. 168). Yeni kurumsal ekonomi, yaşanan uzun vadeli ekonomik değişimin, siyasi ve ekonomik ajanların çok sayıda kısa vadeli kararlarının bir sonucu olduğunu vurgulamaktadır. Yeni kurumsal ekonomi; iktisadi kurumların, teşvikleri, kısıtlamaları, yatırım kararlarını, üretimin organizasyonu ve kaynakların dağıtımını gibi önemli iktisadi sonuçları belirlediğini ifade etmektedir (Pamuk, 2009, s. 107). II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana geçen süreçte kurumsalcı hareket iktisadi düşüncenin gelişimi için önemli bir alan olmaya devam etmiştir (Gruchy, 1978, s. 271).

Literatürde II. Dünya Savaşı süreci savaş ekonomisine yönelik çalışmalar genellikle uygulanan iktisat politikalarına odaklanmaktadır. Süreç boyunca karşılaşılan iktisadi sorunlar ve bu sorunları çözmek için uygulanan araçlar bu çalışmaların temel yönelimini teşkil etmektedir. Bu bağlamda Varlık Vergisi başta olmak üzere uygulanan mali tedbirler en çok araştırılan konular arasında yer almaktadır. Tarih farklı açılardan izlenebilir, her bir farklı açı tarihi kayıtlara değer katacaktır. II. Dünya Savaşı sürecindeki savaş ekonomisine ilişkin yapılan çalışmalardan farklı olarak bu çalışma, savaşa hazırlık sürecindeki kurumsallaşmayı ele almaktadır. Çalışmanın amacı Kurumsal İktisat metodolojisinden hareketle, Türkiye'de savaş ekonomisi yönetimini kurumsal boyutları çerçevesinde analiz ederek, dönemde uygulanan iktisat politikalarını niteleyen unsurları belirlemektir. Çalışmanın temel kaynaklarını Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yer alan raporlar oluşturmaktadır.

2. Savaş Ekonomisi

Tarih boyunca ekonomik faktörler savaşlarda merkezi bir rol oynamıştır. Savaş ekonomisi son derece esnek ve dirençli niteliğiyle, savaşın bitiminde de iktisadi faaliyetlerin devamını mümkün kılmak için önemlidir (Studdard, 2004, s. 1). Bir ülkenin savaşa girmesi askeri seferberlikle birlikte iktisadi seferberliğin de uygulanmasını gerekli kılmaktadır. Savaşa hazırlık süreci devleti yüksek harcama yapmasına sebep olmakta, devletin mali dengesini yeniden sağlaması için yapısal dönüşümleri gerekli kılmaktadır. Savaşın başlangıcında iktisadi bir yanılısamayla milli savunmanın yarattığı talep ekonomik canlanma gibi görülmekte, ancak savaş sosyal hasılanın tahribiyle son bulmaktadır (Tekeli ve İlkin, 2014, s. 12).

Savaş ekonomisinin en önemli görevi toplumun ve milli güvenliğin barış zamanındaki ihtiyaçlarını sağlamak ve ekonomik seferberliği temin etmektir. Savaşların ekonomilerden çeşitli talepleri bulunmaktadır. Kaynakların artırılması, üretimin niteliksel ve niceliksel açıdan değiştirilmesi, istihdam hizmetlerinin tanzimi ve ulaştırma sistemlerinin geliştirilmesi bu taleplerden bazılarıdır. Savaş Ekonomisinin olası gereksinimlerinin belirlenmesinde tarım ve sanayi

sektöründeki istatistiksel bilgilerin önemi büyüktür. İlk yapılması gereken uygulamalardan biri üretim hareketlerinin miktar ve bölgesel dağılımının belirlenmesidir. Üretim imkânlarının belirlenmesinde ekonomistler, savaş kaynaklı ihtiyaçların belirlenmesinde askerler önemli olduğundan bu iki kesim arasında işbirliği kurulmalıdır. Pek çok ülkede bu işbirliği kurumsal boyuta taşınmıştır. Savaşın ekonomiye etkisi, işgücünün seferberlik nedeniyle ekonomik hayattan uzaklaştırılması olduğundan istihdam konusu önde gelen konulardan biridir (Ergun, 2011, ss. 106-107).

A.C. Pigou 1921 yılında yazdığı makalesinde savaş ekonomisini detaylıca ele almıştır. Ona göre savaş dönemlerinde bir ülkenin sahip olduğu iktisadi kaynakların savaşın ihtiyaç duyduğu farklı kanallara yönlendirilmesi gerekmektedir. Sahip olunan üretim potansiyeli sabitken, savaşın finansmanı başlıca dört kaynaktan yapılabilir. Bu kaynaklar sırasıyla üretimin hızlandırılması, bireysel tüketimin kısıtlanması, yeni yatırımların azaltılması ve sabit sermayenin yenilenmeyerek eritilmesidir (Dülgeroğlu, 1988, s. 230)².

Bir savaş ekonomisinde devletin temel görevi savaşın gerektirdiği şartları yerine getirmek olarak tanımlanabilir. Bu görevler; askeri mücadeleyi desteklemek, ana toprakları korumak ve savunmak, halkın fiziksel refahını, dayanışmasını ve moralini sürdürmektir. Savaş süresince tüm bu görevlerin yerine getirilmesi belirli zorlukları içermektedir. Savaş zamanında, askeri harcamalardaki büyük artışlar nedeniyle iç ekonomiye geniş çaplı bir destek sunulamamaktadır (Galbraith, 2001, ss. 5-6).

3. II. Dünya Savaşı Döneminde Türkiye Ekonomisi

Savaşa katılmayan bir ülke olarak Türkiye, savaş ekonomisi uygulamalarını yakından izlemiştir. Bu konuda Almanya'nın I. Dünya Savaşı döneminde uyguladığı savaş ekonomisi Türkiye için önemli bir model olmuştur. Ayrıca 1929 krizi sonrasında devletçilik modelinin uygulanmasıyla birlikte planlama konusunda ekonomik planlamanın öncüsü olan Sovyetler Birliği'ni izleyen Türkiye, 1934 yılında dünyanın ilk sanayi planlarından biri olan 1. Beş Yıllık Sanayi Planını yürürlüğe koymuştur.

1930'lu yıllarla beraber devletçilik politikası çerçevesinde atılan adımlar ve alınan önlemler yanında Sanayileşme amacının gerçekleştirilmesi için yapılan planlama ve kurumsal düzenlemeler neticesinde 1929 krizinin etkisi azaltılabilmektedir. 1933 yılından itibaren yüksek büyüme rakamları yakalanmış, büyüme II. Dünya Savaşı'nın sürdüğü 1940 yılına kadar devam etmiştir. Bu süre zarfında ithalatın

² Çevrilen eser: Arthur Cecil Pigou, "Economic of War", The Political Economy of War, Macmillian and Co., Ltd., London, 1940 ve PA Samuelson, R.L. Bishop, J.R. Coleman (editörler), Readingsin Economics, Mc GrawHill Book Company, Ine., New York, 1955 (İkinci Baskı), s. 389-397.

ihracatı karşılama oranı da artmış, 1930 yılından 1946 yılına kadar, 1938 yılı haricinde dış ticaret fazlası görülmüştür (TUİK)³.

Savaş ekonomisi şartlarına hazırlanan Türkiye’de savaşın başlamasıyla üretim ve ithalat azalmıştır. Bu durum yurtiçi talebin karşılanmasını güçleştirmiştir. İşgücünün silahlı hale alınması ve savaş için yapılan hazırlıklar savunma harcamalarını yükseltmiştir. II. Dünya Savaşı süresince pek çok ülke açısından genel eğilim artan savaş masraflarının daha çok vergilerle karşılanmaya çalışılması olmuştur. ABD borç ve yüksek vergilerle savaşı finanse etmiş, savaşın sonunda ABD'nin vergi geliri üç kattan fazla artarak GSYİH'nin % 20'sinin üzerine çıkmıştır (Institute for Economics & Peace, 2011, s. 5). II. Dünya Savaşı'nın yarattığı mali yük, İngiltere'nin dünya tarihindeki en büyük borçlu olarak anılmasına neden olmuştur. Savaşın finansmanında Keynes'in önerilerine uygun biçimde İngiltere’de vergiler artırılmıştır. Avrupa'nın bütçe politikaları savaş sonrasında da büyük ölçüde Keynes'in politikalarından etkilenilerek düzenlenmiştir (Hughes, 1958, ss. 193-195).

1930’lu yıllarda Dünya Bunalımı sonrasında değişen ekonomik koşullar neticesinde hem gelişmiş hem de az gelişmiş ekonomilerde devlet müdahaleciliği güçlenmeye başlamıştır (Pamuk, 2020, s. 191). Türkiye’de de bu yıllarla birlikte devletin ekonomideki yeri giderek genişlemiştir. II. Dünya Savaşı ile birlikte savaşın yol açtığı iktisadi meseleler öncelikli olarak ele alınmıştır. Bu dönemde askeri harcamaların artırılması, büyük bir ordunun iâşesinin finanse edilmesi ve ithalatın daralması ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. Faal nüfusun askere alınarak üretimden çekilmesi üretimde azalmaya yol açmıştır. Yurtiçi tüketimi karşılayan ithal mallarında yaşanan tedarik sorunu yaşandı.

Bu daralma ve ek harcamalar sonucunda ortaya çıkan bütçe açıkları para basımıyla giderilmeye çalışılmıştır. Arzın azalması ve parasal genişleme yıllık %50’yi aşan fiyat artışlarına yol açmıştır. Bu sorunlar Türkiye dışındaki diğer ekonomilerin de karşılaştığı benzer sorunlar olmuştur (Pamuk, 2020, ss. 199-200; Aral, 1943, s. 285). Sanayi üretimi II. Dünya Savaşı ve izleyen ilk 3 yılda (1939-1948) tamamen duraklamıştır (Kazgan, 2009, s. 74). Savaşla beraber savunma harcamalarının finansmanı yanında üretim ve ithalatın sekteye uğraması ile artan fiyatlar ve yaşanan kıtlık en önemli iktisadi sorunlar olmuştur. Bütçe imkânlarının genişletilmesi için ilk başvurulan yöntemlerden biri vergilerin artırılması olmuştur.

Türkiye’de de II. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte yükselen fiyatlar, ihtikâr, karaborsa ve yaşanan mal darlıkları hem halkı hem de yöneticileri rahatsız etmiştir. Savaş koşullarından faydalanarak haksız gelir sağlayan kesimlerin bu kazanç yolunu devam ettirememeleri ve oluşan adaletsizliğin giderilmesi hedeflenmiştir. Hem savaş kaynaklı ortaya çıkabilecek tüm bu sorunların önüne

³ TUİK 1948 yılı fiyatlarıyla düzenlenen GSYİH ve dış ticaret verileri.

geçilebilmesi hem de ekonomideki tüm kaynakların en verimli şekilde kullanımının sağlanabilmesi için yasal düzenlemelere ve yeni kurumsal yapılara ihtiyaç duyulmuştur.

Savaşın ekonomik yönetiminde önemli bir uygulama 1940 yılında Milli Korunma Kanunu'nun çıkarılması olmuştur. Sanayi Tetkik Heyeti 1939 yılında 'Müdafaa Ekonomisi' isimli bir rapor düzenlemiştir. Bu raporla birlikte 'İktisadi Müdafaa Servisi' hakkında bir çalışma da İktisat Vekâletine sunulmuştur. Milli Korunma Kanunu bu çalışmanın bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır (Tekeli ve İlkin, 2014, s. 94).

Milli Korunma Kanunu'nun uygulanabilmesi için Koordinasyon Heyeti oluşturulmuştur. Heyet Milli Müdafaa, Maliye, İktisat, Ziraat, Münakalat ve Ticaret vekillerinden oluşmuştur. Komisyon kararlarının temel hedefleri; tarım ve sanayide üretimi artırmak, ulaşım hizmetlerini iyileştirmek, ticaret ve mal dağıtımının düzenlenerek karaborsacılığın önüne geçmektir (Tekeli ve İlkin, 2014, ss. 107-108). Devletin aktif müdahalesini artırabilmek üzere yeni müdahale araçlarının geliştirilmesi ihtiyacı oluşmuştur. Bu bağlamda, dış ticareti denetlemek için 1941 yılında İlaş Teşkilatı ve Ticaret Ofisi, kaynak dağıtımında piyasa mekanizmasının yerine geçecek olan tayinleme sisteminin uygulanması için 1942 yılında Dağıtma Ofisi gibi yeni kurumsal mekanizmalar faaliyete geçirilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2014, s. 119; Tezel, 2005, s. 260).

Kanuna göre hükümet, savaş koşullarının gerektirdiği ölçüde, yeni görev ve yetkilere sahip olmuştur (T.C. Resmi Gazete, 26 Ocak 1940, Sayı: 4417, Kanun No:3780). Kanun ile piyasa fiyatlarının saptanması, ürünlere el konulması, zorunlu çalışma yükümlülüğü getirilebilmesi, ticaretin denetlenmesi gibi pek çok konuda Hükümete neredeyse sınırsız yetkiler tanınmıştır. Kanunla birlikte devletin ekonomiye müdahale sınırı oldukça genişlemiştir (Tezel, 2005, s. 259). Savaş ekonomisi yönetiminde geliştirilen bir kurumsal araç olarak Milli Korunma Kanunu, sağladığı olağanüstü yetki talebiyle, hükümetin ekonomi politikasını yönlendirmekte kullandığı en etkin mekanizma olmuştur (Tekeli ve İlkin, 2014, ss.96-97). Milli Korunma Kanunu savaş boyunca 6 kez değişikliğe uğramış, toplamda 72 maddesi bulunan yasanın 57 maddesi değiştirilmiştir. Bu durum yasanın uygulamadaki önemini gözler önüne sermektedir (Tekeli ve İlkin, 2014, s.107).

Devlet işletmelerinin kuruluş amaçlarına uygun şekilde toplumsal yarar sağlama konusuna verdikleri öncelik savaş döneminde de devam etmiştir (Doğangün Yasa, 2019). Yürürlükte bulunan Milli Korunma Kanunu gereğince, 1942 yılı itibariyle, devlet dairelerinin, savaş döneminde en önemli dar boğaz olan kömüre olan ihtiyaçlarının Etibank tarafından karşılanması karara bağlanmıştır (BCA, 30.10.0.0, 214.453.3).

Alınan tüm tedbirlere rağmen fiyatlar genel düzeyi 1938-1943 yılları arasında beş kat artmıştır. Enflasyondan tacirler ve dış ticaret faaliyetleri ile uğraşan kesim yarar sağlamıştır. Döviz kuru enflasyona göre ayarlanamamış ve etkin bir fiyat denetimi sağlanamadığı için düşük kur üzerinden yapılan ithalat yüksek kazanç getirmiştir. İstanbul Ticaret Odası Fiyat Endekslerine göre ithal mal fiyatlarındaki artış %380 dolaylarına erişmiştir (Tezel, 2005, s. 258).

12 Kasım 1942 yılında kabul edilen 4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu, ‘servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere tesis edilen bir mükellefiyet’ olarak tanımlanmıştır. Verginin tahakkuk ettirilmesi sürecinde karar mercii olan Komisyonlara itiraz hakkı tanınmamıştır. Tahakkuk ettirilen vergiyi ödeyemeyen 55 yaş altı mükellefler çalışma mecburiyetine tabi tutulmuştur (T.C. Resmi Gazete, 12.11.1942, Sayı: 5255). Varlık vergisi ile savaş ve ihtikâr nedeniyle haksız kazanç elde eden ve yürürlükte bulunan kanunlarla vergilendirilemeyen kazançlar hedef alınmıştır. Özellikle azınlık kesimlerin bu durumdan yarar sağladıkları ifade edilmiştir. Varlık Vergisi savaş koşullarında piyasada ortaya çıkan spekülatif yüksek kazançlara yönelik olağanüstü bir vergi olarak uygulanmıştır (Tezel, 2005, s. 262, Kazgan, 2009, s. 57; Tekeli ve İlkin, 2014, ss. 42-43; Pamuk, 2020, s.201).

1943 yılında Alman basında çıkan bir yazıda Varlık Vergisi örnek alınacak bir karar olarak değerlendirilmektedir. Yazıda vergi uygulamasının isabetli bir karar olduğu, tarihsel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı borçlarının Osmanlı alacağına dönüştüğü ifade edilmektedir (BCA, 540; 44564-213979-4). İngiliz ticaret odası tarafından kaleme alınan yazıda, varlık vergisi sermaye üzerine konulan ağır bir vergi olduğu yönünde eleştirilmekte, piyasa işleyişini bozucu etkisi vurgulanmakta ve İngiliz ihracatçıları temkinli olmaları gerektiği konusunda uyarılmaktadır (BCA, 30.10.0.0; 85.560.19). 1943 yılında Alman basında çıkan farklı bir yazıda ise özellikle yabancı firmaların vergiden çok ağır biçimde etkilendikleri belirtilmektedir (BCA, 501; 31963-130406-23).

Varlık vergisi ile 114.000 vergi mükellefinden 315 milyon TL tahsil edilmiş, vergi 15 Mart 1944 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Tahsil edilen meblağ 1943 yılı devlet harcamalarının % 38’ini, Milli Gelirin ise %3,5’ini teşkil etmiştir. 4305 sayılı kanunun içeriğinde detaylandırılmamakla birlikte, toplam vergi hasılatının yarısından fazlası azınlıklar tarafından ödenmiştir (Boratav, 2007, s.85).

Varlık vergisinin uygulanmasını takiben 1944 yılında Toprak Mahsulleri Vergisi kabul edilmiştir. Bu vergi ile Varlık Vergisinin dışında tutulmuş olan kırsal bölgelerde yaşayan kesimin tarımsal kazançlarından gelir sağlanması amaçlanmıştır. Vergi küçük üreticinin üzerinde ağır bir yük oluşturmuştur (Boratav, 2007, ss. 85-86). Vergiye konu olan ürünün toplanması, stoklanması ve paraya çevrilmesi görevini Toprak Mahsulleri Ofisi üstlenmiştir. Ofis aynı zamanda tahıl piyasasındaki fiyat politikasını da uygulamakla yükümlüydü.

Uygulanan politikalarla birlikte savaş dönemine rağmen 1930'lu yıllara oranla tahılların iç ticaret hadlerinde iyileşme sağlandı (Tezel, 2005, ss. 406-407). Tarımsal üretimden yaklaşık olarak %10 alınmasını öngören vergi ile toplanan hasılat, 1943-1946 arasında bütçe gelirlerinin %5-7'sini teşkil etmiştir (Tezel, 2005, s. 440).

Milli Korunma Kanunu çerçevesinde 31 Mayıs 1940 tarihinde Fiyat Murakabe Komisyonu kurulmasına karar verilmiştir (BCA, 30-18-1-2; 91-53-8). Komisyon, Ticaret Vekâletince tayin edilecek eşya ve maddelerin mahallî toptan ve perakende satış fiyatlarını belirlemek ve fiyatlara uyulup uyulmadığı hususunda piyasayı denetlemek görevini üstlenmiştir (TC Resmi Gazete, 8 Haziran 1940, Sayı: 4530). Savaş dönemi kurulan Fiyat Murakabe ve İaşe Teşkilatlarının görevleri belediyelere devredilerek, ilgili kurumlar 1942 yılında kaldırılmıştır (BCA, 30-18-1-2; 99-64-17). Ticaret ofisi 1950 yılında tasfiye edilmiştir (BCA, 30.18.1.2; 123.52.5).

Milli Korunma Kanunu kapsamında savaş döneminde iaşenin sağlanabilmesi için oluşturulan önemli bir kurumsal mekanizma 1938 yılında Toprak mahsulleri ofisinin kurulması olmuştur. Savaşın yaklaştığı dönemde kurulan kurum, savaşa hazırlık sürecinde buğdayın depolanması ve savaş sırasında oluşabilecek fiyat dalgalanmalarının önlenmesi amacını taşımıştır. Farklı bir uygulama zirai kombinalara ve devlet ziraat işletmelerine kaynak aktarılmasıdır. Milli Korunma Kanunu kapsamında zirai kombinalarda üretim yapılması kararı alınmış, 1942 yılında büyük ölçekli üretime başlanmıştır. Hububat üretiminde sağlanan başarı sonrasında 1943 yılında Milli Korunma Kanunu'na dayanarak, Ziraat Vekâletine devlet çiftlikleri kurma görevi verilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2014, ss. 240-242).

Savaş döneminde görev alan iki farklı Başbakan Refik Saydam ve Şükrü Saraçoğlu farklı politikalar izlemiştir. Refik Saydam fiyat denetimi ve tarımsal ürünlere el koyma gibi daha katı bir müdahale anlayışını temsil eden uygulamalarda bulunmuştur. 1940 yılında kabul edilen Milli Korunma Kanunu bu anlayışı temsil etmiştir. 1942 yılında başbakan olan Saraçoğlu ise iç piyasaya yönelik müdahale araçlarını azaltma yoluna gitmiştir. Saraçoğlu Hükümeti devletin etkinliğini sağlayan kurumsal mekanizmayı çözerek piyasa mekanizmasını etkin kılmayı hedeflemiş olsa da, fiyat artışlarının önüne geçemeyerek yeni uygulamalara başvurmak zorunda kalmıştır. Kasım 1942'de bu Hükümet tarafından yürürlüğe konulan Varlık vergisi bu uygulamalardan biri olmuştur (Boratav, 2007, s. 83; Tekeli ve İlkin, 2014, ss. 133; Pamuk, 2020, s. 200).

II. Dünya Savaşı sanayileşme amacına dönük hazırlanan 1938 Programının önemli oranda aksamasına sebep olmuştur. Ancak devletin sanayi sektörünü geliştirmekle ilgili uygulamaları savaş boyunca sürmüştür. Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Sanayi Tetkik Heyeti bu uygulamaların kurumsal çatısını teşkil etmiştir. 1944-1945 yıllarında, savaş sonrası uygulanacak yatırım programlarını ve iktisat

politikalarını oluşturma amacı taşıyan çalışmalar hükümet çevrelerinde görüşülmüştür (Tezel, 2005, s. 313). Sanayi Tetkik Heyetinin çalışmaları savaş ekonomisi içerisinde sanayileşme hedefinin süreklilik gösterdiğini ifade etmektedir.

4. II. Dünya Savaşı Sürecinde Hazırlanan Raporlar

II. Dünya Savaşı'na hazırlık sürecinde kurumsal yapılanma çerçevesinde çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi üzerinden ulaşılan bu belgelerin ilki, 1939 yılında Başvekâlet Hususi Kalem Müdürlüğü tarafından hazırlanan '2.Dünya Savaşı münasebetiyle memlekette alınacak tedbirlerle İlgili Kararlar' isimli rapordur. İkinci rapor 1942 yılında Harp Ekonomisi bürosu Şefi Necdet Alkim tarafından hazırlanarak Ticaret Vekâletine sunulan 'Harp Ekonomisi Dairesi Teşkilat ve Vazifeleri' isimli rapordur. İncelenen bir diğer rapor, 1944 yılında seçili milletvekilleri tarafından hazırlanarak Başvekâlete sunulan 'Yurdumuzda Harp Ekonomisi Ne Suretle Tatbik Edilmelidir?' isimli rapor olmuştur. Çalışmada son olarak diplomatik arşiv kayıtlarında yer alan savaş ekonomisi konusundaki rapor ve belgeler incelenmiştir.

4.1. 'II. Dünya Savaşı Münasebetiyle Memlekette Alınacak Tedbirlerle İlgili Kararlar' İsimli Rapor

1939 yılında II. Dünya Savaşı nedeniyle alınacak tedbirlerin yer aldığı bir rapor düzenlemiştir. Raporda ilk olarak askerlik konusuna değinilmektedir. Askerlik mükellefiyeti kanunu uyarınca bazı kişilerin silahaltına çağırılmış olduğu, hassasiyetleri sebebiyle her an çağırılabilceği düşüncesinde olan bazı kişilerin ise işlerini bıraktığı belirtilmektedir. Bu kişilerin yurt müdafaası adına takdirle karşılandıkları ancak imar ve ticari faaliyetlerin zarar görmemesi adına işlerine devam etmeleri gerektiği ifade edilmektedir (BCA, 30.1.0.0, 34.204.1: 3)

Raporda özellikle yükselen gıda fiyatlarına dikkat çekilmektedir. Bu konuda tedbir alınabilmesi adına inceleme yapılması gerektiği belirtilmektedir. Gıda sıkıntısına yer bırakmayacak şekilde 1 yıl yeterli gıda stoku olmakla birlikte, ileride oluşabilecek gıda sıkıntısı için tedbir alınması gerekli görülmektedir. Bu hususta gıda stoku, ihtikâr, toptancılık yapmak suretiyle fiyatların yükselmesine yol açacak uygulamaların önüne geçilecektir. Gerekirse bu suçu işlediği tespit edilen ticari işletmelere el konulacağı vurgulanmaktadır (BCA, 30.1.0.0, 34.204.1: 6).

Konuyla ilgili yalnızca ticari işletmeler değil bireyler de uyarılmaktadır. Lüzumsuz yere bireysel tedbirler almanın fayda yerine zarar getirebileceği hem ihtikâra hem de gıda bozulmalarına yol açacağı uyarısı yapılmaktadır. Gıda maddelerine dönük tedbirler arasında ihraç yasağı da bulunmaktadır. Ayrıca üretim nakliye gibi aşamalarında eleman eksikliğinden kaynaklı bir sorun da görünmemektedir. Raporda tarımsal üreticiler de alınması gereken tedbirler konusunda uyarılmaktadır. Kış ekimini fazlaştırmak adına gerekli olduğunda nadasa bırakmak ve farklı ürünlerin ekilmesi tavsiyesi verilmektedir. Bu konunun vatan menfaatleri bakımından oldukça önemli olduğu da hatırlatılmaktadır (BCA, 30.1.0.0, 34.204.1: 6).

Resmi kurumların bu konuda köy halkını bilinçlendirmesi konusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Tarımsal ürün fazlalığının olması, savaşın yol açtığı belirsiz koşullar nedeniyle ayrıca önemli görülmektedir. Tarımsal mahsul fazlalığının sağlanması adına ilgili devlet kurumlarının her türlü yardımı yapacağı bilgisi verilmektedir. Raporunda yerli malı kullanımını konusunda da tavsiye verilmektedir. Üretim şartlarının I. Dünya Savaşı sürecinden farklı olduğu, pek çok gıda malının yurtiçinde üretilebildiği vurgulanmakta, yerli malların kullanılması gerektiği hatırlatılmaktadır. Halk iaşesi için endişeye gerek olmadığı belirtilmektedir (BCA, 30.1.0.0, 34.204.1: 7).

4.2. 1942 yılı ‘Harp Ekonomisi Dairesi Teşkilat ve Vazifeleri’ İsimli Rapor

1942 yılında Ticaret Vekâleti içerisinde Harp Ekonomisi Bürosu kurulmuştur. Harp Ekonomisi Bürosu şefliğine Berlin Büyükelçiliği Ticaret Ataşesi Necdet Alkim atanmıştır (BCA, 501, 32213-128596-2). Harp ekonomisi teşkilatının kurulması ve teşkilatlanmasıyla ilgili detaylı bir rapor hazırlanmıştır. Raporun içeriğine bakıldığında savaş ekonomisinin yönetiminde tarihsel sürece önem verildiği anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı’ndan sonraki süreçte gelişen uluslararası ekonomik ilişkiler irdelenmektedir. 2.Dünya Savaşı sürecinde de hem savaşa katılan hem de katılmayan ülkelerdeki savaş ekonomisi koşulları raporda incelenmiştir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8). Rapor Harp Ekonomisi bürosu Şefi Necdet Alkim tarafından ‘Harp Ekonomisi Dairesi Teşkilat ve Vezâifine Dair’ ismiyle Ticaret Vekâletine sunulmuştur.

Raporunda savaş ekonomisinin, bir milletin ekonomik varlığının durumuna dayanmakta olduğu, milli ekonominin bütün araçlarından istifade edilebileceği ifade edilmektedir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8). Bir ulusun tüm iktisadi teşekkülleri ile iktisadi kaynaklarının savaşın gereklerine göre düzenlenmesi gerektiği, ulusun refahının sağlanması ve askeri zaferin başlıca hedef olduğu anlatılmaktadır. Savaş boyunca milli ekonomi savaşın yıkıcı etkilerinden korunmaya çalışılmalıdır (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8)

I. Dünya Savaşı sonrasında genel olarak ithalat kısıtlaması başta olmak üzere döviz artırımına dönük önlemler alındığı, turizm seyahatlerinin kısıtlandığı, milli sanayinin korunduğu bilgisi yer almaktadır. Uluslararası anlamda alınan tüm bu önlemlerin iktisadi buhranlara yol açtığı ifade edilmektedir. 1929 krizinin etkileri devam ederken. Dünya Savaşının patlak vermesi ise ekonomik sorunların derinleşmesine yol açmış, iktisadi anlamda mahrumiyet artmıştır (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8). Sonuç olarak sanayi, ticaret, ulaştırma ve finansal kurumlar harp ekonomisine hizmet edecek şekilde dönüştürülmüştür. Hemen hemen tüm devletlerin bu süreci yönetecek kurumlar oluşturduğu görülmektedir.

1. ve II. Dünya Savaşları sırasında İsviçre ve Almanya tarafından uygulanan politikalar rapor içerisinde detaylı biçimde irdelenmektedir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8). İsviçre tarafsız, Almanya ise savaşa katılan bir ülke modeli olarak

seçilmiştir. Almanya ile ilgili hazırlanan kısımda, savaş sırasında Almanya’da belirli sınıai ürünlerin üretim ve dağıtım sürecindeki denetimini üstlenen devlet kuruluşu olan ‘Reichstelle’ isimli kurumlar incelenmektedir. Dünya Savaşı öncesi kurulan ve savaş sırasında yetkileri genişletilen bu kurumlar, lastik, kauçuk gibi sınıai ürünlerde üretimi, hammadde teminini, ürünlerin kullanım alanlarını, ithalat ve ihracatı denetleyen bir yönetim örgütü olmuşlardır. Bu kurumlar sektöre personel temin etmiş, üretim sürecinde kullanılmak üzere kömür vb. ürünleri tedarik etmiş, ihtiyaç duyulduğunda fabrikalar arası üretim araçlarının taşımacılığını yapmıştır (Office Of Publication Board, 1946, ss. 79-80). Dolayısıyla bu kurum savaş sürecinde belirli üretim alanlarında stratejik öneme sahip bir oluşumdur.

Almanya’da savaş süresince iaşenin nasıl sağlandığı ve uygulanan müdahale araçları da raporda detaylandırılmıştır. Tayinlama ve fiyat denetimi gibi uygulamalar Almanya’nın başlıca kullandığı uygulamalar olmuştur. İsviçre’de de benzer şekilde fiyat denetimi ve tayinlama uygulanmıştır. Ayrıca harp ekonomisini yönetecek bir teşkilat da faaliyete geçirilmiştir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8). Türkiye’de kurulan harp ekonomisi teşkilatı da bu kurumun bir benzeri olarak görünmektedir. Ayrıca fiyatların denetime tabi tutulması ve tayinlama gibi uygulamalar da Türkiye’de savaş ekonomisi sürecinde uygulanan politiklardır.

Raporda İsviçre ile ilgili kısmın oldukça detaylı hazırlandığı görülmektedir. İsviçre’de oluşturulan Harp ekonomisi teşkilatı önderliğinde savaş ekonomisi yönetilmeye çalışılmıştır. Kurumun fiyatları denetlediği, malların öncelikli kurumlar tarafından temin edilmesi, halkın ve ordunun öncelikli ihtiyaçlarının karşılanması, kapanan yolların açılması gibi pek çok görevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Savaşa katılmayan bir ülke olarak İsviçre, savaş ekonomisiyle ilgili çok fazla tedbir aldığından önemli bir örneği teşkil etmektedir. İsviçre’nin Harp teşkilatı kurumu yanında 350 adet yasal düzenlemeyi yürürlüğe koyduğu anlaşılmaktadır. Bu düzenlemeler arasında hammadde tedariki, fiyat denetimi, üretimin artırılmasına dönük pek çok önlem de bulunmaktadır. Kurulan teşkilatın etkin çalışmalarının, İsviçre’nin bu süreci en iyi şekilde yöneten ülkelerden biri olmasını sağladığı ifade edilmektedir. İsviçre’de ayrıca savaş şartlarından zarar gören dış ticareti düzenlemek için Harp ekonomisi sındıkları kurulmuştur (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 6-8).

Raporda Almanya’ya ilişkin bölümün de İsviçre’ye benzer şekilde oldukça detaylı hazırlandığı görülmektedir. Rapora göre Alman ekonomisi ile ilgili söylenilebilecek en temel özellik, ekonominin savaş ekonomisi üzerinden temellenmesidir. Almanya’da yöneticiler iktisadi politikaların belirlenmesinde harp ekonomisi doktrinlerinden ilham almıştır. İktisadi kaynakların kullanımı, üretim süreci, nakliye gibi iktisadi hayata içkin tüm unsurlar savaş ekonomisi ilkelerine göre düzenlenmiştir. Denetim bu sürecin en önemli fonksiyonunu teşkil

etmektedir. Bu işlevi yerine getirebilmek için kurumsal olarak yapılanma yoluna giden Almanya, Reichsteller isimli teşekküllerle üretim sürecindeki her aşamayı denetlemiştir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 16). Bu kurumların faaliyette bulunduğu sektöre göre isim aldığı ve farklı görevler üstlenebildiği görülmektedir.

Raporda kurumlar ve yasal düzenlemeler gibi savaş ekonomisine dönük tüm uygulamaların II. Dünya Savaşı öncesi zaten başlatıldığı ifade edilmektedir. Hammadde tedariki, kaynakların hangi sektörlerde kullanılacağı, ithalat ve ihracat izinleri ve tüm fiyatlama bu kurumlar tarafından sıkı bir şekilde denetlenmiştir. Hazırlanan raporda Alman endüstrisinin işleyişi de farklı sektörler bazında detaylı biçimde incelenmiştir. Alman sisteminden hayranlıkla bahsedildiği görülmektedir. Ancak sahip olunan tüm bu kontrol mekanizmasına rağmen Almanya'da da karaborsa görülmüştür. Almanya'nın bu soruna tepkisi yapan kişilere ağır cezalar vermesi olmuştur. Almanya'da 1936 yılı itibariyle fiyat komiserliği uygulaması başlatılarak, fiyat tespit ve kontrolü yapılmıştır. Stokçuluğun ve karaborsanın önüne geçilmeye çalışılmıştır (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 32). Fiyat komiserliği Almanya'da fiyat denetimi konusunda en yüksek yetkili devlet makamını teşkil etmiştir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 39). Bu yetkili organa Fiyat Tetkik Daireleri eşlik etmiştir. Almanya'da 1939 yılında elde edilen tüm zirai üretime devlet tarafından el konulmuştur (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 43).

I. Dünya Savaşı sürecinde kurulmaya başlanan harp ekonomisi teşkilatları, II. Dünya Savaşı süresince de hemen hemen tüm Avrupa ülkelerinde oluşturulmuş ve hizmet vermiştir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8). Bu durum savaş ekonomisi uygulamalarının kurumsal düzeyde ele alındığını göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca bu uygulamanın tarihsel olarak süreklilik arz edecek şekilde devam ettiği anlaşılmaktadır.

Harp Dairesi tarafından hazırlanan raporda Rasyonman sisteminin faydalarına değinilmektedir. Sistemin hemen tüm Avrupa ülkelerinde uygulanmakta olduğu, dolayısıyla Türkiye'de de hemen uygulanması gerektiği belirtilmektedir. Harp teşkilatının kurulması ve teşkilatın icap ettirdiği Rasyonman sisteminin devlet hazinesine büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Teşkilat planlı, disiplinli ve bilinçli bir milli ekonominin teminini sağlayacaktır (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 46). Harp dairesi teşkilatının kurulması aşamasında İsviçre'nin tarafsız oluşu ve iktisadi şartlarının Türkiye'ye daha uygun olması nedeniyle İsviçre Harp ekonomisi mevzuatının örnek alınmasının daha uygun olacağı belirtilmiştir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 48).

Yapılan tüm değerlendirmelerden hareketle Harp Dairesi'nin nasıl teşkilatlanacağı detaylı biçimde belirtilmiştir. Buna göre teşkilatın sekiz seksiyondan meydana geleceği kararlaştırılmıştır (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 49). Bu seksiyonlar:

1. Zirai maddeler ve İlaşe

- 2.Sanayi ve Mamulleri
3. Münakalat
4. Ticaret
5. Fiyat Tetkik ve Murakabe
6. Mübayaat ve Satışlar
- 7.İçtimai Yardım
8. Mali Politika olarak biçimlendirilmiştir.

Bu seksiyonların da kendi aralarında şubelere ayrılması ve ihtiyaçları dâhilinde eleman sağlanması planlanmıştır. Milli ekonomiyi koordine etmek üzere ve alınan tedbirlerin uyum içerisinde uygulanabilirliğini sağlamak amacıyla bir istişare komitesi kurulmuştur. Bahsedilen seksiyon şefleri dışında komitede; Dış Ticaret Dairesi Reisi, İç Ticaret Umum Müdürü, Sanayi, Ziraat ve Maadin Umum Müdürleri, İstatistik Umum Müdürü, Ziraat Bankası Murahhası, Etibank ve Sümerbank Murahhası, Toprak Mahsulleri Ofisi Müdürü gibi üst düzey yetkililer de eşlik edecektir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 49).

İlk seksiyon olan Zirai Maddeler ve İlaşe Seksiyonunun temel görevi, halkın ve ordunun gıda ihtiyaçlarını tespit etmek olarak planlanmıştır (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 49). Sanayi ve Mamulleri Seksiyonunun temel görevi, halkın ve ordunun günlük ve zaruri ihtiyaçlarını temin açısından milli sanayinin durumunu, faaliyetini, imal kudretini, üretimini ve hammadde ihtiyaçlarını kontrol etmektir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 51). Münakalat Seksiyonu halk ve ordunun ihtiyacı olan gıda maddeleri, levazım ve teçhizatının, milli sanayide kullanılacak mamul ve yarı mamul maddelerin nakliyatının kontrol ve murakabesini üstlenmiştir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 54). Ticaret Politikası Seksiyonu, yabancı ülkelerin harp ekonomisi yönetiminde uyguladıkları ticari ilkeleri araştırmakla görevli kılınmıştır. Ülkeler arasında imzalanan ticari anlaşmaları incelemesi, halk ve ordunun ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak ithalat ve ihracatı denetlemesi öngörülmüştür. Fiyat Tetkik ve Murakabe Seksiyonu, mal ve hizmet fiyatlarının belirli bir seviyede kalmasını sağlamakla görevli kılınmıştır. Fiyatlama yoluyla şahsi menfaat sağlayanları tespit edecek ve bu konudaki hükümleri uygulayacaktır. İthal malların fiyatlarını da uluslararası piyasaları araştırarak denetime tabi tutması gerekmektedir. Fiyat pahalılığını engelleyecek tüm imkânları kullanacaktır (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 56-59). İçtimai Yardım Seksiyonu, milli ekonominin en önemli kaynağının millet kendisi olduğu bilinciyle nüfusun artmasını sağlayacak politikalara önem verecektir. Bu konuyla ilgili farklı ülkelerin politikalarını araştırarak nüfusun artmasına yönelik tedbirleri alacaktır. İktisadi mıntıkalarındaki işçilerin sosyal ve sıhhi vaziyetini ve

işçi hareketlerini denetleyecektir. İşçi verimliliğinin yükseltilmesi için gerekli tedbirleri almakla yükümlüdür. Diğer ülkelerde de tetkik edilen işçi mükellefiyetinin uygulanışını araştıracaktır. Mali Politika Seksiyonu, milli ekonominin inkişafı bakımından mali politikaya verilmesi gereken istikamet ve veçheyi analiz edecektir. Özellikle TL'nin istikrarının sağlanması hususu önem taşımaktadır. Bu konuda gerekli tedbirleri alınacak, MB tarafından arz olunan para miktarı, uygulanan kredi ve faiz politikaları kontrol edilecektir. Tüm bu fonksiyonlarıyla para politikası yönetiminde MB gibi çalışmasının öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca yabancı ülkelerin para ve maliye politikalarını denetlemesi ve iktisadi ilişkiler üzerindeki olası etkilerini tahlil etmesi, gereken önlemleri alması beklenmektedir. Ayrıca harp sırasında ve sonrasında yabancı memleketlerce alınan mali tedbirleri araştırması öngörülmektedir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 61-64).

Raporda harp ekonomisi sındıklarının da görevleri detaylandırılmıştır. İthalat ve ihracat faaliyetlerini yürüten firmaların ilgili sındıklara kaydolması gerektiği belirtilmiştir. Bu sındıkların milli ticari politikayı uygulayan iktisadi teşekküller olduğu, vilayet ve kazalarda depo ve bayilerinin olacağı belirtilmiştir. İthalata ve ihracata konu olan tüm ürünler bu teşkilatın denetimi altında olacaktır. Teşkilatın izni olmadan ithalat ve ihracat yapılması mümkün olmayacaktır. İthalat ve ihracat sındıkası dışında bir de nakliyat sındıkası bulunmaktadır. Türkiye sınırları içinde bir yerden farklı bir yere nakliyat yapacak tüm firmalar bu sındıkaya kaydolacaktır. Nakliye vasıtalarının kullanımında halk ve ordunun ihtiyaçları öncelikli kılınmıştır (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8).

Harp ekonomisi dairesi vilayetler bazında Ticaret Müdürlükleri olarak teşkilatlanacak ve tüm görevler merkezden verilecek direktiflere uyularak yerine getirilecektir. Bu süreçte mahalli belediyeler, sanayi odaları ve esnaf birlikleri de harp ekonomisi sındıklarıyla işbirliği içinde olacaktır (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 67). Bu uygulama merkezden yönetilen ama merkezizetçiliği güçlü kılabilme adına mahalli idarelere ayrılmış bir yapıyı temsil etmektedir.

Raporda alınması gereken en öncelikli tedbirlerin başında halk ve ordunun ihtiyaçlarının tespiti yer almıştır. Bu süreçte fiyat denetimi en önemli husus olmuştur. Şahsi menfaat sağlamaya çalışan karaborsa ve vurgunculuk spekülasyon gibi faaliyetlerde bulunan kişilerin tespiti ve önlenmesi öncelikli hususların başında yer almaktadır. TL'nin istikrarını sağlayacak tedbirler ve enflasyonla mücadele konusu öne çıkmaktadır (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 69).

Raporda savaş öncesinde de uygulanan müdahaleci ekonomik düzenin uygulanmaya devam etmesinin faydalı olacağı anlatılmaktadır. Milli endüstriye devlet tarafından yön vermek, savaş şartlarında daha fazla zorluk yaşayan bireysel teşebbüslerin yapamayacağı iktisadi alanlara yönelmek önem taşımaktadır. Milli ekonomiyi savaşın zaruri ihtiyaçları çerçevesinde organize edebilmek zirai, sınai

ve maden üretimini artırmak ve enflasyonu engellemek için devlet otoritesi seferber edilmelidir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 48).

Raporun sonunda Harp Ekonomisi Bürosu Şefi Necdet Alkin tarafından yapılan değerlendirmede, milli ekonomide hakiki bir koordinasyon sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Alkin, iktisadi ve mali meselelerin çözümünde milli menfaatlerin korunmasının esas olduğunu, bunu sağlamanın yolunun merkezi denetimden geçtiğini belirtmektedir (BCA, 490-1-0-0, 578-2300-8: 70).

4.3. 1944 Yılı ‘Yurdumuzda Harp Ekonomisi Ne Suretle Tatbik Edilmelidir?’ İsimli Rapor

1944 yılında II. Dünya Savaşının yol açtığı olağanüstü durumun devam etmesi halinde, savaş ekonomisinin nasıl sürdürüleceği hakkında bir rapor düzenlenmiştir. Düzenlenen rapor dâhilinde bir kararname hazırlanmıştır. Konuyla ilgili meclis üyelerinden oluşan komite 20.01.1944 tarihinde raporu sunmuştur. Raporu müzakere eden heyet ise aldığı kararları 27.04.1944 tarihinde açıklamıştır. Kararların özellikle iktisadi konular üzerinden alındığı anlaşılmaktadır. Raporda savaşa dair olumsuz etkilerin özellikle ekonomi alanında belirginleştiği vurgulanmaktadır. Bu duruma bağlı olarak fiyatlarda büyük yükseliş görülmüştür. Enflasyonun halk üzerindeki etkisi derinden hissedilmektedir. Halkın bir kısmı darboğazla karşı karşıya kalmış, bir kısmı ise yüksek gelir sağlamıştır. Bu gelir farkı halkın manevi bağlarına zarar verebilecek düzeydedir. Bu konuyla ilgili olarak iktisadi tedbirler alınması gerekliliği ifade edilmiştir. Üretim seferberliği bu husustaki başlıca tedbir olacaktır. Sınai ve zirai üretim araçlarının fazlaştırılması, nakil vasıtalarının çoğaltılması, zaruri ihtiyaç maddelerinin tüketiminin kısıtlanması, fiyat denetimi yapılması öncelik verilen tedbirler arasında gelmektedir (BCA, 30.10.0.0, 133.959.11: 3-5).

Tedbir alınmasına rağmen yapılan ihtikâr sebebiyle oluşan fiyat artışları ile ilgili olarak ani ve şiddetli tedbirler almak, suiistimallere sebep olabilecektir. Devlete ait satışların denetimi, devletin mali yükünü azaltmak üzere adil olacak şekilde düzenlenecek vergilendirme sisteminin temini, ihtiyaç sahiplerine sosyal yardımların yapılması ve geçimlerinin temin edilmesi gibi konular raporda öne çıkan hususlardır (BCA, 30.10.0.0, 133.959.11: 5-6).

Raporda savaş ekonomisi kavramının tanımı yapılmıştır. Savaş ekonomisi memleketin iktisadi durumunu harp halindeki dünyanın gerektirdiği şekilde düzenlemek olarak tarif edilmiştir. Türkiye iktisadi açıdan gelişmekte olan bir ülke olduğundan savaş karşısında alacağı vaziyet gelişmiş ekonomilerden farklı olmalıdır. Bu sorun özellikle üretim konusunda belirginleşmektedir. Üretim olanaklarının talebi karşılayacak düzeyde olması ve harp koşullarının yaratabileceği üretim noksanlığını kapatacak şekilde üretim fazlası sağlanması gerekli görülmektedir. Tüketim hacminin dar ve elastikiyetinin düşük olması sebebiyle üretimle ilgili tedbirlere öncelik verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu konu üretim seferberliği şeklinde ele alınacak kadar önemlidir. Bu konuda mütalaa edilen tedbirlerin başında iş kuvvetinin artmasının sağlanması gelmektedir. Bunun yapılabilmesi için iş mükellefiyetinin uygulanması gerekliliği vurgulanmaktadır. Çalışan kesimin uygun işlere yönlendirilmesi, çalışmayan kişilerin ihtiyaç olan alanlara yönlendirilerek iş kuvvetinin artmasının sağlanması hedeflenmiştir. Çalışanlara gerekli eğitimlerin verilmesi, bunu sağlayacak eğitim kurumlarının temini önemli görülmektedir (BCA, 30.10.0.0, 133.959.11: 7-8)

Raporda zirai üretimin artırılması için zirai üreticilerin kullanmadıkları zirai üretim araçlarını ihtiyacı olanlara vermek suretiyle hasılabileceği öngörülmektedir. Bu anlamda pulluk imal ve ithalinde çok yok kat edildiği belirtilmektedir. Raporda sınai üretim yapan tüm fabrika atölye vb. birimleri bir merkeze bağlamak ve hammadde temini, satış gibi işlemlerin kontrol altına alınmasının sağlanması öngörülmüştür (BCA, 30.10.0.0, 133.959.11: 9-10).

Raporda savaşlarda silah kadar önemli farklı bir konunun yol yapımı ve nakil vasıtaları olduğu vurgulanmıştır. Fiyat kontrolü merkezi olarak yürütülmeli, üretim açısından önemli bölgelere merkeze bağlı kontrol birimleri oluşturulması tavsiyesi verilmektedir. Harp ekonomisini idare edebilecek uzmanlığa sahip teşkilatlanma da önemlidir. Bunu sağlayacak bir kurumsallaşmanın sağlanması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca raporda yer verilen tüm hususların yerine getirilmesi için Milli Korunma Kanununun tadili icap etmektedir (BCA, 30.10.0.0, 133.959.11: 10-11)

4.4. Diplomatik Arşiv Raporları

Savaş ekonomisi ile ilgili olarak Türk diplomatik arşivinde çok sayıda yabancı rapor olduğu görülmektedir. Brezilya, Arjantin, Almanya, İsveç, İsviçre, Norveç, İtalya gibi pek çok ülkeyi konu alan bu raporlarda II. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan iktisadi sorunlar ve bu sorunların ele alınış biçimleri ve çözüm yöntemleri irdelenmektedir. Raporlar savaşa katılan ülkelerle ilgili olarak hazırlandığı gibi, savaşa katılmayan ülkeler için de hazırlanmıştır. Raporlar dışında, konuyla ilgili dış basında yer alan haberlerin de çeviri yapılarak incelendiği görülmektedir.

1939 yılında savaşın Arjantin ekonomisi üzerindeki etkileri ile Türkiye-Arjantin ticari ilişkilerini konu alan bir rapor hazırlanmıştır (TDA, 503; 2608-17014- 1). Raporda Arjantin ve Türkiye arasındaki ticaretin savaşın başlamasıyla birlikte önemli düzeyde azaldığı, dolayısıyla ticari ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği bilgisine yer verilmiştir (TDA, 503; 2608-17014- 3). 1940 yılında İtalya da savaş döneminde yaşanan gıda kıtlığına ilişkin bilgilendirme içeren rapor düzenlenmiştir (TDA, 541; 44146-207556-343). Aynı yıl İtalya da savaş ve ekonomi başlığı taşıyan bir gazete haberi Dışişlerine gönderilmiştir (TDA, 541, 44232-210797-14). 1942 yılında Almanya ve İtalya'nın II. Dünya Savaşı sürecindeki iktisadi işbirliğini konu alan makalenin Fransızca tercümesi

yayınlanmıştır. Makalede iki ülke arasındaki ticari mübadelenin aksamadan sürdürülebilmesi için alınacak önlemler açıklanmaktadır (TDA, 501, 32016-125983-3). Norveç'in savaş dönemindeki ekonomik ve ticari durumunu konu alan bir rapor da 1947 yılında Oslo Elçiliği tarafından Dış İşlerine sunulmuştur (TDA, 561, 222919-216675-5).

Savaş sonrası süreçte 1950 yılında Ticaret Müşavirliği tarafından İngiltere'nin savaş ekonomisinin yönetimi için alınan tedbirler incelenerek bir rapor hazırlanmıştır. 'İngiltere'de harp ekonomisi için alınan tedbirler' isimli raporda, savaş ekonomisi şartlarının sürdüğü, savaş döneminde başlayan kontrol mekanizmasının halen uygulandığı ifade edilmektedir. Kaynakların kullanımı açısından savunma sanayi ile diğer sınıai malların üretimleri arasında bir rekabet bulunmaktadır. Bu rekabet sermaye açısından olduğu gibi emek faktörü açısından da vardır. Bu hususta İngiltere'de savunma sanayine yeterli kaynak aktarımı konusunda öncelik verilmiştir. Savunma harcamalarının nasıl finanse edileceği de aktarılmaktadır (TDA, 534, 37458-150586-5). Konuyla ilgili ilave raporda savunma harcamalarında artış yapılacağı ve savunma sanayinin geliştirileceği bilgisi yer almaktadır. Bu harcamayı finanse edebilmek için Amerikan yardımlarına ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir (TDA, 534, 37458-150586-6).

Savaş sonrasında hazırlanan raporların varlığı, savaşa ilişkin iktisadi tedbirlerin savaş sonrası süreçte de hem Avrupa hem Türkiye'de sürdüğünü göstermektedir. Savaş ortamının üretim, yatırım ve dış ekonomik ilişkilerin sürdürülebilirliği üzerinde yarattığı tedirginliğin, yöneticileri bu konuda tedbirli olmaya ittiği anlaşılmaktadır.

5. Sonuç

Yakın dönem iktisat tarihinde önemli dönüm noktalarından biri II. Dünya Savaşı sürecinde ekonominin yönetimi olmuştur. Türkiye 6 yıl süren savaş boyunca tarafsızlık politikası izlemiştir. Ancak savaşın yarattığı ekonomik sonuçlar itibarıyla pek çok önlem alması gerekmiştir. Ekonominin savaş koşullarına göre idare edilmesi tarafsızlığa rağmen kurumsal bir örgütlenme biçiminde olmuştur. Bu yapılanma savaş yılları içerisinde uluslararası modeller incelenerek yapılmıştır.

Savaşın başlamasıyla birlikte hazırlık aşamasına geçilmiş, bu bağlamda çeşitli raporlar düzenlenmiştir. Raporlarda öncelikle savaş ekonomisinin tanımı ve kapsamı konusunda bilgi verildiği görülmektedir. Alınması gereken öncelikli tedbirlerin başında halk ve ordunun ihtiyaçlarının tespiti yer almıştır. Bu bağlamda üretimin devamını sağlayacak her türlü önlemin alınması öncelikli politikalar arasında ele alınmıştır. Bu süreçte fiyat denetimi ve enflasyonla mücadele en önemli hususlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Süreçten şahsi menfaat sağlamaya çalışarak karaborsa, vurgunculuk ve spekülatif faaliyetlerde bulunan kişilerin tespit edilmesi ve bu faaliyetlerin önlenmeye çalışılması öne

çıkan başlıca sorunlar arasında görülmektedir. TL' nin değer kaybını önleyerek istikrarını sağlayacak tedbirler de yine raporlarda ele alınan sorunlar arasındadır. Bahsi geçen sorunların raporların tümünde de ele alınmış olması oluşturulan yapının sürekliliğine yönelik somut bir kanıt niteliğindedir.

Raporların içeriğine bakıldığında, savaş ekonomilerinin yönetiminde tarihsel sürece önem verildiği anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrası sürecin ele alınması yeni bir model oluşturmak için tarihsel gelişmelere odaklanıldığına işaret etmektedir. Önem verilen başka bir husus da iktisadi anlamda bozulma gösteren uluslararası ilişkilerin tekrar yoluna koyulma çabasıdır. Savaşa katılan ve katılmayan ülkelerde II. Dünya Savaşı'nın iktisadi olarak nasıl yönetildiği hususu raporlarda detaylı biçimde irdelenmiştir. Burada uluslararası örnekler incelenerek bir model oluşturma çabası göze çarpmaktadır.

Harp Ekonomisi Dairesi'nin kuruluşu ve savaşın yönetimine ilişkin iktisadi raporların varlığı savaş ekonomisi yönetiminin kurumsal bir örgütlenme ile ele alındığını göstermektedir. Harp Ekonomisi Dairesi'nin savaş ekonomisi yönetimine ilişkin pek çok görevi bulunmaktadır. Savaş ekonomisi merkezîyetçi biçimde yönetilecek, tüm yetkiler ve bunların denetimi kurum organları tarafından yerine getirilecektir. Üretim, ticaret, fiyat denetimi gibi konularda aktif olacak kurumun aynı zamanda para politikasının yönetimini üstlenmesi ve bir Merkez Bankası gibi faaliyette bulunması öngörülmüştür. Savaş ekonomisi çerçevesinde oluşturulan kurumsal yapı Türkiye'de savaş ekonomisi uygulamalarının başlıca amacının savaştan görülebilecek iktisadi zararın asgari düzeyde tutulması olduğunu göstermektedir. Bu süreçte sanayileşme amacı süreklilik taşımış, savaş sonrası atılacak sanayi hamleleri savaş içerisinde planlanmıştır. Savaş süresince görüşmeleri devam eden Sanayi Tetkik Heyeti ve raporlarda yer alan sınai üretime yönelik tedbirler bu amacın somut örneğini oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın bulguları, savaş ekonomisi yönetiminin kurumsal bir çerçevede uygulandığını, bu modelin belirlenmesinde özellikle Almanya ve İsviçre örneklerinin temel alındığını işaret etmektedir. Oluşturulmaya çalışılan modelin uzun vadeli bir perspektif içinde detaylandırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu husus savaş ekonomisinin yalnızca belirli iktisadi tedbirler ya da vergilendirme kapsamında ele alındığı iddiasının savunulamaz olduğunu göstermektedir. Yani yalnızca güncel sorunları çözmeye yönelik uygulamalar yerine, görülecek iktisadi zararları en az düzeye indirecek kapsamlı bir yönetim anlayışı benimsenmeye çalışılmıştır. Bu anlayış; iç politikada üretim, işe, sanayileşme ve para politikası gibi pek çok konuyu içermiş, dış politikada ise uluslararası iktisadi ilişkileri koruyacak nitelikteki önlemleri barındırmıştır. Savaş sonrası süreci de kapsayan uzun vadeli hedefleri içeren bu strateji, II. Dünya Savaşı süresince uygulanan savaş ekonomisine ait temel yönelimin, uygulanan maliye politikalarının ötesinde, geniş bir perspektiften okunması gerektiğini ifade etmektedir.

Kaynakça

- Aral, N.Z. (1943). İktisat, maliye ve istatistik; 1943-44 bütçesi mali vaziyet-nakdi vaziyet. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1(02), 275-299.
- Boratav, K. (2007). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: İmge Yayınları.
- Broadberry, S. ve Harrison, M. (2020). *The economics of the second world war: seventy-five years on*. Edited by Stephen Broadberry and Mark Harrison a VoxEU.org eBook.
- Doğangün Yasa, B. (2019). Türkiye iktisat tarihinde öznel boyutları ile müdahaleciliğin gelişimi ve kurumsallaşması: Etibank örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 275-282.
- Ergun, R. (2011). Harp ekonomisi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 44/ 1-4.
- Galbraith, J. K. (2001). The meaning of a war economy. *Challenge*, 44(6), 5–12.
- Gruchy, A. G. (1978). Institutional economics: Its influence and prospects. *The American Journal of Economics and Sociology*, 37(3), 271–281.
- Hobsbawm, E. (2004). *Kısa yirminci yüzyıl aşırılıklar çağı 1914-1991*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Hodgson, G. M. (1998). The approach of institutional economics. *Journal of Economic Literature*, 36(1), 166–192.
- Hughes, J. R. T. (1958). [Financing the British war effort](#). *The Journal of Economic History*, Cambridge University Press, vol. 18(2), 193-199.
- Institute for Economics & Peace. (2011). Economic consequences of war on the U.S. economy. <https://www.economicsandpeace.org/wp/> (Erişim Tarihi: 10.01.2024).
- Kazgan, G. (2009). *Tanzimat'tan 21. yüzyıla Türkiye ekonomisi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kesternich, I., Siflinger, B., Smith, J. ve Winter, J. (2014). The effects of World War II on economic and health outcomes across Europe. *The Review of Economics and Statistics*, Vol: 96(1):103-118.
- Office Of Publication Board Department of Commerce Washington. (1946). Production and performance of German synthetic tires and other transformation items. Report no: OPB-34.

- Ohanian, L. E. (1997). The macroeconomic effects of war finance in the United States: World War II and the Korean War. *The American Economic Review*, 87(1), 23–40.
- Overy, R. (2020). *The German economy from peace to war: The Blitzkrieg economy revisited. The economics of the Second World War: Seventy-five years on*. Edited by Stephen Broadberry and Mark Harrison A VoxEU.org eBook.
- Pamuk, Ş. (2009). Changes in factor markets in the Ottoman Empire, 1500-1800. *Continuity and Change*, 24 (1). pp. 107-136.
- Pamuk, Ş. (2020). *Türkiye'nin 200 yıllık iktisadi tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pigou, A.C. (1988). Savaş ekonomisi. Çev. Ercan Dülgeroğlu. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1-2), 229-235.
- Studdard, K. (2004). War economies in a regional context: Overcoming the challenges of transformation, IPA Policy Report.
- T.C. Resmi Gazete, 26.01.1940, Sayı: 4417.
- T.C. Resmi Gazete, 8.06.1940, Sayı: 4530.
- T.C. Resmi Gazete, 12.11.1942, Sayı: 5255.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2014). *İktisadi politikaları ve uygulamalarıyla II. Dünya Savaşı Türkiye'si 2. Cilt*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tezel, Y.S. (2002). *Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Arşiv Belgeleri:

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.10.0.0; 85.560.19
- BCA, 30.1.0.0; 34.204.1
- BCA, 490-1-0-0; 578-2300-8.
- BCA, 30.10.0.0; 133.959.11.
- BCA, 30.10.0.0; 214.453.3.
- BCA, 30-18-1-2; 91-53-8.

BCA, 30-18-1-2; 99-64-17.

BCA, 30.18.1.2; 123.52.5.

Türk Diplomatik Arşivi (TDA), 501; 31963-130406-23.

TDA, 501; 32016-125983-3.

TDA, 501; 32213-128596-2.

TDA, 503; 2608-17014- 1.

TDA, 503; 2608-17014- 3.

TDA, 534; 37458-150586-5.

TDA, 534; 37458-150586-6.

TDA, 540; 44564-213979-4.

TDA, 541; 44146-207556-343.

TDA, 541; 44232-210797-14.

TDA, 561; 222919-216675-5.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

War Economy Management in Türkiye with Its Institutional Dimensions: The Example of World War II

Extended Abstract

1. Introduction

The World War II, which affected five continents, has come to an end, leaving the world almost in pieces. The physical and economic toll caused by the war has been so severe that it has outlived the effects of the World War I. The World War II made intensive mobilization necessary in terms of productive efforts. The decline in production opportunities during the war, the increase in military expenditures, the diversion of economic resources to areas to be used in the war, the control of inflation in the context of the shortages experienced and the fight against the black market have created significant problems of war economy management. The means of intervention used for these purposes were taxation with the control of factors of production and prices. In many countries, this process has been carried out through organizations established to operate during the war period.

2. Evaluation and Discussion

Turkey, which followed the option of maintaining its neutrality throughout the war, had to take many measures as a result of the consequences caused by the war. The policies implemented throughout the war were considered in the form of an institutional organization. The reports prepared within the framework of the war economy provide findings on the details of the institutional structure. During the preparation process for the World War II, various reports were prepared within the framework of institutional structuring. The first of these documents, obtained through the Republican Archive of the Prime Ministry, was prepared by the Directorate of Prime Ministry Special Pen in 1939. It is a report entitled 'Decisions on measures to be taken in the country on the occasion of World War II. The second report is the report entitled 'Organization and Duties of the War Economy Department', which was prepared by Necdet Alkim, the Chief of the War Economics bureau, and submitted to the Trade Representative in 1942. Another report that was examined was prepared by the elected deputies in 1944 and submitted to the Prime Minister 'How Should the War Economy be Implemented in our country?' there has been a report named. Finally, the study examined the reports and documents on the war economy contained in the diplomatic archive records.

3. Conclusion

The findings of this study indicate that war economy management is applied in an institutional framework, and the examples of Germany and Switzerland in particular are based on the determination of this model. It is understood that the model being tried to be created is being tried to be detailed in a long-term perspective. This point shows that the claim that the war economy was handled only within the scope of certain economic measures or taxation is untenable. In other words, instead of only practices aimed at saving the day, a comprehensive management approach has been tried to be adopted that will minimize the economic damage to be seen. This understanding included many issues such as production, subsistence, industrialization and monetary policy in domestic policy, and included measures to protect international economic relations in foreign policy. This strategy, which includes long-term goals, including the post-war period. He states that the basic orientation of the war economy applied during the World War II should be read from a broad perspective, beyond the applied fiscal policies.

Araştırma Makalesi

Avrupa Birliği ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü Üyesi Ülkelerdeki Sağlık Sistemi Performansının Değerlendirilmesi

Aslı KÖSE

Gümüşhane Üniversitesi, SBF

asl_kse@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8044-6592

Öz

Bu araştırmanın amacı Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) performans ölçüm yaklaşımı kullanılarak Avrupa Birliği (AB) ile OECD üyesi ülkelerin sağlık sistemi performansını değerlendirmektir. Veriler OECD ve Eurostat veri tabanlarından alınmıştır. Veri Zarflama Analizi ile ulaşılan etkinlik skorlarına göre sağlık sistemi performans modelindeki değişkenler arasındaki ilişki Tobit Regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Ayrıca süper etkinlik modelleri yardımıyla sağlık sistemlerinin etkinlik sıralamaları da belirlenmiştir. Verilerin analizinde EMS ve EVIEWS 10 programları kullanılmıştır. 2011-2019 yıllarında OECD ve AB üye ülkelerinden Yunanistan, İrlanda, Norveç, Polonya, Slovenya, İspanya, İsveç, Estonya sağlık sistemleri Veri Zarflama Analizi'ne göre performans düzeyinde etkin oldukları belirlenmiştir. Çekya, Danimarka, Almanya, Avusturya sağlık sistemleri üç ölçek türünde performans düzeyinde etkin olmadığı belirlenmiştir. Tobit regresyon analizine göre OECD sağlık sistemi performans ölçüm yaklaşımındaki değişkenlerden yalnızca doğumda beklenen yaşam süresinin sağlık sistemi performansında etkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Sağlık göstergeleri, sağlık sistemi, performans

JEL Sınıflandırma Kodları: I10, I12, I18

Evaluation of Health System Performance in the Member States of the European Union and the Organization of Economic Development and Cooperation¹

Abstract

The aim of this research is to evaluate the health system performance of the European Union (EU) and OECD member countries using the Organization of Economic Cooperation and Development (OECD) performance measurement approach. The data are taken from the OECD and Eurostat databases. According to the efficiency scores obtained through Data Envelopment Analysis, the relationship between the variables in the health system performance model was evaluated with Tobit Regression analysis. Furthermore efficiency ordering of health systems determined in help of super efficiency model. EMS and EVIEWS programs were used to analyze the data. In 2011-2019, the health systems of OECD and EU member countries Greece, Ireland, Norway, Poland, Slovenia, Spain, Sweden, and Estonia were determined to be effective at the performance level according to Data Envelopment Analysis. It has been determined that the Czech Republic, Denmark, Germany, and Austria health systems are not effective at the performance level in three scale types. According to Tobit Regression analysis, it was determined that only life expectancy at birth was effective on health system performance among the variables in the OECD health system performance measurement approach.

Keywords: Health indicators, health system, performance

JEL Classification Codes: I10, I12, I18

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 19.02.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 12.09.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Köse, A. (2024). Avrupa Birliği ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerdeki sağlık sistemi performansının değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1002-1035. doi: 10.18074/ckuiibfd.1439674

1. Giriş

Sağlık sistemlerinin amacı sağlık hizmeti sunulan toplumun sağlık statüsünü yükseltmek, toplumun sağlık hizmeti sunucularından beklentilerini cevaplandırmak, hastalık maliyetlerine karşı toplumu finansal korumaktır (Uğurluoğlu ve Çelik, 2005, s. 10). Bu temel amacın gerçekleştirilmesi, sağlık hizmetlerinin nicelik ve niteliği ile yakından ilişkilidir (Alatinga ve Williams, 2014, s. 85). Sağlık sistemlerinin amacı doğrudan sağlığı geliştirmek, iyileştirmek ya da korumak olan her türlü faaliyet, kurum ve kaynakların tamamını içermektedir. Sağlık sistemleri, güçlü finansman yapısına, eğitilmiş insan gücüne, sağlık bilgi sistemlerine, fiziksel ve teknik yeterliliğe sahip tesis ve lojistik desteğe ihtiyaç duymaktadır (WHO, 2000). Ülkelerin gelişmişlik düzeyi sınıflandırılmasında ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlerin yanı sıra sağlık sistemlerinin yapısı da önemli bir ölçüt olarak kullanılmaktadır (Temür ve Bakırcı, 2008, s. 265). Sağlık piyasası koşullarında üretilip toplumun ihtiyaçlarına göre devlet tarafından sunulan ve finansmanı devlet tarafından sağlanan sağlık sistemlerinin yanında kamu ve özel hizmet sunucularının rol aldığı sağlık hizmeti üretim modellerini bir arada uygulayan karma sağlık sistemleri de mevcuttur (Ertürk Atabey, 2012, s.37).

Sağlık sistemleri performansının değerlendirilmesi ülkelerin sağlık statüsünün yükseltilmesi, toplumun sağlık hizmeti beklentilerinin karşılanması, sağlık hizmetlerinin finansal yükünün azaltılması gibi sağlık hizmetlerine birçok yönden katkı sağlamaktadır. Sağlık sistemlerinin performansının değerlendirilmesinde kullanılan sağlık göstergeleri, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) ve Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT) gibi uluslararası kuruluşlar tarafından raporlandırılmaktadır. Sağlık sistemlerinin performansını değerlendirmek ülkelerin sağlık sistemlerini karşılaştırma fırsatı da sağlamaktadır (Anderson ve Hussey, 2001, s. 230). Özellikle uluslararası karşılaştırmaların yapılması karar vericiler için önemli bilgiler sunmaktadır (Bauer ve Ameringer, 2010, s. 1130). Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin sağlık sistemlerinin performans düzeyi, uluslararası kuruluşlar tarafından yapılacak kredi ve hibe desteğinde karar vericiler açısından kullanılacak bir parametredir (Kruk ve Freedman, 2008, s. 265). Sağlık sistemlerinde performans ölçümünün nihai hedeflere ulaşmada düzenli periyotlarda performans ölçümü ve değerlendirme yapılması gerekmektedir (Richardson, Wildman ve Robertson, 2003, s. 360). Sağlık hizmetlerindeki düşük performansın nedenlerinden biri de düşük verimliliktir (Gavurova, Kocisova ve Sopko, 2021, s. 20). Düşük verimlilik ise sağlık hizmetlerine ayrılan kaynakların etkin kullanılmayışından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda sağlık sistemi performans ölçümünde verimlilik ve etkinlik ölçüm yöntemleri kullanılmaktadır (Ozcan, 2008). Ulusal literatürde OECD sağlık sistemlerinin performans ölçümüne yönelik araştırmaların yer aldığı (Akça vd., 2023, Balçık ve Konca, 2019, Boz ve Önder, 2019, Kocaman vd., 2011, Pekkaya ve Gökmen, 2019) fakat OECD performans ölçüm yaklaşımının

kullanıldığı yalnızca bir araştırmanın olduğu ve bu çalışmada da Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi (MULTIMOORA) kullanıldığı belirlenmiştir (Sevim, 2021). OECD performans ölçüm yaklaşımının kullanıldığı bu çalışma ile alan yazına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın amacı sağlık sistemi performans ölçümünde OECD performans ölçüm yaklaşımını kullanarak Avrupa Birliği ile OECD üyesi ülkelerin sağlık sistemi performansını Veri Zarflama Analizi (VZA) ile ölçmektir. VZA ile ulaşılan etkinlik skorlarına göre sağlık sistemi performans modelindeki değişkenler arasındaki ilişki Tobit Regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Süper etkinlik skorlarına göre etkin ülkeler arasında sıralama yapılmıştır.

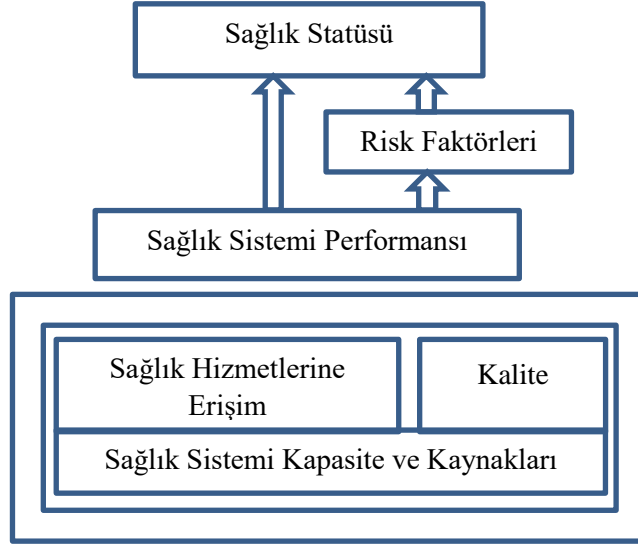
1.1. Kavramsal çerçeve

1.1.1. Sağlık sistemi performans ölçümünde OECD yaklaşımı

Performans, tanımı üzerinde fikir birliği bulunmayan kavramlardan biridir. Performans kavramı hedeflere ne ölçüde ulaşabildiğinin ve bu hedeflere ulaşmak için ne düzeyde kaynak kullanıldığının değerlendirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Ayanoglu, Atan ve Beylik 2010, s. 45). Sağlık sektöründe diğer sektörlerde olduğu gibi performans ölçümü zorunluluktur (Varabyova ve Schreyögg, 2013, s.75). Özellikle sağlık sektörünün arz ve talep farklılığı, devletin piyasaya müdahalesi, sağlık hizmetlerinin ertelenemez ve ikame edilemez özellikleri nedeniyle sağlık sistemi performansının sürekli izlenmesi ve sonuçlarının analizi gerekmektedir (Anderson ve Hussey, 2001, s. 220).

OECD'ye göre sağlık sistemleri ulusal sağlık sistemi, sosyal sağlık sigortası ve özel sağlık sigorta türlerini kapsamaktadır. Ulusal sağlık sistemini benimseyen ülkelerin sağlık sistemlerinin finansman ve kapsayıcılığı vergilere dayalı olup bu model Beveridge modeli olarak da bilinmektedir. Sosyal sağlık sigorta modelini benimseyen ülkelerde sağlık hizmetlerinin finansmanı çalışanların prim ödemelerinden karşılandığı bu model ise Bismarck modeli olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca bu modellere ek olarak bireyler isteklerine göre yararlanmak istedikleri sağlık hizmetleri için özel ya da tamamlayıcı sağlık sigortasından da yararlanmaları mümkündür (Rahmatollah ve Rouzbehani, 2016). Sağlık sistemlerinin finansman tercihi (Bismarck, Beveridge ve Karma) ülkenin gelişmişlik düzeyi, sosyokültürel geçmişi, politik deneyimleri ve sağlık hizmetlerinin örgütlenme modelleri ile ilişkilidir (Tatar, 2011, s. 120). Ayrıca devletin sağladığı sağlık finansmanındaki katkı oranında da ülkelerin gelir düzeyi (orta, üst ya da düşük gelir) ülkeler arasındaki farklılığın sebepleri arasında yer almaktadır (Gençoğlu, Kuşkaya ve Toguc, 2021, s. 1600). Sağlık sistemlerinde performans ölçümü, sağlık hizmetinin sağlık gereksinimlerini ne düzeyde karşıladığının belirlenmesidir (Vainieri vd., 2020, s.5). Sağlık sistemlerinin finansmanı, kamu ya da özel hizmet sunucularının varlığı gibi ülkeler arası farklılıklardan dolayı sağlık sistemlerinin performans ölçümünde fikir birliği ve

standart bir yöntem belirlemek zordur. Bu çerçevede OECD tarafından geliştirilen sağlık sistemi performans ölçüm yaklaşımı araştırmacılara avantaj sağlamaktadır.

Kaynak: OECD, 2021

Şekil 1: OECD Sağlık Sistemi Performans Ölçüm Yaklaşımı

Şekil 1'de OECD sağlık sistemi performans yaklaşımında sağlık sistemi performans belirleyicileri ile ilgili sağlık göstergeleri yer almaktadır. Bu göstergelerden biri olan sağlık statüsü parametresi yaşam ve ölüm istatistiklerini kapsamaktadır. Sağlık risk faktörü göstergelerinde toplumdaki bireylerin yaşam tarzı ve davranışlarının sağlık durumlarını nasıl etkilediğinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Sağlık sistemi kaynak ve kapasite parametresi sağlık insan gücü, sağlık harcamaları ve finansmanı değişkenlerini kapsamaktadır. Sağlık insan gücü parametresinde kişi başına düşen hekim ve hemşire oranları değerlendirilmektedir. Sağlık hizmetine erişim parametresinde sigorta sisteminin kapsayıcılığı, kişi başına düşen hekime müracaat oranı ile ilgili göstergeler yer almaktadır. Sağlık hizmeti kalite parametresi, algılanan sağlık, çalışan ve hasta memnuniyeti göstergelerini kapsamaktadır. Sağlık harcaması ve finansman parametresinde kişi başına düşen sağlık harcaması, tıbbi malzeme ile diğer hizmetlere yapılan harcamalar, ilaç harcamaları ve sağlık hizmetlerinin finansmanına ilişkin göstergeler yer almaktadır (OECD, 2021).

OECD, sağlık sistemi performans değerlendirme yaklaşımına sahip uluslararası bir kuruluştur. OECD tarafından önerilen sağlık sistemi performans çerçevesi üç temel hedef içermektedir. Bunlar; sağlık statüsünün iyileştirilmesi, sağlık hizmetlerine erişim ve verimlilik. Sağlık hizmetinin çok boyutlu olması nedeniyle sağlık sistemleri değerlendirilirken maliyet ve faydaları birlikte dikkate almak gerekmektedir. Bu kapsamda sağlık sistemi performansını ölçmek için sağlık göstergeleri kullanılmaktadır (Schütte, Acevedo ve Flahault, 2018, s. 8).

OECD sağlık sistemi performans yaklaşımında yer alan ve bu araştırmada kullanılan sağlık göstergeleri hakkındaki açıklamalara aşağıda yer verilmiştir.

Sağlık harcamaları, kalkınmanın temel göstergelerinden biri olmakla beraber ülke ekonomilerinde önemli bir yere sahiptir. (Öztürk ve Uçan, 2017). Sağlık harcamalarının değeri maksimize edilerek toplumun sağlık statüsünün yükseltilmesi hedeflenmektedir (Hadad, Hadad ve Tuva, 2013, s. 255). Sağlık harcamaları sağlık statüsü göstergelerini olumlu yönde etkilemektedir. Ancak sağlık statüsü göstergeleri yalnızca sağlık sistemi ile ilgili olmayıp eğitim, gelir düzeyi, sağlıklı beslenme gibi sosyo-ekonomik unsurlar ile de yakından ilişkilidir (Çelik, 2011, s. 65).

Birey ve toplumun sağlık statüsünü etkileyen değişkenlerden biri de bireyin davranışlarıdır (Wilson, Eyles, Ellaway, Macintyre ve Macdonald, 2010, s. 335). Sağlıklı yaşam davranışları sağlığı tehdit eden risk faktörleri hakkında farkındalığı gerektirmektedir. Toplumların sağlık statüsü belirleyicileri arasında bireylerin yaşam tarzları ve sağlık davranışları gibi faktörler de yer almaktadır (OECD, 2021). Araştırmada alkol ve sigara tüketim oranı değerlendirmek istenmiş fakat sigara tüketim oranı ile ilgili verilerin eksik olması nedeniyle yalnızca alkol tüketim verisi kullanılmıştır.

Doğumda beklenen yaşam süresi, sağlık sistemlerinin en temel göstergelerinden biridir. Birçok yönden yaşam kalitesini yükseltmek sağlık sistemlerinin nihai hedefidir. Sağlığın sosyal ve ekonomik yönden gelişimi yaşam kalitesi ile ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda güçlü sağlık sistemlerine sahip ülkelerin vatandaşlarının yaşam süresi dünya ortalamasının üzerinde yer almaktadır (Matilla, Söderlund, Wass ve Rapeli, 2013, s. 890). Araştırmada doğumda beklenen yaşam süresi sağlık statüsü göstergesi olarak seçilmiştir.

Sağlık sistemlerinin performans ölçümünde kullanılan parametrelerden biri de kalitedir (Arah, Klazinga, Delnoij, Ten Absroek ve Custers, 2003, s. 380). Kişi başına düşen hekim sayısı ve hastane yatak sayısı sağlık hizmetleri kapasite parametresinde yer alan göstergelerdir (Klassen ve Rohleder, 2004, s.170). Kapasite yönetimi ile sağlık işletmelerinin kapasitelerini verimli kullanıp kullanmadığı belirlenmektedir (McDermott ve Stock, 2007, s. 1030). Verimlilik oranının artışı sağlık hizmetlerinin kalitesinin de yükselmesini sağlamaktadır (Helling, Nelson, Ramirez ve Humphries, 2006, s. 70).

Sağlık hizmetine erişimin sağlanmasında kamu sağlık sigorta kapsayıcılığı özellikle gelir düzeyi orta ve düşük düzeydeki ülkeler açısından gelir düzeyi yüksek ülkelere göre daha da önemlidir. Gelir düzeyi düşük ve/veya sağlık sigorta kapsayıcılığı düşük olan sigortasız bireylerin varlığı hane halkının borçlanmasına ve sağlık dışındaki diğer harcamalarda kısıtlamaya gidilmesine ve sağlık hizmetlerine erişim sorunun yaşanmasına neden olmaktadır (Börüban ve Özgür

Güler, 2022, s. 1605). Sağlık hizmetlerine erişim problemi sağlık statüsünü de olumsuz etkilemektedir (Hermanowski vd., 2015, s. 1047).

1.1.2. VZA ve Tobit Regresyon

Performansın temel belirleyicilerinden biri amaçlara ulaşma derecesi olan etkililik diğeri ise amaçlara ulaşırken ne kadar kaynak kullanıldığının göstergesi olan verimliliktir. Performans dolayısıyla verimlilik ölçümünde parametrik ve parametrik olmayan teknikler kullanılmaktadır. Parametrik olmayan teknikler, araştırmacılara aynı anda birden çok sayıda değişkeni kullanma fırsatı sağlamaktadır (Ozcan, 2008). Ayrıca parametrik olmayan yöntemlerin fonksiyonel bir kalıp gerektirmemesi, normallik varsayımı aramaması gibi avantajları bu tekniklerin daha fazla tercih edilmesini sağlamaktadır (Charnes, Cooper ve Rhodes, 1978, s. 430). VZA parametrik olmayan teknikler arasında en çok tercih edilen tekniklerden biridir. VZA dezavantajları arasında ise analiz sonucunda ulaşılan skorların karşılaştırılan karar birimleri arasında geçerli olması, bu skorlar ile genelleme yapılamaması ve karşılaştırma yapılacak birim sayısının yeterli olmasıdır. VZA ile ulaşılan etkinlik değerleri, mutlak etkinliği değil görece etkinlik değerini belirtmektedir (Narcı, 2012, s. 120; Cetin ve Bahce, 2016, s. 3500).

VZA, ölçeğe göre sabit getiri (CRS) ve değişken getiri (VRS) olmak üzere 2 ölçek türünü kapsamaktadır. Her iki ölçek türünün (CRS/VRS) oranlanması ile ölçek etkinliği (ÖE) elde edilmektedir. CRS modelinde karar birimleri üretimlerini optimum, VRS modelinde ise saf teknik etkinlikler hesaplanmaktadır. Buna göre CRS modelinde girdilerdeki artışın çıktılarda aynı oranda değişime neden olacağı varsayılmaktadır. VRS modelinde ise karar birimlerinde girdilerdeki artış çıktılarda farklı oranlarda değişime neden olmaktadır (Cooper, Seiford ve Tone, 2007). Her iki model arasında farkı örneklendirmek gerekirse CRS modelinde bir hastane sağlık insan gücünün % 5 artışını planlanıyorsa, bu artış çıktılarda % 5'lik bir artış sağlayacaktır. VRS modelinde ise bu hedef hastane çıktılarında %5'den daha az artış yaratacağı varsayılmaktadır (Narcı, 2012, s. 125). VZA, Karar Verme Birimleri (KVB) arasında en iyi gözlem etkinlik sınırına göre kabul edilir ve diğer gözlemler bu etkin gözleme göre değerlendirilmektedir. Etkinlik skorları 100'e eşit olan KVB "etkin" 100'den farklı olan KVB "etkinsiz" olarak değerlendirilmektedir (İbrahim, Daneshvar, Hocaoglu ve Oluseye, 2019, s. 380). Sağlık sistemlerinde yönetimin kontrolü çıktılardan çok girdiler üzerindedir (Çınaroğlu, 2020, s. 995). Bu bağlamda araştırmada girdi yönelimli VZA modeli kullanılmıştır.

Tobit regresyon modeli, temeli Tobin tarafından geliştirilen bir regresyon modeli olup, Probit modelinin bir uzantısıdır. Bu model, bağımlı değişkenin belirli bir aralıkta (0-1 aralığı) değer aldığı ve süreklilik arz ettiği durumlarda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkisini belirlemede güçlü bir modeldir (Osgood, Finken ve McMorris, 2002, s. 330). Bağımlı değişkenin belirli

bir aralıkta yer aldığı analizlerde Tobit regresyon, diğer yöntemlere kıyasla daha açıklayıcıdır (Kaya Samut ve Cafri, 2016, s. 130). VZA skorlarına etki eden faktörleri belirlemek için dönüştürülmüş VZA skorları kullanılarak Tobit regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1’de OECD ve AB örnekleminde sağlık sistemlerinin seçilen girdi ve çıktı değişkenliklerine göre performanslarının değerlendirildiği araştırmalardan bazılarının yer verilmiştir. Araştırmacıların performans değerlendirmesinde kullandıkları sağlık göstergeleri maliyet (sağlık harcaması) ve fayda (doğumda beklenen yaşam süresi) odaklı olduğu belirlenmiştir. Genel olarak sağlığın belirleyicileri olan göstergeler ile sağlık statüsüne ilişkin göstergeler arasında ise neden sonuç ilişkisi mevcuttur (Kruk ve Freedman, 2008, s. 270).

Tablo 1: OECD ve AB Örneklemindeki Araştırmalardan Örnekler

Yazar	Yıl	Örneklem	Sağlık Göstergeleri
Retzlaff-Roberts vd	2004	OECD	Hekim sayısı, Yatak sayısı, Sağlık harcaması, Doğumda beklenen yaşam süresi
Mirmirani ve Mirmirani	2005	OECD	Kişi Başına Düşen Hastane Yatağı Sayısı, Kişi Başına Düşen Hekim Sayısı, Alkol Tüketimi, Doğumda Beklenen Yaşam Süresi
Afonso ve Aubyn	2007	OECD	Kişi Başına Düşen Hekim Sayısı, Kişi Başına Düşen Hemşire Sayısı, Doğumda Beklenen Yaşam Süresi
Mirmirani	2008	OECD	Kişi Başına Düşen Hekim Sayısı, Kişi Başına Düşen Hastane Yatağı Sayısı, Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması, Doğumda Beklenen Yaşam Süresi
Timor ve Lorcu	2010	AB ve Aday Ülkeler	Kişi Başına Düşen Hasta Yatağı Sayısı, Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması, Doğumda Beklenen Yaşam Süresi
Kocaman vd	2011	OECD	Kişi Başına Düşen Hekim Sayısı, Kişi Başına Düşen Hastane Yatağı Sayısı, Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması, Doğumda Beklenen Yaşam Süresi
Varabyova ve Schreyögg	2013	OECD	Hekim sayısı, Hastane yatağı sayısı
Teleş vd.,	2014	AB ve Aday Ülkeler	Hekim sayısı, Hemşire sayısı, Yatak sayısı, Sağlık harcaması, Doğumda beklenen yaşam süresi
Balçık ve Konca	2019	OECD	Sağlık harcaması, Hekim sayısı, Hasta yatağı sayısı, Alkol ve sigara tüketimi, Doğumda beklenen yaşam süresi
Demirci vd.,	2020	AB ve Aday Ülkeler	Kişi Başına Düşen Hekim Sayısı, Kişi Başına Düşen Hastane Yatağı Sayısı, Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması, Doğumda Beklenen Yaşam Süresi

2. Yöntem

VZA, seçilen girdi sayısı (m) ve çıktı sayısı (p) ise en az (m+p+1) tane KVB gerekli bir kısıt olup bu yönü ile araştırma kısıtlılık taşımamaktadır. Hastane yönetiminin girdiler üzerinde denetimi olduğundan çalışmada girdileri minimize etmeyi amaçlayan, ölçeğe göre sabit getiri varsayımına dayanan girdi yönelimli (CCR) ve ölçeğe göre değişken getiri (VRS) modelleri kullanılmıştır. Bu modellerin amacı belirli miktardaki çıktı düzeyine ulaşabilmek için gerekli olan en iyi girdi miktarını tespit etmektir (Temür ve Bakırcı, 2008). Girdi odaklı Ölçeğe Göre Sabit Getiri (CRS) ve Ölçeğe Göre Değişken Getiri (VRS) modellerine göre ulaşılan Ölçek Etkinliği (ÖE) skorları bu çalışmada değerlendirilmiştir. 2011-2019 yıllarında CRS ve VRS türlerine göre tüm yıllarda etkin olan KVB aralarında süper etkinlik analizi kullanarak sıralanmıştır. Süper Etkinlik (SE) skorları arasından en yüksek değere sahip olan KVB en etkin birim olacaktır (Özden, 2008, s.170).

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Değişkenler

Girdi Değişkenleri ve Kısaltmaları	Açıklama
Kişi başına düşen sağlık harcaması (sh)	Bir yıldaki toplam sağlık harcamasının nüfusa oranıdır
Hekim Sayısı (hs)	Tedavi hizmeti sunan sağlık kurumlarındaki 1000 kişi başına düşen hekim sayısıdır
Hastane yatağı sayısı (hy)	Tedavi hizmeti sunan hastanelerdeki 100.000 kişi başına düşen hastane yatağı sayısıdır
Alkol tüketimi (at)	15 yaş ve üzeri kişi başına yıllık saf alkol satışlarıdır
Kamu sağlık sigortası kapsayıcılığı (ks)	Zorunlu sağlık sigortasının toplumu kapsayıcılık oranıdır
Çıktı Değişkenleri	Açıklama
Doğumda beklenen yaşam süresi (dbys)	Bir canlının ortalama yaşam süresidir
Kişi Başı Hekime Müracaat Oranı (ms)	Bir yıldaki toplam hekime başvurunun nüfus oranıdır
Algılanan sağlık (as)	Sağlık düzeylerini iyi olarak değerlendiren orandır

Tablo 2’de araştırma kapsamında kullanılan değişkenler yer almaktadır. Araştırmada doğumda beklenen yaşam süresi (dbys), kişi başı hekime müracaat oranı (ms) ve algılanan sağlık (as) çıktı değişkenleri, kişi başına düşen sağlık harcaması (sh), hekim sayısı (hs), hastane yatağı sayısı (hy), kamu sağlık sigortası kapsayıcılığı (ks) ve alkol tüketimi (at) girdi değişkenleridir. Farklı ölçek türlerine göre hesaplanan değişkenler z standartlaştırılmış değerleri alınarak analizler yapılmıştır. Değişkenler arasında oto korelasyon olup olmadığı spearman korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Veriler OECD ve Eurostat veri tabanlarından alınmıştır.

VZA modellerinin kendine ait özellikleri nedeniyle elde edilen sonuçların kullanılan değişkenler ve varsayılan modeller çerçevesinde değerlendirilmesi esastır. Farklı veri seti ve farklı yönelimlerin varsayıldığı modellerde farklı sonuçlara ulaşılması mümkündür. Ayrıca etkinlik değerlendirmeleri performans değerlendirmelerinin yalnızca bir boyutunu oluşturur. Ölçek verimliliği; $ÖV=CRS/VRS$ biçiminde hesaplanmakta ve $Ste=1$ olan ve hem CRS ve hem de VRS modeli bakımından verimli olan karar birimleri tam verimli olarak nitelendirilmektedir (Yıldırım ve Yıldırım, 2011). Tobit regresyon analizinin VZA'dan sonra ikinci aşama analiz olarak kullanıldığı durumlarda VZA skorlarına $[(1/VZA \text{ Skoru})-1]$ dönüşümünün uygulanması önerilmektedir. Böylece normallik sağlamak daha mümkün hale gelmektedir. Daha sonra ise analiz, soldan sıfır (0) noktasında sansürlenmektedir. Böylece VZA'da 1 skoru olarak etkin bulunan KVB'lerin etkinlik skorları 0'a dönüşmektedir. Normallik ve etkinlik skor dönüşümü sonucunda Tobit regresyon modelinde bağımsız değişkenlerin etkinlik değil, etkinsizlik etkileri ortaya konmaktadır (Ozcan, 2008; Sultan ve Crispim, 2018, s. 381). Buna bağlı olarak, Tobit regresyon analizinde istatistiksel olarak anlamlı bulunan bağımsız değişkenlerin etkinliğe olan etkisi ilgili bağımsız değişken/lerin katsayısının işaretinin tersi olarak yorumlanmaktadır (Demirci vd., 2019, s. 310). Verilerin analizinde EMS ve EViews 10 programları kullanılmıştır. Bu araştırma kapsamında ulaşılan bulgular seçilen sağlık göstergeleri ve yöntemler varsayımında değerlendirilmelidir. Farklı sağlık göstergeleri, yıl, örneklem ve yöntemler varsayıldığında sonuçların da değişeceği unutulmamalıdır. Araştırma ikincil verilere dayalı olarak gerçekleştirilmiş olup etik kurul izni gerektirmemektedir.

Bu araştırma retrospektif bir araştırma niteliğinde olup 2011-2019 yıllarını kapsamaktadır. COVID-19 hastalığı, 2020 yılından itibaren küresel ölçekte dünyayı etkileyen halk sağlığı krizinin nedeni olarak nitelendirilmiştir. Bu dönemde ülkelerin sağlık sistemlerinde öncelikli hedef ölüm oranlarını azaltmak ve toplum sağlığını korumak olarak belirlenmiştir. OECD sağlık sistemi performans ölçüm yaklaşımında yer alan kalite parametrelerinden biri olan algılanan sağlık, iyi olarak algılanan sağlık düzeyini kapsamaktadır. Pandemi döneminde acil sağlık ihtiyaçlarının karşılanması temel hedef olduğundan sağlık hizmetinin niteliği diğer bir anlamda algılanan sağlık düzeyi önemsenmemiş olabilir. OECD sağlık sistemi performans ölçüm yaklaşımı parametrelerinden doğumda beklenen yaşam süresinin ise COVID-19 hastalığının neden olduğu ölüm oranlarındaki artış nedeniyle olumsuz etkilenmesi muhtemeldir. Kişi başına düşen hekime müracaat oranının ise rutin sağlık kontrollerinin ertelenmesi ve sağlık hizmeti talebindeki ani artış nedeniyle değişim göstermesi mümkündür. Bu bağlamda OECD sağlık sistemi performans ölçüm yaklaşımı kullanılarak COVID-19'un neden olduğu halk sağlığı krizinin yaşandığı 2020-2023 yıllarının değerlendirilmesi uygun olmayacağından ilgili dönem araştırma kapsamının dışında bırakılmıştır.

3. Bulgular

Tablo 3’de girdi değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Kişi başına düşen sağlık harcama ortalaması en yüksek 4747,6 ($\pm 1913,4$) 2011 yılında gerçekleşmiştir. 2012 yılında en yüksek kişi başına düşen hastane yatağı ortalaması 5,43($\pm 1,93$)’dür. Kamu sağlık sigortasının ortalamasının en düşük oranı 2015 yılında %98,3 (36,88)’dir. Kişi başına düşen hekim sayısı en yüksek ortalama 4,10 ($\pm 0,77$) 2019 yılında belirlenmiştir.

Tablo 3: Girdi Değişkenleri Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	sh		hy		at		ks		hs	
	Ort	SS	Ort	SS	Ort	SS	Ort	SS	Ort	SS
2011	4747,6	1913,4	4,5	1,6	10,2	1,9	98,64	32,79	3,8	0,8
2012	3439,9	1539,6	5,43	1,93	10,1	1,97	98,37	36,9	3,55	0,75
2013	3638,4	1597,7	4,96	1,63	9,9	1,88	98,37	36,9	3,64	0,76
2014	3726,1	1645,5	4,88	1,7	10	1,92	98,35	32,73	3,66	0,78
2015	3790,5	1656,3	4,85	1,67	9,9	1,84	98,3	36,88	3,7	0,78
2016	3993,5	1708,2	4,77	1,66	9,84	1,84	98,44	32,75	3,86	0,82
2017	4151,4	1770,6	4,69	1,68	9,8	1,8	98,64	32,79	3,87	0,84
2018	4360,7	1852,5	4,7	1,68	9,8	1,79	98,87	32,86	4,07	0,77
2019	4496,5	1794,2	4,9	1,6	9,8	1,82	98,94	32,88	4,1	0,77

Tablo 4’de çıktı değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. 2011 yılında en yüksek alkol tüketim ortalaması 10,2 ($\pm 1,9$) olarak gerçekleşmiştir. Doğumda beklenen yaşam süresi en yüksek ortalama 2019 yılında 80,9 yıl ($\pm 2,54$)’dür. 2017 yılında sağlık düzeyini iyi olarak algılayanların en yüksek oranı %67,6 ($\pm 11,04$) olarak belirlenmiştir. En yüksek kişi başı hekime müracaat oranı ortalama 2016 yılında 7,07 ($\pm 2,38$)’dir.

Tablo 4: Çıktı Değişkenleri Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	dbys		as		ms	
	Ort	SS	Ort	SS	Ort	SS
2011	80,3	2,6	65,8	17	6,62	2,09
2012	79,6	2,76	67,25	11,57	6,45	2,23
2013	79,8	2,71	66,7	11,6	6,68	2,14
2014	80,3	2,74	66,8	11,6	6,96	2,29
2015	80,1	2,6	66,6	11,5	7	2,31
2016	80,4	2,66	66,8	10,8	7,07	2,38
2017	80,5	2,59	67,6	11,4	6,74	2,34

2018	80,6	2,6	67,5	11,09	6,82	2,49
2019	80,9	2,54	67,4	17,1	6,86	2,48

Tablo 5’de değişkenlerin korelasyon matrisi yer almaktadır. Araştırmada kullanılan değişkenlerden doğumda beklenen yaşam süresi ile hekim sayısı ($r=0,918$), kamu sağlık sigorta kapsamı oranı ile hekim sayısı arasında ($r=0,916$) korelasyon çok yüksektir. Bu durumun oto korelasyona neden olmaması için hekim sayısı değişkeni Veri Zarflama ve Tobit Regresyon analizlerinde sağlık göstergelerinden çıkarılmıştır. Normal dağılıma uygun olmadığı varsayımına ($n<30$) göre analizlerde spearman korelasyon katsayısı kullanılmıştır (Sümbüloğlu ve Sümbüloğlu, 2012). Kişi başına düşen sağlık harcaması ile hastane yatağı ($r=-0,771$) arasında negatif korelasyon, doğumda beklenen yaşam süresi ($r=0,763$) ve hekim sayısı arasında pozitif korelasyon olup $p<0,05$ düzeyinde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Kişi başına düşen sağlık harcaması ile kamu sağlık sigortası kapsayıcılık oranı arasında ise ($r=0,707$) $p<0,01$ düzeyinde anlamlı ve pozitif korelasyon bulunmuştur. Alkol tüketimi ile algılanan sağlık düzeyi iyi olma arasında ($r=-0,692$) $p<0,05$ düzeyinde anlamlı ve negatif korelasyon belirlenmiştir. Doğumda beklenen yaşam süresi ile kamu sağlık sigortacılığı kapsayıcılık oranı arasında ($r=0,795$) pozitif ve $p<0,05$ düzeyinde anlamlı ilişki vardır. Kişi başına düşen muayene sayısı ile doğumda beklenen yaşam süresi arasında ($r=0,508$) pozitif korelasyon belirlenmiştir.

		Değişkenler							
		sh	hy	at	dbys	as	ks	hs	ms
sh	r	1	-,771*	-0,049	,763*	-0,151	,707**	,775*	0,066
	p		0,015	0,9	0,017	0,698	0,009	0,014	0,867
hy	r	-,771*	1	0,148	-0,627	0,337	-0,401	-0,533	-0,393
	p	0,015		0,704	0,07	0,375	0,285	0,139	0,296
at	r	-0,049	0,148	1	-0,543	-,692*	-0,37	-0,605	-0,55
	p	0,9	0,704		0,131	0,039	0,326	0,084	0,125
dbys	r	,763*	-0,627	-0,543	1	0,294	,795*	,918**	0,508
	p	0,017	0,07	0,131		0,442	0,01	0	0,163
as	r	-0,151	0,337	-,692*	0,294	1	0,401	0,397	-0,004
	p	0,698	0,375	0,039	0,442		0,285	0,291	0,992
ks	r	,707**	-0,401	-0,37	,795*	0,401	1	,916**	-0,05
	p	0,009	0,285	0,326	0,01	0,285		0,001	0,898
hs	r	,775*	-0,533	-0,605	,918**	0,397	,916**	1	0,33
	p	0,014	0,139	0,084	0	0,291	0,001		0,385
ms	r	0,066	-0,393	-0,55	0,508	-0,004	-0,05	0,33	1
	p	0,867	0,296	0,125	0,163	0,992	0,898	0,385	

* $p<0,05$; ** $p<0,01$

Tablo 5: Korelasyon Matrisi

Tablo 6’da araştırma örneklemindeki ülkelerin 2011-2013 yılları CRS ile VRS teknik ve ÖE etkinlik skorları yer almaktadır. OECD ve AB ülkelerinden tam etkin olan 2011-2013 yıllarında 25 ülkenin olduğu belirlenmiştir. Bu ülkeler Estonya, Yunanistan, İrlanda, Norveç, Lüksemburg, Polonya, Slovenya, İspanya ve İsveç sağlık sistemlerinin %100 performans düzeyindedir. 2011 yılında Finlandiya, İtalya, Portekiz, Slovakya sağlık sistemi performansları her üç ölçek türüne göre %100 olmasına rağmen sağlık sistemi performans düzeyini 2012-2013 yıllarında devam etmemiştir. Letonya ve Hollanda 2011 yılında %100 performans düzeyinin altında olmalarına rağmen 2012 ve 2013 yıllarında %100 etkinlik düzeyine ulaşmıştır.

Tablo 6: 2011-2013 Yılları CRS, VRS ve ÖE Skorları (%)

KVB	2011			2012			2013		
	CRS	VRS	ÖE	CRS	VRS	ÖE	CRS	VRS	ÖE
Avusturya	97,48	97,49	99,99	96,50	96,53	99,97	96,21	96,32	99,89
Belçika	98,48	99,79	98,69	98,40	98,58	99,82	98,70	98,90	99,80
Çekya	93,78	95,11	98,60	93,61	94,15	99,43	92,73	94,06	98,59
Danimarka	98,72	99,06	99,66	95,41	96,22	99,16	95,22	98,40	96,77
Estonya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Finlandiya	100,00	100,00	100,00	96,27	96,38	99,89	97,07	97,31	99,75
Fransa	98,65	98,74	99,91	97,90	99,29	98,60	97,92	100,00	97,92
Almanya	97,39	97,41	99,98	95,93	96,01	99,92	95,38	95,53	99,84
Yunanistan	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Macaristan	97,14	98,65	98,47	98,61	99,50	99,11	98,55	98,90	99,65
İzlanda	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İrlanda	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İtalya	100,00	100,00	100,00	98,85	99,09	99,76	100,00	100,00	100,00
Letonya	97,14	100,00	97,14	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Litvanya	99,37	100,00	99,37	95,28	99,02	96,22	95,86	99,78	96,07
Lüksemburg	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Hollanda	98,37	98,67	99,70	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Norveç	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Polonya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Portekiz	100,00	100,00	100,00	95,75	95,75	100,00	99,29	100,00	99,29
Slovakya	100,00	100,00	100,00	98,19	100,00	98,19	100,00	100,00	100,00
Slovenya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İspanya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İsveç	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İsviçre	99,61	99,77	99,84	98,46	98,94	99,51	98,01	98,03	99,98

Tablo 7’de 2011-2013 yıllarında CRS ve VRS ölçek türlerine göre girdi ve çıktılardaki iyileştirme oranları ile referans aldıkları ülkeler yer almaktadır. CRS ölçeğine göre 2011 yılında Letonya kişi başına düşen sağlık harcamalarını %66, kişi başına düşen alkol tüketim oranını %16 iyileştirmesi gerekmektedir. Litvanya 2011 yılında %66 oranında Estonya’yı referans alarak sağlık sistemi etkin hale gelmesi mümkündür. Hollanda sağlık sisteminde 2011 yılında hastane yatak sayısını %3 oranında atıl kullanılmıştır. 2012 yılında Slovakya sağlık sisteminde hekime müracaat %9, kişi başına düşen sağlık harcamaları %49 oranında iyileştirme sağlanırsa %100 performans düzeyine ulaşmak mümkündür. 2013 yılında Portekiz sağlık sisteminde kişi başına düşen hastane yatağı sayısı %37 atıl kullanılmıştır.

Tablo 7: 2011-2013 Yılları CRS ve VRS Türlerine Göre Girdi ve Çıktılardaki Etkin Olmayan Skorlar

2011	KVB	Skor	sh{I} {V}	hy{I} {V}	at{I} {V}	ms {O} {V}	ks{I} {V}	dbys {O} {V}	as{O} {V}	Referans Ülkeler ve Yoğunluk Değerleri
CRS										
	Avusturya	97,48	0	0	0	0	1	0,99	0,01	Estonya (0,18) İzlanda (0,04) Lüksemburg (0,78) Yunanistan (0,06)
	Letonya	97,14	0,66	0,15	0,16	0,03	0	1	0	Polonya (0,11) Portekiz (0,80)
	Litvanya	99,37	0,02	0	0	0,1	0,88	1	0	Estonya (0,66) Polonya (0,22)
VRS										
	Hollanda	98,67	0	0,03	0	0	0,97	1	0	Estonya (0,26) İspanya (0,14) İsveç (0,59)
	İsviçre	99,77	0	0	0	0	1	1	0	Estonya (0,01) İzlanda (0,42) Lüksemburg (0,08) Norveç (0,49)
2012										
CRS										
	Slovakya	98,19	0,49	0	0	0,09	0,42	0,29	0,71	Yunanistan (0,26) Letonya (0,41) Polonya (0,29)
VRS										
	Portekiz	95,75	0	0	0,03	0	0,97	1	0	İzlanda (0,12) Polonya (0,38) İspanya (0,50)
	İsviçre	98,94	0	0	0	0	1	1	0	İzlanda (0,40) İspanya (0,60)
2013										
CRS										
	Fransa	97,92	0	0	0	0,07	0,93	0,94	0,06	Lüksemburg (0,19) Polonya (0,38) İspanya (0,45) Estonya (0,04)
	Portekiz	99,29	0,60	0,37	0	0,03	0	1	0	Yunanistan (0,30) İspanya (0,64)
VRS										
	Litvanya	99,78	0	0	0	0	1	0	1	Polonya (1,00)

İsviçre 98,03 0 0 0 0 1 1 0 Polonya (0,05)

Tablo 8’de 2014-2016 yıllarında CRS ile VRS teknik ve ÖE skorları yer almaktadır. 2014-2016 yıllarında Estonya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Letonya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Slovakya, Slovenya, İspanya ve İsveç sağlık sistemlerinin % 100 performansa sahip oldukları belirlenmiştir. 2014-2015 yıllarında sağlık sistemi performansı her üç ölçek türünde %100 olan Portekiz 2016 yılında bu performansı yalnızca VRS ölçek türünde devam ettirmiştir. 2014-2015 yıllarında her üç ölçek türünde tam performansa ulaşamayan Macaristan sağlık sistemi 2016 yılında her üç ölçek türünde %100 performansa ulaşmıştır.

Tablo 8: 2014-2016 Yılları CRS, VRS ve ÖE Skorları (%)

KVB	2014			2015			2016		
	CRS	VRS	ÖE	CRS	VRS	ÖE	CRS	VRS	ÖE
Avusturya	96,75	96,87	99,88	96,16	96,43	99,72	96,46	97,02	99,42
Belçika	99,24	99,35	99,89	99,06	99,14	99,92	100,00	100,00	100,00
Çekya	93,29	94,19	99,04	93,15	93,92	99,18	93,74	94,28	99,43
Danimarka	97,97	99,77	98,20	98,98	100,00	98,98	97,14	99,37	97,76
Estonya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Finlandiya	97,07	97,11	99,96	99,72	100,00	99,72	97,27	97,93	99,33
Fransa	98,40	100,00	98,40	97,82	99,22	98,59	97,79	98,09	99,69
Almanya	96,11	96,13	99,98	95,41	95,42	99,99	95,60	95,88	99,71
Yunanistan	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Macaristan	97,98	99,06	98,91	98,88	99,13	99,75	100,00	100,00	100,00
İzlanda	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	99,81	100,00	99,81
İrlanda	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İtalya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Letonya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Litvanya	95,31	99,24	96,04	94,54	98,48	96,00	94,86	99,06	95,76
Lüksemburg	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Hollanda	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Norveç	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Polonya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Portekiz	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	99,27	100,00	99,27
Slovakya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Slovenya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İspanya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İsveç	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İsviçre	98,90	99,02	99,88	98,73	100,00	98,73	99,47	100,00	99,47

Tablo 9’da 2014-2016 yılları CRS ile VRS teknik ve ÖE skorlarına göre girdi ve çıktılardaki iyileştirme oranları ile referans aldıkları ülkeler yer almaktadır.

2014 yılında Almanya sağlık sisteminde algılanan sağlık düzeyinde %3, doğumda beklenen yaşam süresinde %97 oranında iyileşme sağlanmış olsaydı %100 tam performansa ulaşmak mümkündür. Fransa sağlık sisteminde kamu sağlık sigortasının kapsayıcılığı %97, hekime müracaat oranını %3 oranında iyileştirme sağlanması gerekmektedir. 2015 yılında Danimarka sağlık sisteminde %76 oranında İsveç referans alınarak tam performans etkinliğine ulaşmak mümkündür.

Tablo 9: 2014-2016 Yılları CRS ve VRS Türlerine Göre Girdi ve Çıktılardaki Etkin Olmayan Skorlar

2014	KVB	Skor	sh{I} {V}	hy {I} {V}	at {I} {V}	ms{O} {V}	ks{I} {V}	dbys {O} {V}	as{O} {V}	Referans Ülkeler ve Yoğunluk Değerleri
CRS										
	Fransa	98,40	0	0	0	0,03	0,97	0,94	0,06	Lüksemburg (0,32) Polonya (0,30) İspanya (0,39)
	Almanya	96,11	0	0	0	0	1	0,97	0,03	Polonya (0,41) İspanya (0,59)
VRS										
	Litvanya	99,24	0	0	0	0	1	0,01	0,99	Polonya (1,00) İzlanda (0,04)
	İsviçre	99,02	0	0	0,04	0	0,96	1	0	Polonya (0,01) Slovenya (0,94)
2015	KVB	Skor	sh{I} {V}	hy {I} {V}	at {I} {V}	ms {O} {V}	ks{I} {V}	dbys {O} {V}	as{O} {V}	Referans Ülkeler ve Yoğunluk Değerleri
CRS										
	Danimarka	98,98	0,17	0,46	0	0,37	0	1	0	İrlanda (0,15) İspanya (0,07) İsveç (0,76) İtalya (0,38)
	Finlandiya	99,72	0	0	0,45	0,55	0	0,97	0,03	Hollanda (0,37) Polonya (0,26)
VRS										
	Avusturya	96,43	0	0	0	0	1	0,71	0,29	Polonya (0,22) Slovakya (0,08) İspanya (0,70)
	Çekya	93,92	0	0	0	0	1	0,73	0,27	Polonya (0,38) İspanya (0,62)
2016	KVB	Skor	sh{I} {V}	hy {I} {V}	at {I} {V}	ms{O} {V}	ks{I} {V}	dbys {O} {V}	as{O} {V}	Referans Ülkeler ve Yoğunluk Değerleri
CRS										
	Portekiz	99,27	0,57	0,43	0	0	0	1	0	Yunanistan (0,33) İspanya (0,65) İtalya (0,45)
	İsviçre	99,47	0	0	0,04	0	0,96	0,99	0,01	Polonya (0,18) İspanya (0,38)
VRS										
	Litvanya	99,06	0	0,08	0	0	0,92	0,68	0,32	Estonya (0,05) Polonya (0,95)

Finlandiya sağlık sisteminde 2015 yılında kişi başına düşen alkol tüketim oranını %45 azaltarak, kişi başı hekime müracaat oranını %55 artışını sağlayarak ilgili yılda performans etkinliğine ulaşmak mümkündür. 2015 yılında Avusturya sağlık sisteminde doğumda beklenen yaşam süresini %71, algılanan sağlık düzeyini %27 oranında artış sağlanması gerekmektedir. Çekya sağlık sisteminde %62 oranında İspanya referans alınarak tam performans etkinliğine ulaşmak mümkündür. Portekiz sağlık sisteminde 2016 yılında %43 oranında kişi başına düşen hastane yatağı atıl kullanılmıştır. İsviçre sağlık sisteminde %45 oranında İtalya referans alınarak tam performans etkinliğine ulaşmak mümkündür. Litvanya sağlık sisteminde 2016 yılında %8 oranında hastane yatağı atıl kullanmıştır.

Tablo 10: 2017-2019 Yılları CRS, VRS ve ÖE Skorları (%)

KVB	2017			2018			2019		
	CRS	VRS	ÖE	CRS	VRS	ÖE	CRS	VRS	ÖE
Avusturya	97,19	97,49	99,69	97,83	98,28	99,54	97,67	98,20	99,46
Belçika	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Çekya	93,95	94,96	98,94	94,83	95,30	99,51	95,12	95,63	99,47
Danimarka	97,36	99,27	98,08	97,77	99,59	98,17	97,55	99,01	98,53
Estonya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Finlandiya	98,00	98,43	99,56	97,97	98,24	99,73	98,07	98,49	99,57
Fransa	98,67	100,00	98,67	100,00	100,00	100,00	99,73	100,00	99,73
Almanya	96,36	96,52	99,83	96,74	97,05	99,68	96,95	97,51	99,43
Yunanistan	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Macaristan	99,00	100,00	99,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İzlanda	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İrlanda	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İtalya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Letonya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Litvanya	95,68	98,77	96,87	92,27	95,06	97,07	92,93	95,47	97,34
Lüksemburg	98,90	100,00	98,90	98,35	98,46	99,89	98,64	98,86	99,78
Hollanda	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Norveç	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Polonya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Portekiz	99,19	100,00	99,19	97,96	99,21	98,74	96,83	98,73	98,08
Slovakya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Slovenya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,0	100,00
İspanya	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İsveç	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
İsviçre	99,95	100,00	99,95	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Tablo 10'da 2017-2019 yılları CRS ile VRS teknik ve ÖE skorları yer almaktadır. 2017-2019 yıllarında Belçika, Estonya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Letonya, Hollanda, Norveç, Polonya, Slovakya, Slovenya, İspanya ve İsveç sağlık sistemleri % 100 performansa sahip oldukları belirlenmiştir. 2017 yılında yalnızca VRS ölçek türünde performans etkinliğine sahip İsviçre, 2018-2019 yıllarında her

üç ölçek türünde etkinliğe ulaşmıştır. 2017 yılında yalnızca VRS ölçek türünde etkin olan Macaristan sağlık sistemi, 2017-2019 yıllarında tam performans etkinliğine ulaşmıştır. İsviçre sağlık sistemi 2017 yılında yalnızca VRS ölçek türünde etkin olmasına rağmen, 2018-2019 yıllarında her üç ölçek türünde tam etkinliğe ulaşmıştır. Fransa sağlık sisteminde 2018 yılında her üç ölçek türünde performans etkinliğe sahip olmasına rağmen 2017 ve 2019 yıllarında yalnızca VRS ölçek türünde %100 performans düzeyine ulaşılmıştır. Portekiz sağlık sisteminde 2017-2019 yılları arasında yalnızca 2017 yılında VRS ölçek türünde performans etkinliğine ulaşılmıştır.

Tablo 11’de 2017-2019 CRS ile VRS teknik ve ÖE etkinlik skorlarına göre girdi ve çıktılardaki iyileştirme oranları ile referans aldıkları ülkeler yer almaktadır. İrlanda sağlık sisteminde kişi başı hekime müracaat oranında %7 oranında iyileşme sağlanarak performans etkinliğine ulaşmak mümkündür. Almanya sağlık sistemi VRS ölçek etkinliğinde 2017 yılında Hollanda’yı %53 oranında referans alarak performansını %100’a ulaşması mümkündür. 2017 yılında Litvanya sağlık sisteminde kişi başına düşen hastane yatağını %5 oranında iyileştirilmesi gerekmektedir. Finlandiya sağlık sisteminde 2017 yılında CRS ölçek etkinliğinde kişi başına düşen alkol tüketim oranında %3 iyileşme sağlanabilirse performans düzeyinde %100 etkinlik sağlanması mümkündür. Portekiz sağlık sisteminde 2018 yılında CRS ölçek türünde kişi başına düşen sağlık harcamalarında %10, kişi başına düşen hastane yatağında %4 iyileştirme sağlanması gerekmektedir. Lüksemburg sağlık sisteminde %1 oranında algılanan sağlık düzeyini iyileştirip, İsviçre’yi %57 oranında referans alabilirse performans etkinliği sağlamak mümkündür. Portekiz sağlık sisteminde 2018 yılında kamu sağlık sigortacılığını %86 oranında iyileştirip, İspanya’yı %66 oranında referans alabilirse performans etkinliğine ulaşmak mümkündür. Danimarka sağlık sistemi 2018 yılında VRS ölçek etkinliğine göre doğumda beklenen yaşam süresini %88, algılanan sağlık düzeyini %22 oranında artış sağlanması gerekmektedir. Almanya doğumda beklenen yaşam süresinde %90, algılanan sağlık düzeyinde %10 artış sağlayarak 2018 yılında performans etkinliğinde %100’a ulaşması mümkündür. 2019 yılında Çekya sağlık sisteminde kişi başına düşen sağlık harcamalarında %3, kişi başına düşen hekime müracaat oranında %1 iyileşme sağlanması gerekmektedir. Lüksemburg sağlık sisteminde doğumda beklenen yaşam süresi %98, algılanan sağlık düzeyi %20 oranında artış sağlanarak tam performans etkinliğine ulaşılması mümkündür. Avusturya sağlık sisteminde doğumda beklenen yaşam süresi %91, algılanan sağlık düzeyi %9 oranında artış sağlanması gerekmektedir. Portekiz sağlık sisteminde 2019 yılında VRS ölçek türüne göre doğumda beklenen yaşam süresi %79, algılanan sağlık düzeyi %21 oranında artış sağlanarak tam performans etkinliğine ulaşılması mümkündür.

Tablo 11: 2017-2019 Yılları CRS ve VRS Türlerine Göre Girdi ve Çıktılardaki Etkin Olmayan Skorlar

2017	KVB	Skor	sh{I} {V}	hy{I} {V}	at{I} {V}	ms {I} {V}	ks{I} {V}	dbys{O} {V}	as {O} {V}	Referans Ülkeler ve Yoğunluk Değerleri
CRS										
	Finlandiya	98,00	0	0	0,03	0	0,96	1	0	İtalya (0,35) Norveç (0,25) İspanya (0,38)
	Fransa	98,67	0	0	0	0,07	0,93	0,92	0,08	İrlanda (0,57) İspanya (0,45)
VRS										
	Almanya	96,52	0	0	0,03	0	0,97	0,88	0,12	İzlanda(0,05) Hollanda (0,53) Polonya (0,41)
	Litvanya	98,77	0	0,05	0	0	0,95	0,7	0,3	Estonya (0,10) Polonya (0,90)
2018	KVB	Skor	sh{I} {V}	hy{I} {V}	at{I} {V}	ms {I} {V}	ks{I} {V}	dbys{O} {V}	as {O} {V}	Referans Ülkeler ve Yoğunluk Değerleri
CRS										
	Lüksemburg	98,35	0	0	0	0	1	0,99	0,01	Polonya (0,06) İspanya(0,35) İsviçre (0,57) Estonya (0,14)
	Portekiz	97,96	0,1	0,04	0	0	0,86	1	0	Yunanistan(0,18) İspanya (0,66)
VRS										
	Danimarka	99,59	0	0,07	0	0,09	0,84	0,88	0,12	Estonya(0,07) İrlanda (0,13) İsveç (0,80) Hollanda (0,08)
	Almanya	97,05	0	0	0	0	1	0,9	0,1	Polonya (0,43) İspanya (0,50)
2019	KVB	Skor	sh{I} {V}	hy{I} {V}	at{I} {V}	ms {I} {V}	ks{I} {V}	dbys{O} {V}	as {O} {V}	Referans Ülkeler ve Yoğunluk Değerleri
CRS										
	Çekya	95,12	0,03	0	0	0,01	0,96	1	0	Estonya (0,52) Polonya (0,48)
	Lüksemburg	98,64	0	0	0	0,03	0,97	0,98	0,02	İspanya (0,65) İsviçre (0,35)
VRS										
	Avusturya	98,20	0	0	0	0	1	0,91	0,09	Polonya (0,11) İspanya (0,89)
	Portekiz	98,73	0,33	0,30	0,26	0	0,11	0,79	0,21	Estonya (0,35) İzlanda (0,65)

Tablo 12’de 2011-2019 yılları CRS, VRS ve ÖE türlerine göre ülkelerin referans olma sayıları yer almaktadır. 2011-2019 yıllarında Çekya, Danimarka, Almanya, Avusturya sağlık sistemleri üç ölçek türünde performans düzeyinde etkinliğe ulaşamamıştır. Litvanya ise yalnızca VRS ölçek türünde 1 kez etkin bulunmuştur. Yunanistan, İrlanda, Norveç, Polonya, Slovenya, İspanya, İsveç, Estonya sağlık sistemleri üç ölçek türünde 9 kez performans düzeyinde etkin olduğu belirlenmiştir. Hollanda, İtalya, İzlanda, Letonya sağlık sistemleri CRS ve ÖE türlerinde 8 kez, VRS ölçek türünde ise İzlanda ve İrlanda sağlık sistemleri 9 kez performans etkinliğine ulaşmıştır. Fransa ve Finlandiya sağlık sistemleri CRS ve ÖE türlerinde 1 kez etkin bulunmuştur. Belçika üç ölçek türünde 4 kez, Portekiz ve Macaristan sağlık sistemleri CRS ve VRS ölçek türlerinde en az 3 kez performans etkinliğine ulaşmıştır.

Tablo 12: 2011-2019 Yılları CRS, VRS ve ÖE Türlerine Göre Ülkelerin Referans Olma Sayıları

KVB	CRS	VRS	ÖE
Avusturya	0	0	0
Belçika	4	4	4
Çekya	0	0	0
Danimarka	0	0	0
Estonya	9	9	9
Finlandiya	1	2	1
Fransa	1	5	1
Almanya	0	0	0
Yunanistan	9	9	9
Macaristan	3	5	3
İzlanda	8	9	8
İrlanda	9	9	9
İtalya	8	8	8
Letonya	8	9	8
Litvanya	0	1	0
Lüksemburg	6	7	6
Hollanda	8	8	8
Norveç	9	9	9
Polonya	9	9	9
Portekiz	3	5	4
Slovakya	8	9	7
Slovenya	9	9	9
İspanya	9	9	9
İsveç	9	9	9
İsviçre	2	5	2

Tablo 13’de 2011-2019 yıllarında CRS ve VRS türlerinde etkin olan ülkelerin SE skorları yer almaktadır. Girdi odaklı CRS ölçek türüne göre etkin olan ülkelerin SE skor sıralamalarına göre 2011-2013 yıllarında Polonya 1. sırada, 2014-2016 ve

2018-2019 yıllarında Yunanistan 1.sırada, 2017 yılında ise İsveç 1.sırada yer almıştır. Estonya 2011-2012 ve 2014-2017 yıllarında, 2013 yılında İrlanda, 2018-2019 yıllarında ise Polonya son sırada yer almıştır. Girdi odaklı VRS ölçek türüne göre etkin olan ülkelerin SE skor sıralamalarına göre 2013-2018 yıllarında İspanya 1.sırada, 2019 yılında İspanya, İsveç ve İrlanda 1. sırada, 2011 yılında İrlanda, Norveç 1.sırada yer almıştır. Letonya 2011 yılında, 2012-2018 yıllarında Estonya, 2019 yılında ise Polonya son sırada yer almıştır.

Tablo 13: 2011-2019 Yıllarında Etkin Olan Ülkelerin SE Skorları (%)

Ölçek Türü	CRS									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
KVB	SE	SE	SE	SE	SE	SE	SE	SE	SE	SE
Estonya	102,45	102,2	104,03	101,13	101,91	103,68	103,96	104,85	106	
Yunanistan	137,5	121,86	122,18	132,66	142,51	134,82	129,25	142,52	150,11	
İrlanda	102,59	105,14	103,12	120,37	113,2	110,87	111,53	110,51	107,35	
Norveç	106,51	107,69	109,28	113,78	115,37	115,02	115,01	114,19	111,42	
Polonya	143,73	124,63	127,1	124,58	125,62	125,96	129,49	103,34	101,85	
Slovenya	108,75	120,44	119,38	120,25	118,55	114,02	114,61	112,49	112,11	
İspanya	109,35	117,07	119,95	116,19	115,17	111,87	106,44	108,07	115,6	
İsveç	134,28	119,44	118,38	116,62	125,94	127,87	132,53	132,6	137,87	
Ölçek Türü	VRS									
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
KVB	SE	SE	SE	SE	SE	SE	SE	SE	SE	
Estonya	102,54	102,26	104,3	102,64	102,57	104,11	104,4	104,66	106,25	
Yunanistan	144,79	122,24	122,38	132,67	143,35	142,05	133,37	154,28	176,06	
İrlanda	big	109,67	106,56	120,39	113,22	111,33	111,64	113,74	big	
Letonya	100,37	128,59	129,34	125,51	122,16	114,41	116,74	109,15	108,48	
Norveç	big	109,68	109,68	114,75	117,44	115,53	119,33	121,87	114,64	
Polonya	143,8	124,9	127,99	125,11	126,92	126,77	131,75	104,97	102,46	
Slovenya	114,48	125,82	119,39	120,26	119,79	116,68	117,07	116,47	113,48	
İspanya	115,06	129,25	big	big	big	big	big	big	big	
İsveç	134,54	121,44	119,99	116,67	128,77	130,55	135,57	138,02	big	

Tablo 14’de tobit regresyon analizi bulguları yer almaktadır. 2011-2019 yılları arasında ölçek etkinlik skorlarının yıl bazında ortalamalarının logaritmik dönüşümü yapılmıştır. Böylece değişkenlerin normalliği sağlanmıştır (Ozcan, 2008). Ölçek etkinlik skorları bağımlı değişken, bağımsız değişkenler ise kişi başı

sağlık harcaması, hastane yatağı, doğumda beklenen yaşam süresi, alkol tüketimi, algılanan sağlık düzeyi, kamu sigortası erişim düzeyi parametrelerini kapsamaktadır. Soldan sıfır noktasında sansürlü tobit regresyon modeli kurulmuştur. Yalnızca doğumda beklenen yaşam süresi değişkenindeki artış, ülkelerin sağlık sistemlerinin performansının etkinliğinde artış sağladığı belirlenmiştir ($p < 0,05$).

Tablo 14: Tobit Regresyon Analizi Bulguları

Değişken	Katsayı	Standart Hata	z istatistiği	P	P (Model)	Loglikelihood	Avg. Log likelihood
sabit	-2,726	1,083	-2,516	0,066			
sh	-0,04	0,018	-2,206	0,092			
hy	-0,044	0,027	-1,623	0,18			
at	-0,128	0,069	-1,86	0,136	0	24,821	0,688
as	2,095	0,002	0,009	0,995			
ks	-0,002	0,015	-0,109	0,931			
hs	-0,018	0,019	-0,919	0,527			
dbys	-0,786	0,252	3,118	0,036			
Soldan Sansürlü Gözlem Sayısı	15						
Sansürsüz Gözlem Sayısı	10						
Toplam Gözlem Sayısı	25						

4. Tartışma

Her üç ölçek türüne göre 2011-2019 yıllarında Estonya, Yunanistan, İrlanda, Norveç, Polonya, Slovenya, İspanya ve İsveç sağlık sistemlerinde % 100 performans düzeyine ulaşılmıştır. Bu ülkelerden sağlık hizmeti finansman türü Bismarck olan Estonya, Polonya, Slovenya, Yunanistan'dır. Beveridge finansman türüne sahip ülkeler ise İrlanda, Norveç, Polonya, Slovenya, İspanya ve İsveç'tir. Beveridge modelinde devlet kamu finansman sağlayıcısı ve özel sektörü denetleyici roledir. Bismarck finansman modelinde ise ihtiyaca göre hizmet ile ödeme gücüne göre katkı payı uygulanmaktadır (Yılmaz, 2018, s. 180). Şener ve Yiğit (2017) tarafından yapılan bir araştırmaya göre Beveridge finansman modelini benimseyen ülkelerin Bismarck finansman yöntemini benimseyen ülkelere göre daha yüksek verimlilik skorlarına sahip oldukları belirlenmiştir. Sağlık hizmeti finansman türü Bismarck modelinde prim esaslı ödeme ile kaynakların dağıtımı yapılmaktadır. Beveridge modelinde ise sağlık

harcamaları doğrudan ve dolaylı vergilerden karşılanmaktadır (Dixon vd., 2014). Araştırmada her üç ölçek türüne göre yüksek performanslı Beveridge finansman modelindeki ülke sayısı Bismarck modeline göre fazla olduğu belirlenmiştir. Bunun nedeni Beveridge finansman modelinde doğrudan kamu kaynaklarının kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bismarck modelinin dezavantajı ise prim ödemelerinin devam etmemesi durumunda sağlık hizmeti kullanıcılarının sağlık hizmetinden yararlanmaması dolayısıyla da sağlık hizmetlerine erişim sorunlarına neden olmaktadır.

Yunanistan, İrlanda, Norveç, Polonya, Slovenya, İspanya, İsveç, Estonya sağlık sistemleri her üç ölçek türünde 9 kez etkinliğe ulaşmıştır. Hollanda, İtalya, İzlanda, Letonya sağlık sistemleri CRS ve ÖE türlerinde 8 kez, VRS ölçek türünde ise İzlanda ve İrlanda 9 kez performans düzeyinde etkinliğe ulaşmıştır. OECD ülkelerinin 2019 yılı verilerine göre sağlık sistemi performansının değerlendirildiği bir araştırmada en yüksek performansa sahip ülkeler arasında Norveç, İsveç ve İrlanda yer almıştır (Murat ve Güzel, 2023, s. 70). AB ülkelerinin 2010-2014 yıllarına ait sağlık göstergelerinin TOPSIS yöntemi ile sıralamasında Norveç ve İsveç ilk sıralarda yer almıştır (Türkoğlu, 2018, s. 75). 2011-2019 yıllarında Çekya, Danimarka, Almanya, Avusturya sağlık sistemlerinde CRS, VRS ve ÖE türünde etkinlik düzeyine ulaşılmamıştır. Litvanya ise yalnızca VRS ölçek türünde 1 kez etkinliğe ulaşmıştır. AB ülkelerinin 2015 yılı görece etkinliklerinin VZA yöntemiyle değerlendirmesine göre en düşük etkinlik skorlarına sahip ülkeler arasında Çekya ve Litvanya yer almıştır (Medeiros ve Schwierz, 2015).

Sağlık hizmetinden beklentilere yanıt verebilmek, sağlık hizmeti kullanıcılarının ne derecede sağlık hizmetlerine erişebildiğine ve ne kadar kaliteli sağlık hizmeti aldıklarını ortaya koymaktır (Busse, Klazinga, Panteli ve Quentin, 2019). Algılanan sağlık, sağlık hizmeti kullanıcıları tarafından sağlık hizmeti kalite düzeyinin değerlendirildiği parametre olarak araştırmada kullanılmıştır. Algılanan sağlık kötü-çok kötü, orta ile iyi-çok iyi şeklinde sınıflandırılmaktadır. Sağlık sistemlerinde algılanan sağlık düzeyini 2014 yılında Almanya %3, 2015 yılında Avusturya %29 ve Litvanya %27, 2019 yılında Portekiz %21 oranında artış sağlaması gerekmektedir. Sağlık sistemi kalite belirleyicileri sağlık ile ilişkili olmak üzere toplum, çevre ve davranışsal faktörleri içermektedir. Bu faktörlerden bazıları temiz su ve sanitasyona erişen nüfus yüzdesi, gelir dağılımı, sağlıklı gıdaya erişim, bulaşıcı hastalıkların görülme oranıdır (Börüban ve Özgür Güler, 2022, s. 1620). Sağlık ve ekonomik sistemlerdeki iyileştirmeler sağlık hizmeti kullanıcılarının kalite algılarını olumlu etkileyecektir. Fransa sağlık sisteminde 2013 yılında %93, 2014 yılında %97 oranında sağlık sisteminde kamu sağlık sigortası kapsayıcılığında artış sağlanması gerekmektedir. Sağlık sigorta kapsamının toplumun geneline yaygınlaştırılması sağlık hizmetlerinin finansmanında adaletin sağlanması ile mümkündür. Böylece sağlık hizmetine erişim ile bireyler sağlık hakkından yararlanacaklardır (WHO, 2000). Fransa'da

2013 yılında toplam nüfusun %8,7'si göçmenlerden oluşmaktadır. Bu oran ile OECD ülkeleri arasında Fransa 6.sırada yer almıştır. Fransa'nın sağlık sisteminin diğer ulusal sağlık sistemleri ile karşılaştırıldığında genel olarak kaliteli olduğu düşünülmektedir (OECD, 2021). Ancak sağlık hizmetine eşit olmayan erişim sağlık göstergelerine olumsuz yansımaktadır. Özellikle birinci basamak sağlık hizmetlerine erişim sorunu yaşayanlar ekonomik yönden dezavantajlı (göçmen, yaşlı popülasyon gibi) gruplardır. Bunun nedeni, sosyal güvenlik sisteminin dışında kalan tutar için cepten ödemeye duyulan ihtiyaçtır. Sonuç olarak ekonomik yönden dezavantajlı gruplar sağlık ihtiyaçlarının karşılanması için sağlık kurumuna başvuru yapmaktan vazgeçmektedir (Lombrail, 2017, s. 25). Fransa sağlık sisteminde sağlık sigortasının dezavantajlı gruplarda kapsayıcılığının artışına yönelik sosyal güvenlik reformuna ihtiyaç duyulmaktadır.

AB ülkelerinde kişi başı hekime müracaat oranı 2000 yılından itibaren yükselmiş ve bu yükseliş birçok ülkede kişi başına düşen hekim sayısının artışından kaynaklanmaktadır (Balçık ve Nangır, 2016, s. 95). OECD ülkelerinde ise kişi başına düşen hekim ortalaması 2000 yılında 2,7'den (2000 yılı) 3,6'ya (2019 yılı) yükselmiştir. OECD ülkelerinde sağlık hizmeti talebinin en önemli belirleyicilerinden biri olan kişi başı hekime başvuru oranı 2009-2019 yıllarında ortalama 6,8'dir. Slovakya 2012 yılında hekime müracaat oranını %9, 2014 yılında Finlandiya %55, 2017 yılında İrlanda %7, 2019 yılında Çekya sağlık sistemlerinde %1 oranında iyileşme sağlaması gerekmektedir. Finlandiya sağlık sisteminde uzun bekleme süreleri ve maliyet paylaşımı nedeniyle sağlık hizmetlerine erişilebilirlik sorun olarak nitelendirilmektedir (Keskimäki vd., 2019, s. 15). Bekleme sürelerinin uzun olması ve sağlık hizmetinin finansmanında kullanıcı katkılarının yüksek olması Finlandiya'da sağlık hizmeti kullanıcılarının ihtiyaçlarının ertelenmesinin nedeni olabilir.

Sağlık harcamaları bir ülkenin sağlık sistemini değerlendirmede kullanılan en önemli parametrelerden biridir. OECD ülkelerinin 2010-2016 yıllarında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ve VZA yöntemlerinin kullanıldığı performans değerlendirilmesinde sağlık harcamaları en önemli parametre olarak belirlenmiştir (Pekkaya ve Gökmen, 2019, s. 930). Letonya 2011 yılında kişi başına düşen sağlık harcamalarını %66, 2016 yılında Portekiz %57, 2019 yılında %3 oranında Çekya sağlık sistemlerinde iyileşme sağlanması gerekmektedir. Yüksek sağlık harcaması bir ülkenin iyi bir sağlık sistemine sahip olduğunu göstermemekle birlikte yüksek sağlık harcamasına sahip ülkelerde nitelikli sağlık hizmeti sunulacağı beklentisi vardır (Tokatlıoğlu ve Ertong, 2020, s. 260). Gelir düzeyi yüksek olan ülkeler sağlık hizmetlerine daha fazla harcama yapma eğilimindedir. Düşük gelirli ülkelerde ise kişi başı sağlık harcamaları da düşük düzeydedir (Çelik, 2011, s. 70). Bu durum ülkelerin gelişmişlik düzeyinin toplumsal refaha yansımalarının bir sonucu olabilir.

Bulaşıcı olmayan hastalıkların risk faktörleri dengesiz beslenme, yetersiz fiziksel aktivite, tütün ve alkol kullanımıdır. Bulaşıcı olmayan hastalıkların neden olduğu ölümlerin önlenmesi için sigara ve alkol kullanımı, sağlıksız gıdalar ile beslenme ve fiziksel aktivite yetersizliğinin azaltılması ve/veya önlenmesine yönelik uygulamaların toplum yaşamına entegre edilmesi gerekmektedir (WHO, 2020). Alkol tüketimi, 2011 yılında Letonya’da %16 ve 2015 yılında ise Finlandiya’da %45 oranında atıl kaynak kullanıma neden olmuştur. AB ülkelerinde alkol tüketimi kaynaklı hastalıklar halk sağlığı alanının sorunları arasında olup ölüm nedenleri arasında 3.sıra yer alan risk faktörüdür. En yüksek alkol tüketimi 2012 yılı verilerine göre Letonya, Estonya ve Avusturya’dadır (OECD, 2021).

Toplumun sağlık düzeyinin belirlenmesinde öncelikli göstergelerden biri de doğumda beklenen yaşam süresidir (Yiğit ve Kumru, 2019, s. 60). Almanya’da 2014 yılında doğumda beklenen yaşam süresinde %97, Danimarka’da 2018 yılında %88, 2019 yılında Avusturya’da %91 oranında iyileşme sağlanarak performans düzeyinde etkinliğe ulaşmak mümkündür. Tobit regresyon analizine göre araştırmada kullanılan değişkenlerden yalnızca doğumda beklenen yaşam süresi değişkenindeki artış, ülkelerin sağlık sistemlerinin performansında artış sağlayacağı belirlenmiştir. VZA ile Türk devletlerinin sağlık sistemlerinin performansını etkileyen faktörlerin değerlendirildiği bir araştırmada doğumda beklenen yaşam süresinin pozitif etkisinin olduğu belirlenmiştir (Yeşilyurt ve Salamov, 2017, s. 130). OECD ülkelerinde 1970-2012 yıllarını kapsayan bir araştırmada kamu ve özel sağlık harcamaları yaşam beklentisini olumlu yönde etkilemiştir (Linden ve Ray, 2017, s. 110). Portekiz sağlık sisteminde 2013 yılı kişi başına düşen hastane yatağı %37, 2016 yılında Litvanya’da %8 oranında atıl kullanılmıştır. OECD ülkelerinin 2019 yılı aralarında kişi başına düşen hastane yatağı sayısının yer aldığı sağlık göstergelerinin performansının TOPSIS ile değerlendirildiği araştırmada Portekiz 20.sırada yer almıştır (Şahin ve Cezlan, 2023, s. 50). OECD ülkeleri 2005-2017 yılları hastane yatış süresini etkileyen faktörlerin değerlendirildiği bir araştırmada ise kişi başına düşen hastane yatağı oranındaki artışın yatış süresine etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu belirlenmiştir (Aydan ve Arıkan, 2021, s. 135). Kişi başına düşen hastane yatağı sayısının yetersiz olduğu sağlık sistemlerinde hastaların ihtiyaç duydukları sağlık hizmetinden yeterince yararlanmadan hastaneden ayrılması karşılanmamış sağlık ihtiyaçlarına neden olmaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

2011-2019 yıllarında Yunanistan, İrlanda, Norveç, Polonya, Slovenya, İspanya, İsveç, Estonya sağlık sistemleri seçilen değişkenlere göre performans düzeyinde etkin oldukları belirlenmiştir. Çekya, Danimarka, Almanya, Avusturya sağlık sistemleri üç ölçek türünde performans düzeyinde etkin olmadığı belirlenmiştir. Litvanya sağlık sistemi ise yalnızca VRS ölçek türünde 1 kez etkin bulunmuştur.

Beveridge sağlık finansman türüne sahip ülkelerin Bismarck finansman türüne sahip ülkelere göre referans sayılarının daha fazla olduğu belirlenmiştir. Sağlık sistemlerinin finansmanı ülkelerin gelişmişlik düzeyi, sosyokültürel geçmişi, politik deneyimler ve sağlık hizmetlerinin örgütlenme modelleri ile ilişkilidir (Tatar, 2011, s.120). Sağlık finansman türünden kaynaklı sağlık hizmeti erişiminde eşitsizliğin yaşandığı ülkelerde sosyal güvenlik politikalarında iyileştirmelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Girdi odaklı CRS ölçek türü süper etkinlik skorlarına göre 2014-2016 yıllarında Yunanistan sağlık sisteminin yüksek performansa sahip olduğu, düşük performansa sahip Estonya sağlık sisteminin ise etkin ülkeler arasında son sırada yer aldığı belirlenmiştir. 2011-2013 yıllarında Polonya sağlık sistemi performansı ile 1.sırada, 2014-2019 yıllarında ise Yunanistan sağlık sistemi 1.sırada yer almıştır. Girdi odaklı VRS ölçek türü süper etkinlik skorlarına göre 2013-2019 yıllarında İspanya sağlık sistemi 1.sırada yer aldığı belirlenmiştir. 2011 yılında İrlanda ve Norveç sağlık sistemleri yüksek performansı ile 1.sırada, 2019 yılında İspanya, İsveç ve Norveç sağlık sistemleri 1.sırada yer almıştır. 2013-2019 yıllarında ise yüksek performansa sahip İsveç sağlık sisteminin 1.sırada yer aldığı belirlenmiştir. Girdi odaklı VRS ölçek türü süper etkinlik skorlarına göre etkin olan ülkeler arasında 2011 yılında Letonya, 2012-2018 yıllarında Estonya, 2019 yılında Polonya son sırada yer almıştır. Her iki ölçek türünde de etkin ülkeler arasında SE skor sıralamalarına göre Yunanistan sağlık sistemi iyi, Estonya sağlık sistemi ise düşük performans göstermiştir. Ülkelerin sağlık sistemleri ekonomik, siyasi ve sosyal sistemler ile etkileşimden kaynaklı farklılıklar göstermektedir (Çelebi ve Cura, 2013, s.50). Bu farklılıklar elbette sağlık sistemlerinin performansına da yansımaktadır. Sağlık sistemlerinin performansı mikro ölçekte izlenmeli, makro ölçekte ise iyi performansa sahip ülkelerin başarılı politikalarının transferi sağlanmalıdır. Böylece sağlık sistemlerinde hedeflenen sağlık statüsüne ulaşma sürecinde karar vericiler maliyet tasarrufu ve zaman kazanacaktır.

Tobit regresyon analizine göre OECD sağlık sistemi performans ölçüm yaklaşımındaki değişkenlerden yalnızca doğumda beklenen yaşam süresinin sağlık sistemi performansında etkili olduğu belirlenmiştir. Ülkelerin sağlık sistemleri organizasyon, finansman ve hizmet sunumu açısından ülkeler arasında farklılık gösterse de doğumda beklenen yaşam süresinde artış ve ölüm oranlarında azalış gibi gelişmeler sağlık sistemlerinin tümünde ortak hedeflerdir. Sağlık göstergelerinden doğumda beklenen yaşam süresi ve ölüm oranları gibi epidemiyolojik göstergeler aynı zamanda bir ülkenin sosyo-ekonomik düzeyini de belirleyen ölçütlerdir (Köksal vd., 2016, s.207). AB ve OECD gibi uluslararası kuruluşların paydaşları arasında sağlanacak yönetim sayesinde küresel ölçekte üretilecek sağlık politikaları ile ülkelerin sağlık göstergelerinde gelişmeler beklenmektedir.

Gelecek araştırmada zaman serileri analizleri kullanılarak OECD ülkeleri sağlık sistemi performans ölçüm yaklaşımının değerlendirilmesi planlanmaktadır. OECD performans ölçüm yaklaşımının AB ve OECD ülkelerinin sağlık sistemleri performansının değerlendirilmesinde kullanıldığı bu araştırma ile alan yazına katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Kaynakça

- Afonso, A. ve Aubyn, M. S. (2011). Assessing health efficiency accross countries with two-step and bootstrap analysis. *Applied Economics Letters*, 18(5), 1427-1430. <https://doi.org/10.1080/13504851.2010.541149>
- Akça, T., Yiğit, P. ve Özçelik, M. (2023). OECD ülkelerinin sağlık sistemi verimliliğinin incelenmesi. *İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 1-23.
- Alatinga, K.A. ve Williams, J.J. (2014). Community perceptions on the provision of quality health care in Ghana: The case of Kassena-Nankana Mutual Health Insurance Scheme. *Ghana Journal of Development Studies*, 11(2), 83-99. <https://doi.org/10.4314/gjds.v11i2.6>
- Anderson, G. ve Hussey, P. S. (2001). Comparing health system performance in OECD countries. *Health Affairs*, 20(3), 219-232, <https://doi.org/10.1377/hlthaff.20.3.219>
- Arah O.A., Klazinga N.S., Delnoij D.M.J., Ten Absroek A.H.A. ve Custers T. (2003). Conceptual frameworks for health systems performance: A quest for effectiveness, quality and improvement. *International Journal of Quality In Health Care*, 15(5):377-398. <https://doi.org/10.1093/intqhc/mzg049>
- Ayanoğlu, Y., Atan, M. ve Beylik, U. (2010). Hastanelerde veri zarflama analizi (VZA) yöntemiyle finansal performans ölçümü ve değerlendirilmesi. *Sağlıkta Performans ve Kalite Dergisi*, 2, 40-62.
- Aydan, S. ve Arıkan, C. (2021). OECD ülkelerinde hastane yatış süresini etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(1), 127-138.
- Balçık, P. Y. ve Nangır, Ö. F. (2016). Avrupa ve Türkiye’de sağlık insan gücü ve sağlık teknolojileri. *Ankara Medical Journal*, 16 (1), 90-97.
- Balçık, P.Y. ve Konca, M. (2019). Malmquist indeks ile OECD ülkelerinin sağlık sistemleri performansının değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3), 666-682.
- Bauer, D.T. ve Ameringer, C.F. (2010). A Framework for Identifying Similarities Among Countries To Improve Cross-National Comparisons of Health Systems. *Health&Place*, 16 (6), 1129-1135. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2010.07.004>

- Boz, C. ve Önder, E. (2017). OECD ülkelerinin sağlık sistemi performanslarının değerlendirilmesi. *Sosyal Güvençe Dergisi*, 6 (11), 24-61.
- Börüban, C. ve Özgür Güler, E. (2022). Sağlık sistemi belirleyicileri ve göstergeleri üzerine bir yol analizi çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 1602-1629.
- Busse, R, Klazinga, N., Panteli, D. ve Quentin, W. (2019). *An introduction to healthcare quality: defining and explaining its role in health systems*. Busse, R, Klazinga, N., Panteli, D. ve Quentin, W (eds.), *Improving healthcare quality in Europe Characteristics, effectiveness and implementation of different strategies*. WHO Regional Office for Europe: Denmark
- Cetin, V. R. ve Bahce, S. (2016), Measuring the efficiency of health systems of OECD countries by Data Envelopment Analysis. *Applied Economics*, 48 (37), 3497-3507. <https://doi.org/10.1080/00036846.2016.1139682>
- Charnes, A., W., Cooper ve Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429-444.
- Cooper, W. W., Seiford, L. ve Tone, K. (2007). *Data Envelopment Analysis: A Comprehensive Text with Models, Applications, References and DEA Solver Software*. Springer: New York
- Çelik, Y. (2011). Türkiye sağlık harcamalarının analizi ve sağlık harcama düzeyinin uygunluğunun değerlendirilmesi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 1(1), 62-81.
- Çınaroğlu, S. (2021). Efficiency in health services based on professionals consensus quality indicators. *International Journal of Healthcare Management*, 14(4):993–1001. <https://doi.org/10.1080/20479700.2020.1724436>
- Demirci, Ş., Konca, M. ve İlgün, G. (2020). Sağlık finansmanının sağlık sistemleri performansına etkisi: Avrupa Birliği üyesi ve aday ülkeler üzerinden bir değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 28(43), 229-242. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.01.13>
- Demirci, Ş., Yetim, B. ve Konca, M. (2019). OECD ülkelerinde uzun dönemli bakım hizmetlerinin etkinliğinin değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 305-313. <https://doi.org/10.18506/anemon.614188>

- Dixon, A., Langenbrunner, J. & Mossialos, E. (2014). Facing the challenges of health care financing, in: J. Figueras & M. McKee & J. Cain & S. Lessof (eds.), *Health Systems in Transition: Learning from Experience*, World Health Organisation: Copenhagen.
- Ertürk Atabey, S. (2012). *Sağlık sistemleri ve sağlık politikası*. Gazi Kitabevi: Ankara
- Gavurova, B., Kocisova, K. ve Sopko, J. (2021). Health system efficiency in OECD countries: dynamic network DEA approach. *Health Economics Review*, 11(1), 1–25. <https://doi.org/10.1186/s13561-021-00337-9>
- Gençoğlu, P., Kuşkaya, S. ve Toguc, N. (2011). Sağlık hizmetlerini vergilerle finanse eden ülkeler üzerine ampirik bir analiz. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18,1596-1613. <https://doi.org/10.26466/opus.792754>
- Hadad, S. Hadad, Y. ve Tuva, T.S. (2013). Determinants of healthcare System's efficiency in OECD countries. *The European Journal of Health Economics*, 14(2), 253-265. <https://doi.org/10.1007/s10198-011-0366-3>
- Helling, D. K., Nelson, K. M., Ramirez, J. E. ve Humphries, T. L. (2006). Kaiser permanente Colorado region pharmacy department: Innovative leader in pharmacy practice. *Journal of the American Pharmacists Association*, 46(1), 67–76. <https://doi.org/10.1331/154434506775268580>
- Hermanowski, T., Bystrov, V., Staszewska-Bystrova, A., Szafraniec-Buryło, S. I., Rabczenko, D., Kolasa, K. ve Orlewska, E. (2015). Analysis of trends in life expectancies and per capita gross domestic product as well as pharmaceutical and non-pharmaceutical healthcare expenditures, *Acta Pol Pharm*, 72(5),1045- 1050.
- Ibrahim, M. D., Daneshvar, S., Hocoğlu M. B. ve Oluseye, O. W. G. (2019). An estimation of the efficiency and productivity of healthcare systems in Sub-Saharan Africa: health-centred millennium development goal-based evidence. *Social Indicators Research*, 143 (1), 371-389. <https://doi.org/10.1007/s11205-018-1969-1>
- Kaya Samut, P., Cafri, R. (2016). Analysis of the Efficiency Determinants of Health Systems in OECD Countries by DEA and Panel Tobit. *Soc Indic Res*. 129, 113–132. <https://doi.org/10.1007/s11205-015-1094-3>
- Keskimäki, I., Tynkkynen, L.K., Reissell, E., Koivusalo, M., Syrjä, V., Vuorenkoski, L., Rechel, B. ve Karanikolos, M. (2019). Finland: Health system review. *Health Systems in Transition*, 21(2), 1–16.

- Klassen, K. ve Rohleder, T. (2004). Outpatient appointment scheduling with urgent clients in a dynamic, multi-period environment. *International Journal of Services Industry Management*, 15(2), 167-86. <https://doi.org/10.1108/09564230410532493>
- Kocaman, M. A., Mutlu, E. M., Bayraktar, D. ve Araz, M. Ö. (2011). OECD ülkelerinin sağlık sistemlerinin etkinlik analizi. *Endüstri Mühendisliği Dergisi*, 23(4), 14-31.
- Köksal, S., Sipahioğlu, N.T., Yurtsever, E. ve Vehid, S. (2016). Temel sağlık düzeyi göstergeleri açısından Türkiye ve Avrupa Birliği ülkeleri. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10 (4), 205-212.
- Kruk, M. E. ve Freedman, L. P. (2008). Assessing health system performance in developing countries: a review of the literature. *Health Policy*, 85, 263–276. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2007.09.003>
- Linden, M. ve Ray, D. (2017). Life expectancy effects of public and private health expenditures in OECD countries 1970–2012: Panel time series approach. *Economic Analysis and Policy*, 56, 101-113. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2017.06.005>
- Lombrail, P. (2007). Inégalités de santé et d'accès secondaire aux soins. *Rev Epidemiol Sante Publique*, 55(1):23-30. <https://doi.org/10.1016/j.respe.2006.12.002>
- Matilla, M., Söderlund, P., Wass, H. ve Rapeli, L. (2013). Healthy voting: the effect of self-reported health on turnout in 30 countries. *Elect Stud*. 32(4), 886-891. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2013.07.010>
- McDermott, C. ve Stock, G.N. (2007). Hospital operations and length of stay performance. *International Journal of Operations & Production Management*, 27(9), 1020-1042. <https://doi.org/10.1108/014443570710775847>
- Medeiros, J. ve Schwierz, F. (2015). Efficiency estimates of health care systems in the EU, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_paper/2015/pdf/ecp549_en.pdf
- Mirmirani, S. (2008). Health care system efficiency analysis Of G12 countries. *International Business & Economics Research Journal*, 7(2), 47-56. <https://doi.org/10.19030/iber.v3i5.3689>

- Mirmirani, S. ve Mirmirani, T. (2005), "Health care delivery in OECD countries, 1990-2000: an efficiency assessment. *The Business Review*, 3(2), 58-63.
- Murat, D. ve Güzel, S. (2023). SAARC ve OECD ülkelerinde sağlık kaybı yeterliliğinin ARAS ve WASPAS ile analizi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 53-75. <https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1233313>
- Narcı, H. Ö. (2012). *Sağlık Kurumlarında Verimlilik Ölçümü*. İ. Şahin ve H.Ö Narcı içinde, *Sağlık Kurumlarında Verimlilik Ölçümü ve Yöntemleri* (s.116-145). Anadolu Üniversitesi Yayını: Eskişehir
- OECD (2021). *Health at a Glance 2021: OECD Indicators*. OECD Publishing, Paris
- Osgood, D. W., Finken, L. L. ve McMorris, B. J. (2002). Analyzing multiple-item measures of crime and deviance II: Tobit regression analysis of transformed scores. *Journal of Quantitative Criminology*, 18(4), 319-347. <https://doi.org/10.1023/A:1021198509929>
- Ozcan, Y. A. (2008). *Health care benchmarking and performance evaluation*. Springer: New York
- Özden, Ü. (2009). Veri Zarflama Analizi ile Türkiye’de vakıf üniversitelerinin etkinliğinin ölçülmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 167-185.
- Öztürk, S. ve Uçan, O. (2017). Türkiye’de sağlık harcamalarında artış nedenleri: sağlık harcamalarında artış-büyüme ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 139-152.
- Pekkaya, M. ve Dökmen, G. (2019). OECD ülkeleri kamu sağlık harcamalarının çok kriterli karar verme yöntemleri ile performans değerlendirmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(4), 923-950. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2019456391>
- Rahmatollah G. ve Rouzbehani K. (2016). *Social, Economic, and Political Perspectives on Public Health Policy-Making*. IGI Global: USA
- Retzlaff-Roberts, D., Chang, C. F. ve Rubin, R. M. (2004). Technical efficiency in the use of health care resources: a comparison of OECD countries. *Health Policy*, 69, 55–72. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2003.12.002>
- Richardson, J., Wildman, J. ve Robertson, I. K. (2003). A critique of the World Health Organisation's evaluation of health system performance. *Health Econ*, 12(5): 355-366. <https://doi.org/10.1002/heec.761>

- Schütte , S., Acevedo , P.N.M. ve A. Flahault, A. (2018). Health systems around the world – a comparison of existing health system rankings. *J Glob Health*, 8 (1): 1-9. [https://doi: 10.7189/jogh.08.010407](https://doi.org/10.7189/jogh.08.010407)
- Sevim, F. (2021). OECD ülkeleri sağlık sistemleri performansı üzerine bir değerlendirme (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sultan, W.I.M. ve Crispim, J. (2018). Measuring the efficiency of Palestinian public hospitals during 2010–2015: an application of a two-stage DEA method. *BMC Health Serv Res* 18, 381. <https://doi.org/10.1186/s12913-018-3228-1>
- Sümbüloğlu, K. ve Sümbüloğlu, V.(2012). *Biyoistatistik*. Hatipoğlu Yayın: Ankara.
- Şahin, K. ve Cezlan, E. Ç. (2023). OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri ve sağlık finansman modellerinin karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 41(1), 44-61. <https://doi.org/10.17065/huniibf.1096257>
- Şener, M. ve V. Yiğit (2017). Sağlık sistemlerinin teknik verimliliği: OECD ülkeleri üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 266- 290.
- Tatar, M. (2011). Sağlık hizmetlerinin finansman modelleri: sosyal sağlık sigortasının Türkiye’deki gelişimi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, (1), 103-130.
- Teleş, M., Çakmak, C. ve Konca, M. (2018). Avrupa Birliği döngüsündeki ülkelerin sağlık sistemleri performanslarının karşılaştırılması. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(3), 811-835. <https://doi.org/10.18657/yonveek.381561>
- Temür, Y. ve Bakırcı, F. (2008). Türkiye’de sağlık kurumlarının performans analizi: Bir Vza uygulaması. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 261-282.
- Timor, M. ve Lorcu, F. (2010). Türkiye ve Avrupa Birliğine üye ülkelerin sağlık sistem performanslarının kümeleme ve Veri Zarflama Analizi ile karşılaştırılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 21(65), 25-46.
- Tokatlıoğlu, Y. ve Ertong, C. B. (2020). OECD ülkelerinin sağlık sektörlerinin etkinliğinin Veri Zarflama Analizi ile değerlendirilmesi. *Tesam Akademi Dergisi*, 7(1), 251- 276. <https://doi.org/10.30626/tesamakademi.696248>

- Türkoğlu, S. P. (2018). Avrupa ülkelerinin sağlık göstergelerinin Topsis yöntemi ile değerlendirilmesi. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 65-78. <http://dx.doi.org/10.11616/asbed.v18i38800.459468>.
- Uğurluoğlu, Ö. ve Çelik, Y. (2005). Sağlık sistemleri performans ölçümü, önemi ve Dünya Sağlık Örgütü yaklaşımı. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(1),3-29.
- Vainieri, M., Noto, G., Ferre, F. ve Rosella, L.C. A. (2020). Performance Management System in Healthcare for All Seasons? *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 17, 5590:1-10. <https://doi.org/10.3390/ijerph17155590>
- Varabyova, Y. ve Schreyögg, J. (2013). International comparisons of the technical efficiency of the hospital sector: panel data analysis of oecd countries using parametric and non-parametric approaches. *Health Policy*, 112, 70-79. <https://doi.org/10.1016/j.healthpol.2013.03.003>
- World Health Organization (WHO). (2000). *The World Health Report 2000: Health Systems: Improving Performance*. World Health Organization. WHO Publication: Switzerland-Geneva.
- Wilson, K., Eyles, J., Ellaway, A., Macintyre, S. ve Macdonald, L. (2010). Health status and health behaviours in neighbourhoods: a comparison of Glasgow, Scotland and Hamilton, Canada. *Health & Place*, 16(2):331-338. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2009.11.001>
- Yeşilyurt, Ö. ve Salamov, F. (2017). Türk Devletleri Sağlık Sistemlerinde Etkinliğin ve Etkinliğe Etki Eden Faktörlerin Süper Etkinlik ve Tobit Modelleriyle Değerlendirilmesi, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 128-138.
- Yıldırım, H. H. ve Yıldırım, T. (2011). *Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Türkiye Sağlık Sektörü*. İmaj Yayınevi: Ankara.
- Yılmaz, G. (2018). Türkiye sağlık sisteminde reformlar ve siyasi transferi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 18(41), 179-206. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.36875>
- Yiğit, P. ve Kumru, S. (2019). Türkiye’de 2003-2016 yılları arasında temel sağlık göstergelerinin joinpoint regresyon yöntemi ile analizi. *Türkiye Klinikleri Biyoistatistik Dergisi*, 11(1), 47-65. <https://doi.org/10.5336/biostatic.2018-63898>

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Evaluation of Health System Performance in the Member States of the European Union and the Organization of Economic Development and Cooperation

Extended Abstract

1. Introduction

The aim of health systems is to improve the health status of the community receiving health services, to meet the expectations of the community from health service providers, and to financially protect the community against the costs of illness (Uğurluoğlu ve Çelik, 2005). The realization of this fundamental objective is closely related to the quantity and quality of healthcare services (Alatinga ve Williams, 2014). The aim of health systems encompasses all activities, institutions, and resources that directly develop, improve, or protect health. Healthcare systems require a strong financial structure, trained human resources, health information systems, facilities with physical and technical adequacy, and logistical support (WHO, 2000). In the classification of countries' levels of development, in addition to economic, social, and cultural factors, the structure of health systems is also used as an important criterion (Temür ve Bakırcı, 2008). In addition to health systems produced under health market conditions and provided by the state according to societal needs, and financed by the state, there are also hybrid health systems that implement health service production models involving both public and private service providers (Ertürk Atabey, 2012). The aim of this research is to measure the health system performance of European Union and OECD member countries using the OECD performance measurement approach in health system performance measurement through Data Envelopment Analysis. The relationship between the variables in the health system performance model, according to the efficiency scores obtained from this analysis, has been evaluated using Tobit Regression analysis. A ranking has been made among the efficient countries based on the super efficiency scores.

2. Method

This research is of a retrospective nature and covers the years 2011-2019. The data are taken from the OECD and Eurostat databases. According to the efficiency scores obtained through Data Envelopment Analysis, the relationship between the variables in the health system performance model was evaluated with Tobit Regression analysis. Furthermore efficiency ordering of health systems determined in help of super efficiency model. EMS and EViews programs were used to analyze the data. In the study, the input variables are life expectancy at birth, per capita physician visit rate and perceived health, per capita health expenditure, number of physicians, number of hospital beds, and public health insurance coverage. Analyses were conducted using the z standardized values of the variable calculated according to different scale types. Whether there is autocorrelation between the variables was evaluated using Spearman correlation analysis. Among the variables used in the study, the correlation between life expectancy at birth and the number of doctors ($r=0.918$), and the correlation between the public health insurance coverage rate and the number of doctors ($r=0.916$) are very high. To prevent this situation from causing autocorrelation, the number of physicians variable has been removed from the health indicators.

3. Results

Greece, Ireland, Norway, Poland, Slovenia, Spain, Sweden, and Estonia have achieved efficiency in their healthcare systems 9 times in variable and fixed scale types. The health systems of the Netherlands, Italy, Iceland, and Latvia have achieved performance efficiency 8 times in CRS and OE types, while Iceland and Ireland have reached performance efficiency 9 times in the VRS scale

type. Between 2011 and 2019, Estonia, Greece, Ireland, Norway, Poland, Slovenia, Spain, and Sweden achieved full performance levels in their healthcare systems. Among these countries, Estonia, Poland, Slovenia, and Greece have the Bismarck type of healthcare financing. Countries with the Beveridge financing type are Ireland, Norway, Poland, Slovenia, Spain, and Sweden.

The per capita physician consultation rate averaged 6.8 from 2009 to 2019. In the rate of doctor visits, Finland needs to achieve a 55% improvement in 2014, and Ireland a 7% improvement in 2017. In the Finnish healthcare system, long waiting times and cost-sharing are considered issues regarding the accessibility of healthcare services (Keskimäki et al., 2019). The risk factors for non-communicable diseases are unhealthy diet, insufficient physical activity, tobacco, and alcohol use. Alcohol consumption caused 16% of idle resources in Latvia in 2011. In EU countries, diseases caused by alcohol consumption are among the issues in public health and rank as the third leading risk factor for causes of death. According to 2012 data, the highest alcohol consumption is in Latvia, Estonia, and Austria (OECD, 2021).

Being able to respond to expectations from healthcare services reveals the extent to which healthcare service users can access healthcare services and the quality of the healthcare services they receive. Perceived health has been used in the study as a parameter evaluated by healthcare service users to assess the quality level of healthcare services. Perceived health is classified as poor-very poor, moderate, and good-very good. The perceived health level in healthcare systems needs to increase by 3% in Germany in 2014, by 29% in Austria and 27% in Lithuania in 2015, and by 21% in Portugal in 2019.

4. Discussion and Conclusion

In 2011-2019, the health systems of OECD and EU member countries Greece, Ireland, Norway, Poland, Slovenia, Spain, Sweden, and Estonia were determined to be effective at the performance level according to Data Envelopment Analysis. It has been determined that the Czech Republic, Denmark, Germany, and Austria health systems are not effective at the performance level in three scale types. According to Tobit Regression analysis, it was determined that only life expectancy at birth was effective on health system performance among the variables in the OECD health system performance measurement approach (excluding the number of physicians per capita).

In the upcoming research, it is planned to evaluate the OECD countries' health system performance measurement approach using time series analyses. With this research, which uses the OECD performance measurement approach in the evaluation of the health systems' performance of EU and OECD countries, it is aimed to contribute to the literature.

Araştırma Makalesi

Yapay Zekâ ve Uluslararası Ticaretin Bibliyometrik Analizi

Şüheda BARAN

İstanbul Ticaret Üniversitesi, DTE

sbaran@ticaret.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5176-7971

Öz

Yapay zekâ teknolojileri, bilgisayarların karmaşık problemleri çözme yeteneklerini artıran ve insan benzeri karar alma süreçlerini taklit eden çeşitli yöntemleri içerir. Bu çalışmada, uluslararası ticaret ve yapay zekâ ile ilgili bir bibliyometrik analiz yapılarak bu konudaki bilimsel üretkenliği ve etkinliği ölçmek, araştırma alanının gelişimini izlemek, bilimsel iletişim ağlarını tanımlamak ve literatürdeki boşlukları belirlemek amaçlanmaktadır. Araştırma sonucunda, araştırmacılara literatürdeki eğilimleri, önemli yayınları ve belirli alanlardaki uzmanları tanıma konusunda bilgi sağlamak hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda 1984-2024 yılları arasında Scopus veri tabanında yayımlanmış çalışmalar incelenerek elde edilen veriler VOSviewer ile haritalandırılmıştır. Başlık, özet veya anahtar kelimelerinde yapay zekâ ve uluslararası ticaret kavramları geçen toplam 486 çalışma araştırmaya dahil edilerek bibliyometrik analiz yapılmıştır. Sonuçlar uluslararası yazında 1984 yılından itibaren ilgili alanda yapılan çalışmaların giderek ivme kazandığını ortaya koymaktadır. Yayın türlerine bakıldığında; ilk sırada bildiriler, ikinci sırada araştırma makaleleri, üçüncü sırada ise kitap bölümlerinin yer aldığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Uluslararası ticaret, yapay zekâ, bibliyometrik analiz

JEL Sınıflandırma Kodları: F10, F19, O39

Bibliometric Analysis of Artificial Intelligence and International Trade¹

Abstract

Artificial intelligence technologies include a set of methods that enhance the ability of computers to solve complex problems and mimic human-like decision-making processes. This study aims to conduct a bibliometric analysis on international trade and artificial intelligence to measure scientific productivity and effectiveness in this field, track the evolution of the research area, identify scientific communication networks, and identify gaps in the literature. For this purpose, the studies published in the Scopus database between 1984 and 2024 were analyzed and the data obtained were mapped with VOSviewer. A total of 486 studies with the concepts of artificial intelligence and international trade in their titles, abstracts or keywords were included in the study and subjected to bibliometric analysis. The results reveal that the number of studies in the related field has been increasing with an increasing momentum since 1984 in the international literature.

Keywords: International trade, artificial intelligence, bibliometric analysis

JEL Classification Codes: F10, F19, O39

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 24.04.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 04.08.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Baran, Ş. (2024). Yapay zekâ ve uluslararası ticaretin bibliyometrik analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1036-1064. doi: 10.18074/ckuiibfd.1472735

1. Giriş

Günümüzün dinamik ve küreselleşmiş ticaret ortamında teknolojik ilerlemeler ve yapay zekâ gibi yenilikler, uluslararası ticaretin şeklini ve işleyişini derinden etkilemektedir. Teknolojik ilerlemelerin ve dijital dönüşümün etkisiyle birlikte, uluslararası ticaret sahnesi giderek daha karmaşık hale gelmektedir. Bu karmaşıklık, geleneksel ticaret modellerini ve süreçlerini dönüştürerek, işletmelerin ve ekonomilerin küresel rekabet ortamında nasıl pozisyon alacaklarını yeniden düşünmelerini gerektirmektedir (Adigwe vd., 2024). Dönüşümün merkezinde ise yapay zekâ gibi yenilikçi teknolojilerin yükselişi bulunmaktadır. Yapay zekânın yükselişi, iş dünyasında köklü değişikliklere yol açarak geleneksel ticaret modellerini yeniden tanımlamaktadır. Yapay zekâ veri analizi, öğrenme algoritmaları ve otomatik karar alma süreçleri gibi konularda önemli ilerlemeler sağlayarak, iş dünyasında devrim niteliğinde değişikliklere yol açmıştır (Loureiro, Guerreiro ve Tussyadiah, 2021). Bu bağlamda, uluslararası ticaretin ve yapay zekânın birbiriyle etkileşimi hem akademik hem de pratik düzeyde önemli bir araştırma alanı haline gelmiştir.

Yapay zekânın uluslararası ticaret üzerindeki etkileri, birçok farklı boyutta görülebilir. Öncelikle, yapay zekâ teknolojileri, uluslararası ticaret verilerinin analiz edilmesi ve ticaret işlemlerinin otomatikleştirilmesi gibi alanlarda önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu sayede, işletmeler daha verimli bir şekilde ticaret yapabilir, maliyetleri azaltabilir ve rekabet avantajı elde edebilirler (Ferencz, González ve García, 2022). Ayrıca, yapay zekâ tabanlı tahmin modelleri ve analitik araçlar, ticarete risk yönetimi ve stratejik planlama süreçlerinde kullanılarak, işletmelerin daha sağlam ve sürdürülebilir ticaret politikaları oluşturmalarına yardımcı olabilir (Igbinenikaro ve Adewusi, 2024).

Yapay zekânın gelişimi uluslararası ticareti çeşitli şekillerde etkileyecektir. Örneğin, yapay zekâ firmanın verimliliğini artırır, bu durum uluslararası ticaret için yeni fırsatlar sağlayabilir. Firmaların uluslararası pazarlara açılıp başarılı olabilmeleri için birtakım yetkinliklere sahip olmaları gerekmektedir. Bu yetkinliklerin en önemlilerinden birinin verimlilik olduğunu görülmektedir. Sabit maliyet nedeniyle uluslararası ticarete yönelebilen firmalar verimliliği en yüksek olanlardır (Andersson, Löf ve Johansson, 2008). Yapay zekâyı hızla kavrayarak iş modellerine entegre etmek, verimliliği büyük ölçüde artırabilir ve bu artan verimlilik, hızlı ve kaliteli üretimle birlikte ihraç edilecek ürünlerin maliyetlerini düşürerek elde edilen geliri yükseltebilir.

Yapay zekânın uluslararası ticaret üzerindeki etkileri, birçok farklı boyutta görülebilir. Öncelikle, yapay zekâ teknolojileri, ticaret verilerinin analiz edilmesi ve ticaret işlemlerinin otomatikleştirilmesi gibi alanlarda önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu sayede, işletmeler daha verimli bir şekilde ticaret yapabilir, maliyetleri azaltabilir ve rekabet avantajı elde edebilirler. Ayrıca, yapay zekâ tabanlı tahmin modelleri ve analitik araçlar, ticarete risk yönetimi ve stratejik

planlama süreçlerinde kullanılarak, işletmelerin daha sağlam ve sürdürülebilir ticaret politikaları oluşturmalarına yardımcı olabilir (Raza ve Khosravi, 2015). Bununla birlikte, yapay zekânın uluslararası ticarete etkileri sadece avantajlarla sınırlı değildir. Yapay zekâ teknolojilerinin yaygınlaşması, işgücü piyasalarında ve iş dünyasında yapısal değişikliklere neden olabilir. Özellikle, yapay zekâ destekli otomasyonun artmasıyla birlikte, bazı işlerin insanlar yerine makineler tarafından yapılması mümkün hale gelirken, bazı yeni iş fırsatları da ortaya çıkabilir. Bu durum, işgücü piyasalarının yeniden şekillenmesine ve işgücü becerilerinin yeniden tanımlanmasına yol açabilir (Benbya, Davenport ve Pachidi, 2020).

Yapay zekâ teknolojilerinin uluslararası ticaret üzerindeki etkilerinin derinlemesine incelenmesi hem akademik araştırmacılar hem de ticaret profesyonelleri için önemli bir araştırma alanı oluşturabilir. Yapay zekânın uluslararası ticarete etkilerini anlamak için çeşitli analitik çerçeveler ve metodolojiler kullanılabilir. Bu çerçeveler, yapay zekânın ticaretin farklı aşamalarında nasıl kullanılabileceğini, ticaret politikalarını nasıl şekillendirebileceğini ve küresel ticaretin dengesini nasıl değiştirebileceğini anlamamıza yardımcı olabilir.

Uluslararası ticaret ve yapay zekâ kavramlarına olan akademik ilginin artışının sistemli bir şekilde taranması, bilgi haritalaması yapılması ve yeni araştırmalar için fırsatlar sağlanması, bilimin ilerlemesine katkıda bulunacaktır. Bu araştırmanın hedefi, son yıllarda giderek artan araştırma ilgisine sahip olan uluslararası ticaret ve yapay zekâ kavramlarının uluslararası düzeyde gerçekleştirilen çalışmaların sistematik bir literatür taramasıyla değerlendirilmesidir. Bu amaçla, Scopus veri tabanı kullanılarak başlık, özet veya anahtar kelimelerinde uluslararası ticaret ve yapay zekâ terimlerinin bir arada yer aldığı toplam 486 çalışma tespit edilmiş ve bu çalışmalar bibliyometrik analiz için incelenmiştir.

Makalenin ilk bölümünde literatür taramasına yer verilerek yapay zekâ kavramına ve bu kavramın tanımına değinilerek yapay zekânın tarihsel gelişimi anlatılacaktır. İkinci bölümde uluslararası ticaret ve yapay zekâ kavramları birlikte ele alınacak ve yapılan çalışmalara yer verilecektir. Araştırma ve bulgular kısmında bibliyometrik analiz yapılarak veri seti görselleştirme, haritalama ve çok boyutlu analiz ile derinlemesine analiz edilecektir. Sonuç kısmında araştırmanın kısıtları ve gelecek çalışmalara yönelik önerilere yer verilecektir.

2. Literatür Taraması

Günümüzde, yapay zekâ kavramı sadece bilim kurgu filmlerinin veya romanlarının bir konusu olmaktan çıkıp, gerçek dünyada günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Çalışmanın bu başlığında, yapay zekâ ve uluslararası ticaret alanındaki araştırmalar konusunda yapılmış olan literatür taramasına yer

verilmektedir. Bu kapsamda ilk olarak yapay zekânın tanımı, ardından da yapay zekâya ilişkin literatürün tarihsel gelişimi hakkında bilgi verilmektedir.

2.1. Yapay Zekâ Kavramı ve Tanımı

Yapay zekâ teknolojileri, bilgisayarların karmaşık problemleri çözme yeteneklerini artıran ve insan benzeri karar alma süreçlerini taklit eden bir dizi yöntemi içerir. Derin öğrenme algoritmaları, büyük veri kümelerinden karmaşık desenleri tanımlama yeteneği ile öne çıkar. Doğal dil işleme sistemleri, insan dilini anlamak ve üretmek için bilgisayar tabanlı teknikler kullanır. Makine öğrenmesi, algoritmaların deneyimlerden öğrenme ve kendini geliştirme yeteneğine dayanır (Panch, Szolovits ve Atun, 2018).

Uluslararası ticarete yapay zekâ, iş süreçlerini iyileştirmek, verimliliği artırmak ve rekabet avantajı sağlamak için giderek daha fazla kullanılmaktadır. Yapay zekânın uluslararası ticaretteki rolü, otomatikleştirilmiş tedarik zinciri yönetimi, pazarlama stratejilerinin optimize edilmesi, müşteri ilişkileri yönetimi ve finansal tahminler gibi alanlarda görünür hale gelmiştir (Min, 2010). Yapay zekâ teknolojileri, şirketlerin rekabetçi kalması ve küresel pazarlarda ayakta kalması için vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir.

Yapay zekâ kavramı ilk olarak 1956 yılında John McCarthy tarafından ortaya atılmıştır. Genel olarak tanımlanacak olursa yapay zekâ, uyarıları algılayabilen ve bu uyarılara göre bir eylem geliştirebilen bir bilgisayar dalıdır. Bu alandaki en temel amaç insan zihnine uygun şekilde davranışlar gösteren teknolojik aletleri tasarlamaktır. Bu amaca uygun bir şekilde gerçekleştirilmiş olan programlar yapay zekânın bileşenlerini oluşturmaktadır (Winfield, 2020).

Yapay zekâ kavramı bilgi teknolojilerinden üretilmiştir. Yapay zekâ genel olarak robotik ve otomasyon gibi kavramlarla birlikte kullanılır. Oxford Sözlüğü, yapay zekâyı normalde insan zekâsı gerektiren durumları bir görev gibi yerine getirebilen bilgisayar sistemleri ve bunun üst düzeyde geliştirilmesi olarak tanımlamaktadır (Oxford Dictionaries, 2019).

Yapay zekâ teknolojisi günümüzün en hızlı gelişen teknoloji alanlarından birisidir. Bu alanda tasarlanan ürünlerin gün geçtikçe daha iyi bir duruma gelmesi bu alandaki kavramların gelişmelerle paralel olarak devamlı güncellenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle yapay zekâ konusunda araştırma yapanlar tanımlar ile çok fazla uğraşmak yerine yapay zekânın geliştirilerek bir adım ileriye taşınmasına yardımcı olmalıdır. Bu alandaki araştırma sayısı arttıkça yapay zekâ ile ilgili daha net tanımların ortaya çıkacağı kaçınılmaz bir gerçektir (Wang, 2019).

Yapay zekâ ürünlerinin odak noktası bir insanın zihni gibi çalışabilen ve bir uyarı aldığı anda kendi tepkilerini geliştirip ortaya koyabilen bir yapı oluşturmaktır.

Yapay zekânın bu alanda buna paralel olarak geliştirilen problemleri çözüme kavuşturma, öğrenme ve planlama yapmak gibi işlevlere sahip olduğu ve bu görevleri yerine getirebildiği görülmektedir. Geliştirilen ve hala gelişim aşamasında olan birtakım algoritmalar ile yapay zekâdan beklenen işlevlere sahip olması ve buna paralel olarak verilen görevleri başarılı bir şekilde yerine getirmesi sağlanmaktadır. Günden güne gelişen teknoloji ile gelişen cihazlarda yapay zekânın daha işlevsel bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Fallucchi, Coladangelo, Giuliano ve William De Luca, 2020).

Yapay zekâ her geçen gün hayatımızın her alanını etkisi altına almaktadır. Teknolojik cihazlarla yapılan haberleşmelerde ve bilgilerimizi bir başkasına aktarırken, gündelik hayatımızda teknolojinin gelişmesiyle rutinleştirdiğimiz işlerin çoğunda algoritmalarından yararlanıyoruz. Günümüzde neredeyse kullandığımız tüm aletler yapay zekânın ve insanların iş birliği ile meydana gelmektedir (Kurzweill, 2019, s. 134).

Yapay zekâ, uluslararası ticaretin de etkisiyle ekonomik büyümenin türünü ve kalitesini etkileyecektir. Örneğin, yapay zekânın hizmet ekonomilerine geçişi hızlandırması muhtemeldir. Bu, yapay zekânın etkisine ilişkin endişelerin bir sonucudur. Yapay zekânın otomasyonu genişletmesi ve imalat alanlarındaki düşük vasıflı, mavi yakalı işçiler için iş kayıplarını hızlandırması muhtemeldir. Buna paralel olarak, yapay zekâ üretime değer katmak için kullanıldıkça belirli işçi becerilerini de yükseltecektir. Bu durum, hizmetlerin üretimdeki ve uluslararası ticaretteki payının daha da artmasına yol açabilir (Acemoğlu ve Restrepo, 2018). Yapay zekânın en önemli özelliklerinden birisi olan derin öğrenme özelliği herhangi bir iş gücü gerektirmeyen işleri gerçekleştirmesini mümkün hale getirir. Bu özellik sayesinde hayal edilen ve ütopya gibi görünen birçok görevin günümüzde gerçekleştiği ve yapay zekâ tarafından makineler ile yapılabildiği görülmektedir. Herhangi bir insana ihtiyaç duymadan sadece makineler ile yapılan işler iş gücü kullanım alanında da değişmelere neden olmaktadır. Yapay zekânın sunduğu bu olanaklar iş dünyasındaki istihdam dengelerini değiştirebilecek özelliğe sahiptir (Lu, Yujie, Min, Hyoungseop ve Seiichi, 2018).

Son zamanlarda yapay zekânın çok hızlı bir şekilde yükselmesi beraberinde çok fazla tartışmayı getirmektedir. IBM CEO'su Ginny Rometty, yapay zekâ alanındaki teknolojik gelişmelerin insan zekâsı üzerinde olumlu etkileri olduğunu ve insan zekâsını geliştirdiğini öne sürmüştür. Bunun insanlar ile makineler arasında bir uyum ve iş birliği olduğunu ifade etmiştir (Duan, Edwards ve Dwivedi, 2019). Stephen Hawking ise yapay zekânın geliştirilerek çok yüksek seviyelere ulaşmasının insan ırkı üzerinde bir tehdit olduğunu ve insan ırkının sonunun gelebileceğini ileri sürmüştür (Cellan-Jones, 2014). Bill Gates de yapay zekâ alanındaki bu gelişmeler karşısında insanların bu durumu dikkate almaları gerektiğini dile getirmiştir (Rawlinson, 2015).

2.2. Yapay Zekâ Literatürünün Tarihsel Gelişimi

Yapay zekânın tarihi antik çağlarda bilinç ve zihin özellikleri yüklenmiş yapay varlıkların hikâyeleri ile başlamaktadır. Walter Pitts ve Warren McCulloch tarafından 1943 yılındaki çalışmalarla yapay zekânın temelleri atılmıştır. Bu çalışmaların sonucu olarak yapay zekânın insan beynindeki nöronlarla ilişkili olduğunu ve yapay zekânın nöronları taklit ederek çalıştığı görülmektedir (Kambur, 2020). McCorduck'a göre (2004) yapay zekâ, mitolojideki tanrıları taklit etme isteğiyle başlamıştır.

Yapay zekânın tarihsel gelişimi, bilgisayar biliminin ve teknolojinin ilerlemesiyle yakından ilişkilidir. Alanın temellerine katkı 1950'lerin başlarında Alan Turing'in "Makinaların İşleyişi ve Zekâ" adlı makalesiyle sağlanmıştır. Ardından, 1956'da Dartmouth Konferansı, yapay zekânın resmi doğuşunu işaret etmiştir. Bu konferansta, John McCarthy, Marvin Minsky, Nathaniel Rochester ve Claude Shannon gibi öncü bilim insanları, yapay zekâ alanının temellerini oluşturan ilk kavramları tartışmışlardır.

Yapay zekâ insanların beyinlerinde olan bağların işleyişi incelenerek bunun makinelerde meydana getirilmesi hususuna dayanmaktadır. Bu alanda yapılan ilk araştırmalarda nöral bağların olumlu bir şekilde kurulabildiği görülmüştür (Fuchs ve Reichert, 2018).

1960'lı yılların başında Massachusetts Institute of Technology (MIT), yapay zekâ alanında araştırmalar yapan ve bu araştırmalar için önde gelen bir merkez haline gelmiştir. Yapay zekâ projesi Marvin Minsky ve John McCarthy tarafından başlatılmıştır. Bununla beraber araştırmalarını daha da ilerletmek isteyen John McCarthy 1963 yılında Stanford Üniversitesinde "Yapay Zekâ Laboratuvarı" kurmuştur (Oumayma Sarı, 2022, s. 45). 1969'da Washington'da gerçekleştirilen konferans ile "Yapay Zekâ" ifadesi tüm sisteme duyurulmuştur (Kornienko, Kornienko, Fofanov ve Chubik, 2015, s. 589).

Yapay zekâ alanındaki çalışmaların ilk aşamasında gelişim seviyesi çok sınırlı olarak ilerlemektedir. Bunun en temel sebebi insanların makinelerin insan zihnine yaklaşabileceği fikrine önyargı ile bakmalarıdır. Bu sebeple araştırmalar olması gerekenden daha yavaş bir şekilde ilerlemiştir. Günümüze geldiğinde ise bu önyargıların yersiz olduğu ve makinelerin insan zihnini büyük bir ölçüde taklit edebildiği net bir şekilde görülmektedir. Günümüze kadar gelen süreçteki bu gelişim hala birçok kişi tarafından çok şaşırtıcı olarak nitelendirilmektedir (Tegmark, 2017, s. 32).

1970'li yıllarda yapay zekâ alanındaki gelişmeler göz önüne alındığında sakin bir dönem geçmiştir. Yapay zekâ alanında çok az yol katedilmiş ve İngiltere'nin yayınladığı Lighthill raporu, yapay zekânın öncelik verilmesi gereken bir araştırma alanı olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu olumsuz durum yapay zekânın

gelişmesini yavaşlatmıştır (Finlay ve Dix, 2020, s. 15). 1970'li yılların sonlarında yapay zekâ alanında gelişmeler artış göstermiştir. Çok uzun bir evrim süreci geçiren yapay zekâ kimya, bilgisayar sistemleri ve tıp alanında ilk işlevini gerçekleştirmiştir. Buna paralel olarak yapay zekânın potansiyelinin yüksek olduğu ve karlı uygulamalar ile finansman artışına kısmen de olsa destek olabileceğinin ilk sinyalleri verilmiştir (Garnham, 1988, s. 145).

1980'li yıllara gelindiğinde ise makinelere olan ilgi artmış ve makine öğreniminin daha popüler hale geldiği görülmektedir. O dönemde geliştirilen yapay zekâ ile bilgisayarların işlevleri artmış ve basit görevleri yerine getirme konusunda belli bir başarıya ulaşmışlardır. Yapay zekâ alanına duyulan ilgi arttıkça bununla paralel olarak çalışmalar da artmış ve üretilen makineler daha işlevsel hale gelmiştir (Hong, 2019, s. 72).

Son 20 yılda yapay zekâ alanında önemli oranda gelişmeler yaşanmış ve kullanım alanları çok genişlemiştir. Günümüzdeki yapay zekâ kullanılan cihazlar çok karmaşık olan işleri yapabilmekte ve öğrenebilme yetisine sahiptir. Konuşma ve anlama alanında yapılan çalışmalar ile makinelerin kelimeleri anlama ve buna uygun cevaplar verme görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirebildikleri görülmektedir. Bu gelişmeler çok açık bir şekilde yapay zekâ ile insan beyni arasında bir iletişim olduğunu da göstermektedir (Kaplan ve Haenlein, 2019, s. 15).

3. Uluslararası Ticaret ve Yapay Zekâ

Yapay zekâ, günümüzün hızla değişen ve karmaşıklaşan dünyasında giderek daha önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle uluslararası ticaret alanında, yapay zekâ tabanlı sistemlerin kullanımı, iş süreçlerini optimize etme, verimliliği artırma ve rekabet avantajı sağlama potansiyeline sahiptir. Yapay zekâ teknolojileri, büyük veri analitiği, makine öğrenimi ve derin öğrenme gibi alanlardaki gelişmeler sayesinde, işletmeler artık karmaşık ticaret ortamlarında daha iyi kararlar alabilir, riskleri azaltabilir ve yeni fırsatları keşfedebilir. Bu başlıkta, yapay zekâ ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiye odaklanacak ve konuyla ilgili mevcut alanyazınını taranacaktır.

Agrawal ve diğerlerinin 2018 yılında yapmış oldukları çalışmada yapay zekânın birçok sektörü etkileyen bir teknoloji olduğuna değinerek kaliteye göre fiyat tahminlerindeki düşüşün ticaret politikalarını nasıl etkileyeceği hakkında analizler yapmışlardır. Sübvansiyonlar, fikri mülkiyet politikaları üzerinde yapay zekânın büyük ölçüde etkileyeceği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, yapay zekâ yayıldıkça, istihdam, eşitsizlik ve rekabet üzerinde etkileri olacağını ve bu etkilerin ele alınmasının eğitim politikasının, sosyal güvenlik ağının ve antitröst politikalar üzerinde rol oynayacağını belirtmişlerdir.

Goldfard ve Trefler (2018), yapay zekâ ekonomisinin uluslararası boyutlarını incelemişlerdir. Ticaret teorisinin, karşılaştırmalı üstünlüğün temelinde ölçek, rekabet ve bilgi yaratımı ile bilgi yayılımının boyutları açısından yapay zekânın temel özelliklerini incelemişlerdir. Buna ek olarak, yapay zekâ bağlamında uygun bir uluslararası ticaret modelinin özelliklerini açıklamışlardır. Ölçek ekonomisi ve kapsam ekonomisinin yapay zekâ teknolojileriyle daha fazla önem kazanacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Meltzer (2018) tarafından yapılan bir çalışmada, uluslararası ticaret üzerinde etkisi olmasına ve veri analitiği ve çeviri hizmetleri gibi alanlardaki belirli uygulamaların ticaretin önündeki engelleri azaltmasına rağmen, verilere küresel erişimin olmaması nedeniyle zorlukların devam ettiği belirtilmektedir.

Brynjolfsson, Hui ve Liuy (2019) ise makine çevirisinin uluslararası ticarete etkileriyle ilgili yapmış oldukları çalışma sonucunda, yeni bir makine çevirisi sisteminin kullanılmaya başlanmasının, ilgili platformdaki uluslararası ticareti önemli ölçüde geliştirdiğini ve ihracatı %10,9 oranında artırdığını tespit etmişlerdir.

Aynı şekilde, Lohmann (2011) ve Molnar (2013) da dil engellerinin ticareti engelleyici olabileceğini savunmuşlardır. Ayrıntılı dilbilimsel verileri kullanan ve yeni oluşturulan bir değişken olan Dil Engeli Endeksi, dil engellerinin ikili ticaretle önemli ölçüde negatif ilişkili olduğunu göstermek için kullanılmaktadır. Yeni oluşturulan Dil Engeli Endeksi, ticareti etkileyen dilsel faktörlerin daha eksiksiz bir ölçüsünü vermektedir. Ticaretin çekim modelinin tahmini, dil engellerinin ikili ticaret için önemli bir caydırıcı unsur olduğunu göstermektedir. Lohmann (2011) Dil Engeli Endeksindeki %10'luk bir artışın iki ülke arasındaki ticaret akışında %7-%10 arasında bir düşüşe neden olabileceği sonucuna varmıştır. Egger ve Lassman, 2012 yılında yapmış oldukları çalışmalarında uluslararası ticarete çekim modellerinin ortak (resmi veya konuşulan) dilin ikili ticaret üzerindeki etkisini tahmin etmek için sıklıkla uygulandığından bahsetmişlerdir. 81 akademik makaleden oluşan çalışmalarında, toplanan 701 dil etkisine dayanan bir meta-analiz sunmuşlardır. İlgili çalışmada ortalama olarak, ortak (resmi veya konuşulan) bir dil ticaret akışlarını yüzde 44 oranında artırdığı sonucuna varmışlardır.

Zukrowska (2021) da yazmış olduğu makalede yapay zekânın ekonomi ve ticaret üzerinde derin bir etkisi olacağını savunmuştur. Qi, Shen ve Xu'ya göre, e-ticaret tedarik zinciri modelinin dağıtım yolunu optimize ederek uluslararası ticaret ortamında lojistik dağıtım verimliliğini arttırmaktadır. Yapmış oldukları çalışmaların sonucunda, dijital ve elektronik gelişimin lojistik yönetim sistemlerinde kullanılmasının dağıtım verimliliğine büyük ölçüde katkı sağlayacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Literatür genel olarak ele alındığında yapay zekâ ve uluslararası ticareti ele alan çalışmaların büyük çoğunluğunda yapay zekânın ticareti olumlu etkileyeceği sonuçlarına ulaşılmıştır. Yapay zekâ, ticaret alanında birçok yerde kullanılmaktadır. Yapay zekâ sistemleri, talebi tahmin ederek, envanterleri düzenleyerek, tedarik zinciri verimliliğini artırarak ve paketleri takip ederek depo kullanımını en üst düzeye çıkarabilir. Ticari ürün tanımlarını okuyup anlayarak, şirketlerin gümrük prosedürlerini ve vergilerini keşfetmelerine yardımcı olmak için bunları Harmonize Sistem kodlarına göre sınıflandırabilir.

Yapay zekâ bilgi yoğun bir disiplindir, bu nedenle modellerini ve algoritmalarını oluşturmak için uzmanlık becerisine ihtiyaç vardır. Sınır ötesi uzman hareketinin sağlanması, en iyi veri bilimcilerine erişimi artırabilir. Yapay zekâ sistemleri için birincil girdi olan veri hareketi de çok önemli olacaktır. Bir işletmenin yapay zekânın temelini oluşturan algoritmalar üretmesi ve bunları kendi pazarında kullanmasındaki amaç, kendi sektöründeki diğer işletmelerin önüne geçmek ve kâr marjını artırmaktır (Çelen ve Baran, 2021).

Hava ve deniz taşımacılığında planlamayı iyileştirmek, yük alanını ve kapasitesini optimize etmek ve gerçek zamanlı bilgileri analiz etmek için kullanılmaktadır. Yapay zekâ sayesinde üretkenlik artmaktadır ve bu sayede ihracat da artmaktadır. Yapay zekânın tedarik zinciri verimliliğini artırma potansiyeli ticareti de artırmaktadır (Kang, Zhao, Chen, Guo, Mu ve Wang, 2022).

Ayrıca çevreyi koruma açısından da yapay zekâ sayesinde olumlu gelişmeler olmaktadır. Lojistik operasyonlarını optimize ederek tedarik zincirlerindeki sera gazı emisyonlarını azaltabilir. Firmaların üretim maliyetlerini düşürmelerine ve tüketici talebine daha hızlı yanıt vermelerine yardımcı olabilir. Daha fazla lojistik verimlilik, daha iyi arz-talep bağlantıları ve daha az dil engeli yardımcı olabilir (Aylak, Oral ve Yazıcı, 2021). Gümrük ve diğer sınır kurumlarındaki yapay zekâ da sınır ticareti maliyetlerini azaltabilir.

Ticaret ve ticaret politikası her aşamada mallara, hizmetlere, insanlara ve verilere erişimi kolaylaştırabilir. Fikri mülkiyetin korunması veya uluslararası standartlar gibi diğer politika disiplinleri de önemlidir. Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) ekipmanlarına yönelik tarifeler, akıllı telefonlar da dahil olmak üzere gerekli donanım ve nihai tüketim mallarına erişimi ve bunların fiyatlandırılmasını etkileyebilir. Telekomünikasyon ve bilgisayar hizmetleri gibi BİT hizmetleri, yapay zekâ sistemleri geliştirmek için gereken iletişim ağlarının kurulmasında çok önemli bir rol oynamaktadır (Gil vd., 2002).

Yapay zekâ ve uluslararası ticaret konularındaki mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve bu literatüre makalede yer verilmiştir. Ancak, literatür taraması sırasında bu iki kavramı birlikte ele alan bir bibliyometrik analiz çalışmasına rastlanmamıştır. Bu eksiklik, yapay zekâ ve uluslararası ticaretin kesişim noktalarındaki araştırma boşluklarının belirlenmesi ve bu alandaki

gelecekteki araştırmalar için yeni yönler tayin edilmesi açısından önemli bir fırsat sunmaktadır.

Özetle, literatürde yapay zekâ ile uluslararası ticaret ilişkisini inceleyen çeşitli araştırmalar mevcuttur. İki kavramın birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğu aşikardır. Gerek küresel tedarik zinciri sürecinde gerek dış ticaret iletişimde gerekse üretim aşamasında dahi yapay zekânın etkileri yadsınamayacak ölçüde mevcuttur. İlgili literatür göz önünde bulundurulduğunda uluslararası ticaretin gelişimi için yapay zekânın oldukça önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat yapılan araştırmaların yetersiz kaldığı noktalar da mevcuttur. Teorik çalışmaların yanı sıra uygulamaya yönelik çalışmaların sayısının artması teoride kabul gören yargıların pratik ile uyumlu olup olmadığını görölmesini sağlayacaktır.

3.1. Ticari Yapay Zekâ Uygulamaları

Ticari yapay zekâ uygulamaları, iş dünyasında giderek daha fazla önem kazanan bir alan haline gelmiştir. Bu uygulamalar, işletmelerin verimliliğini artırmak, müşteri deneyimini iyileştirmek, pazarlama stratejilerini optimize etmek ve operasyonel süreçleri otomatikleştirmek gibi çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Bu bağlamda, akademik araştırmalar ticari yapay zekâ uygulamalarının işletmeler üzerindeki etkilerini, yaygın kullanım alanlarını ve gelecekteki potansiyellerini incelemektedir.

Yapay zekâ, küresel değer zincirlerinin gelişimi ve yönetimi üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Önümüzdeki dönemdeki eğilimlerin tahmin edilmesi ve tedarik zinciri riskinin daha etkin bir şekilde yönetilmesi gibi alanlarda yapay zekânın kullanımı artabilir. Bu teknolojiler, işletmelerin karmaşık ve dağınık üretim süreçlerini daha etkin bir şekilde yönetmesine yardımcı olabilir, bu da küresel değer zincirlerinin genel verimliliğini artırır. Örneğin, yapay zekâ, depo yönetimi, talep tahmini ve üretim süreçlerinin optimize edilmesi gibi alanlarda işletmelere önemli avantajlar sağlamaktadır. Robotik sistemlerin kullanımı, paketleme ve envanter yönetimi gibi alanlarda üretkenliği artırabilir. Ayrıca, yapay zekâ, tedarik zinciri boyunca varlıkların fiziksel denetimini ve bakımını iyileştirmektedir (Turgut, 2023).

Küresel değer zincirlerinin gelişimi, yapay zekâ temelli akıllı üretim uygulamalarının benimsenmesiyle daha da ivme kazanabilir. Endüstri 4.0 gibi yaklaşımlar, makineleri, malzemeleri ve müşterileri birbirine bağlayarak üretim süreçlerini daha akıllı hale getirmeyi hedefler. Bu, fabrika düzeyinde öngörölü makinelerin ve kendi kendine bakım kapasitelerinin artırılmasını sağlar ve tedarik zinciri boyunca şirketler arasında daha kapsamlı iletişimi mümkün kılar. Bu gelişmeler, küresel değer zincirlerini güçlendirir ve genişletirken, hizmet tedarikçilerinin daha spesifik katılımını sağlayabilir. Bununla birlikte, yapay zekâ, üretimin yerelleştirilmesine de katkıda bulunabilir. Otomasyonun artması ve 3D baskının yaygınlaşması, genişletilmiş tedarik zincirlerine olan ihtiyacı azaltabilir

ve böylece üretimin yerleştirilmesine yönelik eğilimleri güçlendirebilir (Mhlanga, 2021).

Yapay zekânın üretkenliği artırdığı durumlarda, bu durum firmaların daha rekabetçi olması nedeniyle daha fazla ticarete yol açmaktadır. Yapılan çalışmalarda, yapay zekâ kullanımında en usta olan firmaların, yapay zekâyı benimsemeyen firmalara göre daha üretken olduğu sonucunda varılmaktadır. Yapay zekâ ayrıca daha fazla ürün çeşitliliğini ve ticareti sağlamaktadır (Sun ve Trefler, 2023). Mal ticareti söz konusu olduğunda, yapay zekâ uluslararası ticaret sürecini de daha verimli hale getirmektedir. Bu, yapay zekânın gelişmiş envanter yönetimi, tedarik zinciri optimizasyonu ve gümrükleme için kullanılmasıyla gerçekleştirilebilir. Yapay zekâ, işletmelerin büyük miktarda veriyi analiz etmesini ve doğru tahminlerde bulunmasını sağladığından, bu durum üçüncü ülkelerdeki talebin daha iyi tahmin edilmesine, üretim ve lojistiğin optimize edilmesine ve fiyatlandırma, envanter seviyeleri ve pazar eğilimleri hakkında daha bilinçli kararlar alınmasına destek sağlamaktadır (Melitz ve Redding, 2014).

Yapay zekâ destekli çeviri hizmetleri dijital platformları daha ticaret dostu hale getirmektedir. Ticaretin kolaylaştırılması, yapay zekânın ticaret belgelerini dijitalleştirme çabalarını tamamlayarak ticareti olumlu yönde etkilemesi beklenen bir başka alandır (UNECE, 2023). Yapay zekâ destekli sistemler sayesinde ticaret belgeleri analiz edilebilmektedir, ayrıca ürünlerin yönetmeliklere uygunluğunu doğrulanarak hileli faaliyetler tespit edilmektedir. Bu sayede, ticari sevkiyatların risk temelli hedeflenmesi iyileştirilmektedir (World Trade Organization (WTO) ve World Customs Organization (WCO), 2022). Sonuç olarak ticarete yapay zekâ kullanımı idari yüklerin azaltılmasına, güvenliğin artırılmasına ve uluslararası ticaret kurallarına daha iyi uyulmasına yardımcı olacaktır.

Diğer bir taraftan yapay zekâ, uluslararası ticaret müzakerelerinden elde edilen sonuçları iyileştirmek için de kullanılma potansiyeline sahiptir. Örneğin, ticaret müzakerelerine bağlı sonuçlar, çeşitli ticari serbestleşme biçimleri altında büyüme yolları ve bu sonuçların ticaret engellerinin farklı oranlarda azaltıldığı çok oyunculu bir senaryoda nasıl etkilendiği ve müzakereye taraf olmayan ülkelerin ticaret tepkisinin tahmin edilmesi dahil olmak üzere, farklı varsayımlar altında her bir müzakere ortağının ekonomik yörüngelerini daha iyi analiz etmek için yapay zekâ kullanılabilir (Jones, 2023).

Bilim ve teknoloji politikaları her ülkenin iktisadi kalkınma planları arasında yer almaktadır. Teknolojideki politika terimi II. Dünya Savaşı'ndan çok kısa bir süre önce ve savaş sırasında gündeme gelmiştir. İlk etaptaki uygulamaların esasında, stratejik ve askeri amaçlar için teknolojik ve bilimsel gelişmelerin yönlendirilmesi bulunmaktadır. Teknoloji ve bilimden, toplumsal refah ve kalkınma amaçlanarak sistemli bir şekilde faydalanma düşüncesi, savaştan hemen sonra, ekonomideki teorik yeniliklerin de katkılarıyla yayılmıştır (Türkcan, 2006); bu sayede, teknoloji ve bilim, endüstrileşme ve ekonomi stratejilerinin yeni bir ögesi haline

almıştır. Teknolojide izlenen politika, teknolojik kabiliyeti daha da geliştirmek, teknolojinin yönünü ve sürecini yönetip buna destek olmak için hükümetlerin faydalandığı araçlar bütünü veya teknolojideki değişimin sürecini etkilemek maksadıyla ekonomide kamu müdahalesini içeren politikaların tamamı şeklinde tanımlanabilir (Kim, 1998). Bilim politikaları, bilimin hükümet bünyesinde kurumsallık kazanarak devlet tarafından yapılan veya devlet tarafından üretilmesi dahi üretimi teşvik edip sübvansane ettiği ve bu üretim için hukuki zemin hazırladığı politikalarıdır (Erat ve Arap, 2016).

Bilim ve teknoloji politikası, bilimsel, teknolojik ve inovatif faaliyetlerin toplumsal bir gaye istikametinde yönlendirilmesi ve kontrol edilmesi için çeşitli seviyelerde politikalar tasarlanıp uygulanmasıdır. İşletme seviyesindeki bir şirket stratejisi içindeki inovatif çalışmalarından, bir ülkenin ve/veya ülkeler topluluğunun bilim ve teknoloji politikasının meydana getirilip getirilmemesine ilişkin tüm amaçlar ve politikalar diğer politikalarla iç içe olmak mecburiyetindedir (Türkcan, 2009).

Yapay zekâ sistemleri, birimler arasında kusursuz bilgi akışı ve bağlantılar sağlamak için yüksek performanslı bilgi işlem ekipmanı, veri sensörleri, iletişim birimleri ve yeterli ağ ekipmanı gerektirir (Achar, 2015). Yapay zekânın hükümetlere daha iyi politikalar oluşturmada nasıl yardımcı olabileceğine daha fazla dikkat edilmelidir. Doğal afetler, siber saldırılar veya sağlık krizleri gibi uluslararası ticareti etkileyen beklenmedik olayların sayısının artması bağlamında, yapay zekâ gerçek zamanlı verileri analiz etmek ve ekonomik aktörlere ve politika yapıcılara daha zamanında ve ayrıntılı bilgi sağlamanın yanı sıra belirsizliğin veya belirli şokların etkisini anlamaya yardımcı olmak için değerli bir araç haline gelebilir. Buna ek olarak, gerçek zamanlı ekonomik faaliyetleri izlemek için yüksek frekanslı verilere sahip makine öğrenimi algoritmaları kullanılmaktadır (Ontañón, Barriga, Silva, Moraes, ve Lelis, 2018).

Özetle, yapay zekâ, ticaret alanında önemli bir rol oynamaktadır. Bu teknolojiler, talep tahmini, envanter yönetimi, tedarik zinciri optimizasyonu ve pazarlama gibi alanlarda işletmelerin verimliliğini artırabilir. Ancak, bu uygulamalar işgücü piyasasında ve iş süreçlerinde değişikliklere neden olabilir, bu da uygun politika ve düzenlemelerin gerekliliğini vurgular. Sonuç olarak, yapay zekâ ticaretin verimliliğini artırabilir ancak doğru kullanım ve yönetim önemlidir.

4. Yöntem ve Bulgular

4.1. Araştırmanın Yöntemi

Bibliyometrik haritalama, araştırmacıların belirli bir alanda yapılan çalışmalarını yazarlar, konular, kurumlar, atıflar, ortak atıflar gibi detaylı bilgiler üzerinden analiz etmelerine olanak sağlayan bir yöntemdir (Abdullah, 2021). Bu yöntem, uygulamalı matematik, bilgi bilimi ve bilgisayar bilimi gibi disiplinler arası

alanları kapsayarak bilgi metrolojisinin yeni bir gelişimi olarak kabul edilmektedir (Cheng, Tang, Dong, Liu, Jiang ve Liu, 2021).

Bu çalışmada, Scopus veri tabanından elde edilen veriler kullanılarak sosyal bilim araştırmalarındaki bibliyometrik haritalamanın VOSviewer ile nasıl uygulandığı incelenmiştir. Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki belgelerin veya yayınların çeşitli özelliklerinin (örneğin, yazar sayısı, yayınlandığı dergi, konu, yayın tarihi vb.) niceliksel olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecini ifade eder (Yılmaz, 2017). Bu çalışmada, yapay zekâ ve uluslararası ticaretle ilgili akademik araştırmalar, bibliyometrik göstergeler açısından incelenerek mevcut durumun tespiti amaçlanmıştır. Bibliyometrik analizler için çeşitli araçlar mevcuttur ve bu çalışmada, VOSviewer programı tercih edilmiştir. VOSviewer, Leiden Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Çalışmaları Merkezi (CWTS) tarafından geliştirilmiş olan bir yazılımdır ve bilimsel literatürün bibliyometrik analizinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Arruda, Silva, Lessa, Proença ve Bartholo, 2022). ATLAS.ti, ve NVivo gibi diğer nitel veri analizi yazılımları, metin madenciliği ve nitel veri kodlama süreçlerinde etkin olsalar da, bibliyometrik analiz ve atıf ağları oluşturma konusunda sınırlı kalmaktadırlar. Yazılım, eş-oluşum, bibliyografik bağlantı, ortak atıf ve ortak yazarlık gibi bibliyometrik ilişkileri görselleştirme ve analiz etme özelliklerine sahiptir. Bu araştırmanın odaklandığı bilimsel yayınların ve yazarların arasındaki ilişkileri derinlemesine incelemeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca, veri setlerinin derinlemesine analizi için görselleştirme, haritalama ve çok boyutlu analiz imkânı sunmaktadır. VOSviewer programının işlevsellik açısından uygun olduğu kabul edilmiş ve bu program üzerinden bibliyometrik analizlerin gerçekleştirilmesine karar kılınmıştır.

Bu çalışmada bibliyometrik analiz için Scopus veritabanı tercih edilmiştir. Scopus, Elsevier tarafından geliştirilen ve geniş kapsamlı, multidisipliner bir veri tabanı olup, dünya genelindeki akademik dergileri, konferans bildirilerini ve kitapları kapsamaktadır (Burnham, 2006). Scopus'un tercih edilmesinin başlıca nedeni, veri kapsamının genişliği ve güncelliğidir; yaklaşık 70 milyon kayıt ve 1.4 milyondan fazla atıf içermektedir. Ayrıca, Scopus, güçlü bibliyometrik araçları ve analiz yetenekleri ile bilimsel literatürün kapsamlı bir şekilde incelenmesine olanak tanır. Web of Science, PubMed ve Google Scholar gibi diğer veri tabanları da önemli kaynaklar olmasına rağmen, Web of Science daha çok doğal ve sosyal bilimlerde yoğunlaşmışken, PubMed sadece biyomedikal literatürü kapsamaktadır. Google Scholar ise daha geniş bir yelpazeye sahiptir ancak veri kalitesi ve tutarlılığı açısından sınırlamalar içermektedir. Bu nedenlerle, araştırmamızda hem kapsam genişliği hem de veri kalitesi açısından en uygun seçenek olan Scopus veritabanı kullanılmıştır.

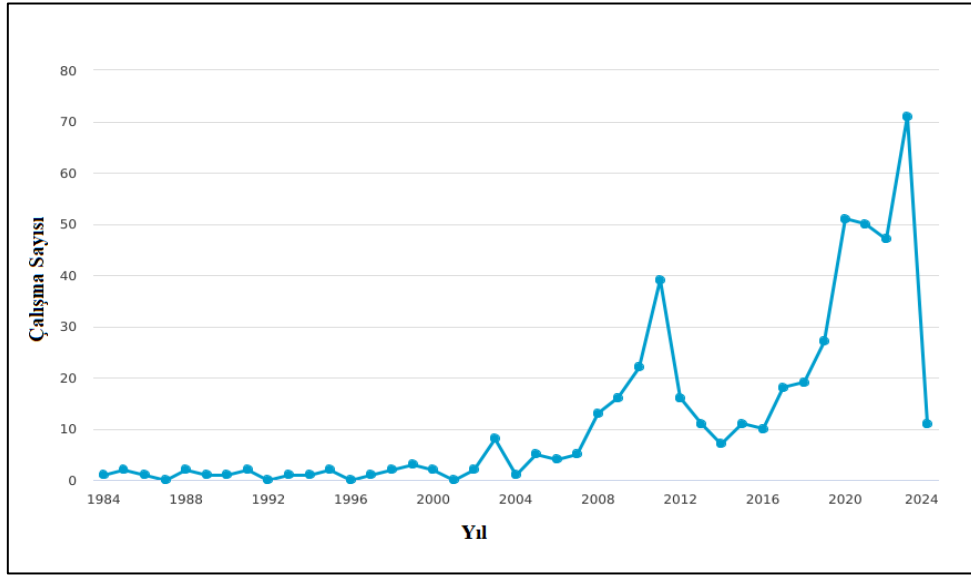
17.03.2024 tarihinde, “international trade (uluslararası ticaret)” ve “artificial intelligence (yapay zekâ)” anahtar sözcükleriyle Scopus'ta “başlık-öz-anahtar kelimeler” seçilerek yapılan aramada 486 sonuca ulaşılmıştır.

4.2. Bulgular

Makalenin bu başlığında bibliyometrik analiz sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır. Başlık, özet ve anahtar kelimelerinde uluslararası ticaret ve yapay zekâ terimlerinin birlikte yer aldığı çalışmaların yıllar içerisinde izlediği trend gösterimine sayı ve yıl bakımından Şekil 1’de yer verilmiştir. Buna göre, başlık-öz-anahtar kelimelerinde uluslararası ticaret ve yapay zekâ kavramları bir arada kullanılarak gerçekleştirilen ilk araştırmanın 1984 yılına dayandığı görülmektedir. 2008 yılına kadar yayımlanan çalışma sayısının çift haneli sayılara ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Buna karşın 2008 ve takip eden yıllarda özellikle 2023 yılında başlık-öz-anahtar kelimelerinde yapay zekâ ve uluslararası ticaret kavramlarının birlikte yer aldığı çalışmalarda dikkat çekici bir ivmeye ulaşıldığı görülmektedir. Araştırmalarda ele alınan bu kavramların ilk 14 yılda araştırmalarda düşük sayıdaki kullanımı, 2008 yılı akabinde yapay zekâ araçlarının uluslararası ticaret sahasında özellikle küresel tedarik zinciri safhasında işlevselliğinin artmasıyla yükselmeye başlamıştır.

Yıllara göre en eski 1984 ve en yeni 2024 olmak üzere farklı disiplinlerden 296 bildiri başta olmak üzere, 133 makale, 16 kitap bölümü, 15 inceleme, 10 konferans derlemesi, 6 kitap, 1 mektup, 1 editoryal yazı türünde eserlere ulaşılmıştır. 8 adet çalışmanın ise geri çekilmiş olduğu görülmüştür.

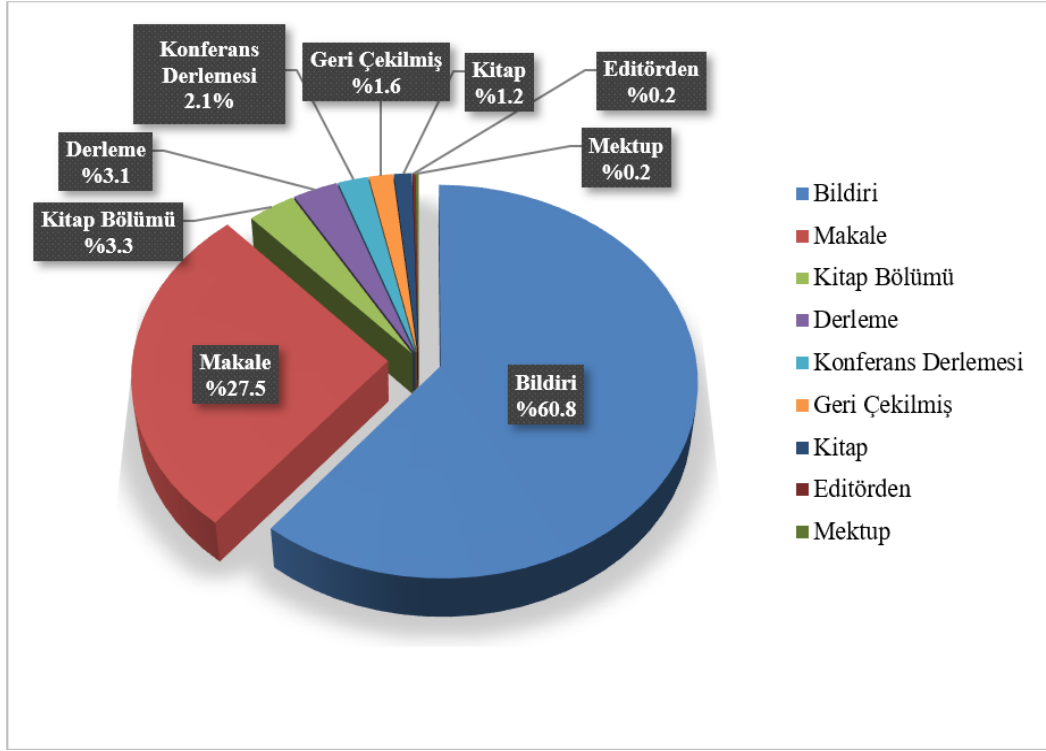
Disiplinler açısından çalışmaların çoğunluğu bilgisayar bilimleri (305) olmak üzere, mühendislik (169), matematik (93), işletme, yönetim ve muhasebe (81), iktisat, ekonometri ve finans (59), karar bilimleri (48), fizik ve astronomi (46), sosyal bilimler (41), çevre bilimi (25), enerji (24) şeklinde sıralanarak diğer alanlarda da devam etmektedir. Ulaşılan veri, yazar-atıf-dergi-ülke-kurum ve anahtar sözcük analizleri üzerinden incelenmiştir. Eserlerde en çok kullanılan dil 473 çalışma ile İngilizce’dir, devamında Çince ve İspanyolca gelmektedir.

Şekil 1: Yayınların Yıllara Göre Trendi

Kaynak: Scopus Veri Tabanından Alınan Verilerle Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

Başlık, özet ve anahtar kelimelerinde uluslararası ticaret ve yapay zekâ terimlerinin birlikte yer aldığı çalışmaların türleri pasta grafik olarak Şekil 2’de yer almaktadır. Şekle göre, başlık-öz-anahtar kelimelerinde uluslararası ticaret ve yapay zekâ kavramlarının bir arada kullanılarak en çok olan yazı türü bildirilerdir. Bildirileri makaleler, kitap bölümleri ve derlemeler takip etmektedir. İlgili taramada, en az yazılmış olan doküman türünün editörden ve mektup olduğu görülmektedir.

Şekil 2: Türe Göre Çalışmalar

Kaynak: Scopus Veri Tabanından Alınan Verilerle Yazar Tarafından Oluşturulmuştur.

4.3. Bibliyometrik Haritalamaya İlişkin Analizler

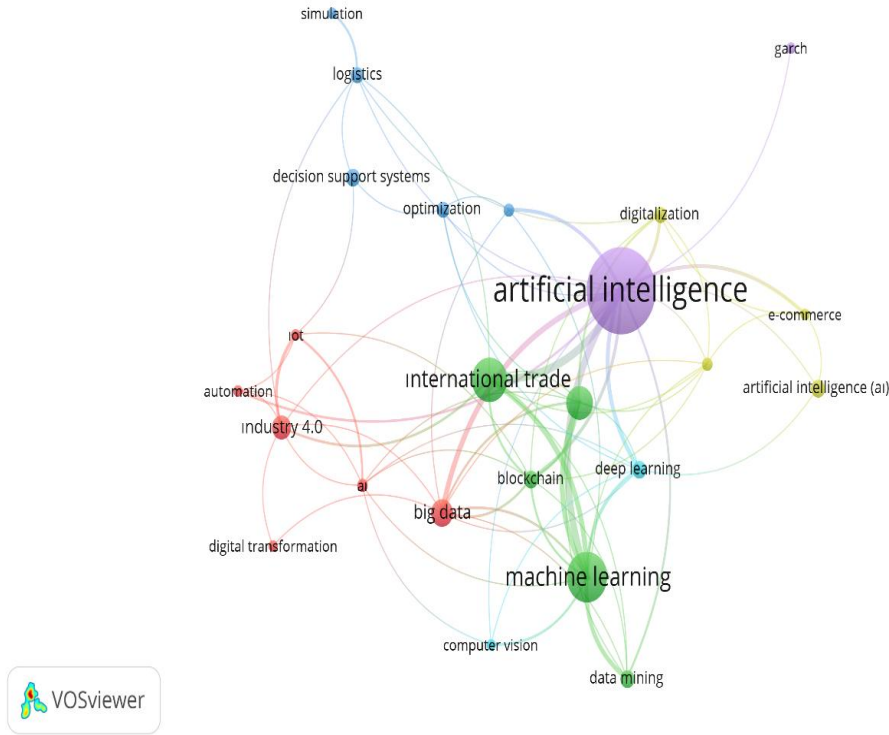
Akademik alanda, bibliyometrik haritalama analizleri, bilimsel literatürün yapısal özelliklerini ve bilgi yayılımını anlamak için önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu analizler, belirli bir konu veya disiplindeki yayınlar arasındaki ilişkileri görselleştirerek, disiplinin anahtar kavramlarını ve çalışma alanlarını belirlemede yardımcı olabilir. Ayrıca, bir araştırma alanındaki gelişmeleri izlemek, iş birlikleri ve ağlar arasındaki ilişkileri ortaya koymak ve yeni araştırma trendlerini tanımlamak için kullanılırlar. Bu bağlamda, haritalama analizleri, bilimsel keşif ve bilgi yönetimi süreçlerine değerli bir katkı sağlamaktadır. Çalışmanın bu kısmında haritalamaya ilişkin bulgulara yer verilecektir.

Anahtar Kelime Ağ Analizi

Analizde kullanılan anahtar kelimelerin birlikte kullanımının haritası Şekil 3'te sunulmuştur. Araştırmanın amacına uygun olarak yapılan uygulama kapsamında gerçekleştirilen haritalama, kavram birlikteliği üzerine odaklanmıştır. Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların kavram birlikteliği, anahtar kelime analiz birimi temelinde incelenmiş ve bu bağlamda elde edilen sonuçlar Şekil 3'te

haritalandırılmıştır. Yazarlar tarafından belirlenen anahtar kelimeler üzerinden gerçekleştirilen birlikte bulunma analizi görselleştirilmiştir. Buna göre yapay zekâ ve uluslararası ticaret kavramlarının birlikte ele alındığı çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin 6 kümede gruplandığı görülmüştür.

Araştırmalarda toplam 1501 anahtar kelime tespit edilmiş olup, daha anlamlı sonuçlar elde etmek amacıyla bir kısıtlama yapılmıştır. Bu bağlamda, en az beş defa birlikte görülme koşulu belirlenmiştir. Bu koşulu sağlayan toplam 25 terim arasından en sık görülen kavramlar haritada yer almaktadır. Sırasıyla, yapay zekâ, uluslararası ticaret, dijital ekonomi, e-ticaret, Endüstri 4.0, otomasyon, dijital dönüşüm, karar destek sistemleri, dijitalleşme, blok zincir, nesnelerin interneti, optimizasyon, yapay sinir ağı, lojistik, simülasyon kelimelerinin anahtar sözcük olarak daha sık kullandığı belirlenmiştir.

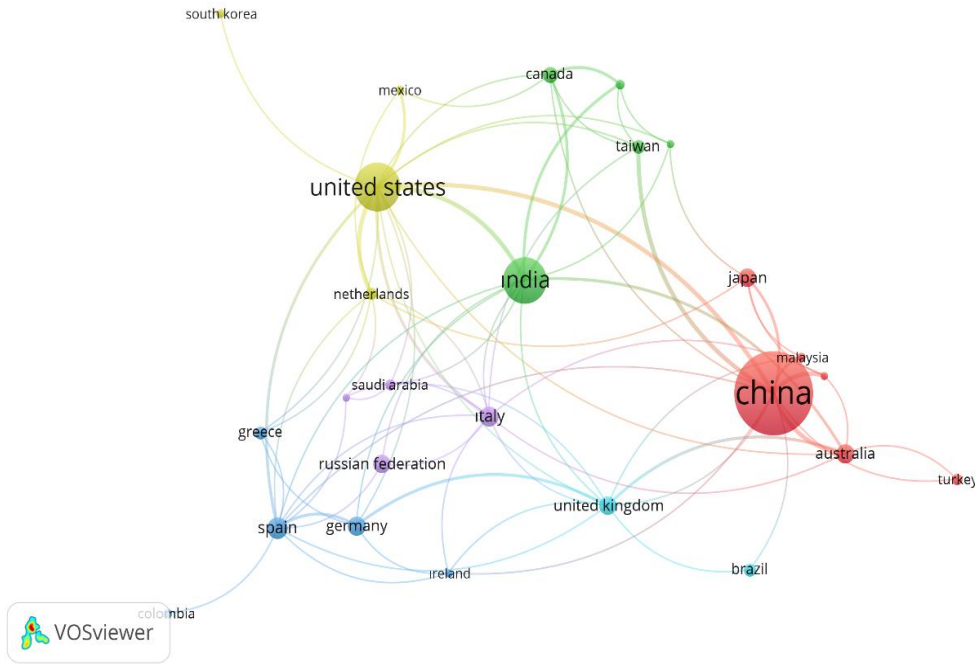
Şekil 3: En Sık Kullanılan Anahtar Kelime Bağları

Anahtar kelime ağ analizi, uluslararası ticaret ve yapay zekâ konularında yapılan akademik çalışmalarda öne çıkan temel kavramları belirlemede önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu analiz, 25 anahtar kelimenin en az beş defa birlikte görülme koşulunu sağladığı ve bu kelimelerin araştırma literatüründe sıkça kullanıldığını göstermektedir. Yapay zekâ, uluslararası ticaret, dijital ekonomi, e-ticaret, Endüstri 4.0 gibi kavramlar, bu alandaki çalışmaların odak noktalarını ve

anahtar konularını yansıtmaktadır. Bu kavramlar, işletmelerin ve uluslararası ticaretin dijitalleşme sürecindeki önemini ve yapay zekâ teknolojilerinin bu süreçteki rolünü vurgulamaktadır. Ayrıca, karar destek sistemleri, blok zincir, nesnelerin interneti gibi kavramlar da gelecekteki araştırmaların odaklanabileceği potansiyel alanları işaret etmektedir. Bu analiz, uluslararası ticaret ve yapay zekâ alanındaki araştırmacıların ilgi alanlarını ve bu alanlardaki gelişmeleri anlamamıza yardımcı olurken, gelecekteki çalışmaların hangi konular üzerine odaklanabileceğini belirlememize de olanak tanımaktadır.

Ortak Yazar Analizi

İş birliğin en fazla yapıldığı ülkenin Çin olduğunu, bunu sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, İspanya ve İtalya'nın takip ettiği görülmektedir. Ortak yazar – ülke analizinde, Türkiye ise 13. Sıradadır. İlgili çalışmalar incelendiğinde ortak yazarlı çalışmalarda en çok atıf alan ülke ise 1188 atıf ile Amerika Birleşik Devletleri'dir, akabinde Çin ve Japonya gelmektedir.

Şekil 4: Ülkeler Arası İş Birliğini Gösteren Ortak Yazar Bağları

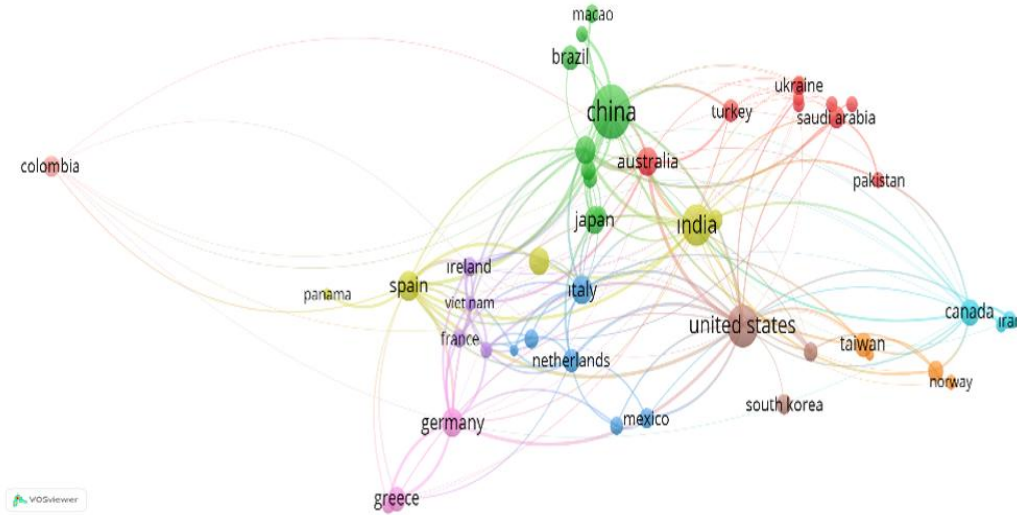
Bu ortak yazar analizi, uluslararası ticaret ve yapay zekâ konularında yapılan akademik çalışmalarda iş birliğinin genel dağılımını aydınlatmaktadır. Çin'in, en fazla iş birliği yapılan ülke olarak öne çıkması, Çinli araştırmacıların uluslararası ticaret ve yapay zekâ alanında diğer ülkelerle aktif bir şekilde iş birliği içinde olduğunu göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, İspanya ve İtalya gibi ülkelerin de iş birliği açısından önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Türkiye'nin ise 13. sırada yer alması, uluslararası iş birliği açısından belirli bir aktiflik gösterse de diğer ülkelerle kıyaslandığında daha az iş birliği yapma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca, en çok atıf alan ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu ve Çin ile Japonya'nın da önemli atıf alıcıları arasında yer aldığı belirtilmektedir. Bu durum, Amerika Birleşik Devletleri merkezli araştırmaların alandaki geniş kabul gördüğünü ve diğer ülkelerin çalışmalarını sıkça ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, uluslararası iş birliğinin ve bilgi paylaşımının önemini vurgularken, gelecekteki araştırmaların uluslararası boyutta daha geniş bir iş birliği içinde yürütülmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Ülkelerin Bibliyografik Eşleşme Analizi

Bibliyografik eşleşme, iki veya daha fazla kaynağın ortak bir esere atıfta bulunması durumunu ifade eder. En az bir atıf almış olan kaynaklar arasından seçilen ve aralarında bağlantılar bulunan 810 birimlik bir veri seti üzerinde yapılan analiz sonucunda, 10 farklı küme belirlenmiş, bu kümeleme sürecinde 181 bağlantı ve 6742 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. En fazla bibliyografik eşleşmeye sahip yayınlar, sırasıyla 1188 alıntı ile ABD, 969 alıntı ile Çin ve 869 alıntı ile Japonya'dan gelmektedir. Toplam bağlantı gücü açısından en yüksek olan eserlerin ülkeleri ise ABD, Çin ve İspanya olarak belirlenmiştir.

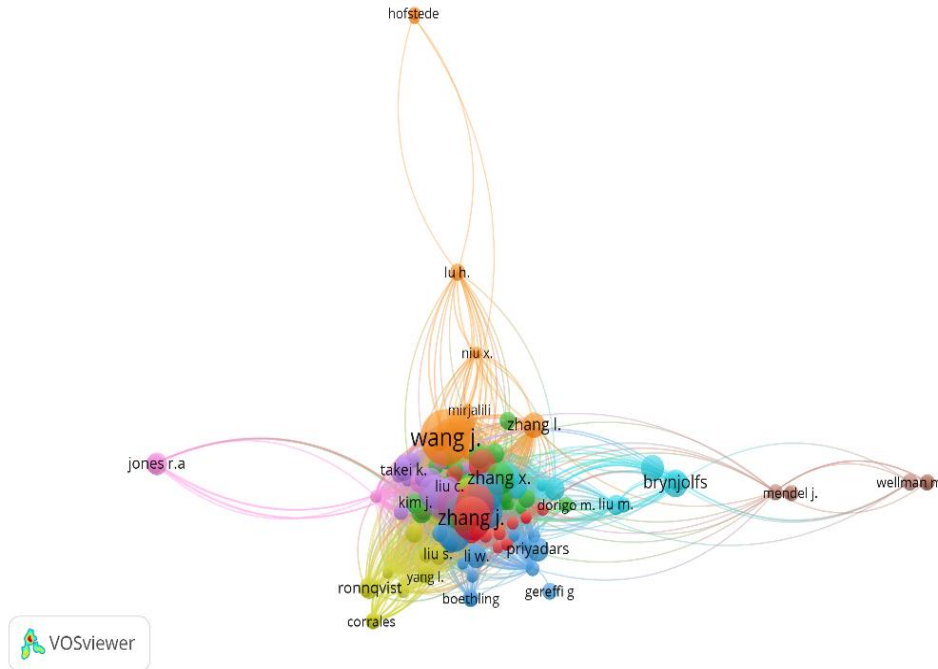
Şekil 5: Ülkelerin Bibliyografik Eşleşme Bağları

Bu bibliyometrik eşleşme analizi, uluslararası ticaret ve yapay zekâ alanındaki akademik çalışmaların küresel çapta nasıl dağıldığını ve hangi ülkelerin bu alandaki literatürde daha öne çıktığını aydınlatmaktadır. ABD, Çin ve

Japonya'nın, bu alanda yapılan araştırmalarda en fazla bibliyografik eşleşmeye sahip ülkeler olarak öne çıkması, bu ülkelerin uluslararası ticaret ve yapay zekâ konularında önemli bir araştırma merkezi olduğunu ve bu alandaki akademik üretkenliklerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ABD, Çin ve İspanya'nın toplam bağlantı gücü açısından en yüksek olan eserlere sahip olması, bu ülkelerin uluslararası ticaret ve yapay zekâ konularındaki araştırmalarının, diğer ülkelerin çalışmalarıyla sıkça ilişkilendirildiğini ve bu alandaki literatürde önemli bir etkiye sahip olduklarını göstermektedir. Bu sonuçlar, uluslararası işbirliği ve bilgi paylaşımı açısından önemli fırsatlar sunarken, gelecekteki araştırmaların uluslararası boyutta daha kapsamlı ve işbirlikçi bir şekilde yürütülmesine olanak tanıyabilir.

Yazarların Ortak Atıf Analizi

Bir akademik çalışmada, aynı yayına yapılan atıfların yanı sıra farklı kaynaklara yapılan atıflar da ortak atıf olarak bilinmektedir. Bu araştırmada, alanda merkezi öneme sahip kaynakları, referansları veya yazarları belirlemek amacıyla ortak atıf analizi kullanılmıştır. Analizde, analiz birimi olarak yazarlar seçilmiş olup, herhangi bir yazarın minimum alması gereken atıf sayısı için eşik sınırı olarak 10 belirlenmiştir. 147 birim üzerinde gerçekleştirilen analiz sonucunda, toplamda 9 küme, 4563 bağlantı ve 72130 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. En fazla ortak atıf yapılan yazarlar Wang, J. (64), Zhang, J. (47) ve Li Y. (46) olarak tespit edilmiştir.

Şekil 6: Ortak Atıf Yapılan Yazarlar Arası Bağlar

Bu ortak atıf analizi, yapay zekâ ve uluslararası ticaret alanındaki akademik çalışmaların önemli bir yönünü aydınlatmaktadır. Wang, J., Zhang, J. ve Li Y. gibi belirlenen yazarlar, alandaki önde gelen figürler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yazarlar, çalışmalarıyla alandaki temel kavramları ve yaklaşımları şekillendirmiş, araştırma gündemini belirlemiş ve gelecekteki çalışmalara yön vermiş olabilirler. Özellikle, Wang, J.'nin 64, Zhang, J.'nin 47 ve Li Y.'nin 46 ortak atıf alması, bu araştırmacıların çalışmalarının alandaki geniş kabul gördüğünü ve önemli bir etki yarattığını göstermektedir. Bu analiz, alandaki belirli temaların ve araştırma odaklarının kimler tarafından öncelendiğini ve en fazla dikkate alındığını belirlememize yardımcı olurken, gelecekteki araştırmalar için potansiyel işbirliği ve yönlendirme fırsatlarını da gözler önüne sermektedir.

5. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, 1984-2024 yılları arasında uluslararası ticaret ve yapay zekâ konularında yayınlanan makaleler incelenmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi, ilgili alanlardaki ülkelerin, kurumların, araştırma yöntemlerinin, yayın yıllarının, anahtar kelimelerin, en çok atıf alan yayınların, dergilerin ve yayıncıların dağılımlarını belirlemek için kullanılmıştır. Bu çalışmada kullanılan veriler Scopus veri tabanından toplanmış ve 40 yıl içerisinde toplam 486 çalışmanın yayınlandığı tespit edilmiştir. Verilerin haritalanması VOSviewer programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Yıllara göre, en eskisi 1984 ve en yenisi 2024 yılında olmak üzere farklı disiplinlerden 296 bildiri, 133 makale, 16 kitap bölümü, 15 derleme, 10 konferans incelemesi, 8 geri çekilen, 6 kitap, 1 mektup, 1 editöryal ve 1 mektup olduğu sonucuna varılmıştır. Disiplinler açısından çalışmaların çoğunluğu bilgisayar bilimlerinde (305) olup, bunu mühendislik (169), matematik (93), işletme, yönetim ve muhasebe (81), ekonomi, ekonometri ve finans (59), karar bilimleri (48), fizik ve astronomi (46), sosyal bilimler (41), çevre bilimleri (25), enerji (24) takip etmektedir. Veriler yazar-atıf-dergi-ülke-kurum ve anahtar kelime analizi ile analiz edilmiştir. Çalışmalarda kullanılan en yaygın dil 473 çalışma ile İngilizce olup, bunu Çince ve İspanyolca takip etmektedir.

Yapay zekâ teknolojileri uluslararası ticaret alanında önemli etkiler oluşturabilecek düzeyde potansiyele sahiptir. Gelecek günlerde yapay zekâ, ticaret modellerini değiştirecek ve küresel değer zincirleri üzerinde etkilere sahip olacaktır. Yapay zekânın uluslararası ticaret üzerindeki etkisi, daha geniş jeopolitik gerilimlerle ve halihazırda devam etmekte olan ticaret savaşlarıyla ülkelerin kritik teknolojiler üzerindeki rekabetlerini nasıl yönettikleriyle yakından ilişkilidir. Hükümetler rekabet sahasında yer almak istiyorlarsa zekâyı uluslararası ticaret sistemlerine entegre etmelidirler.

Yapay zekâ uygulamalarının ticaret alanında büyük önem taşıdığı açıkça görülmektedir. Bu teknolojiler, küresel ticaretin her aşamasında verimliliği

artırabilir ve rekabet avantajı sağlayabilir. Talep tahmini, envanter yönetimi, tedarik zinciri optimizasyonu ve müşteri ilişkileri yönetimi gibi alanlarda yapay zekâ çözümleri, işletmelerin daha hızlı ve doğru kararlar almasına olanak tanırken, operasyonel maliyetleri düşürebilir. Ayrıca, yapay zekâ destekli pazar analizi ve müşteri segmentasyonu sayesinde, şirketler müşteri ihtiyaçlarını daha iyi anlayabilir ve pazarlama stratejilerini daha etkili bir şekilde şekillendirebilirler. Bununla birlikte, yapay zekâ tabanlı ticaret uygulamalarının daha fazla benimsenmesi, işgücü piyasasında ve iş süreçlerinde dönüşümlere neden olabilir, bu da uygun politika ve düzenlemelerin geliştirilmesini gerektirebilir. Sonuç olarak, yapay zekâ ticarete büyük bir potansiyele sahiptir ve doğru bir şekilde kullanıldığında küresel ticaretin verimliliğini ve sürdürülebilirliğini artırabilir.

Bilim ve teknoloji politikalarının yapay zekâ ile entegrasyonu, günümüzde giderek artan bir öneme sahiptir. Yapay zekâ, bilim ve teknolojinin hemen hemen her alanında devrim niteliğinde değişikliklere yol açmaktadır. Bu nedenle, bilim ve teknoloji politikalarının yapay zekâ alanındaki gelişmeleri desteklemesi ve yönlendirmesi kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, akademik çevrelerde yapılan araştırmalar, yapay zekâ teknolojilerinin toplum, ekonomi ve küresel rekabet açısından önemli bir potansiyele sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bilim ve teknoloji politikalarının bu alandaki stratejileri, araştırma ve geliştirme faaliyetlerini teşvik etmek, insan kaynağını geliştirmek, etik ve hukuki çerçeveleri belirlemek ve endüstriyel uygulamaları yönlendirmek gibi çeşitli alanlarda odaklanmalıdır. Bu çabalar, yapay zekânın toplum için maksimum fayda sağlamasını ve olası riskleri en aza indirmeyi hedeflemelidir.

Özellikle doğum oranları az olan ve yaşlanan toplumlar bu sorunları çözmek için tam otomasyon ve emek tasarrufu sağlamak amacıyla robotik kodlama ve yapay zekâ gibi alanlara odaklanmalıdırlar. Kısacası çalışan nüfus azaldıkça, iş gücü ve sermayeyi düşünmeden kullanmak yerine makineler aracılığıyla toplam faktör verimliliğini artırmak için teknolojik gelişme merkezli araştırma ve geliştirmeler teşvik edilmelidir. Biyoteknoloji, yapay zekâ, derin öğrenme, blok zinciri vb. teknolojilerde teknolojik üstünlüğe sahip olmak ülkelerin uluslararası ticaret sahasında rekabet avantajı sağlayabilmeleri açısından oldukça önemlidir. Bir ülke uluslararası rekabet sahnesinde başrolde olmak istiyorsa bilim ve teknoloji politikalarına muhakkak yapay zekâ temelli yaklaşımları eklemelidir. Uluslararası ticaret ve yapay zekâ kavramlarının birlikte ele alındığı akademik çalışmalar bu nedenle büyük önem taşımaktadır. Yapılan bibliyometrik analiz sonucunda, bu alanda makale sayısının yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. İlgili çalışmaların artması yapay zekânın uluslararası ticaret için artan önemine ve uluslararası ticaretin yapay zekânın benimsenmesinde oynayabileceği role ışık tutacaktır.

Uluslararası ticaret ve yapay zekâ başlıklı literatür taraması kısmında bahsi geçen çalışmalar, yapay zekânın uluslararası ticareti nasıl artırabileceğini

vurgulamaktadır. İlk olarak, makine çevirisinde yapay zekâ, iş dünyasındaki dil engellerini azaltmış ve e-perakendeciler için ihracatı arttırdığı sonucuna varılmıştır. Bir diğer taraftan, yapay zekâ daha iyi tahminler ve koordinasyon ile akıllı depoları yöneterek lojistiğin iyileştirilmesine yardımcı olmaktadır (Goldfard ve Trefler, 2018). Yapay zekâ ayrıca finansal hizmetlere kredi erişimi, risk değerlendirmesi, kara para aklamayı önleme uyumluluğu ve kişiselleştirilmiş bankacılık konularında yardımcı olmuştur (Aghion, Jones ve Jones, 2017; Agrawal, vd., 2018).

Yapay zekâ ve uluslararası ticaret arasındaki kesişim, günümüzün küreselleşen ve dijitalleşen dünyasında giderek artan öneme sahiptir. Ancak, bu iki alan arasındaki entegrasyon hakkında yapılan akademik çalışmaların sayısı, bu potansiyel kesişim alanının henüz tam olarak keşfedilmediğini göstermektedir. Mevcut literatürde, yapay zekâ teknolojilerinin uluslararası ticaretin farklı alanlarına nasıl entegre edilebileceğine dair kapsamlı bir inceleme ve analiz eksikliği bulunmaktadır. Gelecekteki araştırmaların bu konuları farklı veri tabanlarını kullanarak ele alması önerilmektedir.

Yapay zekâ, otomasyon, veri analitiği ve makine öğrenimi gibi alanlardaki ilerlemeler, ticaretin çeşitli aşamalarında önemli dönüşümlere yol açmaktadır. Özellikle, talep tahmininde, envanter yönetiminde, lojistik ve tedarik zinciri optimizasyonunda yapay zekâ teknolojilerinin kullanımı, işletmelerin rekabet gücünü artırma potansiyeline sahiptir. Bununla birlikte, bu teknolojilerin uluslararası ticaret üzerindeki etkilerini değerlendiren ve stratejik olarak nasıl kullanılacaklarını araştıran daha fazla akademik çalışmaya ihtiyaç vardır.

Bu tür çalışmaların yapılması, uluslararası ticaretin gelecekteki yönelimlerini anlamamıza ve ticaretin dijital dönüşüm sürecinde nasıl en iyi şekilde yararlanabileceğimize yönelik değerli bilgiler sağlayabilir. Ayrıca, bu çalışmaların sonuçları, ticaret politikalarının ve işletmelerin stratejik kararlarının daha iyi şekillendirilmesine ve uluslararası ticaretin daha sürdürülebilir, verimli ve kapsayıcı hale gelmesine katkıda bulunabilir. Dolayısıyla, yapay zekâ ve uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi anlamak ve bu alanda daha fazla araştırma yapmak, küresel ticaretin gelişimine önemli ölçüde katkı sağlayabilir.

Çalışmanın bazı kısıtları bulunmaktadır. Analiz kapsamında sadece Scopus veri tabanında listelenen çalışmaların dikkate alınması, Türkiye'deki TÜBİTAK Ulakbim ve YÖK Tez Arşivi ile uluslararası alanda Web of Science ve Pubmed gibi veri tabanlarının yanı sıra çevrimdışı kaynakların dışlanması, çalışmanın sınırlılıkları oluşturmaktadır. İlgili kısıtlar göz önünde bulundurularak diğer veri tabanları taranarak karşılaştırmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Acemoglu, D. ve Restrepo, P. (2018). Artificial intelligence, automation, and work. *In the Economics of Artificial Intelligence: An Agenda*. University of Chicago Press. 197-236. <http://www.nber.org/papers/w24196>
- Achar, S. (2015). Requirement of cloud analytics and distributed cloud computing: an initial overview. *International Journal of Reciprocal Symmetry and Physical Sciences*, 2, 12–18. <https://upright.pub/index.php/ijrstp/article/view/70>
- Adigwe, C. S., Olaniyi, O. O., Olabanji, S. O., Okunleye, O. J., Mayeke, N. R. ve Ajayi, S. A. (2024). Forecasting the future: the interplay of artificial intelligence, innovation, and competitiveness and its effect on the global economy. *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*, 24(4), 126-146. <https://doi.org/10.9734/ajeba/2024/v24i41269>
- Aghion, P., Jones, B. F. ve Jones, C. I. (2017). Artificial intelligence and economic growth, *NBER Working Papers* 23928, National Bureau of Economic Research Inc. <http://www.nber.org/papers/w23928>
- Agrawal, A., Gans, J. ve Goldfarb, A. (2019). Economic policy for artificial intelligence. *Innovation Policy and the Economy*, 19, 139–159. <https://doi.org/10.1086/699935>
- Andersson, M., Löf, H. ve Johansson, S. (2008). Productivity and international trade: firm level evidence from a small open economy. *Review of World Economics*, 144, 774-801. <https://doi.org/10.1007/s10290-008-0169-5>
- Arruda, H., Silva, E. R., Lessa, M., Proença, D., Jr. ve Bartholo, R. (2022). VOSviewer and bibliometrix. *J Med Libr Assoc*, 110(3):392-395. <https://doi.org/10.5195/jmla.2022.1434>
- Aylak, B. L., Oral, O. ve Yazıcı, K. (2021). Yapay zekâ ve makine öğrenmesi tekniklerinin lojistik sektöründe kullanımı, *El-Cezeri Journal of Science and Engineering*, 8(1), 74–93. <https://doi.org/10.31202/ecjse.776314>
- Benbya, H., Davenport, T. H. ve Pachidi, S. (2020). Artificial intelligence in organizations: current state and future opportunities. *MIS Quarterly Executive*, 19(4). <https://doi.org/10.2139/ssrn.3741983>
- Brynjolfsson, E., Hui, X. ve Liu, M. (2019). Does machine translation affect international trade? Evidence from a large digital platform. *Management Science*, 65(12), 5449-5460. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2019.3388>
- Burnham, J. F. (2006). Scopus database: a review. *Biomedical Digital Libraries*, 3, 1-8. <https://doi.org/10.1186/1742-5581-3-1>

- Cheng, P., Tang, H., Dong, Y., Liu, K., Jiang, P. ve Liu, Y. (2021). Knowledge mapping of research on land use change and food security: a visual analysis using citespace and VOSviewer. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(24), 1-22. <https://doi.org/10.3390/ijerph182413065>
- Çelen, A. ve Baran, Ş. (2021). Fiyat algoritmaları ve rekabet hukuku. N. Ö. İyigün ve M. K. Yılmaz (Eds.), *Yapay Zekâ: Güncel Yaklaşımlar ve Uygulamalar* içinde (ss. 401-435). Beta Yayıncılık.
- Duan, Y., Edwards, J. S., ve Dwivedi, Y. K. (2019). Artificial intelligence for decision making in the era of big data—evolution, challenges and research agenda. *International Journal of Information Management*, 48, 63–71. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.01.021>
- Egger, P. ve Lassmann, A. (2012). The language effect in international trade: a meta-analysis. *Economics Letters*, 116(2), 221-224, <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.02.018>
- Erat, V. ve Arap, İ. (2016). Bilimin devlet için önemi: bilim-devlet ilişkisi üzerine bir çözümleme. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 14 (53), 10-45.
- Fallucchi, F., Coladangelo, M., Giuliano, R. ve William De Luca, E. (2020). Predicting employee attrition using machine learning techniques. *Computers*, 9(4), 86. <https://doi.org/10.3390/computers9040086>
- Ferencz, J., J., González, J. L. ve García, I. O. (2022). Artificial intelligence and international trade: some preliminary implications, *OECD Trade Policy Papers*, No. 260, <https://doi.org/10.1787/13212d3e-en>
- Fuchs, M. ve Reichert, R. (2018). Introduction: rethinking artificial intelligence. neural networks, biometrics and the new artificial intelligence. *Digital Culture & Society*, 4(1), 5-13. <https://doi.org/10.25969/mediarep/13522>
- Garnham, A. (1988). *Artificial intelligence: an introduction* (1. Baskı). London, United Kingdom: Routledge, Taylor and Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780203704394>
- Goldfarb, A. ve Trefler, D. (2018). Artificial intelligence and international trade. NBER Working Paper No. 24254. <https://doi.org/10.3386/w24254>
- Igbinenikaro, E. ve Adewusi, O. A. (2024). Policy recommendations for integrating artificial intelligence into global trade agreements. *International Journal of Engineering Research Updates*, 6(1), 1-10. <https://doi.org/10.53430/ijeru.2024.6.1.0022>

- Jones, E. (2023). Digital disruption: artificial intelligence and international trade policy. *Oxford Review of Economic Policy*, 39(1), 70-84. <https://doi.org/10.1093/oxrep/grac049>
- Kang, Z., Zhao, Y., Chen, L., Guo Y., Mu, Q. ve Wang, S. (2022). Advances in machine learning and hyperspectral imaging in the food supply chain. *Food Engineering Reviews*, 14, 596–616. <https://doi.org/10.1007/s12393-022-09322-2>
- Kaplan, A. ve Haenlein, M. (2019). Siri, siri, in my hand: who’s the fairest in the land? on the interpretations, illustrations and implications of artificial intelligence. *Business Horizons*, 62(1), 15-25. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004>
- Kim, L. (1998). Technology policies and strategies for developing countries: lessons from the korean experience, *Technology Analysis & Strategic Management*, 10(3), 311-324.
- Kornienko, A. A., Kornienko, A. V., Fofanov, O. B. ve Chubik, M.P. (2015). Knowledge in artificial intelligence systems: searching the strategies for application. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 166, 589-594. <http://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.578>
- Kurzweil, R. (2019). Bir zihin yaratmak: insan düşüncesinin esrarı. (Çev. Gostolüpçe, D.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Loureiro, S. M. C., Guerreiro, J. ve Tussyadiah, I. (2021). Artificial intelligence in business: state of the art and future research agenda. *Journal of Business Research*, 129, 911-926. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.11.001>
- Lu, H., Yujie L., Min C., Hyoungeop K. ve Seiichi S. (2018). Brain intelligence: go beyond artificial intelligence. *Mobile Networks and Applications*, 23(7553), 368–375, <https://doi.org/10.1007/s11036-017-0932-8>
- Lohmann, J. (2011). Do language barriers affect trade?. *Economics Letters*. 110. 159-162. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2010.10.023>
- Melitz, M. J. ve Redding, S. J. (2014). Heterogeneous firms and trade. in Gopinath, G., Helpman, E. ve Rogoff, K., Eds., *Handbook of International Economics*, 4, 1-54. <https://doi.org/10.1016/b978-0-444-54314-1.00001-x>
- Meltzer, J. P. (2018). The impact of artificial intelligence on international trade. *Center of Technology Innovation at Brookings Institution*. https://www.hinrichfoundation.com/media/2bxltgzf/meltzerai-and-trade_final.pdf

- Mhlanga, D. (2021). Artificial intelligence in the industry 4.0, and its impact on poverty, innovation, infrastructure development, and the sustainable development goals: lessons from emerging economies?. *Sustainability*, 13(11), 5788, <https://doi.org/10.3390/su13115788>
- Min, H. (2010). Artificial intelligence in supply chain management: theory and applications. *International Journal of Logistics: Research and Applications*, 13(1), 13-39. <https://doi.org/10.1080/13675560902736537>
- Molnar, A. (2013). Language barriers to foreign trade: evidence from translation costs. Nashville: Vanderbilt University.
- McCorduck, P. (2004). Machines who think: a personal Inquiry into the history and prospects of artificial intelligence. <https://doi.org/10.5860/choice.42-0916>
- Ontañón, S., Barriga, N. A., Silva, C. R., Moraes, R. O. ve Lelis, L. H. S. (2018). The first microrsts artificial intelligence competition. *AI Magazine*, 39(1), 75-83. <https://doi.org/10.1609/aimag.v39i1.2777>
- Panch, T., Szolovits, P., ve Atun, R. (2018). Artificial intelligence, machine learning and health systems. *Journal of Global Health*, 8(2). <https://doi.org/10.7189%2Fjogh.08.020303>
- Qi, B., Shen, Y. ve Xu, T. (2023). An artificial-intelligence-enabled sustainable supply chain model for b2c e-commerce business in the international trade, *Technological Forecasting and Social Change*, 191, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122491>
- Raza, M. Q. ve Khosravi, A. (2015). A review on artificial intelligence based load demand forecasting techniques for smart grid and buildings. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 50, 1352-1372. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2015.04.065>
- Sun, R. ve Trefler, D. (2023). The impact of ai and cross-border data regulation on international trade in digital services: a large language model, *NBER Working Paper No. w31925*, <https://www.doi.org/10.3386/w31925>
- Tegmark, M. (2017). *Life 3.0: being human in the age of artificial intelligence*. Knopf Press, Münih.
- Turgut, A. (2023). Lojistik ve tedarik zincirinde yapay zekâ çalışmaları: bibliyometrik bir analiz. *Alanya Akademik Bakış*, 7(1), 461-480. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1167224>

- Türkcan, E. (2006). Teknoloji seçimi olarak bilim ve teknoloji politikaları içinde Ahmet Köse, Fikret Şenses ve Erinç Yeldan (Der.), *İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları
- UNECE (2023). eDATA domain – artificial intelligence in trade facilitation raporu. <https://unece.org/trade/documents/2023/09/reports/report-edata-domain-artificial-intelligence-trade-facilitation>
- Wang,P.(2019). On defining artificial intelligence. *Journal of Artificial General Intelligence*, 10(2), 1-37. <https://doi.org/10.2478/jagi-2019-0002>
- World Trade Organization (WTO) ve World Customs Organization (WCO), (2022). The role of advanced technologies in cross-border trade: a customs perspective. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/wcotech22_e.pdf.
- Winfield, A. (2020). Intelligence is not one thing. *Journal of Artificial General Intelligence*, 11(2), 97-100. <https://doi.org/10.2478/jagi-2020-0003>
- Yılmaz, G. (2017). Restoranlarda bahşiş ile ilgili yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*. 65-79. <https://doi.org/10.24010/soid.335082>

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Bibliometric Analysis of Artificial Intelligence and International Trade

Extended Abstract

1. Introduction

The history of artificial intelligence begins in ancient times with stories of artificial beings endowed with consciousness and mind. Today, the concept of artificial intelligence is no longer just a topic of science fiction movies or novels, but has become an integral part of everyday life in the real world. Artificial intelligence is poised to have a transformative impact on international trade. Specialized applications in areas such as data analytics and translation services reduce barriers to trade. The effects of artificial intelligence on international trade can be seen in many different dimensions. First of all, artificial intelligence technologies provide significant advantages in areas such as analyzing trade data and automating trade transactions. In this way, businesses can trade more efficiently, reduce costs and gain a competitive advantage. Moreover, artificial intelligence-based forecasting models and analytical tools can be used in trade risk management and strategic planning processes, helping businesses to create more robust and sustainable trade policies.

2. Method

The aim of this study is to examine the research in the field where the concepts of international trade and artificial intelligence coexist through bibliometric analysis. Understanding the existing literature and research trends in this field is important to inform policymakers and academics. Among the main reasons for the need for this study are the increasing complexity of international trade and the rapid development of artificial intelligence technologies. The combination of these two concepts will allow new trade models to emerge and businesses to gain a competitive advantage. However, there has not been a comprehensive review of scientific studies in this field. The unique value of this study is that it provides a comprehensive bibliometric analysis on the convergence of the concepts of international trade and artificial intelligence. The existing literature lacks a comprehensive review to fully understand the relationship between these two fields. This study fills this gap, analyzing how the increasingly complex nature of international trade and the rapid development of artificial intelligence technologies come together and the implications of this combination for businesses.

The contribution of this study to the literature is to provide a comprehensive bibliometric analysis that will help us understand the relationship between international trade and artificial intelligence in a deeper way. The bibliometric analysis will guide researchers in identifying the links and common themes between these two fields. Moreover, the results of this study will provide policymakers, business leaders and academics with an important basis for making strategic decisions in the fields of international trade and artificial intelligence. The results of the analysis will provide a basis for identifying the links between these two fields and future research directions.

3. Result and Discussion

As a result of this study, a comprehensive search of the Scopus database with VosViewer identified a total of 486 relevant studies. According to the years, 296 papers, 133 articles, 16 book chapters, 15 reviews, 10 conference reviews, 8 retracted, 6 books, 1 letter, 1 editorial, and 1 letter from different disciplines, the oldest being 1984 and the most recent 2024. In terms of disciplines, the majority of the studies are in computer science (305), followed by engineering (169),

mathematics (93), business, management and accounting (81), economics, econometrics and finance (59), decision sciences (48), physics and astronomy (46), social sciences (41), environmental science (25), energy (24). The data were analyzed by author-citation-journal-country-institution and keyword analysis. The most common language used in the works is English with 473 studies, followed by Chinese and Spanish.

4. Conclusion

The bibliometric analysis revealed the distribution of these studies according to years, publication types, countries, languages, co-authorships and most frequently cited publications. The findings provide some recommendations for policymakers and academics. In particular, more interdisciplinary research should be encouraged and collaboration with industry is needed to better understand the relationship between international trade and artificial intelligence. It is also recommended to conduct more long-term studies to identify future trends in this field. This study has some limitations. For example, as this is a bibliometric analysis using only the Scopus database, other data sources were not accessible. Also, the choice of specific keywords used in the analysis may affect the results. Suggestions for future research include using different research methods and analyzing studies from different databases. In addition, it is important to monitor new developments in the fields of international trade and artificial intelligence and to understand the impact of these developments on businesses and policymakers. The results of this study will be a valuable resource for researchers and policymakers working in the fields of international trade and artificial intelligence.

Araştırma Makalesi

Türkiye'deki Yabancıların Çalışma Hayatına ve Sosyal Güvenlik Sistemine Etkileri

Leyla YILMAZ

Serbest Araştırmacı

lylmtlzd@gmail.com, ORCID: 0009-0009-9719-7025

Suat UĞUR

Sorumlu Yazar, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İİBF

suatugur@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8009-6361

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin demografik yapısı; şehirleşme, teknolojik değişimler, ekonomik koşullar, iç ve dış göçler vb. unsurlardan etkilenmektedir. Nüfusun doğal değişimi olan doğum ve ölüm istatistiklerine de etki eden göçler sosyal devlet politikaları üzerinde de değişiklikler yapmaktadır. Devletin yabancılar için üstlendiği sorumluluklar sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Literatür taraması ve veri incelemeleri yapılan bu çalışmada başta Suriyeli yabancılar olmak üzere yabancıların Türk çalışma hayatına ve sosyal güvenlik politikalarına etkisi incelenmektedir. Bu kapsamda ülkeye giriş yapan yabancıların teknolojik imkânlardan da yararlanarak kayıt altına alınması ve kayıt dışı istihdamlarının engellenmesi önerilmekte ve yabancılarla ilgili karşılaşılabilecek sorunlar için çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Yabancılar, sosyal güvenlik, demografi, çalışma hayatı
JEL Sınıflandırma Kodları: R23, J61

Effects of Foreigners in Türkiye on Working Life and Social Security System¹

Abstract

Demographic structure of the Republic of Türkiye is affected by factors such as urbanization, technological changes, economic conditions, internal and external migration, etc. Migration, which affect the birth and death statistics that demonstrate the natural changes in the population, also make changes in social state policies. The responsibilities undertaken by the state for foreigners affect the sustainability of the social security system in a negative way. In this study, which includes literature review and data analysis, the impact of foreigners, especially Syrian foreigners, on Turkish working life and social security policies is examined. In this context, it is recommended to register foreigners entering the country and prevent their unregistered employment by taking advantage of technological opportunities, and solutions are offered for the problems that may be encountered regarding foreigners.

Keywords: Foreigners, social security, demography, working life
JEL Classification Codes: R23, J61

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 12.07.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 13.11.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Yılmaz, L. ve Uğur, S. (2024). Türkiye'deki yabancıların çalışma hayatına ve sosyal güvenlik sistemine etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1065-1099. doi: 10.18074/ckuiibfd.1515108

1. Giriş

“Göç” insanlık tarihinde önemli yer tutan dinamik bir olgudur. Göç hareketleri; insanların hayatlarını idame ettirebilmek, artan nüfusu besleyebilmek, barınma ve güvenlik gibi ihtiyaçlarını karşılamak, daha iyi şartlarda yaşayabilmek amacıyla farklı coğrafyalara göç etmeleriyle başlamıştır (Çelik, 2022, s.319). Endüstri Devrimi ile birlikte 17. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı arasında gerçekleşen göçler daha çok iktisadi sebeplerle meydana gelmiştir (Sarp, 2022, s.271). Günümüzde küreselleşmenin de etkisi ile bu görünüm değişmiş, yerini savaşlar, iç çatışmalar, yoksulluk, afetler, iklim değişikliği vb. sebeplere dayanan “zorunlu” göçlere bırakmış durumdadır (Akar Vural, 2022, s.366).

21. yüzyılda dünya coğrafyasının pek çok yerinde meydana gelen bölgesel savaşlar, iç çatışmalar, insanların doğdukları topraklardan, alıştıkları yaşam biçimlerinden ayrılarak göç etmelerine sebep olmuştur. Toplamları kendi kültürlerinden kopmaya zorlayan zorunlu göç olgusu yıkıcı karakteri gereği her toplumun yaşayabileceği en trajik olaylar arasında bulunmaktadır. Örneğin; dünya yakın tarihinde tanık olunan, 2010 yılında Tunus’ta “Demokrasi” arayışı ile başlayan halk ayaklanmaları hızla Arap coğrafyasına yayılmış, literatüre “Arap Baharı” olarak geçmiştir. Tunus’ta başlayan çatışmaları, Suriye, Cezayir, Ürdün, Mısır gibi komşu ülkelerde başlayan çatışmalar izlemiş ve milyonlarca insan buldukları bölgelerden göç etmek zorunda kalmıştır. Libya’da 2011 yılında, yaşanan iç çatışmalar sonrası, yalnızca bu ülkeden 1.128.985 kişi Tunus, Cezayir, Nijerya, Çad ve Mısır’a göç etmiştir (TÜİÇ Akademi, 2022, “Arap Baharının Göç Üzerindeki Etkisi” Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2024).

Birleşmiş Milletler (BM) Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR) tarafından her yıl düzenli olarak yayınlanan, “Küresel Eğilimler Raporu” bu olguyu desteklemektedir. Söz konusu rapora göre; 2023 ve 2024 yılları itibari ile dünya çapında zorla yerinde edilmeler tarihi seviyelere ulaşmış durumdadır. 2024 yılı Mayıs ayı verilerine göre küresel çapta zorla yerinden edilen kişilerin sayısı on iki yıl art arda artış göstererek 120 milyona yaklaşmıştır. Raporla sayıların artmasına neden olan temel faktörün Sudan’daki yıkıcı çatışma olduğu belirtilmiştir. 2023 yılı sonu itibarıyla Sudan’da 10,8 milyon insan göç etmiştir. Filistin ve İsrail arasında yaklaşık bir yıldır devam eden çatışmalar sonucu Gazze şeridinde yaşayan 1,7 milyon insan birden fazla kez yerinden edilmiştir. Myanmar (Burma) ile Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nde yaşanan bölgesel çatışmalar sonucu milyonlarca insan ülke içinde yer değiştirmiştir. Günümüzde en büyük yerinden edilme 13,8 milyon kişi ile on üç yıldır iç savaşın sürdüğü Suriye’de yaşanmıştır (BM 2024-c): “UNHCR, zorla yerinden edilmelerdeki artış karşısında kayıtsız ve eylemsiz kalma konusunda uyarıda bulunuyor 13 Jun 2024”, Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2024). 2022 yılında Rusya’nın Ukrayna’yı işgali sonucu, UNHCR tarafından yayınlanan verilere göre 2022 yılı Ekim ayı sonu itibariyle 7.751.169

Ukrayna vatandaşının büyük bölümü Avrupa ülkelerine göç etmiştir (Gülerce ve Bayram, 2022, s.85).

2011 yılından beri Türkiye Cumhuriyeti* topraklarına “sığınmacı” olarak kabul edilmiş olan Suriye* vatandaşlarının* varlığı ve gelecekleri, bugün yalnızca komşu ülke Türkiye Cumhuriyeti’ni ilgilendiren bir konu olmayıp, Avrupa ve Dünya genelinde bir “sorun” olarak kabul görmeye başlamıştır. 2011 yılında Suriye Arap Cumhuriyetinde, Ortadoğu’da yaşanan “Arap Baharı”nın bir uzantısı olarak meydana gelen olaylar sonucu, UNHCR tarafından 2021 yılında yayınlanan Küresel Eğilimler (Global Trends) verilerine göre; 2011 yılında nüfusu 22,5 milyon kişi olan Suriye’de, toplamda 13,5 milyon kişi yerinden edilmiştir. Suriyelilerin 6,8 milyonu ülke dışında, 6,7 milyonu ise Suriye içinde göç etmek zorunda kalmıştır. 2021 yılı itibari ile zorla yerinden edilen Suriye vatandaşlarının %80’inden fazlası Türkiye (3.643.870 bin kişi – UNHCR - Ağustos 2019) (Erdoğan, 2019, s.2), Lübnan ve Ürdün başta olmak üzere bölgedeki komşu ülkelere sığınmıştır. Suriye vatandaşlarının yalnızca %15’i AB ülkelerine sığınabilmiştir. Avrupa’da en çok Suriyeli sığınmacıyı Almanya ve İsviçre topraklarına kabul etmiştir. UNHCR Yüksek Komiseri Filippo Grandi Suriye kaynaklı yaşanan bu göç hareketinin günümüzde meydana gelen en büyük insani kriz ve mülteci hareketi olarak ifade etmiştir. (Erdoğan, 2022, s. 22; Çataklı ve Taşdoğan, 2024, s.235-236).

Etnik ve inanç eksenli sebeplerle Türkiye’ye çeşitli statüler altında gelen yabancı ülke vatandaşlarıyla değişim gösteren Türkiye’nin demografik yapısı en çok sosyal politikaları etkilemektedir. Bu kapsamda değişen demografik yapı sosyal güvenlik politikaları üzerinde ciddi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Sistemin sürdürülebilirliği açısından yabancılarla sosyal güvenlik sisteminin gelir gider aktüeryasına yönelik sorunların tespitine ve rasyonel çözüm önerilerine ihtiyaç bulunmaktadır.

2. Türkiye’de Yabancılar

Türkiye’deki yabancılarla ilgili olarak çeşitli etnik unsurlardan söz edebilmek mümkün olsa da çalışmamızın ana konusunu oluşturan, nicelik ve nitelik açısından çalışma hayatını ve sosyal güvenliği daha çok ilgilendiren Suriye uyruklu sığınmacılar üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Değişik nedenlerle Türkiye’de bulunan, vatandaşlık alan, kaçak yaşayan, geçici gelen vb.

* Çalışmanın devamında Türkiye Cumhuriyeti “Türkiye”, Suriye Arap Cumhuriyeti “Suriye” ve Suriye Vatandaşları “Suriyeli sığınmacı” olarak ifade edilmektedir.

izahatla açıklanan yabancılar demografik yapı üzerinde de önemli ölçüde etkide bulunmakta ve sosyal güvenliğin sürdürülebilirliği konusunda politikalara zorluk çıkarmaktadır (Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği (2022), “Göç Politikaları: Türkiye’deki Mülteciler ve 2023 Seçimleri”, Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2022; Aksakal, 2022, s.673).

Türkiye, tarihten gelen güçlü karakteri, coğrafi olarak taşıdığı özellikleri, Avrupa ve Asya kıtalarını birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görmesi sebebi ile tarih boyunca ve günümüzde küresel güç odakları arasında denge unsuru olabilecek jeopolitik güce ve üç yanının denizlerle çevrili olması, stratejik öneme sahip boğaz geçişlerine sahip olması nedeniyle jeostratejik olarak kıtalararası özel konuma sahip bir ülkedir. Türkiye Cumhuriyeti küreselleşen dünyanın süper güçleri olarak anılan ABD, Çin, Rusya ve AB ülkelerinin karşılaşma bölgesinde yer almakta ve bu özelliği sebebiyle dünya savaş ve barışında “kilit ülke” konumundadır. (Doğan, 2022, ss.322-323).

Türkiye’nin günümüzde, gerek kendi bünyesinde barındırdığı sosyal, ekonomik vb. cazibe alanlarının varlığı, Avrupa ülkelerine geçişte kara ve deniz yolu bağlantısını sağlaması sebebi ile geri kalmış ülkelerden gelen göç hareketlerinden gerek hedef, gerek transit ülke olarak etkilenmektedir. Bu sebeple yasal yollarla yapılan göç hareketlerinin yanı sıra pek çok düzensiz göçmene de ev sahipliği yapmaktadır (Işığışık ve Kariman, 2022, s.466).

Türkiye İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (GİB) tarafından yayınlanan verilere baktığımızda; 2022 yılında Türkiye’ye gelen yabancı uyruklular içinde ilk sırada Rusya Federasyonu vatandaşlarının (%25), ikinci sırada Ukrayna vatandaşlarının (%8,1), üçüncü sırada İran (%6,5) vatandaşlarının geldiği görülmektedir. Bu ülkeleri dördüncü sırada Afganistan (%5,4), beşinci sırada ise Irak (%4,8) vatandaşları izlemektedir. (TÜİK, 2024-b).

2023 yılında gelen yabancı uyruklulara bakıldığında ise ilk sırayı yine %13,2 ile Rusya Federasyonu vatandaşlarının aldığı görülmektedir. Bunu sırasıyla Azerbaycan (%8,2), Türkmenistan (%7,3), İran (%6,7) ve Afganistan (%5,9) vatandaşları izlemiştir (TÜİK, 2024-a).

GİB 22.08.2024 tarihli resmi verilerine göre Türkiye’de yakalanan kaçak göçmenlerin uyruklarına bakıldığında ilk on sırada sırasıyla; Afganistan, Suriye, Türkmenistan, Filistin, Özbekistan, Irak, Fas, İran, Mısır ve Sudan uyruklarının olduğu görülmektedir. 2014 ve 2024 yılları arasında yakalanan düzensiz göçmen sayıları da dikkat çekicidir. 2024 yılı Ağustos ayında açıklanan resmi verilerine göre ilk sırayı 769 bin 378 kişi ile Afganistan uyruklular alırken ikinci sırayı 480 bin 280 kişi ile Suriye uyruklular almaktadır (İstanbul Planlama Ajansı, 2024. “Göç İstatistikleri - Düzensiz Göç”, Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2024).

GİB 22.08.2024 tarihli resmi verilerine göre 2024 yılında yakalanan (mükerrerden arındırılmış) kaçak göçmen sayısı ise 123.575 kişidir. 40.172 kişinin Afganistan uyruklu olduğu görülürken, 31.492 kişinin ise Suriye uyruklu oluşu dikkat çekicidir (GİB (2024-b) “düzensiz göç istatistikler”- Erişim Tarihi: 1 Eylül 2024).

2.1. Türkiye’ye Sığınan Suriye Uyrukluların Statüleri

Suriye vatandaşlarının 2011 yılında 252 kişi ile başlayan Türkiye yolculukları her geçen yıl katlanarak artan bir nüfusla, 2015 yılında 2.503.549 kişiye, 2020 yılında ise 3.641.370 kişiye yükselmiştir, 2021 yılına gelindiğinde 3.737.369 kişi ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Erdoğan, 2022, s.22). GİB verilerine göre 2022 yılı ile birlikte Suriyeli sığınmacı sayısında bir düşüş yaşanmaya başlamıştır. 2022 yılında 201.471 kişi azalarak 3.535.898 kişiye, 2023 yılında ise 321.118 kişi daha azalarak 3.214.780 kişiye düşmüştür. 13 Haziran 2024 tarihli Göç İdaresi Başkanlığı resmi verilerine düşüş devam etmiş, Haziran 2024’de Suriyeli sığınmacı sayısı 3.115.536 kişiye, 22 Ağustos 2024 tarihinde yayınlanan Temmuz ayı verilerine göre 3.097.660 kişiye düşmüştür. 29 Ağustos 2024 tarihinde son güncellenen resmi veriye göre 3.096.157 Suriyeli sığınmacı 2011 yılı Nisan ayından itibaren Türkiye Cumhuriyeti topraklarında “Geçici Koruma Altında Sığınmacı” statüsü ile yaşamlarını sürdürmektedirler ((GİB-2024-a): “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununda Geçici Koruma”. Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2024)).

Mülteci ve sığınmacıların insani haklarını garanti altına almak adına bugüne kadar pekçok uluslararası sözleşme yürürlüğe konulmuş, bunlardan bazıları evrensel kural olarak kabul görmüştür. Türkiye insan haklarına dair uluslararası alanda en temel belge kabul edilen İnsan Hakları Bildirgesini (1948) yılında BM- Birleşmiş Milletlere üye diğer ülkelerle birlikte imzalamıştır (İstanbul Barosu (2018). “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 70. Yılı. Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2024).

Bu anlaşmayı zorla yerinden edilmeler vb. sonucu mülteci durumuna düşmüş insanlar için ortak çözüm arayışını düzenleyen en önemli uluslararası belge olma özelliğini taşıyan 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Sözleşme izlemiştir. Bilinen adıyla 1951 Cenevre Sözleşmesi’nde 1-B(1) maddesinde geçen “1951’den önce Avrupa’da meydana gelen olaylar” ifadesi, sözleşmenin uygulanmaya başladığı ilk yıllarda yalnızca Avrupa’da 1951 yılından önce meydana gelmiş olaylar neticesinde ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan kişileri mülteci olarak kabul etmekteydi. Sözleşme imzacı olacak devletlere; 1-B(1) maddesinin (a) şıkkındaki “1 Ocak 1951’den önce Avrupa’da meydana gelen olaylar” ifadesindeki “zaman”, (b) şıkkındaki “1 Ocak 1951’ tarihinden önce Avrupa’da veya başka bir yerde meydana gelen olaylar” ifadesindeki “yer” kısıtlaması konusunda seçim hakkı tanımıştır. Türkiye Cenevre Sözleşmesini ve ek protokolleri Madagaskar, Kongo ve Monaco ile birlikte coğrafi kısıtlama şartını koruyarak kabul etmiştir. 1967 Protokolünde bu sınırlama kaldırılmış olmasına rağmen, Türkiye bu protokolda de aynı tavrını korumuş ve günümüze

kadar şartlı şekilde uygulamayı sürdürmüştür (Kaya ve E.Yılmaz, 2014, s.20-21). Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin uluslararası hangi statü altında kabul edilecekleri "1994 İltica Yönetmeliği" ile karşılanamamıştır (GİB (2024-c) "İltica ve Göç Mevzuatı (2005)" Erişim Tarihi: Haziran 2024). Suriye tarafından gelen nüfus hareketliliğinin artması üzerine, Suriye uyruklu sığınmacılara yönelik ilk hukuki uygulama olan, Türkiye'ye Toplu Sığınma Amacıyla Gelen Suriye Vatandaşlarının ve Suriye'de İkamet Eden Vatansız Kişilerin Kabulüne ve Barındırılmasına İlişkin Yönerge 30 Mart 2012 tarihinde Türkiye İçişleri Bakanlığı tarafından yürürlüğe konulmuştur (Ciğerci ve Eğmir, 2022. s.259) Türkiye gelen Suriyelileri "sığınmacı" statüsünde kabul etmiştir. Bu kişiler 2014 yılında, uluslararası sözleşmelerin bir gereği ve ulusal mevzuattan doğan gereklilik üzerine Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na (6458 sayılı,4/4/2013 tarihli) dayanarak çıkartılan Geçici Koruma Yönetmeliği (6203 sayılı) 22 Ekim 2014 tarihinde Resmi Gazete'de (RG:29153) yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Suriye uyruklu sığınmacılar bu yönetmelikle "Geçici Koruma Altında Sığınmacı" statüsü ile geçici koruma altına alınmışlardır. (Erdoğan, 2021, s.29-30).

Toplum içerisinde genel bir kabulle "sığınmacı" olarak anılmalarına rağmen Türkiye'nde dört tip statüye sahip Suriye vatandaşı bulunmaktadır. GİB tarafından "Biometrik" kayıt altına alınarak "Geçici Koruma" statüsü verilenler birinci grupta yer almaktadır. İkinci grup 2011 yılından önce Türkiye'ye gelmiş olan ve "İkamet izni" ile burada yaşayan yaklaşık yüzbin Suriyelinin oluşturduğu gruptur. Üçüncü grup 2011 yılından sonra gelmiş olup, henüz kayıt altına alınmamış yaklaşık 50 bin kişiden oluşan gruptur. Dördüncü grup ise 15 Nisan 2023 tarihi itibarıyla vatandaşlık verilmiş olan 230.998 Suriyeli vatandaştan oluşturmaktadır (Erdoğan, 2019, s.4).

22 Ekim 2014 tarihinde Suriye'den kitlesel halde kabul edilen sığınmacıların geçici koruma altına alınmasına olanak sağlayan ve "geri göndermeme" ilkesini de düzenleyen Geçici Koruma Yönetmeliği ile Suriye'nin yanı sıra diğer herhangi bir ülkeden gelen bu durumdaki kişilerin hukuki statüleri ile birlikte hak ve sorumlulukları da düzenlenmiştir. Yönetmeliğin 17. maddesi ile geçici koruma kapsamına coğrafi kısıtlama getirilmediği gibi, acil geçici koruma altına alınmak amacı ile ülkenin deniz ve kara sınırlarına gelen kişilerin bu yönetmelik kapsamında geçici koruma altına alınacağını hükme bağlanmıştır. Bunun yanı sıra AB Yönergelerinde 1 yıl kalma,1 yıl uzatma olarak yer alan süre, Geçici Koruma Yönetmeliğinde yer almamıştır (Kaya, E.Yılmaz, 2014, s.48).

Geçici Koruma Yönetmeliğinin kapsamı 7 Nisan 2016 tarihinde genişletilerek, Türkiye'den Ege Adalarına (20 Mart 2016 tarihi sonrası) düzensiz yollarla geçen Suriyeliler de "Geçici Koruma" statüsüne dahil edilmişlerdir (Mülteci Hakları Merkezi, 2017, s.2, Erişim Tarihi:20 Mayıs 2024).

Türkiye, Suriyeli sığınmacıları uluslararası hukuktan doğan sorumlulukları bağlamında geçici koruma altına almaktadır. Bu şekilde sığınmacıların (Suriye uyruklular dışında kalan gruplar da bu haklardan faydalandırılmaktadır) temel hizmetlere erişimlerini sağlamak ve onlara geldikleri ülkeye geri gönderilmeme garantisi vererek ev sahipliği yapmaktadır (2016 Türkiye Göç Raporu, 2017, s.74). Geçici Koruma Yönetmeliği'nin kapsamına giren yabancılara üzerinde "99" ile başlayan kimlik numarası bulunan "Geçici Koruma Kimlik Belgesi" düzenlenmekte olup, kişiler bu belge ile ülke içerisinde sosyal ve hukuki alanda tüm işlemlerini yürütebilmektedirler. "Geçici Koruma Kimlik Belgesi" bu kişilere ülke içerisinde kalış hakkı sağlamaktadır. Geçici kimlik sahibi olmaları bu kişilere "Türk Vatandaşlığı" na başvuru veya geçiş yapma hakkı tanımaz (Nurdoğan ve Öztürk, 2018, s.1167). "Geçici koruma altında sığınmacı" statüsü ile Türkiye'de bulunan Suriye uyruklulara verilen "T.C. Vatandaşlığı" 2009 tarihli, 5901 sayılı Vatandaşlık Kanunu'nun 12. Maddesinde belirtilen "İstisnai Vatandaşlık" kapsamında verilen vatandaşlıklardır.

05.12.2023 tarihinde T.C. İçişleri Bakanlığı 180 günlük çalışmaları ile ilgili yapılan basın toplantısında Bakan Ali Yerlikaya Türk vatandaşlığı verilen Suriyeli sayısını 262.638 kişi, 18 yaşını dolduran Suriyeli sayısını ise 156.987 olarak açıklamıştır. İçişleri Bakanı Ali Yerlikaya Türkiye'nde ki geçici koruma altındaki Suriyeli sayısının 3.237.585 kişi, uluslararası koruma kapsamında bulunan yabancı sayısının 259.468 ikamet izni ile Türkiye'de bulunanların sayısını ise 1.129.614 olarak açıklamıştır. İkamet izni verilenlerin ne kadarının Suriyeli olduğu ise resmi verilerde net olarak görülememektedir (Türkiye İçişleri Bakanlığı (2023). "Bakanlığımızın Son 180 Günlük Çalışmalarına İlişkin Basın Toplantısı Gerçekleştirildi" 05 Aralık 2023, Erişim Tarihi: Mayıs 2024).

Göç İdaresi Başkanlığı 21 Ağustos 2024 tarihli güncel resmi verilerine göre; 3.099.524 kişi geçici koruma altında Suriyeliler,1.104.353 kişi ikamet izni ile kalan yabancılar, 212.353 kişi uluslararası koruma kapsamında bulunan yabancılar olmak üzere Türkiye topraklarında farklı uluslardan toplam 4.425.230 kişinin yasalara uygun şekilde kalış hakkına sahip olduğu açıklanmıştır. T.C. İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü (NVI) tarafından açıklanan 21 Ağustos 2024 tarihli resmi verilere göre; "geçici koruma" statüsünde bulunan Suriyeli uyruklu kişilerden 238.768 kişinin T.C. Vatandaşlığı hakkı kazandığı, bunlardan 134.624 kişinin reşit, 104.144 kişinin ise çocuk olduğu açıklanmıştır. Resmi verilere dayanarak birbirine yakın tarihlerde açıklanan rakamlar gözönüne alındığında vatandaşlık verilen Suriye uyrukluların ne kadarının "geçici koruma altında sığınmacı" statüsünde olan kişiler olduğu bilinmemekte ve bu durum tartışmalı bir konu olarak gündemdeki yerini korumaktadır (Mülteciler Derneği (2024-a): "Türkiye'de ki Suriyeli Sayısı" Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2024).

2.2. Geçici Koruma Altına Alınan Suriye Uyrukluların Demografik Görünümü

Göç olgusunun çok boyutlu karakteri göç alan ülkeleri farklı şekillerde etkilemektedir. Ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel yapıları, demografik özellikleri ve nüfus dağılımları gelen göç ile birlikte olumlu ve olumsuz yönde etki almaktadır (Durgun ve Taş, 2022, s.121).

2011 yılında Türkiye topraklarına kabul edilen Suriyeli sığınmacılar, 2014 yılına gelindiğinde geçici koruma altına alınmaya başlanmıştır. Suriye’den devam eden göç akınları ve Türk toplumuna göre çok yüksek olan doğurganlık hızları sebebiyle Suriyeli sığınmacıların Türkiye’deki nüfusları büyük bir artış göstermiştir (Kayaoğlu, 2023, s.110-111). 2011-2019 arası 435.175 Suriyeli bebek doğmuş (Erdoğan, 2019, s.8), ilk on yılda doğan Suriyeli bebek sayısı 650 bine yaklaşmıştır. 2019 yılında Suriyeli sığınmacıların 3.576.370 olan nüfusunun Türk nüfusuna oranı %4.36’dır. (Erdoğan, 2020,24; Kayaoğlu, 2023, s.112). Sığınmacı nüfusundaki önlenebilir artış, Türkiye’de demografik yapı ve toplumsal dinamiklerin yanı sıra ekonomik yapı ve işleyişi etkileyecek seviyeye ulaşmış durumdadır (İşcan ve Çakır, 2019. s.3).

Göç İdaresi Başkanlığı verilerine göre 2021 yılında 3.737.369 kişi ile en yüksek seviyesine ulaşan Suriyeli sığınmacı sayısı,29 Ağustos 2024 itibari ile 3.096.157 kişi ile en düşük seviyesine ulaşmış durumdadır (GİB (2024-d): “geçici koruma -5638” Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2024).

Tablo 1: Karşılaştırmalı Demografik Görünüm

TÜRK Nüfusu (2023)	SURİYE Uyraklı Nüfus (Temmuz 2024)
Nüfus: 85.372.377	Nüfus: 3.069.157
Erkek: 42.734.071 (%50,1)	Erkek: 1.608.807 (%52)
Kadın: 42.638.306 (%49,9)	Kadın: 1.487.286 (%48)
Genç Nüfus: % 15,1	Genç Nüfus: %18,5
Ortanca Yaş: 34	Ortanca Yaş: 21,8
Doğum Hızı: 1,51	Doğum Hızı: 5,3
	Türk Nüfusuna Oranı: %3,51

Kaynak: TÜİK (2024-c); GİB (2024-d) “geçici koruma -5638” (Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2024); Mülteciler Derneği 2024-a (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2024).

Suriyeli sığınmacı nüfus genç bir nüfus olarak tanımlanmaktadır. 3.096.157 kişilik Suriyeli sığınmacı nüfus içerisinde yer alan 0-14 yaş arası 964.559 kişi, 15-24 yaş arası 572.832 kişi bunu destekler niteliktedir. Kendi vatanları olan Suriye’deki verilerle karşılaştırıldığında 2012 yılında Suriye’de toplam nüfusun yaklaşık %35’i 15 yaş altı nüfustan oluşurken, ortanca yaş ise 22’dir (AFAD (2024-a) Erişim Tarihi: Haziran 2024). Türkiye topraklarında yaşayan Suriyeli sığınmacı nüfusun %50 den fazlasını çocuk ve genç nüfus oluştururken, kadın nüfus ile bu

rakam %70'in üzerindedir. Bu rakamlar bize bağımlı ve genç nüfusun fazla olduğunu göstermektedir (GİB(2024-d): “geçici koruma -5638”-Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2024). Demografik analizde önemli bir gösterge olan medeni durumlarına bakıldığında ise GİB 2019 yılı Ekim ayı istatistiklerine göre Türkiye’deki Suriyeli sığınmacı nüfusun %65’e yakınının bekâr, %34’ünün ise evli olduğu görülmektedir (Kayaoğlu, 2023, s.126).

Beyana dayalı olarak ülke topraklarına kabul edilen Suriyeli sığınmacıların 2020 yılında yapılan Suriyeliler Barometresi çalışmasına göre; Suriyelilerin %9’u okur-yazar olmadığını, %17,5’i eğitim hayatı olmayan okur-yazar olduğunu beyan etmiştir. Bu çalışmaya göre 2020 itibarıyla Suriyelilerin %16,5’inin hiç okula gitmediği anlaşılmaktadır. Bu verilere karşın Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (Eski; Kalkınma Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü) döneminde kurumun 2016 yılı verileri ile yaptığı çalışmada Suriyeli sığınmacıların %33’ünün okur-yazar olmadığını, %16’sının okur-yazar olmakla birlikte bir diplomaya sahip olmadığını belirtmiştir. Suriyeli sığınmacıların %26,6’sı ise okur-yazarlık durumunu beyan etmemiştir. Bu rapordaki veriler ışığında; Suriyeli sığınmacıların 1/3’ünün okuma yazma becerisine sahip olmadığını görülmektedir (Erdoğan, 2021, s.67). Türk halkının okuma yazma oranı ise TÜİK 2022 yılı verilerine göre %97,6’dır (TÜİK (2024-d)- Erişim Tarihi: 1 Eylül 2024). Eğitim alanındaki bu veriler iki toplumun birbiri ile uyumsuzluğunu gösteren alanlardan yalnızca biridir.

Kitlesel olarak gerçekleşen göç olaylarında, önceden yapılmış bir planlama ve kurulmuş bir sistem yoksa, ülke içinde yerleştirilmesi oldukça zor olmaktadır. 2011 yılında Türkiye’ye gelen Suriyeli sığınmacılar öncelikle sınıra yakın illerde oluşturulmuş olan 26 geçici barınma merkezine yerleştirilmişlerdir. Gelen sığınmacı sayısının hızlı artışı ile geçici barınma merkezlerinin kapasitesi 270 binin üzerine çıkmıştır. Kampların kapasitelerinin dolması üzerine, gelmeye devam eden sığınmacıların istedikleri yere gidip yerleşmeleri “sessiz bir kabul” ile karşılanmıştır. 2013 yılında düzenli kayıtlamanın başlaması ile birlikte Suriyeli sığınmacıların Türkiye’nin tamamına dengesiz bir şekilde yayıldıkları tespit edilmiştir (Erdoğan, 2021, s.46). 2014 yılından itibaren Suriyeli sığınmacı nüfusun büyük bölümü kontrolsüz şekilde dağılarak büyükşehir ve şehirlerde “kent mültecileri” olarak yaşamaktadırlar (Erdoğan, 2022, s.63).

GİB tarafından Ağustos 2024 tarihinde yayımlanan Temmuz ayı verilerine göre; Suriyeli sığınmacılar, ilk sırada 529.944 bin kişi ile İstanbul olmak üzere, sırasıyla Gaziantep 429.935 kişi, Şanlıurfa 272.882 kişi, Hatay 254.937 kişi, Adana 216.396 kişi, Mersin 202.375 kişi, Bursa 170.594 kişi, Konya 120.809 kişi, İzmir 119.894 kişi ve Ankara 88.058 kişi ile büyükşehirlerde, 690.333 kişi ile diğer şehirlerde yaşamaktadırlar. Suriyeli sığınmacıların en yoğun nüfusa sahip olduğu il Ağustos 2024 verilerine göre %30.56 ile Kilis ili olup, 155.179 Türk nüfusuna karşın, kayıt altına alınmış, ikameti bu ilde olan 68.280 Suriyeli nüfus gözükmektedir. Ancak yapılan pek çok araştırmada Kilis ili için çok daha yüksek

sığınmacı rakamları telaffuz edilmekte, ilde kayıt dışı ne kadar Suriyeli nüfusun olduğu ise tam olarak bilinmemektedir. Nüfus yoğunluğu bakımından Kilis'i %16,57 ile Gaziantep, %14.17 ile Hatay, %10.97 ile Şanlıurfa, %9.45 ile Mersin, %8.70 ile Adana, %7,03 ile Kahramanmaraş, %6.62 ile Osmaniye, %6.23 ile Mardin, %5.42 ile Kayseri ve %5.04 ile Bursa illeri izlemektedir. (GİB (2024-d) "geçici koruma -5638" -Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2024).

GİB tarafından açıklanan resmi verilere göre kamplarda kalan Suriyeli sığınmacı sayısı ise Mayıs 2024 tarih itibarıyla 57.774 kişi olarak açıklanmıştır. Bu sayı toplam Suriyeli sayısının %1,85'ine denk gelmektedir. Bu veriden çıkarımla Suriyeli sığınmacı nüfusun %98,15'lik bölümünün şehirlerde yaşadığını söyleyebiliriz (Mülteciler Derneği (2024-b) Erişim Tarihi:1 Eylül 2024).

3.Yabancıların Entegrasyonuna Yönelik Sosyal Güvenlik Politikaları

Sosyal politika; toplumu meydana getiren, toplumun içinde var olan sosyal sınıfların tamamının birbirleriyle uyumlu biçimde yaşamalarını sağlamayı, sınıflar arasında ayrışmaya sebep olacak zıtlıkları, gerginlikleri barışçıl yollarla ve toplumu meydana getiren farklı grupların ortak kabulüne dayanan çözüm yolları bulunması için politikalar üretmeyi ifade etmektedir. Sosyal politikanın temel hedeflerinin başında gelir adaleti, yoksulluğun önlenmesi, herkesin eğitim ve sağlık hakkından en iyi şartlarda faydalandırılması, işsizliğin önlenmesi sosyal eşitlik zemininde toplumsal refahın sağlanması ve yükseltilmesi gelmektedir (Yuvalı, 2020, s.51).

2011-2014 yılları arası dönemde Türkiye'ye sığınan Suriyeliler için acilen hayata geçirilen politikalar sığınmacı olarak ülke topraklarına geçici olarak kabul edilen Suriyeli nüfusun acil yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik planlanmıştır. "Geçicilik" düşüncesi ile hareket edilmesinden dolayı sığınmacılar için resmi olarak topluma entegrasyonları düşünülmemiş ve uzun süreli yerleştirecek bir iskan planı yapılmamış, sosyal politikalar üretilmemiştir. Suriye'deki çatışmaların devam etmesi ile artan sığınmacı akını ve gelen sığınmacıların yüksek doğurganlık hızı ile Suriyeli sığınmacı nüfusu hızla artmıştır (Kayaoğlu, 2023, s.111). Artan nüfusları ve Suriye'de çatışmaların devam etmesi sonucu "kalıcılık" yönünde bir görünümün ortaya çıkması ile Suriyeliler "geçici koruma altında sığınmacı" statüsüne alınmışlardır. 6203 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği, sığınmacıların yasal statülerini, bu statüden doğan haklarını ve yararlanabilecekleri sosyal yardımları belirlemektedir. 26. maddesi gereğince, sığınmacıların yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, yönetmelik kapsamına giren yabancıların istihdama erişimlerine, sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanmalarına, tercümanlık hizmeti vb. pek çok farklı konuda günlük yaşamlarını kolaylaştıracak, gelişimlerine katkı sağlayacak hizmetlere ulaşmalarına olanak sağlanmıştır (Yenihan, 2018, s.1167)

3.1. Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Genel Durumu

Sosyal politikanın en önemli uygulama aracı olan sosyal güvenlik sistemi; fizyolojik, sosyal-ekonomik ve mesleki risklerden kaynaklanan gelirin geçici veya sürekli kaybı sonucu, kişinin yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasının devamını sağlayan bütünlük bir yapıdan oluşmaktadır. Bu alanda yapılan tüm tanımlarda ortak nokta; o toplum içinde yaşayan tüm bireylerin “Ekonomik” güvenliklerinin sağlanarak yaşamlarını güvenli bir şekilde idame ettirebilmeleridir. Bu sistemler dinamik yapılardır, riske ve ihtiyaca göre belirlenip, düzenlenir ve yenilenebilirler (Korkusuz, Uğur, 2022, s.4).

Toplumların sosyal-ekonomik yapıları, inanç sistemleri ve yaşanılan devrin gerekleri sosyal güvenlik ihtiyaçlarının karşılanmasında belirleyici öğeler olmuştur. Modern “Sosyal Güvenlik” kavramı Endüstri Devrimi sonrası ortaya çıkmakla birlikte, kavram literatüre ilk olarak 14 Ağustos 1935 tarihinde Amerika’da Başkan Roosevelt döneminde çıkarılan “Amerika Birleşik Devletleri Sosyal Güvenlik Yasası” ile girmiştir (Yenihan, 2017, s.181).

Türk Hukuk Sisteminde sosyal güvenliğin bir hak olduğu 1921 ve 1924 Anayasalarında yer almazken, 1961 Anayasası’nda “sosyal güvenliğin herkes için bir hak olduğu” madde 48’de, herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu ve devletin bununla ilgili güvenliği sağlayarak, gerekli tedbirleri alıp, teşkilatları kurduğuna dair ifade ile görürüz. Sosyal güvenlik hakkı 1982 Anayasası’nın 60. maddesinde yer bulmuş ve Anayasal bir hak olarak kabul edilmiştir. Türk Sosyal Sigortalar sistemi uygulamada görülen aksaklıklar ve çıkarılan kanunların kapsamı genişletilerek sürekli revize edilmiş ve sosyal devlet olmanın gerekleri yerine getirilerek toplumun tüm kesimlerine eşit haklar sağlayacak olan standartlar oluşturulmuştur.

Türkiye’de sosyal güvenliğin üzerine oturtulduğu sistem “primli sigortalar” ile vatandaşlara yapılan sosyal yardım ve hizmetlerin devlet ile gönüllü kuruluşlar tarafından finanse edildiği “primsiz sistem” olmak üzere ikili bir yapı üzerine kurulmuştur. Modern çağa uygun olacak şekilde ilk primli sigorta sisteminin kurulmasını hedefleyen 3008 sayılı “İş Kanunu” 1936 yılında çıkartılmıştır. Bu yasa ile sistemin temel ilkeleri belirlenmiştir. İlerleyen dönemde uygulamaya konulması düşünülen sigorta dalları ise başta iş kazaları ve meslek hastalıkları olmak üzere, işsizlik, hastalık, ölüm ile analık ve yaşlılık olarak belirtilmiştir. Bu tarihten dokuz yıl sonra belirtilen tüm hususlar peş peşe hayata geçirilmeye başlanmıştır ve sosyal güvenlik bir sisteme oturtulmuştur. 2006 yılında sigorta konusunda reformist uygulamaların devamı olarak çıkartılan 5502 sayılı yasa ile tüm sigortalıları bir kurum altında toplamıştır.

Ülke dışında yaşayan Türk vatandaşlarının ve Türkiye’de çalışan yabancı uyrukluların sosyal güvenliği ise yine 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel

Sağlık Sigortası Kanunu kapsamında güvence altına alınmıştır (Korkusuz, Uğur, 2022, 41-44; Nurdoğan ve Öztürk, 2018, s.1168). Sosyal güvenliğin gelişimini yabancılardan ayrı düşünmemek gelecek açısından özellikle aktüeryal sorunlar açısından önem taşımaktadır.

Sosyal Politika devletin yükümlülüğü ve iradesi ile ortaya konulan, toplum içinde özellikle dezavantajlı grupların ihtiyaçlarının karşılanarak, toplumun bir bütün halinde refah içinde yaşamasını sağlamanın en önemli aracıdır ve sosyal güvenlik sistemi de bu bütünün bir parçasıdır. Toplumda refah ve huzurun bir arada sağlanması sosyal politikaların temel amacıdır. Sosyal politikalar demokrasi ve insan hakları ile doğrudan bağlantılıdır (Bozkır, 2020, s.2).

Başta Suriye'den gelenler olmak üzere farklı ülkelerden gelen ve "Geçici Koruma Altında Sığınmacı" statüsü verilenler, sosyal politika uygulamalarından yararlanmaktadırlar. Bu gruplara özel çıkartılan kararname ve yönetmeliklerle uygulamaya konulan politikalar önemli bir güvence oluşturmaktadır. Sosyal güvenlik hakkı ise herkes için kamusal hak ve özgürlüklerin başında gelmekte olup, uluslararası sözleşmeler gereği de ülke sınırları içinde yaşayan göçmen, mülteci, sığınmacı vb. statüdeki tüm insanları kapsamaktadır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 22. maddesindeki her insanın içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olarak, sosyal güvenlik hakkına sahiptir ifadesi evrensel olarak buna dayanak teşkil etmektedir (Korkusuz ve Uğur, 2022, s.26).

3.2.Kamplarda Yabancılara Yapılan Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler

Suriye krizinin başladığı tarihten bugüne, Türkiye, Suriyeli sığınmacılara gönüllü olarak ev sahipliği yapmayı, kararlı politikaları ile devam ettirmektedir. Türkiye'de uluslararası koruma başvurusu yapan ve statü alan gruplar yalnızca Suriyelilerle sınırlı kalmayıp başta Afganistan, Irak, Pakistan ve İran vatandaşları olmak üzere, 2021 yılı itibari ile Ukrayna-Rusya Savaşı dolayısıyla ülkeye sığınan Ukraynalılar en kalabalık grupları oluşturmaktadır (Gençler, 2020, s.116; (BM (2024-a): 3RP-Türkiye Bölümü 2023-2025, s.5, Erişim Tarihi: 10 Mart 2024). Suriyeli başlığı altında yapılan mali yardımlardan, sunulan sosyal hizmetlerden gerekli şartları sağlayan diğer tüm gruplar da aynı şekilde faydalandırılmaktadır. Türkiye Suriye uyruklu sığınmacılara bu hizmetleri sağlayabilmek için hükümet tarafından açıklanan resmi verilere göre 29 Nisan 2011 tarihinden itibaren, 2022 Temmuz ayına kadar 40 milyar dolar harcama yapmıştır (İnsani Yardımda Türkiye Modeli, 2023.s.28).

Suriyeli sığınmacılara barınma merkezlerinde yapılan yardımların ve verilen hizmetlerin mahiyetine baktığımızda barınma, sağlık, gıda, psikolojik destek, sınırlı eğitim (kendi dilinde) ve dil eğitimi gibi günlük yaşamlarını sürdürmelerine olanak sağlayacak temel yaşamsal ihtiyaçların karşılanmasının ön plana çıktığı görülmektedir. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından 2016

yılında yayınlanan “Suriyeli Misafirlerimiz Kardeş Topraklarında” raporuna göre; 2012-2016 yılları arası 10 ilde, BM ve yabancı misyon tarafından dünyanın en iyi barınma merkezleri olarak nitelendirilen 26 Geçici Barınma Merkezi kurulmuş ve yaklaşık 265 bin sığınmacıya ev sahipliği yapmıştır. 8 ilde 20 Çadır Kent’te 48.406 Çadır ve Bölme, 5 ilimizde ise 6 Konteyner Kent’te 11.857 konteyner ile barınma hizmeti sağlanmıştır. Barınma merkezlerinde yaşamsal temel ihtiyaçlara ek olarak sağlık, bankacılık, eğitim, psiko-sosyal destek hizmetleri verilmiştir. Barınma merkezlerinde sunulan hizmetler oyun salonu, market, mescit, spor alanı, kuran kursu, kuaför, çamaşırhane, internet ve dinlenme salonlarının yanı sıra itfaiye ve güvenlik vb. hizmetler ve donatılar ile bir bütün olarak sürdürülmüştür. Sağlık hizmetleri mobil hastaneler ile yürütülmüş olup, eğitim Suriyeli ve Türk Öğretmenler tarafından verilmiştir. Bu kamplarda verilen hizmetler; çeşitli bakanlıklar ile koordineli bir şekilde yürütülmüştür.

AFAD, 2012-2016 yılları arasında kamplarda kalan sığınmacılara yönelik, sağlık hizmetleri ve kamp içi hizmet giderleri olarak 6.991 milyar TL harcama yapmıştır. Kamplarda kalan sığınmacılara her ay nakit olarak verilen yardım ise 25 milyon Türk lirasıdır (AFAD-Suriyeli Misafirlerimiz Kardeş Topraklarda 2016, s.47-49; Karasu, 2018, s.31). Halen aktif olarak 5 ilde bulunan 7 barınma merkezi ile hizmet vermeye devam edilmektedir. Haziran 2023 tarihi itibarıyla barınma merkezlerinde kayıtlı Suriyeli sığınmacı sayısı 65.636 kişidir. Bu sayı toplam Suriyeli sığınmacı nüfusunun yaklaşık %1.97 sine tekabül etmektedir. Barınma merkezlerinde kalan yabancılara hem “AFAD Kart” hem “Kızılay Kart” aracılığı ile maddi destek sağlanmaya devam edilmektedir (İnsani Yardımda Türkiye Modeli, 2023.s.31).

3.3.Kampların Dışında Kalan Yabancılara Yapılan Yardımlar

2016 yılında barınma merkezleri dışında kalan ve özellikle sınır illerinde nüfus yoğunluğu oluşturan 900 bin sığınmacının ihtiyaçlarının karşılanması amacı ile AFAD tarafından geliştirilen EYDAŞ-Elektronik Yardım Dağıtım Sistemi devreye sokulmuştur. Bu sistemde “Donör Yardım Bilgi Formu” ile yardım yapan sivil toplum kuruluşlarının ve yardım alan/alacak olan kişilerin bilgileri kayıt altına alınıp, yapılan ayni ve nakdi yardımların sistemde takibinin yapılması, yardım yapan kuruluşların ihtiyaçları görüp, ihtiyaç sahiplerine, ihtiyaca göre hızlıca ulaştırmaları sağlanmıştır. Sistemdeki yardım tipi gıda, giyim, sağlık, barınma veya insan kaynağı vb. olabilmektedir. AFAD tarafından kamp dışında muhtarlar, kolluk kuvvetleri vb. vasıtasıyla tespit edilen tüm Suriyelilerin bilgileri sisteme girilmektedir. Bu şekilde hem tespit edilen Suriyeliler kayıt altına alınmakta ve ihtiyaçları belirlenmekte, hem de ihtiyaç analizleri ve eşleştirmeler sağlıklı bir şekilde yapılarak dağıtım planlarına göre ihtiyaç sahiplerine ulaştırılabilmektedir (AFAD-Suriyeli Misafirlerimiz Kardeş Topraklarda 2016, s.118-119).

Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) kamp dışında kalan Suriyeli çocukların eğitimlerinin planlanması gayesiyle “Suriyeli Eğitim Birimi” görev gücü oluşturulmuş ve 23 Eylül 2014 tarihinde yayınlanan Yabancılara Yönelik Eğitim-Öğretim Hizmetleri genelgesi ile Suriye uyruklu çocukların eğitimine yönelik Bakanlık Komisyonu kurulmuştur. 2014 yılının sonu itibariyle, MEB ve BM Uluslararası Çocuklara Acil Yardım Fonu (UNICEF) işbirliği ile Geçici Eğitim Merkezlerine (GEM) giden Suriyeli çocukların, demografik ve akademik bilgilerini sağlıklı ve etkin bir şekilde yönetmek amacıyla (YÖBİS) Yabancı Öğrenci Bilgi Erişim Sistemi adı verilen eğitim yönetim bilgi sistemini kurmuştur. Bu sistemle ikamet izni olup barınma merkezleri dışında yaşayan Suriyeli çocukların devlet okullarına kayıt yaptırabilmelerine imkân sağlanmıştır (BM (2024-d): “Türkiye’de Geçici Koruma Altında Olan Çocuklara Yönelik Eğitim Müdahalesinin Belgelendirilmesi Nihai Rapor, Eylül – 2022”; Karasu, 2018, s.30)

Tablo 2: GİB Resmi İstatistik Verilerine Göre Yardım Alan Mülteci / Sığınmacı Nüfusu- 2023

NÜFUS TABLOSU		Nüfus (İhtiyaç Sahibi)	Nüfus (Hedeflenen)
“Geçici Koruma” Sağlanan Suriyeliler	Erkek	1.055.440	1.055.440
	Kadın	860.855	860.855
	Kız Çocuk	864.342	864.342
	Erkek Çocuk	80.810	804.810
ARA TOPLAM		3.585.447	3.585.447
Diğer Uyruklardan Mülteci/Sığınmacılar	Erkekler	78.357	78.357
	Kadınlar	92.728	92.728
	Kız Çocuk	72.369	72.369
	Erkek Çocuk	75.449	75.449
ARA TOPLAM		318.903	318.903
Ev Sahibi Toplumun Etkilenen Üyeleri	Erkekler	1.310.414	279.303
	Kadınlar	1.328.490	283.156
	Kız Çocuk	497.144	105.962
	Erkek Çocuk	471.572	100.512
ARA TOPLAM		3,607.620	768.933
GENEL TOPLAM		7.511.970	4.673.283

Kaynak: 3 RP Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı – Türkiye Ülke Bölümü 2023-2025. (BM-2024-a) (Erişim Tarihi:10 Mart 2024)

Kamp dışında kalan Suriyelilerin istihdama katılımlarının önünün açılması için çıkarılan Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik ile Suriyeli sığınmacıların yasal çalışma sorunları ortadan kaldırılmıştır. Kamp dışında kalan sığınmacıların sağlık hizmetine ulaşımı, ilk

etapta kampların bulunduğu illeri kapsayan, AFAD tarafından 18 Ocak 2013 tarihinde yayımlanan, (Sayı:374, Numara: 2013/1) Suriyeli Misafirlerin Sağlık Hizmetleri Hakkında genelge ile sağlanmıştır (İHD, 2013, s.15). AFAD 09.10.2015 tarihinde çıkardığı ek genelge ile bunun kapsamını genişleterek, sığınmacıların Türkiye'nin 81 ilinde sağlık hizmetine ulaşmasına olanak sağlamıştır. Bu genelgeler kapsamında; Suriyeli sığınmacılar sağlık merkezlerinden ücretsiz olarak sağlık hizmeti alabilmektedir. Suriyeli sığınmacıların bu merkezlerden aldıkları sağlık hizmetleri ve tıbbi tedavi giderleri AFAD tarafından karşılanmıştır. (Karasu, 2018, s.31).

2015 yılında dünyada en fazla sığınmacıyı topraklarında barındıran ülke konumuna gelen Türkiye, 2011-2015 yılları arasında sığınmacıların yaşam maliyetlerini kendi kamu kaynaklarından, sivil toplum kuruluşlarından gelen yardımlardan ve bir bölümünü de dış yardımlar ile karşılamıştır. Türkiye, Suriyeli sığınmacıların uzayan misafirlikleri sonucu topluma ve iktisadi sisteme daha hızlı uyum sağlamaları için uluslararası göç, dayanıklılık ve sürdürülebilirlik politikalarının bir gereği olarak farklı pek çok uygulamanın hayata geçirilip sürdürülebilirliğinin sağlanması için şartlı dış yardım almaya başlamıştır. 2014 yılında sığınmacı gerçeği ile yüzleşmeye başlayan AB ülkeleri kendi sınırlarını korumak adına adım atmaya başlamıştır. AB ilk olarak Ekim 2015 tarihinde Türkiye'de geçici koruma altına alınmış olan Suriyeli sığınmacılara yönelik Mali Yardım Programı (FRIT) oluşturulmasına karar verildiğini açıklamıştır. Bu program kapsamında fonda toplanan 6 milyar Euro kaynağın Suriyeli sığınmacıların yaşam şartlarını iyileştirmeye yönelik projelerde kullanılması veya sığınmacılara nakit yardım yapılması şartı ile serbest bırakılacağı belirtilmiştir (Alagöz, 2020, s.11). 2016 yılında Türkiye ve AB arasında "Türkiye-AB Mutabakatı" imzalanmıştır. Bu anlaşmanın temelinde AB ülkelerine yönelecek sığınmacı akınının Türkiye topraklarında durdurulması ve geri kabul anlaşması yatmaktadır (Erdoğan, 2019, s.18-19).

2015-2019 yılları arası gelen dış yardımların kaynaklarına bakıldığında; 3,8 milyar dolar BM-Birleşmiş Milletler, WHO- Dünya Sağlık ve FAO-BM Gıda ve Tarım Örgütünden, 3,3 milyar dolar AB- Avrupa Birliği fonlarından geldiği görülmektedir. Bu dönem alınan dış yardımların toplamı 7,1 milyar dolardır. 2020-2021 dönemi için ise 5,4 milyar dolar taahhütte bulunulmuştur. Bu dış yardımın 3,3 milyar dolar AB, 2,1 milyar dolar AB kaynaklıdır. 2023 yılı itibarıyla bu taahhüt edilen rakamların ne kadarının geldiği net olarak bilinmemektedir. Yapılan hesaplamalara göre 2011-2019 yılları arasında Suriyeli geçici koruma altındaki sığınmacılar için yapılan harcamaların yaklaşık 58,2 milyar dolar olduğu görülmektedir (Alagöz, 2020, s.11-15). Köln Üniversitesi (Almanya) tarafından yapılan bir hesaplama bize bu konuda karşılaştırma yapma olanağı vermektedir. Bu çalışmaya göre; Almanya'ya 1 mültecinin maliyeti; günlük 41 Euro, aylık 1.250 Euro, yıllık 15.000 Euro olmaktadır. Bu maliyet hesabı Türkiye'deki (yalnızca) Suriyeli sığınmacılar için uygulandığında Temmuz

2024 verilerine göre kayıtlı Suriyeli sığınmacı sayısı 3.069.157 kişi x 15.000 Euro = 46.037.355.000 Euro 1 yıllık maliyeti olduğu sonucunu ortaya koymaktadır (Erdoğan, 2019, s.14)

3.4. Yabancılara Yönelik Diğer Yardımlar

Dış yardımlar AB ve BM kaynaklı kurumlar ile uluslararası sivil toplum kuruluşlarından şartlı olarak sağlanmaktadır. Bu yardımların başında AB ülkeleri tarafından finanse edilen eğitim ve mali destek için verilen sosyal uyum yardımları gelmektedir. Bunlar şu şekildedir;

- *SUY-Yabancılara Yönelik Sosyal Uyum Yardım Programı*: Özel amaçlı yardımlar kapsamında olup, projenin finansörü AB Sivil Koruma ve İnsani Yardım Ofisi (ECHO) dur. Uluslararası Koruma ve Geçici Koruma statüsünde olup,99 ile başlayan kimlik numarasına sahip kişilere “Nakit Desteği” sağlayan bir yardım programıdır. Program Uluslararası Kızılhaç Kızılay Dernekleri Federasyonu (IFRC) ile T.C Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Türk Kızılay’ı tarafından koordineli yürütülmektedir. Programın uygulayıcı ortakları arasında WFP-BM Dünya Gıda Programı da bulunmaktadır. Kamp dışında kalan, özellikle dezavantajlı gruplara dahil sığınmacıların, temel insani ihtiyaçlarının (barınma, gıda, giyim vb.) karşılanması amacıyla Halkbank tarafından çıkartılmış olan Kızılay Kart aracılığı ile ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmaktadır. Bu programdan faydalanmak için başvurular 81 ilde kurulmuş olan SYDV- Sosyal Yardım ve Dayanışma Vakfı bürolarına yapılmaktadır. Suriyeli sığınmacılara 155 TL’lik nakit yardımın yanı sıra, 2024 yılı için aylık 500 TL “SUY-Sosyal Uyum Yardımı” adı altında nakit olarak bir yardım daha yapılmaktadır. Bu programdan,18-59 yaş arası kimsesiz kadın veya 60 yaşından büyük ve kimsesiz olmak,18 yaşının altında en az bir çocuğu olan tek ebeveyn olmak,4 ve üzeri sayıda çocuk sahibi aileler, yetkili Devlet Hastaneleri tarafından onaylanmış %40 ve üzeri engelli raporuna sahip olmak, ailede bir birden fazla bakmakla yükümlü olunan yaşlı, engelli, çocuk nüfusun olması (18 yaş-59 yaş aralığındaki sağlıklı bir bireye karşılık, bu rakamın 1,5 ve üzeri bakmakla yükümlü kişi sayısı kıstastır ve hanedeki 18 yaş-59 yaş aralığındaki erkekler bu yardımdan faydalanmazlar) şartlarını taşıyan sığınmacılar faydalanabilmektedir. Ocak 2024 tarihinde Kızılay tarafından yayınlanan rapora göre Türkiye’de Uluslararası Koruma ve Sığınmacı Statüsündeki 1.230.758 kişi bu yardıma ulaşabilmektedir. Bu rakam 260.929 haneye tekabül etmektedir. SUY programından Ocak 2024 itibariyle faydalandırılan 1.132.782 kişi Suriye uyruklu, 45.802 kişi Irak, 46.578 kişi Afganistan uyruklu, 1775 kişi ise İran uyrukludur (İMRA, 2020, s.3. Erişim Tarihi:24 Ağustos 2024; Erdoğan, 2022, s.84).

- *Tamamlayıcı Sosyal Uyum Yardım Programı*: Avrupa Komisyonu Komşuluk Politikası ve Genişleme Müzakereleri Genel Müdürlüğü (DG NEAR) ile ortaklaşa yürütülen projenin tarafları T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Türk

Kızılayı'dır. Bu kurumlar arasında 17 Aralık 2020 tarihinde imzalanan anlaşma ile yürürlüğe girmiş bir ek mali destek programıdır. Sosyal Uyum Yardım Programında kayıtlı olup, ağır engeli sebebi ile işgücüne yönlendirilemeyecek kişilere ek mali destek sunmaktadır. Başvuruculardan tam bağımlı engelli kişilerden yetkili devlet hastanelerinden alınacak Engellilik Sağlık Kurulu Raporu, çocuklardan ise Özel Gereksinim Raporu (ÇÖZGER) talep edilmektedir. Program Avrupa Birliği tarafından finanse edilmekte olup 2024 yılında 18 yaş üstü başvuruculara 700 TL nakit desteği verilmektedir. Yardımlar Kızılay Kart aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmaktadır. Temmuz 2023 tarih itibarıyla 377.659 sığınmacı programdan faydalanmakta olup, bu rakam 86.126 haneye tekabül etmektedir. Avrupa Birliği tarafından 2024 yılı Ocak ayına kadar fonlanacağı belirtilen programın yıl itibarı ile devam durumu hakkında resmi kaynaklardan bir açıklama yapılmamıştır. 2024 yılı Ocak ayında 374.270 kişi bu programdan faydalanmış olup, bu rakam 84 bin 928 haneye tekabül etmektedir (Mülteciler Derneği (2024-d) "tamamlayıcı sosyal uyum yardımı" Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2024).

3 RP Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı – Türkiye Ülke Bölümü 2023-2025 raporuna göre; AB tarafından finanse edilen SUY ve T-SUY programlarından 2022 yılında geçici koruma altındaki 2 milyon Suriyeli sığınmacının yanı sıra, uluslararası koruma sağlanan diğer gruplara da proje kapsamında farklı amaçlara yönelik karşılıksız nakit desteği sağlanmıştır (BM-2024-a: s.38).

- *Yabancılara Yönelik Şartlı Eğitim Yardım Programı*: 2003 yılında Türkiye'de eğitimde fırsat eşitliği misyonu ile okullaşma oranlarının yükseltilmesi amacıyla uygulanmaya başlanan bu program, 2017 yılında sığınmacıların eğitimde entegrasyonunu sağlamak amacıyla genişletilmiştir ve YŞEY-Yabancılara Yönelik Şartlı Eğitim Yardımı olarak adlandırılmaktadır. UNICEF, MEB, T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Kızılay'ın işbirliği ile yürütülen program Norveç Hükümeti ile AB ve ABD tarafından finanse edilmektedir. Türkiye'de 2023 yılı Ocak ayı verilerine göre 1.372.792 sığınmacı çocuktan 972.792'si okula kayıt yaptırmış ancak 400 bin çocuk erken evlilik, çocuk işçiliği vb. sebeplerle eğitime dâhil edilememiştir. Yabancılara Şartlı Eğitim Yardım Programı sığınmacı çocukların eğitime katılmalarını sağlamanın yanında, öğrencilere barınma ve okul taşımacılığı desteği ile sosyoekonomik engellerin aşılmasına da destek olmaktadır (BM (2024-a): 3 RP Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı – Türkiye Ülke Bölümü 2023-2025, s.6-15. Erişim Tarihi: 10 Mart 2024).

Yabancılara Şartlı Eğitim Yardım Programı iki bileşen üzerinden yürütülmektedir. Nakit Bileşeni ile eğitime ulaşmada etkin olan ekonomik engelin kaldırılması, Çocuk Koruma Bileşeni ile ise sığınmacı nüfusunun yoğun olduğu 15 ilde uygulanmakta olup programa devam şartını yerine getiremeyip (bir ay içinde 4 gün devamsızlık gibi) yardımı kesilen çocukların ailelerine yönelik uygulanan bir çocuk koruma hizmetidir. Söz konusu programından yararlanabilmek için

öncelikli şart; ailenin tüm fertlerinin Türkiye’de geçici koruma kapsamında kaydının yapılmış olması gelmektedir. Bunu ailenin barınma merkezleri dışında yaşıyor olması, en az bir çocuk sahibi olması, düzenli bir gelire sahip olmaması şartları izlemektedir (BM (2024-e): “Şartlı Eğitim Yardımı Programı”, Erişim Tarihi: Ağustos 2024).

Gül’ün (2021, s.202) yılında yaptığı çalışmasında ortaya koyduğu tespite göre; Türkiye’de çocuk başına bir yıllık eğitimin maliyeti ortalama 3000 dolardır. Bu veri bizi basit bir hesaplamayla 600 bin Suriyeli sığınmacı çocuğun dört yıllık eğitim maliyetinin Türkiye ekonomisine 7,2 milyar dolar yük getirdiği sonucuna ulaştırmaktadır. Bu sonuç önüne alındığında gelen dış yardım tutarının çok düşük kaldığı görülmektedir. AB tarafından sağlanan fonlarla yürütülen ŞEY projesine 2017 yılından bugüne 2 milyar TL destek verilmiş olup, 2023 yılı Mart ayında 526.897 sığınmacı çocuk programdan faydalandırılmış ve 51.231.185 TL destek ödemesi yapılmıştır. 2024 Ocak ayında ise programdan 585 bin 885 sığınmacı çocuk en az bir kere yararlanmış olup, bunun %50’si kız, %50’si erkektir. 2024 Yılında yapılan destek ödemesinin toplam tutarı henüz açıklanmadığı için bilinmemektedir (Mülteciler Derneği (2024-c): “Şartlı Eğitim Yardımı” -Erişim Tarihi: 1 Eylül 2024).

4. Türkiye’de Çalışma Hayatında Yabancıların Durumu

Uzun yıllardır, çeşitli sebeplerle ekonomik sorunların kronik hale geldiği Türkiye’de bu sorunlar Suriyeli göçü ile daha da derinleşmiş durumdadır (İşcan ve Çakır, 2019, s.180).

4.1. Türkiye’de İstihdamın Genel Görünümü

Türkiye’nin kırılgan ekonomisinde, sosyal güvenlik sistemine etki eden sebeplerin içinde işsizlik, kayıt dışı çalışma ve aktif/pasif oranları arasındaki dengenin kurulamayışı önemli bir yer tutmaktadır. Yaklaşık 86 milyonluk bir nüfusa sahip olan Türkiye’de sosyal sigortalar kapsamına giren nüfus oranı %89’a ulaşmış, %11’lik kesim ise sistem dışında gözükmetedir. 10 milyonun üzerinde bir nüfusun hala sosyal güvenliğe ulaşamamış olması sosyo-ekonomik açıdan bir sorun olarak görülmektedir (Fes-Friedrich Ebert Stiftung (2024). “Seçilmiş Sosyo-Ekonomik Göstergeler 2024-2” s.3. Erişim Tarihi: 4 Eylül 2024).

TÜİK tarafından 12 Ağustos 2024 tarihinde yayımlanan Haziran 2024 işgücü istatistiklerine göre; işsizlik oranı Mayıs ayına göre 234 bin kişi artarak 3 milyon 305 bin kişiye yükselmiştir. İşsizlik oranına bakıldığında ise önceki aya göre 0.7 puanlık yükseliş göstererek %9.2 seviyesine çıkmıştır. (TÜİK (2024-e): Erişim Tarihi: 25 Haziran 2024).

Tablo 3: Temel İşgücü Göstergeleri Haziran 2024

Temel İşgücü Göstergesi- 2024 Mevsim etkilerinden arındırılmış, 15+ yaş	Haziran 2024		
	Toplam	Erkek	Kadın
(Bin Kişi)			
15 ve yukarı yaştaki nüfus	65.906	32.615	33.292
İşgücüne Katılım	35.827	23.615	12.211
İstihdamda Olan	32.522	21.826	10.697
İşsiz Sayısı	3.305	1.790	1.515
İşgücüne Dahil Olmayan Nüfus	30.080	8.999	21.080
(%)			
İşgücüne Katılım Oranı (%)	54.4	72.4	36.7
İstihdam Oranı (%)	49.3	66.9	32.1
İşsizlik Oranı (%)	9.2	12.4	11.1
Atıl İşgücü Oranı (%)	29.2		
15-24Yaş Genç nüfusta işsizlik oranı(%)	17.6	23.2	19.1

Kaynak: TÜİK – Türkiye İstatistik Kurumu İşgücü İstatistikleri, Haziran 2024

Aktif / Pasif Oranları: Aktif olarak sosyal güvenlik sisteminde sosyal sigorta finansmanına katkı sağlayan sigortalı sayısının, sistemden farklı şekillerde aylık alanların (emeklilik veya malullük ya da ölüm aylığı alanlar) toplam sayısına bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Bulunan oran; bir emeklinin, ne kadar aktif çalışanla finanse edildiğini ortaya koymaktadır.

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma İstatistikleri Daire Başkanlığı tarafından Ağustos 2024’de yayımlanan SGK Mayıs istatistik verilerine göre Türkiye’de 76.356.218 kişi sosyal sigortalar kapsamındadır. Bu sayı içinde aktif sigortalılar 25.569.726 kişi, pasif sigortalılar ise 16.345.931 kişidir. 33.976.858 kişi bağımlı grubu oluştururken, 463.703 kişi özel sandık kapsamındadır (ÇSGB-ÇGM, 2024, ”Çalışma hayatı istatistikleri” -Erişim Tarihi: 4 Eylül 2024).

OECD’de verilerine göre sosyal sigorta sisteminin sağlıklı şekilde sürdürülebilmesi için aktif/pasif oranı 7 olmalıdır. Aktif/pasif oranının 4’ün altına

düşmesi sistemin sürdürülebilirliğinin zayıf olduğunu ifade etmektedir. Türkiye’de 2015-2020 arası yıllarda aktif sigortalı sayısı hiçbir yıl pasif sigortalı sayısının iki katına ulaşmamıştır. Türkiye’de Mayıs 2024 itibari ile aktif/pasif oranı 1,65’dir. Bu veriye göre istihdamdaki yaklaşık iki çalışan bir emekliyi finanse etmektedir. Görüldüğü üzere sürdürülemez nokta olarak kabul edilen 4’ün yaklaşık yarısı kadar olan bu rakam sistemin tamamen sürdürülemez durma geldiğini göstermektedir (Önder Yaşar ve Karataş, 2022, s.135).

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) bireylere sağladığı nakit yardımı ve sağladığı sağlık hizmetleri ile toplumun genel refahına önemli bir katkı yapmaktadır. Türk nüfusu içerisinde hala ulaşamamış olan on milyonluk nüfus prim açığı adına önem taşımakta ve sosyal güvenlik kurumu bütçesinin her yıl açık verdiği görülmektedir. 3RP Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı Türkiye Ülke Bölümü 2023-2025 raporuna göre; Türkiye’de “geçici koruma kapsamındaki Suriyeli sığınmacıların istihdama katılım oranı %44 (%81 erkek, %14 kadın) iken, aktif istihdamda olduğu kabul edilen 1 milyon sığınmacının yaklaşık %10’u kayıtlı olarak istihdam edilmektedir” (BM (2024-a):s.12. Erişim Tarihi:10 Mart 2024).

Veriler göz önüne alındığında milyonlarca Suriyelinin kayıt dışı istihdamda olması, sistemde prim kaynaklı büyük gelir kaybı doğmasına sebep olmaktadır. Bu prim kaybına, milyonlarca Suriyeli sığınmacının sağlık hizmetlerinden sosyal sigortalar kapsamında ücretsiz olarak yararlandırılmasından doğan sağlık giderleri de eklendiğinde, sistemin üzerindeki yük katlanarak artmaktadır. AFAD tarafından açıklanan resmi verilere göre 2014 yılında barınma merkezlerinde kalan yaklaşık 260 bin Suriyeli sığınmacıya devlet hastaneleri ve halk sağlığı merkezleri tarafından 4,8 milyonun üzerinde poliklinik hizmeti verilmiştir. Bunun yanı sıra 62 bine yakın ameliyat, 19 bine yakın doğum olayı gerçekleştirilmiştir (Alay, 2022, s.62). Suriyeli sığınmacıların ülkeye kabulünden 2017 yılına kadar geçen sürede 20 milyon Suriyeli sığınmacı hastanelerden poliklinik hizmeti (muayene), 200 bin sığınmacı yatan hasta olarak, 60 bin sığınmacı ise ameliyat olarak sağlık hizmeti almıştır (Erdem, 2017, s.342). Bir başka çalışmada ise kamp dışında kalan Suriyeli sığınmacılara geliş tarihlerinden Ağustos 2018 tarihine kadar geçen süre zarfında 44 milyon poliklinik hizmeti, 26 milyon ayakta hasta, 1,7 milyon yatan hasta hizmeti verilmiş olup, gerçekleştirilen doğum sayısı 376 bin’dir. Yine bu çalışmada resmi raporlara göre Suriyeli sığınmacılar 2017 yılı itibari ile devlet kaynaklarından yapılmış olan harcama tutarı 30 milyar dolardır. (Alay, 2022, s.6,64).

Gül’ün (2021, s.203) “Suriyelilere Yapılan Yardımlar ve Kamusal Hizmetlerin Etkinliği” başlıklı çalışmada resmi raporlara dayandırarak açıkladığı üzere, OECD’nin maliyet hesabına göre bir kişi için bir yıllık sağlık gideri yaklaşık 1000 dolardır. Buna göre 2024 yılı Haziran ayı verileri referans alındığında yaklaşık 3 milyon 100 bin Suriyeli sığınmacının bir yıllık sağlık gideri 3 milyar 100 milyon dolar tutmaktadır. 2011-2024 yılları arası (2024 dahil) geçen 13 yıl için bu

hesaplama yapıldığında Suriyeli sığınmacıların yalnızca sağlık gideri olarak Türkiye'nin devlet kaynaklarından finanse ettiği rakamın toplamda yaklaşık 40 milyar dolar olduğu sonucuna ulaşırız. Çalışmalarda ortaya konan verileri karşılaştırdığımızda birbirlerini destekler sonuçlar olduğunu görmekteyiz Fes-Friedrich Ebert Stiftung (2024). "Seçilmiş Sosyo-Ekonomik Göstergeler 2024-2" s.3. Erişim Tarihi: 4 Eylül 2024).

Tablo 4: Sosyal Güvenlik Kurumu 201-2024 Yılları Gelir/Gider Dengesi

SOSYAL GÜVENLİK KURUMU GELİR-GİDER DENGESİ (MİLYON TL)				
	2021	2022	2023⁽¹⁾	2024⁽²⁾
A) Gelirler	618.338	971.710	2.091.726	3.300.883
- Prim Tahsilatları	443.894	728.843	1.476.833	2.521.341
- Diğer Gelirler ⁽³⁾	174.444	242.868	614.893	779.541
B) Giderler	637.963	1.013.431	2.204.996	3.686.541
- Sigorta Ödemeleri	414.803	680.436	1.442.343	2.670.220
- Sağlık Giderleri	177.241	283.224	544.658	851.264
- Yatırım Harcamaları	369.00	205.00	610.00	1.170
- Diğer Giderler ⁽⁴⁾	45.550	49.566	217.385	163.886
C) Gelir/Gider Farkı	-19.625	-41.720	-113.270	-385.658
Bütçe Transferleri ⁽⁵⁾	254.072	389.917	909.130	1.512.880

“(1) Gerçekleşme Tahmini
(2) Program
(3) Devlet katkısı ve faturalı ödemeler gibi bütçeden alınan transferler ile diğer gelirlerden oluşmaktadır.
(4) Faturalı ödemeler, yönetim giderleri ve diğer giderlerden oluşmaktadır.
(5) Faturalı ödemeler, ek karşılıklar, devlet katkısı, emeklilere yapılan ek ödeme, prim teşviklerinden kaynaklanan transferler ve prim ödeme gücü olmayanların GSS primleri dâhil edilmiştir.”

Kaynak: Fes-Friedrich Ebert Stiftung (2024). “Seçilmiş Sosyo-Ekonomik Göstergeler 2024-2”. Erişim Tarihi: 4 Eylül 2024).

4.2. Yabancıların Çalışma İzni ile Çalışma İzni Muafiyetinin Düzenlenmesi

Suriye uyruklu “geçici koruma” statüsünde bulunanların sığınmacıların kayıtlı istihdama erişimleri 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 91. maddesinde düzenlenen Geçici Koruma Yönetmeliği’nin 29. maddesine dayanılarak çıkartılan ve 15 Ocak 2016 tarihinde yayınlanan 8375 sayılı Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik (RG.29594) ile düzenlenmiştir (Erdoğan, 2022, s.80; Türkiye’de kayıt altında çalışan Suriyeli geçici koruma altındaki sığınmacılar 5510 sayılı Türkiye Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu kapsamındadır (Ermumcu, 2013, s.60; Nurdoğan ve Öztürk, 2018, s.1168; Karadeniz, 2023, s.1).

Suriyeli sığınmacılar ilk geldikleri yıllarda (2011-2013 yılları arası) Suriye sınırına yakın olan doğu ve güneydoğu illerimizde ikamet etmişlerdir. Suriyelilerin bölge illerde uzun yıllardır ticari ilişkilerinin oluşu, geçmişte evlilik yolu ile akrabalık ilişkileri kurmuş olmaları ve Suriye’den gelmiş oldukları bölgeye yakınlığı sebebi ile bölge illeri yoğun göç almıştır. 2011 yılından günümüze kadar bu bölgedeki şehirlere çok yoğun Suriyeli nüfusun yığılması, bu şehirlerin ekonomik göstergeleri ile yerel halkının gündelik yaşamlarını olumsuz yönde etkilemiştir (Erdem, 2017, s.339).

4.3. Suriyelilerin İstihdama ve Sosyal Güvenliğe Etkisi

Kamp dışında kalan ve çoğunluğu kentlerde yaşamaya başlayan Suriyeli sığınmacıların istihdama girişleri merkezi bir planlama ile olmamış, kendiliğinden gelişmiştir. 2013 yılı ve sonrasında geçim kaynaklarına daha rahat ulaşmak amacıyla büyük şehirlere yönelen sığınmacılar geçimlerini kendileri çalışarak sağlamışlardır. Yapılan pek çok çalışmada, tüm yaşamsal ihtiyaçları devlet tarafından karşılanarak geçici barınma merkezlerinde (kamplarda) kalan Suriyeli sığınmacıların %30'dan fazlasının ilgili mercilerden izin alarak iş saatleri içinde (gündüz) dışarıda çalıştıkları ortaya konulmuştur (Erdoğan, 2019, s.40)

Türk halkının ve Suriyeli sığınmacıların tüm olumsuzluklara karşın, nispeten “çatışmasız” bir ilişki yürütüyor olmaları kayıt dışı da olsa Suriyeli sığınmacıların geçimlerini sağlamak üzere istihdama katılmalarında etkili olmuştur. Suriyeli sığınmacı nüfusun %55'i erkektir ve bu nüfusun %60'ı çalışma çağındaki erkeklerden oluşmaktadır (Balun, Kurter ve Dinçay, 2023, s.880).

Suriyeli geçici koruma altındaki sığınmacılar Türk işgücü piyasasına ücretli veya günlük kazanç karşılığı çalışarak, kendi hesabına çalışarak ya da işveren olarak katılmaktadırlar. Büyük çoğunluğu vasıfsız ve eğitimsiz olmalarının da etkisiyle düşük ücretlerle, güvencesiz ve genellikle yerli halkın çalışmak istemediği işlerde çalışmaktadırlar (Karadeniz, 2023, s.4). Caro'nun 2020 yılında Türkiye İstatistik Kurumu Hane Halkı İşgücü İstatistikleri (HHİA) 2017 yılı verilerine göre yaptığı çalışmaya göre; 2017 yılında Türkiye'de büyük çoğunluğu erkek ve bir kısmı genç olan 940.921 Suriyeli sığınmacı aktif olarak çalışmaktadır. Bu rakam Türkiye'deki tüm çalışanların %2,9'unu oluşturmaktadır. Suriyeli sığınmacıların 862.039'u (%91,6) kayıt dışı istihdamda ve üretkenliğin düşük olduğu vasıfsız işlerde çalışmaktadırlar. 15 yaş ve üstü çalışan sayısı 813.781 kişidir. 15-64 yaş arası Suriyeli sığınmacı nüfusta erkeklerin %71'i çalışmakta iken maalesef bu oran Suriyeli kadınlarda %11,2 olarak ölçülmüştür. 15 yaş altı çocukların (4-15 yaş) %66,1'inin istihdamda olduğu görülürken, bu çocukların büyük çoğunluğunu okula devam etmeyen erkek çocuklar oluşturmaktadır. Caro'nun bu çalışmasıyla Suriyeli sığınmacıların %48,2'sinin imalat, %17,7'sinin ticaret ve konaklama sektöründe, %13,2'sinin ise inşaat sektöründe istihdamda olduğu tespit edilmiştir. Tekstil, deri, giyim, ayakkabı sektörü (TGDA), imalat sektörünün (%48,2) içerisinde %64,5 paya sahip olan TGDA sektörü her 3 Suriyeli sığınmacıdan birine iş imkanı sağlamaktadır. Suriyeli sığınmacıların kayıt dışı istihdamda oluşları ulusal düzeyde etkiye neden olmakta ve bu etki bazı sektörde gözle görülür bir yükseliş görülmektedir. Türklerin %30,4 kayıt dışı çalışma oranına sahip olduğu TGDA sektöründe bu oran Suriyeli sığınmacıların da girişiyle %38,5'e, inşaat sektörü %35,4 den %38'e, yiyecek-icecek sektörü %36,9 dan %38,8'e yükseldiği tespit edilmiştir. Mesleki dağılım açısından bakıldığında Suriyeli sığınmacıların %60,9'u yarı vasıflı mesleklerde, %30,2 si ise düşük vasıflı mesleklerde çalışmaktadır (Caro, 2020, s.13-15). BM Uluslararası Çalışma

Örgütü (ILO) tarafından Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2017 yılı verileri üzerinden yayınlanmış olan bir çalışmada ise; Suriyeli sığınmacıların işsizlik oranı %13,23 (Türk %10,91), Suriyeli erkeklerde işgücüne katılım oranı %79,4, kadınlarda ise %13,4 olarak açıklanmıştır. Bu çalışmaya göre Suriyelilerin %31,1 gibi büyük çoğunluğunun hazır giyim sektöründe, ağırlıklı olarak kayıt dışı çalıştığı görülmektedir. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (NUTS) verilerine göre Suriyeli sığınmacıların büyük bölümü (%46) İstanbul'da çalışmaktadır. Kalan bölümün %9'unun Adana, %9'unun Bursa'da, %7'sinin Gaziantep, %5'inin Hatay, %4'ünün Konya, %3'ünün Şanlıurfa, %3'ünün İzmir'de ve %14'ünün diğer illerde istihdamın içinde olduğu belirtilmiştir. (BM (2024-f): "Türkiye İşgücü Piyasasında Suriyeliler" – Erişim Tarihi: 4 Eylül 2024).

Suriyeli istihdamının bölge koşullarına göre olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bazı bölgelerde kayıt dışı istihdamın büyümesine ve yerel halkın işsiz kalmasına yol açarken, bazı bölgelerde ise kayıt dışı çalışan yerel halkın kayıtlı istihdama geçişine sebep olmuş aynı zamanda yerel erkek çalışanlarda kendi hesabına çalışma sayıları artmıştır. Del Carpio ve Wagner'in 2015 yılında yaptığı çalışma bunu destekler niteliktedir. Suriye'nin herhangi bir ilinden Türkiye'nin herhangi bir yerine seyahat mesafesinin sığınmacıların yerleşim yeri kararının kilit belirleyicisi kabul edildiği ve sınırdan uzaklığı da kontrol eden çalışmalarında ücret ve istihdam üzerine anlamlı veriler elde etmişlerdir. Bu araştırmaya göre; 10 mülteci ve/veya sığınmacı, yerli 3 çalışanın işini kaybetmesine sebep olmakta, bu etki kayıt dışı sektörde artmakta ve 10 sığınmacı işçi, 6-7 yerli işçinin işini kaybetmesine sebep olmaktadır. Kayıtlı istihdama yansımaları ise her 10 sığınmacı işçinin 3-4 yerli işçinin kayıtlı istihdama geçmesine sebep olmuştur (Ökmen, 2022, s.38-39).

Erdoğan'ın 2021 Suriyeliler Barometresi Araştırma Raporuna göre; 2011-2020 yılları arasında Suriye uyruklulara verilen toplam çalışma izin sayısı 140.310'dur. Bu sayının içerisinde çalışma izni ile Türkiye'de çalışan Suriye uyruklular da bulunmaktadır. Bu sebeple geçici koruma altındaki Suriyelilerin ne kadarına çalışma izni verildiği kesin olarak bilinmemektedir. (Erdoğan, 2021, s.82). 3RP Ülke Bölümü 2021-2022 Türkiye Raporunda yer alan 2016-2019 yılları arası verildiği belirtilen toplam 132.497 çalışma izni sayısı ((BM-2024-b): "3RP Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı Türkiye Ülke Bölümü 2021-2022, s.88), Erdoğan tarafından verilen rakamı destekler niteliktedir. Aynı kurum tarafından son yayınlanan raporda ise 2016-2023 yılları arası (ikamet izni olanlar dahil) Suriye uyruklulara verilen çalışma izni sayısı toplam 286.483'tür. Bunun 91,500 den fazlası 2021 yılında verilmiştir. (BM (2024-a):3RP Türkiye Bölümü 2023-2025, s.64,88).

Kayıt altına alınmış geçici koruma altındaki Suriyeli sığınmacılara 2016 yılından itibaren (kayıt altına alınmalarından itibaren 6 ay sonra çalışma iznine başvuru hakkı doğar) yasal olarak çalışma izni verilmiş olmasına karşın, T.C. ÇSGB 2020

yılı verilerine göre; 2020 yılında 3.967 tanesi kadın olmak üzere yalnızca 62.369 Suriyeli için çalışma izni verilmiştir. Türkiye’de 18-65 yaş arası çalışma çağında, 2 milyonun üzerinde Suriyeli sığınmacı nüfus bulunmaktadır. Verilmiş çalışma izinlerinin bu nüfusa oranı %2.95’dir. Çalışma izin sayılarının nüfusa göre çok düşük olduğu görülmektedir. Bunun başlıca sebepleri arasında öncelikle başvurunun işveren tarafından yapılması zorunluluğu, başvuru yapacak işyerinin 10 Türk çalışana karşı yalnızca 1 Suriyeli çalıştırabileceğini dair yasal kısıtlama ile çalışanın iş değiştirmesi durumunda her seferinde çalışma izni için yeniden başvuru yapılma zorunluluğu gelmektedir. Çalışma izni almak için başvuru sürecinin uzun oluşu, bazı işverenlerince Suriyeli çalışanlar için sigorta primi ödenmek istenmemesi de sebepler arasında sayılabilir. Suriyeli sığınmacılar tarafında ise kayıtlı istihdama geçtiklerinde kendilerine yapılan nakdi yardımın (Kızılay Sosyal Uyum Yardımı) kesilecek olması gösterilebilir (Kayaoğlu, 2023, s.121). Uluslararası kuruluşlar tarafından Suriyeli sığınmacıların kayıtlı istihdama geçerek Türkiye’de sürdürülebilir refaha ulaşmaları için büyük çaba sarf edilmektedir. Örneğin; Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık projeleri kapsamında 3RP-2021-2022 döneminde program yürütücüler tarafından Türkiye’de 20 bin sığınmacı işe yerleştirilmiş, 7.600 mülteciye çalışma izni alınması konusunda destek verilmiştir. 7.620 Suriyeli sığınmacı ise gerekli eğitimleri tamamlayarak Mesleki Yeterlilik Belgesi alamaya hak kazanmıştır. Yine program yürütücüler tarafından sığınmacılara iş yaratma amacıyla 6880 işletme ve kooperatife destek sağlanmıştır (BM-2024-a:s.67).

2019 yılında Türk çalışanların ve Suriyeli geçici sığınmacıların kayıtlı istihdama geçişini sağlamak amacıyla KIGEP-Kayıtlı İstihdama Geçiş Programı uygulamaya konulmuştur. Program ILO Türkiye Ofisi, T.C. ÇSGB Uluslararası İşgücü Genel Müdürlüğü ve T.C. Sosyal Güvenlik Kurumunun işbirliği ile yürütülmektedir. Aynı zamanda İŞKUR- Türkiye İş Kurumu tarafından yürütülen mesleki eğitim programı da çalışanların gerek mesleki eğitim gerekse de işbaşı eğitim çalışmalarını planlayıp yürütmektedir. Bu projeye bu güne kadar 2000’in üzerinde firmaya 20.000 yerli ve sığınmacı çalışanın istihdamı için destek verilmiş olmasına rağmen, olumlu yönde yol alınmakla birlikte Suriyeli sığınmacılarda kayıt dışı istihdam oranları çok yüksek seviyededir. (Karadeniz, 2023, s.7).

Suriyeli işçilerin kayıt dışı olarak düşük ücretlerle çalışmaları ve yine aynı şartlarda fazla mesai yapıyor olmaları firmalar bazında maliyet düşüşü ile kar artışlarını getirmiş, aynı zamanda mal ve hizmet sektörlerinde iç talebin artmasına etki etmişler bu da üretime artış olarak yansımıştır (Kırdar, 2023, s.2,3). Bu görünüm firmaları kayıt dışılığa sürüklemektedir. Suriyeli sığınmacıların, kayıt dışı istihdamda yoğunlaşmaları kısa vadede firmalar için kar odaklı hareketle avantaj olarak kabul edilse bile, orta ve uzun vadede hem firmalar arası haksız rekabetin artmasına hem artan yerel işsizlikle birlikte toplumsal huzursuzlukların yükselmesine sebep olabilecektir. Kayıt dışı istihdamda olmak, işçiyi iş kazası –

meslek hastalığı riskine karşı sürekli korumasız bırakarak sağlık harcamalarının yükselmesine, geçim dengesinin bozulmasına yol açacaktır. Suriyeli sığınmacıların kayıt dışı istihdamda olmalarının en önemli etkisi yol açtığı vergi kaybı ile Gelirler İdaresi Başkanlığı ve prim kayıpları ile SGK üzerinde olacaktır (Karadeniz, 2023, s.4).

21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü tarafından 2020 yayımlanan raporda Türkiye’de kayıtlı olan Suriyeli geçici sığınmacıların %25 inin kayıt dışı çalıştığı varsayımdan hareketle bir hesaplama yapılmıştır. Buna göre SKG priminin yaklaşık olarak 175 dolara denk geldiği göz önüne alındığında Suriyeli sığınmacıların kayıt dışı istihdamından kaynaklı olarak devletin ciddi kaybı doğmaktadır. Bu kaybın kapsamını; SGK primi %14, Gelir Vergisi %15, işsizlik sigortası fonu primi %1, Damga Vergisi %07,59’luk pay ile oluşturmaktadır. Bu durum devletin gelirlerinde 2012-2019 yılları arasında 48,5 milyar TL’lik gelir kaybı yaratmaktadır. 2019 yılı dolar kuru esas alındığında bu rakamın 8,5 milyar dolara denk geldiği görülmektedir (Alagöz, 2020, s.24)

5. Sonuç ve Öneriler

Toplumsal refah, ekonomi ile birlikte sosyal, kültürel pek çok etmenin dengeli bir seviyede tutulması ile sağlanır. Ekonomik kırılmalılığı çok yüksek olan, kendi kaynakları ile ancak kendi kendine yetebilecek bir güce sahip olan Türkiye, 2011 yılından günümüze kadar ülke nüfusunun yaklaşık %5’i kadar Suriyeli nüfusu ülke topraklarında barındırmaktadır. Suriye’den iç savaş sebebi ile Türkiye topraklarına sığınan Suriyeli sığınmacılar, resmi verilere göre Suriye’nin gerek ekonomik gerek kültürel açıdan en fakir en geri kalmış bölgelerinden gelen insanlardan oluşmaktadır. Kendi beyanlarına göre %33’ün üzerinde bir nüfus ana dilleri olan Arapçayı dahi okuyup yazamamaktadır. Okuma yazma oranı %97,6 olan Türk halkı, kültürel uyumsuzluk içinde olduğu bir toplumla on üç yıldır bir birliklilik yaşamaktadır. Gerek Suriye sınırından kitlesel göçün devam etmesi, gerek ülkeye kabul edilen Suriyeli kadınların %5,43 gibi çok yüksek olan doğurganlık hızları sebebi ile burada doğan çocuklarla artan nüfusları, demografik yapıyı etkileyecek seviyeye yükselmiştir. Suriyeli nüfusun çoğunluğunu bağımlı nüfus olarak adlandırdığımız çocuk ve kadın nüfus oluşturmaktadır. Uluslararası verilere göre halen ülkemizde 2 milyon Suriyeli sığınmacı istihdamda bulunmaktadır. Yine resmi verilere göre kendi ülkelerinde de vasıfsız işlerde ve kayıt dışı istihdamda olan Suriyeliler, Türkiye’de de bu kayıt dışılık alışkanlığını devam ettirerek, üretime kayıtlı katkı sağlamayan vasıfsız işlerde çalışmaktadır. Türk halkı içinde istihdamda olmayan nüfusun 10 milyon, kayıt dışılığın %30 seviyelerinde olduğunu, Suriyeli ve diğer uyruklardan geçici koruma altına alınmış milyonlarca kişinin de vergi üretiminin dışında olduğunu göz önüne alırsak bu kadar ağır bir yükü Türkiye ekonomisinin taşımakta zorlanacağı açıktır. İstihdam kaynaklı vergi geliri kaybı dışında, Türkiye sağlıktan eğitime kadar pek çok alanda on üç yıldır tüketen milyonlarca sığınmacıyı Türk halkının vergileri ile

bakıp desteklemekte, refahlarını sağlamaktadır. Bu durum sosyal güvenliğin sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır. Suriyeli sığınmacıların uzayan misafirlikleri Türk toplumunu ekonomik, kültürel ve güvenlik açısından olumsuz etkilemektedir. Türkiye'nin sığınmacı politikası, bir yandan ülkede artan enflasyon ve işsizlikle görünür hale gelen yoksulluğu daha da arttırmaktadır. Diğer yandan AB ülkelerinin sığınmacılara karşı uyguladığı katı sınır politikaları sonucu onlarca uyruktan milyonlarca sığınmacı ve mültecinin Türk topraklarında kalmış olması bu sistemin sürdürülebilir olmasını imkânsızlaştırmaktadır. 13 yıldır kayıtlı üretime katkısı olmayan Suriyeli sığınmacıların öncelikle Türkçeyi öğrenmeleri zorunlu tutulmalı, kayıtlı istihdama geçişleri sağlanmalı ve doğum sayılarına ilişkin önlemler alınmalıdır. AB'nin zorlamasıyla Türkiye'ye uyumlarının sağlanması yönünde çaba harcanmak yerine planlı bir şekilde ülkelere gönderilmeleri için gerekli çalışmalar yapılmaya başlanmalıdır. Zira ülkenin her şehrinde hızla artan olumsuzluklar Türk toplumu için güvenlik tehdidi oluşturmaya başlamış durumdadır. Suriyelilerin yasa dışı üretim ve ticaret yapmaları, sağlık ve eğitim sistemi kuruyor olmaları gelecek adına kaygıları arttırmaktadır. Alınan çalışma izni sayılarının çok düşük olmasına karşın, Suriyelilerin açtığı yirmi binin üzerindeki şirket sayısı ise ayrıca düşündürücüdür.

Rasyonel olarak baktığımızda ekonomiye katkı sağlayacak alanlarda Suriyeli sığınmacılar sağlıklı bir üretime geçirilmelidir. Türkiye'nin bugünü ve gelecek nesilleri düşünülerek sığınmacı politikası, politika yapıcılar tarafından gözden geçirilmelidir. Bu konuda rasyonel politikalar üretilerek hızlıca uygulamaya konulmalı ve Suriyeli sığınmacıların ülkelere dönmelerini teşvik edecek çalışmalara ağırlık verilmelidir. Bu durum, her iki toplumun gelecekte bir şekilde aynı coğrafyada yaşayacak olmaları nedeniyle büyük önem arz etmektedir. Sadece Suriyelilerin değil ülkemizde bulunan diğer tüm yabancıların uluslararası hukukun izin verdiği standartlarda gerek çalışma hayatı gerekse gündelik hayatta olmaları gerekmektedir. Gerekli önlemler alındığında, rasyonel politikalar izlendiğinde Türkiye'deki yabancıların çalışma hayatına ve sosyal güvenlik sistemine olan etkileri geliştirilebilecektir.

Kaynakça

- AFAD (2024a). Suriye'den Türkiye'ye Nüfus Hareketleri – Kardeş Topraklardaki Misafirlik (2014, s.C1).
https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/17932/xfiles/webformatisuriyedeturkiyeyenufushareketleri_1_.pdf (Erişim Tarihi: Haziran 2024)
- AFAD (2024b). Suriyeli Misafirlerimiz Kardeş Topraklarında 2016. https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/25332/xfiles/13a-Suriyeli_Misafirlerimiz_Kardes_Topraklarinda_2016_Turkce_.pdf (Erişim Tarihi: Haziran 2024).

- Akar Vural, R. (2022). Mülteci Çocukların Okullaşma Sürecinde Bir Araç Olarak Sosyal Reçeteleme, Sanatlar ve Drama, s. 366-371. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Aksakal, İ. (Ed.) (2022). Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: Türk Toplumsal Yapısı ve Ulus Devlet Politikasına Etkisi. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sonbahar 2022, (30), 671-690.
- Alagöz, M. (2020). 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü - Geçici Korunan Suriyelilerin Türk Ekonomisine Etkileri (Özel Rapor) <https://21yyte.org/tr/ozel-raporlar/gecici-korunan-suriyelilerin-turk-ekonomisine-etkileri> (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2024).
- Alay, F. (2022). Türkiye’de Sağlık Hizmet Sunumunda Suriyeli Sığınmacıların Yol Açtığı Bölgelerarası Dengesizliğin Analizi. T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Balun, B. Kurter, O. ve Dinçay İ. H. (2023). Göç Yönetimi ve Göçlerin Türkiye'deki Sosyoekonomik Yaşama Etkilerine İlişkin Akademisyen Görüşleri, Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi, 58(1), 877-900.
- BM (2024a). BM - UNHCR-Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği - Türkiye (2022). 3RP Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı Türkiye Ülke Bölümü 2023-2025 https://www.3rpsyriacrisis.org/wp-content/uploads/2023/03/3RP-2023-2025-Turkiye-Country-Chapter_TR.pdf (Erişim Tarihi: 10 Mart 2024).
- BM (2024b). BM - UNHCR-Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği - Türkiye (2021). 3RP Bölgesel Mülteci ve Dayanıklılık Planı Türkiye Ülke Bölümü 2021-2022 https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/HDR22%20insani%20gelisme%20ozet_11%20Ekim.pdf. (Erişim Tarihi: 10 Mart 2024).
- BM (2024c). BM - UNHCR-Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği - Türkiye (2024). “UNHCR, zorla yerinden edilmelerdeki artış karşısında kayıtsız ve eylemsiz kalma konusunda uyarıda bulunuyor 13 Jun 2024” <https://www.unhcr.org/tr/42721-unhcr-warns-against-apathy-and-inaction-amid-spike-in-forced-displacement.html>. (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2024).
- BM (2024d). BM – UNHCR (2022). Türkiye’de Geçici Koruma Altında Olan Çocuklara Yönelik Eğitim Müdahalesinin Belgelendirilmesi Nihai Rapor, Eylül – 2022.

- BM (2024e). BM-UNICEF Türkiye (2024). Şartlı Eğitim Yardımı Programı (Ş.E.Y). Şartlı Eğitim Yardımı Programının Suriyeli ve Diğer Mültecilere Yaygınlaştırılması. (Erişim Tarihi: Ağustos 2024).
- BM (2024f). BM-ILO Uluslararası Çalışma Örgütü – Türkiye (2024)
- Bozkır Serdar, A. (2020). Sosyal Politika,1. Bölüm; Sosyal Politika Kavramı, A.Tokol, Y. Alper, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 11. Baskı.
- Caro, L.P. (2020). Türk İş Piyasasında Suriyeli Mülteciler – ILO Türkiye Ofisi 09 Şubat2020.https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@ilo-ankara/documents/publication/wcms_739463.pdf. (Erişim Tarihi: Haziran 2024)
- Ciğerci, İ. ve R.T. Eğmir (2022), “Geçici Koruma Altında Bulunan Suriye Uyruklu Kişilerin Türk Vergi Sistemine Uyumu: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması”, Sosyo ekonomi,30(54),257-268.
- Çataklı, İ. ve Taşdoğan, C. (2024). Suriyeli Göçü ve Türkiye'nin Sığınmacılara Yönelik Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 26/1 (2024) 233-260 E-ISSN 2667-405X
- Çelik, F. (2022). Uluslararası Göç Ve Ulus aşırılığın Geleceği: Göçmen Dövizleri Üzerinden Bir İnceleme, s.319-330. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları,19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'ye Yapılan Göçler, Göçmenlik Ve Sosyal Uyum. Editör: Zehra ASLAN Ankara, 2022, ISBN: 978-975-17-5359-5 Yayın No: 531.
- ÇSGB, (2024). Çalışma Genel Müdürlüğü (ÇGM), Çalışma İstatistikleri Daire Başkanlığı Şubat 2024 Çalışma Hayatı İstatistikleri Aylık E-Bülteni. <https://www.cs.gb.gov.tr/media/95677/calisma-hayati-istatistikleri-aylik-e-bulten-agustos-2024.pdf> (Erişim Tarihi: 04 Eylül 2024)
- Doğan ve Sertkaya Doğan (2022). Türkiye'nin Jeopolitiği. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi <https://doi.org/10.33712/mana.1159064>.
- Durgun, S. ve Taş, İ. E. (2022). Demografik Özelliklerin Suriyeli Sığınmacılara Bakış Açısına Yansıması: Türkiye Özelinde Karşılaştırmalı Bir Analiz. Araştırma Makalesi DOI:0.47147 /ksuiibf.1202304

- Erdoğan, M. M. (2019). Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler. <https://www.kas.de/documents/283907/7339115/T%C3%BCrkiye%27deki+Suriyeliler> (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2024)
- Erdoğan, M.M. (2020). Suriyeliler Barometresi 2019 – Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi, Orion Kitabevi, Temmuz-2020. <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2020/09/SB2019-TR-04092020.pdf>. (Erişim Tarihi 2023).
- Erdoğan, M. M. (2021). Suriyeliler Barometresi-SB-2020 “Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi”. Eğiten Kitap Yayıncılık Org. Tic. Ltd. Şti. <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2022/03/SB-2020-turkce-son.pdf>. (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2024)
- Erdoğan, M. M. (2022). Suriyeliler Barometresi-SB-2021 “Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2023/01/SB-2021-TR-MME-FINAL-19-Ocak-2023.pdf>
- Ermumcu, S. (2013). Sığınmacıların ve Mültecilerin Sosyal Güvenlik Hakkı. Çalışma İlişkileri Dergisi, Temmuz 2013, 4(2), ss.58-76.
- FES-FRIEDRICH EBERT STIFTUNG (2024). Seçilmiş Sosyo-Ekonomik Göstergeler 2024-2 Tüketici Borçlanması, Sosyal Güvenlik Harcamaları, Kadın İstihdamı Haziran 2024. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/tuerkei/21329.pdf>. (Erişim Tarihi: 04 Eylül 2024).
- Gençler, A. (2020). Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların sosyo-ekonomik yaşama etkileri: Fayda maliyet ekseninde bir bakış. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi,78: 111-145. <https://doi.org/10.26650/jspc.2019.78.0036>
- GİB (2024a) : Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununda Geçici Koruma. <https://www.goc.gov.tr/yabancilar-ve-uluslararasi-koruma-kanununda-gecici-koruma>.
- GİB (2024b) <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-istatistikler> (Erişim Tarihi: 01 Eylül 2024)
- GİB (2024c) İltica ve Göç Mevzuatı (2005). Ankara Şubat 2005. https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/Yayinlar/Kitaplar/iltica_goc_mevzuati.pdf. (Erişim Tarihi: Haziran 2024)
- GİB (2024d) <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (Erişim Tarihi; 26 Ağustos 2024)

- Göç İşleri Genel Müdürlüğü (2017). 2016 Türkiye Göç Raporu. T.C.İçişleri Bakanlığı Göç İşleri Genel Müdürlüğü Yayınları Yayın No:40 Nisan 2017. https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/YillikGocRaporlari/2016_yiik_goc_raporu_haziran.pdf.
- Gül, İ. (2021). Suriyelilere Yapılan Yardımlar ve Kamusal Hizmetlerin Etkinliği. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi Yıl: 2021,4 (1), ss.194-211. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mana/issue/62171/876959>. (Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2024).
- Gülerce, R. ve Nur Bayram, M. (2023). Ukrayna'dan Avrupa'ya Kitleli Göçte Avrupa Birliği'nin Sığınma Politikalarının İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi (Araştırma Makalesi). Göç Araştırmaları Dergisi, 9(1) Ocak-Haziran 2023 ss.77-104 (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2024).
- Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği (2022). Göç Politikaları: Türkiye'deki Mülteciler ve 2023 Seçimleri. Yazar; Merve Tahiroğlu, 20 Eylül 2022. <https://tr.boell.org/tr/2022/09/20/goc-politikalari-turkiyedeki-multeciler-ve-2023-secimleri> (Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2024).
- ILO (2024). Türkiye İşgücü Piyasasında Suriyeliler. <https://www.ilo.org/tr/media/80406/download> (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2024)
- İşığışok, Ö.ve Kariman, S. (2022). Afganistan'da Yaşanan Göç Hareketleri Ve Türkiye'deki Afganların Durumunun İncelenmesi. Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, Aralık 2022, 6(2),455-486.
- İHD – İnsan Hakları Derneği (2013). Yok Sayılanlar; Kamp Dışında Yaşayan Suriye'den Gelen Sığınmacılar – İstanbul Örneği. <https://www.ihd.org.tr/images/pdf/2013/YokSayilanlar.pdf> Yayınlanma Tarihi 30. 10. 2013. (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2024).
- İMRA – International Migration and Refugee Association (2020). Türkiye'de Göçmenlere Yönelik Sosyal Yardım Uygulamaları. <http://www.imra.org/sosyal-yardim-bilgi-notu.pdf>. (Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2024)
- İstanbul Barosu (2018). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 70. Yılı. İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi 2018. <https://www.istanbulbarosu.org.tr/HaberDetay.aspx?ID=13994veDesc=%C4%B0nsan-Haklar%C4%B1-Evrensel-Bildirgesi%E2%80%99nin-70.-Y%C4%B1%C4%B1>. (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2024)

- İstanbul Planlama Ajansı (2024). Göç İstatistikleri – Düzensiz Göç. <https://ipa.istanbul/yayinlarimiz/genel/goc-istatistikleri-duzensiz-goc/#:~:text=2014%20y%C4%B1%C4%B1%20ile%202024%20y%C4%B1%C4%B1%20A%C4%9Fustos%20ay%C4%B1%20aras%C4%B1nda%20yakalanan%20d%C3%BCzensiz,Suriye%20uyruklu%20g%C3%B6%C3%A7menler%20takip%20etmektedir.> (Erişim Tarihi: 30 Ağustos 2024).
- İşcan, İ.H. ve Çakır, M. (2019). Türkiye’deki Sığınmacı Ve Mültecilerin Türk İşgücü Piyasasına Etkisi: Bir Saha Araştırması. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi 19(43) Tarih: Nisan - Haziran 2019 ISSN: 2148-9424
- Karadeniz, O. (2023). Türkiye İşgücü Piyasasında Geçici Koruma Sağlanan Suriyelilerin Sosyal Güvenlik Durumu ve Kayıtlı İstihdama Geçiş İçin Öneriler. ILO Uluslararası Çalışma Örgütü- İlk basım 2023.
- Karasu, M.A. (2018). Türkiye’ye Yönelik Dış Göçler, Suriyeli Sığınmacı Göçü ve Etkileri PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi 2018, 14(1), ss.21-41
- Kayaoğlu, A. (2023). Geçicilikten Kalıcı Misafirlige: Zorunlu Göçün 10. Yılında Türkiye’deki Suriyeli Nüfusun Sosyo-Demografik Tahlili (Araştırma Makalesi). IJHM- İnsan Hareketliliği Uluslararası Dergisi 2023;3 (2): ss.106-133
- Kaya, İ., Eren Y., E. (2014). SETA Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Türkiye’deki Suriyelilerin Hukuki Durumu, Arada Kalanların Hakları ve Yükümlülükleri. https://file.setav.org/Files/Pdf/20151230134459_turkiyedeki-suriyelilerin-hukuki-durumu-. (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2024)
- Kırdar, M. (2023). Suriyelilerin Olumlu Ve Olumsuz Sosyoekonomik Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme. Betam – Araştırma Notu 23/266,9 Ocak 2023.
- Korkusuz, M. R. ve Uğur, S. (2022). Sosyal Güvenlik Hukuku, Ekin Basım Yayın Dağıtım 2022.
- Mülteciler Derneği (2024a). <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/#:~:text=%C3%9Ckımızde%203%20milyon%2099%20bin,kal%C4%B1%C5%9F%20hakk%C4%B1%20bulunan%20yabanc%C4%B1%20bulunmaktad%C4%B1r.> (Erişim Tarihi: 29 Ağustos 2024)
- Mülteciler Derneği (2024b). <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi-haziran-2024/> (Erişim Tarihi: 1 Eylül 2024).

- Mülteciler Derneği (2024c). <https://multeciler.org.tr/turkiye-sartli-egitim-yardimi-programi/> (Erişim Tarihi: 1 Eylül 2024).
- Mülteciler Derneği (2024d). <https://multeciler.org.tr/tamamlayici-sosyal-uyum-yardimi-t-suy-programi/> (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2024).
- MHM-Mülteci Hakları Merkezi (2017). Suriye’de Gelen Sığınmacılar İçin Türkiye’de Geçici Koruma. <https://www.mhd.org.tr/images/yayinlar/MHM-1.pdf> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2024).
- Nurdoğan, A. K. ve Öztürk, M. (2018). Geçici Koruma Statüsü İle Türkiye’de Bulunan Suriyelilerin Vatandaşlık Hakkı. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y.2018, 23(3), s.1163-1172.
- Ökmen, M. (2022) Türkiye’de Suriyeli Mülteci Göçünün İl Düzeyinde Büyüme Üzerindeki Etkisi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Önder Y. N. ve Karataş, M. (2022). Türk sosyal güvenlik sisteminin finansal sorunları ve çözüm önerileri. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi,11(30),128-152.
- Sarp, Ç. (2022). 21. Yüzyıl’da Orta Doğu’dan Türkiye’ye Göçün Etkileri: Riskler Ve Fırsatlar, s. 269-293. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları,19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye’ye Yapılan Göçler, Göçmenlik Ve Sosyal Uyum, Editör: Zehra ASLAN Ankara, 2022, ISBN: 978-975-17-5359-5 Yayın No: 531.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023). İnsani Yardımda Türkiye Modeli (2023). Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, I. Baskı, İstanbul –2023,ISBN:978-625-7377-71-3. <https://www.yuzuncuyil.gov.tr/files/yayinlar/insani-yardimda-turkiye-modeli.pdf> (Erişim Tarihi 01 Eylül 2024).
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2023). Bakanlığımızın Son 180 Günlük Çalışmalarına İlişkin Basın Toplantısı Gerçekleştirildi, <https://www.icisleri.gov.tr/bakanligimizin-son-180-gunluk-calismalarina-iliskin-basin-toplantisi-gerceklestirildi>. (Erişim Tarihi: Mayıs 2024).
- TÜİÇ AKADEMİ (2022). Arap Baharı’nın Göç Üzerindeki Etkisi. Yazar: Editör,28 Nisan 2022. <https://www.tuicakademi.org/arap-baharinin-goc-uzerindeki-etkisi> (Erişim Tarihi: 23 Ağustos 2024)

- TÜİK, (2024a). 2023 yılı Uluslararası Göç İstatistikleri – 19 Temmuz 2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2023-53544> (Yayım Tarihi:19 Temmuz 2024, Saati:10.00, Sayısı:53544) (Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2024).
- TÜİK (2024b) Uluslararası Göç İstatistikleri 2022, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2022-49457> (Erişim Tarihi: 28 Ağustos 2024).
- TÜİK (2024c). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2023-49684> (Erişim Tarihi:2024).
- TÜİK (2024d) <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=National-Education-Statistics-2022-49756#:~:text=Okuma%20yazma%20bilen%20oran%C4%B1%20%97,99%2C3'e%20y%C3%BCkseldi>. (Erişim Tarihi 1 Eylül 2024).
- TÜİK (2024e). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Labour-Force-%20%20%20%20%20Statistics-June-2024-53512> (Yayım Tarihi: 10 Haziran 2024; Erişim Tarihi: 25 Haziran 2024).
- UNICEF (2024). <https://www.unicef.org/turkiye/raporlar/t%C3%BCrkiyede-ge%C3%A7ici-koruma-alt%C4%B1nda-olan-suriyeli-%C3%A7ocuklary%C3%B6nelik-e%C4%9Fitim-m%C3%BCdahalesi-raporu>. (Erişim Tarihi: Haziran 2024).
- UNICEF (2024). <https://www.unicef.org/turkiye/sartli-egitim-yardimi-programi-sey#:~:text=%C3%87ocuk%20koruma%20bile%C5%9Feni%20kapsam%C4%B1nda%20ise,ailelerine%20%C3%A7ocuk%20koruma%20hizmetleri%20sa%C4%9Flan%C4%B1r>.
- Yenihan, B. (2017) Bir Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Güvenlik: Dünya’da ve Türkiye’de Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. Yönetim Bilimleri Dergisi/Journal of Administrative Sciences 15(30), ss. / pp.:177-196.
- Yuvalı, E. (2020). Sosyal Politika Aracı Olarak Sosyal Güvenlik Kavramı. Dergi Park Akademik, Cilt:6 Sayı:11 Yıl:2020. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/isvehayat/issue/57736/823544> (Erişim Tarihi: 4 Eylül 2024).

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin

Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Effects of Foreigners in Türkiye on Working Life and Social Security System

Extended Abstract

1. Introduction

Generally speaking, human history began with migrations. Expansionist migrations done by humans to find fertile lands to feed their increasing population due to their natural proliferation have now been replaced by "forced" migrations due to wars, civil conflicts, poverty, disasters, climate change, etc.

As in all parts of the world, foreigners influence working life in Türkiye. The changes that foreigners create in the demographic structure cause both limited and large effects. Türkiye's demographic structure is affected by factors such as urbanization, technological changes, economic conditions, internal and external migration, etc. Migration, which affects the birth and death statistics that demonstrate the natural changes in the population, also make changes in social state policies

2. Method

Although it is possible to talk about various ethnic elements regarding foreigners in Türkiye, it is necessary to focus on Syrian foreigners, who constitute the main subject of our study and are more concerned with social security in terms of quantity and quality. Foreigners who are in Türkiye for various reasons (obtained citizenship, live illegally, come temporarily, etc.) make changes in the demographic structure.

Foreigners, whose numbers have increased enough to change the demographic structure, are also changing the policies of the social state on working life and the social security system. In this study, which discusses these changes, evaluations are made especially on Syrians. High unemployment rates and low labor force participation rates require more comprehensive studies on foreigners. The responsibilities undertaken by the state for foreigners affect the sustainability of the social security system in a negative way. Being economically strong is also related to the tax system. In this context, social policy legislation must also be well prepared.

3. Results and Discussion

The demographic structure in Türkiye, which changes with the ethnic and belief-based immigration of foreigners, affects social policies the most. In this context, the changing demographic structure has serious effects on social security. In terms of the sustainability of the system, there is a need to identify the problems related to the income and expense actuary of the social security system arising from foreigners and to propose rational solutions.

Foreigners from the Syrian Arab Republic and other countries have been given the status of "Refugees Under Temporary Protection". Special arrangements have been made for these groups and they have been allowed to benefit from Social Policy practices that will provide sufficient benefits as long as they stay in Türkiye.

There was uncertainty about the status of Syrian refugees during the first two years of their admission to Türkiye. The continuation of migration flows has made it difficult to register them. Additionally, their residence procedures and participation in employment could not be effectively monitored. With the enactment of the legislation, refugees began to enter registered employment with work permits, albeit at very low rates. Today, the majority of them work unregistered in

informal sectors and continue to benefit from social assistance by remaining in unregistered employment.

Despite all the negativities, Turkish people and Syrian refugees maintain a relatively "conflict-free" relationship, which has been effective in Syrian refugees participating in employment to earn their living, even if unregistered. Syrian refugees under temporary protection participate in the Turkish labor market as workers, daily wage earners, self-employed workers, and employers. Due to the fact that the majority of them are unskilled and uneducated, they work in jobs that are low-wage, insecure, and generally not demanded by the local people.

In 2019, the Transition to Registered Employment Program was implemented to ensure the transition of Turkish employees and Syrian temporary refugees to registered employment. The program is carried out in cooperation with the ILO Office for Türkiye, the General Directorate of the International Labor Force and the Social Security Institution. At the same time, the vocational training program carried out by the Turkish Employment Agency plans and carries out both vocational training and on-the-job training of employees.

4. Conclusion

The aid given to foreigners, specifically Syrians, directly or indirectly creates a great burden on the social security budget. This situation causes future concerns about the sustainability of social security. For this reason, it is of great importance that all foreigners in our country, especially Syrians, are quickly registered and moved to a position of generating premium and tax income for the Turkish State.

In this study, which includes a literature review and data analysis, the impact of foreigners, especially Syrian foreigners, on Turkish working life and social security policies is examined. By using the official data, employment problems seen in working life are discussed. In this context, it is recommended to register foreigners entering the country and prevent their unregistered employment by taking advantage of technological opportunities, and solutions are offered for the problems that may be encountered regarding foreigners.

Research Article

Fashion Sector and Artificial Intelligence Applications

Özlem KAYA

Responsible Author, Uşak University
dr.ozlemky@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8572-6577

Serpil AYTAC

Fenerbahçe University
serpil.aytac@fbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6659-4639

Abstract

Artificial intelligence is one of the technologies that has been used in different stages of the fashion sector for a long time. Recently, with the emergence of new artificial intelligence tools such as ChatGPT and Midjourney, the fashion sector has begun to become one of the centers of these applications. The industry's picture of using artificial intelligence applications has strengthened the idea that artificial intelligence, which is on the agenda of fashion, may be the technology that will shape the future of fashion.

Artificial intelligence technologies can be used in different areas in the fashion sector. Artificial intelligence technologies, which provide benefits in the processes and methods of fashion design, are used more intensively in areas such as the design process, demand forecasting, selection and communication. Artificial intelligence applications, which have been one of the most frequently discussed topics of recent times with the advantages they offer to the sector, have managed to become one of the most important topics of today. In this context, in this article, artificial intelligence applications used in the sector are included, and sample model analyzes are made with ChatGPT. In this context, the study aimed to reveal the situation of artificial intelligence applications in the fashion sector and emphasized its advantages by presenting some examples.

Keywords: Fashion design, technology, artificial intelligence, ChatGPT

JEL Classification Codes: L67, O14, L22

Moda Sektörü ve Yapay Zekâ Uygulamaları

Öz

Yapay zekâ, uzun süredir moda sektörünün farklı aşamalarında kullanılan teknolojilerden biridir. Son dönemlerde özellikle ChatGPT ve Midjourney gibi yeni yapay zekâ araçlarının ortaya çıkmasıyla moda sektörü, bu uygulamaların merkezlerinden biri haline gelmeye başlamıştır. Sektörün yapay zekâ uygulamalarını kullanma noktasındaki tablosu modanın gündeminde olan yapay zekânın belki de modanın bile geleceğini çizecek teknoloji olabileceği konusundaki fikirleri güçlendirmiştir.

Yapay zekâ teknolojileri moda sektöründe farklı alanlarda kullanılabilir. Moda tasarımında süreç ve yöntemlerinde fayda sağlayan yapay zekâ teknolojileri, tasarım süreci, talep tahmini, seçim ve iletişim gibi alanlarda daha yoğun olarak kullanılmaktadır. Sektöre sunduğu avantajlar ile son dönemlerin en sık tartışılan konularından biri olan yapay zekâ uygulamaları günümüzün en önemli konularından biri olmayı başarmıştır. Bu bağlamda bu makalede özellikle sektörde kullanılan yapay zekâ uygulamalarına yer verilmiş ve ChatGPT ile örnek model analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda çalışma ile yapay zekâ uygulamalarının moda sektöründeki durumunun ortaya konması amaçlanmış ve bazı örnekler sunularak sektöre sunduğu avantajlar üzerinde durulmuştur.

Anahtar kelimeler: Moda tasarım, teknoloji, yapay zeka, ChatGPT

JEL Sınıflandırma Kodları: L67, O14, L22

Geliş Tarihi (Received): 24.07.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 03.12.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Kaya, Ö. ve Aytaç, S. (2024). Fashion sector and artificial intelligence applications. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1100-1122. doi: 10.18074/ckuiibfd.1520744

1. Introduction

The changing world and advancing technology in the 20th century naturally affected the tools and equipment of the age and what it brought with it, in terms of having tools and equipment in their sectors. One of these sectors is the fashion sector. The fashion sector, with its strong structure, both artistically and sectorally, and open to change at any time, has developed and transformed from past to present and has become one of the topics that people talk about and focus on the most.

In order to understand the future and find more space in the future, it is important to see that technology is a constant in the fashion industry. In this context, studies and jobs created with the help of technological equipment and applications are extremely noteworthy for the sector. In addition, new approaches that emerge from the combination of traditionally done work with computers, technology, and artificial intelligence applications will lead to radical changes in both technical, aesthetic, and business ways.

Technology and artificial intelligence have a significant impact on every aspect of fashion, from design to production and consumption. Artificial intelligence has been used to analyze fashion trends and consumer needs for over a decade (Csanák, 2020: 117). In this context, as stated by Giri et al. (2019), the tremendous impact of artificial intelligence, in particular, on the transformation of the fashion and apparel industry in the past decades has been noticed.

According to the European Commission High Level Group on Artificial Intelligence (2019): “Artificial intelligence (AI) refers to systems that exhibit intelligent behavior by analyzing their environment and taking action with a certain degree of autonomy to achieve specific goals.

AI-based systems can be entirely software-based and operate in the virtual world (e.g., voice assistants, image analysis software, search engines, speech and facial recognition systems), or AI hardware devices (e.g., advanced robots, autonomous cars, drones, or the internet of things) can be used.

AI can be defined as systems that imitate human intelligence in its most basic sense, make inferences, and learn from the information they collect, and in this way constantly improve themselves. Different applications working on the principle of these systems have created a huge market today. AI-based algorithms, which can produce images, prepare presentations, design, shoot videos, write code, translate, and present news programs just by giving words have increased the value of the AI market to 136.55 billion dollars in 2022. This market is estimated to grow by approximately 40 percent between 2023 and 2030. This rate is actually not surprising. Because AI ChatGPT reached 100 million users in just two months after its launch, making it the fastest-growing application in such a

short time in the history of the internet. 13 million people visit chat.openai.com every day to ask questions of ChatGPT, an AI -based chat robot developed by OpenAI. When we evaluate the issue from the perspective of the fashion sector.

It is possible to see that AI is used in almost every link of the sector's value chain, from production to the end consumer. Particularly, the application of AI has been adopted in the fashion sector at various stages, such as garment design, pattern making, sales production forecasting, supply chain management, etc. (Gou et al., 2011; Nayak and Padhye, 2018; Laszkiewicz and Kalinska-Kula, 2023).

In this context, the aim of the study is to consider the association of AI applications and the fashion industry within the framework of today's conditions. It will be discussed how AI can be applied and which technological programs can be integrated into the system to enrich the way of doing business in the fashion sector.

Additionally, the use of ChatGPT as an AI tool in fashion design processes was also discussed in the study. At the same time, in this article, the subjects or areas in which AI applications are used in the sector are discussed, and sample model analyzes are made with ChatGPT. In this context, the study also aimed to reveal the application areas of AI in the fashion sector and emphasized the advantages it offers to the sector by presenting some examples.

2. Artificial Intelligence

In addition to the great inventions and discoveries with the impact of the industrial breakthrough, developments in protecting the comfort and health of humanity cannot be ignored. Researchers have tried to design a constantly automated human model that works with minimal error in order to achieve maximum efficiency at every stage of production. Within the digital technology system, this process has accelerated with applications such as blockchain, the internet of Things, big data, and AI.

As a result of the studies carried out using AI since 1950, visible steps have now begun to be taken. AI has sub-branches such as problem solving, natural languages, robotics, fuzzy logic, expert systems, and artificial neural networks, and each sub-branch

Recently, as developments such as AI and machine learning have become widespread in many sectors and fields, changes and transformations have been experienced in areas such as communication, production, design, marketing, and advertising. As a result of these developments, different applications attract attention in many sectors (Laszkiewicz and Kalinska-Kula, 2023).

AI techniques were formed as a result of concepts and algorithms that emerged in

the 1950s with the development of computers and have become widely used today. AI, which has become a part of our daily life after being used in industrial areas, is used in many subfields such as classification, regression, image processing, audio processing, autonomous driving, and text mining (Güven, 2020: 26). Productive AI technologies such as Hotpot and DALL-E are also widely used in many areas and can create text, visuals, and other content (OpenAI, 2021).

At the same time, it is seen that AI tools are widely used in many fields, especially today. Figure 1 shows the usage areas of AI. The most notable of these tools is ChatGPT, which has had a very high usage area since the first time it was used.

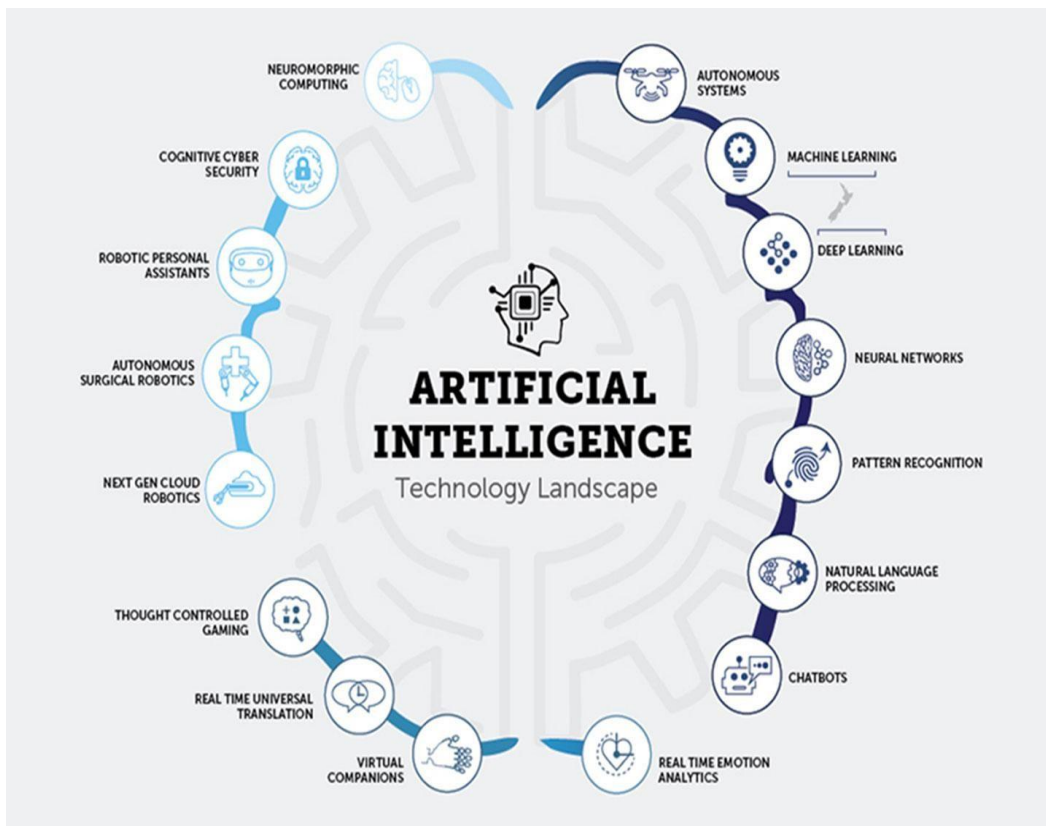

Figure 1. Artificial Intelligence (Ahmed, 2023)

3. Artificial Intelligence Applications in the Fashion Sector

With the increase in studies on AI technologies, there are concerns and thoughts that computers or robots may replace humans in the field of fashion design, as in many business branches. Is it possible for machines to replace designers in the future? To reach the answer to this question, technology companies benefit from cognitive information technologies and carry out studies on machines that design clothes according to the expectations of consumers.

In order to explore how effectively AI technologies, designed to mimic human intelligence, can perform in design, where originality holds significant importance, Google, a global technology leader, and Zalando, a prominent name in the industry, collaborated to develop Project Muze. In the study, which started with the claim of "developing design in line with the tastes and preferences of the user," the tastes and styles of six hundred trendsetters were defined in the data pool to be analyzed by cognitive information systems. In addition, different moods and different style features have been processed into the data pool, and a comprehensive infrastructure has been created.

The intense use of data, increasing computing power, and the availability of advanced algorithms and fundamental analysis have led to a tremendous increase in the use of AI. The fashion sector has also followed this trend and has included AI applications in every field of the sector. According to McKinsey (2018: 58), 75% of retailers invested in AI in 2018 and 2019, and AI in the fashion sector began to be used "to reinvent design, sales, and marketing, as well as provide significant speed."

Fashion is one of the most valuable sector in the world. The estimated value is approximately over \$3 trillion (Sennaar, 2019). But this sector has remained fairly traditional for decades. Despite this, as digital transformation progresses, it has also imposed profound transformations on the fashion sector. The abundance of data, especially obtained through the use of digital technologies, has allowed many AI applications to become widespread in this sector.

The most common applications are in the field of customer service, bringing the ability to capture the trend of customer personalization by improving the customer experience online and in stores.

The increasing scale and granularity of personalization in online fashion with chatbots or AI smart assistants would be impossible to manage without AI applications.

ASOS, an online fashion company, increased purchases by 300% using a chatbot, while Levi's also uses them to help customers find the best jeans (Catchoom, 2018; OECD, 2019: 2; Misischia, Poetze, Strauss, 2022).

Dior also uses a chatbot to interact with customers via Messenger on Facebook (the platform is called Dior Insider). This service makes the shopping experience much easier by offering the ability to use slideshows and links to the website.

Natural language understanding, a subset of natural language processing techniques, helps understand human language. In particular, it makes it possible to apply sentiment analysis, that is, to understand how the customer interacting through the chatbot feels about a particular topic or product (Luce 2019: 33).

The advantages offered by AI applications and tools, which have a wide range of usage in the fashion industry, are extremely important and are shown in Figure 2. In this context, (RQ1) “In which areas is artificial intelligence used in the fashion industry?” and (RQ2) “How is artificial intelligence used in design in the fashion industry?” research questions are sought to be addressed.

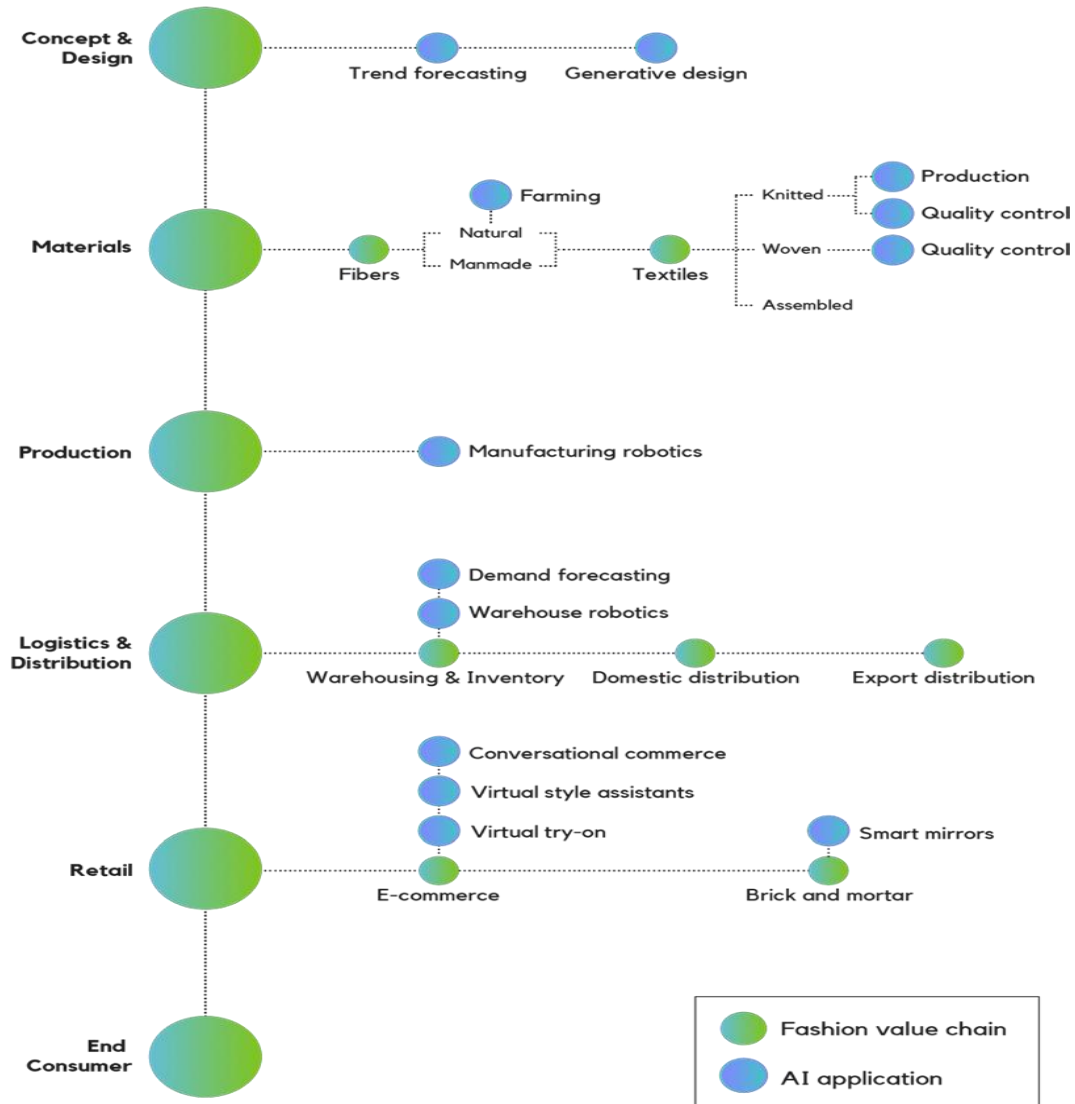

Figure 2. The Fashion Value Chain and The Current AI Applications to Each Phase (Evangelista, 2019-2020: 28)

4. Method

Qualitative research methods were used in this study, which tried to reveal the extent of AI applications in the fashion sector. Descriptive content analysis and document analysis were used as methods in the study. The ChatGPT generative artificial intelligence application was selected as a sample in the study. Document analysis was used as the data collection method in the study. In this context, the study revealed the current state of artificial intelligence applications in the sector and in which areas they are used, and sample model analyzes were conducted with ChatGPT, one of the artificial intelligence tools. In this way, it has been seen in which areas artificial intelligence can be used, especially in the fashion sector. With this analysis, which provides great convenience to fashion designers, it has been revealed that processes and jobs can be done more easily with such artificial intelligence robots, and some suggestions have been offered.

5. Findings and Discussions

5.1. ChatGPT

It is an AI model that stands for “Chat Generative Pre-training Transformer.” This model was created using natural language processing (NLP) techniques. Thanks to this technique, ChatGPT can answer questions on similar subjects by reading texts written on a certain subject. Additionally, because the model can understand written text, it can answer users' questions naturally. ChatGPT is based on deep learning (DL) technology, which is a sub-branch of AI. This technology is a method that increases performance in machine learning by imitating learning. ChatGPT learns by analyzing millions of data sets using DL technology. In this way, the model improves itself to provide more accurate and consistent answers.

ChatGPT is a generative AI chatbot that understands written language and responds in a conversational manner. (OpenAI, 2022; OpenAI, 2021). Productive AIs work on user-inserted commands, called prompts, to generate the desired output (Siegel, 2023; Ahmed, 2023).

Advanced generative AI technologies such as ChatGPT are considered abstract technologies that process and use language (OpenAI, 2022). Using the Generative Pre- training Transformer model, ChatGPT and other similar generative AI technologies can analyze the complex patterns and structures of human language and can be trained to primarily understand and produce human language.

As a generative AI technology in the field of NLP, ChatGPT represents a significant development as a pioneering initiative in the field. ChatGPT, a generative AI technology, has the ability to produce human-like text and understand natural language input like a human (Bozkurt, 2023).

Built on OpenAI's generation of GPT language models and working according to machine learning principles strengthened by both supervised and reinforcement learning techniques, ChatGPT, unlike known search engines, uses the datasets on which it is trained rather than crawling the web to compile information about current events (Rudolph et al., 2023: 4). As a result, OpenAI's ChatGPT model allows users to ask questions and have those questions answered by an AI trained through augmented machine learning. The answers emerge depending on the input the algorithm receives from users as well as the context given to it.

For example, the use of ChatGPT-style model has become common in sectors such as customer service (ChatGPT can provide 24/7 automated customer service). Can provide immediate answers to frequently asked questions, direct queries without the need for human intervention.), healthcare (can quickly provide simple medical information or instructions, answer patient inquiries according to specific protocols.), finance, education (language models can help students provide explanations, frequently asked questions, or information about learning resources), and fashion.

In addition to the mentioned areas, the contributions of ChatGPT to the sectors are extremely important. Its use, especially in the field of fashion, has become the most popular topic of recent times and has initiated a rapid transformation in the sector. AI applications and the use of ChatGPT are used in many business functions, from human resources to marketing, design, finance, and production. With AI applications, it is seen that there is an increase in effectiveness and efficiency in businesses operating in the fashion sector. In this sense, it has been clearly seen that AI provides businesses with a significant speed and cost advantage.

5.2. (RQ1) “In which Areas is artificial intelligence used in the fashion industry?”

5.2.1. Demand Forecast

The survival of companies today depends on their ability to predict the future. Changing customer needs and trends do not make forecasting easier. To maintain their profitability, companies need to predict customer needs and create and implement short-, medium-, and long-term plans as a result of these predictions. Because the basis of planning is prediction. Being able to accurately predict the quantity and model of product to be produced for the next sales season and producing accordingly is a serious investment. If this estimate is made incorrectly, it may result in reduced sales and loss of reputation and revenue. For this reason, demand forecasting is one of the most important inputs in achieving companies' short-term goals. Moreover, since many variables affecting demand differ by sector and are shaped outside the supplier, it may not be possible to intervene. Considering the diversity of the markets served by companies and the difference in customer behavior, many demand forecasting methods have been developed.

Failure to make accurate future projections is directly related to failure to analyze period data correctly. Effective use of data leads to accurate projection and accurate results. In some cases, since previous period data are insufficient, the error rates of the predictions may be high, or predictions cannot be made. In demand forecasting studies, determining the factors affecting the forecast is another factor that makes forecasting difficult. While the data must be complete for the use of classical methods, today it is possible to fill in missing data and ensure data integrity using AI systems. Considering the size of the data, it is more reasonable for AI systems to process data and create patterns than classical methods. In addition, while classical methods inherently require statistical verification (hypothesis), this is not true for AI techniques.

Basically, demand forecasting methods are classified into two areas: qualitative and quantitative methods. While qualitative data uses personal judgments and expert opinions, quantitative data uses mathematical and statistical data. The accuracy and reliability of the prediction made is another evaluation issue. With AI technology developing in parallel with technological developments, the accuracy and reliability of predictions have increased considerably (Güven, 2020: 2).

5.2.2. Trend Forecast

Predicting trends accurately is more important than ever today. Developing salable products and being preferable in the fiercely competitive fashion sector is indispensable for brands to survive. In line with this importance, brands and research companies use cognitive information technologies to develop consistent trend predictions. However, cognitive computing technologies make the trend forecasting system more accessible. Revealing the predictions developed by AI in seconds is work that takes months and requires high costs. For this reason, annual subscription fees of trend analysis companies such as WGSN go up to 50,000 dollars, putting purchasing manufacturers in a difficult situation (Lauglin, 2017). Particularly small and medium-sized businesses that cannot pay the subscription fee follow the fashion shows of big brands and carry out delayed production. The mentioned situation creates time pressure; the design phase is kept short. This paves the way for copies or products with low added value to be released to the market.

Data science is a discipline that uses specialized programming, AI, machine learning, and analytics to address business objectives (IBM, n.d.). Developed by WGSN, the TrendCurve+ tool is an AI-based tool that combines data from various sources to derive the silhouettes, prints, colors, and design details consumers will likely demand in fashion in the future (WGSN, 2023). Thanks to this tool, very important data can be accessed. In the field of fashion, AI is especially used to detect patterns and color spectrums that determine future trends (Mengyun and Van Dyk, 2016).

AI programs for trend predictions and fashion style recommendations have taken their place in the fashion sector in this sense. For example, founded in 2011, Stitch Fix periodically delivers boxes in which it offers style suggestions to users, using an AI algorithm. The company, which reached a turnover of 1.7 billion dollars in 2020, has 3.5 million active users. Using AI as a style consultant, Amazon also scored the clothes people wore and offered style suggestions with a device called Echo Look, which it released in 2017. However, in 2020, Amazon stopped the Echo Look program and stated that it had collected data for Alexa on its own devices for three years and would use this data for the section called Style by Alexa in Amazon shopping. Brands such as Louis Vuitton, Dior, and New Balance also cooperate with a trend forecasting company called Heuritech, which uses AI algorithms for trend predictions. In this context, AI is not just software that collects information, makes designs, or answers questions; this algorithm, which is also used in devices, has also taken its place in smart stores and phones. For example, in 2018, Gap released a DressingRoom application, allowing users to try on clothes virtually. Nike also helped users choose the shoes that best suit them with its AI-supported application called Nike Fit. Brands such as Uniqlo, Zara, Rebecca Minkoff, and American Eagle have also started to use systems that make physical recommendations to consumers with AI-based smart stores and fitting rooms.

Luca Morena, CEO of Next Atlas, a data analysis and trend prediction company, said, "AI will primarily replace social media content producers. When you give people more technology, that is, when they taste it, their attitudes on every subject will change. They will pursue more work based on themselves." By saying, "Brands will not have to run after social media content producers to analyze consumers' trends and sell their own designs. Social media content producers will be replaced by AI," he actually signaled how important AI will become for the industry in the future.

5.2.3. Creating a Collection

There are many examples of designers using cognitive technologies in the collection creation process. One of these is the Falguni & Shane Peacock brand, which adopted the vision of reflecting the future of Bollywood fashion and collaborated with IBM in its 2017 collection. Founded in India and operating in the luxury clothing industry, Falguni & Shane Peacock offers consumers a unique style by combining modern and traditional. The company strives to create a brand personality that is open to innovations with the motto "Progress or perish" and has proven this attitude with its cooperation with IBM. Falguni Peacock, one of the founders of the brand, who received support from IBM's cognitive information technology Watson during the collection preparation process, explained the reasons for choosing AI technology as follows: "To understand trends and get inspired, it is necessary to follow hundreds of blogs and examine thousands of

fashion show images. You can carry out this process yourself as a designer or hire people to do it. However, examining so many images takes a long time, and it is not possible to maintain the focus level while working on the images. "AI technology comes into play at this stage, presenting the data that human beings would have obtained as a result of months of work to designers within seconds." (IBM, 2017: 1). Falguni & Shane Peacock collected the data expected to be obtained as a result of working with Watson under three categories. These;

Color prediction for the collection: Determining seasonal color trends and trend colors by analyzing the images examined in line with the determined limits with image recognition technology.

Visual Scanning: As a result of visual examination, collecting design samples that are compatible with the silhouette, pattern and style line of the brand.

Pattern Inspiration: Examining thousands of patterns with AI technology and developing unique textile pattern designs with AI technology.

5.2.4. Production Processes

In the fashion sector, in addition to the systems in which automation technologies with AI features detect errors that occur during the production process, studies are also carried out on cognitive technologies that affect the production volume, the selection of materials to be used, and production strategies. Investopedia, a company that researches production, finance, marketing, and education, is working on controlling the supply chain with blockchain. There are initiatives to add a QR code to every garment produced, which provides information about the product and labels and instructions for use. In this way, he/she argues that a more transparent supply chain will be created and that they will be able to improve production processes for other manufacturers by making it possible for everyone to access the answers to many questions (CBI, 2019; Toorajipour et al., 2021).

In the fashion sector, industrial robots are used for sewing and supply chain management. One such company focusing on sewing robots is Soft Wear Automation, a robotics company based in Atlanta. According to its CEO, the use of sewing robots has significant advantages in reducing costs, restoring production, reducing waste and therefore environmental impact, and increasing production flexibility (Luce, 2019). At the same time, robots are used in the industry to improve warehouse picking and packaging procedures and customer service. Zara, for example, uses robots to speed up the store pickup process (Musariri, 2018; Lu, 2021).

Enterprises engaged in textile production also carry out many digital operations and optimizations in both production and supply chains thanks to AI-based programs. Another of these examples is the Hugo Boss (Izmir, Turkey) factory.

One of the most important teams in Hugo Boss's factory, which has adapted its production center to industry 4.0, is AI systems. These systems enable the company to speed up its production by reducing costs and to make improvements by quickly collecting production data. Hugo Boss is just one example of this. Many manufacturers are now making significant investments in AI. Because AI also contributes to sustainability by preventing unnecessary production and shortening sample processes, thanks to the predictions and suggestions it makes. In addition, AI, which is also used in the supply chain, allows companies to ship products accurately and quickly, control stock, and make more accurate planning thanks to data on these issues. In this context, AI, which has started to penetrate the dynamics of fashion, is really very effective for the industry. Since AI acts on data, it already provides great benefits to the fashion industry at many points and facilitates many processes. This issue returns profit to fashion brands.

Today, many fashion businesses have realized the contribution of AI to their business goals and have prioritized the benefits provided by this technology throughout the business. In this context, AI technology can be used to reduce costs, reduce risks, accelerate the market entry process, and provide many other benefits (TIM, 2023: 79-80).

5.2.5. Product Sale or Recommendation

Merchandising personalization is also carried out by retailers through AI-supported recommendation engines. Personalized product recommendations are offered based on customer data, and recommendations are often made using expressions such as "You may also like" or "Customers also bought..." Recommendation engines help users filter out vast amounts of information they don't need. Companies like Amazon are even promoting a personal virtual AI stylist, offering services like Style Check, which makes personalized clothing recommendations based on existing outfits by combining many AI technologies such as natural language processing and understanding, computer vision, neural networks, and machine learning.

Personal AI stylist: Having a personal stylist represents the pinnacle of personalization. AI is making this possible by creating a personal virtual AI stylist. Many people are familiar with virtual assistants that use automatic speech recognition, such as Amazon's Alexa, Apple's Siri, Google's Google Home, and Google Assistant. However, the virtual style assistant is a step forward because it emphasizes the use of images, the possibility of taking photos, image recognition and visual search features, as well as recommendation engines and access to fashion products (Pupillo, 2019: 31).

Improving customer experience in the store; digital technologies also improve the customer experience in stores. Fashion luxury brands use smart mirror technologies with their physical stores. The smart mirror is a two-way mirror with

an electronic display on the back. They are computers supported by a full technology stack, from depth-sensing hardware to software equipped with advanced computer vision algorithms (Luce, 2019: 39). Mirrors allow users to not only see how they look in clothing with different colors but also to change the type of clothing and make side-by-side comparisons between different outfits.

The fashion marketing part of the subject is one of the most visible and fastest-growing points. Fashion brands now use AI algorithms to promote their products. For example, Levi's collaborated with a company called LaLaLand.ai and introduced its new collection through AI-designed models. Revolve also announced the famous Revolve Festival and promoted its collection with billboard visuals designed by AI. Another company called Deep Agency has also established the "AI Model Agency." This futuristic model agency allows people who pay \$29 per month to take photos with digital models designed by AI in the style they want. AI has also entered fashion weeks, the most magnificent fashion marketing event. The world's first AI Fashion Week was held digitally on 20-21 April 2023.

Kering (French Luxury Group) has launched an initiative where they apply the latest technologies to fashion by establishing a digital platform called KNXT. On the platform in question, products of Kering's brands, such as Gucci, Alexander McQueen, Balenciaga, and NFTs, can be purchased with cryptocurrencies. At the same time, the AI chat robot called "Madeline" on the platform, supported by ChatGPT, makes style suggestions to users and offers products that they can buy with cryptocurrencies such as ETH and BTC.

5.2.6. Fashion Design

Artificial intelligence is also used in the fashion industry in the field of design. To reveal more detailed results on this subject, RQ2 was sought to be addressed.

5.3. (RQ2) "How is artificial intelligence used in design in the fashion industry?"

One of the areas of interest to the fashion sector is the use of AI in fashion design. On November 6, 2018, leading Italian e-commerce company Yoox presented 8 by Yoox, the first fashion collection designed using AI (Mazza, 2018; Marchetti, 2019). Yoox's products, which emerged as a result of the information given to its own AI program and analyzes made from social media, have shown us how AI can use data in fashion design processes. Later, different brands also used AI for design. Finally, Gstar Raw has released the world's first AI-supported denim collection using Midjourney, an AI program that produces images from words. The twelve-piece products, made entirely of denim, are designs with a very futuristic appearance.

In 2017, Amazon announced the possibility of training a generative competitive network with a family of generative models to design clothing. These models could create clothing images and help designers as a starting point. Amazon's core AI fashion designer can learn a particular fashion style from images and create new products in similar styles from scratch (Ramirez, 2018).

IBM has collaborated with Tommy Hilfiger and the Fashion Institute of Technology's Infor Design and Tech Lab on a project called Reimagine Retail to demonstrate “how AI can assist design teams by enhancing efficiency, reducing overall lead times, and broadening their exploration through analysis.” Moreover, this initiative allows designers to identify trending colors, essential patterns, and methods to integrate style effectively (Segura, 2018).

At the same time, special effort is being devoted to the creation of electronic textiles, known as smart fabrics, that contain digital components to offer users a variety of benefits, from customized fit to weatherization, drug release, temperature regulation, heart rate monitoring, and more (Bagaar, 2018; Intelistyle, 2018; Wong, 2019).

5.3.1. Model Analysis Example with ChatGPT

As an overarching category that includes various tools, techniques, and application areas, AI is contributing to major changes in the fashion sector. As one of the tools used, ChatGPT, a productive AI chat robot, attracts attention with the advantages it offers to the sector. ChatGPT offers alternatives for the sector in many areas of suggestions.

Figure 3. Model Example (Bottan, 2023)

ChatGPT, whom we asked to evaluate the model given in Figure 3, can convey a lot of information selection to the ergonomic condition of the model. ChatGPT's evaluation is summarized below: "The design in the image you provided offers a modern and avant-garde style. Especially the color choice, details of the outfit, and interesting accessories are remarkable. Here are my evaluations and suggestions about this design:

Color Palette: Shades of blue dominate the design. This color palette can be suitable for both summer and winter seasons. However, including such pieces in the collection and pieces that can be combined with some neutral colors (gray, white, black) can add diversity and appeal to a wider audience.

Details and Accessories: The details used in the clothes (for example, waist-tied accessories) are quite stylish. However, there may be some concerns about the functionality of such accessories. These details may be optional for customers looking for practicality and comfort.

Fabric Selection: It is difficult to understand exactly what the fabric is from the visual. However, it is important to use flexible and comfortable fabrics in such clothes with an avant-garde design. Especially in the mid-price segment, comfort is an important purchasing factor for many customers.

Clothing Length and Cut: The length of the skirt of the design on the right may be ideal for many customers. However, to customers from different age groups.

Pricing: If we think the price will be average as you stated, it may be a reasonable price range for such original designs. However, the production quality of the garment, the quality of the fabric, and the overall image of the brand also play a role in pricing.

As a result, the presented design is quite original and eye-catching. However, some improvements can be made by taking into account factors such as target audience expectations, comfort, and functionality. "Especially in the middle price segment, offering quality and comfort at an affordable price can increase the

popularity of the design."

Source: <https://www.portfolyohazirlikakademisi.com/helin-esen-universita-luav-di-venezia-fashion-design/>

Figure 4. Model Example

Notably, when we asked ChatGPT to analyze the model in Figure 4, it suggested improvements at some points. ChatGPT made the following evaluation for this model.

"The overall aesthetic of this design feels modern and stylish. However, the feature that caught my attention while evaluating and could potentially require improvement is this:

Drape Detail of the Skirt: The drape detail on the skirt seems to add extra volume to the waist and hip part of the model. This may create an undesirable appearance for some users and make the figure appear wider. If the drape detail of the skirt is simpler and less bulky, the skirt can have a more elegant and balanced appearance overall.

"You can increase the overall balance and aesthetics of this design by making the drape detail of the skirt less obvious or simplifying the overall form of the skirt a little more." In line with these suggestions made by ChatGPT, designers can re-evaluate the models in the collection and make various improvements.

Source: <https://www.portfolyohazirlidikademisi.com/helin-esen-universita-luav-di-venezia-fashion-design/>

Figure 5. Model Example

When asked to ChatGPT to analyze the model in Figure 5, we see that it focuses on points that can be potentially improved. ChatGPT made the following evaluation for this model.

“As we evaluate this design, I would like to point out the following features that could potentially require improvement:

Loose Cut: The overall loose fit of jackets and trousers may appeal to some customer segments, but this may be perceived as a negative feature for those who prefer a tighter or body-fitting cut.

Back Design of the Jacket: The square stitch detail on the back of the jacket may cause confusion for some users. The functionality or aesthetic contribution of this detail is not clearly understood.

Waist Part of the Trousers: Details on the waist part of the trousers (for example, excess pockets and belt detail) may not be very functional and may seem confusing to some users.

Color Combination: Although the yellow top contrasts well with the gray jacket and trousers, it may seem too bright to some users. A more neutral color choice may be more appealing to a wider audience.

Front of the Jacket: The cut of the front of the jacket may seem too open to some users. An alternative with a more closed or different collar may appeal to a wider audience.

Shoe Selection: The shoes of the model in the image may not be fully compatible with the overall design. A simpler shoe model can make the overall look more balanced.

Of course, these comments are subjective and may vary depending on the target audience of the design, the overall aesthetics of the brand, and the overall theme of the collection.

"I can say that the design overall has a modern and stylish aesthetic, but playing on some details can further strengthen the overall perception." Considering the evaluations made by ChatGPT on these examples, it can be seen that it provides great convenience for the fashion sector, especially in all processes from design to production, and various arrangements or changes can be made in the light of these

suggestions. These suggestions may provide the opportunity to start the season with more accurate and/or appropriate collections for the sector.

6. Conclusion and Recommendations

AI technology has developed rapidly in the 21st century and has begun to participate in many aspects of our lives. This technology, whose first concrete steps date back to the 17th century, has today taken on a structure that can learn autonomously from the data set, and process, and present the data. AI has been recognized as the center of digital technological transformation in various industries and different multidisciplinary fields. It is the collection of multiple technologies that enable machines to learn from experience, adapt to new inputs and perform human-like tasks. AI is the basic component that plays an active role in the development of many technological infrastructures that we use every day, even if we are not aware of it. Rapid developments in technology have made AI and digital technology a strategic and critical factor in this process.

Trying to keep up with rapidly changing consumer needs, the fashion sector has rapidly adopted post-modern, Industry 4.0, AI, and, more recently, 5.0 ready-to-wear production technologies, as well as today's newest digital achievements.

Despite the established nature of the fashion sector, AI has fundamentally transformed the industry, from the way fashion companies produce their products to the way they market and sell them. AI technologies have transformed the fashion sector in every element of its value chain, such as design, production, logistics, marketing, and sales.

In the powerful digital age, consumption is increasing day by day, recently involving AI. Although the increasing application of AI in fashion brings with it new questions in terms of the quality and cultural aspects of design, it continues to be applied and used in many areas. AI technologies are actively used in many areas such as sales and marketing activities, customer management, logistics, supply chain management, and payment transactions. Thanks to these technologies, manufacturers in particular can manage their products and services better, increase customer satisfaction, and compete more effectively.

AI technologies help manufacturers make more accurate and efficient decisions by utilizing large data sets. These technologies allow companies to make more informed decisions by analyzing sales trends, customer behavior, product performance, and many other factors.

Additionally, AI technologies are also preferred in logistics and supply chain management. These technologies are used to make optimized plans in logistics processes such as transportation and storage of materials and products. This situation especially allows exporters to deliver their products to customers faster

and at lower costs. These technologies also help exporters better manage their products and services, increase their efficiency, and become more competitive. In the 2000s, when the concept of efficiency became more important day by day, it was extremely possible for companies to export smarter and more efficiently by using AI technologies.

In this study, in addition to revealing the uses of AI in the fashion sector, the importance and usage areas of tools such as ChatGPT for the sector are also mentioned. In this context, ChatGPT's contributions to the fashion sector and its usage areas have been tried to be summarized below. In addition, when evaluated specifically in terms of research questions, answers were sought to the questions of in which areas is artificial intelligence used in the fashion industry (RQ1) and how is it used, especially in the field of design in the industry (RQ2). The points summarized below were reached in terms of these questions.

- *Trend Forecast*: ChatGPT can be used for fashion and trend forecasting. For example, by interacting with users, it can understand their fashion preferences or tastes and use this information to make predictions about future trends. Designers can take these trend predictions into account in the design and color selection of their collections.

- *Design Suggestions*: ChatGPT can serve as a consultant in fashion design. Designers can receive suggestions on various styles, color combinations, cuts, or patterns through ChatGPT. This allows them to explore fresh and unique design concepts.

- *Fabric Selection*: ChatGPT can assist in fabric selection. ChatGPT can be interacted with to understand the fabric properties the user needs for a particular design. ChatGPT can offer users recommendations on suitable fabric types, thicknesses, or textures.

- *Sustainability Analysis*: ChatGPT can be used for sustainability analyzes in the fashion industry. For example, it can evaluate sustainability criteria in material selection, offer suggestions to increase energy or resource efficiency in production processes, or provide information on recycling strategies.

- *Understanding User Needs*: ChatGPT can be used to understand user needs and preferences regarding textile products by interacting with users. This can help designers better understand the expectations of people who will use their products and provide ergonomic solutions.

- *Material Selection*: ChatGPT can also assist with ergonomic material selection. Depending on the user's needs and the intended use of the product, ChatGPT can make recommendations on material properties. This can help designers choose materials that are ergonomic, comfortable, durable, and environmentally friendly.

- *Communication and Customer Experience*: ChatGPT can be used in customer service and communication in the fashion sector. They can answer customers' questions about products, offer product suggestions, or perform operations such as order tracking. Thus, customer satisfaction can be increased.

- *Data Analysis and Trend Forecast*: ChatGPT can contribute to trend forecasts by analyzing data in the fashion sector. By working with AI algorithms through big data analytics and user feedback, it can make predictions about future trends and help designers design products in line with trends.

Finally, as stated by Öztemel (2020), fashion companies should not be indifferent to technological developments, especially AI, and should strive to intelligentize all operations throughout the system.

AI will undoubtedly be with us for many years, and more fashion brands will continue to use this technology in every field. The contributions of AI-supported systems to sustainability will perhaps, at some point, make it necessary to use AI algorithms in fashion brands. Therefore, if it is necessary to take a step towards AI, it is necessary to start as soon as possible.

References

- Ahmed, N. A. (2023). What is Artificial Intelligence? (AI), Access: <https://www.aitimejournal.com/what-is-artificial-intelligence-ai/29625/>
- Bagaar, (2018). Digital leading the way to a more sustainable textile & fashion industry, Access: <https://www.bagaar.be/insights/digital-leading-the-way-to-a-more-sustainable-textile-fashion-industry> Access:13.11.2023
- Bozkurt, A. (2023). ChatGPT, Üretken Yapay Zeka ve Algoritmik Paradigma Değişikliği, *Alanyazın*, 4(1), pp: 63-72.
- Catchoom, (2018). Top 10 Coolest AI Trends in Fashion E-Commerce. Sept. 18, 2018 [https://Catchoom.Com/Blog/Top-10-Cooler-Ai-Trends-In-Fashion-Ecommerce Merchandising-Cx/](https://Catchoom.Com/Blog/Top-10-Cooler-Ai-Trends-In-Fashion-Ecommerce-Merchandising-Cx/) Access:13.11.2023
- Csanák, E. (2020). AI for fashion, 13th International Scientific-Professional Symposium Textile Science and Economy, Zagreb, p: 117.
- CBI. (Computer Based Instruction) (2019). Technology Trends in The Apparel Industry. Access: <https://www.cbi.eu/node/2863/pdf/>
- European Commission - AI High Level Expert Group (2019). A Definition of AI: Main Capabilities and Scientific Disciplines, 18 December <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/definition-artificial-intelligence-main-capabilities-and-scientific-disciplines> Access:

14.11.2023

- Evangelista, P. N. (2019-2020). Artificial Intelligence in Fashion: How Consumers and The Fashion System Are Being Impacted By AI-Powered Technologies, Politecnico di Milano, School of Design Master's Degree in Design for the Fashion System.
- Giri, C., Jain, S., Zeng, X., Bruniaux, P. (2019). A Detailed Review of Artificial Intelligence Applied in The Fashion and Apparel Industry. IEEE Access: <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2928979>
- Guo, Z. X., Wong, W. K., Leung, S. Y.S. and Li, M. (2011). Applications of Artificial Intelligence in The Apparel Industry: A Review, *Text. Res. J.*, Vol. 81, no. 18, pp: 1871-1892.
- Güven, İ. (2020). Perakende Hazır Giyim Endüstrisinde Yapay Zeka Yöntemleri İle Talep Tahmini, Karabük Üniversitesin Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi. Karabük.
- IBM. (2019). What is Quantum Computing? IBM, <https://www.research.ibm.com/ibm-q/learn/what-is-quantum-computing/> Access:13.11.2023
- IBM (International Business Machines), (2016). The Cognitive Advantage Insights from Early Adopters on Driving Business Value. Access: <https://www.slideshare.net/DiegoDiaz49/the-cognitive-advantage-insights-from-early-adopters-on-driving-business-value-ibm>
- Laszkiewicz, A. and Kalinska-Kula, M. (2023). Virtual Influencers as An Emerging Marketing Theory: A Systematic Literature Review. *International Journal of Consumer Studies*, 47(6), 2479-2494. doi:10.1111/ijcs.12956
- Lauglin, S. (2017). The Future of Trend Prediction Will Come from Tech Innovators, Not Fashion Designers. Access: <https://qz.com/1061405/the-future-of-trend-prediction-will-come-from-tech-innovators-not-fashion-designers/>
- Lu, Y. (2021). Application of Artificial Intelligence in Clothing Production. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, volume 638, Proceedings of the 2021 International Conference on Public Art and Human Development (ICPAHD 2021).
- Luce, L. (2019). Artificial Intelligence for Fashion. New York: A press - Springer Nature.

- Marchetti, F. (2019). How A.I. is Shaping Fashion. CNBC, March 6
- Mazza, V. (2018). Artificial Intelligence and Fashion: Between Innovation and Creativity. *Lexology*, Nov. 16
<https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=12304e5f-33db-4615-998c-1b27b17e3427> Access:13.11.2023
- McKinsey & Company (2018). The State of Fashion 2019: A Year of Awakening. Access: <https://www.mckinsey.com/industries/retail/our-insights/the-state-of-fashion-2019-a-year-of-awakening> Access: 15.11.2023
- Mengyun, S. and Van Dyk, L. (2016). Using Artificial Intelligence to Analyze Fashion Trend. *Hearts Magazine*. Access: <https://arxiv.org/pdf/2005.00986.pdf>
- Misischia, C. V., Poecze, F., Strauss, C. (2022). Chatbots in Customer Service: Their Relevance and Impact on Service Quality, *Procedia Computer Science*, Vol. 201, pp: 421-428.
- Musariri, D. (2018). How Artificial Intelligence Is Transforming the Fashion Industry. *May, NS Business*, <https://www.ns-businesshub.com/transport/the-adaptation-of-artificial-intelligence-within-the-business-of-fashion/> Access:06.02.2024
- Nayak, R. and Padhye, R. (2018). Artificial Intelligence and Its Application in The Apparel Industry, in *Automation in Garment Manufacturing*. Amsterdam, The Netherlands: Elsevier, pp: 109-138.
- OECD. (2019). *Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives*. Paris: OECD Publishing <https://doi.org/10.1787/9789264312012-en> Access:13.11.2023
- OECD. (2019). *Artificial Intelligence in Society*. Paris: OECD Publishing <https://www.oecd.org/publications/artificial-intelligence-in-society-eedfee77-en.htm> Access:13.11.2023
- OpenAI. (2021). *DALL-E: Creating Images from Text*. Access: <https://openai.com/research/dall-e> <https://openai.com/blog/chatgpt/>
- Öztemel, E. (2020). Yapay Zeka ve İnsanlığın Geleceği. *Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği*, DOI: 10.53478/TUBA.2020.011
- Pupillo, M. (2019). Artificial Intelligence and The Fashion Industry, Department of Economics and Finance Cattedra Chair in Introduction to Business Economics, *LUISS*, Access: http://tesi.luiss.it/25378/1/212661_PUPILLO_MARIANNA.pdf

- Ramirez, R. (2018). Artificial Intelligence and The Apparel Industry. The Innovation Issue, ASI, Sept. 28 <https://www.asicentral.com/news/web-exclusive/september-2018/artificial-intelligence-and-the-apparel-industry/> Access:13.11.2023
- Rudolph, J., Tan, S. and Tan, S. (2023). ChatGPT: Bullshit Spewer or the End of Traditional Assessments in Higher Education? *Journal of Applied Learning & Teaching*, 6(1), pp: 1-22.
- Segura, A. (2018). Artificial Intelligence in Fashion Retail. The Fashion Retailer Blog. April 30, <https://fashionretail.blog/2018/04/30/artificial-intelligence-in-fashion/> Access: 18.11.2023
- Sennaar, K. (2019). AI in Fashion-Present and Future Applications, <https://emerj.com/ai-sector-overviews/ai-in-fashion-applications/> Access:13.11.2023
- Siegel, J. (2023). The Art of Prompt: How to Get the Best Out of Generative AI. Microsoft.com. Access: <https://news.microsoft.com/source/features/ai/the-art-of-the-prompt-how-to-get-the-best-out-of-generative-ai/>
- TİM. (2023). İhracat 2023 raporu, Türkiye İhracatçılar Meclisi İhracat 2023 Raporu, TİM Ekonomik Araştırmalar Şubesi. Access: 12.11.2023 https://www.tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/TIM_Ihracat_2023_Raporu.pdf
- Toorajipour, R., Sohrabpour, V., Nazarpour, A., Oghazi, P. and Fischl, M. (2021). Artificial intelligence in Supply Chain Management: A Systematic Literature Review, *The Journal of Business Research*, Vol. 122, January, pp: 502-517.
- WGSN. (2023). Accurately Invest for Future Consumer Demand. Access: <https://www.wgsn.com/en/trading/trendcurve>
- WGSN. (2023). Data and Analytics Powering Best-In-Class Trend Forecasting Services. Access: <https://www.wgsn.com/en/wgsn/data>
- Wong W. K., (2019). Artificial intelligence on fashion and textiles. Proceedings of the Artificial Intelligence on Fashion and Textiles (AIFT) Conference 2018 (Editor). Springer
- <https://www.cnbc.com/video/2019/03/06/yoox-net-a-porters-federico-marchetti-on-how-ai-is-shaping-fashion.html> Access: 06.02.2024.

Ethics Statement: The authors declare that ethical rules have been followed in all preparation processes of this study. In case of a contrary situation regarding scientific ethics issues, all responsibility belongs to the authors of the study and Çankırı Karatekin University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences has no responsibility.

Araştırma Makalesi

Vergiden Kaçınma Stratejisinin Firma Değeri Üzerindeki Etkisi

Neslihan BURGAZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, FBF
neslihanburgaz86@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8301-2792

Öz

Çalışmanın amacı, firmaların vergiden kaçınma stratejilerinin firma değeri üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktır. Türkiye'deki firmaların vergiden kaçınma stratejilerinin firma değerine etkilerini tespit etmek amacıyla Borsa İstanbul'da işlem gören 70 firma üzerinde panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Firmaların finansman kararlarında vergiden kaçınma stratejisinin firma değeri üzerindeki etkisi analiz edilirken, kaldıraç oranı, cari oran ve firma büyüklüğü de kontrol değişkenleri olarak panel veri analizi kapsamında test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, vergiden kaçınma arttıkça firma değerinin arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, firmaların kaldıraç ve cari oranı düştükçe firma değerinin arttığı, firmanın büyüklüğü arttıkça da firma değerinin pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'deki firmalar açısından vergiden kaçınma stratejisinin firma değeri üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların sınırlı olması nedeniyle, bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: Vergiden kaçınma, firma değeri, Tobin Q, karlılık
JEL Sınıflandırma Kodları: H25, E62, D21, C23

The Impact of Tax Avoidance Strategy on Firm Value¹

Abstract

This study aims to thoroughly examine the impact of firms' tax avoidance strategies on their value. A panel data analysis was performed on 70 firms listed on Borsa Istanbul to assess how tax avoidance strategies affect firm value in Türkiye. To better understand the influence of tax avoidance within the broader context of financial decision-making, the leverage ratio, current ratio, and firm size were incorporated as control variables in the panel data analysis framework. The results indicate that as tax avoidance increases, firm value also rises. Additionally, it was found that lower leverage and current ratios are linked to an increase in firm value, while firm size has a positive effect on firm value. Given the limited studies on the impact of tax avoidance on firm value in the context of firms in Türkiye, this research is expected to significantly contribute to the existing literature.

Keywords: Tax avoidance, firm value, Tobin Q, profitability
JEL Classification Codes: H25, E62, D21, C23

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 24.09.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 02.12.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Burgaz, N. (2024). Vergiden kaçınma stratejisinin firma değeri üzerindeki etkisi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1123-1143. doi: 10.18074/ckuiibfd.1555107

1. Giriş

Vergi mükellefleri hem yasal hem de yasa dışı yöntemlere başvurarak üzerlerindeki vergi yükünden kurtulmak veya bu yükleri hafifletmek için çeşitli yollar aramaktadır. Vergiden kaçınma, bu çabaların yasal yollarla yapılan kısmını ifade etmektedir. (Koç, 2019, s.1019). Vergiden kaçınma, vergi kanunlarının sınırları içinde veya kanunlara aykırı olmadığı sürece meşrulaştırılabilecek bir eylemdir. Buradan hareketle vergiden kaçınmanın ödenmesi gereken verginin yasal yollarla azaltılmasına yönelik bir faaliyet olduğu söylenebilmektedir (Pratama, Jaenudin ve Muthya, 2023, ss.11-14).

Vergiden kaçınma, devlete borç olarak kabul edilen vergiyi en aza indirmek veya ortadan kaldırmak için yasalar çerçevesinde ya da bazen yasallığın sınırında hareket etmek olarak tanımlanmaktadır. Genellikle mevzuatın başlangıçta amaçlamadığı bir vergi avantajını elde etmek için kanunun katı kurallarından, boşluklardan ve uyumsuzluklardan faydalanmayı içermektedir (Otto, Michael, Phillipp, Martina ve Martin, 2015, ss.5). Bir başka tanıma göre, vergiden kaçınma, kanunları ihlal etmek istemeyen mükellefler için güvenli, yürürlükteki vergi düzenlemeleriyle çelişmeyen ve mevcut vergi düzenlemelerindeki boşluklardan yararlanarak ödenecek vergi tutarını sınırlamaya yönelik bir girişimdir. Dolayısıyla vergiden kaçınma, vergi yasa ve düzenlemelerinin ihlali değildir. Vergiden kaçınma, vergi düzenlemelerindeki tüm eksiklikleri kullanarak ödenecek vergiyi en aza indirmeye yönelik bir planı içermektedir (Yulianti, Purba, Ningrum, 2023, s.3756-3757).

Firmalar vergiden kaçınma eyleminde bulunmaktadırlar. Bir firmanın vergi giderini azaltmaya çalışma fikri, vergilendirmenin başlangıcı kadar eski kabul edilmekte ve firmalar her zaman mevcut vergi sisteminin karmaşıklığından veya boşluklardan yararlanmaya çalışmaktadır (Zhu, Mbroh, Monney ve Bonsu, 2019, s.61). Çünkü firmalar, ekonomik bir hedef doğrultusunda kurulan ve bu hedefi gerçekleştirmek için faaliyetlerini sürdüren kuruluşlardır. Ekonomik hedef, genellikle uzun vadede varlığını devam ettirmek ve kazanç sağlamaktır. Bunun yanı sıra, her işletmenin temel amacı kâr elde etmek ya da kârı en üst düzeye çıkarmaktır (Cengiz ve Kırkbir, 2007, s.263-286). Firmanın firma değerini artırmak için kâr elde etmesi bir zorunluluktur. Oysa vergi, firmalar için kritik bir maliyet unsurudur. Vergi, firmaların kârını düşürerek, maliyetlerini artırmakta ve nakit çıkışına yol açmaktadır. Bu durum, işletmelerin giderlerini artıran bir yük olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle, firmalar vergi baskısına karşı direnç geliştirebilmektedir (Ercan, 2023, s.38). Firmalar vergiden kaçınarak giderlerini azaltmakta ve devletten “yasal gelir transferi” yaparak (Duhoon ve Singh, 2023, s.207) net kârını artırmadığı (Zhu ve ark., 2019, s.61). Böylece firma kârını artırarak firma değerini ve rekabet düzeyini artırmaktadır (Ciganskis, 2022, s.12).

Vergiden kaçınma faaliyetleri, firmanın vergi yükümlülüklerini azaltarak net kârını artırmakta ve bu artış, hisse senedi fiyatlarının yükselmesine (Zhu ve ark.,

2019; Pratama ve ark., 2023) ve dolayısıyla yatırımcıların daha fazla varlık elde etme fırsatına sahip olmalarına imkân tanımaktadır (Minh Ha, Anh, Yue, Nam, 2021, s.3). Yatırımcılar, vergiden kaçınma stratejisinin firmanın kâr marjlarını artırması ve nakit akışını iyileştirmesi sonucunda daha yüksek bir finansal performans beklentisi içine girmektedir. Bu olumlu finansal göstergeler, yatırımcıların hisse senetlerine olan talebini artırarak, firma değerinin yükselmesine katkıda bulunabilmektedir. Özellikle artan kâr marjları ve güçlü nakit akışları, yatırımcıların firma performansına dair güvenini pekiştirmekte ve bu güven, hisse senedi fiyatlarının artışını desteklemektedir (Irawan ve Turwanto, 2020, s.9696-9697). Yatırımcıların hisse senedi talebini artırarak firma değerini yükselmesini sağlamaktadır. Firma değeri yükseldikçe yatırımcılar daha fazla kar elde etmektedir. Bu nedenle yatırımcılar şirketlerin kârlarını maksimize etme konusunda baskı yaparken (Duhoon ve Singh, 2023, s.207), bu durum firmaları vergi yükümlülüklerini en aza indirme yollarını aramaya neden olmakta ve vergiden kaçınma davranışını firmalar artırmaktadır.

Vergiden kaçınma ile vergi yükümlülüğün azalması nakit akışının artışına da olanak tanımaktadır. Firmanın nakit rezervlerini artışı likidite pozisyonunu güçlendirebilmektedir (Brune, Thomsen, Watrin, 2019, s.951). Firmalar artan likidite ile yatırım ve istihdam yaratmaya daha fazla kaynak ayırma imkânı elde etmektedir (Richardson, 2015, s.4). Ayrıca firmalar, daha yüksek nakit akışıyla firmaların kredi itibarını güçlendirerek daha az borçlanmaya veya daha uygun maliyetli finansman kaynakları aramasını sağlayarak sermaye maliyetini düşürme imkânı elde etmektedir (Akt. Khoung, Liem, Thu ve Kahnh, 2020, ss.4).

Firmalar, vergiden kaçınma stratejisini benimserken, yukarıdaki bilgiler kapsamında bu stratejinin firma değerini artıracak beklentisi içindedirler. Ancak vergi yükünün azaltmak amacıyla yapılan vergiden kaçınma stratejisinin, birtakım maliyetleri de bulunmaktadır.

Vergiden kaçınmak bedava değildir; uygulama maliyetleri gibi doğrudan maliyetleri bulunmaktadır (Yulianti ve ark., 2023, s. 3761). Vergiden kaçınma stratejisi genellikle karmaşık yasal düzenlemelerle ilişkilidir ve bu nedenle, vergi maliyetlerini azaltmak için konuyla ilgili uzman kişilere ihtiyaç duyulmaktadır. Vergi mevzuatının sürekli olarak değişmesi, firmaların bu alanda uzmanlaşmış profesyonellerden destek almasını zorunlu kılmaktadır. Bu uzmanlar, vergi yasalarını anlamak ve uygulamak konusunda derin bir bilgi birikimine sahip olup, potansiyel riskleri minimize etmekte ve vergi avantajlarından en iyi şekilde yararlanmayı sağlamaktadır. Ancak, bu uzman desteği firmalar için oldukça büyük bir maliyet oluşturmaktadır (Brune, Thomsen ve Watrin, 2019, ss.951-952) ve vergiden kaçınma stratejisinin maliyet unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vergiden kaçınma temsil maliyetlerini de artırmaktadır. Yöneticiler, özel çıkarlarını korumak, prestijlerini artırmak ve borsada işlem gören firmalar için daha değerli görünmek amacıyla vergiden kaçınmaya çalışmaktadır (Shahzade,

2023, s.4). Vergiden kaçınma davranışının aşırılığa varması durumunda ortaya çıkabilecek riskleri azaltmak amacıyla, firma sahipleri yöneticilere uygun teşvikler sunarak bu hatalı faaliyetlerin sınırlanmasını hedeflemekte ve bu süreçte izleme maliyetlerine katlanmaktadır (Jensen and Mecling, 1976, s.308). Bu sebeple temsil problemlerinden kaynaklanan maliyetleri azaltmak amacıyla vekile makam tazminatı, piyasanın üzerinde maaş imkânı, kâr payı ödemeleri gibi ek maliyetler de söz konusu olabilmektedir (Panda ve Leepsa, 2017, s.83). Bu nedenle yöneticiler vergiden kaçınma davranışı sergilemesini sınırlamak için firma sahipleri söz konusu maliyetlere katlanmaktadır.

Vergiden kaçınma stratejisi ile vergi dışı maliyetler de ortaya çıkabilmektedir. Bir firmanın vergiden kaçınma çabasının ortaya çıkması durumunda firmanın kamuoyunda güvenilirliğini zedelenebilmekte ve firmanın itibar kaybı gibi sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Brune ve ark., 2019, s.951-952). Bu durum müşterilerin ve yatırımcıların güvenini kaybetmesine neden olabilmektedir. Bu tür olumsuzluklar firmanın değeri kaybetmesine neden olmaktadır.

Vergiden kaçınma, firmaların vergi yükümlülüklerini azaltmalarına olanak tanırken, devletlerin vergi gelirlerinde azalmaya yol açmaktadır. Bu durum, kamu hizmetlerinin finansmanı için gerekli olan kaynaklarını eksik kalmasına sebep olmaktadır. Vergi kayıpları sebebiyle vergi makamları, vergi denetimi yapması durumunda önünde sonunda ödenmemiş vergi borcunun ödenmesini talep etmektedir (Brune ve ark, 2019, s.951-952). Vergi borcunun ödenmesinin yanı sıra, ödemelerdeki gecikme devletin finansal kaynaklarını daha da kısıtlayabilmekte ve bu durum vergi mükelleflerine ek cezai yaptırımlar uygulanmasına yol açabilmektedir. Bu cezai yaptırımlar, borcun gecikme süresine bağlı olarak artan faiz oranları ve ek mali yükümlülükler şeklinde düzenlenirken, uzun vadeli gecikmelerde daha ciddi yaptırımlar da söz konusu olabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, firmaların vergiden kaçınma davranışlarının firma değerleri üzerindeki etkisini araştırmaktır. Bu kapsamda, Borsa İstanbul'da işlem gören firmaların vergiden kaçınma stratejilerinin firma değeri üzerindeki etkilerini analiz etmek üzere panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Panel veri analizi, belirli bir zaman diliminde çeşitli firmaların vergiden kaçınma davranışlarının, firma değeri üzerindeki yansımalarını inceleme olanağı sağlamaktadır. Çalışma, vergiden kaçınma stratejilerinin firmaların piyasa değerleri üzerindeki olası etkilerini ölçerken, aynı zamanda bu stratejinin nedenlerini ve arkasındaki motivasyonları da açıklamaya çalışmaktadır. Analiz sonuçları, firmaların vergiden kaçınma davranışlarının firma değerlerini nasıl etkilediğini ve bu davranışların firmaların mali sonuçlarını anlamak için kritik veriler sunmaktadır.

2. Literatür Taraması

Desai ve Dharmapala (2009), 1993-2001 dönemine ait 862 firma üzerinde gerçekleştirdikleri bir araştırmada, vergiden kaçınmanın firma değeri üzerindeki

etkisini incelemişlerdir. Firma değeri, Tobin Q oranı kullanılarak ölçülmüştür. Analiz sonuçları, vergiden kaçınmanın Tobin Q üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu ortaya koymuştur. Kurumsal sahipliğin yüksek olduğu firmalarda, vergiden kaçınma faaliyetlerinin firma değerini artırdığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, daha düşük performans sergileyen firmaların vergiden kaçınma davranışlarına daha yatkın oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Vergiden kaçınmanın firma değerine etkisinin, firma yönetiminin stratejik bir fonksiyonu olduğunu ve kurumsal sahipliğin bu etkiyi şekillendirdiğini tespit edilmiştir. Ayrıca vergiden kaçınma uygulamalarının firma değeri üzerindeki etkisi, firma yönetiminin kararları ve stratejileri ile doğrudan ilişkili bir fonksiyonu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Chen ve arkadaşları (2014), firma değeri ile vergiden kaçınma arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Çin'de faaliyet gösteren 4.104 firmaya ait verileri analiz etmişlerdir. Çalışma, 2001-2009 dönemi arasındaki verileri kapsamaktadır ve firma değerini ölçmek için Tobin Q oranı kullanılmıştır. Analiz sonuçları, vergiden kaçınmanın Tobin Q ile ölçülen firma değeri üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgular ile çalışmada, Çinli yatırımcıların vergi yükümlülüklerinden kaçınan firmalara karşı olumsuz bir tepkisel yaklaşım sergilediklerini ve bu tür davranışların firma değerini olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada, vergiden kaçınma stratejisinin yatırımcıların algısı ve firma değerleri üzerindeki potansiyel olumsuz etkilerini vurgulamaktadır.

Santa ve Rezende (2016), Brezilya'da kurumlar vergisinden kaçınma ile firma değeri arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma, 2006-2012 dönemini kapsayan ve Borsa'da işlem gören 323 halka açık firmayı örneklem olarak kullanarak panel veri analizi gerçekleştirmiştir. Analizde bağımlı değişken Tobin Q oranı, bağımsız değişken ise vergiden kaçınma, toplam varlık, uzun dönem borçlar, net satışlar verileri kullanılmıştır. Analiz sonuçları, vergiden kaçınma ile firma değeri arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Analiz bulgularına göre, Brezilyalı yatırımcıların yüksek düzeyde vergiden kaçınma faaliyetlerinin getirdiği risklerin farkında olduklarını ve hisse senedi getiri beklentilerini bu riskleri kapsayacak şekilde ayarlamaya istekli oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Nugroho ve Agustia (2017), 2013-2016 yılları arasında Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 92 imalat firması üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada, firmaların vergiden kaçınma stratejisinin firma değeri üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemiyle test etmişlerdir. Bağımlı değişken firma değeri olarak Tobin Q oranı ile bağımsız değişken ise vergiden kaçınma değişkeni olarak vergi öncesi kâr ile temsil edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre vergiden kaçınmanın firma değeri üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu vergiden kaçınmanın iyi bir kurumsal değere işaret ettiği, dolayısıyla yatırımcıların sinyale olumlu yanıt verdiği ve firmanın değerini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yee ve ark. (2018), Malezya'da halka açık 100 firmayı örneklem olarak kullanarak vergiden kaçınma ile firma değeri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, firma değerini temsil eden bağımlı değişken olarak Tobin Q oranı kullanılmış, vergiden kaçınma değişkeni olarak ise efektif vergi oranı (ETR) değerlendirilmiştir. Kontrol değişkenleri arasında aktif kârlılık, firma büyüklüğü, kaldıraç oranı ve satış büyüme oranı yer almıştır. Elde edilen bulgulara göre vergiden kaçınma davranışının firma değerini azalttığını ortaya koymuştur. Ayrıca, kurumsal yönetimin vergiden kaçınma ile firma değeri arasındaki ilişkide önemli bir moderatör etkisi olduğu tespit etmişlerdir.

Ratnawati ve ark. (2018), 2012-2014 yılları arasında Endonezya Borsası'nda işlem gören 58 firmayı kapsayan bir örneklem kullanarak vergiden kaçınma ile firma değeri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada bağımlı değişken olarak Tobin Q oranı, bağımsız değişken olarak ise efektif vergi oranı (ETR) değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, kurumsal mülkiyet ve yönetsel mülkiyetin firma performansını etkilediğini göstermiştir. Ayrıca, vergiden kaçınmanın hem kurumsal hem de yönetsel mülkiyetin firma performansı üzerindeki etkilerini moderatör olarak şekillendirdiği ortaya koymuştur.

Irawan ve Turwanto (2020), vergiden kaçınmanın firma değeri üzerindeki etkisini detaylı bir şekilde incelemişlerdir. Araştırma, 2014-2017 dönemini kapsayan verileri kullanarak Endonezya Borsası'nda işlem gören 124 firmayı örneklem olarak seçmiştir. Panel veri analizi yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışma, vergiden kaçınma stratejilerinin firma değeri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular ile vergiden kaçınmanın firmaların piyasa değerini artırma potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Khong ve arkadaşları (2020), 2010-2016 dönemi arasında Vietnam Borsası'nda işlem gören 125 firmayı içeren bir örneklem kullanarak vergiden kaçınma ile firma değeri arasındaki ampirik ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada bağımlı değişken olarak Tobin Q oranı, bağımsız değişken olarak efektif vergi oranı (ETR) ve kontrol değişkenleri olarak firma büyüklüğü, sermaye yapısı ve satış büyüme oranı kullanılmıştır. Genel olarak sonuçlar, vergiden kaçınmanın ve firma performansının nasıl ölçüldüğüne bağlı olarak, kurumlar vergisinden kaçınmanın firma performansı üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir. Hipotezlerini destekleyen bulgulara göre, vergiden kaçınma ile Tobin Q arasında pozitif bir ilişki saptanmış; bu durum, yatırımcıların firmaların vergiden kaçınma davranışlarından olumsuz şekilde etkilenmediklerini göstermişlerdir.

Andayani and Yanti (2021), Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören, vergi öncesi kârı 50 milyardan Rupiah fazla olan ve gözlem döneminde hisse senedi fiyatı verileri olan 40 firma seçilerek vergiden kaçınmanın firma değeri üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. 2014-2019 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Tobin Q oranı bağımlı değişken olarak seçilmiştir. Bağımsız değişken; ETR, kaldıraç oranı, kurumsal yönetim düzeyi veri olarak

kullanılmışlardır. Vergiden kaçınmanın firma değerini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Shahzade (2023), Pakistan Borsası'nda işlem gören firmaların vergiden kaçınma davranışlarının firma değeri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Çalışmada, 2012-2021 dönemini kapsayan panel veri analizi gerçekleştirilmiş ve örneklem, Pakistan Borsası'nda işlem gören 279 finansal firmayı kapsamaktadır. Bağımlı değişken olarak firma değerini temsil eden Tobin Q oranı kullanılmış, bağımsız değişken olarak efektif vergi oranı (ETR) ve kontrol değişkenleri olarak ise firma büyüklüğü, dönen varlıklar, sermaye yapısı ve satış büyüme oranı dahil edilmiştir. Çalışma, vergiden kaçınma eğiliminde bir artışın firma değerini azalttığını ortaya koymuş ve kurumsal şeffaflığın vergiden kaçınma ile etkileşime girerek kurumsal değer üzerinde önemli bir rol oynadığını tespit etmiştir. Ayrıca vergiden kaçınma ile firma değeri arasındaki olumsuz ilişkinin, iyi yönetilen firmalarda zayıfladığını ve yatırımcıların vergiden kaçınma stratejilerine karşı duyarsız olduklarını göstermektedir. Özellikle, Pakistan'daki yatırımcıların vergiden kaçınmanın önemini küçümsediği, ancak bilgi şeffaflığının bu olumsuz etkinin hafifletilmesine yardımcı olduğu sonucuna varılmıştır.

Nebie ve Cheng (2023), Tayvan Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 374 halka açık firmaya ait verileri kullanarak firma değeri ile çeşitli belirleyiciler arasındaki ilişkileri incelemişler ve vergiden kaçınma ile firma değeri arasındaki korelasyonu ve nedensel ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada, 2009-2019 dönemine ait yıllık veriler değerlendirilmiştir. Bağımlı değişken, firma değerini ölçmek amacıyla kullanılan Tobin Q oranı kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise efektif vergi oranı (ETR), kaldıraç oranı, aktif karlılık, özsermaye karlılığı, temettü tutarı ve cari oran yer almıştır. Analiz sonuçları, ETR ile firma değeri arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. ETR'nin artışıyla birlikte firmaların karlarının azaldığı ve dolayısıyla firma değerinin olumsuz yönde etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Shubita (2024), Ürdün'deki firmaların vergiden kaçınma stratejisinin firma değeri üzerindeki etkisini, özellikle kaldıraç oranının moderatör rolüne odaklanarak araştırmıştır. Çalışma, 2005-2022 dönemini kapsayan örneklem kullanarak, Amman Menkul Kıymetler Borsası'nda işlem gören 55 sanayi firmasını kapsamaktadır. Bu bağlamda, panel veri analizi yöntemi kullanılarak vergiden kaçınma, kaldıraç ve firma değeri arasındaki ilişkiler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Analiz sonuçları, vergiden kaçınma ile firma değeri arasında anlamlı bir negatif ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle, yüksek düzeyde vergiden kaçınan firmaların daha düşük piyasa değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, kaldıraç oranının bu ilişkide önemli bir moderatör rolü oynadığı ve vergiden kaçınmanın firma değeri üzerindeki olumsuz etkisini artırdığı tespit edilmiştir.

3. Analiz

3.1. Veri

Vergiden kaçınma ile firma değeri arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla, 2006-2022 dönemini kapsayan ve BIST 100’de veri seti kesintisiz olan 70 firmayı içeren bir panel veri seti oluşturulmuştur. Çalışmanın hem yatay kesiti hem de zaman boyutları olduğundan panel veri analizi yöntemi seçilmiş ve analiz için Stata programı kullanılmıştır. Tüm değişkenlere ait veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu’ndan elde edilmiştir.

Vergiden kaçınma ve firma değeri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla aşağıdaki model tahmin edilmiştir.

$$Tobin\ Q_{it} = \beta_0 + \beta_1 ETR_{it} + \beta_2 BYK_{it} + \beta_3 CAR_{it} + \beta_4 ROA_{it} + \beta_5 KLDC_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Modelde Tobin Q, t zaman diliminde firma değerini, ETR vergiden kaçınma oranını, BYK firma büyüklüğünü, CAR cari oranı, ROA karlılık oranını, KLDC firmanın borcunun özsermayeye oranını ifade etmektedir. t ise 2006-2020 dönemine ait yıllık zaman boyutunu, i firma olmak üzere yatay kesit boyutunu ve u_{it} ise modele ait hata terimini göstermektedir.

3.2. Değişkenler

Modelde kullanılan bağımlı, bağımsız ve kontrol değişkenlerine ait verilere ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır.

Bağımlı değişken, Tobin Q olarak ifade edilen ve firmanın performansını ölçen değerdir (Desai, Dharmapala, 2009; Fu, Singhal ve Parkash, 2016, Lim ve Mall, 2024, Hasan, Lobo ve Qiu, 2021) ve çoğunlukla hisse senedi fiyatlarıyla ilişkilendirilmektedir. Tobin Q, firmanın borcunun ve özsermayesinin tüm unsurlarını kapsamakta ve (Rezki, Achسانی ve Sasongko, 2018, s.13) yatırımcılara firmanın büyüme potansiyelini hakkında bilgi vermektedir (Canbaş, Doğukanlı, Düzakın ve İskenderoğlu, 2005, s.25). Bir firmanın Tobin Q oranının 1’in üzerinde olması, firmanın güçlü bir piyasa performansı sergilediğini ve özkaynak gereksinimlerini karşılayacak kadar yeterli varlığa sahip olduğunu göstermektedir (Lim ve Mali, 2004, s54). Bu durum, firma hisse senedinin yatırımcılar için tercih edilebilir olduğunu, varlıkların verimli bir şekilde kullanıldığını ve iyi alternatiflerde değerlendirildiğini, ayrıca firmanın rekabet gücünün yüksek olduğunu ifade etmektedir (Canbaş et al., 2005, s.25). Dolayısıyla, Tobin Q değerinin yüksek olması, firmanın değerinin de yüksek olacağına ve yatırımcılar

için bu durumun olumlu bir gösterge olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır (Sampurna ve Romawati, 2019, s.13).

Bağımsız değişken; vergiden kaçınma değişkeni olarak efektif vergi oranı (ETR) ile temsil edilmektedir (Rezki ve ark., 2018; Nebie ve Cheng, 2023; Saragih, 2017; Guedrib, Marouani, 2022). ETR değeri, toplam vergi tutarının vergi öncesi kâra bölünmesiyle elde edilmektedir. Vergi öncesi kâr, kurumlar vergisi düşülmeden önceki net gelirdir. ETR değeri 0'dan büyük ve 1'den küçük bir değerdir. ETR değeri ne kadar küçük olursa, firmanın vergiden kaçınma eğilimi de o kadar fazla olmaktadır. Bunun tersi de geçerlidir; ETR değeri ne kadar büyükse, vergiden kaçınma eğilimi de o kadar küçük olmaktadır. (Rezki ve ark., 2018, s.13).

Kontrol değişkenleri olarak yer alan değişkenler ise cari oran, kaldıraç, aktif karlılık ve büyüklüktür. Aşağıda kontrol değişkenlere ait bilgiler yer almaktadır.

Cari oran, bir firmanın kısa vadeli yükümlülüklerini dönen varlıkları kullanarak ödeyebilme yeteneğini ölçen bir finansal göstergedir ve firmaların sahip olduğu dönen varlıkları kısa vadeli borçlarla karşılaştıran bir oran olarak da ifade edilmektedir (Handayani, 2020; Nebie ve Cheg, 2023; Islah ve Natsir, 2023). Bu oran, firmanın kısa vadeli veya başka bir ifade ile hemen ödenmesi gereken mali yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesini değerlendirmede kullanılmaktadır (Putri, Octavia, Fitriani ve Bulqis, 2023, s.43). Cari oran sektöre bağlı olarak değişkenlik gösterebilmektedir. Genellikle, cari oranın 1'in altında olması, firmanın kısa vadeli yükümlülüklerinin dönen varlıkları aştığını ve bu durumun, firmanın kısa vadeli borçlarını ödemekte zorluk çektiğini göstermektedir. Cari oranın 1'in üzerinde olması ve firmanın kısa vadeli mali gücünün genellikle iyi olduğunu göstermektedir. Ancak, cari oranın çok yüksek olması, firmanın mevcut varlıklarını veya kısa vadeli finansman olanaklarını verimli bir şekilde kullanmadığını ve bu durumun potansiyel olarak firmanın kaynaklarını etkili bir şekilde değerlendiremediğini işaret edebilmektedir. Böyle bir durum, firmanın fazla miktarda âtıl fon bulundurduğunu ve dönen varlıklarının etkin bir şekilde kullanılmadığını, dolayısıyla kâr marjının ve kârlılığının azaldığını işaret etmektedir. (Rochim ve Ghoniyah, 2017, s.44-46).

Kaldıraç, bir firmanın uzun vadeli borçlarını ödeme kapasitesini ölçen bir finansal göstergedir ve firmanın toplam yükümlülüklerinin özsermayesine bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Shubita, 2024; Rezki ve ark., 2018, Saragih, 2017). Bu oran, firmanın borç ödeme gücünü, sermayesi ve varlıklarıyla karşılaştırarak değerlendirmekte ve genellikle bir firmanın borcundan daha fazla sermayeye sahip olması beklenmektedir. (Yuniastuti, Yenny ve Harahap, 2022, s.273). Yatırımcılar, sadece firmanın kârını değil, aynı zamanda firmanın risk düzeyini de dikkate almakta; risk düzeyi, firmanın borç/özsermaye oranı ile yansıtılmaktadır. Bu oran, firmanın özsermayesinin ne kadarının borçları karşılamak için kullanılabileceğini göstermektedir (Uzliawati, Yuliana, Januarsi ve Santoso, 2018,

s.707). Kaldıraç oranının düşük olması, firmanın değerini artırma potansiyelini de artırmaktadır (Yuniastuti ve ark., 2022, s.273).

Aktif kârlılık (ROA), kârlılık ile ilgili finansal performansı ölçmek için kullanılan bir göstergedir. Net karın toplam varlıklara bölünmesiyle hesaplanmaktadır (Nurseto ve Bandiyono, 2021; Minh Ha ve ark., 2021). ROA, firmanın varlıklarını kullanarak elde ettiği kârın etkinliğini ölçmekte ve firmanın varlıklarını kullanarak kâr elde etme kapasitesini yansıtmaktadır (Rochim ve Ghoniyah, 2017, s.46). Satış, nakit, sermaye ve diğer varlık yönetimi gibi mevcut tüm yetenekler ve kaynaklar firmanın kâr elde etme yeteneğini ifade etmektedir (Yuniastuti ve ark., 2022, s.272). ROA ne kadar büyük olursa firmanın performansı da o kadar verimli olmakta ve firma değeri artmaktadır. Böylece yatırımcıların firmaya yatırım yapma güveni artmaktadır (Rochim ve Ghoniyah, 2017, s.46).

Büyüklük (BYKLLK), firmanın büyüklüğünü temsil etmektedir. Firmanın toplam varlıkları, piyasa değeri, hisse senedi sayısı, toplam satışları, toplam geliri veya toplam sermaye gibi çeşitli göstergelere göre tanımlanan bir ölçüttür (Rochim ve Ghoniyah, 2017, s. 46). Firmaların net satışları arttıkça firmanın değeri artmaktadır. Firma büyüklüğü, toplam satışların doğal logaritması kullanılarak ölçülmektedir (Desai ve Dharmapala, 2009; Martin ve Harm, 2013; Seifzadeh, 2022; Rizka ve Rahayu, 2023).

3.3. Analizin Ampirik Sonuçları

Tablo 1'de araştırmada kullanılan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler sunulmaktadır. Bu istatistikler Borsa İstanbul'da işlem gören firmalardan seçilen örneklem için gösterilmektedir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama	Standart Hata	Minimum	Maximum
Tobin Q	560	20.64	2.22	13.57	26.70
ETR	560	0.70	9.82	13.57	26.70
KLDC	560	0.57	0.36	0.008	4.40
ROA	560	0.17	0.38	-0.89	0.99
BYKLLK	560	20.53	2.45	13.73	27.54
CARİ	560	1.85	1.66	0.13	18.49

Tablo 1'de, kullanılan değişkenlerin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerlerini vurgulayarak, her bir değişken için genel bir bakış ve istatistiksel ölçümler sunmaktadır. Tablo 1'de, Tobin Q, ETR, KLDC, ROA,

BYKLLK ve CARI değişkenlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Gözlem sayısı, kullanılan örneklemdaki veri miktarını ifade etmekte olup bu çalışma için 560 olarak belirlenmiştir.

Tablo 2: Korelasyon Matrisi

	Tobin Q	ETR	KLDC	ROA	BYK	Cari
Tobin Q	1.000					
ETR	0.0914	1.0000				
KLDC	0.0716	-0.0148	1.0000			
ROA	0.2203	0.0023	-0.2303	1.0000		
BYKLLK	0.8166	0.0690	0.2037	0.1930	1.0000	
CARI	-0.1932	-0.0286	-0.4450	0.1740	-0.3143	1.0000

Tablo 2’de, korelasyon matrisini göstermektedir. Açıklayıcı değişkenler olan ETR, KLDC, ROA, BYKLLK, Cari değişkenleri firma değeri ile pozitif ilişkilidir. CARI değişkeni ise firma değeri ile negatif korelasyona sahiptir. Firma değeri BYKLLK verisi ile en yüksek pozitif korelasyona sahip değişken olarak yer almaktadır. Kaldıraç ise 0.07 ile firma değeri arasında en düşük korelasyona sahip değişken olarak yer almaktadır.

Tablo 3’te, model için panel veri analizinin sonuçları özetlenmektedir. Analizlerde iki yönlü sabit etkiler modeli kullanılmış olup, varyans, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon problemlerinin varlığı nedeniyle dirençli tahminciler tercih edilmiştir. Analizin özet bulguları Tablo 3’te sunulmaktadır.

Tablo 3: Heteroskedasite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon Testlerinin Sonuçları

Test	Değer	Sonuç
Heteroskedasite	chi2 (70) = 7061.06, Prob>chi2 = 0.0000	Var
Otokorelasyon	modified Bhargava et al. Durbin-Watson = 1.3831436 Baltagi-Wu LBI = 1.5884518	Var
Birimler Arası Korelasyon	chi2(2415) = 6300.082, Pr = 0.0000	Var

Modelde heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon sorunu olması sebebiyle dirençli tahminciler kullanarak tahmin yapılması gerekmektedir. Dirençli tahminci yöntemi olarak Driscoll-Kraay Tahmincisi ile sabit etkiler modeli tahmin edilmiştir.

Tablo 4: Analizin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği
ETR	0.00515 (0.026)**	0.0018	2.81
KLDC	-0.4580 (0.004)***	0.1084	-4.22
ROA	0.1182 (0.370)	0.1235	0.96
BYKLC	0.8993 (0.000)***	0.1177	7.64
CARİ	-0.0597 (0.013)**	0.01795	-3.33
C	2.5266 (0.363)	2.5961	0.97
R ²	0.6799		

Not: ***, ** ve * işareti sırasıyla %1 ve %5 sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Sonuçlara göre, modelin açıklayıcılık gücünün %67 olduğu tespit edilmiştir. Bu oran, modelde kullanılan değişkenlerin analiz açısından yeterli bir açıklayıcılık gücüne sahip olduğunu ve modelin, incelenen ilişkiyi açıklamada yeterince güçlü olduğunu göstermektedir.

Modelde, firma değeri ile vergiden kaçınma arasındaki ilişkinin %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Analiz bulgularına

göre, firmaların bir birim vergiden kaçınması durumunda firma değerinin 0.005 birim artış yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu bulgular ile firmaların vergiden kaçınma yoluyla elde ettikleri kazançların, vergiden kaçınmanın potansiyel maliyetlerinden daha ağır bastığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, firmaların vergiden kaçınma stratejilerini benimseme eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Firmaların vergiden kaçınma faaliyetleri sonucunda elde ettikleri nakit akışı ya da kârı, yatırım yapma, büyüme sağlama ve rekabet avantajı elde etme amacıyla kullanmaları, kaynakların daha verimli bir şekilde tahsis edilmesine katkıda bulunabilmektedir. Ancak bu durum, firmaların vergiden kaçınmanın beraberinde getirdiği riskleri yeterince göz önünde bulundurmadıkları izlenimini de vermektedir. Vergiden kaçınmanın, hukuki ve itibar açısından olası risklerine rağmen firmalar, elde edecek kazançları ve performans göstergelerini önceliklendirme eğiliminde olabilmektedirler. Yatırımcılar açısından değerlendirildiğinde ise, firmanın vergiden kaçınma faaliyetleri, daha fazla nakit akışı yaratma potansiyeli taşıdığı için cazip bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Vergiden kaçınma yoluyla elde edilen likidite, firmanın kârlılığını artırarak yatırımcıların beklentilerini karşılamaktadır. Bu bağlamda, firma ve yatırımcıların ağırlıklı olarak kısa vadeli kâr maksimizasyonuna odaklanmaları, vergiden kaçınma davranışının teşvik edilmesine neden olabilmektedir. Sonuç olarak, vergiden kaçınma faaliyetleri, firmanın piyasa değerini artırıcı bir unsur olarak görülmekte ve bu strateji hem firma yönetimi hem de yatırımcılar tarafından olumlu karşılanmaktadır.

Çalışma, bağımlı değişkenler ile kontrol değişkenleri arasındaki ilişkinin sonuçları da test edilmiştir. KLDC ve CARİ değişkeni istatistiki olarak anlamlı ve firma değeri ile negatif ilişkili olduğu tespit edilmiştir. BYKLLK değişkeni ise firma değeri üzerinde istatistik olarak anlamlı pozitif bir etkiye sahiptir. BYKLLK değişkeninin, firma değerinin en önemli belirleyicilerinden biri olduğu gözlemlenmiştir.

Kaldıraçın firma değeri üzerindeki etkisi değerlendirildiğinde kaldıraç oranı düşüğe firma değerini artırdığı tespit edilmiştir. Kaldıraç oranı firmaların finansman ihtiyacının ne kadarının borçla finanse edildiğini göstermekte ve finansal risk hakkında bilgi vermektedir. Kaldıraç oranının firma değeri üzerindeki etkisi incelendiğinde, kaldıraç oranındaki artışın firma değerinde bir azalmaya yol açtığı görülmektedir. Kaldıraç oranı yüksek olan firmalar, daha fazla borçlanmış oldukları için yatırımcılar nezdinde daha riskli olarak algılanabilmektedir. Bu nedenle, yatırımcılar firma değerini değerlendirirken kaldıraç oranına dikkat etmekte ve bu oran arttıkça firmanın finansal yapısındaki risklerin de arttığına dair endişeler taşımaktadırlar. Ancak düşük kaldıraç oranına sahip firmalar, borçla finansmanını daha sınırlı kullandıkları için daha düşük finansal risk taşıma eğilimindedirler. Yatırımcılar, düşük kaldıraç oranına sahip firmaların finansal riskinin bulunmadığı konusunda olumlu değerlendirmeye sahiptirler. Bu sebeple yatırımcılar, kaldıraç oranı düşük olan firmaları, daha az

riskli ve uzun vadeli getiriler açısından daha cazip olarak algıladığı için firma değeri artırdığı tahmin edilmektedir.

Firmanın büyüklüğü ve firma değeri arasındaki ilişki incelendiğinde ise firmanın satışları artıkça firma değeri artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Firma değerini artıran en önemli değişkenin firmanın satışları olarak adlandırılan firmanın büyüklüğüdür. Firmanın satışları 1 birim arttığında firmanın değeri 0.883 birim arttığı tespit edilmiştir. Artan satışlar, firmanın gelirlerini ve kârlılığını doğrudan artırmaktadır. Yüksek satış rakamları, firmanın piyasa içinde güçlü bir konuma sahip olduğu, üretilen mal ve hizmetlerin talep gördüğü ve bu sayede maliyetlerini düşürerek kârlılığı artırdığı düşünülmektedir. Yatırımcılar açısından ise, firmanın artan satışları, nakit akışını güçlendirdiği ve firmanın büyüme ile yatırım yapma kapasitesini artırdığına dair olumlu bir sinyal olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenlerle, firmanın satışlarının artması, firma değerinin de yükselmesine katkı sağladığı öngörülmektedir.

Analiz sonuçlarına göre cari oran firma değeri üzerinde etkinin negatif olduğu tespit edilmiştir. Firmaların cari oranı düştükçe firma değerini artırdığı görülmektedir. Cari oran, firmanın kısa vadeli yükümlülüklerini karşılama kapasitesini gösteren bir likidite oranıdır ve genellikle yüksek olması olumlu bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ancak düşük bir cari oran, firmanın likit varlıklarını daha etkin bir şekilde kullandığını ve kaynaklarını yatırımlara veya büyüme fırsatlarına yönlendirdiğini gösterebilmekte ve yatırımcılar açısından olumlu olarak değerlendirmektedir. Bu sebeple düşük bir cari oran likit varlıkların daha etkin kullanıldığı duruma işaret ederek firma değerini artırdığı değerlendirilmektedir.

4. Sonuç

Firmalar, sürdürülebilir faaliyetlerini yürütmek ve büyüme hedeflerine ulaşmak için gelirlerini artırıcı ve maliyetleri azaltıcı finansal stratejiler geliştirmektedir. Bu bağlamda, firmaların maliyet yapıları üzerinde doğrudan etkili olan ve maliyetlerini artıran en önemli unsurlardan biri vergilerdir. Vergi maliyetini minimize etmek amacıyla firmalar, vergiden kaçınma stratejileri benimseyebilmektedir. Vergiden kaçınma, firmaların likidite imkanlarını artırarak kârlılığını yükseltmekte ve dolayısıyla firma değerini artırmaktadır. Ayrıca, vergiden kaçınma ile sağlanan likidite, firmaların daha fazla yatırım yapma kapasitesini geliştirmektedir. Bu finansal stratejiler, firmaların daha yüksek kâr marjları elde etmesine ve yatırımcılar için daha cazip hale gelmesine olanak tanımaktadır. Ancak, vergiden kaçınmanın olumsuz yönleri de göz ardı edilmemelidir. Vergiden kaçınmanın yol açtığı olumsuz kamu ve medya algısı, firma itibarını zedeleyebilmekte ve yatırımcıların güvenini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Brune ve ark. 2019, s.950-953). Yatırımcı güvenindeki azalma, hisse senedi fiyatlarının düşmesine ve firma değerinin azalmasına yol açabilmektedir. Ayrıca, vergiden kaçınma, yasal riskler ve uygulama

maliyetlerinin artması gibi olumsuz sonuçlar doğurabilmekte ve firmanın uzun vadeli sürdürülebilirliği ile değerini tehdit etmektedir. Denetim mekanizmaları tarafından uygulanan vergi cezaları da firmanın mali yapısını bozabilmektedir

Çalışmada, Türkiye'deki firmaların vergiden kaçınma stratejilerinin firma değerine etkilerini tespit etmek amacıyla Borsa İstanbul'da işlem gören 70 firma üzerinde panel veri analizi gerçekleştirilmiştir. Analizde bağımlı değişken olarak firma değeri kullanılmış ve bu değer Tobin Q oranı ile temsil edilmiştir. Bağımsız değişken olarak vergiden kaçınma düzeyi, efektif vergi oranı ile ölçülmüştür. Ayrıca, kontrol değişkenleri olarak kaldıraç oranı, firma büyüklüğü, varlıkların getirisi ve cari oran gibi finansal göstergeler kullanılmıştır. Panel veri analizi sonuçlarına göre, firmaların vergiden kaçınma stratejisi, firma değerinin artışı üzerinde olumlu bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Firmalar vergiden kaçındıkça, firma değerinde artış görülmektedir. Bu durum, firmaların vergiden kaçınma davranışının firmaya olan maliyetlerinin öngörülememesi veya yüksek kazanç sağlama potansiyelinin etkisiyle stratejik bir avantaj olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Firmalar, vergiden kaçınma faaliyetlerinin sağladığı mali avantajların, potansiyel riskleri veya uygulama maliyetlerini aştığını düşünerek bu stratejileri benimsemekte ve bu stratejilerin firma değerlerini artırıcı etkisinden yararlandığı düşünülmektedir. Bu tutum, firmaların karlılığı artırarak firma değerini artırma hedeflerinin bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak, firmaların vergiden kaçınma stratejisini dikkatli bir şekilde yönetmeleri ve potansiyel riskleri değerlendirerek uzun vadeli sürdürülebilirliklerini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Vergiden kaçınmanın hem olumlu hem de olumsuz etkilerini dengelemek, firmaların hem kısa vadeli kazançları hem de uzun vadeli başarıları için kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, firmalar, vergiden kaçınma stratejilerini oluştururken maliyetlerini göz önünde bulundurmaları sürdürülebilirliği açısından önem arz etmektedir. Ayrıca firmalar finansman stratejilerini belirlerken sorumlu oldukları yatırımcıları ve devlete olan hak ve sorumluluklarını göz ardı etmemesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Brune, A., Thomsen, M. ve Watrin, C. (2019). Tax avoidance in different firm types and the role of nonfamily involvement in private family firms. *Managerial and Decision Economics*, 40(8), 950-952
- Canbaş, S., Doğukanlı, H., Düzakın, H., İskenderoğlu, Ö. (2005). Performans ölçümünde Tobin Q oranının kullanılması: Hisse senetleri İMKB'de işlem gören sanayi işletmeleri üzerinde bir deneme. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 2005, 28, 25.

- Cengiz E., Kırkibir F., (2007), Kâr amacı gütmeyen kurumlarda müşteri memnuniyeti ve hizmet kalitesi ilişkisi: Karadeniz Bölgesi örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 263-286
- Chen, X., Hu, N., Wang, X., & Tang, X. (2014). Tax avoidance and firm value: Evidence from China. *Nankai Business Review International*, 5(1), 25-42.
- Ciganskis, D. (2022). Uncovering corporate tax avoidance and investigating multinational corporation financial strategies and the social consequences. *Riga Graduate School of Law Bachelor Thesis*, 6-11.
- Desai, M. A. ve Dharmapala, D. (2009). Corporate tax avoidance and firm value. *The Review of Economics and Statistics*, 91(3), 537-546.
- Duhoon, A. ve Singh, M. (2023). Corporate tax avoidance: a systematic literature review and future research directions. *LBS Journal of Management & Research*, 21(2), 207.
- Ercan, T. (2023). İşletmelerde faaliyet ve yatırım süreçlerinin vazgeçilmez aracı: stratejik vergi planlaması. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1),38
- Fu, L., Singhal, R., Parkash, M. (2016). Tobin's q ratio and firm performance. *International Research Journal of Applied Finance*, 7(4), 1-10.
- Guedrib, M., Marouani, G. (2023). The interactive impact of tax avoidance and tax risk on the firm value: new evidence in the Tunisian context. *Asian Review of Accounting*, 31(2), 203-226.
- Handayani, R., (2020), Effects of tax avoidance and financial performance on firm value. *International Journal of Management Studies and Social Science Research*, 2(5), 159-168.
- Hasan, M. M., Lobo, G. J., Qiu, B. (2021). Organizational capital, corporate tax avoidance, and firm value. *Journal of Corporate Finance*, 70, 127.
- Irawan F. Ve Turwanto, (2020). The effect of tax avoidance on firm value with tax risk as moderating variable. *Test Engineering And Management*, 83, 9696-9797.
- Islah, R. N., Natsir, K. (2023). The effect of financial performance, tax avoidance, and investment opportunity set on firm value in the agricultural sector. *International Journal of Application on Economics and Business*, 1(1), 673-683.

- Jensen, M. C. and Mecling, W. H. (1976). Theory of the firm: managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of Economics*, 3, 308
- Khuong, N. V., Liem, N. T, Thu, P. A. ve Khanh, T. H. T. (2020). Does corporate tax avoidance explain firm performance? evidence from an emerging economy. *Cogent Business & Management*, 7, 2-17.
- Koç, O. E. (2019). Vergilemenin mükellefler üzerindeki psikolojik etkileri: vergiden kaçınma ve vergi kaçırma üzerine bir alan araştırması. *Business and Economics Research Journal*, 10(4), 1019.
- Lim H.J. Mall, D. (2024). Does market performance (Tobin's Q) have a negative effect on credit ratings? evidence from South Korea, *Asia-Pacific Financial Markets*, 31, 53-80.
- Martin, J., Harm, S. (2013). Firm valuation and the uncertainty of future tax avoidance, Econstor, 149, 1-32, chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.econstor.eu/bitstream/10419/86156/1/770820859.pdf. (Erişim tarihi: 15 Temmuz 2024)
- Minh Ha, N., Anh, P. T., Yue, X., Nam, N. H. P., (2021). The impact of tax avoidance on the value of listed firms in Vietnam, *Cogent Business & Management*, 8, 1-13.
- Nebie, M. ve Cheng, M. C. (2023). Corporate tax avoidance and firm value: Evidence from Taiwan, *Cogent Business & Management*, 10(3), 1.
- Nugroho, W. C. and Agustia, D. (2017). Corporate governance, tax avoidance, and firm value. *AFEBI Accounting Review*, 2(2), 15-29.
- Nurseto, I., Bandiyoni, A. (2021). the effect of tax avoidance on firm value with tax expert as moderating variables. *Jurnal Keuangan dan Perbankan*, 25(4), 804-820.
- Otto, F., Michael, F, Phillipp G., Gertraud, L., Martina, N., Martin, S. (2015). Tax avoidance, tax evasion and tax havens, *Gerechtigkeit Muss Sein*, 5. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.arbeiterkammer.at/infopool/wien/Studie_tax_avoidance.pdf. (Erişim tarihi: 18 Temmuz 2024)
- Panda, B. ve Leepsa, N. M. (2017). Agency theory: Review of theory and evidence on problems and perspectives. *Indian Journal of Corporate Governance*, 10(1), 74-95).

- Pratama, D., Jaenudin, E. ve Muthya, R. (2023). The effect of tax avoidance and profitability on firm value (study on property and real estate companies listed in bursa efek Indonesia 2018-2020). *Journal of Research in Business and Management*, 11(8), 11-14.
- Ratnawati, V., Freddy, D. ve Hardi, H. (2018). Ownership structure, tax avoidance and firm performance. *Archives of Business Research*, 6(1), 1-7
- Rezki, M. A., Achsan, N. A., Sasongko, H. (2018). Tax avoidance: determinant factors and impact on firm value. *International Journal of Science and Research*, 9(1), 13
- Richardson, D. (2015). Corporate tax avoidance: The Australia Institute, Corporate tax avoidance, 4 chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://australiainstitute.org.au/wp-content/uploads/2020/12/TAI-Submission-to-Corporate-Tax-Inquiry-April-2015.pdf (Erişim tarihi: 10 Haziran 2024)
- Rizka, A. R., Rahayu, R. M. (2023). Does firm size moderating influence of sales growth on tax avoidance?. *Jurnal Akuntansi*, 10(2), 310-322.
- Rochim, Ghoniyah, N. (2017). Analysis on the effect of current ratio, cashflow from operation to debt, firm size and return on equity on stock return. *International Journal of Islamic Business Ethics*, Özel Sayı, 44.
- Sampurna, D. S., Romawati, E. (2019). Determinants of Firm Value: Evidence in Indonesia Stock Exchange. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 132, 13
- Santa, S. L. L. And Rezende, A. J. (2016). Corporate tax avoidance and firm value: from Brazil. *Revista Contemporânea de Contabilidade*, 13(30), 114-133
- Saragih, A. H. (2021). Analysis of tax avoidance effect on firm value (a study on firms listed on Indonesia stock exchange). *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 167, 372-378.
- Seifzadeh, M. (2022). The effectiveness of management ability on firm value and tax avoidance. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(11), 1-15.
- Shahzade, I. (2023). Investigation on corporate tax avoidance through GMM: A fresh insight on PSE listed companies. *International Journal of Economics & Management Sciences*, 12(3), 1-9
- Shubita, M. F. (2024). The effect of tax avoidance on firm value with leverage on firm value with leverage as a moderating variable.

moderating variable. *Investment Management and Financial Innovations*, 21(2), 336-344).

Shubita, M. F. (2024). The effect of tax avoidance on firm value with leverage as a moderating variable. *Investment Management and Financial Innovations*, 21(2), 336-344

Uzliawati, L., Yuliana, A., Januarsi, Y., Santoso, M. I. (2018). Optimisation of capital structure and firm value. *European Research Studies Journal*, 21(2), 707.

Yee, C.S., Sapiei N. S, Abdullah, M. (2018). Tax avoidance, corporate governance and firm value in the digital era. *Journal of Accounting and Investment*, 19(2), 160-175.

Yulianti, V., Purba, J. ve Ningrum, V. A. (2023). Tax planning and avoidance on firm value. *East Asian Journal of Multidisciplinary Research*, 2(9), 3756-3757.

Yuniastuti, R. M., Yenny, S. R., Harahap, A. K. (2022). Tax avoidance during the Covid-19 pandemic in manufacturing companies, advances in economics. *Business and Management Research Proceedings of the International Colloquium on Business and Economics, AEBMR* 666, 273.

Zhu, N., Mbroh, N., Monney, A. ve Bonsu, M. O. A. (2019). Corporate tax avoidance and firm profitability. *European Scientific Journal*, 15(7), 61.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Impact of Tax Avoidance Strategy on Firm Value

Extended Abstract

1. Introduction

Tax avoidance is a strategy whereby firms attempt to reduce their tax liabilities within the bounds of legal frameworks. By exploiting gaps and inconsistencies in tax legislation, this approach enables firms to lower their costs, increase profits, and ultimately enhance firm value. However, tax avoidance carries certain financial downsides; its implementation can sometimes entail significant costs, reputational damage, and legal risks. The impact of tax avoidance on firm performance is crucial to investor confidence and stock prices, while it also contributes to reduced government tax revenues and an increase in tax audits. This study examines the effects of tax avoidance on firms, its associated costs, and potential consequences, and discusses the implications of these strategies for firm value.

2. Method

To investigate the relationship between tax avoidance and firm value, a panel data set was constructed, covering the period from 2006 to 2022 and encompassing 70 firms listed on the BIST 100 with consistent data availability. Given that the study incorporates both cross-sectional and temporal dimensions, panel data analysis was selected as the appropriate methodological approach, and the analysis was conducted using Stata software. Panel data analysis serves as a robust framework for examining the effects of tax avoidance strategies on firm value over time, as well as observing the evolution of these effects. This approach also facilitates the assessment of both the short- and long-term impacts of tax avoidance practices on firms' market performance. Data for all variables were sourced from the Public Disclosure Platform (Kamuyu Aydınlatma Platformu). In the model, Tobin's Q is employed as the dependent variable, representing firm value at time. The control variables include ETR (tax avoidance ratio), BYKLLK (firm size), CARİ (current ratio), ROA (profitability ratio), and KLDC (debt-to-equity ratio). The sample comprises 560 observations, representing the data points available for this study.

3. Results and Discussions

This study seeks to examine the effects of tax avoidance strategies on firm value among companies in Türkiye through a panel data analysis. The analysis results reveal a statistically significant relationship between firm value and tax avoidance at the 5% significance level. Specifically, a one-unit increase in a firm's tax avoidance rate is associated with a 0.005-unit increase in firm value. These findings imply that the benefits realized by firms through tax avoidance exceed the potential costs of this strategy, suggesting a propensity among firms to engage in tax avoidance practices. The study further investigated the relationships between the dependent and control variables. The results indicate a statistically significant negative association between firm value and the KLDC and CARİ variables. Conversely, the BYKLLK variable exhibits a statistically significant positive impact on firm value. Importantly, the BYKLLK variable emerges as one of the most critical determinants of firm value.

When evaluating the effect of leverage on firm value, it was observed that a decrease in leverage leads to an increase in firm value. This finding suggests that lower debt levels may positively affect firm value. Investors tend to perceive firms with lower leverage as less risky and more attractive in terms of long-term returns, which is expected to increase firm value.

When examining the relationship between firm size and firm value, it was found that an increase in sales leads to an increase in firm value. Specifically, sales (firm size) identified as the most important variable in enhancing firm value. A one-unit increase in sales results in a 0.883 unit increase in firm value. High sales figures suggest that the firm holds a strong position in the market, its products and services are in demand, and as a result, the firm can reduce its costs and increase profitability. From an investor's perspective, rising sales are seen as a positive signal, indicating strengthened cash flows and enhanced capacity for growth and investment, thus increasing firm value. The current ratio is a liquidity metric that reflects a firm's capacity to meet short-term liabilities, with higher values generally considered favorable. Nevertheless, a low current ratio may suggest that the firm is utilizing its liquid assets more efficiently, channeling resources toward investments or growth opportunities. In such cases, investors might perceive a low current ratio as a positive indicator, interpreting it as evidence of efficient asset utilization, which can, in turn, enhance firm value.

4. Conclusion

This study examines the impact of tax avoidance strategies on firm value for companies listed on Borsa Istanbul, using panel data analysis on 70 firms. Firm value is measured using the Tobin's Q ratio as the dependent variable, while the level of tax avoidance is represented by the ETR. The results of the analysis indicate that tax avoidance strategies lead to a positive increase in firm value. As firms engage in more tax avoidance, a significant rise in firm value is observed. This finding suggests that tax avoidance provides a strategic advantage for firms, with potential gains outweighing the associated risks. In conclusion, it is important for firms to carefully manage their tax avoidance strategies, balancing short-term gains with long-term sustainability. When formulating tax avoidance strategies, potential costs and risks should be considered, while also taking into account their responsibilities to investors and the state.

Araştırma Makalesi

Sağlık Yönetimi Öğrencilerinin Yeşil Yönetim ve Sürdürülebilirlik Algısının İncelemesi

Feyza AKGÜN

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, SBF

feYZaakgun@hotmail.com.tr, ORCID: 0000-0002-8474-6023

Öz

Bu çalışmanın amacı, sağlık yönetimi öğrencilerinin yeşil yönetim ve sürdürülebilirlik kavramlarına ilişkin çağrışımlarının araştırılmasıdır. Ayrıca, öğrencilerle yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak açık uçlu sorular sorulmuş bu soruların cevapları ana başlıklar altında birleştirilerek yorumlanmış ve metaforik incelemeler yapılmıştır. Son olarak öğrencilerden görüşmelere gelirken ilgili çalışmanın öğrencilerde uyandırdığı fikirlere yönelik fotoğraflamaya dayalı görseller (fotoğraflar) getirilmesi istenerek bu fotoğraflar kapsamındaki öyküler (metinler) oluşturulmuştur. Öğrencilerin sürdürülebilirlik konusunda değindikleri önemli tema olan geri dönüşüm faaliyetleriyle ilgili verdiği bilgiler incelenmiş ve bu konudaki bilgi düzeylerinin yeterli olduğu kanısına varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sağlık yönetimi öğrencileri, sürdürülebilirlik, yeşil yönetim

JEL Sınıflandırma Kodları: M11, M14, M54

An Examination of Health Management Students' Perception of Green Management and Sustainability¹

Abstract

The aim of this study is to investigate the associations of health management students with the concepts of green management and sustainability. In this study, green management and sustainability concepts were researched, semi-structured interviews were conducted with students, and open-ended questions were asked. The answers to these questions were combined under main headings and interpreted. Metaphorical examinations were conducted, and finally, students were asked to bring visuals (photographs) based on the ideas that the relevant study aroused in them while coming to the interviews, and stories (texts) related to these photographs were created. The information provided by students on recycling activities, which is an important theme they touched on in terms of sustainability, was examined, and it was concluded that their knowledge level on this subject was sufficient.

Keywords: Green management, health management students, sustainability

JEL Classification Codes: M11, M14, M54

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 24.10.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 02.12.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Akgün, F. (2024). Sağlık yönetimi öğrencilerinin yeşil yönetim ve sürdürülebilirlik algısının incelemesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1144-1171. doi: 10.18074/ckuiibfd.1572866

1. Giriş

Küresel ısınma ve iklim değişikliklerinin gün geçtikçe artan etkileri yönetimlerde yeşile dönmenin ve sürdürülebilirlik çalışmalarının önemini ortaya koymaktadır. Topluma çevre sorunlarına duyarlı bireyler kazandırmanın yolu bireylerde yeşil yönetim ve sürdürülebilirlik kavramlarının algılanması ve geliştirmesiyle mümkündür. Nüfus artışı, kentleşme ve iç göç gibi sebeplerden dolayı ihtiyaçların yalnızca çeşitlenmekle kalmayıp arttığı; ancak kaynakların giderek azaldığı, kirlendiği ve hatta yok olmaya başladığı günümüz dünyasında en çok telaffuz edilen kavramlardan biri “sürdürülebilirlik”tir (Şen, Kaya ve Alpaslan, 2018). Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramları, dünyamızda çevresel düzensizliklerin ve bozulmaların giderek arttığı son yılların en çok tartışılan konularının başında gelmektedir (Yeni, 2014). Sürdürülebilirlik ancak onu tüm toplum için kültür dönüştürücü, yaratıcı bir proje olarak gördüğümüzde elde edilebilir bu nedenle sanatın ve kültürün arzu edilir bir geleceği şekillendirme potansiyelini tartışmak önemlidir (Packalén, 2010). Çevresel sürdürülebilirlik programları, fiziksel kaynakların kullanımını azaltma eylemlerini, 'her şeyi geri dönüştür/geri dönüştürülmüş satın al' yaklaşımının benimsenmesini, tükenbilir kaynaklar yerine yenilenebilir kaynakların kullanılmasını, toksik maddelerin üretimini ortadan kaldırmak için üretim süreçlerinin ve ürünlerinin yeniden tasarlanmasını ve yaşanabilirliği veya güzelliği için değer verilen doğal yaşam alanlarının ve ortamların korunmasını ve restore edilmesini içerir (Sutton, 2004). Yeşil yönetim: üretimin, insan kaynakları faaliyetlerinin, pazarlama, muhasebe ve arge faaliyetlerin tüm işletme fonksiyonlarında yeşil düşünceyle uygulamaları olan bir yönetim tarzıdır (Kurt, 2024).

Yeşil yönetim son yıllarda ilgi çeken bir konu haline gelmiştir. Çevresel zararlar, hava kirliliği, su kirliliği, temiz suyun ulaşımının zorlaşması, sağlıksız beslenme ve daha birçok sorun; toplumu sağlıklı yaşamın önemine, yani çevre dostu ürün ve hizmetlere duyulan ihtiyaca yönlendirmiştir (Raharjo, 2019). Bugün, sadece yöneticiler arasında değil, işletme alanındaki öğrenciler arasında da yeşil yönetime yönelik yeni bir motivasyonun var olduğu yadsınamaz. Ancak bu coşku müfredatta, öğretim materyallerinde ve fakülte kariyerlerinde ve ilerlemesinde daha resmi bir şekilde ortaya çıkmaya yeni başlamıştır (Marcus ve Fremeth, 2009b). Sağlık sektörü gibi köklü bir hizmet sektörünün yeşile dönmeye payı oldukça büyüktür ve bu bağlamda geleceğin sağlık yöneticilerinin yeşil yönetim ve sürdürülebilirlik adına bilgi birikimine sahip olmaları ve gelecekte bu bilgi birikimini iş hayatında uygulamaları gerekmektedir.

Bu çalışma ile, sağlık yönetiminde özellikle hastanelerde yeşil yönetimin ve sürdürülebilirliğin örneklerinin gelişebilmesi için geleceğin sağlık yöneticilerinin algılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada, yeşil yönetim ve sürdürülebilirlik kavramları literatürde kapsamlı taranacak, yeşil yönetim ve sürdürülebilirlik kavramları araştırılacak ve ayrıca öğrencilerle yarı

yapılandırılmış görüşmeler yapılarak açık uçlu sorular sorulacak bu soruların cevapları ana başlıklar altında birleştirilerek yorumlanacak, metaforik incelemeler yapılacaktır. Son olarak, öğrencilerden görüşmelere gelirken ilgili çalışmanın öğrencilerde uyandırdığı fikirlere yönelik fotoğraflamaya dayalı görseller (fotoğraflar) getirilmesi istenecek ve bu fotoğraflar kapsamındaki öykülemeler (metinler) oluşturulacaktır. Görseller ve öğrencilerin görsel yorumlamaları ve yarı yapılandırılmış açık uçlu sorulara verdikleri yanıtlar ile öğrencilerin algıları incelenecektir. Sürdürülebilirliğin Türkiye’de daha özel olarak hastanelerde uygulamaları üzerinde durulacak ve sürdürülebilirlik kavramının öğrencilere ne ifade ettiği, bu konuda oluşan algının gelecekte sürdürülebilirliğe sağlayabileceği faydalar üzerine düşünülecektir.

2. Literatür Taraması

2.1 Sürdürülebilirlik

Tüm insanların, insan yaşamının nihai olarak bağlı olduğu, sınırlı miktarda doğal kaynak ve kırılgan ekosistemlere sahip bir gezegende yaşadığını kabul eden bir dizi tanım vardır (Jones, Clarke-Hill, Comfort ve Hiller, 2008). Sürdürülebilirlik, şimdiki zamanımız ve geleceğimiz hakkında sürekli, devam eden bir arama ve öz-yansıtma süreci olarak görülebilir (Packalén, 2010). Sürdürülebilir teriminin özü, zaman içinde sürdürülebilendir, bu çıkarımsal olarak, sürdürülemez olan herhangi bir toplumun uzun süre sürdüremeyeceği ve bir noktada işlevini yitireceği anlamına gelir. Toplumsal sürdürülebilirlik genellikle üç örtüşen, karşılıklı olarak bağımlı hedeften oluştuğu düşünülür: çevresel olarak sürdürülebilir veya çok uzun vadede uygulanabilir bir şekilde yaşamak, ekonomik olarak sürdürülebilir bir şekilde yaşamak, uzun vadede yaşam standartlarını korumak ve şimdi ve gelecekte sosyal olarak sürdürülebilir bir şekilde yaşamak (Heinberg, 2010).

Sürdürülebilirlik kavramı 1970'lerdeki erken Birleşmiş Milletler konferanslarına dayanır ve sürdürülebilir kalkınmadan ayırmak giderek zorlaşmış olup, bu iki kavram birbiriyle karıştırılmaktadır. “Sürdürülebilirlik” belirli bir faaliyete, sürece veya doğal kaynakların kullanımına devam etme konusunda uzun vadeli yeteneği ifade eder ve en geniş küresel ekolojik idealler için kapsayıcı bir ilke olarak değerli olmaya devam eder. Burada gündeme gelen konu, gelecek nesillere yaşayan bir gezegen bırakmak ve sürdürülebilirlik kavramının bir çevre yönetimi hedefi olarak belirlenmesidir (Benson ve Craig, 2014). Sürdürülebilirlik konusu, enerji, ekonomi ve çevre üçgeninin tam merkezindedir ve bu yüzden hükümetler bunlara bağlı örgütlerin dışında sosyal, fen ve doğa bilimcilerine, politikacılardan yerel ve uluslararası çevre örgütlerine kadar uzanan çok geniş bir yelpazede tartışılır. Kavramın çok boyutlu yapısı nedeniyle bu konu üzerinde çalışma yapan farklı bilim dalları farklı yaklaşımlar ve farklı tanımlar geliştirmişlerdir (Yeni, 2014).

Çoğu insanın sürdürülebilirliğin anlamı hakkındaki düşünceleri muhtemelen basittir. Sürdürülebilirlik, insanın hayatta kalması ve ekolojik felaketten kaçınması ile ilgilidir, öte yandan, profesyonel söylem karmaşık ve tekniktir. Ancak her iki söylemin paylaştığı şey, antroposentrik bir bakış açısıdır. Sonuçta önemli olan insanın hayatta kalması ve refahıdır. Doğa resme yalnızca bir araç olarak girer (Jamieson, 1998). Sürdürülebilirlik kavramında akademik ve ekonomik çevreler tarafından en çok tartışılan kısım ekonomik amaçlar ile çelişen çevresel amaçların, kavram konusunda bir belirsizlik yaratmasıdır (Altuntaş ve Türker, 2012).

Sivil toplum kurumlarından özel şirketlere, çevreden ekonomiye, kamu maliyesine, finansa ve hatta bunun bütçe, borçlanma, sosyal güvenlik alanı gibi alt bileşenlerine kadar hemen hemen gündelik hayatın her alanında ve aşamasında karşımıza çıkan nadir kavramlardan biri sürdürülebilirlik olmuştur. Bu kavramın ilk kez tarım, ormancılık, balıkçılık gibi yenilenebilir kaynaklar alanında kullanıldığı ve köklerinin 1713'lere kadar uzandığı yönünde literatürde yaygın bir kanı hâkimdir (Şen, vd., 2018).

Doğal kaynakların hızla tükendiği günümüz tüketim çağında sürdürülebilirliği devam ettirmek oldukça önemlidir. İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için çevreyi koruması sürdürülebilirliği sağlaması gerekmektedir. Çevre artık insan ilerlemesi için büyük bir sınırlama haline gelmiş ve sosyal sürdürülebilirlik temelde önemli olsa da çevresel sürdürülebilirlik ve yaşam destek sistemlerinin bakımı sosyal sürdürülebilirliğin ön koşulu olmuştur (Goodland, 1995). Sürdürülebilirlik kavramı ülkelerin gelişmelerine paralel olarak ortaya çıkan çevre sorunlarının önleyebilme ve ekosistemi koruma hususlarına odaklanmıştır (Karakurt Tosun, 2009). Sürdürülebilirlik sorunları, insanların değer verdiği şeylerin veya çevrenin niteliklerinin zor veya geri döndürülemez bir şekilde kaybolma riski olduğu her yerde ortaya çıkar, bu tür riskler olduğunda harekete geçmek için bir aciliyet derecesi vardır (Sutton, 2004).

2.2 Yeşil Yönetim

Yeşil yönetim, bugünün ihtiyaçlarına yönelik kararları çevre dostu uygulamalar kapsamında almak ve sürdürülebilirlik için gelecek nesillerin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak çevresel sorumlulukla geleceği tasarlamak olarak tanımlanmaktadır (Çakanel, İrmış ve Çoban, 2022). Yeşil yönetim birçok nedenden dolayı önemlidir, çünkü insanlar yöneticilerden kaynakları akıllıca ve sorumlu bir şekilde kullanmalarını, çevreyi korumalarını, insanların tükettiği son mallarda bulunan hava, su, enerji, mineral ve diğer malzemelerin miktarını en aza indirmelerini, bu malları yenilemek için doğaya başvurmak yerine mümkün olduğunca geri dönüştürmelerini ve yeniden kullanmalarını, doğanın sakinliğine, dinginliğine ve güzelliğine saygı göstermelerini, iş yerinde ve topluluklarda insanlara zarar veren toksinleri ortadan kaldırmalarını beklerler. Ahlaki veya normatif bir bakış açısından, yeşil yönetim yükümlülüğü mutlaktır ve yeşil

olmanın "karlı" olup olmadığı yalnızca kısmen önemlidir (Marcus ve Fremeth, 2009).

Çevresel unsurlara duyarlı işletmecilik, çevre dostu yönetim olarak da adlandırılabilen yeşil yönetim yaklaşımı, işletmelerin faaliyetlerinde odakları çevre olarak hareket edilmesidir. Bu, işletmelerin çevreye zarar vermeyen ya da olabildiğince az zarar veren teknolojiler kullanmaları, operasyonel faaliyetlerinde çevresel etkileri minimize etmeye çalışmaları, tüm gerçekleştirdikleri faaliyetlerde çevresel etkileri ve faktörleri dikkate almaları, çalışanlarına çevre bilinci konusunda eğitimler vermeleri vb. faaliyetlerin bütününe kapsayan anlayışı gerektirir (Erdirençelebi ve Karakuş, 2018). Yeşil yönetim, üst düzey yönetimden atölyeye kadar şirketin tüm üyelerinin bağlılığını talep eden bir yönetim konseptidir. Böylece, yeşil yönetim en iyi olmakla ilgilidir, en iyi olmak için çabalamayan çok az şirket vardır ve günümüzde çabalamak küresel olarak rekabet etmek için yeterli değildir (Taylor, 1992). Firmaların yeşil yönetimi benimsemek için geliştirebilecekleri kritik eylemleri analiz etmek için dört bakış açısı dikkate alınır: faaliyet sektörü, yeşil yönetim benimsemesinin itici güçleri, çevresel eylemlerin stratejik ufku ve strateji düzeyi (Garzella ve Fiorentino, 2014). İnsanlar doğal kaynakların hızla tükendiğine gün ve gün daha yakından şahit olduğu için organizasyonlar yeşil yönetimle ilgili daha gerçekçi kararlar almaya başlamış ve bu kararların sonucunda şirketler hem çevreyi korumak hem rekabet avantajı sağlamak için yeşil yönetim ilkelerini benimsemeyi hedeflemiştir.

3. Araştırma Metodolojisi

Bu çalışmanın amacı, sağlık yönetimi öğrencilerinin yeşil yönetim ve sürdürülebilirlik kavramlarına ilişkin çağrışımlarının neler olduğunun belirlenmesidir.

3.1 Örneklem Seçimi ve Veri Toplama

Çalışmanın amacı gereği, araştırmanın evreni Sağlık Yönetimi Bölümü'nde okuyan öğrenciler olup, örneklem olarak Ankara'da eğitimini sürdüren Sağlık Yönetimi öğrencileri seçilmiştir. Araştırmada, amaçlı örneklemden hareketle, katılımcı olarak Sağlık Yönetimi bölümü üniversite öğrencilerinden oluşan 15 kişiden veri toplanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerden 12 tanesi kadın, 3 tanesi erkektir.

Nitel yöntemle tasarlanmış araştırmalarda konuyla ilgili ayrıntılı kavrama sürecine ulaşma çabası vardır ve bu yönüyle araştırmacı gerçekliğin izini sürer ve katılımcının öznel bakış açısına önem verir (Karataş, 2015). Nitel araştırmalarda araştırmacı konuyla ilgili genel ve kendi bakış açısıyla sınırlandırılmamış açık uçlu sorular sorarak konuyu aydınlatmaya çalışır. Katılımcının konuyla alakalı düşünceleri, deneyimleri, yorumları ve algısına ulaşmak amaçlanır. Bu çalışmada ilk olarak yarı yapılandırılmış sorularla görüşmelerden, ikinci olarak MAXQDA

24.5.1 ile elde edilen kelime bulutlarından ve son olarak da fotoğrafa dayalı öykülemeler veri tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmada kullanılacak yarı yapılandırılmış sorular yazar tarafından hazırlanmış olup, EK'ler kısmında paylaşılmıştır. “Fotoğraflama, objelere, insanlara ve yapılara yönelik görsel keşiflerin söz konusu olduğu bilimsel bir yaklaşım olarak düşünülebilir bu yaklaşımla sosyal yapı içerisindeki saklı bütüncül gerçekliklere yönelik özellikler temsil edilebilir” (Uygun, 2009). Böylece, araştırmada fotoğraflar kullanarak, veri elde edilmiştir.

3.2 Yöntem

Araştırmada nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Nitel araştırma, disiplinler arası bütüncül bir bakış açısını esas alarak, araştırma problemini yorumlayıcı bir şekilde inceleyen bir yöntemdir (Karataş, 2015). Nitel yöntemler, çoğunlukla katılımcının bakış açısından, deneyim, anlam ve perspektifleriyle ilgili soruları yanıtlamak için kullanılır, nitel araştırma teknikleri arasında, inançları, tutumları ve kavramları araştırmak için odaklanılmış bir konu veya kurumsal bir bakış açısı hakkında görüş almak için yarı yapılandırılmış görüşmeler, metin ve belgelerin analizi yer alır (Hammarberg, Kirkman ve de Lacey, 2016).

3.3 Veri Analizi

Araştırmanın verileri 15 öğrenciyle yapılan iki aşamalı görüşmelerden oluşmuştur. İlk aşamada, elde edilen yarı yapılandırılmış sorulara verilen cevaplar kodlanmış ve temalar oluşturulmuştur. İkinci aşama olan fotoğraf yorumlama kısmında, öğrencilere yanlarında getirmeleri istenen fotoğraflarla ilgili neler düşündükleri sorulmuş ve bu cevaplar bulgu haline dönüştürülmüştür. Öğrencilerle yapılan görüşmeler öğrencilerden alınan onamla ses kaydına alınmış, ses kayıtları Word üzerinden yazıya dönüştürülmüştür. Verilerin güvenilirliğinin sağlanması için bir uzman eşliğinde çapraz kontrol yapılmıştır.

Kodlar mümkün olduğunca katılımcıların gerçek kelimeleriyle ifade edilerek yazılmıştır. Tüm metin kodlandıktan sonra, her bir kodun karşılık geldiği daha üst bir ifade olan temalar belirlenmiştir. Araştırma soruları, cevaplar ve araştırmanın amacı dikkate alınarak katılımcı ifadelerinden kodlama ve temalara uygun şekilde alıntılar elde edilmiş ve her katılımcının verisi bulguya dönüştürülmüştür. 15 katılımcının cevapları ve yorumlarının kodlanarak analiz edilmesiyle ortaya çıkan bu temalar ayrıntılı olarak incelenerek bulgularda anlatılmıştır. Sorular ise; ilgili konu başlıklarına bölünmüştür. Yeşil Yönetimle ilgili olarak ilk başlık Yeşil Yönetim Çağrışımları, ikinci başlık Ülkenin Genel Politikaları üçüncü başlık Türkiye’de Hastanelerde Yapılan Çalışmalar ve son olarak dördüncü başlık Öğrencilerin Hastanelerde Yönetim Pozisyonlarında Gelecekte Yapacakları Çalışmalar olarak toplanmıştır. Sürdürülebilirlik ile ilgili olarak ilk başlık Sürdürülebilirlik Çağrışımları, ikinci başlık Ülkenin Genel Politikaları üçüncü başlık Türkiye’de Hastanelerde Yapılan Çalışmalar ve son olarak dördüncü başlık

Öğrencilerin Hastanelerde Yönetim pozisyonlarında gelecekte yapacakları çalışmalar olarak toplanmıştır. Her başlığın alt temaları bu bölümde incelenmiş öğrencilerin cümlelerine yer verilmiştir. Ayrıca çalışmaya katılan 15 öğrenciye Yeşil Yönetim ve Sürdürülebilirlik ile ilgili akıllarına gelen ilk üç kelime sorulmuş ve bu cevaplar bir araya toplanarak MAXQDA veri analiz programıyla tekrar eden kelimeleri görselleştirme (kelime bulutu) analizi yapılmış bu analizin sonucunda sırasıyla 2, 3, 4 ve 5 kez tekrarlanan sözcükler belirlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşmelere ait bu soru ve cevaplar konu ile ilgili önemli temalar elde edilmesine katkıda bulunmuştur. Son olarak öğrencilerin yarı yapılandırılmış görüşmelere getirdikleri fotoğraflar ve bu fotoğraflara yaptıkları yorumlara yer verilmiştir.

3.4 Araştırma Soruları

Araştırmanın ana soruları şu konular bağlamında tasarlanmıştır: yeşil yönetimin ne olduğu, Türkiye’de yeşil yönetim uygulamalarının mevcudiyeti, yeşil yönetim kavramının öğrencilere neyi ifade ettiği, öğrencilerin yeşil yönetim algılarının ne olduğu, öğrencilerin iş hayatlarında geliştirecekleri fikirlerinin olup olmadığı, sürdürülebilirliğin ne olduğu, öğrencilerin sürdürülebilirlik algılarının ne olduğu, sürdürülebilirliğin Türkiye’de uygulama alanlarının neler olduğu ve öğrencilerin sürdürülebilirlik algıları ile iş hayatlarında geliştirebilecekleri fikirlerinin olup olmadığı.

3.5 Araştırma Etiği

Bu araştırmanın etik izni, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik kurulundan alınmıştır. Tüm katılımcılardan yazılı ve sesli onam alınmıştır. Çalışmada katılımcıların isimleri gizli tutulmuş; 1.öğrenci, 2.öğrenci şeklinde öğrencilere numaralar verilmiştir. Öğrencilerden alınan resimlerin kaynakları çalışmada belirtilmiştir. Araştırma yazar ve uzman kontrolüyle verilerin doğruluğu ve güvenilirliği sağlanarak yürütülmüştür.

4. Bulgular

Bu bölümde yapılan görüşmeler sonucunda öğrencilerin Yeşil Yönetim ve Sürdürülebilirlikle ilgili bakış açısı incelenmiştir. İlk olarak yarı yapılandırılmış görüşme soruları incelenmiştir. Sorular ilgili konu başlıklarına, öğrencilerin sorulara verdiği cevaplar ise temalara bölünmüştür. İkinci olarak öğrencilerin yeşil yönetim ve sürdürülebilirlik ile ilgili yarı yapılandırılmış görüşmelere getirdikleri fotoğraflar ve bu fotoğraflara yaptıkları yorumlara yer verilmiştir.

4.1 Yarı Yapılandırılmış Görüşme Soruları Bulguları

4.1.1 Yeşil Yönetim Çağrışımları

Yeşil yönetim çağrışımına yönelik görüşmeler ve bulgular Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Yeşil Yönetim Çağrışımına Yönelik Temalar ve İfadeler

TEMA	İFADELER
A-Geri dönüşüm sağlamak	<i>Atıkların geri dönüşümlerini sağlayarak çevreyi korumak...</i> (2. Öğrenci) <i>‘Geri dönüştürülebilirlik çevreyi korumak yeşili korumak ve geleceğe zemin hazırlama.’</i> (8. Öğrenci)
B-Sürdürülebilirlik Politikaları	<i>‘Yapılan politikaların ve uygulamaların sürdürülebilirlik kapsamında doğaya hizmet ederek yapılan yönetim programları projeler geliyor.’</i> (4. Öğrenci) <i>‘Çevre dostu çevreye yakın politikalar ile desteklemek.’</i> (9. Öğrenci) <i>‘Daha doğal, doğalgaz petrol kullanımını azaltıp rüzgar güneş enerjisi daha sürdürülebilir enerjileri kullanmak olabilir...’</i> (13. Öğrenci)
C-Doğayı korumak	<i>‘...Çevremize daha saygılı bir şekilde, bilinçli bir şekilde davranmak yeşil alanlara yeşilliğe zarar vermeden yaşamak çevreyi yeşillendirmeyi çevreyi kirletmemeyi düzgün kullanmayı bilmek.’</i> (3. Öğrenci) <i>‘Etrafımızı yeşillendirmek çevreyi korumak...’</i> (7. Öğrenci) <i>‘İşletmelerin çevreyi koruyarak çevreyi korumayı baz alarak yeni işletmeler üretmesi.’</i> (8. Öğrenci) <i>‘Yeşil yönetim bir şirketin bir şeyler yaparken mesela bir faaliyette bulunurken aynı zamanda çevresini de düşünmesi yani çevresine yönelik, çevresine faydalı faaliyetlerde bulunması mesela bir proje yaparken yeşili koruması.’</i> (11. Öğrenci) <i>‘Özellikle gelecek nesillere onların da kaynakları olan çevreyi korumak amaçlı yapılmış bazı politikalar...’</i> (2. Öğrenci)
D-Doğal kaynakları korumak	<i>‘Doğal kaynakların korunması için yapılan faaliyetler olabilir.’</i> (1. öğrenci) <i>‘Yeşil alanların kontrollü bir şekilde kullanılması.’</i> (6. Öğrenci) <i>Ormanlık alanlardan aldığımız nefesler can geliyor ve bunu işletmeler bazında tüm firmalar sektörler hatta dünya bazında düşünürsek çevreyi kirletmeden iklim koşullarına zarar vermeden üretim tüketim hepsini bir arada çevre dostu şekilde yapmak yani işletmelerin çevreyi ilk olarak baz alması gerekliliği.’</i> (10. öğrenci) <i>Doğaya hak ettiği değeri vermek ...Çok fazla</i>

kullanıyoruz bence kaynaklarımızı ve bunları daha minimalleştirerek doğru kullanıma ulaşmak gerekli.’ (13.öğrenci)

‘Daha çok ağaçlandırma, daha çok oksijen, daha çok ekim yapmak, daha çok tarım alanı...’ (10.öğrenci)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de belirtilen soruya verilen yanıtlar sonucunda öğrencilerin yeşil yönetim denildiğinde aklına gelenlerden oluşan başlıklar: Geri dönüşüm sağlamak, sürdürülebilirlik çalışmaları, doğayı korumak ve doğal kaynakları korumak olarak listelenmiştir. Geri dönüşüm sağlamak başlığı altında öğrenciler atıkların geri dönüşümünün yapılmasının önemini vurgulamıştır. Ayrıca, geri dönüşümün çevreyi temiz tutmak ve korumak için önemli bir adım olduğundan bahsetmişlerdir. Sürdürülebilirlik politikaları başlığıyla devam edildiğinde, öğrenciler çevre dostu politikaların, sürdürülebilir enerji kaynaklarını kullanmanın petrol kullanımını azaltmanın önemi üzerinde durmuşlardır. Doğayı koruma başlığında ise içinde bulunduğumuz çevreye zarar vermeden yaşamın yollarını aramanın ve ağaçlandırma faaliyetlerinin önemini vurgulamışlardır. İşletmelerin çevreyi koruyacak yönetim tekniklerine başvurmasının üzerinde durmuşlardır. Son olarak, Doğal kaynakları koruma başlığı altında gereksiz kullanımların azaltılması ve çevre dostu üretimlerin yapılması konularına değinilmiştir.

4.1.2 Ülkenin Genel Politikaları Bulguları

Yeşil yönetime ilişkin ülkenin genel politikalarına yönelik görüşmeler ve bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Yeşil Yönetime İlişkin Ülkenin Genel Politikalarına Yönelik Temalar ve İfadeler

TEMA	İFADELER
A-Devlet Politikaları	<i>‘Devlet politika başlatmıştı politika neticesinde binalar eğer kendi güneş panellerini takarlarsa faturalandırma konusunda bir indirim sağlanacaktı bu tarz politikalar var devlet bir kısmını destekliyor sürdürülebilirlik projeleri için devletin kendi arazilerinde özel bir emlak piyasası var burada satışa tarım arazileri sunuluyor ve sadece bu amaçlar için güneş enerji sistemlerinin kurulması için alanları çok daha ucuz fiyatlara satıyor.’ (4.öğrenci)</i>
	<i>‘Çevreyi ağaçlandırma çevreyi ağaçlandırma politikaları evet ağaçları kesmemek bununla ilgili yasalar var, ormanlarda mangal yasağı...’ (7.öğrenci)</i>

*'Tıbbi atıkların evsel atıkların ayrıştırılması.
İşletmelerde zararlı gazları salınımını
engellenmesi için yapılan uygulamalar yine
fabrikaların çevreye zarar vermemesi için alınan
önlemler ya da caydırıcı cezalar olabilir.'*
(10.öğrenci)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2'de belirtilen soruya verilen yanıtlar sonucunda, öğrencilerin Ülkenin politikalarıyla ilgili bilinç düzeylerini ölçmek için sorulan sorunun cevaplarına dayanarak atık yönetimi, ağaçlandırma politikaları ormanlarda ateş yakma yasağı tıbbi atıkların ayrıştırılması fabrika atıklarının zararını engellemek cevapları alınmıştır.

4.1.3 Türkiye'de Hastanelerde Yapılan Çalışmalara Ait Bulgular

Yeşil yönetime ilişkin Türkiye'de hastanelerde yapılan çalışmalara yönelik görüşmeler ve bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Yeşil Yönetime İlişkin Türkiye'de Hastanelerde Yapılan Çalışmalara Yönelik Temalar ve İfadeler

TEMA	İFADELER
A- Ağaç Dikimi	<i>'Belediyelerin yürüttüğü ağaçlandırma faaliyetleri olabilir.'</i> (9.öğrenci) Belediyelerin parkları ağaçlandırılması...' (15.öğrenci)
B-Atık Yönetimi	<i>'Staj dönemimde şöyle bir satın almada deneyim yaşadım satın alınacak malzemenin içeriğine bakılıyor yeşil yönetim adına hem de insan sağlığına zarar vermemesi adına içeriğindeki maddelerin etkeni etken maddeleri ya da yabancı maddeleri incelenip alınıyor satın almada temin edilecek maddenin önce insan sağlığına daha sonra da hani bir atık olarak değerlendirildiği için çevreye zarar vermemesi adına böyle içeriklerine bakılarak alındığını söyleyebilirim.'</i> (10.öğrenci) <i>'...atıkların toplanması gibi geri dönüşüm gibi...'</i> (11.öğrenci) <i>'Hastanedeki atıklar çok zararlı olduğu için onları doğru düzgün toplayıp imha etmek.'</i> (6.öğrenci)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’te belirtilen soruya verilen yanıtlar sonucunda, öğrencilerin hastanede yapılan çalışmalar ile ilgili sorulan soruya ağaç dikimi ve atık yönetimi başlıklarıyla ilgili kullanılan malzemelerin zararlı kimyasallar içerip içermediği ve belediyelerin yürüttüğü ağaçlandırma faaliyetleri ile ilgili cevaplar gelmiştir.

4.1.4 Öğrencilerin Hastanelerde Yönetim Pozisyonlarında Gelecekte Yapacakları Çalışmalar

Yeşil yönetime ilişkin öğrencilerin hastanelerde yönetim pozisyonlarında gelecekte yapacakları çalışmalara yönelik görüşmeler ve bulgular Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Yeşil Yönetime İlişkin Öğrencilerin Hastanelerde Yönetim Pozisyonlarında Gelecekte Yapacakları Çalışmalara Yönelik Temalar ve İfadeler

TEMA	İFADELER
A-Eğitim	<i>‘Eğitimler verilebilir insanlar eğitilebilir...en azından çevreye karşı duyarlılıklarının arttırır genel olarak çevreyi korumakla ilgili verimliliği arttıracak bilgilendirmeler yapılabilir, biraz daha insanların bilinçli olması sağlanabilir.’ (2.öğrenci)</i>
	<i>‘Hasta ve çalışanlara eğitim vermek... bilinçli bir şekilde olmaları lazım ki bunlar daha sonra gelecek kuşaklara da aktarılsın...Toplumumuzda çok fazla bilgi var ama ne yazık ki doğru bilgi değil önemli olan doğru bilgi bence bu sayede de bilinçli bir toplum olacak bu da sadece yönetim yani yeşil yönetim anlamında da değil bütün alanda doğa için sürdürülebilirlik alanına her şeyi etkileyecektir’ (12.öğrenci)</i>
B-Yenilenemez Kaynakların Dengeli Kullanımı	<i>‘...Enerji tasarrufuyla, güneş panelleri hastanede elektrik tasarrufu sağlamak için...’ (1.öğrenci)</i>
	<i>‘Su kullanımıyla ilgili israf olmasını engellemek adına çalışmalar...’ (3.öğrenci)</i>
C- Geri Dönüşüm	<i>‘Atıkları daha hızlı geri dönüştürebilmek için yeni projeler.’ (8.öğrenci)</i>
	<i>Kullanılan yöntemleri değiştirerek işe geri dönüşümle ilgili daha bilinçli bir çalışan grubu elde etmeye çalışarak...’ (13.öğrenci)</i>
	<i>‘Atıkların ayrıştırılması...’ (14.öğrenci)</i>

D-Doğayı Korumak

'Hastane etrafında yeşil alanlarda insanlar için oluşturmuş yeşil alanların temizliğine dikkat edilmesi...' (3.öğrenci)

'Ürettiğimiz y ada aldığımız ürünün içeriğini bilirsek bilinçli olursak bunu herkes bilirse çevre açısından da çok faydalı olur çünkü çevreye zarar vermemek adına yapılan çok fazla çalışma var içeriklerinin değiştirilmesi gibi.'
(10.öğrenci)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te belirtilen soruya verilen yanıtlar sonucunda, öğrencilerin hastane yönetim pozisyonlarına geldiğinde yapmayı planladıkları çalışmalar ile ilgili eğitim başlığı altında hasta ve çalışanları çevreye duyarlı ve bilinçli olmaları için eğitmek vardır. Yenilenemez kaynakların dengeli kullanımı başlığında ise su israfını engellemek, güneş panelleriyle elektrik enerjisinden tasarruf etmek konularına değinilmiştir. Geri dönüşüm ve Doğayı korumak başlıklarında ise atıkları hızlı dönüştürmek için yeni projeler, geri dönüşümle ilgili bilinçli çalışan grubu elde etmek yeşil alanların temizliğine dikkat etmek, çevreye zarar vermemek ve tüketilen ürünlerin içeriğiyle ilgili bilinçli olmak vardır.

4.1.5 Sürdürülebilirlik Çağrışımları Bulguları

Sürdürülebilirlik çağrışımlarına yönelik görüşmeler ve bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Sürdürülebilirlik Çağrışımlarına Yönelik Temalar ve İfadeler

TEMA	İFADELER
A-Devamlılık	<i>'Sürdürülebilirlik devamlılık diyebilirim...çevremizi sürdürülebilir devamlı hale getirmemiz için aynı şekilde hani çevremize sahip çıkmamız lazım önemsememiz gerekiyor ki mesela bizden sonraki nesillere de kalabilsin aktarılabilir bunlar bir devamlılık süreklilik oluyor...' (5.öğrenci)</i>
	<i>'Sürdürülebilirlik bir şeyi sürdürmek devamlı olarak kullanmak devamını getirmek...' (7.öğrenci)</i>
	<i>'Sürdürülebilirlik devam etmesi olan bir şeyin sürekli devam etmesi diyebilirim.' (10.öğrenci)</i>
B-Geri Dönüşüm	<i>'Çöpleri geri dönüştürme onun için ayrıştırılmış çöpler ya da sürdürülebilir elektrik...' (3.öğrenci)</i>
	<i>'Geri dönüşüm bir şeyin sürdürülebilir sürekli kullanımı...' (8.öğrenci)</i>

'Geri dönüşüm pet şişe ve sokaklardaki geri dönüşüm kutuları...' (12.öğrenci)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'te belirtilen soruya verilen yanıtlar sonucunda, sürdürülebilirlik denilince öğrencilerin aklına gelen kavramlar devamlılık ve geri dönüşüm olmuştur.

4.1.6 Ülkenin Genel Politikalarına Yönelik Bulgular

Sürdürülebilirlik ile ilgili ülkenin genel politikalarına yönelik görüşmeler ve bulgular Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Sürdürülebilirlik ile İlgili Ülkenin Genel Politikalarına Yönelik Temalar ve İfadeler

TEMA	İFADELER
A- Geri Dönüşüm Çalışmaları	<i>'Atıkların yeniden yapılanması diyebiliriz su şişeleri kağıt dönüşümleri...' 'İzmir'de geri dönüşüm elektrikle ilgili pervaneler...Ankara'da Büyükşehir Belediyesinin yapmış olduğu çöpleri toplama geri dönüşüm ile ilgili çalışmalar...' (1.öğrenci)</i>
	<i>'Geri dönüşüm programları var çöp geri dönüşüm programları İstanbul'da pet şişelere bir getirdiğiniz zaman ödül veren bir sistem...' (4.öğrenci)</i>
	<i>'...atık yönetimi ve geri dönüşüm.' (11.öğrenci)</i>

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'da belirtilen soruya verilen yanıtlar sonucunda, öğrencilerin sürdürülebilirlikle ilgili ülkemizde yapılan çalışmalarla ilgili bilgi düzeyi anlaşılacak istenmiş ve öğrenciler bu konuda geri dönüşüm çalışmaları hakkındaki bilgilerini aktarmıştır. Farklı şehirlerdeki çalışmalardan bahseden öğrenciler konuyla ilgili doğru yorumlar getirmiştir.

4.1.7 Türkiye'de Hastanelerde Yapılan Çalışmalara Yönelik Bulgular

Sürdürülebilirlik ile ilgili Türkiye'de hastanelerde yapılan çalışmalara yönelik görüşmeler ve bulgular Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Sürdürülebilirlik ile İlgili Türkiye'de Hastanelerde Yapılan Çalışmalara Yönelik Temalar ve İfadeler

TEMA	İFADELER
------	----------

A-Atık Yönetimi	<i>'Tıbbi malzemelerin ayrıştırılması daha sonra da geri dönüştürülecek olan tıbbi malzemelerin geri dönüşümünün farklı olması kağıtların farklı olması şişelerin farklı olması bununla ilgili çalışmalar...'</i> (3.öğrenci)
	<i>'Tıbbi atıkların ayrılması...'</i> (8.öğrenci)
	<i>'Atıkların ayrıştırılması ve değerlendirilmesi olabilir, pil atıklarının ayrı toplanması...'</i> (13.öğrenci)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7'de belirtilen soruya verilen yanıtlar sonucunda, öğrencilerin ülkemizdeki hastanelerde yapılan çalışmalar sorulduğunda atık yönetimi dışında bir yorum gelmemiş ve konuyla ilgili fazla bilgilerinin olmadığı görülmüştür.

4.1.8 Öğrencilerin Hastanelerde Yönetim Pozisyonlarında Gelecekte Yapacakları Çalışmalara Yönelik Bulgular

Sürdürülebilirlik ile ilgili öğrencilerin hastanelerde yönetim pozisyonlarında gelecekte yapacakları çalışmalara yönelik görüşmeler ve bulgular Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8. Sürdürülebilirlik ile İlgili Öğrencilerin Hastanelerde Yönetim Pozisyonlarında Gelecekte Yapacakları Çalışmalara Yönelik Temalar ve İfadeler

TEMA	İFADELER
A-Geri dönüşüm sağlamak	<i>'Sadece su şişelerini değil kağıt ve camları da ayırmak...'</i> (1.öğrenci)
	<i>'Atık yönetimi çöplerin yönetimi...'</i> (5.öğrenci)
	<i>'Hastane çalışanlarının giydiği kıyafetler dönüştürülebilir ve yemekhane deki atıklar gübre olarak kullanılabilir.'</i> (8.öğrenci)
B-Eğitim	<i>'İnsanların bilinçlendirilmesi, eğitim verilmesi çok önemli bir husus, bilinci sağladığımız zaman geriye kalan politikalar veya planlarımız sırasıyla ilerler.'</i> (2.öğrenci)
	<i>'İnsanları bilinçlendirmek için tabelalar koyulabilir...'</i> (3.öğrenci)
	<i>'İnsanların dikkatini çekecek afişler kullanılabilir.'</i> (5.öğrenci)
C-Ağaçlandırma	<i>'Hastanenin çevresini genel olarak ağaçlandırmaya yönelik çalışmalar...'</i> (15.öğrenci)

'Gelecekteki nesillere yeşil bir çevre sunmak...'(11.öğrenci)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8’de belirtilen soruya verilen yanıtlar sonucunda, öğrencilerin hastanelerde yönetim pozisyonlarına gelmesi durumunda sürdürülebilirlikle ilgili yapmak istedikleri projeler 3 başlıkta toplanmıştır. Geri Dönüşüm, Eğitim ve Ağaçlandırma. Geri dönüşüm konusunda atıkların daha fazla ayrıştırılması, yemekhanedeki yemek çöplerinin gübre olarak kullanılması gibi fikirler ortaya atılmıştır. Öğrenciler, eğitim başlığında insanları bilinçlendirmek için eğitimlerin düzenlenmesi, tabela ve afişlerin hazırlanması konularına dikkat çekmiştir.

4.2 Bulut Analizi

4.2.1 Yeşil Yönetim Kavramı Kelime Bulut Analizi

Öğrencilere yeşil yönetim ve sürdürülebilirlik denildiğinde akıllarına gelen kelimeler sorulmuş bu cevapların öğrenciden öğrenciye tekrarı benzerliği saptamak için sıklık analizi (bulut analizi) yapılmış kelimeler şekillerle imgenmiştir.

su doğa enerji
çevre oksijen ağaç

Şekil 1. Yeşil Yönetimde 2 Kez Tekrarlanan Kelimeler

enerji
doğa
su
çevre
ağaç

Şekil 2. Yeşil Yönetimde 3 Kez Tekrarlanan Kelimeler

doğa
su
ağaç
çevre

Şekil 3. Yeşil Yönetimde 4 Kez Tekrarlanan Kelimeler

doğa

Şekil 4. Yeşil Yönetimde 5 Kez Tekrarlanan Kelime

4.2.2 Sürdürülebilirlik Kavramı Kelime Bulut Analizi

güneş
ekonomi
süreklilik
geridönüşüm
yeşil
çevre

Şekil 5. Sürdürülebilirlikte 2 Kez Tekrarlanan Kelimeler

geridönüşüm

Şekil 6. Sürdürülebilirlikte 3 Kez Tekrarlanan Kelime

'Daire içerisinde dünyada bulunan daha çok kullandığımız yapay binalar arabalar bunları görüyoruz hemen dairenin altında 2 tane ok şeklimiz var bunlar aslında geri dönüşümü simgeliyor, sürdürülebilirliğe aslında değiniyor. Dünyanın üzerinde bir şehir kurulmuş yine aynı şekilde binaları görüyoruz ama burada daha önemli bir şeye değinmek istiyorum rüzgar gülü fotoğrafı var burada da yenilenebilir kaynakların verimli bir şekilde kullanıldığını görüyoruz hani yenilenemeyen kaynaklarsa yenilenebilir kullanılan kaynakları görüyoruz görselde bu da en azından atıkları ayrıştırmak çevreye zarar vermemek yenilenebilir kaynakları kullanılarak daha verimli sonuçlar sağlamak...'

Görsel 3. Yenilenebilir Kaynaklara İlişkin Görsel

Kaynak: <https://pin.it/1U15CCjQU>

3.Öğrenci

'Bu alan benim çok dikkatimi çekiyor sürdürülebilir mimarlık adı altında bu alan evlerimiz içerisinde daha çok nasıl sürdürülebilir bir hayat yaşayabiliriz daha sağlıklı daha bilinçli bir şekilde bitkilerle canlılarla daha çok iç içe olup daha bilinçli olmamızı sağlar ve her evde ya da toplumumuzdaki mimari yapıda bence bu yapılmalı...Evin içinde balkonlarında ağaçlar var çeşitli bitkiler var bunlar benim için huzur demek daha çok rahatlamayı daha temiz bir nefes alabilmeyi çağırıştırıyor...'

Görsel 4. Sürdürülebilir Mimarlık Görseli

Kaynak: <https://youtu.be/VGPphDcCZK0?si=BQUOOSUint9NJaaZ>

9.Öğrenci

‘Kutup ayısı var yakıt tankerlerinin üzerinde insanlar yenilemeyen enerjileri kullandığı için kutuplara kadar ulaşmış, yakıt tankerleri devrilmiş denizlere ulaşmış burada gözükiyor zaten onların yaşam alanlarının alınması kutupların eridiğini yavaş yavaş da değil hızlıca eridiğini gösteriyor resmen çöl gibi bir alan var burada fabrikalaşmanın olduğu fabrikalaşmanın zararlarını gösteriyor, kaçmaya çalıştığımız gerçeği anımsatıyor...’

Öğrencilerin fotoğraflarla ilgili düşüncelerini özetleyecek olursak sürdürülebilirlik için fabrikaların canlıların yaşam alanlarına verdiği zararlar, sürdürülebilir mimari tasarımlar, doğal kaynakların dikkatli kullanımı, yenilenebilir alternatiflerin değerlendirilmesi ve bu şekilde gelecek nesillere temiz bir dünya bırakma çabalarına değinilmiştir.

4.3.2 Yeşil Yönetim ile İlgili Öğrenci Görselleri

Görsel 5. Yeşil Yönetim ile İlgili Görsel

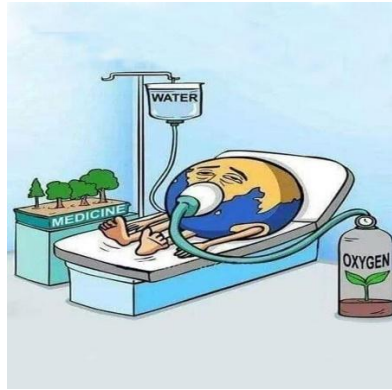

Kaynak: <https://climateinsider.com/2024/09/16/electrification-startups-dominate-europes-climate-tech-investments-a-deep-dive/>

7. Öğrenci

'Burada dünyanın fişi yeşillenmiş hani fişi çekersek yeşillikte gidecekmiş gibi...Rüzgâr santralleri var, bisiklet var aslında bisiklet yeşili yani doğayı korumayı simgeliyor kişinin yeşilliğin üstünde olduğunu söylüyor fişi çekersek yeşilliklerin tamamen gideceğine, bu fişin takılı kalması için insanlar buraya elektrik santralleri koymuşlar yeşillendirmişler doğal bir yaşam var...'

Görsel 6. Doğal Kaynak Yaşam Görseli

Kaynak: <https://pin.it/39uMFiqfl>

8. Öğrenci

'Dünyanın yeşillik ve su ve oksijen kaynaklarını maalesef bilinçsiz bir şekilde tükettiğimiz için ileride çok sıkıntılar yaşayabileceğimizi gösteriyor ormanlara zarar verilmesi maalesef dünyayı susuz ve oksijensiz bırakıyor... Şu anki bilinçsiz kullanım yüzünden dünyanın ileriki nesillerin daha fazla oksijene ve suya ihtiyacı olacak fakat maalesef bunu karşılayacak kaynaklar olmayacak Dünya hastalanmış olarak resmedilmiş, oksijene ve suya ihtiyacının olduğunu evreye doğaya zarar verilmemesi gerektiğini gösteriyor zarar verildiği takdirde dünyanın böyle tabiri caizse hastalanarak oksijensiz ve susuz kalacağını gösteriyor o

‘yüzden hani daha fazla yeşil alanlar üretmemiz gerekiyor, yeşil yönetim işletmelerin yeşil yönetime uygun bir şekilde yeni projeler yapması gerektiğini gösteriyor.’

Görsel 7.Yeşil Yönetişim Görseli

Kaynak: <https://www.polipar.com.tr/polipar-cevre-yonetim-sistemi-blog-330>

11.Öğrenci

‘Fabrikalar var, temiz su var hayvan figürü var insanlar var tarım var rüzgâr enerjisi, güneş var insanlar kendi ihtiyaçlarını karşılarken çevreyi koruyor bunu görüyorum mesela su gayet temiz, orada bir hayvan var sağlıklı, bacalardaki yaprak çevre dostu olduğunu yani çevreye fazla zarar vermediğini gösteriyor. Genel olarak aslında insanların ihtiyaçlarını karşılarken hani rüzgâr enerjisini kullanmasının çevreye yararlı olabileceğini kendi ihtiyaçlarını karşılarken aslında yine çevreyi koruyabileceklerini görüyoruz mesela tarım yaparken enerji üretirken hani üretim yaparken yine çevreyi düşünebileceklerini görüyoruz.’

Görsel 8. Sürdürülebilir Üretim Görseli

Kaynak: <https://www.teenvogue.com/story/how-to-start-living-low-or-no-waste>

14.Öğrenci

'...Fotoğrafta muz kalıntıları var işte soğan kalıntıları yani yemek artıkları kalıntıları var ve bunları biz genelde çöpe atıyoruz ama bunlar aslında çöpe atmayıp ayrıştırıp işte gübre yapılabilir sürdürülebilir olur yemek yapıyoruz bir sürü şey atık çıkıyor ve hepsi çöpe gidiyor aslında çöpe gitmemesi gerektiğini bildiğim ve düşündüğüm için bu fotoğrafı seçtim. Her evde bu atıklar ayrılrsa daha sürdürülebilir olur hayatımız...'

Görsel 9. Çevresel Atık Görseli

Kaynak: <https://www.riskeducation.org/environmental-strategist/ces-spinning-pollution-graphic/>

4. Öğrenci

'Bu fotoğraf dünyanın iki farklı yanını temsil ediyor aslında bir yanı gerçekten çok kaotik bir ortam inanılmaz hırçın kullanılmış doğa ama en azından bir tarafı böyle daha çevreci yarı yarıya betimlenmiş , iyi yüzüyle kötü yüzünü gösteriyor aslında...Sistemin ne kadar kötü çalıştığını imgeliyor şu anda fotoğrafın bir olumlu bir de olumsuz kısmı var yani olumlu kısmı gerçekten sürdürülebilirlik çalışmalarının doğru yapıldığı çok daha yeşil çok daha güzel çok daha barışçıl bir dünya gösteriyor bize ama diğer kısmı çok daha karamsar çok daha kirli ve kaotik bir dünyaya gösteriyor.'

Öğrencilerin yeşil yönetim konusundaki fotoğraflarla ilgili düşüncelerini özetlendiğinde; doğayı korumanın önemine, yeşili sürdürmenin gerekliliğine, atık yönetiminin sağlanmasına ve dünyaya iyi bakılmaz ise kaotik karanlık bir dünyanın beklediğine, tam tersi durumda ise sürdürülebilirlik çalışmalarının doğru yapılmasının yeşil yönetimin doğru uygulanmasının dünyayı ne kadar güzelleştireceğine değinmişlerdir.

5. Tartışma

“Sürdürülebilir kentleşme yaklaşımı, kentin geleceğine ilişkin kararların ilgili tüm yerel grupların katılımı ile alınmasını ve uygulanmasını öngörmektedir” (Karakurt Tosun, 2009). Sağlık yönetimi öğrencilerinden alınan cevaplardan elde edilen bulgularda bunu destekler niteliktedir. Sürdürülebilir mimari, doğal kaynakların dikkatli kullanımı ve yenilenebilir alternatiflerin araştırılması yönetime ilişkin kararlar için önem arz etmektedir. Çevre yönetimi alanındaki temel bir soru, yeşil yönetimin neden önemli olduğudur. Genel olarak, iş etiği ve sosyal sorumluluk ve özellikle çevre yönetimi, karar vericiler tarafından dikkate alınmalıdır. Doğal çevreye bağlılık, mevcut rekabet senaryoları içinde stratejik bir konu haline gelmiş olup firmalar, sorumlu ve daha yeşil olmak için artan bir baskıyla karşı karşıyadır (Molina-Azorín, Claver-Cartes, Lopez-Gamero ve Tari, 2009).

Elde edilen bulgular doğayı korumanın öneminden yeşil yönetimin doğru uygulanmasının öneminden bahsetmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre, kaotik ve kirli bir dünyada yaşamak istemeyen genç neslin bu konuyu yönetimler için stratejik bir hale getirdiği çıkarılabilir. Yeşil yönetim birçok nedenle önemlidir. Ancak temel olarak, insanlar yöneticilerin kaynakları akıllıca ve sorumlu bir şekilde kullanmasını, çevreyi korumasını, insanların tükettiği nihai ürünlerde bulunan hava, su, enerji, mineral ve diğer malzemelerin miktarını en aza indirmesini, bu ürünleri mümkün olduğunca geri dönüştürmesini ve yeniden kullanmasını, doğayı yenilemek için doğadan yararlanmaktansa bu ürünleri yeniden kullanmasını, doğanın sakinliğine, huzuruna ve güzelliğine saygı göstermesini, iş yerinde ve topluluklarda insanlara zarar veren toksinleri ortadan kaldırmasını bekledikleri için önemlidir (Marcus ve Fremeth, 2009). Araştırmanın bulguları bu cümleyi desteklemektedir. Yenilenebilir kaynakların maksimum kullanımına rağmen, elektrik enerjisinin dağıtımı ve tedariki için sistemde barındırılacak gömülü ve muhtemel olarak kesintili üretimin oranı üzerine devam eden bir tartışma bulunmaktadır (Clift, 2007). Öğrenciler çevre dostu politikaların, sürdürülebilir enerji kaynaklarını kullanmanın petrol kullanımını azaltmanın önemi üzerinde durmuşlardır.

6. Sonuç

Sürdürülebilirlik ve yeşil yönetim alanlarında bilinç düzeyinin önemi önceki kısımlarda bahsedilmiş olup, bu alanda büyük yeri olan hastanelerin doğal olarak geleceğin hastane yöneticilerinin konuyla ilgili düşünceleri aktarılmış ve bilgi düzeyi hakkında çıkarımlar yapılmıştır. İlk olarak, sürdürülebilirlik konusunda sağlık yönetimi öğrencilerinin hastanelerde yapılan çalışmalar hakkında fazla bilgileri olmadığı saptanmıştır. Buna karşın, öğrencilerin sürdürülebilirlik denildiğinde atık yönetimi ve bunların geri dönüşümü konusundaki düşünceleri literatürle uyum sağlar niteliktedir. Ayrıca, öğrencilerin ülkemizde yapılan geri dönüşüm faaliyetleriyle ilgili verdiği bilgiler incelenmiş ve bu konudaki bilgi düzeylerinin yeterli olduğu kanısına varılmıştır. Öğrencilerin yeşil yönetim denildiğinde hastanelerde yapılan çalışmalarla ilgili bilgi düzeyi yeterli bulunup bulgularda ispatlanmıştır. Öğrenciler yeşil yönetim konusunda organizasyonun çevreyi koruyacak yönetim tekniklerine başvurmasının önemini vurgulamış, devlet ve organizasyonların ayrıca organizasyonların en küçük yapı taşı olan insanların doğayı korumasının ve doğal kaynakların kullanımıyla ilgili tasarruflarının önemine dikkat çekmişlerdir.

7.Sınırlılıklar

Her bilimsel araştırmada olduğu gibi bu araştırmanında bazı sınırlılıkları mevcuttur. Araştırma tek yönlü bir bakışı incelediğinden evren ve örnekleme kısıtlıdır. Gelecek araştırmalar farklı branşlardaki öğrenci veya çalışanların verilerini inceleyebilir. Ayrıca, yeşil yönetim ve sürdürülebilirlik üzerinde yeni durulmaya başlanmış konular olduğundan alanyazın sınırlıdır. Araştırma konuyla ilgili rapor ve makaleleri incelemiştir. Gelecek araştırmalar konuyla ilgili tez ve projeleri de inceleyebilir.

Kaynakça

- Altuntaş, C., ve Türker, D. (2012). Sürdürülebilirlik tedarik zincirleri: sürdürülebilirlik raporlarının içerik analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 39–64. <https://doi.org/10.07.2012>
- Benson, M. H., ve Craig, R. K. (2014). The end of sustainability. *Society and Natural Resources*, 27(7), 777–782. <https://doi.org/10.1080/08941920.2014.901467>
- Çakanel, Z., İrmış, A. ve Çoban Kumbalı, H. (2022). Üniversitelerde yeşil yönetim üzerine bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 1209–1238. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1033657>.

- Clift, R. (2007). Climate change and energy policy: The importance of sustainability arguments. *Energy*, 32(4), 262–268. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2006.07.031>
- Erdirençelebi, M., ve Karakuş, G. (2018). İşletmelerin yeşil yönetim algılarının işletme performansı üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma -. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 681–704. <https://doi.org/10.20491/isarder.2018.543>
- Garzella, S., ve Fiorentino, R. (2014). An integrated framework to support the process of green management adoption. *Business Process Management Journal*, 20(1), 68–89. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-01-2013-0002>
- Goodland, R. (1995). The concept of environmental sustainability. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 26, 1–24. <https://about.jstor.org/terms>.
- Hammarberg, K., Kirkman, M., ve De Lacey, S. (2016). Qualitative research methods: When to use them and how to judge them. In *Human Reproduction*, 31(3), 498-501. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/humrep/dev334>.
- Heinberg, R. (2010). The post carbon reader series: Foundation concepts what is sustainability? In *The Post Carbon Reader; Managing the 21st Century's Sustainability Crises*. Post Carbon Institute. <http://www.postcarbonreader.com>.
- Jamieson, D. (1998). Sustainability and beyond. *Ecological Economics*, 24, 183-192.
- Jones, P., Clarke-Hill, C., Comfort, D., ve Hillier, D. (2008). Marketing and sustainability. *Marketing Intelligence & Planning*, 26(2), 123–130. <https://doi.org/10.1108/02634500810860584>.
- Karakurt Tosun, E. (2009). Sürdürülebilirlik olgusu ve kentsel yapıya etkileri. *Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 5(2). <https://www.researchgate.net/publication/338448336>.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimler nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kurt, Z. (2024). Yeşil yönetim anlayışı ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 583–593. <https://doi.org/10.33206/mjss.1435771>.

- Marcus, A. A., ve Fremeth, A. R. (2009). Green management matters regardless executive overview. In *Academy of Management*, 23(3), 17-26.
<http://www.globalreporting.org>.
- Molina-Azorín, J. F., Claver-Cortés, E., López-Gamero, M. D., ve Tarí, J. J. (2009). Green management and financial performance: A literature review. *Management Decision*, 47(7), 1080–1100.
<https://doi.org/10.1108/00251740910978313>.
- Packalén, S. (2010). Culture and sustainability. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 17(2), 118–121.
<https://doi.org/10.1002/csr.236>.
- Raharjo, K. (2019). The role of green management in creating sustainability performance on the small and medium enterprises. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 30(3), 557–577.
<https://doi.org/10.1108/MEQ-03-2018-0053>.
- Şen, H., Kaya, A., ve Alpaslan, B. (2018). Sürdürülebilirlik üzerine tarihsel ve güncel bir perspektif. *Ekonomik Yaklaşım*, 29(107), 1-47.
<https://doi.org/10.5455/ey.39101>.
- Sutton, P. (2004). A Perspective on environmental sustainability?. Paper on the Victorian Commissioner for Environmental Sustainability, 1, 32.
<http://www.green-innovations.asn.au/>
- Taylor, S. R. (1992). Green management: The next competitive weapon. *Futures*, 24(7), 669-680.
- Uygun, M. (2009). *Alışveriş merkezlerindeki tüketici deneyimlerinin fotoğraflara dayalı öykülemeler yoluyla incelenmesi*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi.
- Yeni, O. (2014). Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma: Bir yazın taraması. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 181–208.

Ekler

EK1- Yarı Yapılandırılmış Görüşme Sırasında Kullanılan Açık Uçlu Sorular

- 1-Yeşil Yönetim ne demek?
- 2-Yeşil Yönetim size neler çağırıyor?
- 3-Yeşil yönetim denildiğinde aklınıza gelen ilk 3 kelime nedir?

4-Ülkemizde Yeşil Yönetim'e örnek ne olabilir?

5-Türkiyede hastanelerde Yeşil Yönetim için yapılan çalışmalardan haberdar mısınız?

6-Bir hastanede satın alma, kalite veya diğer hastane yönetim alanlarından birinde çalışmaya başladığınızı varsayın yeşil yönetim uygulamalarına nasıl katkı sağlayabilirsiniz? Bu katkının topluma faydaları neler olur?

7-Sürdürülebilirlik ne demek?

8- Sürdürülebilirlik kelimesi size neler çağırıyor?

9- Sürdürülebilirlik denildiğinde aklınıza gelen ilk 3 kelime nedir?

10-Ülkemizde Sürdürülebilirliğe örnek ne olabilir?

11-Türkiyede hastanelerde Sürdürülebilirlik için yapılan çalışmalardan haberdar mısınız?

12-Bir hastanede satın alma, kalite veya diğer hastane yönetim alanlarından birinde çalışmaya başladığınızı varsayın Sürdürülebilirlik uygulamalarına nasıl katkı sağlayabilirsiniz? Bu katkının topluma faydaları neler olur?

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Çalışma projesi için, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından 22.05.2024 tarihli toplantıda onay verilmiştir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

An Examination of Health Management Students' Perception of Green Management and Sustainability

Extended Abstract

1. Introduction

Green management is a management style that has applications in all business functions, such as green production, green human resources activities, green marketing activities, green accounting activities, and green R&D activities. There are different studies in the literature on the sub-units of green business and their analyses using the bibliometric analysis method (Kurt, 2024). Green management is a management approach that requires the commitment of all members of the organization from top management to the production level (Taylor, 1992).

The green management approach means that a business operates with environmental responsibility. Green management methods are based on long-term evaluations of environmental protection and economic growth. Sustainability includes a series of measures such as effective and efficient use of natural resources, reducing waste, protecting the environment, and increasing global welfare. The sustainable development approach of the modern world does not only include environmental issues; it is also an approach that covers a wide range of sectors such as business, energy, agriculture, transportation, construction, education and health. Sustainable development encourages innovation while guiding future decisions of the society; it offers innovative solutions in the transformation process. This is a subject that requires not only corporate responsibility but also individual and national responsibility. In every field where this approach is adopted, it is aimed to support economic growth, environmental development, social welfare, and efficient use of resources. In this way, it will be possible to leave a more livable world for future generations.

2. Method

This study is based on 15 interviews with undergraduate students for Health Management undergraduate students in Ankara. In this study, interviews were conducted with students in the health management department, open-ended questions were asked, and the answers to these questions were combined under main headings and interpreted, and metaphorical examinations were made. In addition, students were asked to bring visuals (photographs) based on photography regarding the ideas that the relevant study aroused in the students, and narratives (texts) within the scope of these photographs were created.

3. Findings

According to Karakurt Tosun (2009), the sustainable urbanization approach foresees those decisions regarding the future of the city should be taken and implemented with the participation of all relevant local groups. The findings obtained from the answers received from the health management department students support this.

A fundamental question in the field of environmental management is why green management is important; in general, business ethics and social responsibility, and especially environmental management, should be taken into consideration by decision makers (Molina-Azorín et al., 2009). The findings obtained from our sample mentioned the importance of protecting nature and the importance of the correct implementation of green management. According to the results we obtained, it can be concluded that the young generation, who do not want to live in a chaotic and polluted world, has made this issue a strategic issue for managements.

4. Conclusion and Discussion

Although there is a large body of knowledge about interorganizational networks and green management, less is known about interorganizational networks targeting green innovations, hence the need to systematize the scientific literature on them.

The importance of awareness in the areas of sustainability and green management has been mentioned in previous studies, and the thoughts of future hospital managers on the subject, which have a significant place in this field, have been conveyed and inferences have been made about the level of knowledge.

The increasing effects of global warming and climate change reveal the importance of going green and sustainability studies in management. A well-established service sector such as the health sector has a significant share in going green. In this context, it is essential for future healthcare managers to have knowledge about green management and sustainability and to apply this knowledge in their future professional lives.

Green management is important because it is expected from managers to use resources wisely and responsibly; to protect the environment; to minimize the amount of air, water, energy, minerals, and other materials found in the final products consumed by people; and to recycle and reuse these products as much as possible (Marcus and Fremeth, 2009). Our results from the research support the findings of Marcus and Fremeth (2009).

According to Clift (2007), despite the maximum use of renewable resources, there is an ongoing debate on the proportion of embedded and potentially intermittent generation that can be accommodated in the system for the distribution and supply of electrical energy. In this context, health management students have emphasized the importance of environmentally friendly policies, used sustainable energy sources, and reduced oil use.

Derleme Makalesi

Türkiye’de Uluslararası Koruma Altında Bulunan Yabancıların İstihdamının Mevzuat Bağlamında Değerlendirilmesi

Elif YÜKSEL OKTAY

Sorumlu Yazar, Yalova Üniversitesi, İİBF
elifsel@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6273-6633

Fatmanur GÜDER

Serbest Araştırmacı
fatmanurguder77@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0369-3335

Öz

Türkiye geçmişten günümüze uluslararası göçe konu olan ülkelerin arasında yer almaktadır. Tarihsel süreç içerisinde göçmenlerin Türkiye’yi esas olarak Avrupa’ya veya bir başka üçüncü ülkeye gitmek üzere transit geçiş amacıyla kullandıkları, son yıllarda ise hedef ülke olarak tercih etmeye başladıkları görülmektedir. Türk mevzuatında Türkiye’den koruma talep eden yabancılara ilişkin hukuki statü; uluslararası koruma veya geçici koruma statüsü şeklindedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan uluslararası koruma statüsü verilen yabancılar ise mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma altına alınan yabancılardır. Koruma altındaki kişilerin sahip oldukları hak ve özgürlükler başta 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi olmak üzere uluslararası sözleşmelere dayanmaktadır. Temel insan haklarından biri olan çalışma hakkı da uluslararası hukuka dayanan hak ve özgürlüklerden biridir. Bununla birlikte istihdama ilişkin sorunlar ülkesinden ayrılarak başka bir ülkeye sığınan yabancıların yaşadığı en önemli sorunlar arasındadır. Bu çalışmada uluslararası koruma altındaki yabancıların çalışma hayatına ilişkin mevcut durumları mevzuat bağlamında incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Uluslararası göç, uluslararası koruma, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, istihdam, Türkiye

JEL Sınıflandırma Kodları: J21, J58, J61

The Evaluation of the Employment of Foreigners under International Protection in Türkiye in the Context of Legislation

Abstract

Türkiye is a country that has been, and will continue to be, a subject of international migration. In the past, migrants used Türkiye as a transit country on their way to Europe or other destinations. Today, however, the country itself has become a destination of choice for migrants. In Turkish regulations, refugees are classified into two categories: international protection status and temporary protection status. The subject of our study is foreigners who have been granted international protection status, including refugees, conditional refugees, and foreigners under secondary protection. The rights and freedoms of individuals under international protection and temporary protection are based on the United Nations Convention relating to the Status of Refugees (28th July 1951) and other similar international agreements. The right to work is a fundamental human right and is also one of the rights and freedoms protected under international law. However, employment challenges are among the significant issues faced by foreigners who leave their home countries and seek refuge elsewhere. This study will explore the concept and scope of international protection, as well as the current employment situation of foreigners under international protection.

Keywords: International migration, international protection, refugee, conditional refugee, foreigners under secondary protection, employment, Türkiye.

JEL Classification Codes: J21, J58, J61

Geliş Tarihi (Received): 17.10.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 10.12.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Yüksel Oktay, E. ve Güder, F. (2024). Türkiye’de uluslararası koruma altında bulunan yabancıların istihdamının mevzuat bağlamında değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1172-1210. doi: 10.18074/ckuiibfd.1568240

1. Giriş

Türkiye'nin göçler tarihine bakıldığında hem kaynak ülke hem transit ülke hem de hedef ülke olduğu görülmektedir. 2011 yılında Suriyelilerin, 2022 yılında da Rusların ve Ukraynalıların Türkiye'ye göç etmeleriyle Türkiye'nin koruma altına aldığı yabancı sayısında artış meydana gelmiş ve ülkemize yönelik gerçekleşen göçlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve politik etkilerine ilişkin tartışmalar başlamıştır.

Türkiye'de yabancılara verilen hukuki statü "uluslararası koruma ve geçici koruma şeklinde olup 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu" (YUKK)'na dayanır. Geçici koruma statüsü "ayrılmaya zorlandıkları ülkeye geri dönemeyen ve acil ve geçici koruma bulmak için kitlesel olarak Türkiye'ye göç eden kişilere" verilmektedir. 2011 yılından itibaren Türkiye'ye sığınan Suriyeliler geçici koruma statüsü altındadırlar. Çalışmamızın konusunu teşkil eden uluslararası koruma statüsü ise 6458 sayılı Kanun'da "mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma" şeklinde üç sınıfa ayrılmıştır. Hukuki statüsü ne olursa olsun Türkiye'ye sığınan yabancıların insan hakları bağlamında hakları bulunmaktadır. Çalışma hakkı da bunlardan biridir. Türkiye'de yabancıların çalışma hakkına ilişkin kanun 2016 yılında kabul edilen "6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu"dur.

Bu çalışmanın konusu da Türkiye'de yabancılara verilen hukuki statülerden uluslararası koruma statüsüne sahip yabancıların istihdamıdır. Çalışmanın ilk iki bölümünde uluslararası koruma kavramı, uluslararası koruma altındaki yabancılara ilişkin tanımlar, istatistikler ve onların istihdamına ilişkin mevzuata yer verilmişken, üçüncü bölümde ise mevzuata ilişkin eleştirilere yer verilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Uluslararası Koruma

En kısa tanımlamayla yabancı, o anda bulunduğu ülkenin vatandaşı olmayan kişiye denilmektedir. 1892 yılında Cenevre'de düzenlenen Devletler Hukuku Toplantısı'nda yabancı; "*sadece geçici veya mukim ya da yerleşik, mülteci veya ülkeye kendi istekleri ile girmiş olup olmadıkları fark etmeksizin, bir devletin ülkesinde bulunup da halen vatandaşlık hakkı olmayan kişilerdir*" ifadesiyle tanımlanmıştır. İleriki protokollerde ise bu tanımlamaya "*vatansız kişiler ya da farklı bir vatandaşlığı olmayan kişiler*" ibaresi de eklenmiştir. Türk yabancılar hukuku kaynaklarında ise yabancı tanımlaması yapılırken yukarıda bahsettiğimiz Devletler Hukuku Toplantısı'nda yapılan tanımlama referans gösterilmektedir. Buna göre "*bir devletin ülkesinde bulunup da o devletin vatandaşlığını iddiaya hakkı olmayan kişiler*" yabancı olarak tanımlanmaktadır (Ergül, 2012, s.214-215).

Türk hukukunda 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu gibi düzenlemelerde yabancı kavramının tanımına yer verilmiştir. 6458 sayılı YUKK'da "Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan kişi" yabancı olarak tanımlanan yabancı kavramı 5901 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda da 3. maddede aynı şekilde tanımlanmış, vatandaşlığın "doğumla veya sonradan (yetkili makam kararı veya evlat edinilme ya da seçme hakkının kullanılması ile gerçekleşir.)" kazanıldığı ifade edilmiştir.

Hayatları tehlikede olan veya sıkıntılı yaşam koşulları nedeniyle ya da zorlama/baskı nedeniyle kendi ülkelerinden ayrılarak başka ülkeye göç eden ve yabancı olarak addedilen kişiler sığınma talep ettiklerinde uluslararası koruma kavramı ortaya çıkar. Esasen "uluslararası koruma kendi ülkesinin ulusal korumasından yoksun ve ülke dışında bulunan belirli kategorideki kişilere, temel haklarını korumayı amaçlayan ve uluslararası camia tarafından sağlanan uluslararası hukuk temelli bir korumadır (Özel, 2018, s.252). Uluslararası koruma "menşe ülkenin koruma yapmadığı veya sağlamak istemediği durumlarda ikame edici bir rol oynar. Geri gönderilmeme ilkesi uluslararası korumanın temel taşıdır" (Özkan, 2018, s.293).

Tarihsel süreçte konuya ilişkin olarak karşımıza Milletler Cemiyeti'nin 1926 ve 1928 Sözleşmeleri ile 1933 yılında sekiz devlet¹ tarafından imzalanmış, bağlayıcılığı olan "Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme" çıkmaktadır. 1933'teki Sözleşme'de mülteci tanımı, mültecilere tanınan haklar² ve en önemlisi sözleşme gereği bağlayıcılığı olan "geri gönderilmeme ilkesine (Pürselim Arning, H. S., 2018, s.213-214) ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir.

Milletler Cemiyeti feshedildikten sonra kurulan Birleşmiş Milletler (BM) tarafından 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (İHEB) kabul edilmiştir. İHEB'de "Herkesin sığınma aramak ve bundan yararlanmak hakkı vardır" ifadesi yer almaktadır. İHEB "uluslararası hukukun bağlayıcı kaynaklarından biri değildir, bununla birlikte devletlerin genel uygulamaları ve uyulması gerektiği konusundaki kanı karşısında bir örf ve âdet hukuku kuralı niteliği taşıdığı" söylenebilir (Özkan, 2018, s.61). Bildirge'de "sığınma hakkı insan hakları arasında sayılmıştır". İkinci Dünya Savaşı ile yaşanan insan haklarıyla ilgili ihlaller, hayatta kalabilmek için kendi ülkesini terk ederek komşu ülkelere göç eden kişiler BM'yi harekete geçirmiş ve "28 Temmuz 1951 tarihinde üye 26 devlet tarafından Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme" Cenevre'de

¹"Danimarka, Belçika, Çekoslovakya, Bulgaristan, Fransa, Büyük Britanya, Norveç, İtalya" (Pürselim Arning, 2018, s.213).

²"Sözleşmede pasaport ve kimlik için sağlanan idari tedbirlerin yanı sıra refah ve istikrarın sağlanması, çalışma imkanları, iş kazaları, vergi ve harçlarla ilgili konular, mütakabiliyetten muafiyet ve mülteci komitesinin oluşturulmasına yönelik düzenlemelere" yer verilmiştir (Pürselim Arning, 2018, s.214).

imzalanmıştır (Ergüven, Özturanlı, 2013, s.1016). Bağlayıcılığı olan bu sözleşmede mülteci tanımı yapılarak, mültecilerin hangi hukuki statüye tabi olacağı konusu ile sığındıkları “ülkelerin siyasal, ekonomik, kültürel, vb. sorumlulukları” düzenlenmiştir. İHEB’i dayanak alan Sözleşme aşağıda daha ayrıntılı açıklanacak mültecilik kavramına “uluslararası bir bakış açısı ve mülteci statüsüne asgari bir ölçüt” getirmiştir (Barkın, 2014, s.337-338).

Türk hukukunda da yabancılara sığınma hakkı 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Cenevre Sözleşmesi ve buna ilaveten sözleşmenin eki niteliğinde olan 1967 Protokolü çerçevesinde tanınmaktadır. Esasen Türkiye’nin taraflarından biri olduğu, İHEB de zulme uğrayanlara ve sığınma hakkı olanaklarına değinmektedir. Türkiye’de 2013 yılına kadar iltica ve sığınma konusunda düzenleyici bir kanun bulunmamaktaydı ve bu alan genelge ve talimatlarla yönetilmekteydi. Ancak alanda yaşanan sorunların genelge ve talimatlarla yönetilemeyecek düzeyde çeşitlenmesi, göç alanında dinamik, uzman kadroya sahip bir kurumsal yapıya ihtiyaç duyulması ve Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB)’ye uyum çalışmaları nedeniyle uluslararası koruma sistemi ve uygulamalarının AB düzenlemelerine uyumlu hale getirilmesi isteği iltica ve sığınma alanındaki olumsuzlukları giderecek, modern ve kapsamlı bir kanunun düzenlenmesine ihtiyaç doğurmuştur (Çelik, 2015, s.68-69).

2013 yılında yürürlüğe giren 6458 sayılı YUKK ile mevzuattaki dağınıklık ve uygulamadaki boşluklar giderilmeye çalışılmıştır. Kanun’da “Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile vatandaşlık bağı bulunmayan kişiler” (2013) şeklinde tanımlanmış yabancıların Türkiye’ye girişleri, ülkede bulunmaları ve ayrılmaları ile Türkiye’den koruma talep eden yabancılara sağlanacak korumaya dair usul ve esaslar düzenlenmektedir. Bu hususların yanı sıra insan ticareti mağdurlarına ilişkin hükümleri içermesi, yasa dışı göçü kapsamı ve özellikle göçmen kaçakçılığı ve insan ticaretinin örgütlü suçlar arasında yer alması sebebiyle göç ve ilticanın güvenlik boyutuna da dikkat çekmektedir. Ayrıca göçmen kaçakçılığının önlenmesi ve yasa dışı göç açısından entegre sınır yönetiminin daha etkin hale getirilmesi gerçekte uluslararası koruma ihtiyacı olan yabancıların yasa dışı göçmenlerden ayrılması da bu Kanun’da amaçlanan hedefler arasındadır. Tüm bunlara ek olarak, 6458 sayılı Kanun ile Türkiye’ye gelen yabancıların çalışma hakları, taşınmaz mülkiyetleri ve yabancı sermaye yatırımlarına da değinilmektedir (Ekşi, 2018, s.7).

Türkiye, 1951 tarihli mültecilerin hukuki durumlarının düzenlendiği Cenevre Sözleşmesi’ni zaman ve coğrafi yer sınırlamasıyla yani “1 Ocak 1951’den önce Avrupa’da yaşanan hadiseler” ibaresiyle kabul etmiştir. 1967 protokolünde ise 1951 yılı öncesi ifadesinin kaldırılmasına yani zaman sınırlamasının kaldırılmasına onay verilirken, coğrafi sınırlama ibaresi korunmuştur. Bu doğrultuda, Avrupa dışında cereyan eden olaylar sebebiyle sığınma talebinde bulunan kişilere Türkiye’nin Mülteciliğe İlişkin Sözleşme ya da Protokol

hükümlerini uygulama zorunluluğu bulunmamaktadır. Coğrafi konumu gereği Türkiye’de asıl çoğunluğu oluşturan ancak sözleşme ve protokolün uygulama alanı dışında bulunan ve sığınmacı olarak tanımlanan bu yabancı grubu için uygulamalar ulusal düzenlemeler çerçevesinde şekillenmiştir. Uygulamalarda standart birlik sağlanamamış ve 6458 sayılı Kanun’un 61. ve 90. maddeleri ile uluslararası koruma; mülteci, şartlı mülteci ve ikincil koruma statüsü olarak detaylı bir şekilde düzenlenmiştir (Erten, 2015, s.42-43).

2.2. Uluslararası Koruma Statüsü Altındaki Yabancılar

2.2.1. Mülteci

Mülteci kavramının ilk kullanımı “zulümden kaçan yabancılara sığınma hakkı verilmesi ve yardım sağlanması anlamında 1573 yılında Katolik İspanya yönetimindeki Hollanda’dan Fransa’ya sığınan Kalvinistler için kullanılmıştır. Kalvanistler 1685 yılında dinlerinden dolayı zulüm görecekları ve hayatlarını kaybedecekleri korkusuyla Fransa’dan ayrılmışlar, İngiltere’ye sığınmışlardır. Böylelikle mülteci terimi “Fransızcadan İngilizceye taşındığından hukuki tanımın nüvesinin 17. yüzyılda ortaya çıktığı ifade edilmiştir (İhlamur Öner, 2018, s.185). Kavram Milletler Cemiyeti’nin sözleşmelerinde de yer almıştır. Yukarıda bahsi geçen Milletler Cemiyeti’nin 1933 tarihli “Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme”de 1926 ve 1928 sözleşmelerinde yer alan “mülteci tanımına sadık kalınarak, kişinin mülteci olarak kabul edilmesi için menşe ülke dışında bulunması, sığındığı ülke tarafından kendisine diplomatik korunma sağlanmaması ve Sözleşme’de belirtilen kategorilerden birine dahil olması” şartları getirilmiştir. BM kurulduktan sonra İkinci Dünya Savaşı nedeniyle göç eden mültecilerin sorunlarıyla ilgilenmek üzere “Uluslararası Mülteci Örgütü”³ 1946 yılında kurulmuştur. Örgütün “ırkı, tabiiyeti, dini inancı ya da siyasi düşüncesi nedeniyle zulüm gören veya tabiiyetinde olduğu devlet tarafından korunamayan kişi” (Pürselim Arning, 2018, s.213-214) olarak mültecinin tanımı yapılmıştır.

Milletler Cemiyeti’nin sözleşmelerinde mülteci kavramından bahsedilirken “bir millet veya grup”⁴ esas alırken, Birleşmiş Milletler’in 1951 tarihli “Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi”nde mülteci kavramı tanımlanırken birey esas alınmış, belirli koşullar altında bulunan bireye mülteci statüsü verilmiştir (Pürselim Arning, 2018, 219). 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi’ne göre mülteci (UNHCR, 2010, s.2);

- “İrk, din, milliyet ya da belirli bir sosyal gruba üyelik veya siyasi düşünceleri sebebiyle eziyet göreceğini düşünerek haklı nedenlerle vatandaşı olduğu ülkenin

³ 1950 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Örgütü’nün yerini almıştır.

⁴ 1926 tarihli Sözleşme Rus ve Ermeni mültecileri, 1928 tarihli Sözleşme Asuri veya Asuri Kildani mültecileri, 1933 tarihli Sözleşme İspanyol mültecileri, 1938 tarihli Sözleşmesi Almanya’dan gelen mültecileri, 1939 tarihli Sözleşmesi Nazi zulmünden kaçan Avusturyalı mültecileri kapsamaktadır (Adalet Bakanlığı, t.y).

dışında bulunan ve eziyet görme korkusu nedeniyle ülkesinin korumasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen, geri dönmek istemeyen kişidir”.

- Yukarıda yer alan korku yaratan durumlardan dolayı ülkesinin korumasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen, geri dönmek istemeyen kişi bu durumları “1 Ocak 1951 tarihinden önce ve Avrupa’da meydana gelen olaylardan” dolayı yaşamış olmalıdır. Birinci maddenin B bölümünde “Avrupa’da meydana gelen olaylar ifadesinin imzacı devletler tarafından “Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar” ya da “başka bir yerde meydana gelen olaylar” şeklinde anlamaları ve bu alternatiflerden hangisini seçtiklerini Sözleşme’nin imza, onay ve katılım sırasında belirtmeleri gerektiği yer almaktadır.

1960’lı yıllar “yeni mülteci gruplarının ortaya çıktığı” yıllardı ve Cenevre Sözleşmesi zaman ve coğrafi yer kısıtlaması nedeniyle imzalanma amacını artık yerine getiremiyordu. “Afrika ve Asya’daki mülteciler”, 1 Ocak 1951 tarihinden önce Avrupa’da yaşanan olaylardan dolayı ülkelerinden kaçmamışlardı ve ülkelerinden kaçma nedenleri de Sözleşme’de belirtilen “bireysel ölçekte zulüm mağduriyeti ölçütüne uymuyordu”. Bu durum birçok ülkede rahatsızlık uyandırdı ve “1960’ların ortalarında bazı gelişmekte olan ülkeler” Sözleşmenin “Üçüncü Dünya’daki mülteci durumunu yansıtmadığı” konusunda rahatsızlıklarını ifade ettiler (Betts, Loescher, Milner, 2015, s.51). 1967 yılında New York’ta yapılan Protokolle zaman ve yer sınırlaması kaldırıldı. “Türkiye, Monako, Madagaskar ve Kongo gibi ülkeler” (Çakmak, 2023, s.94) coğrafi yer kısıtlamasını kabul etmediklerini, sadece Avrupa’da yaşanan olaylardan dolayı” ülkelerine kaçanları mülteci kabul edeceklerini belirterek 1967 Protokolü’nü imzaladılar. Yani Protokole şerh koydular. Keza Türkiye’de 5 Ağustos 1967 tarihinde yayınlanan Resmi Gazete’de bu durum şöyle ifade edilmiştir. “29 Ağustos 1961 tarih ve 359 sayılı Kanun’la onaylanmış bulunan “Mültecilerin Hukukî Durumuna dair Sözleşme’ nin zaman ve mekan bakımından tadilini öngören ve Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun 2198 (XXI) sayılı kararıyla kabul edilmiş bulunan “Mültecilerin Hukukî Durumuna Dair Protokol” a yukarıda maruz Kanun’un 2 nci maddesinde yer alan ihtirazî kayıt ve coğrafi sınırlama bakımından Sözleşmenin sadece Avrupa’da cereyan eden hâdiseler neticesinde vaki sığınmalara uygulanacağı yolunda yine ajan tarihte yapılmış olan deklarasyon baki kalmak şartıyla, katılmamız; Dışişleri Bakanlığı’nın 13/6/1968 tarih ve 721.501- BMKY-I-316 sayılı yazısı üzerine 31/5/1963 tarih ve 244 sayılı Kanun’un 2 nci maddesinin 3 üncü fıkrasına göre, Bakanlar Kurulunca 1/7/1968 tarihinde kararlaştırılmıştır” (Kararnameler, 1968).

Söz konusu Cenevre Sözleşmesi ve 1967 New York Protokolü, uluslararası düzeyde mültecilerin yasal hak ve olanaklara sahip olmasını sağlayan önemli düzeyde tarihi kararlardır. Cenevre Sözleşmesi, konu hakkında en temel hukuki belgedir ve mülteciliğin sınırları çizilirken mülteci kategorisine giren bireylerin

hak ve sorumluluklarını da açık bir şekilde belirtmektedir (Ergüven ve Özturanlı, 2013, s.1020-1021).

Cenevre Sözleşmesi, mülteci hukukuna yönelik önemli bir mihenk taşı oluşturmuştur. Sözleşme, zulümden kaçma, sığınma talep etme ve geri göndermeye karşı hakkı saklı tutmanın yanı sıra temel hakları da uygulamaya koymayı amaçlayan bir insan hakları koruma aracıdır. Ancak II. Dünya Savaşı'ndan bu yana geçen zaman, savaş, terör ve çatışmalar sebebiyle yerinden edilmiş insan sayısının önemli düzeyde artması sözleşmenin kapsayıcılık ve günümüze uygunluğuna yönelik eleştirileri arttırmıştır (Kneebone, 2009, s.3-21).

Türkiye Cumhuriyeti, Cenevre Sözleşmesi'ni coğrafi sınırlama şartı ile imzaladığı için Avrupa Konseyi üye ülkeleri dışındaki ülkelere iltica etmek amacıyla gelen kişilere mülteci statüsü ile uluslararası koruma sağlamamaktadır. Bu durum 6458 sayılı Kanun'un 61. Maddesinde şöyle ifade edilmiştir: "Avrupa ülkelerinde meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşüncelerinden dolayı zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında mülteci statüsü verilmektedir (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013).

2.2.2. Şartlı Mülteci

Uluslararası koruma türlerinden biri olan sığınmacı kavramı 6458 sayılı Kanun'un 61. maddesi'nde uluslararası koruma altında sayılan ve tanımı yapılan yabancılar arasında yer almamaktadır. Sığınmacı kavramı mülteci kavramıyla aynı anlama gelmemektedir. Mülteciye sığınma hakkı verilmiştir, ancak sığınmacı "bir ülkeye mülteci olarak kabul edilmek isteyen ve mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu beklemektedir" (Tunç, 2015, s.32). 6458 sayılı YUKK kabul edilinceye kadar iltica ve göç konusunda yapılan en önemli düzenlemelerden biri 1994 yılında kabul edilen 94/6169 karar sayılı "Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye'den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'ti. Yönetmelik'te mülteci ve sığınmacı kavramları ayrı ayrı tanımlanmıştır. Mülteci kavramı 1951 Sözleşmesi'ndeki gibi tanımlanmıştır. Sığınmacı ise "İrki, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle takibata uğrayacağından haklı olarak korktuğu için vatandaşı olduğu ülke dışında bulunan ve vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden istifade edemeyen veya korkudan dolayı istifade etmek istemeyen ya da uyruğu yoksa ve önceden ikamet ettiği ülke dışında bulunuyorsa oraya dönmeyen veya korkusundan dolayı dönmek istemeyen yabancı" olarak

tanımlanmıştır. Görüldüğü gibi 1951 Sözleşmesi'ne ve 1967 Protokolü'ne uygun bir tanım yapılmıştır.

6458 sayılı YUKK'da sığınmacı kavramının yerini şartlı mülteci almıştır. Kanun'a göre şartlı mülteci "Avrupa ülkeleri dışında meydana gelen olaylar nedeniyle; ırkı, dini, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulme uğrayacağından haklı sebeplerle çekince duyduğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da endişeleri nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancıya veya bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen vatansız kişiye statü belirleme işlemleri sonrasında" verilen statüdür. Bu kişiler üçüncü bir ülkeye kabul edilip oraya yerleşinceye kadar Türkiye'de bu statüyle bulunurlar (2013).

2.2.3. İkincil Koruma

Mülteci ve şartlı mülteci statülerinin dışında Türkiye'ye sığınma talep eden yabancılara verilen hukuki statülerden birisi de ikincil korumadır. İkincil koruma; "Mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen; ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde; ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, işkenceye, insanlık dışı ve onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak, uluslararası yada ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında verilen statüdür (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013). Şartlı mülteci statüsündeki yabancılar üçüncü bir ülkeye yerleştirilmek üzere sığınma talep ederken; ikincil koruma statüsünde böyle bir talep bulunmamaktadır. 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde de 1967 Protokolü'nde de şartlı mülteci ve ikincil koruma kavramı geçmemektedir. Bunlar kavram olarak Türkiye'ye özgüdürler.

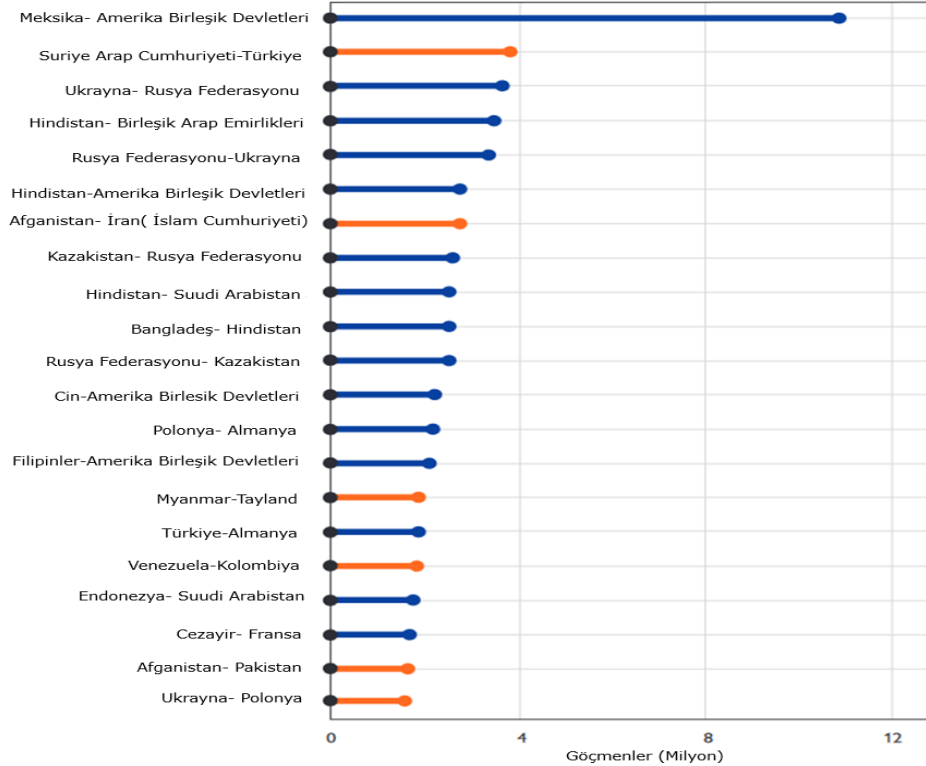
Tanım olarak mülteciliğe uymamasına rağmen vatandaşı olduğu ülkeye ya da vatansız ise düzenli ikamet ettiği ülkeye dönmesi mümkün olmayan kişiler de elbette ki mevcuttur. 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi bağlamında mülteci kabul edilmenin şartlarını taşımayan bu kişilerin kendi ülkelerinde işkence, insanlıkla bağdaşmayan şiddet, onur kırıcı muamele ya da cezai yaptırım görme olasılığı yüksek olabilir ve ayrıca yaygın şiddet hareketleri, silahlı çatışmalar nedeniyle ülkelerinden de ayrılmak zorunda kalmış olabilirler. İşte mülteci statüsü tanınmayan bu kişilerin kaynak ülkeye geri gönderilmeleri halinde uluslararası insan hakları konusunda ciddi ihlallere yol açması sebebiyle onlara tanınan bir koruma biçimi olarak ifade edilebilir. İkincil koruma ile 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin kapsamını genişletmek amaçlanmaktadır. Mültecilik ve ikincil koruma statüleri arasındaki kavram ve uygulama uyumsuzlukları devam

etmektedir. İkincil korumanın düzenlendiği uluslararası yasal bir belge bulunmazken AB hukukunda 2004 yılında kabul edilen Avrupa Konseyi 2004/83/EC sayılı Vasıf Yönergesi detayında ikincil korumaya değinilmiş ve düzenlenmiştir (İneli Ciğer, 2018, s.202-203).

3. Uluslararası Koruma Statüsüne Sahip Yabancılara İlişkin Veriler

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler vasıtasıyla insanoğlu dünya hakkında daha fazla bilgiye eriştikçe, uluslararası göç, geçmişe nazaran daha kolay hale gelmiştir. Her ne kadar devletler sınırlarını korumak için birçok önlem almışlarsa da bu sınırları aşan milyonlarca kişi mülteci konumuna düşmüştür. Dünyada raporlanan mülteci sayısı sadece tahmin düzeyindedir. Kayıtlı olmayan mülteciler de eklenecek olsaydı sayı çok daha fazla olacaktı.

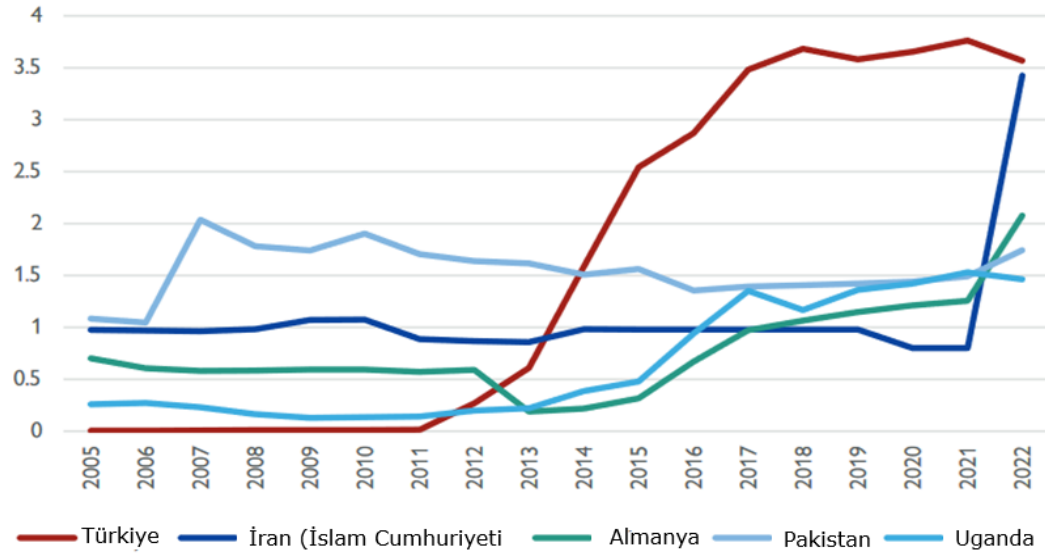
Uluslararası Göç Örgütü (IOM)'ün "Dünya Göç Raporu'na göre uluslararası göçmenler 2020 yılında dünya nüfusunun yüzde 3,6'sını oluşturmaktadır. 281 milyon olarak raporlanan toplam mülteci sayısının yarısından fazlası (146 milyon) erkeklerden oluşmaktadır. Dünyadaki erkek nüfusunun yüzde 3,7'sini mülteci erkekler oluşturmaktadır. Dünyadaki kadınların yüzde 3,5'ini (135 milyon) mülteci kadınlar oluştururken, dünya çocuk nüfusunun yüzde 1,4'ünü ise göçmen çocuklar oluşturmaktadır. 2022 yılının sonunda yerinden edilen kişi sayısı 117 milyon olup bunların 35,3 milyonu mülteci, 5,4 milyonu sığınmacıdır. Suriye-Türkiye koridoru dünyanın ikinci büyük göç koridorudur (2024, s.5,6, 44).

Kaynak: Uluslararası Göç Örgütü, 2024, s.23

Şekil 1: Dünyadaki Göç Koridorları (2024)

Türkiye; İran, Almanya ve Uganda'yla beraber dünyanın en fazla "mülteci" misafir eden ülkesidir. Özellikle 3,6 milyon Suriyeliyi misafir ederek 2022 yılı sonunda bu ülkeler arasında ilk sırayı almıştır. Cinsiyete göre dağılım incelendiğinde ise erkeklerin oranının kadınlara göre daha fazla olduğu görülmektedir (Uluslararası Göç Örgütü, 2024, s.68).

Kaynak: Uluslararası Göç Örgütü, 2024, s.43.

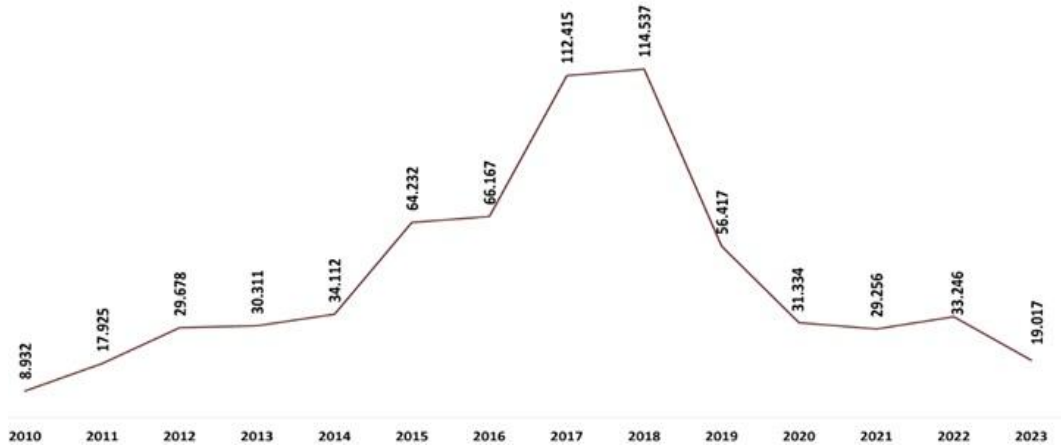
Şekil 2. 2005-2022 Döneminde Dünyada En Fazla Mülteci Misafir Eden Dört Ülke (Milyon)

Savaş ortamı ve zulüm görme/görme ihtimali gibi nedenlerle ülkelerinden kaçmak zorunda kalmış ve geri dönemeyecek durumda olan kişilerin yukarıda da belirtildiği gibi sığınma talep ettikleri ülkelerden birisi de Türkiye'dir. Türkiye'ye sığınma başvurusu yapmak isteyen yabancılar, Göç İdaresi Genel Müdürlüklerine (GİGM) müracaat ederek "uluslararası koruma" başvurusunda bulunabilirler. Uluslararası koruma başvurusu yapan kişilerin başvuruları sonuçlanana kadar Türkiye'de kalmalarına ve bazı temel hak ve hizmetlerden yararlanmalarına izin verilmektedir (Mülteci Hakları Merkezi, 2017, s.3).

İstatistikler değerlendirildiğinde Türkiye'nin yıllar itibariyle oldukça yoğun bir şekilde sığınma talebi alan ülkelerden biri olduğu görülecektir. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'nin komşu ülkelerinde yaşanan siyasi ve ekonomik dönüşümler ülkenin göç örüntüsünde önemli değişikliklere neden olmuştur. Türkiye'ye yönelen göç hareketlerinin profili; düzensiz transit göç, düzenli ve

düzensiz işgücü ve sığınmacı hareketliliği şeklinde değişime uğramıştır. Bu süreçte Türkiye; İran'da yaşanan İslam Devrimi, Körfez savaşları, Bosna, Kosova, Afganistan ve Irak gibi ülkelerde yaşanan savaşlar, çatışmalar ve son dönemlerde Somali ve Sudan gibi ülkelere gelen milyonlarca sığınmacının göç ettikleri ülke haline gelmiştir (Bozkurt ve Yılmaz, 2019, s.81).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR)'nin verilerine göre 2023 yılı sonunda Türkiye'de geçici koruma altında bulunan yabancı sayısı 3.214.780 kişi olup, uluslararası koruma başvuru ve statü sahibi yabancıların sayısı ise 222.000 kişidir (2024). Çalışmanın konusu uluslararası koruma statüsüne sahip yabancılar olduğu için şekil 3'te 2010 ile 2023 yılları arasında Türkiye'ye yapılan uluslararası koruma başvuru sayıları verilmiştir. Başvuru sayılarında yıllara göre bir dalgalanma olsa da Türkiye'nin her yıl önemli düzeyde uluslararası koruma başvurusu aldığı söylenebilir.

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı, ty⁵a.

*Şekilde yer alan 2023 verisi 2023 yıl sonu verisidir.

Şekil 3. Yıllara Göre Türkiye'de Uluslararası Koruma Başvurusu Yapan Kişi Sayısı

İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı'nın verilerine göre 2023 yılı sonunda Afganistan'dan Türkiye'ye göç edenler uluslararası koruma başvurularında ilk sıradadırlar (Tablo 1). Göçmen akışına göre dünya göç koridorlarının sıralandığı listede Afganistan; İran ve Pakistan ile olan sınır komşuluğunun da etkisiyle dünyanın en büyük üçüncü göçmen kaynağı ülke olarak belirtilmektedir. Afganistan merkezli göç hareketlerinde İran ve Pakistan'ın ardından bir sonraki durak Türkiye ve Türkiye üzerinden Avrupa ülkeleri olmaktadır. Dolayısıyla,

⁵ t.y tarih yok ifadesinin kısaltmasıdır.

Afganistan kaynaklı göçlerde transit ve hedef ülke olarak Türkiye'nin önemli bir güzergâhta olduğu söylenebilir (Ünay, 2022, s.6).

Tablo 1. Türkiye’de Uluslararası Koruma Başvurusu Yapanların Menşe Ülkesi

(2023 Yılı Sonu)

Menşe Ülke	Sayı
Afganistan	13.068
Irak	2776
İran	1416
Diğer	1757

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı, t.y.a.

Esasen Ukrayna ve Rusya savaşı başladıktan sonra Türkiye’ye uluslararası koruma başvurusu yapan Rus ve Ukraynalı sayısında da artış yaşanmıştır. Keza Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’in verilerine göre 2022 yılında Türkiye’ye göç eden tüm yabancı uyrukluların yüzde 25’ini Rusya Federasyonu’ndan göç edenler, yüzde 8,1’ini Ukrayna’dan göç edenler, yüzde 6,5’ini İran’dan göç edenler, yüzde 5,4’ünü Afganistan’dan göç edenler ve yüzde 4,8’ini Irak’tan göç edenler oluşturmuştur (2023). 2023 yılında ise Türkiye’ye göç eden 316.456 kişinin çoğunluğunu Rusya Federasyonu’ndan göç edenler oluşturmuştur. Göç eden Rusların oranı tüm yabancı göçmenlerin yüzde 13,2’sini oluşturmuş, bu grup böylelikle ilk sıraya yerleşmiştir. Ukraynalıların yerini Azerbaycan vatandaşları olarak ikinci sıraya oturmuşlardır. Rusları yüzde 8,2 ile Azerbaycan vatandaşları, yüzde 7,3 ile Türkmenistan vatandaşları, yüzde 6,7 ile İran vatandaşları ve yüzde 5,9 ile Afganistan vatandaşları izlemiştir (2024). 2023 yılı sonunda en fazla uluslararası koruma başvurusu yapan ülke vatandaşlarının menşe ülkesi Afganistan, Irak ve İran’dır (Göç İdaresi Başkanlığı, t.y.a.)

4. Türkiye’de Uluslararası Koruma Statüsüne Sahip Yabancılar ve İstihdam

Uluslararası Göç Örgütü (IOM)’nün “Dünya Göç Raporu’na göre 2019 yılında başka ülkelere göç edenlerin yüzde 62’sini göçmen işçiler oluşturmuştur. 169 milyon göçmen işçinin yüzde 58,5’i erkeklerden, yüzde 41,5’i kadınlardan oluşmuştur” (2024, s.170). Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nun verilerine göre 2019 yılında söz konusu 169 milyon işçi dünyadaki işgücünün yüzde 4,9’unu oluşturmaktadır (2021, s.11). Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkiye en fazla uluslararası göçmeni ağırlayan ülkelerden biridir. Dolayısıyla bunlar arasında istihdamda olanlar da bulunmaktadır. Bu bölümde Türkiye’de işgücü piyasasında uluslararası koruma statüsüne sahip olan yabancıların durumları ele alınmaktadır.

4.1. Yabancı İstihdamına İlişkin Hukuki Düzenlemeler

Mültecilerin çalışma hakları, 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesi'nin 17., 18. ve 19. maddelerinde düzenlenmiştir. 17. maddede “ücretli çalışma hakkı” konusu düzenlenmiştir. Maddeye göre “taraf devletlerden biri kanuni olarak ikamet izni verdiği mültecilere kendi ülkesinde ücretli çalışan başka ülke vatandaşlarına ücretli çalışma hakkı konusunda sağladıkları en elverişli koşulları sağlamalıdır”. Sözleşmeye göre taraf devletler ulusal işgücü piyasalarını korumak için yabancıların istihdamına ilişkin bazı önlemler alabilirler. Ancak bu önlemler taraf devletlerde Sözleşme'nin yürürlüğe girdiği tarihte muaf tutulan mültecilere, üç yıldır ülkede ikamet eden mültecilere, ikamet ettikleri ülkenin vatandaşıyla evli olan⁶ ya da bu ülkenin vatandaşı olan çocuğu/çocukları bulunan mültecilere uygulanamaz. Taraf devletler tüm mültecilere özellikle kendi ülkesine işçi /göçmen programlarıyla getirilmiş mültecilere ücretli istihdam hususunda kendi vatandaşlarına tanıdıkları hakların aynısını verme hususunda olumlu olacaklardır. Esasen bu madde taraf devletlere mültecilere çalışma hakkı tanınmasının zorunlu olduğunu işaret etmektedir (UNHCR, 2010, s.22).

Serbest mesleklere ilişkin haklar 18. maddede yer almaktadır. Buna göre “taraf devletler ülkelerindeki diğer yabancılara tanınan haklardan daha az elverişli olmaksızın, mümkün olduğunca uygun şartlarda, kanuni olarak kendilerinde ikamet eden mültecilere tarım, sanayi, el sanatları ve ticaret konusunda serbest çalışabilmeleri, ticaret şirketleri ve sanayi şirketleri kurabilmelerine ilişkin haklar tanınmalıdır.” 19. maddede ise yine taraf devletler kanuni olarak kendilerinde ikamet eden ve yetkili otoriteler tarafından geçerliliği kabul edilen diplomalara sahip olan mültecilere, ülkelerindeki diğer yabancılara tanınan haklardan daha az elverişli olmaksızın, mümkün olduğunca uygun şartlarda serbest çalışma hakkı tanıyacaklardır. 24. madde ile söz konusu mültecilere sosyal güvenliğe ilişkin haklar da verilmiştir (UNHCR, 2010, s.22,23,25).

Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'nün yanı sıra, Türkiye BM tarafından kabul edilen “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesine İlişkin Uluslararası Sözleşme” ile Avrupa Konseyi'nin sözleşmelerinden Avrupa Sosyal Şartı'na, ek protokole ve gözden geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'na da taraf olmuştur. Sosyal Şart'ın “Diğer âkit tarafların ülkelerinde gelir getirici bir iş edinme hakkı”na ilişkin 18. maddesi ile “Çalışan göçmenlerin ve ailelerinin korunma ve yardım hakkı”na ilişkin 19. maddesi de yabancı istihdamını kapsamaktadır (Sarmış, Şahin, 2014, s.55). Bu sözleşmelerin yanı sıra Türkiye 2003 yılında yine BM'nin “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi”ni ve 2004 yılında “Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Sözleşme”yi imzalayarak taraf olmuştur. T.C. Anayasası'nın 90. maddesine göre “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz.

⁶ Eşini terk eden mülteciler bu kolaylığı isteyemezler.

Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır” (1982, s.30). Dolayısıyla gerek Anayasa gerekse yabancıların istihdamına ilişkin maddelerin de bulunduğu uluslararası sözleşmeler ve gittikçe artan sığınmacı sayısı yabancı istihdamı konusuna ilişkin ulusal düzenlemelerin gerçekleştirilmesini elzem kılmıştır.

“Uluslararası İşgücü Kanunu, Uluslararası İşgücü Kanunu Uygulama Yönetmeliği, Turkuaz Kart Yönetmeliği, Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik, Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik, Serbest Bölgelerde Çalışacak Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik ve Doğrudan Yabancı Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik, Harçlar Kanunu” Türkiye’de yabancıların çalışmasına ilişkin yürürlükte olan yasal düzenlemelerdir (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı - ÇSGB, t.y.a).

Uluslararası İşgücü Kanunu’ndan önce yürürlükte olan 1994 tarihli “Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik’te” yabancıların çalışması hakkında genel hükümler mevcuttu. Daha sonra Türkiye’de yabancıların istihdamını izne bağlamak ve söz konusu yabancılara verilecek çalışma izinleri ile ilgili başlıca hususları belirlemek üzere 2003 yılında “4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun” (YÇİHK) kabul edilmiştir. “Yabancı kavramının ilk kez tanımlandığı (Çavuş, 2021, s.146) Kanun’da Türkiye’de bağımlı ve bağımsız olarak çalışan yabancıları ya da bir işverenin yanında mesleki eğitim görenleri ve ayrıca yabancı çalıştıran gerçek ve tüzel kişileri kapsamaktadır (2003). Bu Kanun’la yabancıların çalışma izinleri uyruk kriterine göre değil işgücü piyasasının ihtiyaçlarına göre verilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda, çalışma izninin şirketler özelinde verilmesinin önüne geçilerek bireysel olarak da verilebileceği beyan edilmiş ve bu konuda yetkilendirme ÇSGB’ye devredilmiştir. 4817 sayılı Kanun öncesinde yabancılara yönelik çalışma izninin her kurumun ayrı inisiyatifine sunulması denetim mekanizması hususunda aksaklıklara neden olmaktadır. Bu bağlamda Kanun’un yabancı istihdamı sürecinde kurumsallaşma sağladığı söylenebilir (Özçürümez ve İçduygu, 2020, s.70).

2016 yılında “uluslararası işgücüne ilişkin politikaların belirlenmesi, uygulanması, izlenmesi ile yabancılara verilecek çalışma izni ve çalışma izni muafiyetlerine dair iş ve işlemlerde izlenecek usul ve esasları, yetki ve

sorumlulukları ve uluslararası işgücü alanındaki hak ve yükümlülükleri düzenlemek üzere 6735 sayılı Uluslararası İşgücü Kanunu (UİK)” kabul edilince YÇİHK yürürlükten kaldırılmıştır. Kanun “Türkiye’de çalışmak için başvuruda bulunan veya çalışan, bir işveren yanında mesleki eğitim görmek üzere başvuruda bulunan veya görmekte olan, staj yapmak üzere başvuruda bulunan veya staj yapan yabancılar ile Türkiye’de geçici nitelikte hizmet sunumu amacıyla bulunan sınır ötesi hizmet sunucusu yabancıları ve yabancı çalıştıran veya çalıştırmak üzere başvuruda bulunan gerçek ve tüzel kişileri” kapsamaktadır⁷(2016). 6735 sayılı Kanun YÇİHK’den daha kapsamlıdır. Uluslararası İşgücü Kanunu’nda “yabancıların çalışma kavramı yerine daha sonra çok eleştirilen uluslararası işgücü kavramı” kullanılmıştır (Çavuş, 2021, s.146). Bu Kanun’a göre “uluslararası işgücünün izlenmesi ve değerlendirilmesi” ÇSGB’nin yetkileri arasındadır. Bir başka deyişle çalışma izni almak isteyen yabancıların ÇSGB’ya başvurmaları gerekmektedir⁸.

“Uluslararası koruma statüsü başvuru sahibi yabancılar ve şartlı mülteciler başvuru tarihinden altı ay sonra ÇSGB’ye çalışmak isteğiyle e-devlet üzerinden başvurabilirler. Mülteci ve ikincil koruma statüsü altındakilerin Göç İdaresi Başkanlığı tarafından verilen kimlik kartları nedeniyle izne ihtiyaçları yoktur. Kimlik alınca çalışma izni olmadan çalışmaya hak kazanırlar. Statüsü şartlı mülteci olan yabancılar ise çalışma izni için “uluslararası koruma başvuru tarihinden altı ay sonra başvurabilirler” (ÇSGB, t.y.b). Mülteci ve ikincil koruma statüsü altındaki yabancılar statü aldıktan sonra “bağımlı ya da bağımsız olarak çalışabilirler. Devlet onların iş piyasasına erişimi, iş piyasasındaki durum ve çalışma hayatındaki gelişmeler ile istihdama ilişkin sektörel ve ekonomik şartların gerekli kıldığı hallerde belirli bir süre için tarım, sanayi ve hizmet sektörleri, belirli bir meslek, iş kolu veya mülki ve coğrafi alan itibariyle sınırlandırabilir”. Ancak şu durumların varlığında sınırlandırma yapılamaz. “Türkiye’de üç yıldır ikamet edilmesi veya Türk vatandaşıyla evli olunması ya da Türk vatandaşı çocuğun varlığı” (Göç İdaresi Başkanlığı, t.y.b). Bu düzenlemeler bölümün başında söz ettiğimiz Cenevre Sözleşmesi’nin 17. maddesiyle uyumludur.

Türkiye’de çalışmak isteyen yabancıların izni için başvurular ÇSGB’ye yapılırken, yurt dışından başvuru yapacak yabancıların başvurularının şahsen/yetkili kurum aracılığıyla hangi ülkenin vatandaşlarıysa ya da hangi ülkede

⁷ UİK’den önce “uluslararası koruma statüsü sahibi yabancıların çalışmasına ilişkin olarak 26 Nisan 2016 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan “Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik (UKBSVUKSSKÇDY)” yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğin amacı “YUKK uyarınca başvuru sahibi, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma statüsü sahibi sayılan yabancıların Türkiye’de çalışmalarına ilişkin usul ve esasları belirlemek” olarak ifade edilmiştir (UKBSVUKSSKÇDY, 2016).

⁸ “Mesleki yeterlilik gerektiren sağlık ve eğitim hizmetlerinde, yükseköğretim kurumlarında öğretim elemanı olarak, Ar-Ge Merkezi Belgesi olan firmalarda Ar-Ge personeli olarak” çalışmak için ilgili bakanlıklardan ön izin alma zorunluluğu vardır (UİK, 2016).

yasal olarak bulunuyorlarsa oradaki “Türkiye Cumhuriyeti büyükelçilikleri veya başkonsolosluklarına” yapılması gerekir. Başvurular usulüne uygun yapılmışsa ve gerekli belgelerde eksiklik yoksa otuz gün içerisinde değerlendirilir⁹ (UİK, 2016). Yabancılara verilecek çalışma izni türleri “sürelili, süresiz ve bağımsız” çalışma şeklinde üç çeşittir. Bunların yanı sıra istisnai çalışma izni de yabancılara çalışmak için verilebilecek izinlerdendir.

Tablo 2. Yabancılara Olumlu Değerlendirme Sonucu Verilebilecek Çalışma İzni Türleri

Sürelili Çalışma İzni	“İş veya hizmet sözleşmesinin süresini aşmamak koşuluyla, gerçek veya tüzel kişiye ya da kamu kurum veya kuruluşuna ait belirli bir işyerinde veya bunların aynı işkolundaki işyerlerinde belirli bir işte çalışmak şartıyla ilk başvuruda en çok bir yıl geçerli olan çalışma iznidir.”
Süresiz Çalışma İzni	Çalışma izni süresi bitmek üzere olan yabancının süre uzatma başvurusu olumlu değerlendirildiğinde “aynı işverene bağlı olarak ilk uzatma başvurusunda en çok iki yıl, sonraki uzatma başvurularında ise en çok üç yıla kadar verilen çalışma iznidir.” Turkuaz kart sahipleri de “süresiz çalışma izninin sağladığı haklara” sahiptirler.
Bağımsız Çalışma İzni	“6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu’na göre kurulmuş olan; Limited şirketlerin şirket ortağı olan müdürü, anonim şirketlerin şirket ortağı olan yönetim kurulu üyesi, sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerin yönetici olan komandite ortağı olan yabancılara” verilen çalışma iznidir.
İstisnai Çalışma İzni	UİK’da belirtilen kişilere “çalışma izni başvuru usulüne, değerlendirme şartlarına ve sürelerine ilişkin hükümlerde birtakım istisnalar tanınarak” verilen çalışma iznidir. Bu kişiler UİK’nun on altıncı maddesinde sayılmaktadır.

Kaynak: UİK, 2016’dan yararlanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.

⁹ Değerlendirme sonucunda reddedilen başvurular şunlardır (UİK, 2016): “Uluslararası işgücü politikasına uygun olmayan, sahte veya yanıltıcı bilgi ve belgelerle başvuru yapan, yabancı istihdam edilmesine ilişkin gerekçesi yeterli görülmeyen, diğer kanunlarda Türk vatandaşlarına hasredilen iş ve meslekler için yapılan, gerekli nitelik ve uzmanlığı taşımadığı anlaşılan yabancılara ilişkin olan, Bakanlıkça belirlenen değerlendirme kriterlerini karşılamayan, 6458 sayılı Kanun’un 7., 15. ve 54. maddeleri kapsamında olduğu İçişleri Bakanlığı’na bildirilen yabancılara ilişkin olan, kamu düzeni, kamu güvenliği veya kamu sağlığı açısından Türkiye’de çalışmasında sakınca görülen yabancılara ilişkin olan, Dışişleri Bakanlığının uygun görüşü olması durumu hariç, Türkiye Cumhuriyetinin tanımadığı veya diplomatik ilişkisinin bulunmadığı ülke vatandaşları için yapılan, kanuni süresi içinde yapılmayan veya eksiklikleri tamamlanmayan başvurular”

Yabancıların süresiz çalışma izni varsa uzun dönem ikamet izni¹⁰ olan kişilere verilen tüm haklardan yararlanabilir. Bu kişilerin seçme ve seçilme, kamuya ilişkin görevleri yapma hakları ve askere gitme zorunlulukları bulunmamakta olup “özel kanunlardaki düzenlemeler hariç, sosyal güvenliğe ilişkin kazanılmış hakları saklı kalmak ve bu hakların kullanımında ilgili mevzuat hükümlerine tabi olmak şartıyla Türk vatandaşlarına tanınan haklardan yararlanırlar”. Bağımsız çalışma izni değerlendirilirken “eğitim düzeyi, mesleki deneyimi, bilim ve teknolojiye katkısı, Türkiye’deki faaliyetinin veya yatırımının ülke ekonomisine ve istihdama etkisi ile yabancı şirket ortağı ise sermaye payı” dikkate alınmaktadır (UİK, 2016).

UİK’nun getirdiği yeniliklerden birisi de “Turkuaz kart”tır. Eğitimi ve nitelikleri yüksek, başarılı, Türk ekonomisine ve istihdamına katkıda bulunacak yabancılara verilmektedir. “Eğitim düzeyi, mesleki deneyimi, bilim ve teknolojiye katkısı, Türkiye’deki faaliyetinin veya yatırımının ülke ekonomisine ve istihdama etkisi ile Uluslararası İşgücü Politikası Danışma Kurulu önerileri ve ÇSGB’ce belirlenen usul ve esaslara göre başvurusu uygun görülen yabancılara” verilen karttır (UİK, 2016). Tablo 2’de belirtilen süresiz çalışma hakkından doğan tüm haklara sahiptirler.

İstisnai çalışma izni uluslararası koruma altındaki yabancılara da tanınmaktadır. Keza UİK’nın 16. maddesinde “Eğitim düzeyi, ücreti, mesleki deneyimi, bilim ve teknolojiye katkısı ve benzeri özellikleri itibarıyla nitelikli işgücü olarak değerlendirilen, bilim ve teknolojiye katkısı, yatırım veya ihracat düzeyi, sağlayacağı istihdamın büyüklüğü ve benzeri özellikleri itibarıyla nitelikli yatırımcı olarak değerlendirilen, belirli bir süre için işvereni tarafından Türkiye’de gerçekleştirilen bir projede istihdam edilen, İçişleri Bakanlığı veya Dışişleri Bakanlığı tarafından Türk soylu olduğu bildirilen, KKTC vatandaşı, Avrupa Birliği üyesi ülke vatandaşı, 6458 sayılı Kanun uyarınca uluslararası koruma başvurusu sahibi, şartlı mülteci, geçici koruma sağlanan veya vatansız ya da mağdur destek sürecinden yararlanan insan ticareti mağduru, bir Türk vatandaşı ile evli ve eşiyile Türkiye’de evlilik birliği içinde yaşayan, yabancı devletlerin ve uluslararası kuruluşların Türkiye’deki temsilciliklerinde diplomatik dokunulmazlığı olmadan çalışan, alanındaki başarısı ile uluslararası düzeyde temayüz etmiş olarak bilimsel, kültürel, sanatsal veya sportif amaçla Türkiye’ye gelen, sınır ötesi hizmet sunucusu yabancılara” çalışma izninin istisnai olarak verilebileceği belirtilmiştir (2016).

¹⁰ Kesintisiz olarak sekiz yıldan az olmamak şartıyla Türkiye’de kalmış, “Son üç yıl içinde sosyal yardım almamış, geçerli sağlık sigortasına sahip olan, kendisi veya varsa ailesinin geçimini sağlayacak yeterli ve düzenli gelir kaynağına sahip olan ve kamu düzeni veya kamu güvenliği açısından tehdit oluşturmayan” yabancılara uzun dönem ikamet izni verilebilir (YUKK, 2013)

Uluslararası koruma statüsü altında olan yabancılar dahil yabancıların çalışamayacağı meslekler vardır. “Özel güvenlik şirketleri için kurucu, yönetici, eğitici ile şirket tüzel kişi ortağının yetkilendirdiği temsilciler, özel güvenlik görevlileri, çarşı ve mahalle bekçiliği, mali müşavirlik, kooperatif yönetim kurulu üyeleri, gümrük müşavir yardımcısı, Türkçeden başka dille öğretim yapan ve yabancılar tarafından açılmış bulunan okulların kurucuları, özel hastanelerde mesul müdür, diş hekimliği, hastabakıcı, eczacılık, veterinerlik, uzmanlık eğitimi dışında çalışacak yabancı asistanlar, noter, hakim ve savcı, avukat, arabulucu, konkordato komiseri, stajyer havacılık bilgi yönetimi memuru, fahri trafik müfettişi, taşıma işleri organizatörlüğü, acente sorumlusu, seyahat acentesi sorumlusu, turist rehberi, kara suları dahilinde balık, istiridye, midye, sünger, İnci, mercan ihracı, dalgıçlık, arayıcılık, kılavuzluk, kaptanlık, çarkçılık, katiplik, tayfalık vb., spor müşavirleri, tarım alanında iş aracı, gemi acente yetkilisi ve gemi acente personeli, daimî nezaretçi, teknik eleman” yabancılardan oluşamaz (ÇSGB, t.y.c).

“ÜİK’nin geçici birinci maddesinin dördüncü fıkrası uyarınca halen yürürlükte bulunan YÇİHK’nun Uygulama Yönetmeliği’nin 13. maddesi” uyarınca uluslararası koruma statüsüne sahip yabancıyı istihdam edecek işyerinde en az 5 Türk vatandaşı çalışmak zorundadır. Bir başka deyişle her 5 Türk vatandaşına karşılık uluslararası koruma statüsü altında 1 yabancı istihdam edilebilir. İstihdam edilecek “üst düzey yöneticiler ve pilotlar için asgari ücretin 6,5 katı, birim veya şube müdürleri ile mühendis ve mimarlar için asgari ücretin 4 katı, uzmanlık ve ustalık gerektiren işlerde çalışacaklar ile öğretmenler için asgari ücretin 3 katı, ev hizmetlerinde çalıştırılacak yabancılar için en az asgari ücret, diğer mesleklerde çalışacak yabancılar için asgari ücretin 1,5 katı, turizm-animasyon organizasyon firmalarında akrobat ve benzeri unvanlarda çalışacak yabancılar ile masör, masöz ve SPA terapisti gibi işlerde çalışacak yabancılar için asgari ücretin 2 katı olması gerekmektedir. İzinli masaj salonu bulunduğunu kanıtlayan Kültür ve Turizm Bakanlığı’ndan belgeli en az üç yıldızlı turizm işletmelerinin, belgeli tatil köylerinin, resmi makamlardan alınmış faaliyet izni bulunan termal otellerin, hamam-sauna-SPA vb. kompleksi bulunduran belgeli turizm işletmeleriyle anlaşmalı (sözleşme bulunan) tesislerin, en az 20 Türk vatandaşı çalıştıran resmi makamlardan izinli spor merkezlerinin, masör, masöz ve SPA terapisti gibi uzmanlık ve ustalık gerektiren işlerdeki yabancı çalıştırma talepleri değerlendirmeye alınmakta, bu kapsamda bulunmayan işletme ve işyerlerinin talepleri ise uygun bulunmamaktadır. Eğlence sektörünün ve turizm-animasyon organizasyon firmalarının uzmanlık ve ustalık gerektiren işlerinde istihdam edilecek yabancılar için en az 10 Türk vatandaşı çalıştırılması halinde her bir yabancı için ayrı ayrı beş Türk vatandaşı istihdamına ilişkin kota ayrıca uygulanmayacaktır” (ÇSGB, t.y.ç).

Çalışma izni almak için ÇSGB’ye başvurup başvurusu uygun bulunan yabancıların “492 sayılı Harçlar Kanunu gereğince” harç ödemeleri gerekir.

“Çalışma izni ve çalışma izni muafiyeti belgesi” harcı adı verilen bu değerli kâğıtlar için “210 sayılı Değerli Kâğıtlar Kanunu uyarınca da değerli kâğıt bedelini de ayrıca ödemeleri gerekir. Zorunlu olarak yatırılması gereken bu bedeller “bildirim tarihinden itibaren 30 gün içinde” yatırılmadığı takdirde “çalışma izni/ muafiyeti başvurusu reddedilmektedir.” (ÇSGB, t.y.d).

Uluslararası koruma statü sahibi yabancılar çalışma izni almışlarsa veya çalışma izni muafiyetine sahiplerse sosyal güvenliğe ilişkin yasal haklara da sahiptirler. Keza ÜİK'nın 22. maddesi “Çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti alan yabancılar ile yabancı çalıştıran işverenler, sosyal güvenlik mevzuatından kaynaklanan yükümlülüklerini kanuni süresi içinde 31/5/2006 tarihli ve 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu hükümlerine göre yerine getirirler.” şeklindedir. Aynı zamanda söz konusu madde gereği “yabancı çalıştıran işverenler ile süresiz veya bağımsız çalışma izni bulunan yabancılar, çalışma izninin veya çalışma izni muafiyeti kapsamında çalışmanın başlaması ve sona ermesi durumu ile çalışma izni veya çalışma izni muafiyetinin iptalini gerektirecek hâlleri on beş gün içinde ÇSGB'ye bildirmekle yükümlüdür” (2016).

4.2.İşgücü Piyasasında Uluslararası Koruma Altındaki Yabancılar

Türkiye'ye sığınıp uluslararası koruma statüsü verilen yabancılar yukarıda da belirttiğimiz gibi istihdam hakkına sahiptirler. Türkiye'de şartlı mülteci statüsü verilen yabancılardan mesleki anlamda yüksek niteliklere sahip olanların Batı ülkelerine geçmesi oldukça hızlı bir şekilde gerçekleşirken, düşük beceri ve niteliklere sahip olanların bu ülkelere geçme ihtimali oldukça düşüktür ya da çok kolay olmamaktadır. Bu durum Türkiye gibi geçiş güzergahında olan diğer ülkeler için de vasıfsız işgücü sorununun büyümesi ve kayıt dışı istihdam oranının artması anlamına gelmektedir. Vasıfsızlığın yanı sıra çalışma iznine sahip olmayan yabancılar da yaşamlarını idame ettirebilmek için kayıt dışı olarak çalışmaktadırlar (Bayar, 2020, s.242-243).

Yabancıların Türkiye'de istihdamı yukarıda da belirttiğimiz gibi ÇSGB'den alınacak izne bağlıdır. Uluslararası koruma altında bulunanların işgücü piyasasındaki görünürlüğünü incelemek adına Bakanlık tarafından yabancılara verilen çalışma izni sayılarına göz atmak oldukça elzemdir.

Tablo 3. Yıllara ve İzin Türlerine Göre Yabancılara Verilen Çalışma İzin Sayıları (2011-2022)

YIL	İZİN TÜRÜ					
	SÜRELİ	SÜRESİZ	BAĞIMSIZ	TOPLAM	KADIN%	ERKEK%
2011	17.318	132	16	17.466	48,1	51,9

2012	32.191	79	9	32.279	60,6	39,4
2013	45.721	93	9	45.823	62,0	38,0
2014	52.197	95	3	52.295	59,9	40,1
2015	64.402	115	4	64.521	58,3	41,7

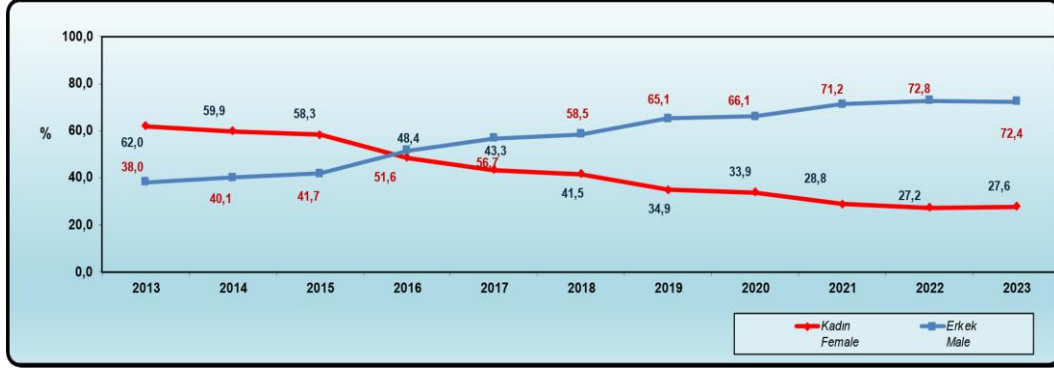
2016	73.410	115	24	73.549	48,4	51,6
2017	87.150	19	13	87.182	43,3	56,7
2018	115.826	4	7	115.837	41,5	58,5
2019	145.232	0	0	145.232	34,9	65,1
2020	123.574	0	0	123.574	33,9	66,1
2021	168.103	0	0	168.103	28,8	71,2
2022	212.682	0	0	212.682	27,2	72,8
2023				239.835	27,7	72,3

Kaynak: ÇSGB, 2021, s. 110; ÇSGB, t.y.e.

Tablo 3'teki veriler incelendiğinde özellikle 2011 yılından itibaren süreli çalışma izinlerinde düzenli ve belirgin bir artış yaşandığı görülmektedir. Bu artıştaki başlıca etkenlerden biri olarak 2011 yılından bu yana Türkiye'de yaşanan Suriyeli sığınmacı hareketliliği gösterilebilir. Buna ek olarak 2018 yılından itibaren süreli çalışma izin sayısındaki ciddi artış Türkiye'nin göç alım popülasyonu ile ilişkilendirebilir, yabancı nüfus sayısındaki artışa bağlı olarak çalışma izin sayısında da artışın meydana geldiği söylenebilir. Ayrıca, şekil 3'ten hareketle özellikle 2011 ve 2018 yılları arasında ülkemize yapılan uluslararası koruma başvuru sayılarının ciddi düzeyde artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda süreli çalışma izin sayısı ile uluslararası koruma başvuru sahipleri ve koruma altındakilerin işgücüne katılımı konusunda bağlantı kurulabilir.

Tablo 3 incelendiğinde süreli ve süresiz çalışma izni sayılarında önemli ölçüde fark olduğu görülmektedir. Bu farklılıktaki başlıca etmenin, 6735 sayılı Kanun'un 10. maddesi'nde belirtildiği üzere süreli çalışma izninin ilk başvuruda 1 yıl, sonraki uzatma başvurusunda ise 3 yıl çalışma izni hakkı kazanımının olduğu söylenebilir. Buna ilaveten pek çok yabancı için Türkiye'nin geçici çalışma ülkesi olarak görülmesi yani esas arzu ve motivasyonun Batı ülkelerine gitme amacı

taşınması sebebiyle süresiz çalışma izni başvurularının oldukça sınırlı düzeyde olduğu da bu farklılığın nedeni olarak düşünülebilir. Ayrıca bu süreçte Türkiye'nin ekonomik konjonktür hareketleri de etkili olmaktadır (Bayar, 2020, s.248-249).

Kaynak: ÇSGB, t.y.e

Şekil 4. Cinsiyete Göre Yabancılara Verilen Çalışma İzinlerinin Oranı (2013-2023)

Yabancılara verilen çalışma izinleri cinsiyete göre incelendiğinde 2016 yılına kadar kadınlara verilen çalışma izni oranlarının erkeklere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Keza ÇSGB'nin verilerine göre toplam yabancı istihdam oranı içindeki kadın istihdam oranı 2013 yılında yüzde 62 iken, erkek istihdam oranına göre gittikçe azalarak 2014 yılında %59,9, 2015 yılında %58,3, 2016 yılında da %48,4 olarak gerçekleşmiş, azalmaya devam eden bu oran 2022 yılında %27,2'lere kadar inmiştir. 2023 yılında ise biraz artarak %27,6 olarak gerçekleşmiştir (ÇSGB t.y.a).

Tablo 4. 2016-2022 Yıllarında Göre Çalışma İzni Alanların Uyruk Tablosu (Bin kişi).

2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
1-Suriye (13.290)	1-Suriye (20.966)	1-Suriye (34.573)	1-Suriye 63.789	1-Suriye (62.369)	1-Suriye (91.500)	1-Suriye (113.208)	1-Suriye (108.520)
2-Gürcistan (7.629)	2-Gürcistan (7.317)	2-Kırgızistan (13.452)	2-Kırgızistan (11.003)	2-Türkmen (9.721)	2-Türkmen (7.850)	2-Rusya (11.561)	2-Rusya (17.785)
3-Ukrayna (5.592)	3-Kırgızistan (6.359)	3-Gürcistan (7.321)	3-Ukrayna (6.197)	3-Gürcistan (4.873)	3-Rusya (6.253)	3-İran (6.905)	3-Türkmenistan (13.128)
				4-İran	4-İran	4-Kırgız	

4-Çin (4.397)	4-Ukrayna (5.760)	4-Ukrayna (6.394)	4-Türkmen (6.128)	Özbekistan (4.383)	(5.072)	(6.648)	4-İran (8.521)
5-Türkmen (3.471)	5-Çin (4.288)	5-Türkmen (5.547)	5-Gürcistan (5.220)	5-İran (4.015)	5-Kırgızistan (4.570)	5-Afgan (4.957)	5-Özbekistan (8.437)
6-Kırgızistan (3.048)	6-Türkmen (3.847)	6-Özbekistan (3.969)	6-Özbekistan (4.480)	6-Kırgızistan (3.505)	6-Özbekistan (3.912)	6-Kazak (4.742)	6-Kırgızistan (8.187)
7-Özbekistan (2.436)	7-Hindistan (3.055)	7-Nepal (3.186)	7-İran (3.935)	7-Rusya (3.124)	7Azerbaycan (3.612)	7-Endonezya (4.722)	7-Kazakistan (6.457)
8-Hindistan (1.970)	8-Azerbaycan (2.449)	8Azerbaycan (2.997)	8-Rusya (3.922)	8Azerbaycan (2.945)	8-Afganistan (2.923)	8-Özbek (4.677)	8-Afganistan (6.204)
9-Endonezya (1.829)	9-Filipinler (1.959)	9-Çin (2.992)	9Azerbaycan (2.977)	9-Ukrayna (2.271)	9-Endonezya (2.871)	9-Azerbaycan (4.493)	9-Azerbaycan (6.036)
10-İran (1.785)	10Endonezya (1.956)	10-Rusya (2.944)	10Endonezya (2.704)	10Afganistan (1.921)	10-İrak (2.497)	10-İrak (3.606)	10-Endonezya (5.607)
*Afganistan (444)	*Afganistan (609)	*Afganistan (894)	*Afganistan (1.466)				

Kaynak: ÇSGB (2021) ve ÇSGB'nin ilgili yıllara ait çalışma izin istatistikleri kullanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Uluslararası koruma statüsü altındaki işgücünün görünürlüğünü incelemek adına çalışma izni alan yabancıların uyruklarını incelemek elzemdir. Tablo 4'te 2016-2022 döneminde çalışma izni alan yabancıların uyruk tablosu ve sayısı verilmiştir. Tablodan Suriyelilerin işgücü piyasasındaki mevcudiyetlerinin düzenli şekilde artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızın konusu uluslararası koruma statüsü altında olan yabancılar olduğu için Suriyelilerin durumu değerlendirilmeyecektir.

2023 yılında Suriyelilerden sonra en fazla çalışma izni alan yabancılar Ruslar olmuştur. Bunun en önemli nedeni kanaatimizce yukarıda da belirttiğimiz gibi 2023 yılında Türkiye'ye göç eden Rusların oranının tüm yabancı göçmenlerin yüzde 13,2'sini oluşturmuş olmasıdır. Keza aynı yıl Ruslardan sonra Azerbaycan, Türkmenistan, İran ve Afganistan vatandaşları Türkiye'ye en fazla göç eden yabancı uyruklular olmuştur (TÜİK, 2024).

İstatiksel verilerden hareketle uluslararası koruma sahibi uyruklara verilen çalışma izni sayılarının oldukça düşük olduğu söylenebilir. Tablo 4 ve Tablo 5'ten bu durum anlaşılabilir. Şöyle ki çalışma izinlerinin toplamını veren sayının içinde uluslararası koruma kapsamında yer almayan yabancılar da bulunmaktadır. Bu durum değerlendirildiğinde uluslararası koruma statüsüne sahip yabancıların çalışma izni sayısının hayli düşük olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, uluslararası koruma kapsamındaki kişiler arasında çalışma izni almadan kayıt dışı çalışmanın oldukça yaygın olduğu düşünülebilir.

Tablo 5. İkamet İzni ve Kısa İkamet İzniyle Türkiye'de Bulunan Yabancıların Sayısı

İkamet İzniyle Ülkemizde Bulunan İlk 10 Uyruk (21.09.2023 itibariyle)	Kısa İkamet İzniyle Ülkemizde Bulunan İlk 10 Uyruk (21.09.2023 itibariyle)
1-Türkmenistan-110.815	1-İrak-77.903
2-Rusya Federasyonu-99.959	2-Türkmenistan-70.973
3-İrak-89.878	3-Rusya-66.450
4-İran- 21.623	4-Suriye-60.050
5-Suriye-79.889	5-İran-47.738
6-Azerbaycan-71.512	6-Afganistan-30.335
7-Özbekistan-52.480	7-Özbekistan-27.688
8-Kazakistan-43.667	8-Ukrayna-26.457
9-Afganistan-42.131	9-Azerbaycan-18.375
10-Ukrayna-37.364	10-Mısır-14.336
Diğer;404.117	Diğer-190.235

Kaynak: Göç İdaresi Başkanlığı, 2024e.

Çalışma izni sıralamasında Orta Asya ülke vatandaşlarının ilk on ülke arasında olmaları tesadüf değildir. Orta Asya ülke vatandaşları arasında kayıt dışı çalışanların da yüz binleri bulunduğu tahmin edilmektedir. Urinboyev ve Eraliev (2022) Türkiye'ye çalışmak için göç eden Orta Asya ülke vatandaşlarının göç sebebinin ağırlıklı olarak ekonomik amaçlı olduğunu belirtmişlerdir. Bu kişilerin kayıt dışı olarak çok düşük ücretlerle, çok kötü koşullarda çalıştıklarını, bazılarının bu işe aracılık eden şirketler vasıtasıyla işe girdiklerini ve ilk maaşlarının yarısını onlara vermek zorunda kaldıklarını, kadınların ağırlıklı olarak tekstil, eğlence, perakende sektörlerinde, bazılarının ise seks işçisi olarak çalıştıklarını, gelirlerinin çok az olduğunu, düşük ücretlerden, tacizden şikayetçi olduklarını, kayıt dışı çalıştıklarını, çocuk, yaşlı ve hasta bakımında da tercih edildiklerini belirten yazarlar Türkiye'yi tercih etmelerinin bir diğer nedenini kültürel nedenler olarak belirtmişlerdir. Mekik ticareti de dikkat çekici olduğunu vurgulamışlardır (2022).

Uluslararası koruma altındaki Ukraynalılar 2021 yılına kadar Tablo 4'te de görüleceği gibi en fazla çalışma izni alan ilk 10 uyruk arasında bulunmaktaydı. Ancak daha sonraki yıllarda sıralamada görülmemektedirler. Kanaatimizce kayıt dışı çalışma durumu söz konusudur. 2014 yılında başlayan Rusya ve Ukrayna Donbas Savaşı ile 2022 yılında yeni bir boyut kazanan Kiev Muharebesi nedeniyle Ukraynalıların Türkiye'de uluslararası koruma düzeyinde de görünürlüklerinin arttığı söylenebilir. Ukraynalılar 2016 (5592 kişi) ve 2019 (6197 kişi) yıllarında çalışma izni alan ilk üç uyruktan biriyken, 2020 yılında 2271 kişi ile en fazla çalışma izni alan sekizinci ülke olmuştur. BM verilerine göre Kiev Muharebesinin başlangıcıyla birlikte 145 binin üzerinde Ukraynalı ülkemize sığınmıştır (Işığışık ve Kariman, 2022, s.1602-1603). Bununla birlikte Tablo 4 incelendiğinde 2023 yılında en fazla çalışma izni verilen ilk ona giren yabancı uyruklular arasında olmadıkları görülmektedir.

Türkiye'de uluslararası koruma başvurusu yapan ilk üç uyruktan biri Afganlardır. Tablo 4'ten de anlaşılacağı üzere Afganlar 2020 yılında çalışma izni alan ilk on uyruk arasında yer alırken bir sonraki yıl artarak sekizinci sıraya kadar yükselmişlerdir. "Uluslararası birliklerin ülkelerinden geri çekilmesi, Taliban'ın geri dönüşü ve kalkınma yardımlarındaki düşüşün etkisi ile halkın ekonomik durumu kötüleşmiş (Çallı Kaplan, 2022, s.308), bu durum da ülkeden göç edenlerin hedef ülkelerinden biri olan Türkiye'deki Afgan sayısını gittikçe arttırmıştır. Çalışma izni isteyenlerin sayısının artması kanaatimizce bu artışa bağlı olarak açıklanabilir. Bununla birlikte Türkiye'ye çoğunlukla düzensiz göç ile giriş yapmaları ve buna bağlı olarak sınır dışı edilme korkusu ile genel olarak kayıt dışı çalıştıklarından dolayı (Dağ ve İkizoğlu, 2023, s. 176-178) çalışma izni başvurularında görünür olmadıkları söylenebilir.

Türkiye'de uluslararası koruma bağlamında görünürlüğü bulunan bir diğer uyruk Iraklılardır. Irak kökenli yabancılar; İran ve Irak Savaşı, Birinci Körfez savaşı,

2003 ABD işgali ve DEAŞ terör örgütünün varlığı gibi sebeplerle 1990'lı yıllardan bu yana Türkiye'deki en büyük düzensiz göçmen grupları arasındadırlar (Çingir ve Erdağ, 2017, s.522-523). UNHCR verilerine göre 2023 yılı sonunda Türkiye'de 12.909¹¹ Iraklı uluslararası koruma altındadır (2024). Irak kökenli sığınmacıların ülkemizdeki hareketliliğinin işgücü piyasasına da yansıtıldığı söylenebilir. Benzer bir durum tespitini ülkelerindeki baskıcı rejimden kaçan İranlı sığınmacılar için de yapabiliriz.

4.3. Türkiye'de Uluslararası Koruma Altındaki Yabancıların İstihdamına Dair Düzenlemelere İlişkin Eleştiriler

Türkiye, komşu ülkelerde veya bölgedeki diğer ülkelerde yaşanan “siyasi, ekonomik, çevresel kaynaklı insani krizler, terör olayları” nedeniyle bölgede sığınacak ülke arayan insanların hedef ülkesi konumundadır. Ancak, 2000'li yıllardan itibaren sığınma arayanların sayısındaki fazlalık ülkenin yabancılara ilişkin mevzuatın, farklı kanun ve dağınık haldeki düzenlemelerden oluşmasına da sebebiyet vermiştir. Her ne kadar resmi düzenlemeler uygulamalarla birleştirilmeye çalışılsa da çeşitli boşluk ya da aksaklıkların hala var olduğu söylenebilir. Bu durum sığınma arayanların işgücüne katılımlarında da kendini hissettirmektedir (İşcan ve Çakır, 2019, s.184).

Koruma altındaki yabancıların yasal bir şekilde işgücüne katılımlarında önemli sorunlar mevcuttur. İstihdam sorunu kadar istihdama ulaşma konusundaki hukuki engellerin de önemli bir sorun oluşturduğu belirtilmektedir. Kayıt yaptırma, kimlik belgesi alma, kimlik belgesi alınan il ile istihdama dahil olunmak istenen ilin farklılığı, çalışma izni alma sürecindeki olumsuzluklar ve sürecin uzunluğu, çalışma izninin kısıllığı, yenilenme veya uzatılma prosedürleri ve son olarak beyaz yaka pozisyonlar için diploma denklik sorunları eleştirilen sorunlardır. Bilhassa istihdam sağlayıcılar için çalışma izni alma süreci, iş yükü bir hayli fazla olan zorlu bir süreç olarak ifade edilmekte ve bu prosedür trafiğine yeteri kadar vakıf olmadıkları belirtilmektedir. Benzer şekilde çalışma izin süresinin kısıllığı ve uzatılma ihtiyacı işverenleri bir sonraki sene benzer resmi prosedürlerden geçermiyim endişesine sevk etmekte ve uzun süreli işçi istihdamını zorlaştırmaktadır (TİSK, 2020, s.85-88).

Yabancıların istihdamına ilişkin kanun daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi 6735 sayılı UİK'dır. Bununla birlikte 6458 sayılı YUKK'nın bazı maddeleri de yabancıların istihdamına ilişkindir. YUKK'nın madde 88 ile başlayan üçüncü bölümünde uluslararası koruma başvurusu ve statü sahiplerinin eğitim, sosyal yardım alma, işgücü piyasasına ve çeşitli hizmetlere erişim hakları düzenlenmiştir. Kanun hem statüye başvuru yapanları hem de statü sahiplerinin çalışma hakkını içermektedir. Ancak hak kapsamında yabancıların statülerine bağlı olarak

¹¹ Bu kişilerin 12.909'u uluslararası koruma altındayken, 101.028'i uluslararası koruma başvurusunda bulunmuştur (UNHCR, 2024).

kazanımlarındaki usul ve esaslar farklılık gösterebilmektedir (Çelik, 2015, s.119-121). Esasen 6458 sayılı Kanun, Türk yabancılar hukuku bağlamında önemli değişiklikler getirmiştir. Bu Kanun'da yabancılara ilişkin düzenlemeler, uluslararası koruma ve idari teşkilatlanma gibi konuların üç başlık altında ele alındığı söylenebilir. Genel bir değerlendirmeye 6458 sayılı Kanun'un Türk Yabancılar hukuku bağlamında tüm konuları düzenlemediği anlaşılmaktadır. Kanun metninin uygulamada çıkabilecek sorunların önlenmesi amacıyla tek bir metinde birleştirilmesi farklı nitelikli düzenleme konularının terminolojik bağlamda ve yoruma açık hükümlerin özel alana ilişkin olması nedeniyle ayrı ele alınması gerektiği görüşü ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, Kanun'un kabulünden yaklaşık bir yıl sonra hükme bağlanarak geçiş süreci öngörülmesi ancak kabulünden sonraki iki yıllık süreçte teşkilatlanmadaki yetersizlik sebebiyle düzenlenen bazı konular GİGM'nin kontrolüne bırakılamamıştır (Erten, 2015, s.46-47).

YUKK 71. maddesi gereğince uluslararası koruma statü sahiplerinin kendilerine bildirilen ilde ikamet etme zorunluluğu vardır (2013). Ancak bu madde söz konusu kişilerin toplumsal ve ekonomik anlamda Türkiye'ye uyum sağlamalarına engel olduğu (Kaya vd., 2021, s.144). ve kayıt dışılığı arttırdığı için eleştirilmektedir. Büyükşehirlerin dışında ikamet izni verilen uluslararası koruma altındaki yabancıların yerleştirildikleri illerin genel anlamda iş barındırma kapasitelerinin düşük olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla her ne kadar söz konusu kişilere büyükşehirlerde ikamet izni verilmiyor olsa da kayıt dışılığın çok olduğu sektörlerde iş imkanlarının çokluğu nedeniyle çalışma izni almaksızın büyükşehirlerde ikamet ettikleri de esasen bilinen bir gerçektir (Leghtas ve Hollingsworth, 2017, s.14).

Uluslararası koruma statüsü almak için başvuran yabancılar, başvurularının altıncı ayından itibaren çalışma izni için ÇSGB'ye başvuruda bulunduktan sonra izin çıkması durumunda sadece ikamet izinlerinin bulunduğu illerde çalışabilmektedirler. İkamet izni dışındaki bir ilde çalışma talepleri İçişleri Bakanlığı'nın değerlendirmesine göre sonuçlanmaktadır. Bu noktada ikamet izni dışında çalışmak isteyen yabancıların ikamet ettiği ilde bulunan Göç İdaresi Müdürlüğü'ne giderek ikametinin bulunduğu ili değiştirmesi önem taşımaktadır. Ayrıca uluslararası koruma kapsamında bulunan yabancıların çalışma izni başvurusu yapabilmesi için işverenle bir iş sözleşmesi yapmış olması gerekmektedir (UİK, 2016). "Çalışma izinleri verilirken yerli işçileri korumak amacıyla bazen çekingen davranılmasının ülke menfaatlerine aykırılık" teşkil edebileceği (Cin, 2005), işverenlerin de genellikle bu iş sözleşmesini yapma hususunda çekingen davrandıkları (Karadağ, Karpuz, İnegöllü, 2021, s. 131) konusunda eleştiriler mevcuttur.

Uluslararası koruma kapsamındaki yabancılar çalışma iznini aldıktan sonra diğer tüm yabancılar ve Türk vatandaşları gibi 4857 sayılı İş Kanunu'na bağlı olarak

çalışmaktadırlar. Mevzuattaki farklılıklar, verilen statünün farklılığına bağlı olarak çalışma izninin doğrudan alınması ya da başvuru sürecinin gerekliliği, çalışma izni başvuru bekleme süresi şartı, çalışılabilecek coğrafyanın sınırlandırılması ve ayrıca istihdam kotasının uygulanması gibi çeşitli unsurlar üzerinden değişiklik göstermektedir. Yabancıların çalışma izin süreçlerini, çalışmak istedikleri meslek alanları ve geçmişteki mesleki kazanımlarından bağımsız şekilde düşünmemek gerekmektedir. Bu sebeple, yabancı statüsü fark etmeksizin tüm yabancıların kamu güvenliği, düzeni, sağlığı ve yararı için bazı alanlarda çalışmalarını yasaklanmış ya da sınırlandırılmıştır (Yıldız ve İzmirlioğlu, 2022, s.57-59).

Konu hakkında kanuni düzenlemelerdeki boşluk veya anlam karmaşaları da halen mevcuttur ve ayrıca aksaklıklara sebebiyet verebilmektedir. Şöyle ki YUKK 89. maddesinin yanı sıra YUKK Uygulama Yönetmeliği'nin 108. maddesinde uluslararası koruma altındakilere çalışma izni verilmesindeki usul ve esasların İçişleri Bakanlığı'nın görüşü doğrultusunda belirlenebileceği açıklanmış ve bu karar UİK'nın 17. maddesiyle tasdiklenmiştir. YUKK'da açıkça yer almasa da uygulamada çalışma izinlerinin düzenlenmesine yönelik ilgili mercilerden görüş alınması esastır. Ancak burada başvurulacak ilgili kurum açıkça belirtilmemiştir. Buradaki bakış açısına göre idarenin ihtiyaç duyduğu kurumlardan bilgi almanın mümkün kılınmasıdır ve kurumların başında "İçişleri Bakanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü gelmektedir". Uluslararası Koruma Başvuru ve Statü Sahiplerinin Çalışmasına Dair Yönetmeliğin 13. maddesine göre ilgili kurumların, çalışma başvurusuna dair görüşlerini 15 gün içerisinde belirtmeleri gerekmektedir. Aynı yönetmelikte, belirtilen sürede değerlendirilmeyen görüşlerin olumlu olarak değerlendirileceği düzenlenmiştir. UİK 'nın 17. maddesinde yaptırımcı boyutta İçişleri Bakanlığı'ndan olumlu görüş aranacağı belirtilirken mevcut mevzuatta bu şekilde emredici bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu durumun yöntem izleme bakımından karmaşa oluşturduğu (Erkan, 2018, s.231-234) değerlendirilmektedir.

Koruma altındaki yabancıların ekonomik olarak zorlandığı hususlardan bir diğeri ikamet tezkeresi harcının varlığıdır. İkamet tezkeresi, uluslararası koruma altındakilerin yasal olarak Türkiye'de ikamet ettiğini ve çeşitli haklardan faydalanmasını sağlayan bir belgedir. Bu belgeye sahip olmak zorunludur ve belirli sürelerle yenilenmesi gerekmektedir. Yapılan çeşitli saha araştırmalarında bu kişilerin bu harcı ödemekte zorlandıkları ve ödeyemeyenlerin çeşitli hizmetleri alamadıkları belirtilmektedir (Kahya Nizam, 2014, s.4100).

Mevzuata dair uygulamada zorluk yaşatan ve yabancılar nezdinde dile getirilen farklı bir problem ise çalışma izni harç ücretleridir. İşverenler tarafından ödenen çalışma izni harç bedeli uluslararası koruma altında olanların yasal olarak istihdam edilmelerinin önündeki engellerden biri olarak görülmektedir. Ayrıca, harcın miktarı da tartışma konusu oluşturmakta ve yabancılar nezdinde düşürülmesi talep edilmektedir. Hatta bu harç nedeniyle kayıtsız çalıştırılan

yabancıların sınır dışı edilme risklerine karşın işverenin sadece para cezası ile bu durumdan kurtulduğuna dair eleştiriler vardır (Karadağ, Karpuz, İnegöllü, 2021, s. 131).

Uluslararası Koruma Kapsamındaki Yabancıların Çalışmasına Dair Yönetmeliğin 15. maddesinde çalışma izninin YÇİHK'nun işleyiş sürecine tabi olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla YÇİHK'na yapılan atıflar 6735 sayılı UİK'ya yapılmış kabul edileceği için bu konuda UİK'nın 10. maddesi uygulanacaktır. Bu hükme göre ilk başvurunun olumlu değerlendirilmesi durumunda en çok 1 yıllık çalışma izni verilebilecektir. Buna ilaveten aynı işverenin yanında çalışan yabancılar için yapılacak olan ilk çalışma izni uzatma başvurusunda en fazla 2 yıllık, sonraki uzatma başvurularında ise en fazla 3 yıllık çalışma izni verilecektir. Buna ilaveten farklı işveren yanında çalışmak üzere yapılacak olan başvurularda ise çalışma izni başvuru süreci başa dönmektedir. 8 yıllık kanuni çalışma izninin doldurulması halinde uluslararası koruma başvuru sahibi veya şartlı mülteciye süresiz çalışma izni imkânı verilebilmektedir. Çalışma izni süresinin aşamalı olarak uzatılmasının ya da farklı bir işveren ile sürecin en başa dönme prosedürünün uluslararası koruma altındakilerin istihdama katılımını zorlaştırdığı söylenebilir. Aşamalı prosedürlerin varlığı nedeniyle işverenlerin kayıtlı şekilde yabancı çalıştırmaya çok da sıcak bakmadığı söylenebilir.

UİK'nun 17. maddesi ve Uluslararası Koruma Kapsamındaki Yabancıların Çalışmasına Dair Yönetmeliğin 5. maddesinde yabancıların çalışma izni veya çalışma izni muafiyeti başvurusunun kabul edilmesinin yabancıya Türkiye'de mutlak kalış hakkı sağlamayacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla çalışma izni kazanımı elde edilmiş olsa dahi uluslararası koruma başvuru sahipleri ve şartlı mülteciler Kanun'un gerektirdiği durumlarda sınır dışı edilebilmektedirler. Ancak yabancıların sahip olduğu çalışma izni veya muafiyetlerin ikamet izni yerine geçmeyeceğine dair hüküm UİK'nun 12. maddesi ve YUKK'nun 27. maddesiyle çelişmektedir. YUKK'nun 27. maddesinde net bir şekilde çalışma izin ya da muafiyetlerinin ikamet izni yerine geçeceği ifade edilmektedir. İlgili yönetmelikler arasındaki çelişki açıklanmaya muhtaç görülmektedir. Dolayısıyla Uluslararası Koruma Kapsamındaki Yabancıların Çalışmasına Dair Yönetmeliğin 16. maddesinin 3. fıkrasının amacı için bir yorumlama yapmak gerekmektedir. Bu noktada uluslararası koruma sahibi ya da şartlı mülteci statüsü ile çalışma izni alan yabancıların genel olarak yabancıların çalışma izninden farklı bir durum arz ettiğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Normal şartlarda başvuru sonucunu bekleyen uluslararası koruma başvuru sahipleri ile üçüncü ülkeye gönderilmek üzere ülkede kalmasına izin verilen şartlı mülteciler, özünde geçicilik arz eden bir durum içerisinde bulundurmaktadır. Dolayısıyla durumları geçicilik arz eden kişilerin çalışma izinleri vasıtasıyla ikamet iznine sahip olduklarına dair bir iddiada bulunmamaları ya da bu durumun oluşturacağı karışıklığın önüne geçmek adına bu hükmün düzenlendiği düşünülmektedir. Ancak yine de ilgili düzenlemelerin muğlaklık oluşturduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca bu

düzenlemenin bir kanun hükmüyle değil de yönetmelikle getirilmiş olması göz önünde bulundurulduğunda konuyla ilgili bilahare düzenleme yapıldığı fikri oluşmaktadır (Turan, 2019, s.137-139).

Çalışma haklarıyla ilgili mevzuatta düzenleme olmasına rağmen uygulamada yeterince karşılığının olmadığı görüşü literatürde baskındır. Buna ek olarak bürokratik anlamda sağlıklı ilişkilerin kurulamaması ve koruma altındaki yabancıların bilgilendirilmesi konusunda eksikliklerin mevcudiyetinin süreci daha da zorlaştırdığı ileri sürülmektedir. Özellikle coğrafi sınırlama nedeniyle verilen sığınma statüsüne bağlı olarak BMMYK ile paralel yürütülen prosedürler BMMYK’da işlemlerin uzamasına bağlı olarak uzun bir süreci kapsamakta ve sığınan kişi hakkında kararın geç çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca çevirmen başta olmak üzere uzman personel eksikliği gibi unsurların da işlemleri yavaşlattığı eleştirileri mevcuttur (Dalar vd.,2013, s.349-356).

Yabancılara verilen çalışma izin rakamlarının görece düşük bulunması yabancılara verilen ikamet izinleriyle de ilişkilendirilebilmektedir. YUKK’da yer alan turizm ikamet izinlerinin istismarı Türkiye’deki kayıt dışı istihdamı arttırmaktadır. Şöyle ki YUKK’nın Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliğin 28. maddesinin 7. fıkrası “Turizm amaçlı ikamet izni başvurularında; yabancıların ülkede nerede ne zaman ve ne süreyle kalacağı gibi seyahat planına ilişkin hususlardaki beyanı değerlendirilir. Yabancıdan seyahat planına ilişkin ya da kalış amacını ortaya koyan bilgi veya belge sunması istenebilir.” şeklindedir. “Yukarıda sayılan kısa dönem ikamet izni başvuruları dışındaki ikamet izni talepleri turizm amaçlı talepler olarak değerlendirilir” şeklindeki 10. fıkra ile turizm ikamet izni torba izne dönüştürülmüştür. “Aile ve uzun dönem ikamet izni dışındaki ikamet izni başvurularında ülkede kalınacak süre içerisinde yeterli ve düzenli maddi imkana sahip olup olmadığının tespitinde yabancıların beyanı esas alınır” şeklindeki 22. maddenin 6. fıkrası da düşünüldüğünde “torba” ikamet izni olarak kullanılan turizm ikamet izninin nasıl istismar edilebileceği ve çalışma iznine kıyasla Türkiye’de sadece yaşamak değil çalışmak için de tercih edilebileceği/edildiği ortaya çıkmaktadır.” Bu durum da kayıtlı yabancı istihdamının neden az olduğunu ortaya koymakta kısaca yabancıların kayıt dışı istihdamını arttırmaktadır (Arıner, 2019, s.2-3).

5. Sonuç

Yabancıların tüm dünyada yaşadıkları en önemli sorunların başında gelen işsizlik sorunu Türkiye’de uluslararası koruma altındaki yabancılar için de geçerlidir. Devletin ikamet için gösterdiği ilde istihdam imkânı olmaması bu kişileri başka illerde yasa dışı yaşamaya ve kayıt dışı çalışmaya sevk etmektedir. Uluslararası koruma kapsamı altında bulunanların sayısı ve yabancılara verilen toplam çalışma izni sayısı göz önünde bulundurulduğunda uluslararası koruma kapsamındaki kişilerin çalışma izni sayılarının oldukça düşük olduğu ve yaygın bir şekilde kayıt dışı istihdam edildikleri söylenebilir. Kanuni düzenlemeler ve pratikteki

uygulamalar arasındaki boşluklar gündelik yaşamın pek çok kısmını etkilediği gibi bu kişilerin işgücüne katılımını da etkilemektedir.

Ağırlıklı olarak “inşaat, tarım, tekstil, imalat gibi çeşitli sektörlerde geçici/mevsimlik çalışanlar; ev hizmetleri, seyyar satıcılık, çöp toplama, çiftlik işçisi, çoban, çocuk ya da yaşlı bakıcısı olarak çalışan” (Aygül, 2018) söz konusu yabancılar kötü çalışma koşulları ve düşük ücretlerle çalışmaktadırlar. Başka ilde iş bulanların ikamet ili değişikliğine ilişkin izin almak için başvurduklarında konu insan hakları bağlamında değerlendirilmelidir. Bu kişilerin yerli halkın istihdamını azalttığı iddiaları kanaatimizce kayıtlı değil kayıt dışı çalıştırılan yabancılar için söz konusudur. Bu eleştirilerin ortadan kaldırılması için kayıtlı çalışmayı arttıracak kolaylıklar arttırılmalıdır. Bu durum kayıt dışı çalışan yerli halk için de aynıdır. Kayıtlı çalışmayı teşvik etmek için koruma altına alınan kişilerin istihdamını kolaylaştırmak adına harç bedellerinin düşürülmesi dahil işverenlere çeşitli teşvikler sağlanabilir. Bazı mesleklerde yerli istihdamının arttırılması için yabancıların ücretleri daha yüksek tutulmuştur. Kanaatimizce bu da doğru değildir. Bir devlet bir yabancıyı koruma altına almışsa istihdam hakkını da gözetmelidir. Burada yapılacak şey yerli halkı istihdam eden işverenlere bazı teşviklerin verilmesidir. Bu ifade birçok kişi tarafından eleştirilse de konuya insan hakları bağlamında bakıldığında haklılığımız ortaya çıkacaktır.

Alınan çalışma izni süresinin aşamalı olarak uzatılması ya da farklı bir işveren ile çalışma izni başvuru sürecinin en başa dönme prosedürü uluslararası koruma altındakilerin istihdama katılımlarını zorlaştırdığı için işverenler kayıt dışı işçi çalıştırmayı tercih etmektedir. Bunu önleyebilmek için sürecin kısaltılması ve kolaylaştırılması elzemdir. Uyumla ilgili verilecek seminerlere işgücü piyasasına erişime ilişkin oturumlar da eklenerek bilgi eksiklikleri giderilmelidir. Keza zorunlu göçle gelenlerin çalışma hakkı hem uluslararası belgeler hem de ulusal düzenlemelerde güvence altına alınmıştır. ILO'nun 1949 tarih ve 97 sayılı “İstihdam Amaçlı Göçe İlişkin Sözleşme” ve 1975 tarih ve 143 sayılı “Göçmen İşçiler Sözleşmesi” hükümleri mülteciler de dahil olmak üzere anavatanları dışında istihdam edilen tüm işçiler için geçerlidir. Farklı tarihlerde kabul edilen pek çok sözleşme ve yönetmelikle mültecilerin güçlendirilmesi, sosyal güvenlik hakkına kavuşturulmaları, ekonomik ve toplumsal açıdan kendi kendilerine yetebilirliklerine katkı sağlamak amaçlanmıştır. Ancak, bu hükümlere rağmen pek çok ülkede mültecilerin işgücüne katılımının oldukça sınırlı olduğu da vurgulanan hususlardandır. ILO'nun “Göçmen İşçiler, Mülteciler ve Ailelerini Sosyal Koruma Kapsamına Almak” isimli raporunda Türkiye’de kayıt dışı istihdam ve sosyal korumaya sınırlı erişimde sorun yaşandığı vurgulanmıştır (ILO, 2021, s.179-193).

Farklı bir alternatif olarak formel istihdama katılım sağlamak isteyen koruma altındaki yabancıların mesleki yetenek ve becerilerine yönelik bir veri tabanı oluşturulabilir. Bunun için İŞKUR’a yönelik tanıtımların yapılması da gereklidir.

Bu şekilde onların kabiliyetlerine göre açık işlerle buluşturulması sağlanabilir. Sürecin dil kurslarıyla da desteklenmesi önem arz etmektedir Çünkü pek çok işverenin dil sorunu olan bir yabancından yeterince performans alamayacağını düşünmesi “nasılsa yakında işten çıkar, geçici çalışacaktır” düşüncesine yol açacak, bu da kayıt dışı çalıştırma isteğini ortaya çıkaracaktır.

Belirtilen sorunlara yönelik sunulan çözüm önerilerini gerçekleştirmek ülkenin işgücü piyasası dinamikleriyle doğrudan ilişkilidir. Yüksek işsizlik, işgücünün nitelik ve beceri yönünden yetersizliği gibi unsurlar da yabancıların nitelikli, kayıtlı iş edinmelerini zorlaştırmaktadır. Ayrıca sığınma talep eden kişilerin sayısındaki sürekli artış işgücü piyasasının olağan kapasitesini zorlamakta ve enformel sektörün alanını genişletmektedir. Bu perspektiften değerlendirildiğinde konunun makro düzeyde değerlendirilmesi elzemdir denilebilir. Ayrıca uluslararası koruma altındakilere dair oldukça kısıtlı düzeyde istatistik bulunmaktadır ve bu gruplara dair veri paylaşımının artırılması lazımdır. Bu da akademi ve işveren kesimlerinin konuya dair araştırma ve tespit çalışmalarını teşvik edebilir.

Kaynakça

- Adalet Bakanlığı (t.y).
https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020094058bm_12.pdf
- Ariner, H., O. (2019). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 5. Yılı: Uygulamadaki Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *TESEV Değerlendirme Notları*,
https://www.tesev.org.tr/wpcontent/uploads/Onur.Ariner.yabancilar.ve_.ululararasi.krouma.kanununun.5.yili_.pdf.
- Aygül, H. H. (2018). Mülteci Emeginin Türkiye İşgücü Piyasalarındaki Görünümü ve Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(22), 68-82.
- Barkın, A. (2014). 1951 Tarihli Mülteciliğin Önlenmesi Sözleşmesi. *Ankara Barosu Dergisi*, 2014/1, 333-359.
- Bayar, H., T. (2020). Göç ve İstihdam. Yüceer Kardeş, T., Akgül Gök, F. Ve Serpen, A. S. (Ed.). *Göç, Sosyal ve Ekonomik İncelemeler İçinde* (239-254). Ankara: Nobel Yayınları.
- Betts, A., Loescher, G. Ve Milner, J. (2015). *Mülteci Koruma Siyaseti ve Pratiği, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği*. Koç, Ö. E. (Çev.), İstanbul: İKÜ Yayınevi.

- Bozkurt, C. Ve Yılmaz, C. (2019). “Hayli Zor” Türkiye’deki Afgan Sığınmacılar ve Mülteciler. Bursa: Ekin Yayınları.
- Cin, M. (2005). Yabancıların Çalışma İzinleri. *Kamu-İş*, 8 (3), Erişim Adresi: <https://www.tuhis.org.tr/pdf/836.pdf>
- Çelik, N. B. (2015). Türk Hukukunda Uluslararası Koruma Başvurusunda Bulunan veya Uluslararası Korumadan Yararlanan Yabancıların Hak ve Yükümlülükleri. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6 (3), 67-148.
- Çıngır, Ö.F., ve R. Erdağ (2017). Türkiye’de Biyopolitika ve Göç: Iraklı Mülteciler Örneği. *Ege Akademik Bakış*, 17 (4), s.517-225.
- Çoban, B. (2018). Türkiye’de İşsizlik Profili Bağlamında Suriyeli Gençlerin İstanbul İşgücü Piyasasına Katılım Sorunları. *Çalışma ve Toplum*, 1 (56), 193-216.
- ÇSGB (2021). Yabancıların Çalışma İzinleri. <https://www.cs.gb.gov.tr/media/90062/yabanciizin2021.pdf>
- ÇSGB (t.y.a). Mevzuat. Erişim Adresi: <https://www.cs.gb.gov.tr/uigm/genel-bilgi/mevzuat/>
- ÇSGB (t.y.b). Uluslararası Koruma Sağlanan Yabancılar. <https://www.cs.gb.gov.tr/uigm/yabanci-statuleri/uluslararasi-koruma-saglanan-yabancilar/>
- ÇSGB (t.y.c). Türk Vatandaşlarına Hasredilen Meslekler. <https://www.cs.gb.gov.tr/uigm/calisma-izni/turk-vatandaslarina-hasredilen-meslekler/>
- ÇSGB (t.y.ç). Genel Değerlendirme Kriterleri. <https://www.cs.gb.gov.tr/uigm/calisma-izni/calisma-izni-degerlendirme-kriterleri/>
- ÇSGB (t.y.d). Harç ve Değerli Kağıt Bedelinin Ödenmesi. <https://www.cs.gb.gov.tr/uigm/genel-bilgi/harc-ve-degerli-k%C3%A2git-bedelinin-odenmesi/>
- ÇSGB (t.y.e). Çalışma İzin İstatistikleri. <https://www.cs.gb.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/calisma-izin-istatistikleri/>
- Çallı Kaplan, M. (2022). Türkiye’ye Yönelik Afgan Göçü ve Uygulanan Politikalar. *Göç Dergisi*, 9 (3), 307-328.

- Dağ, Ö. ve İkizoğlu, M. (2023). Afgan İşgücünün Çalışma Hayatına İlişkin Tecrübeleri: Denizli İli Örneği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 159-182.
- Dalar, M., Ayhan Algan, N., Algan, Ü. (2013). Bolu'daki Iraklı Sığınmacıların Sosyal ve Ekonomik Sorunları: Saha Çalışmasına Dayalı Bir Analiz. *Alternatif Politika*, 5(3). 341-359.
- Ekşi, N. (2018). *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Ergül, E. (2012). Uluslararası Hukuk ve Türk Mevzuatında Yabancı ve Kavramı ve Türleri, *Türk İdare Dergisi*, 475 (Aralık), s.(213-228). [http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar\(2\)/2001-2025/2012/aralik/Uluslararası-Hukuk-ve-Türk-Mevzuatında-Yabancı-Kavramı-ve-Türleri.pdf](http://www.tid.gov.tr/kurumlar/tid.gov.tr/tum-sayilar(2)/2001-2025/2012/aralik/Uluslararası-Hukuk-ve-Türk-Mevzuatında-Yabancı-Kavramı-ve-Türleri.pdf).
- Ergüven, N., S. ve Özturanlı, B. (2013). Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye. *AÜHF Dergisi*, 62(4). 1007-1061.
- Erkan, M. (2018). Uluslararası Koruma Başvuru Sahipleri, Uluslararası Koruma ve Geçici Koruma Statüsü Sahiplerinin İş Piyasasına Erişiminin Değerlendirilmesi, *Uludağ Journal of Economy and Society*, 37(2), 221-247.
- Erten, R. (2015). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hakkında Genel Bir Değerlendirme. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 3-52. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ahbvuhfd/issue/48100/608217>.
- Göç İdaresi Başkanlığı (t.y.a). Uluslararası Koruma. <https://www.goc.gov.tr/uluslararasi-koruma-istatistikler>
- Göç İdaresi Başkanlığı (t.y.b). Hak ve Yükümlülükler. (Çalışma) <https://www.goc.gov.tr/hak-ve-yukumlulukler>
- Ihlamur-Öner, S. G. (2018). Zorunlu Göç Çalışmalarında Kavramsal Tartışmalar ve Disiplinler Arası Diyalog. *Uluslararası İlişkilerde Göç, Olgular, Aktörler ve Politikalar*, İstanbul: Der Yayınları, 183-207.
- ILO (2021). Göçmen İşçiler, Mülteciler ve Ailelerini Sosyal Koruma Kapsamına Almak Politika Belirleyiciler ve Uygulayıcılar İçin Rehber. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_828383.pdf.

- Işığışık, Ö. ve Kariman, S. (2022). Ukraynalı Mülteciler Örneği Üzerinden Avrupa'nın Mültecilere Bakış Açısının Değerlendirilmesi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (Özel Sayı: Dr. Mahmut Kırkpınar'a Armağan)*, 1582-1612. DOI: 10.24186/vakanuvis.1206764.
- İneli Ciğer, M. (2018). Silahlı Çatışma Durumlarında Ayrım Gözetmeyen Şiddet Hareketlerinden Kaçan Kişilerin Avrupa Birliği Hukuku ve Türk Hukukunda İkincil Korunması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 20(1), 199-237. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/517736>.
- İşcan, İ. H. Ve Çakır, M. (2019). Türkiye'deki Sığınmacı ve Mültecilerin Türk İşgücü Piyasasına Etkisi: Bir Saha Araştırması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (43). 177-236.
- Kâhya Nizam, Ö (2014). Türkiye'de Sığınmacılık ve Uydu Kent Deneyimi, 2. *Uluslararası Davraz Kongresi Bildiriler Kitabı 1*, 4081-4114, Isparta.
- Karadağ, U., Karpuz, A. ve İnegöllü, D. (2021). Yoksulluk ve Göç: Türkiye'deki Mültecilerin Hukuk Deneyimleri Üzerine Bir Söyleşi. *ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar*, 14, 127-142.
- Kararnameler (1968, 5 Ağustos). Resmi Gazete (Sayı:12968). <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/02/MultecilerinHukukiDurumunaDair1967Protokolu.pdf>
- Kaya, A., Rottmann, S. B., Gökalp Aras, N. E. ve Şahin Mencütek, Z. (2021). *Koruma Kabul ve Entegrasyon Türkiye'de Mültecilik*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, T. (2021). Yabancıların Çalışma İzni Muafiyetlerine Dair Bir Değerlendirme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (47), 215-246.
- Kneebone, S. (2009). Introduction: Refugees and Asylum Seekers in the International Context- Right and Realities, Susan Kneebone (Ed.). *Refugees, Asylum Seekers and The Rule of Law*. içinde (1-30). Internet Archive e-Lib.
- Leghtas, I., Hollingsworth, A. (2017). Yalnızca Hakkımı Arıyorum: *Türkiye'deki mültecilerin Yasal İstihdama Erişimleri Halen Bulunmuyor*. Refugees International, Field Report. <https://static1.squarespace.com/static/506c8ea1e4b01d9450dd53f5/t/5a25be7bc8302554b57e750f/1512423037185/2017+Turkey+Report+Turkish+Translations.pdf>

- Mülteci Hakları Merkezi (2017). Türkiye’de Uluslararası Koruma Prosedürü Haklar ve Yükümlülükler. <https://www.mhd.org.tr/images/yayinlar/MHM-13.pdf>.
- Özçürümez, S. ve İçduygu, A. (2020). *Zorunlu Göç Deneyimi ve Toplumsal Bütünleşme Kavramlar, Modeller ve Uygulamalar ile Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özel, S. (2018). Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi, Uluslararası Koruma Sahibi İle Geçici Koruma Altına Alınanların Hukuki Statülerinin Sahiplerinin Sığınmacı ve Göçmen Kavramları Özelinde Değerlendirilmesi. *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37 (2), s. 249-295.
- Özkan, I. (2018). *Göç-İltica Ve Sığınma Hukuku (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ve Uluslararası İşgücü Kanunu ile Getirilen Değişikliklerle)*, Ankara: SeçkinYayıncılık.
- Pürselim Arning, H. S. (2018). Temel Kavramlar Işığında Mülteci Hukukunun Gelişimi. Şirin Öner, N. A. Ve İhlamur Öner, S. G. (Der). *Uluslararası İlişkilerde Göç, Olgular, Aktörler ve Politikalar*, İstanbul: Der Yayınları, 209-229.
- Sarmış, İ., Şahin, O. (2014). *Avrupa Sosyal Şartı*. Aydın, F. (Ed.), Ankara: ÇSGB Yayını, Yayın No: 06.
- TİSK, (2020). *Göçmenlerin İşgücü Piyasasına Uyum Raporu Şubat 2020*, Erişim Adresi: <https://www.tisk.org.tr/dokuman/gocmenlerin-is-gucu-piyasasina-uyum-raporu.pdf>
- Tunç, A. (2015). Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye’deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 2 (2), 29-63.
- Turan, A., Y. (2019). *Uluslararası Koruma ve Geçici Koruma Kapsamındaki Yabancıların Türkiye’de Çalışma Hakkı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982, 18 Ekim). Resmi Gazete (Sayı:17863), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>
- TÜİK (2024). Uluslararası Göç İstatistikleri 2023. *Haber Bülteni*. Sayı:53544, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2023-53544>

- TÜİK (2023). Uluslararası Göç İstatistikleri 2022. *Haber Bülteni*, Sayı:49457, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Goc-Istatistikleri-2022-49457>
- Türkiye'ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiyeden İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (1994, 30 Kasım), Resmi Gazete Sayı:22127 <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22127.pdf>
- Uluslararası Çalışma Örgütü (2021). *ILO Global Estimates on International Migrant Workers, Results and Methodology*, Geneva. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/@publ/documents/publication/wcms_808935.pdf
- Uluslararası Göç Örgütü (IOM) (2024). *World Migration Report 2024*, Geneva.
- Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik (2016, 26 Nisan). Resmi Gazete (Sayı: 29695), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21517&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Uluslararası İşgücü Kanunu (2016, 13 Ağustos). Resmi Gazete (Sayı:29800), <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6735.pdf>
- UNHCR (2024). UNHCR Türkiye İstatistikleri. <https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri>
- UNHCR (2010). *Convention And Protocol Relating To The Status Of Refugees*, <https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees>
- Urinboyev, R. ve Eraliev, S. (2022). *The Political Economy of Non-Western Migration Regimes: Central Asian Migrant Workers in Russia and Turkey*. International Political Economy Series, Palgrave Macmillan, Cham
- Ünay, H. (2022). Türkiye'ye Yönelik Afganistan Göçüne Yerelden Bakmak: Van Saha Araştırması Çalışma Raporu. <https://gocvakfi.org/calisma-raporu-turkiyeye-yonelik-afganistan-gocune-yerelden-bakmak-van-saha-arastirmasi/>.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (2013, 11 Nisan), Resmi Gazete (Sayı: 28615). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/04/20130411-2.htm>.

Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun (2003, 27 Şubat). Resmi Gazete (Sayı: 25040). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/03/20030306.htm>

Yıldız, A. ve İzmirlioğlu, A. (2022). Türkiye’de Yaşayan Uluslararası Koruma ve Geçici Koruma Statüsündeki Yabancıların Çalışma İzni, İş Sözleşmeleri, Diploma Denklik ve Meslek İcrasına İlişkin Durumlarının Hukuki Açından Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 71 (1), 25-63.

Yüksel Oktay, E., F. Güder ve Çölgeçen, Y. (2022). Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyelilerin Sosyal Uyumuna Yönelik Politikalar. Yüksel Oktay, E. Kavi, E. ve Çölgeçen, Y. (Ed). *Geçmişten Günümüze Uluslararası Göç* (içinde) s.431- 470. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

The Evaluation of The Employment of Foreigners Under International Protection in Türkiye in the Context of Legislation

Extended Abstract

1. Introduction

This study is about the employment of foreigners under international protection in Türkiye. According to the “World Migration Report” of the International Organization for Migration (IOM), international migrants will constitute 3.6 percent of the world population in 2020. More than half (146 million) of the total number of refugees, reported as 281 million, are men. By the end of 2022, the number of displaced persons is 117 million, of which 35.3 million are refugees and 5.4 million are asylum seekers. The Syria-Türkiye Corridor is the second-largest migration corridor in the world.

2. Method

The study examines the concept and scope of international protection, the current situation of foreigners under international protection in working life, the legal regulations on the employment of foreigners under international protection in Turkey and the criticisms against it.

3. Result and Discussion

In 2011, Syrians and in 2022, Russians and Ukrainians migrated to Türkiye, which increased the number of foreigners under Turkish protection and sparked debates on the economic, social, cultural and political impact of migration to Türkiye. In Türkiye legislation, the legal status of foreigners seeking protection from Türkiye is international or temporary protection. According to Law No. 6458 on Foreigners and International Protection, “temporary protection status is granted to persons who are unable to return to the country they were forced to leave and who migrate to Turkey en masse in search of emergency and temporary protection.”

Foreigners granted international protection status, which is the subject of our study, are refugees, conditional refugees and foreigners under subsidiary protection. The rights and freedoms of persons under international and temporary protection are based on international conventions, particularly the Geneva Convention Relating to the Status of Refugees of 1951. The right to work, one of the fundamental human rights, is also one of the rights and freedoms based on international law. “International Labor Law, Implementing Regulation on International Labor Law, Turquoise Card Regulation, Regulation on the Employment of International Protection Applicants and International Protection Status Holders, Regulation on Work Permits of Foreigners under Temporary Protection, Regulation on the Employment of Foreign Nationals in Foreign Direct Investments, Regulation on Work Permits of Foreigners to Work in Free Zones, Regulation on the Employment of Foreign Nationals in Foreign Direct Investments, Law on Fees” are the legal regulations in force regarding the employment of foreigners in Turkey.

However, employment problems are among the most important problems faced by foreigners who leave their country and seek asylum elsewhere. Employment of foreigners in Turkey should be carried out by the International Labor Law. Employment and monitoring of foreigners in Turkey is within the competence of the MoLSS. The types of work permits to be issued to foreigners are divided into three: permanent, indefinite and independent work. In addition, exceptional work permits are also among the permits that can be granted to foreigners. Statistical data shows that the number of work permits issued to foreign nationals under international protection in Turkey is considerably lower than the number of work permits issued to other foreign nationals. In this

context, it can be said that unregistered work without a work permit is quite common among persons under international protection. Turkey is a destination country for asylum seekers due to all kinds of social, economic and terrorist crises in neighboring countries or other countries in the region. However, the increase in the number of asylum seekers since the 2000s has made the controllability of this human mobility and the inclusiveness of legal regulations difficult. This situation has also led to the fact that the legislation on foreigners comprises different laws and scattered regulations. Although official regulations are trying to be unified with practices, it can be said that various gaps or shortcomings still exist. This is also reflected in the labor force participation of asylum seekers.

4. Conclusion

Foreigners, who are mainly “temporary/seasonal workers in various sectors such as construction, agriculture, textile, manufacturing; domestic services, peddling, garbage collection, farm workers, shepherds, child or elderly caregivers” (Aygül, 2018), work under poor working conditions and low wages. When those who find a job in another province apply for permission to change their province of residence, the issue should be evaluated in the context of human rights. In our opinion, the allegations that these people reduce the employment of locals can be said in some sectors for foreigners who are employed unregistered rather than registered. In order to eliminate these criticisms, facilities to increase registered employment should be increased. This is also the case for locals working informally. In order to encourage registered work, various incentives can be provided to employers, including the reduction of fees to facilitate the employment of persons under protection. In some professions, foreigners' wages are kept higher to increase local employment. In our opinion, this is also not correct. If a state protects a foreigner, it should also protect the right to employment. The thing to do here is to incentivize employers who employ locals. Although many people criticize this statement, we will be right when we look at the issue in the context of human rights.

The procedure of gradually extending the duration of the work permit or going back to the beginning of the work permit application process with a different employer makes it difficult for those under international protection to participate in employment, and employers prefer to employ unregistered workers. To prevent this, it is essential to shorten and facilitate the process. Information gaps should be addressed by including sessions on access to the labor market in seminars on integration.

Alternatively, a database on the vocational skills and abilities of refugees who want to participate in formal employment can be created. For this purpose, it is also necessary to make introductions to İŞKUR. In this way, refugees can be brought together with open jobs according to their abilities. It is also important to support the process with language courses because many employers think they cannot get enough performance from a foreigner with language problems. Therefore, the idea that “he will be fired soon anyway, he will work temporarily” will feed the desire to work informally.

Realizing the proposed solutions to these problems directly relates to the country's labor market dynamics. Factors such as high unemployment and inadequate qualifications and skills for the labor force make it difficult for foreigners to obtain qualified, formal jobs in the labor market. Moreover, the continuous increase in asylum seekers strains the usual capacity of the labor market and expands the informal sector. From this perspective, assessing the issue at the macro level is essential. Moreover, there are very limited statistics on persons under international protection, and these groups need to increase data sharing. This can contribute to the research and identification efforts of academics and those interested in the subject.

Bibliyografi

Turizmde Kriz ile İlgili Yayınlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi

Gonca MANAP DAVRAS

*Sorumlu Yazar, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, TF
goncadavras@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0014-9983*

Hazal Ezgi GÜNDÜZ

*Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, TF
hazalcelebi@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4028-547X*

Öz

Çalışmanın temel amacı, 2010-2023 yılları arasında ulusal literatürde turizm sektöründe kriz konusunu ele alan çalışmaların ayrıntılı olarak analiz edilmesidir. Bu amaçla makalelerin çeşitli parametreler çerçevesinde bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir. Turizmde kriz konusunda literatürün genel özelliklerini ortaya koymak ve bu alanda çalışacak araştırmacılara kolaylık sağlamak da araştırmanın bir diğer amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ULAKBİM ve Google Akademik veri tabanı üzerinden 65 makaleye ulaşılmış ve makaleler yayımlandığı yılı, yazar sayısı, kaynak kullanımı, incelenen konu, araştırma deseni, örneklem bölgesi, örneklem büyüklüğü, veri toplama yöntemi, verinin toplandığı kitle ve veri analiz yöntemi gibi parametreler çerçevesinde incelenmiştir. Araştırma bulgularında, turizm alanında ekonomik krizle ilgili yoğun çalışmalar yapılırken gıda krizi, mülteci krizi ve iklim krizi gibi son dönemlerde önemi gittikçe artan konularla ilgili yeterince çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Turizm sektörü, kriz, bibliyometrik analiz

JEL Sınıflandırma Kodları: Z31, H12

Bibliometric Analysis of Articles Published on the Crisis in Tourism¹

Abstract

The main objective of the study is to analyse in detail the studies on the crisis in the tourism sector in the national literature between 2010 and 2023. For this aim, bibliometric analysis of the articles has been carried out within the framework of various parameters. Another aim of the study is to reveal the general characteristics of the literature on crisis in tourism and to provide convenience for researchers who will work in this field. In this direction, 65 articles were accessed through ULAKBİM and Google Scholar databases and the articles were analysed within the framework of parameters such as year of publication, number of authors, use of sources, topic examined, research design, sampling region, sample size, data collection method, population from which data were collected and data analysis method. In the research findings, it has been determined that while intensive studies have been carried out on the economic crisis in the field of tourism, there are not enough studies on issues such as food crisis, refugee crisis and climate crisis, which have become increasingly important in recent times.

Keywords: Tourism sector, crisis, bibliometric analysis

JEL Classification Codes: Z31, H12

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 08.12.2023 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 02.09.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Manap Davras, G. ve Gündüz, H. E. (2024). Turizmde kriz ile ilgili yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1211-1241. doi: 10.18074/ckuiibfd.1400304

1. Giriş

Turizm, tüm dünyada hem değişen hem de gelişen bir sektördür. Yaratmış olduğu iş imkanları, doğrudan ve dolaylı istihdam olanaklarıyla ülkelerin milli gelirine önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca sektör, ülkeye sağlanan ciddi döviz girişi ile dış ödemeler dengesine olumlu etkide bulunarak ekonomik kalkınmaya ve ekonomik büyümenin artırılmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle olumlu ekonomik etkileri nedeniyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri için can simidi konumundadır. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin (WTTC) Ekonomik Etki Raporu'na (2023) göre COVID-19 pandemisine rağmen tüm dünyada 2022 yılında uluslararası ziyaretçi harcamaları %81,9 oranında, yurt içi ziyaretçi harcamaları ise %20,4 oranında artarak seyahat ve turizm sektörü küresel GSYİH'ya %7,6 oranında katkı sağlamıştır.

Destinasyonların her geçen yıl büyüyen turizm pazarından daha fazla pay alabilmeleri düzenli ziyaretçi akışına bağlıdır. Ancak, turizm sektörü karmaşık etkileşimler içinde olması, dış faktörlere bağımlılığının yüksek olması ve dış etkilere karşı hassas olması gibi nedenlerden dolayı (Ritchie, Crofts, Zehrer ve Volsky, 2014; Morrison, Lehto ve Day, 2018) afetlere, krizlere ve felaketlere oldukça duyarlıdır (Ritchie, 2004; Pforr, 2009). Bu duyarlılığın en temel etkisi turizm talebinde görülmektedir. Seyahat ve turizm faaliyetlerinin öznesi olan ve turizm talebini oluşturan turistler destinasyon tercihlerinde emniyet, sağlık ve güvenlik gibi öncelikli kriterleri dikkate alarak karar vermekte, olumsuz durumlarda kararlarında ani değişiklikler yapabilmekte ve riskli bölgelerden uzak durmayı tercih etmektedirler (Sönmez, Apostolopoulos ve Tarlow, 1999). Son yıllarda yaşanan terör saldırıları, doğal afetler, savaşlar, siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik durgunluklar, salgın hastalıklar, biyogüvenlik ve gıda güvenliği tehditleri gibi konuların meydana getirdiği kriz ortamları da (Chen, 2011; Sawalha, Jraisat ve Al-Qudah, 2013; Cro ve Martins, 2017) turistlerin gözünde destinasyonların olası risklerini arttırmakta (Faulkner, 2001, s. 135) ve destinasyon tercihlerini değiştirmektedir.

Ülkeler için ekonomik açıdan önemsenen ancak aynı zamanda afetler, krizler ve felaketler gibi olumsuzluklardan doğrudan veya dolaylı olarak oldukça derinden etkilenen turizm endüstrisinin hassas yapısı ayrıntılı olarak incelenmelidir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından konu daha titizlikle ele alınmalıdır. Bu nedenle turizm sektöründe krizle ilgili çalışmaların incelenmesine ve analiz edilmesine olanak sağlayan bibliyometrik analiz tekniğinin kullanılmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Turizm de kriz konulu araştırmalara bakıldığında uluslararası literatürde bu konuda yazılmış bibliyometrik çalışmalar bulunsa da (Jiang, Ritchie ve Benckendorff, 2019; Sampaio, Farinha, Sebastião ve Fernandes, 2023) ulusal literatürde makalelerin ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle çalışmanın ulusal literatüre

katkı sağlaması, çalışmadan elde edilecek bulguların, ulusal turizm literatüründeki boşluğu doldurması öngörülmektedir.

Çalışmanın temel amacı, ulusal literatürde turizm sektöründe kriz konusunu ele alan çalışmaların ayrıntılı olarak analiz edilmesidir. Ulusal turizm literatüründe yer alan kriz ile ilgili makalelerin çeşitli parametreler çerçevesinde bibliyometrik analizinin yapılması hedeflenmektedir. Bu hedefler doğrultusunda anahtar kelimeler belirlenerek, 2010-2023 yılları arasında turizm sektöründeki krizlerle ilgili literatür taraması yapılmakta, daha sonra belirlenen parametreler çerçevesinde analizler sunulmaktadır.

2. Turizmde Kriz

Kökünü Yunanca “krisis” sözcüğüne dayanan “kriz” aniden, beklenmedik bir anda ve öngörülemeyen bir zamanda ortaya çıkan durum olarak tanımlanmaktadır (Roux-Dufort, 2007, s. 107). Kriz kavramı çeşitli bilimsel alanlarda (örneğin işletme, tıp, sosyoloji, psikoloji, ekonomi, toplum vb.) yaygın olarak kullanılmakla birlikte tanımı kullanıldığı alana göre değişiklik göstermektedir. Örgütsel anlamda kriz, örgütlerin varlığını ve hayatta kalmasını tehdit eden (Pearson ve Mitroff, 1993), organizasyonun itibarını zedeleyen (Seymour ve Moore, 2000), etkisi yüksek, hızlı müdahale gerektiren (Pearson ve Clair, 1998) olaylar olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Faulkner’e (2001) göre kriz, örgütlerin krizle baş edebilme yeteneğini test edebilecek ani zorluklardır. Kriz süreci ise öngörülemeyen, kesin olarak bilinemeyen (Ritchie ve Jiang, 2019), belirsizliğe, yoksulluğa, korku, endişe ve paniğe yol açan (Seçilmiş ve Sarı, 2010, s. 502), kritik ve tehdit edici (Tüz, 1996) bir süreç olarak ifade edilebilir. Bu süreçte hızlı bir şekilde karar vermeye ve alınan kararları uygulamaya yönelik etkin bir yönetim anlayışına ihtiyaç vardır (Torrington, Weightman ve Johns, 1994, ss. 90-91; Maditinos ve Vassiliadis, 2008, s. 68).

Turizm sektöründe kriz, Asya-Pasifik Seyahat Birliği tarafından (1991) “turizm sektörünü olumsuz etkileyebilecek potansiyele sahip, doğal ya da insanlar tarafından oluşmuş her türlü felaket” olarak tanımlanmaktadır (Henderson, 1999, s. 178). Destinasyonda turizm faaliyetlerinin devamlılığını tehdit eden hatta kesintiye uğratan (Sönmez, Bachmann ve Allen, 1994; Sönmez vd., 1999, ss. 13-14), aniden ortaya çıkarak sektörü aksatan dönemsel olaylar (McKercher ve Hui, 2004) olarak da ifade edilmektedir. Turizm sektörü, kayda değer ekonomik gücüne ve görünürdeki dayanıklılığına rağmen, ekonomik gerilemeler, doğal afetler, salgın hastalıklar ve uluslararası çatışmalar gibi çok çeşitli iç ve dış şoklara karşı oldukça savunmasızdır (Sönmez vd., 1999, s. 13). Ulusal ve uluslararası turizm hareketliliğinin ve küresel ekonomiye olan bağımlılığın fazla olması, üretilen ürünün ve sunulan hizmetin kendine has özelliklerinin bulunması gibi nedenlerle krizlerin sektör üzerindeki potansiyel etkileri hem boyut hem de sıklık açısından diğer sektörlerden daha büyük olmaktadır (Hall, 2010, s. 401; Akıncı, Kayalar ve Demirel, 2012, s. 80). Ülkeler açısından turizm

hareketliliğinin ekonomik değeri düşünülduğünde, ortaya çıkan krizlere karşı turizm sektörünün duyarlı olması da şaşırtıcı değildir (Pforr ve Hosie, 2008, s. 250). Bu duyarlılık turizm sektöründe ve alt bileşenlerinde belirsizlikleri, riskleri ve güvensizlikleri arttırmaktadır (Ritchie, 2004, s. 670). Günümüzde daha güçlü ve kapsamlı etki düzeyine sahip krizlerin ortaya çıkıyor olması turizm paydaşlarını oluşabilecek olumsuz sonuçlar konusunda daha fazla düşündürmektedir. Bu olayların talep üzerindeki etkileri büyük ölçüde öngörülemez ve tam olarak kontrol edilemez olduğundan turizm sektörünün oluşabilecek olumsuzluklara karşı hazırlıklı olması gerekmektedir (Kozak ve Kozak, 2019).

Kriz süreci içinde hem riskleri hem de fırsatları barındırmaktadır. Kriz dönemlerinde turizm destinasyonuna yönelik turistlerin güvenlik, konfor ve çekicilik alanları ile ilgili algılarının olumsuz etkilenmesi, destinasyon itibarının zarar görmesi, turist sayılarının ve yapılan turizm harcamalarının azalması, yerel seyahat ve turizm ekonomisinin gerilemesi (iş hacminin küçülmesi, şirket devirlerinin veya iflaslarının artması vb.) gibi birçok olumsuz etkiyle karşılaşılabilir (Feichtinger, Hartl, Kort ve Novak, 2001, s. 284). Yaşanan bir kriz sonucunda bireyler kendilerini tedirgin hissettikleri turizm destinasyonlarına seyahat etmekten vazgeçmekte ve kendilerini daha güvenli hissedecekleri destinasyonlara yönelme eğilimi gösterebilmektedirler. Turizmin talep esnekliğinin yüksek olması nedeniyle turistlerin son dakika rezervasyonlarını iptal ederek, planlarını değiştirmesi sonucu turizm faaliyetleri yön değiştirebilir hatta durma noktasına gelebilir (Olalı ve Timur, 1988). Sektörün aşırı duyarlı ve multidisipliner yapısı sonucu pazardaki ani değişiklikler karşısında en popüler turizm destinasyonlarının bile sahip olduğu itibarı, arzu edilirliliği ve pazarlanabilirliği kısa sürede değişebilir (Beirman, 2003, s. 3). Örneğin 2016 yılında Türkiye ve Rusya arasında meydana gelen uçak krizi olarak da bilinen siyasi kriz sonucu Türkiye'nin en önemli pazarı olan Rus pazarından gelen turist sayısı %76 oranında azalırken, turizm gelirinde de bir önceki yıla oranla %30 oranında düşüş yaşanmıştır (Davras ve Aktel, 2018). Kriz süreçleri olumsuz sonuçları doğurabildiği gibi beraberinde yeni iş imkanlarının oluşması, alternatif ürün çeşitliliğinin artması, yeni pazarların oluşması, farklı bilgilerin ve deneyimlerin kazanılması ve bunların fırsat haline dönüştürülmesini sağlayan bir dönüm noktası olarak da değerlendirilebilir.

Turizm sektöründe krizler oluşum şekillerine göre doğa kaynaklı (kasırgalar ve depremler) veya insan kaynaklı (endüstriyel kazalar, uçak kazaları ve terör olayları) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Karagiannis, Maditinos ve Vassiliadis, 2006; De Sausmarez, 2007). İnsan kaynaklı krizler güvenli sistemler tasarlanarak, gerekli tedbirler alınarak kontrol edilebilirken doğa kaynaklı krizler ise önlenmesi veya kontrol altına alınması zor olayları kapsamaktadır. Krizlerin nedenlerine bakıldığında özellikle turist gönderen ve karşılayan ülkelerde turistik arzı ve talebi etkileyen ekonomik, politik, sosyo-kültürel ve çevresel alanlardaki gelişmelerle

İlgili olduğu görülmektedir. Ekonomik gerileme ve durgunluk, dalgalı döviz kurları, piyasa güveninin kaybı ve yatırım fonlarının geri çekilmesi gibi olaylar ekonomik nedenleri; savaş, askeri darbeler, bozulan uluslararası ilişkiler, yaptırımlar ve terör faaliyetleri gibi olaylar siyasi nedenleri; sivil huzursuzluk, büyük çaplı göçler, artan suç ve şiddet gibi olaylar sosyo kültürel nedenleri; deprem, su baskını, tayfun, volkanik patlama ve salgın hastalıklar gibi doğal afetler çevresel nedenleri oluşturmaktadır. Ayrıca hızlı ve yaygın olarak gelişen teknoloji de bir diğer kriz nedeni olabilmektedir (Henderson, 2016, s. 4). 2000 yılı sonrası Dünya’da ve Türkiye’de meydana gelen büyük boyutlu krizlere örnekler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Dünya’da ve Türkiye’de Meydana Gelen Büyük Boyutlu Krizler

Siyasi ve Politik Sebepler	Ekonomik ve Finansal Sebepler	Savaş ve Terörizm	Doğal Felaketler
-2001 Anayasa Krizi -2011 Suriyeli Mülteci Sorunu -2013 Taksim Gezi Parkı Olayları -2014 IŞİD Krizi -2015 Çözüm Süreci Krizi -2016 Türkiye- Rusya Uçak Krizi -2016 15 Temmuz Darbe Girişimi	- 11 Eylül 2001’den sonra Ekonomik Durgunluk -2001 Türkiye Ekonomik Krizi, ya da Kara Çarşamba - 2007-2008 Küresel Mali Kriz -2008 Ekonomik Krizi - 2008 Mortgage Krizi -2014 Rusya Ekonomik Krizi (Petrol Fiyatlarındaki Sert Düşüş) -2018-23 Türkiye Döviz ve Borç Krizi	-2001 11 Eylül Terör Saldırısı - 2003 Irak Savaşı -2004 Madrid Terör Saldırısı -2005 Mısır ve Bombay Terör Saldırıları -2006 Londra Terör Saldırısı -2011 Suriye’de İç Savaş -2015 Paris Terör Saldırısı -2022 Rusya’nın Ukrayna’yı işgali	- 2001 İngiltere’de Şap Salgını - 2002-2003 SARS (Şiddetli Akut Solunum Yolu Sendromu) Salgını - 2005 Kuş Gribi - 2009 Domuz Gribi - 2011 Van Depremi -2012 MERS (Orta Doğu Solunum Yolu) Salgını - 2013 Ebola Virüsü Salgını -2020 İzmir Seferihisar Depremi -2020 COVID- 19 Salgını -2021 Batı Karadeniz Sel Felaketi -2021 Orman Yangınları - 2023 Maraş Depremleri

3. Literatür

Bibliyometri, matematiksel ve istatistiksel tekniklerle, yayınlanmış dergi, kitap gibi bilimsel bilgi paylaşım araçlarının incelenmesinde kullanılan bir yöntemdir. Bibliyometrik yöntemle incelenen akademik çalışmalar, çeşitli parametrelere göre değerlendirilerek bulgular elde edilmektedir (Ulu ve Akdağ, 2015, s. 7). Bu kapsamda bibliyometrik çalışmalar, incelenen bilim dalına, ülke ve/veya ülke gruplarına, kurumlara veya kişilere ait bilimsel çalışmaların değerlendirilmesine ve mevcut durumuna yönelik saptamalarda bulunulmasına olanak sağlamaktadır (Şakar Denктаş ve Cerit, 2013, s. 38).

Turizm alanında bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak yapılan literatür incelemeleri konuya ilişkin kapsamlı bir bakış açısı sağlayarak alana katkıda bulunmaktadır. Çalışmaların farklı parametrelere göre incelenmesi sonucu yapılan

değerlendirmeler ile hangi konularda bilgi birikiminin fazla olduğu, hangilerinde daha az olduğu, verimli yazar ve kurumların hangileri olduğu, hangi kaynakların tercih edildiği vb. bilgiler elde edilmektedir. Böylece geliştirilmesi, çeşitlendirilmesi gereken konularla ilgili veya eksik görülen bilgilerle ilgili akademisyenlere öneriler sunulabilmektedir. Birçok alanda olduğu gibi turizm alanında da bibliyometrik çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Turizm ile ilgili çalışan akademisyenlerin ve yapılan akademik çalışmaların sayısının artması, bilim insanları tarafından turizm literatürüne sağlanan katkının merak edilmesi, kişi ve kuruluşların performanslarının değerlendirilme gereksinimi gibi nedenlerin bu artışta etkili olduğu söylenebilir (Özel ve Kozak, 2012, ss. 716-717). Turizmde farklı alanlarda bibliyometrik çalışmalar olduğu gibi (Özel ve Kozak, 2012; Şahin ve Acun, 2015; Demirbulat ve Dinç, 2017; Sürme, Olcay ve Karaçil, 2018) kriz ve felaketlerle ilgili çalışmalar da bulunmaktadır.

Sampaio vd., (2023) turizm krizleri ve felaketleriyle ilgili bilimsel literatürü değerlendirme amacıyla Web of Science veri tabanından elde edilen 2810 makaleyi incelemişlerdir. Ekonomi, güvenlik, sağlık, çevre ve itibarla ilgili krizlerin ele alındığı makalelerin incelenmesinde model tabanlı çalışmalardan biri olan gizli Dirichlet ayrımı (LDA) yöntemi kullanılmıştır. 1975- 2021 yılları arasında yapılan çalışmaların analizinin yapıldığı çalışmada takvim 1975-2010, 2011-2015, 2016-2019 ve 2020-2021 olmak üzere dört döneme ayrılmış ve inceleme dönemselleştirilmiştir. Çalışma sonucunda, COVID-19 salgını nedeniyle 2020 ve 2021 yıllarında makale sayısında en yüksek artışın gerçekleştiği ayrıca, turizm rekabetçiliği, turizm talebi, kriz yönetimi, algılanan risk, doğal afetler ve destinasyon kurtarma gibi konuların da sıklıkla makalelerde ele alındığı görülmüştür.

Polat ve Seyfi (2023) tarafından 1990-2023 yılları arasında sosyal bilimler literatürünün genelinde kriz/kriz yönetimi ile ilgili yayınlanan 382 makale bibliyometrik analizle incelenmiştir. Analiz sonucunda 2018 öncesi yapılan çalışmalarda kriz yönetimi, kriz planlaması, kriz eylemleri, stratejik yönetim ve halkla ilişkiler gibi konuların öne çıktığı ancak 2018'den sonra yayınların turizm ve COVID-19 pandemi konuları üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bunun dışında 2018 sonrası kriz yönetimi üzerine yapılan ampirik araştırmalarda da bir artış olduğu görülmüştür.

Shukor, Salikin, Bustamam, Anwar ve Nordin (2023) tarafından yapılan çalışmada 1968-2022 yılları arasında kriz yönetimi üzerine yapılmış araştırmalar ele alınmıştır. Scopus veri tabanından toplanan 1569 makale yıllık yayın sayısı, içerik, konu başlıkları, anahtar kelimeler, yayının yapıldığı ülke gibi parametrelere göre incelenmiş ve atıf analizi yapılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda küresel bir etkiye sahip olan COVID-19 salgını nedeniyle 2019-2022 yılları arasında makale sayısında artış olduğu, en fazla makalenin ABD ve İngiltere'de

yayınlandığı ve en sık kullanılan anahtar kelimelerin COVID-19 ve kriz yönetimi olduğu tespit edilmiştir.

Chen, Xu, Wang ve Škare (2022) tarafından yapılan çalışmada doğal afetleri ve turizm işletmelerini konu alan makaleler incelenmiştir. 1992- 2020 yılları arasında 73 farklı ülkede yayınlanan 335 makale genel analiz, iş birliği ağı ve anahtar kelime gibi parametrelere göre değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda en fazla yayının 2018-2020 yılları arasında yapıldığı görülmüştür.

Bhatt, Seabra, Kabia, Ashutosh, ve Gangotia (2022) COVID-19 döneminde turizm sürdürülebilirliği ile ilgili makalelerin bibliyometrik yapısı ele alınmıştır. Scopus veri tabanından elde edilen 440 yayının turizm yönetimi ve sürdürülebilir turizm gelişimi, çevre sağlığı ve hareketlilik trendleri konu başlıklarında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu makalelerin 180 dergide yayınlandığı ve en fazla çalışmanın ABD’de yapıldığı ortaya konulmuştur.

Özhasar (2021) tarafından 2001-2021 yılları arasındaki turizm alanında kriz ve kriz yönetimi konusunda yazılmış 46 ulusal lisansüstü tez bibliyometrik olarak incelenmiştir. Konu ile ilgili tezlerin büyük çoğunluğunun yüksek lisans tezi olduğu ve Türkçe olarak yazıldığı görülmüştür. Tezlerde genel itibariyle nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı ve tezlerin ağırlıklı olarak 2016 turizm krizi sonrasında yazıldığı tespit edilmiştir.

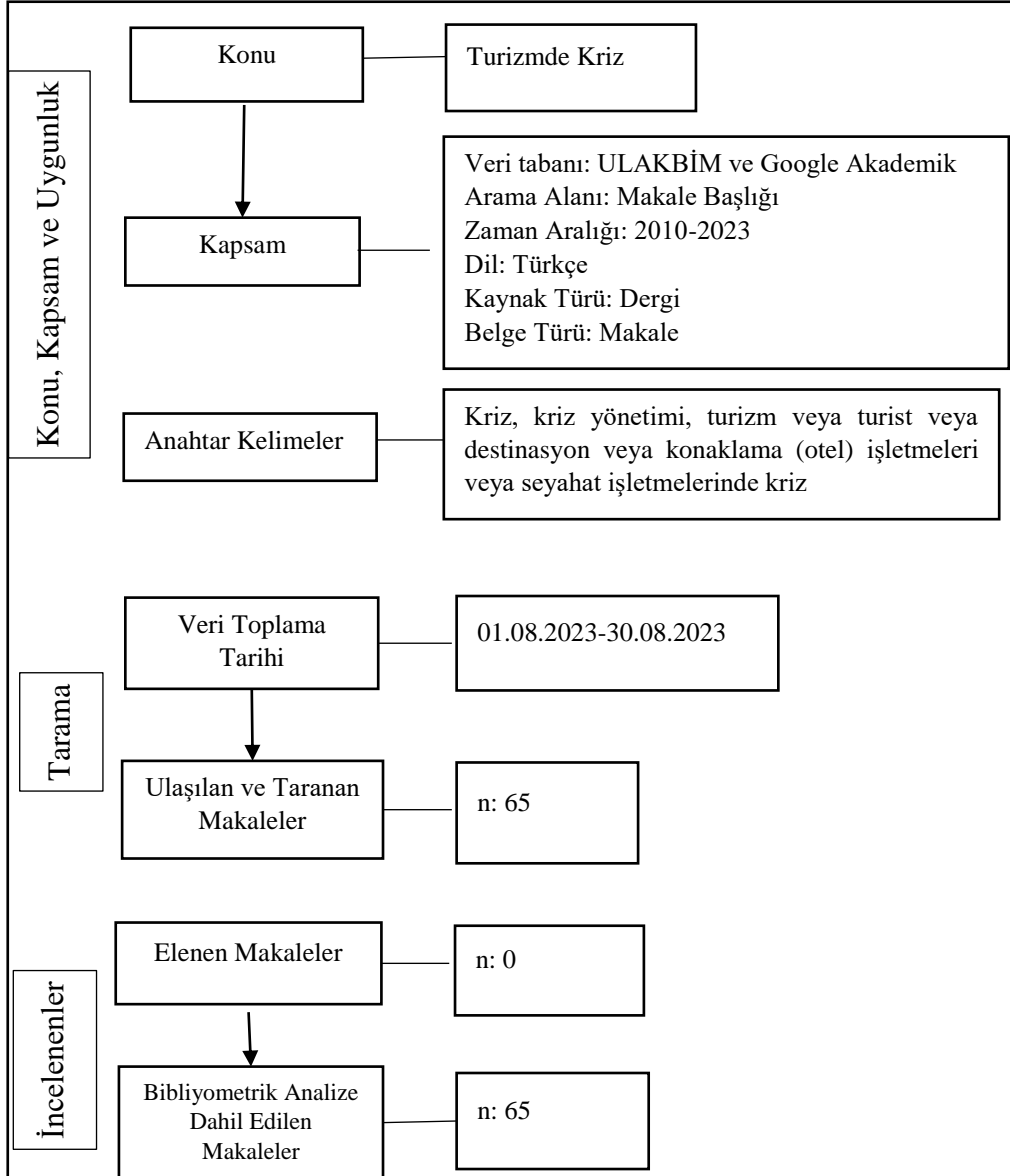
4. Yöntem

Turizm alanında kriz konusunda bilgi birikimini artırmak, ölçmek ve yayınlanmış bilimsel literatürü analiz etmek için bibliyometrik bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz tekniği, kitap, makale, tez gibi bilimsel paylaşım araçlarını çeşitli parametreler (yayın yılı, yazar sayısı, kullanılan yöntemler, araştırma türü, analizler vb.) doğrultusunda inceleyen niceliksel bir analiz tekniğidir (Evren ve Kozak, 2014). Bu teknikle matematiksel ve istatistiksel olarak değerlendirmeler yapılarak (Diodato, 1994) araştırmalarının teorik/kavramsal çerçevesinin çizilmesiyle (Polat ve Seyfi, 2023) ileri çalışmalara ışık tutar.

Çalışma kapsamında 2010-2023 yılları arasında ulusal turizm alan yazınında kriz konusunda yazılan makaleler incelenmiştir. Bilimsel gelişmelerin izlenebilmesi ve değerlendirilmesi bakımından önemli bir unsur olması nedeniyle (Bayram, 1998, s.23) çalışmada sadece makaleler değerlendirmeye dahil edilmiştir. Araştırma evreninin mümkün olduğunca tamamının temsili ile doğruluk payının artması ve daha anlamlı sonuçlar elde edilebilmesi amacıyla birçok farklı anahtar kelimeyle veri tabanı taraması yapılmıştır. Tablo 2’de görüldüğü gibi konu ile ilgili makalelere 01.08.2023-30.08.2023 tarih aralığında ULAKBİM ve Google Akademik veri tabanı üzerinden erişim sağlanmış ve taramada çevrimiçi olarak toplamda 65 makaleye ulaşılmıştır. Çalışma kapsamında ulaşılan tüm makalelerin araştırma kapsamında incelenmesi uygun görülmüştür. Bibliyometrik analize

dahil edilecek makalelerin taranmasında kullanılan anahtar kelimeler şu şekilde belirlenmiştir: kriz veya kriz yönetimi; turizm veya turist veya destinasyon veya konaklama işletmesi veya seyahat işletmesi.

Tablo 2. Uygulanan Arama Stratejisinin Akış Şeması

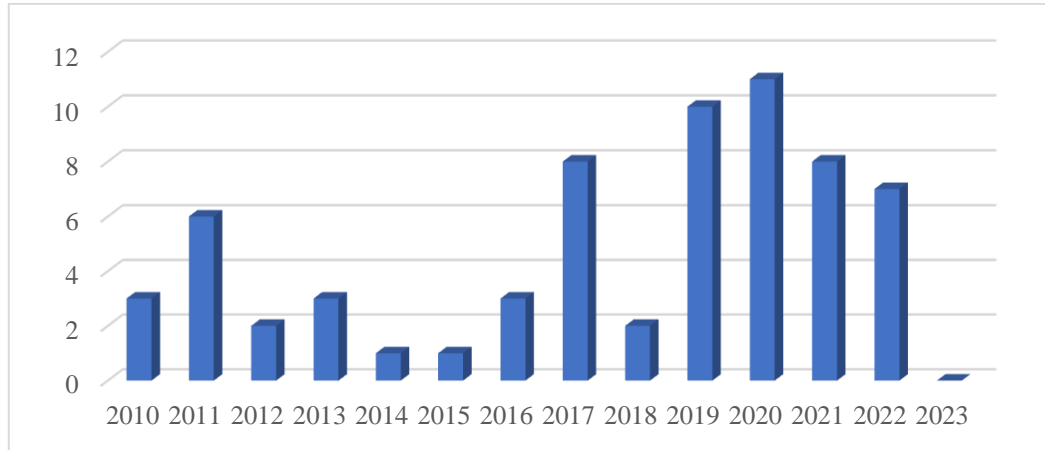
Makalelerin bibliyometrik profilini ortaya koymak için “yayımlandığı yıl”, “yazar sayısı”, “kaynak kullanımı”, “incelenen konu”, “araştırma deseni”, “örneklem bölgesi”, “örneklem büyüklüğü”, “veri toplama yöntemi”, “verinin toplandığı kitle” ve “veri analiz yöntemi” gibi parametreler belirlenmiş ve makaleler bu parametreler çerçevesinde incelenmiştir.

Çalışma kapsamında yanıt aranan araştırma soruları aşağıda sunulmuştur:

1. Parametre: Makalelerin yayınlandığı yıllara göre dağılımı nedir?
2. Parametre: Makalelerin yazar sayısına göre dağılımı nedir?
3. Parametre: Kriz ile ilgili makaleler ele aldıkları konuları açısından nasıl bir dağılım göstermektedir?
4. Parametre: Makalelerin kaynak kullanımlarına göre dağılımı nedir?
5. Parametre: Makalelerde benimsenen araştırma desenine göre dağılımı nedir?
6. Parametre: Makalelerin veri toplama aracına göre dağılımı nedir?
7. Parametre: Makalelerin verilerin toplandığı bölgelere göre dağılımı nedir?
8. Parametre: Makalelerin örneklem grubuna göre dağılımı nedir?
9. Parametre: Makalelerin örneklem büyüklüklerine göre dağılımı nedir?
10. Parametre: Makalelerde kullanılan analiz yöntemlerine göre dağılımı nedir?
11. Parametre: Makalelerde kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı nedir?

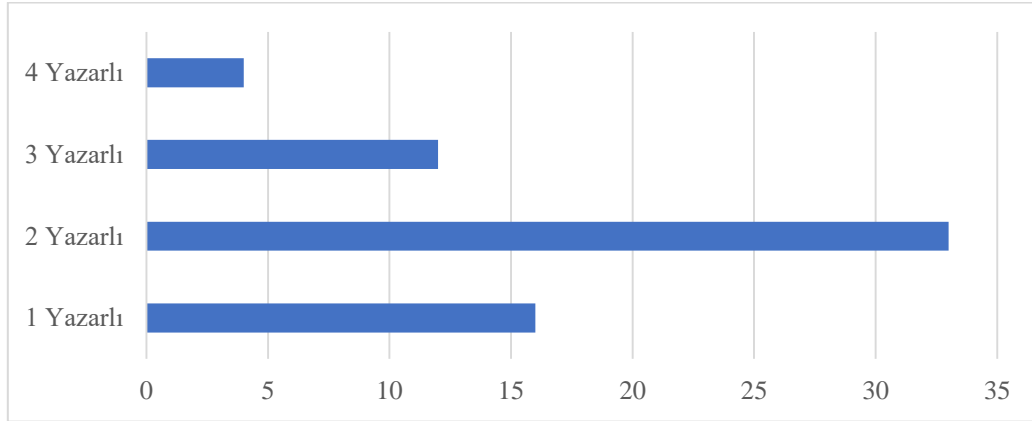
5. Bulgular

İncelenen 65 makalenin yayınlandığı dergilere bakıldığında, çalışmaların 51 farklı dergide yayımlandığı ve bu 51 derginin sadece 9'unun turizm başlıklı dergi olduğu tespit edilmiştir. En fazla makalenin 5 makale ile Türk Turizm Araştırmaları Dergisi'nde ve 3 makalenin ise Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi'nde yayımlandığı tespit edilmiştir.

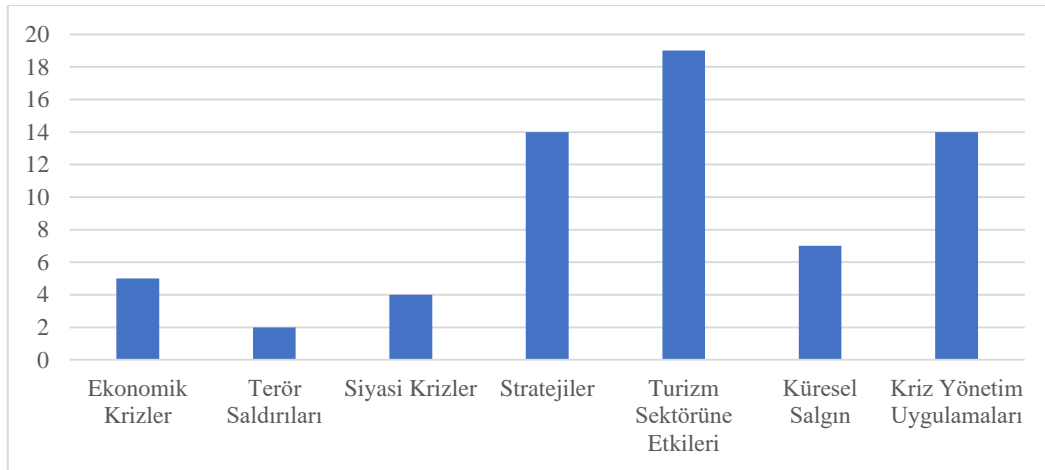
Grafik 1. Yıllara Göre Yayın Sayıları

Turizm alanında kriz ile ilgili makalelerin yayınlandığı yıllara göre dağılımı Grafik 1'de sunulmuştur. Buna göre 2014 ve 2015 yıllarında sadece 1 makalenin yayınlanmış olduğu, en fazla makalenin ise COVID-19'un etkisini göstermeye başladığı 2020 yılında 11 makale olduğu görülmektedir. 2019 ve 2020 yıllarında kriz ile ilgili yayınlanan makale sayılarının diğer yıllara göre daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.

Grafik 2. Yazar Sayısına Göre Dağılımı

65 makalenin yazar sayısına göre dağılımı Grafik 2’de gösterilmiştir. İlgili yıllar arasında yayınlanan makalelerin çok yazarlılık durumu incelendiğinde makalelerin %75,3’ünün (49 makale) iki ve daha fazla yazar tarafından yazıldığı tespit edilmiştir.

Grafik 3. Konulara Göre Dağılım

Makaleler ele alınan konulara göre incelendiğinde ‘turizm sektörüne etkileri’ (19 makale), ‘kriz yönetim uygulamaları’ (14 makale) ve ‘stratejiler’ (14 makale) üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. ‘Terör saldırıları’ ve ‘siyasi kriz’ konularında ise diğer konulara kıyasla daha az sayıda çalışma yapıldığı tespit edilmiştir.

Makalelerde yapılan atıflar sadece nicelik açısından değerlendirilmiş ve yapılan atıfların türleri incelenmiştir. Çalışmada incelenen 65 makalenin toplam atıf sayısının 1125 ve ortalama atıf sayısının da 17,3 (en az 1 ve en fazla 176) olduğu tespit edilmiştir. Makalelerde yapılan atıf sayıları 4 farklı grup (1-20; 21-40; 41-

60 ve 61 ve üzeri) altında incelenmektedir. İncelenen makalelerin %60'ına (39 makale) 1-20 atıf yapılırken %10,7'sine (7 makale) 21-40 atıf yapılmıştır. Ayrıca %3'ü (2 makale) 41-60 atıf ve %9,2'si (6 makale) 61 ve üzeri atıf alırken %16,9'u (11 makale) ise hiç atıf almamıştır. En yüksek alıntılanma sayısına sahip çalışma (176 Atıf) COVID-19'un turistik tüketici davranışları ve Türkiye turizmi üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışma olduğu tespit edilmiştir (Aydın ve Doğan, 2020). İkinci en yüksek alıntılanma sayısına sahip olan makale (143 Atıf) salgın hastalıkların yol açtığı krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisini inceleyen çalışma olmuştur (Çeti ve Ünlüönen, 2019). Atıf analizi kapsamında en yüksek sayıda alan on makale Tablo 3'te detaylı bir şekilde (Araştırma konusu, Yöntem, Sonuç ve Öneriler) incelenmiştir.

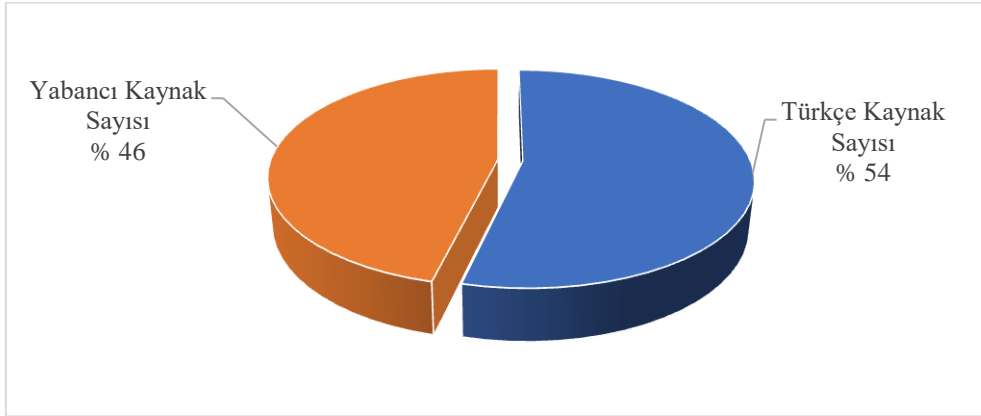
Tablo 3: Makale Değerlendirmesi

YAZARLAR	KONU	ARAŞTIRMA YÖNTEMİ	ÇALIŞMANIN SONUCU	ÖNERİLER
Aydın, B. ve Doğan, M. (2020).	COVID-19 sonrası Türkiye’deki yeni normal dönemde turistlerin değişen karar ve davranışları ile turizm sektöründeki değişimlerin incelenmesi	Nitel Araştırma/ Sistemik Derleme	COVID-19 sonrası Türkiye’deki yeni normal olarak nitelendirilen dönemde turistlerin değişen karar ve davranışları ile turizm sektöründeki değişimler incelenmiş ve gelecek adına öngörülerde bulunulmuştur.	-İç Turizmin teşvik edilmesine yönelik tanıtım faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, - Turizm faaliyetlerinin yıl bazına yayılması, - Doğa ve kültür temelli turizm faaliyetlerine daha fazla öncelik verilmesi, - Sektörde rekabet kültürünün yerine iş birliği yapısının kurulması, - Güvenli destinasyon imajının pekiştirilmesi, - Kitle turizmi yerine özel ilgi turizm çeşitlerine yönelme
Çeti, B. ve Ünlüöner, K. (2019).	Salgın hastalıklara bağlı olarak oluşan sağlık krizlerinin turizm sektörü üzerindeki etkisi	Nitel Araştırma/ Sistemik Derleme	Salgınlara ülkelerin gelen turist sayıları üzerinde etkisi olduğu görülmüştür. Salgınla ilgili ilk vakanın görüldüğü yıl veya bir sonraki yılda ülkelerin gelen turist sayılarında düşüş yaşandığı tespit edilmiştir.	-Salgın hastalıkların turistlerin seyahat kararları üzerindeki etkisinin incelenmesi, -Daha fazla ülkenin değerlendirmeye alınması, -Turist sayısında düşüş yaşanmayan destinasyonlarının incelenmesi
Göçen, Ö. G. S., Yirik, Ş., ve Yılmaz, Y. (2011)	Kriz kavramı ve krizin turizm sektörüne olan etkilerinin incelenmesi	Nitel Araştırma/ Sistemik Derleme	Krizler incelendiğinde insan sağlığını, güvenliğini tehdit edecek gelişmeler ülke turizmini çok fazla etkilemekteyken, finansal sorunların turizmi daha az etkilediği ortaya konulmuştur.	Makalede öneriler bölümü bulunmamaktadır.
Köşker, H. (2017)	2016 yılında Türkiye’de yaşanan	Nitel Araştırması/ Literatür taraması	Türk turizmi, 2016 yılında büyük ekonomik kayıplar yaşamıştır. Bu durumun	- Dış turizm pazarında kayıpların azaltılıp risklerin dağıtılması, alternatif turizm

	krizlerin, Türk turizm sektörüne etkilerinin araştırılması	ve doküman incelemesi	nedenleri arasında Türkiye'ye en çok turist gönderen ikinci ülke konumunda olan Rusya Federasyonu ile olan politik gerginliğin yaşanması, 15 Temmuz darbe girişimi, iç çatışmalar, sokak olayları, DEAŞ ve PKK gibi terör örgütlerinin canlı bomba eylemleri sayılabilir. Darbe girişimi, iç çatışmalar ve canlı bomba eylemleri iç güvenlik riskini artırmakta ve gelen turisti tedirgin etmektedir.	pazarlarının araştırılması, -İç turizm pazarının desteklenmesi, geliştirilmesi, -Kamu kurumları ve özel sektör turizm kuruluşları arasında iş birliği ve koordinasyon sağlanması,-Yerli ve yabancı turist arasında hizmet kalitesi ve fiyat konusunda ayırımın yapılmaması,
Seçilmiş, C., ve Sarı, Y. (2010)	Konaklama işletmelerinin kriz yönetimi stratejileri ile yöneticilerin kriz yönetimi ile ilgili görüşlerinin incelenmesi	Nitel Araştırma/ Anket Yöntemi	İşletmelerin çoğunda kriz olduğunda hemen göreve başlayacak kriz ekiplerinin ve krize karşı erken uyarı sistemlerinin olmaması, örgüt içinde krize hazırlık eğitimlerinin bulunmaması, düzenli bir bilimsel çevre analizinin yapılmaması, yöneticilerin kriz yönetim sisteminde yer alan eksiklikler olarak tespit edilmiştir.	-İşletmelerinde de sürekli olarak çevre analizlerinin yapılması, -Erken uyarı sisteminin oluşturulması, -Krizler ortaya çıkmadan önce kriz planı hazırlanması, -Kriz yönetim ekibi oluşturulması, -Kriz anında kriz stratejileri hızla uygulamaya konulması,
Yıldız, Z., ve Durgun, A. (2010)	2008 ABD mortgage krizinin Türkiye turizm sektörü üzerine etkilerinin incelenmesi	Nitel Araştırma/ Sistemik Derleme	2008 ekonomik krizi itibariyle dünya ekonomisi küçülmüştür. Kriz sürecinde Türkiye'de turizm gelirlerinin GSMH içindeki payının ve ihracat gelirlerindeki payının azaldığı görülmüştür. Ayrıca turizm giderlerinin ithalat giderlerine oranının da düştüğü ortaya konulmuştur.	-Turizm işletmelerinin yenilikçi hizmetlere yönlendirilmesi, -İşletmelerin hizmet kalitesini ve müşteri memnuniyetini ön planda tutması, - İşletmelerin maliyetleri azaltması ve nakit akışlarını güçlendirmesi,
Kiper, V. O., Saraç, Ö., Çolak, O., ve	Salgının turizm faaliyetlerine ne ölçüde hasar	Nitel Araştırma/ Soru Formu	Virüs salgını sonucu turizm akademisyenlerinin hem kendi sağlıkları ve kariyerleri hem de turizm endüstrisinin	-İşletmelerin yönetim anlayışlarını değiştirmesi, - Her şey dahil sisteminden vazgeçilmesi,

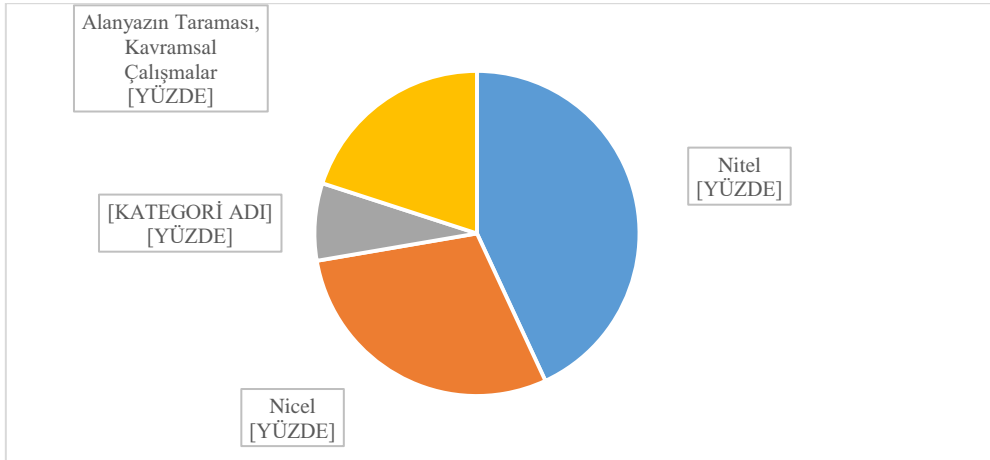
Batman, O. (2020)	verebileceği ve bu hasarın nasıl giderilebileceği konusunda akademisyenlerin görüşlerinin alınması		geleceği ile ilgili endişeler taşıdıkları tespit edilmiştir. Ayrıca akademisyenlerin 1-2 yıl içinde sektörün normale dönebileceğini tahmin ettikleri görülmüştür.	- İşletmelerin kriz yapılanması olması, - İç turizm faaliyetlerine ağırlık verilmesi, - Kitle turizm yerine alternatif turizm türlerinin araştırılması, -Destinasyonların güvenlik imajlarını güncellemesi,
Kalpaklıoğlu, N. Ü. (2010)	Türkiye ve dünya turizmde kriz, krizin nedenleri ve turizm sektörünün doğasına uygun kriz yönetim planları ele alınması	Derleme	Algılanan risk yükseldikçe talep de aynı oranda düşer. Böylece algılanan riskin artması turizm davranışını olumsuz yönde etkileyecektir. Turizmde satın alma davranışında güven çok önemli bir unsurdur. Mevcut bir kriz varsa bile her şeyin kontrol altında olduğu izlenimi yaratılmalıdır.	Turizm işletmelerinin ve destinasyonların her zaman bir B planı olmalıdır. Kriz nedeniyle yabancı turist talebi azaldığında yerli turiste nasıl yönelecekleri, uygulayacakları satış promosyonları, reklamlar gibi pazarlama iletişimi faaliyetleri, ekonomik tedbirler, basınla ilişkiler plana dahil edilmelidir.
Ayaz, N. (2016).	Ulusal ve küresel düzeydeki ekonomik krizlerin turizm sektörüne olan etkilerinin incelenmesi	Nitel araştırma/ İçerik analizi	Ulusal ekonomik krizlerin dış aktif turizmi olumlu yönde, turizm yatırım belgeli konaklama tesislerinin oda ve yatak sayılarını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Küresel bazlı ekonomik krizlerin ise Türkiye'de turizm yatırım belgeli konaklama tesislerinin oda ve yatak sayılarının azaltılması dışında olumsuz bir etkisinin olmadığı görülmüştür.	- Ekonomik durgunluk dönemlerinde "müşteri değer" önermesinden taviz verilmemeli, - Şirketler, her ne kadar kâr marjları zarar göreceksin olsa da geçici bir süre için fiyatlarını indirmeyi düşünmelidir.
Kesimli, I. G. (2011)	Türkiye tarihinde iz bırakan politik krizlerin turizm	Alan yazın taraması yapılmış (arşiv taraması)-	Politik krizler sonrası dönemde herhangi bir akademik araştırma yapılmamıştır. Ayrıca politik krizlerin, genelde dış ticaret	Krizlerin proaktif bir yaklaşımla ele alınması, olası politik krizlere her zaman hazırlıklı olunması gerekmektedir. Bunun

	üzerinde yarattığı etkilerin ortaya konulması	istatistiksel verilerden yararlanma)	olumsuz etkilemeyip, yalnızca turizm verilerini olumsuz etkilediği görülmektedir. Politik krizlerin; krizin boyutuna, önemine, şiddetine, süresine bağlı olarak değişen ölçülerde turizmi etkilediği ortaya konulmuştur.	için de ülke turizminin hassasiyetini giderecek, turizmcilerin Sivil Toplum Kuruluşlarının ve devletin iş birliğiyle, kontrolü ele almasını sağlayacak politikalar izlenmeli, yapılanma buna göre olmalıdır. Turizm endüstrisinin yaşananlardan ders çıkarması ve her daim hazırlıklı olması ve krizleri yönetmesi gerekmektedir.
Göral, R. (2014)	Kriz yönetimi yaklaşımları, stratejik yönetim süreci ve kriz yönetimi etkinliklerini dahil eden yeni bir bütünlük stratejik kriz yönetim süreci çerçevesi üzerinde durulması	Alan yazın taraması	Kriz, işletmenin ortalamanın üzerinde getiri sağlamasını, sürdürülebilir rekabet üstünlüğü yaratmasını, uzun süre yaşamın devam ettirilmesini ve nihai sonuçları elde etme amaçlarını tehdit eden bir süreç olabilir. Bütünsel çerçeve ise krizi önlemeye/çözmeye yönelik stratejilerin formüle edildiği, uygulandığı ve değerlendirildiği yönetsel bir entegrasyonu ifade etmektedir.	Stratejik kriz yönetimi çerçevesinde kriz yönetiminin varlığı ve etkinliğinde yöneticilerin bilgi ve becerileri esas rol oynamaktadır. Bu nedenle bu konuya önem verilmelidir.

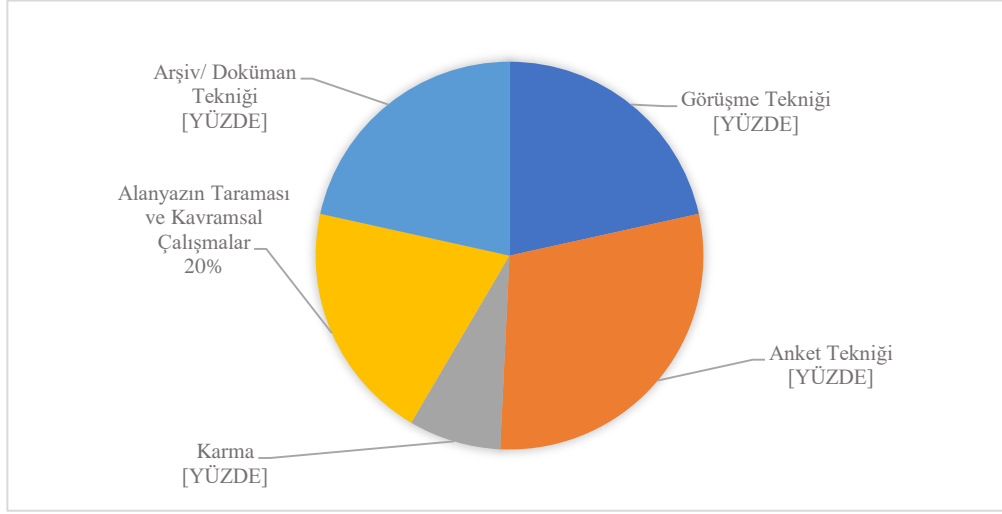
Grafik 4. Kullanılan Kaynaklara Göre Dağılımı

Makalelerde yararlanılan kaynak sayılarına bakıldığında toplamda 2476 kaynaktan yararlandığı görülmektedir. Kaynakların %54'ünün (1335 kaynak) Türkçe, %46'sının (1141 kaynak) yabancı kaynak olduğu tespit edilmiştir. Kaynakların dağılımı Grafik 4'te gösterilmektedir. Çalışmada ele alınan makalelerde yararlanılan kaynaklar incelendiğinde, 3 makalede hiç yabancı kaynaktan yararlanılmadığı ayrıca 1 makalede ise hiç Türkçe kaynak kullanılmamış olması dikkat çekmektedir.

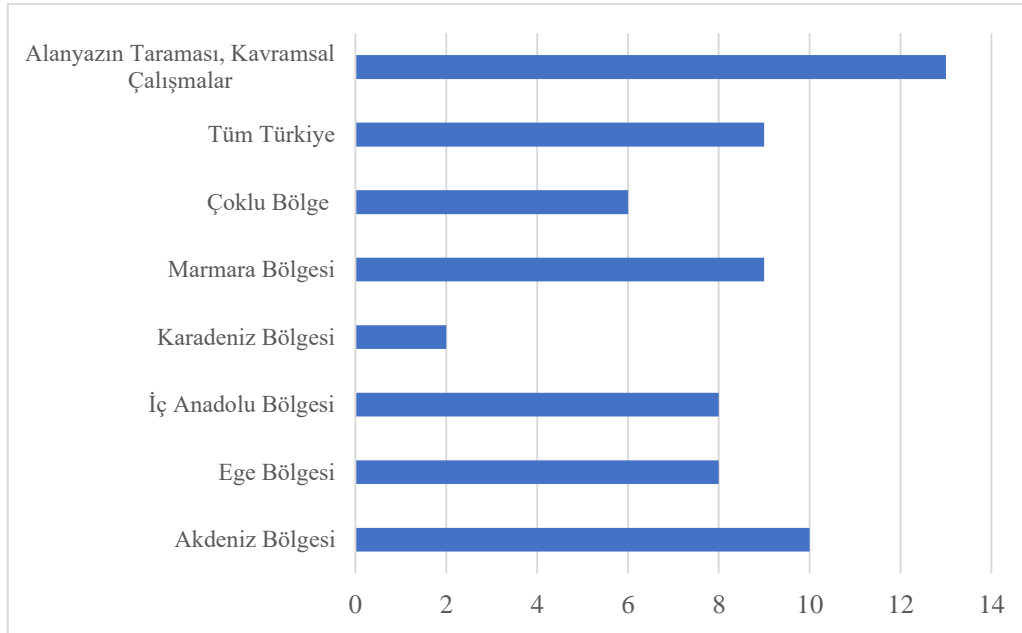
Grafik 5. Araştırma Desenine Göre Dağılımı

Araştırma deseni incelendiğinde makalelerin % 43'ünde nitel (28 makale), % 29'unda nicel (19 makale) araştırma yöntemlerinden yararlanılmış olduğu dikkat çekmektedir (Grafik 5). Ayrıca farklı yöntemlerin bir arada kullanıldığı, gözden kaçabilecek durumların en aza indirmeye çalışıldığı (Baki ve Gökçek, 2012) karma yöntem de %8 oranında tercih edilmiştir.

Grafik 6. Veri Toplama Aracına Göre Dağılımı

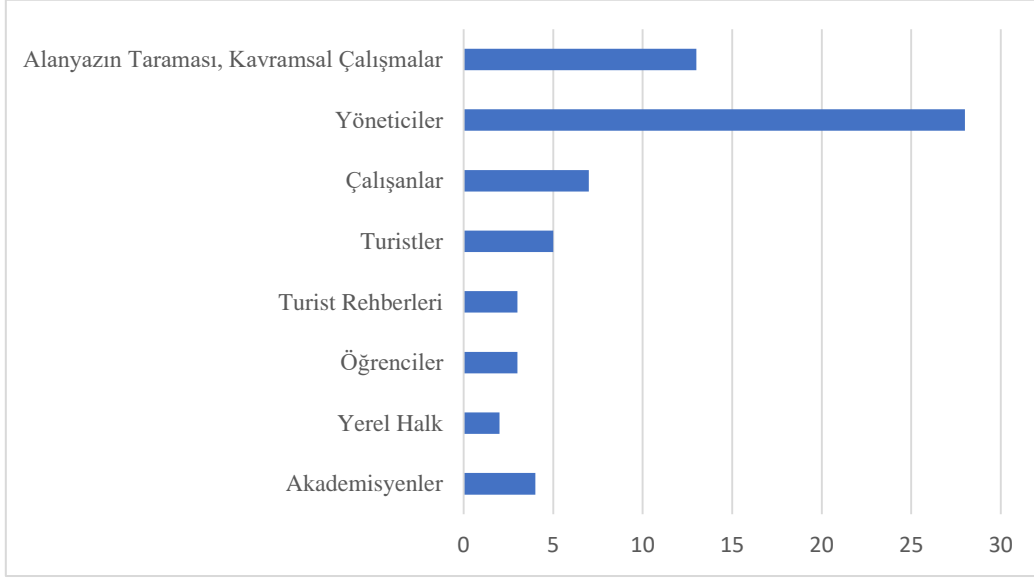
Nicel çalışmalarda %29 (19 makale) oranında anket tekniği kullanılırken, nitel çalışmalarda %21 (14 makale) oranında görüşme tekniğinden ve %22 oranında arşiv/doküman tekniğinden yararlanıldığı tespit edilmiştir.

Grafik 7. Verilerin Bölgelere Göre Dağılımı

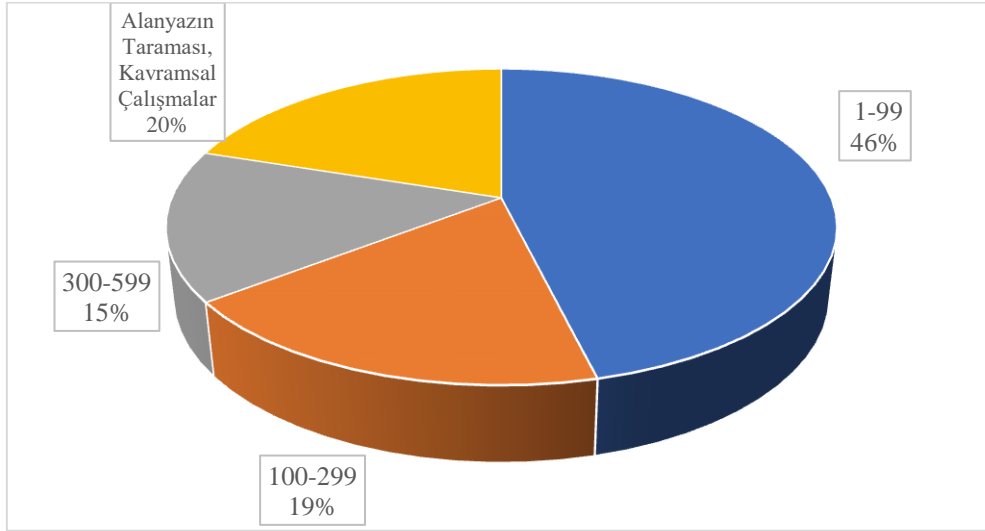
Grafik 7 incelendiğinde kavramsal çalışmaların dışında bölge olarak en fazla makale %15 (10 makale) oranında Akdeniz Bölgesinden ve %14 (9 makale)

oranında Marmara Bölgesinden veri toplandığı tespit edilmiştir. En az üzerinde çalışılan bölgenin Karadeniz Bölgesi olması (2 makale), Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden bölgeye has veri toplanarak yapılan bir çalışma olmaması ise dikkat çekmektedir.

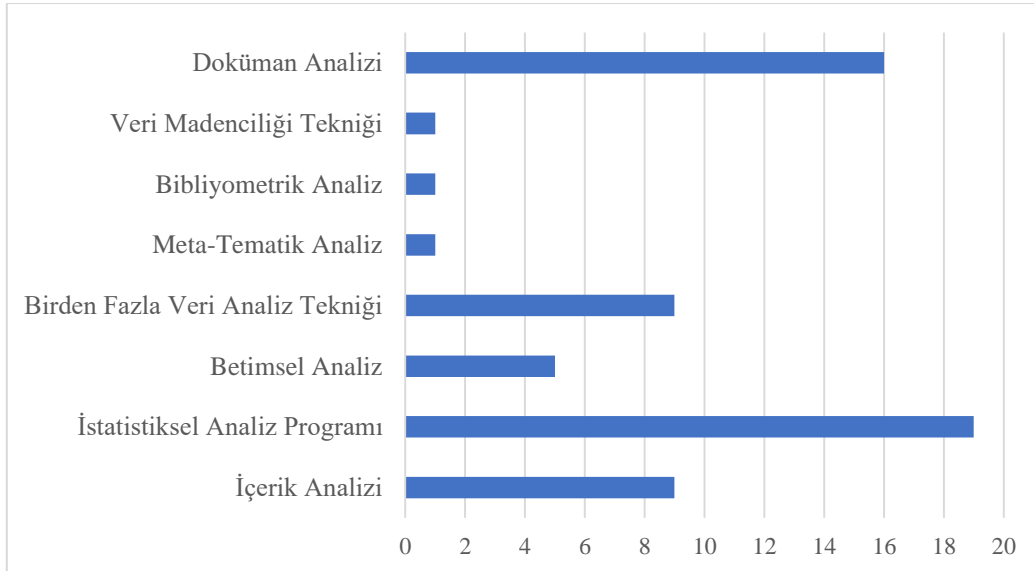
Grafik 8. Verilerin Kitleye Göre Dağılımı

Çalışmaların %44'ünde (28 makale) yöneticilerden veri toplandığı Şekil 8'de gösterilmektedir. Özellikle makalelerde en çok ele alınan konuların 'krizin turizm sektörüne etkileri' 'kriz yönetim uygulamaları' ve 'stratejiler' olduğu göz önüne alındığında yönetici pozisyonunda yer alan kişilerden veri toplanması oldukça beklenen bir sonuç olmuştur. 7 makalede ise örneklem olarak örgütlerde alınan kararları uygulama pozisyonunda olan çalışanların seçildiği görülmektedir. Gerek kriz yönetim uygulamalarının hayata geçirilmesi ve başarısının sağlanmasında gerekse de kriz dönemleri ve sonrası için belirlenen stratejilerin hayata geçirilmesi ve sürdürülebilmesinde yöneticiler anahtar rol oynamakla birlikte uygulayıcı konumda yer alan çalışanlar üzerinde yeterince çalışma yapılmadığı görülmektedir. Yöneticiler ve çalışanlar dışında akademisyenler, yerel halk, öğrenciler, turist rehberleri ve turistlerinde hedef kitle olarak belirlendiği çalışmalar da bulunmaktadır.

Grafik 9. Makalelerin Örneklem Büyüklüklerine Göre Dağılımı

Örneklem büyüklükleri açısından incelendiğinde (Grafik 9) makalelerin %20'sinde (13 makale) literatür taraması ve kavramsal çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Diğer taraftan çalışmaların % 46'sının (30 makale) 1-99 aralığında, % 19'unun (12 makale) 100-299 aralığında, % 15'inin (10 makale) 300-599 aralığında örneklem büyüklüğüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Örneklem büyüklüğünün 100 ve altında olması nicel araştırmalar için yetersiz olarak görülse de bu sayının yeterli kabul edilebildiği görüşme ve gözlem gibi tekniklerle de yapılan çalışmalar da bulunmaktadır.

Grafik 10. Makalelerin Analiz Yöntemlerine Göre Dağılımı

İncelenen çalışmalar analiz yöntemleri açısından incelendiğinde Grafik 10’da görülebileceği üzere veri analizinde istatistiksel analiz programlarının daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir. Nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılan arşiv/doküman tekniğinden 16 makalede yararlanılmıştır. 9 makalede verilerin analizinde içerik analizi, 5 makalede ise betimsel analiz tekniği kullanılmıştır. 9 makalede ise verilerin analizinde birden fazla veri analiz tekniğinin kullanıldığı görülmektedir. Bahsedilen teknikler dışında meta-tematik analiz, bibliyometrik analiz ve veri madenciliği tekniklerinin kullanıldığı çalışmalar da bulunmaktadır.

Şekil 1. Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler

Kriz konulu makalelerde sık kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı Şekil 1’de yer almaktadır. Buna göre makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimelerin ‘kriz, kriz yönetimi, turizm, konaklama işletmeleri, strateji, COVID ve ekonomik kriz’ olduğu görülmektedir.

6. Sonuç

Çalışmada 2010-2023 yılları arasında turizm sektöründe krizin ele alınması ile ilgili ulusal literatürde yayınlanan makaleler belirlenen parametrelere göre incelenmiştir. ULAKBİM ve Google Akademik veri tabanları üzerinden 65 makaleye ulaşılmış ve bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz kapsamında makaleler yayınlandığı yıl, yazar sayısı, kaynak kullanımı, incelenen konu, araştırma deseni, örneklem bölgesi, örneklem büyüklüğü, veri toplama yöntemi, verinin toplandığı kitle ve veri analiz yöntemi gibi başlıklarda değerlendirilmiştir.

Makalelerin incelenmesi sonucu en fazla makalenin 2019-2020 yılları arasında yayınlandığı görülmektedir. COVID 19’un turizm sektörünü derinden etkilediği

bu dönemde yapılan çalışmaların fazla olması beklenen bir durumdur. Makalelerin çok farklı dergilerde yayınlanması ise krizin farklı boyutları ile ele alınması nedeniyle yazarların çeşitli alanlardaki dergileri tercih etmeleri ile açıklanabilir.

Makalelerin yazar sayısına bakıldığında en çok iki yazarlı olduğu ve en az dört yazarlı yayınlanmış olduğu görülmektedir. Bu durumda, araştırmacıların karşılıklı bilgi alışverişinden yararlanmak istemeleri nedeniyle birlikte çalışmaların fazla olduğu düşünülebilir. Kullanılan kaynaklar incelendiğinde makalelerde Türkçe ve yabancı kaynak kullanımının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu durum makalelerin uluslararası literatüre de önem verilerek yazıldığı şeklinde yorumlanabilir. Daha önce turizm alanında yapılan bazı bibliyometrik çalışmalarda da bu çalışmanın sonucuna benzer şekilde Türkçe kaynak kullanımının daha fazla olduğu belirtilmiştir (Şahin ve Acun, 2015). Çalışma sonucunda dikkat çeken bir diğer nokta ise incelenen üç makalede hiç yabancı kaynak kullanılmadığı, bir makalede ise hiç Türkçe kaynak kullanımına yer verilmemesidir.

Atıf analizi sonucuna bakıldığında COVID-19 ve salgın hastalıkların etkileri konularını ele alan çalışmaların en çok atıf alan çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Özellikle 2019 ve 2020 yıllarında kriz ile ilgili yayınlanan makalelerin sayılarındaki artışta bu durumu doğrulamaktadır. COVID-19 ve etkilerinin ulusal ve uluslararası literatürde geniş çaplı ve uzun süreli çalışılan bir konu olması nedeniyle bu konu ile ilgili makalelerin yüksek atıf sayısına sahip olması beklenen bir durumdur.

Ele alınan konulara göre incelendiğinde kriz öncesi, kriz anında ve kriz sonrasında işletmelerin başarısını önemli derecede belirleyen unsur olan kriz yönetim uygulamaları ve stratejileri (Bahar, Kaya ve Keklik, 2011) makalelerde en sık ele alınan konulardan olmuştur ve bu durum Güreşçi'nin (2020) çalışmasını destekler niteliktedir. Aynı zamanda makalelerde en fazla üzerinde durulan kriz döneminin tüm dünyayı etkileyen 2022 COVID-19 salgını ve farklı ekonomik süreçleri olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular Shukor vd., (2023) ve Polat ve Seyfi (2023) tarafından yapılan çalışmaların sonuçlarını desteklemektedir. İşletmelerin yaşamış olduğu finansal krizlerden çok ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizlerin ele alındığı görülmüştür. İşletme bazında finansal bilgilere ulaşamamasının bu sonuçta etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca siyasi kriz ve terör gibi konuların nispeten daha az ele alındığı göze çarpmaktadır. Örneğin 2013 Taksim Gezi Parkı Olayları, 15 Temmuz Darbe Girişimi gibi ülkeyi geniş çapta etkileyen, siyasi ve toplumsal sonuçlar doğuran olaylarla ilgili çalışmalara rastlanmamıştır. Ayrıca "gıda krizi", "mülteci krizi" ve "iklim krizi" gibi kitleleri ilgilendiren sosyal ve çevresel kaygıların turizmle ilişkilendirmeleri üzerine yapılmış bir çalışmaya rastlanmaması da dikkat çekicidir. Bu tür çalışmaların sayısının artması bu kaygıları yaşayan veya yaşama ihtimali olan paydaşlar için (Turizm işletmesi

yöneticileri, yerel yönetimler, çevreciler, yerel halk gibi) yol gösterici olacaktır. Bu nedenle araştırmacılara nispeten daha az çalışılmış olan “siyasi kriz ve terör” diğer taraftan “gıda krizi, mülteci krizi ve iklim krizi” gibi kitleleri ilgilendiren sosyal ve çevresel kaygıların turizmle ilişkilendirildiği konulara ağırlık vermeleri önerilebilir.

Literatür incelendiğinde dikkat çeken diğer bir husus ise meydana gelen olayların “kriz” kavramı kapsamında ele alınmamış olmasıdır. Örneğin iklim değişiklikleri literatürde çok çalışılan bir konu olarak karşımıza çıkmasına rağmen (Bayazit, 2018; Dereli, Boyacıoğlu ve Terzioğlu, 2019; Demiralp, 2022) bir ‘kriz’ olarak adlandırılmaması ilginç bir noktadır. Bunun nedeninin kriz kavramının bilinmemesi, olayların kriz olarak değerlendirebileceğimiz kritik eşiğinin anlaşılabilmesi veya bu eşiğin geçilmediğinin düşünülmesi de olabilir. Örneğin ekolojik bir çöküntünün yaşanması, destinasyon açısından önemli bir cazibe kaynağının kaybolması veya büyük çaplı fauna sisteminin zarar görmesi gibi olayların meydana gelmesi eşiğin aşımını gösterebilir. Ayrıca turizm literatüründe kriz kavramının kullanılabilmesi için turizmi etkileyen belirli bir olayın meydana gelmesi gerektiği düşünülmektedir. Örneğin iklim krizi bilimsel açıdan önemli olsa da turizm açısından ciddi bir kriz olarak değerlendirilmeyebilir. Bu durumda doğal afetler ve antropojenik çevre sorunları, turizm sektörünü etkileme oranına ve destinasyonların imajını etkileme gücüne bağlı olarak değişmektedir.

Makalelerde benimsenen araştırma desenleri incelendiğinde nitel araştırmaların nicel araştırmalara oranla daha fazla olduğu görülmüştür. Nitel araştırma yöntemlerinin konu ile ilgili daha derinlemesine bilgi sağlaması (Walle, 1997) nedeniyle tercih edildiği düşünülmektedir. Aynı zamanda nicel ve nitel yöntemlerin bir arada kullanıldığı karma yöntemin çalışmalarda fazla tercih edilmediği de görülmektedir. Bu bulgular Özhasar (2021) tarafından yapılan çalışmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Turizm alanında yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak anket tekniğinin kullanılıyor olması sonucu desteklemektedir.

Örnek alanı olarak en fazla Akdeniz Bölgesi ve veri kaynağı olarak en fazla yöneticiler tercih edilmiştir. Antalya, Mersin gibi ülkenin en önemli turizm destinasyonlarının bu bölgede bulunması ve bölgede bulunan turizm işletme sayılarının fazlalığı nedeniyle en fazla tercih edilen araştırma bölgesi olduğu söylenebilir. Ancak yoğunluklu olarak kültür turlarının yapıldığı önemli miktarda tarihi ve doğal güzele sahip Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri özelinde bir çalışma olmaması dikkat çekicidir. Makalelerde bilgi kaynağı olarak en fazla yöneticilerin tercih edilmesinde yöneticilerin krizle ilgili süreçte karar veren, uygulayan, denetleyen ve kapsamlı bilgiye sahip olan merci olmalarının etkili olduğu düşünülmektedir. Gelecek çalışmalarda kriz yönetim uygulamalarının hayata geçirilmesi ve başarısının sağlanmasında yöneticiler kadar

etkin rol oynayan çalışanlar üzerinde de yeterince çalışma olması mümkün olabilir.

İncelenen makalelerde doğrultusunda sektörde faaliyet gösteren turizm işletmelerine yönelik önerilerden bazıları şunlardır:

- Krizlere karşı duyarlı olan turizm sektöründe işletmelerin krizlere karşı önlem alması ve olabildiğince bu süreçten en az hasarla çıkabilmek için belirli politikalar yürütmesi gerekmektedir (Kalpaklıoğlu, 2010; Göral, 2014). Kriz yönetim sisteminin ve ekiplerinin kurulması, personele eğitimler verilmesi, işletme içi uygulanan politikalar yetersiz kaldığında ise dışarıdan bu konuda danışmanlık hizmetinin alınması planlanabilecek uygulamalardan bazıları olarak sayılabilir.

- Turizm işletmeleri kriz öncesi döneme önem vermeli, kriz sürecinde yaşanabilecek durumlar için kurumsal bir yapıda hareket etmelidir. Bu nokta da işletmelerin turizmin dinamiklerini bilen, öngörü sahibi, deneyimli yöneticiler tarafından yönetilmesi, sivil toplum kuruluşları ve devletin kurumlarıyla da iş birliği içinde hareket etmesi gerekmektedir (Kesimli, 2011)

- Kriz dönemlerinde yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle turizm işletmeleri öncelikle personel sayısını azaltmayı tercih etmektedir. Ancak işletmelerin kriz dönemlerini başarılı bir şekilde atlatabilmesi için işgücü devir oranlarını özellikle de yönetici seviyesinde minimum düzeyde tutması önemlidir. Bu sayede geçmişte yaşanan krizlerden elde edilen tecrübelerin ileride yaşanması muhtemel krizler için bir rehber olarak kullanılması sağlanabilir, kurum kültürü korunabilir. Ayrıca mevcut personele olası kriz senaryoları ve kriz yönetimi hakkında eğitimler verilmelidir (Çiftçi, 2017).

- Krizlerin fırsata dönüştürülebilmesi için işletmelerin hazırlıklı olması gerekir. Örneğin işlerin normal seyrinde gittiği dönemlerde tek pazara veya sınırlı sayıda aracı kuruluşa bağlı kalmayarak sunulan hizmete yönelik alternatif pazarlar ve araçlar araştırılmalıdır. Bu sayede kriz dönemlerinde işletmelerin hareket alanları daha fazla olacaktır (Köşker, 2017; Aydın ve Doğan, 2020).

- İşletmelerin itibarının ve sadık müşteri profilinin kriz dönemlerinde en önemli güç olduğu unutulmamalı ve bunun devamlılığı için gerekli çalışmalar yürütülmelidir.

- Kriz dönemlerinde birçok işletme maliyetleri azaltmak için hizmet kalitesinden ödün vermektedir (Yıldız ve Durgun, 2010). Ancak bu hatalı bir yaklaşımdır. Müşteri değer önermesinden taviz verilmemeli (Ayaz, 2016), hizmet kalitesi artırılmalı ve yerli ve yabancı turist arasında fark gözetilmemelidir (Köşker, 2017).

- Kriz yönetiminin krizden önce başlayıp sonrasında da devam eden bir süreç olduğu unutulmamalı ve sürecin tüm aşamalarına yönelik bir hazırlık planı oluşturulmalıdır (Seçilmiş ve Sarı, 2010). İşletme içi uygulamalar yetersiz kaldığında ise kriz yönetimi konusunda uzmanlaşmış kişi veya kurumlardan danışmanlık alınması gereksiz bir maliyet olarak düşünülmemeli ve bu konuda profesyonel yardım almaktan kaçınılmamalıdır.

Birçok çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da birtakım sınırlılıklar bulunmaktadır. Bu araştırma kapsamında 2010-2023 yılları arasındaki makaleler incelemeye alınmıştır. Bu süre uzatılarak daha kapsamlı bir sonuç elde edilebilecektir. Bir diğer sınırlılık ise çalışmada araştırmacılar tarafından belirlenen parametrelerdir. İleriki çalışmalarda yazar bilgileri, geniş atıf analizi gibi farklı parametreler eklenerek bilgi birikimine katkı sağlanabilir. Turizmde kriz alanında çalışma yapacak olan araştırmacılar için bu çalışma, alanın genel çerçevesini ortaya koyması açısından geniş bir kaynak sunmaktadır. Literatürde kriz alanında yapılan çalışmalarla ilgili boşlukların ortaya konulmasının araştırmacılar açısından yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akıncı, Z., Kayalar, M. ve Demirel, O. N. (2012). Konaklama işletmelerinde kriz yönetimi: yöneticilerin kriz yönetimi yaklaşımına yönelik bir uygulama. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (572), 79-79.
- Al, U. (2008). *Türkiye'nin bilimsel yayın politikası: atıf dizinlerine dayalı bibliyometrik bir yaklaşım*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ayaz, N. (2016). Ekonomik krizlerin turizm sektörüne olan etkileri üzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59).
- Aydın, B. ve Doğan, M. (2020). Yeni koronavirüs (covıd-19) pandemisinin turistik tüketici davranışları ve Türkiye turizmi üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6(1), 93-115.
- Bahar, E., Kaya, F. ve Keklik, F. (2011). Konaklama sektöründe krizle mücadele stratejileri. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (6), 83-100.
- Bayazıt, S. (2018). İklim değişikliği ve turizm ilişkisinin Türkiye iç turizmi açısından incelenmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29(2), 221-231.

- Bayram, Ö. G. (1998). Atıf verisi (citation data) ve enformetrik yasalar: Türk kütüphanecilik literatüründeki doktora tezleri üzerinde bir uygulama. *Türk Kütüphaneciliği*, 12 (1), 21-32.
- Beirman, D. (2003). *Restoring tourism destinations in crisis*. Australia: Allen & Unwin.
- Bhatt, K., Seabra, C., Kabia, S. K., Ashutosh, K. ve Gangotia, A. (2022). COVID crisis and tourism sustainability: an insightful bibliometric analysis. *Sustainability*, 14(19), 12151.
- Chen, M. H. (2011). The response of hotel performance to international tourism development and crisis events. *International Journal Of Hospitality Management*, 30(1), 200-212.
- Chen, S., Xu, Z., Wang, X. ve Škare, M. (2022). A bibliometric analysis of natural disasters and business management in tourism. *Journal Of Business Economics and Management*, 23(2), 305-326.
- Cro, S. ve Martins, A. M. (2017). Structural breaks in international tourism demand: are they caused by crises or disasters?. *Tourism Management*, 63, 3-9.
- Çeti, B. ve Ünlüönen, K. (2019). Salgın hastalıklar sebebiyle oluşan krizlerin turizm sektörü üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi. *AHBVÜ Turizm Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 109-128.
- Çiftçi, G. (2017). Kriz yönetimi uygulamaları: uluslararası bir otelin kriz yönetim planının analizi. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 33-45.
- Davras, M. G. ve Aktel, M. (2018). 2015-2016 Krizinin Türkiye turizmüne yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(21), 27-38.
- De Sausmarez, N. (2007). Crisis management, tourism and sustainability: The role of indicators. *Journal Of Sustainable Tourism*, 15(6), 700-714.
- Demiralp, M. (2022). İklim değişikliğinin turizm üzerine etkisi. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 1(2), 251-272.
- Demirbulat, Ö. G. ve Dinç, N. T. (2017). Sürdürülebilir turizm konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik profili. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 20-30.

- Dereli, M., Boyacıoğlu, E. Z. ve Terzioğlu, M. K. (2019). İklim değişikliği ve turizm sektörü arasındaki ilişkinin dinamik panel veri analizi ile incelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1228-1243.
- Diodato, V. P. (1994). *Dictionary of bibliometrics*. Binghamton: Hawthorne Press.
- Evren, S. ve Kozak, N. (2014). Bibliometric analysis of tourism and hospitality related articles published in Turkey. *Anatolia*, 25(1), 61-80.
- Faulkner, B. (2001). Towards a framework for tourism disaster management. *Tourism Management*, 22(2), 135-147.
- Feichtinger, G., Hartl, R. F., Kort, P. M. ve Novak, A. J. (2001). Terrorism control in the tourism industry. *Journal of Optimization Theory And Applications*, 108(2), 283-296.
- Göçen, Ö. G. S., Yirik, Ş. ve Yılmaz, Y. (2011). Türkiye’de krizler ve krizlerin turizm sektörüne etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 493-509.
- Göral, R. (2014). Turizm sektöründe stratejik kriz yönetimine ilişkin bütünsel bir çerçeve. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 89-101.
- Güreşçi, M. (2020). Covid-19 salgınında Türkiye’de kriz yönetimi iletişimi: T.C. sağlık bakanlığı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 53-65.
- Hall, C. M. (2010). Crisis events in tourism: Subjects of crisis in tourism. *Current Issues in Tourism*, 13(5), 401-417.
- Henderson, C. J. (1999). Managing the asian financial crisis: tourist attractions in Singapore. *Journal Of Travel Research*, 38(2), 177-181.
- Henderson, C. J. (2016). *Tourism crises: causes, consequences and management*. New York: Routledge
- Jiang, Y., Ritchie, B.W. ve Benckendorff, P. (2019). Bibliometric visualisation: an application in tourism crisis and disaster management research. *Current Issues in Tourism, Taylor & Francis*, 22(16), 1925-1957.
- Kalpaklıoğlu, N. Ü. (2010). Krizlere en hassas sektör turizmde etkin kriz yönetimi. *Journal Of Academic Studies*, 12(44), 139-155.

- Karagiannis, A., Maditinos, Z. ve Vassiliadis, C. (2006). Organizational preparation for crises and disasters in the tourism sector: perceptions and planning of tourist businesses in northern Greece. *Proceedings Of 24th EuroCHRIE Congress*, Thessaloniki
- Kesimli, I. G. (2011). Turizm perspektifinden politik krizlerin ekonomiye yansımaları. *EJOVOC (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 1(1), 25-42.
- Kiper, V. O., Saraç, Ö., Çolak, O. ve Batman, O. (2020). COVID-19 salgınıyla oluşan krizlerin turizm faaliyetleri üzerindeki etkilerinin turizm akademisyenleri tarafından değerlendirilmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(43), 527-551.
- Kozak, N., ve Kozak, M. (Eds.). (2019). *Tourist destination management: Instruments, products, and case studies*. Springer.
- Köşker, H. (2017). Krizlerin turizm sektörüne etkileri üzerine bir araştırma: 2016 yılı Türkiye örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (62), 216-230.
- Maditinos, Z. ve Vassiliadis, C. (2008). Crises and disasters in tourism industry: happen locally, affect globally in management of international business and economics systems, *MIBES Conference*, 67-76
- McKercher, B. ve Hui, E. L. (2004). Terrorism, economic uncertainty and outbound travel from Hong Kong. *Journal Of Travel & Tourism Marketing*, 15(2-3), 99-115.
- Morrison, A. M., Lehto, X. Y. ve Day, G. J. (2018). *The tourism system*. (8th ed.). Kendall Hunt Publishing.
- Olalı, H. ve Timur, A. (1988). *Turizm ekonomisi*. İzmir: Ofset Ticaret Matbaacılık
- Özel, Ç. H. ve Kozak, N. (2012). Turizm pazarlaması alanının bibliyometrik profili (2000-2010) ve bir atıf analizi çalışması. *Türk Kütüphaneciliği*, 26 (4), 715- 733.
- Özhasar, Y. (2021). Turizm alanında yazılmış kriz ve kriz yönetimi konulu lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi, *Journal Of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 4(2), 295-305
- Pearson, C. M. ve Mitroff, I. I. (1993). From crisis prone to crisis prepared: a framework for crisis management, *Academy Of Management Executive*, 7(1), 48-59

- Pearson, C.M. ve Clair, J. A. (1998). Reframing crisis management, *Academy Of Management Review*, 23(1), 59-76.
- Pfarr, C. ve Hosie, P. J. (2008). Crisis management in tourism: preparing for recovery. *Journal Of Travel & Tourism Marketing*, 23(2-4), 249-264.
- Pfarr, C. (2009). Crisis management in tourism: a review of the emergent literature. *Crisis Management in The Tourism Industry: Beating The Odds* (37-52). England: Ashgate.
- Polat, H. ve Seyfi, M. (2023). Research trends towards crisis management in social sciences: A bibliometric analysis. *Journal Of Contingencies and Crisis Management*, 31(4), 890-904.
- Ritchie, B. W. (2004). Chaos, crises and disasters: a strategic approach to crisis management in the tourism industry. *Tourism Management*, 25(6), 669-683.
- Ritchie, B. W., Crotts, J. C., Zehrer, A. ve Volsky, G. T. (2014). Understanding the effects of a tourism crisis: the impact of the BP oil spill on regional lodging demand. *Journal Of Travel Research*, 53(1), 12-25.
- Ritchie, B. W. ve Jiang, Y. (2019). A Review of research on tourism risk, crisis and disaster management: launching the annals of tourism research curated collection on tourism risk, crisis and disaster management. *Annals Of Tourism Research*, 79, 102812.
- Roux-Dufort, C. (2007). Is crisis management (only) a management of exceptions?. *Journal Of Contingencies and Crisis Management*, 15(2), 105-114.
- Sampaio, C., Farinha, L., Sebastião, J. R. ve Fernandes, A. (2023). Tourism industry at times of crisis: a bibliometric approach and research agenda. *Journal Of Hospitality and Tourism Insights*, 6(4), 1464-1484.
- Sawalha, I. H. S., Jraisat, L. E. ve Al-Qudah, K. A. (2013). Crisis and disaster management in Jordanian hotels: practices and cultural considerations. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 22(3), 210-228.
- Seçilmiş, S. ve Sarı, Y. (2010). Kriz dönemlerinde konaklama işletmelerinin kriz yönetimi uygulamaları üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 501-520.
- Seymour, M. ve Moore, S. (2000). *Effective crisis management: worldwide principles and practice*, London: Cassell.

- Shukor, S. A., Salikin, N., Bustamam, U. S. A., Anwar, I. F. ve Nordin, S. N. (2023). Crisis management: A bibliometric analysis. *Journal Of Muamalat and Islamic Finance Research*, 20(1), 64-78.
- Sönmez, S. F. (1994). *Managing tourism crises*. Clemson University.
- Sönmez, S. F., Apostolopoulos, Y. ve Tarlow, P. (1999). Tourism in crisis: managing the effects of terrorism. *Journal Of Travel Research*, 38(1), 13-18.
- Sürme, M., Olcay, A. ve Karaçil, G. (2018). Helal turizm alanının bibliyometrik profili. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (15), 389-408.
- Şahin, S. ve Acun, A. (2015). Turist rehberliği alanının bibliyometrik profili: ulusal turizm kongreleri bildirileri, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(34), 213-234.
- Şakar Denктаş, G. ve Cerit, A. G. (2013). Uluslararası alan indekslerinde Türkiye pazarlama yazını: bibliyometrik analizler ve nitel bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27 (4), 37-62.
- Torrington, D., Weightman, J. ve Johns, K. (1994). *Effective management. people and organization*. Englewood Cliffs: Prentice Hall Inc
- Tüz, M. V. (1996). *Kriz döneminde işletme yönetimi*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Ulu, S. ve Akdağ, M. (2015). Dergilerde yayınlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili: Selçuk iletişim örneği. *Selçuk İletişim*, 9 (1), 5-21.
- Yıldız, Z. ve Durgun, A. (2010). 2008 Küresel ekonomik krizi ve turizm sektörü üzerine etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2(1), 1-5.
- Walle, A. H. (1997). Quantitative versus qualitative tourism research. *Annals Of Tourism Research*, 24(3), 524-536.
- World Travel & Tourism Council. (2023). Economic impact. <https://www.wttc.org/economic-impact/> (Erişim Tarihi: 11.11.2023)

Etik Beyanı: Yazarlar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedirler. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin

Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

Bibliometric Analysis of Articles Published on the Crisis in Tourism

Extended Abstract

1. Introduction

The tourism industry, while being an important sector in the economies of countries, can also be profoundly affected, either directly or indirectly, by adversities such as disasters, crises, and catastrophes. This issue is particularly sensitive for developing countries like Turkey. Therefore, the existence of academic studies examining this topic is of great importance. It is believed that the review and analysis of such studies will contribute to the field. The primary aim of this study is to conduct a detailed analysis of studies that address the issue of crises in the tourism sector within the national literature. It aims to conduct a bibliometric analysis of articles related to crises in the national tourism literature within various parameters. In line with these objectives, a literature review on crises in the tourism sector between the years 2010 and 2023 is conducted using selected keywords, followed by analyses based on predetermined parameters.

2. Method

Within the scope of the study, articles on crises in the national tourism literature between 2010 and 2023 were examined. Since monitoring and evaluating scientific developments is an important factor (Bayram, 1998, p.23), only articles were included in the evaluation. The articles were accessed between August 1, 2023, and August 30, 2023, through the ULAKBİM and Google Scholar databases, and a total of 65 articles were reached online. It was deemed appropriate to examine all the articles accessed as part of the research. In the search for articles to be included in the bibliometric analysis, keywords such as "crisis or crisis management," "tourism or tourist or destination or accommodation business or travel business" were used. To present the bibliometric profile of the articles, parameters such as "year of publication," "number of authors," "source usage," "subject studied," "research design," "sample region," "sample size," "data collection method," "target population," and "data analysis method" were identified, and the articles were examined based on these parameters.

3. Results and Discussion

As a result of the examination of the articles, it was observed that the highest number of articles were published between 2019 and 2020, with most being co-authored by two individuals, while the least number were authored by four or more. When the sources used were examined, it was found that the use of Turkish and foreign sources was almost equal. Another noteworthy point in the study is that three of the articles did not use any foreign sources, while one article did not include any Turkish sources.

According to the citation analysis, studies focusing on the effects of COVID-19 and pandemics received the most citations. When examined based on the topics covered, crisis management practices and strategies, which are crucial factors determining the success of businesses before, during, and after crises (Bahar, Kaya, and Keklik, 2011), were among the most frequently discussed subjects. Furthermore, it was found that the articles primarily addressed national economic crises rather than the financial crises experienced by individual businesses.

Another notable aspect in the literature is that certain events were not considered within the scope of the "crisis" concept. For instance, while climate change is a heavily studied topic in the literature (Bayazıt, 2018; Dereli, Boyacıoğlu, and Terzioğlu, 2019; Demiralp, 2022), it is

interesting that it is not labeled as a 'crisis.' The reason for this may be the lack of understanding of the crisis concept, the failure to recognize the critical threshold at which events can be evaluated as crises, or the belief that this threshold has not been crossed.

In terms of the sample area, the Mediterranean region was the most commonly selected, and managers were the most frequently chosen data sources. This preference is likely due to the fact that some of the country's most important tourism destinations, such as Antalya and Mersin, are located in this region, and the large number of tourism businesses there.

4. Conclusion

Some of the recommendations for tourism businesses operating in the sector based on the articles examined are as follows:

- In the tourism sector, which is sensitive to crises, businesses need to take precautions against crises and implement specific policies to minimize the damage and navigate the process with as little harm as possible.
- Tourism businesses should focus on the pre-crisis period and operate within a structured framework to address potential situations during the crisis.
- During economic difficulties caused by crises, tourism businesses often opt to reduce their workforce. However, to successfully overcome crisis periods, it is crucial to keep employee turnover, particularly at the managerial level, to a minimum. This allows the experience gained from past crises to serve as a guide for potential future crises, helps preserve organizational culture, and ensures that current staff are trained on potential crisis scenarios and crisis management (Çiftçi, 2017).
- To turn crises into opportunities, businesses must be prepared. For instance, during normal business periods, companies should explore alternative markets and intermediaries for their services, rather than relying solely on a single market or a limited number of intermediaries. This will provide businesses with greater flexibility during crisis periods (Köşker, 2017; Aydın and Doğan, 2020).
- It should be remembered that a business's reputation and loyal customer base are the most critical assets during crises, and necessary efforts should be made to maintain them.
- Many businesses reduce service quality to cut costs during crisis periods (Yıldız and Durgun, 2010). However, this is a flawed approach. Customer value propositions should not be compromised (Ayaz, 2016), service quality should be enhanced, and no distinction should be made between domestic and foreign tourists (Köşker, 2017).
- It should be remembered that crisis management is a process that begins before the crisis and continues after it. Therefore, a preparation plan covering all phases of the process should be developed (Seçilmiş and Sarı, 2010).

Like many studies, this research has certain limitations. This study examined articles published between 2010 and 2023. Extending this period could yield more comprehensive results.

Kitap İncelemesi

Modern Mali Devletin Oluşumu Bağlamında Vergi Devletlerinin Yükselişi Adlı Eser Üzerine Bir İnceleme

Yahya AYYILDIZ

Malatya Turgut Özal Üniversitesi, SBBF

yahya.ayyildiz@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1898-9518

Öz

Modern kapitalizm, pek çok yönüyle kendisinden önceki feodal sistemden ayrışır. Bu iki sistemin ayırım noktalarından biri de Schumpeter'in kavramlaştırmasıyla "mülk iktidarı" ile "vergi devleti" arasındadır. Modern kapitalizmi anlamak, bir yönüyle vergi devletinin gelişimini analiz etmeyi gerektirir. Yun-Casalilla, O'Brien ve Comin'in editörlüğünü yaptığı "Vergi Devletlerinin Yükselişi Alternatif Bir Dünya Tarihi" adlı eser, vergi devletinin gelişimini ele alan ve bu süreci farklı yönleriyle irdeleyen bir derleme. Bu çalışmanın verileri, devletlerin oluşumunda savaşların belirleyici bir rol oynadığını desteklemektedir. Vergi devleti açısından, feodal Avrupa'dan farklı olarak, birbirine daha çok benzeyen Çin ile Osmanlı ekonomik sistemleri arasındaki ilişkinin incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mülk iktidarı, vergi devleti, dünya tarihi, savaş

JEL Sınıflandırma Kodları: N40, H20, E62

A Review on the Rise of Fiscal States in the Context of the Formation of the Modern Fiscal State¹

Abstract

Modern capitalism differs in many respects from the feudal system that preceded it. One of the main differences between these two systems is between the "domain state" and the "tax state", as conceptualized by Schumpeter. Understanding modern capitalism requires analyzing the development of the tax state. The work titled "The Rise of Fiscal States, An Alternative World History", edited by Yun-Casalilla, O'Brien and Comin, is a compilation that deals with the development of the fiscal state and examines this process from different aspects. The data of this study supports that wars play a decisive role in the formation of states. It is understood that the relationship between the Chinese and Ottoman economic systems, which are more similar to each other than feudal Europe, should be examined in terms of the tax state.

Keywords: Domain state, tax state, world history, war

JEL Classification Codes: N40, H20, E62

¹ Extended abstract is presented at the end of the article

Geliş Tarihi (Received): 12.01.2024 – Kabul Edilme Tarihi (Accepted): 20.11.2024

Atıfta bulunmak için / Cite this paper:

Ayyıldız, Y. (2024). Modern mali devletin oluşumu bağlamında vergi devletlerinin yükselişi adlı eser üzerine bir inceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1242-1250. doi: 10.18074/ckuiibfd.1418516

1. Giriş

Modern kapitalizm, pek çok yönüyle kendisinden önceki feodal sistemden ayrışır. Bu ayrışma, birçok boyutunun yanı sıra iktisat tarihi ve maliye açısından da ele alınmıştır. Bu iki sistemin ayırım noktalarından biri de Schumpeter'in kavramlaştırmasıyla "mülk iktidarı" ile "vergi devleti" arasındadır. Mülk iktidarından vergi devletine geçiş önemlidir, zira modern kapitalizm, her ne kadar burjuva sınıfının öncülüğünde yükselmişse de arka planında her zaman devletin koruyucu, destekleyici ve teşvik edici gücünü bulmuştur. Avrupa'da belirli bir dönem hüküm süren ve merkantilizm diye adlandırılan ekonomi-politik tutum, bu ilişkinin bir ifadesidir. Liberal teorinin baskın olduğu dönemlerde bile reel politika, merkantilist dönemden çok da farklı olmamıştır. Nihayetinde yaslandığı siyasi-askerî iktidar ne kadar sağlamsa burjuvanın kendisi de o kadar güçlü olmuştur. Bu nedenle modern kapitalizmi anlamak, bir yönüyle vergi devletinin gelişimini analiz etmeyi gerektirir. Çünkü Schumpeter'in ifade ettiği gibi "Bir halkın ruhu, kültürel düzeyi, sosyal yapısı, politikası, tüm bunlar ve daha fazlası, mali tarihinde yazılıdır" (Schumpeter, 1991, s. 104).

Yun-Casalilla, O'Brien ve Comin'in editörlüğünü yaptığı "Vergi Devletlerinin Yükselişi Alternatif Bir Dünya Tarihi" adlı eser, vergi devletinin gelişimini ele alan ve bu süreci farklı yönleriyle irdeleyen bir derleme. Ağırlıkla Avrupa'ya yoğunlaşsa da Asya ülkelerini de kapsayan çalışma, on yedi makalenin yanı sıra bir de Son Söz'den oluşmakta ve dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm "Kuzey Atlantik Avrupa", ikinci bölüm "Orta ve Doğu Avrupa", üçüncü bölüm "Güney Atlantik, Avrupa ve Akdeniz" ile dördüncü bölüm "Asya" ülkelerini ele almaktadır.

Bu çalışmadaki makaleler, nitel araştırmaya ve özellikle tarihsel yönetime dayanmaktadır. Vergi devletinin oluşumu, tarihsel süreç içerisinde ele alınmış ve bu süreç genellikle 1500-1914 yılları olarak belirlenmiştir. Ayrıca her bir makalenin farklı bir ülkedeki tecrübeyi ele alması, ülkeler arasında karşılaştırma yapabileme imkânı sunmaktadır. Bu ise tarihsel-karşılaştırmalı yöntemi daha belirgin kılmaktadır.

2. Vergi Devletine Geçişin Farklı Yolları

Kitabın editörlerinden Bartolome Yun-Casalilla'nın kaleme aldığı ilk makale, "Küresel, Karşılaştırmalı ve Milletler Üstü Bir Perspektifle Avrasya'da Vergi Devletinin Yükselişi" başlığını taşımaktadır. Kitaptaki makaleler hakkında yaptığı değerlendirmelerin yanı sıra konuya ilişkin kendi görüşlerini de sunan Yun-Casalilla'ya göre mali sistemlerin gelişimi, zaman ve mekân boyutunda tek ve kaçınılmaz bir yol izlemez. Dolayısıyla bütün ülkeler için vergi devletine ulaşmada zorunlu bir evrim çizelgesinden bahsedilemez. Ayrıca Avrupa ile Asya arasındaki gelişim farklılıklarının herhangi bir ülke arasındaki farklılıktan daha fazla olmadığını söylerken Çin ve Hindistan için Schumpeter'in mülk iktidarı

kavramının geçerli olmadığını belirtir. Bu yönüyle sosyal bilimlerdeki evrenselci ve Avrupa merkezci tutuma yönelik güçlü eleştirilerde bulunur.

Yun-Casalilla, vergi devleti kavramının teorik dayanaklarıyla ilgili olarak Schumpeter ve D. North'a atıfta bulunur. Schumpeter'e göre senyörün mülkünden elde edilen gelire dayalı mali sistem, ağırlıklı askerî harcamaların baskısı altında krize girdi ve bu krizden çıkış yolu olarak krallığın bütün kaynakları, finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla vergi konusu hâline getirildi. North'a göre ise ekonomik gelişme için önemli olan, mülk iktidarının vergi devletine dönüşmesinden ziyade, mülkiyet haklarını güvence altına alan bir devletin varlığıdır.

W. Fritschy, M. Hartand ve E. Horlings'in yazdığı "Hollanda Mali Tarihindeki Uzun Vadeli Eğilimler, 1515-1913" adlı makale, konuyla ilgili genel yaklaşımı onaylarcasına Hollanda'da devletin gelişiminin temel faktörünün savaş olduğunu belirtir ve bu süreci Hollanda özelinde ele alır. Devletin finansmanında vergi gelirlerinin yanı sıra Avrupa'daki burjuva sınıfının yükselişinin bir göstergesi olarak borçlanmanın da önemini vurgular ve 17. yy'da kamu bütçesinin üçte birinin borç faizlerine ayrıldığını belirtir.

Martin Daunton'ın kaleme aldığı "Şanlı Devrim'den Büyük Savaş'a İngiliz Vergilendirme Politikası" başlıklı makale ise İngiltere'deki vergi politikasının gelişimini Fransa'yla karşılaştırarak incelemektedir. Bu makalenin temel analiz noktası, İngiltere'deki vergi yükünün Fransa'daki yükün en az iki katı olmasına rağmen -Fransa'nın aksine- toplumsal rızanın nasıl üretilebildiğidir. İngiltere'deki vergi yükü 18. yy'ın ilk çeyreğinde Fransa'nın iki katından fazlayken yüzyılın sonunda 2,7 katına çıkmış ve 19. yüzyılın başlarında ise üç katına ulaşmıştır. İngiltere'ye göre çok daha düşük bir vergi yükü ise Fransa'da devrime yol açacak bir krize neden olmuştur. Daunton'a göre bu farklılığın nedeni, İngiltere'nin vergi yükünü müzakere edecek temsili kurumlara sahip olması ve parlamentonun hükümeti denetleme yetkisinin bulunmasıdır.

Temsili kurumlar ihdas etmenin temel nedeni, halkın çıkarlarını korumak veya vergi-hizmet karşılıklılığını sağlamaktır. İngiltere'deki temsili kurumlar ise söz konusu dönemde ağırlıklı aristokrasi ve burjuvazinin kontrolünde olması nedeniyle vergi yükünün artırılmasını sağlamış ve üstelik bu durum, neredeyse hiçbir ülkede görülmeyen derecede toplumsal rızaya dayanmıştır. Seçkinlerin kontrolünde olsa da temsili kurumların varlığının olumlu bir rol oynadığı elbette söylenebilir ancak yine de bu açıklama yetersiz görünmektedir ve İngiltere'nin hem vergileme hem de meşruiyet üretmedeki başarısı, temsili kurumların haricinde başka açıklamaları da gerektirmektedir.

"Bir İmparatorluğu Finanse Etmek: Avusturya Birleşik Monarşisi, 1650-1848" başlıklı makalesinde Renate Pieper, Avusturya tecrübesini inceler. Osmanlı'da olduğu gibi Avusturya'da da 16. yy'dan itibaren olağan gelirler askerî harcamalar

için yetersiz kalmaya başlayınca olağanüstü ve istisnai gelirlere başvurulmuş ve süreç içerisinde bunlar kalıcı yükümlülöklere dönüştürölmüştür. Borçlanma, kamu gelirleri içerisinde önemli bir paya sahip olmakla birlikte Viyana Şehir Bankası gibi finansal kurumların katkısıyla faiz oranları, 18. yy'ın ilk yarısında yüzde 12'lerden yüzde 6'lara kadar düşmüş ve bu dönemden sonra borçlanmanın bütçedeki payı, ekstra vergilerden daha fazla olmuştur.

“Rus Vergi Devleti, 1600-1914” adlı makalesinde Peter Gatrell, Rusya’da vergi devletinin gelişimini, Rus İmparatorluğu’nun askerî genişlemesi üzerinden açıklar. Rus devletinin genişlemeci politikası, hem toprağın hem de emeğin devlet tarafından kontrolünü gerektirmiştir. Bunun için köylünün toprağa bağlanma veya serfleştirilme süreci 1649 yılında tamamlanmıştır. Petro’nun mali reformlarıyla vergi gelirleri reel olarak yaklaşık üç kat artmıştır. Bununla birlikte 18. yy’da iç gümrük tarifelerinin kaldırılması ve yüksek düzeyli dış gümrük vergilerinin getirilmesi, vergi devletinin gelişiminde önemli bir adım olmuştur.

“Osmanlı İmparatorluğu'nda Mali Kurumların Evrimi: 1500-1914” adlı makalesinde Şevket Pamuk, 16. yy’dan Birinci Dünya Savaşı’na kadar Osmanlı mali kurumlarının evrimini ve Osmanlı karar vericilerinin vergi tahsilatı ile borçlanma gibi başlıca mali konulardaki değişen politikalarını ele almaktadır. Pragmatizm, esneklik ve müzakere perspektifiyle birlikte Mehmet Genç’in iâşecilik-fiskalizm-gelenekçilik kavramları üzerinden Osmanlı’nın mali zihniyeti ve politik tutumu açıklanmaktadır. Ancak mali kurumların evrimi veya mali zihniyet yerine, kitabın konusuyla uyumlu olarak, Osmanlı’daki vergi devletinin gelişimi ele alınmalıydı. Üstelik bu konu, Osmanlı çalışmalarında bakir bir alandır ve gerekli çalışmaları beklemektedir.

Kitabın ön kapağında olmasa da iç kapağındaki alt başlığında ve ayrıca İngilizce orijinal isminde “1500-1914” ibaresi vardır ve bu tarihlendirme, kitabın çoğu makalesinin tarihsel sınırını verir. Ancak bunun tek istisnası Çin’dir. Kent G. Deng’in kaleme aldığı “Çin'deki Vergi Devletinin Devamı ve Etkinliği, MÖ 700-MS 1911” başlıklı makale, Çin’deki vergi devletinin gelişiminin Avrupa ile olan farkını ortaya koyar. Avrupa’daki vergi devleti kapitalizmle atbaşı giderken Çin’deki gelişimin yaklaşık 2.500 yıllık bir geçmişinin olması önemlidir. Deng’e göre Çin’de vergi devletini doğuran başlıca etken, dış tehditler karşısında ülkeyi savunma ihtiyacı olmuştur. Bununla birlikte sulama kanalları yapmak gibi sivil hizmetler de vergi devletinin gelişiminde rol oynamıştır. Vergi devletinin oluşumu sürecinde köylü çiftçiler ile yönetici bürokrasi arasında yürütölen müzakereler sonucunda çiftçilerin özel mülkiyeti ve özgürlüğü devlet tarafından tanınmış ve bunun karşılığında köylülerden milis-asker olarak savaşlara katkı sunması ve yüksek olmayan bir vergi ödemesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır. Vergi mükelleflerinin haklarını tanıyan ve devletin rant arayışını dizginlemeye çalışan Konfüçyüşçölük öğretisi de bu sistemin kurumlaşmasına katkıda bulunmuştur.

Devlet ile topluma karşılıklı fayda sağlayan bu sistem, en az iki bin yıl boyunca varlığını sürdürmüştür.

Deng, Çin'in uzun dönemli tarihine eğilmişken R. Bin Wong ise “Çin'de Vergilendirme ve İyi Yönetim, 1500-1914” başlıklı makalesiyle, diğer makalelerle aynı tarihsel aralığa odaklanır. Wong, Çin devletinin düşük vergilendirmeye ve temel kamu hizmetlerinin sunumuna dayalı -Osmanlı'daki daire-i adliye kavramının bir benzeri olarak- “iyi yönetim” anlayışını ve bunun süreç içerisindeki aşınmasını ele alır. Çin'de tüccar ve toprak sahiplerinden oluşan zenginlerin -Avrupa'nın aksine- örgütlü olmadıklarına veya bir sınıf hâline gelmediklerine dikkat çeker.

“Babür İmparatorluğu ve Britanya Hindistanı'nda Vergi Devleti” başlıklı makalesinde John F. Richards, Babürler yönetimindeki Hindistan ile İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin (İDHŞ) emperyal yönetimini, kamu maliyesi açısından karşılaştırır. Ancak bu karşılaştırma, Hindistan'da vergi devletinin gelişimini ele almaktan ziyade, İDHŞ'nin Hindistan'daki emperyal yönetiminin Hindistan geleneklerine ne kadar uygun olduğunu ispatlama çabasına dönüşür.

Ayrıca Paul Janssens “Habsburg Aşağı Ülkeleri ve Belçika'da Vergilendirme, 1579-1914”, Richard Bonney “Fransa'da Vergi Devletinin Yükselişi, 1500-1914”, Michael North “Alman Devlet Sisteminde Finans ve Güç”, Eugenia Mata “Öncü Bir Ticari Devletten Sıradan Bir Vergi Devlete: Portekiz, 1498-1914”, Francisco Comín Comín ve Bartolome Yun-Casalilla “İspanya: Birleşik Monarşiden Ulus-devlete, 1492-1914. İstisnai Bir Örnek mi?”, Luciano Pezzolo “İtalya'daki Cumhuriyetler ve Prenslikler”, Fausto Piola Caselli “İtalya'da Vergi Devletlerinin Oluşumu: Papalık Devleti”, Masaki Nakabayashi “Japon Vergi Devletinin Yükselişi” adlı makaleleriyle konuya katkı sunmuşlardır.

Kitabın editörlerinden Patrick K. O'Brien ise “Son Söz: Venedik'in Yükselişinden Afyon Savaşı'na Kadar Ekonomik Açıdan Etkin Avrasya Devletlerinin Oluşumu İçin Mali Temeller ve Bağlamlar Üzerine Yorumlar” adlı makalesiyle genel bir değerlendirmede bulunmuştur. Kitaptaki makalelerden çıkan sonuca göre iyi finanse edilmiş bir vergi devleti, ekonomik kalkınmanın temel unsurlarından biridir. Dış güvenliği sağlayabilecek mali kapasiteye sahip merkezîleşmiş bir vergi devletinin oluşması için iç asayiş, mülkiyet haklarının korunması ve piyasaların entegrasyonu gereklidir. Asya'daki tarım imparatorluklarının uyrukları düşük vergi yüküne sahipken Avrupa'daki devletler merkantilist politikalarla yerli üretimi teşvik edip ihracatı özendirerek hem jeopolitik hem de vergi yükündeki dezavantajı gidermişlerdir. Ayrıca yüksek vergi yükünü sürdürülebilir kılmak için temsili kurumlar geliştirmişlerdir.

3. Sonuç

Kitapta da görülebileceği gibi her bir ülkenin farklı bir tecrübesi ve kendine ait kurumları bulunmaktadır. Bu nedenle herhangi bir kavramı tercüme ederken ilgili ülkedeki karşılığının ne olduğuna daha yakından bakmak gerekir. Örneğin bu kitabın çevirisinde de yer alan Avrupa feodalizmindeki manor arazisini veya fief kurumunu timar diye tercüme etmek (s. 206), olgunun anlaşılmasını zora sokmaktadır (Kılıçbay, 1983, s. XXII). Ayrıca feodalizm ile derebeylik de bütünüyle aynı anlama gelmemektedir ve birbirinin yerine kullanılmaları (s. 482), tartışmaya açık bir konudur (Berkes, 2003, s. 27).

Kitabın öncelikli vurgusu, herhangi bir kurumsal gelişimin evrensel veya zorunlu bir nitelik sergilemediği, toplumların farklı tecrübelerinin önemli olduğudur. Ancak toplumlar arasında ortak birtakım nitelikler de bulunmaktadır ki bunların başında, millî kaynakların merkezîleşerek gerekli alanlara kanalize edilmesi gelmektedir. Bunu başaran siyasi modele vergi devleti denmektedir ve modern kapitalizm, bir yönüyle bu devletin ürünüdür. Vergi devletine dönüşümü gerçekleştiremeyen veya bunda geç kalanlar, kapitalist yarışta kaybeden tarafı oluşturmuştur.

Bu çalışmada devletlerin oluşumunda savaşın belirleyici bir rol oynadığı (Gürkan, 2014) ve savaşların sürdürülebilmesi için de toplumun genelinin vergilendirilmesi gerektiği hipotezi, önemli bir dayanak bulmaktadır. Ancak bu gelişim, feodal iktidarlara sahip Avrupa’da modern dönemde gerçekleşmekle birlikte Çin ve Osmanlı’da vergiyle finanse edilen devletlerin çok daha eski bir geçmişi vardır.

Bu kitapta Osmanlı’daki vergi devletinin gelişimi yerine mali kurumlar ve zihniyet üzerinde durulduysa da Osmanlı tarihine ilişkin çalışmalarda genel kabul gören yaklaşım, Osmanlı’nın feodal olmadığı (Barkan, 1980: 30; İnalçık, 2009: 149; Pamuk, 2007: 47), dolayısıyla mülk iktidarı değil vergi devleti modelinin geçerli olduğudur. Bu noktada vergi devletinin varlığı açısından Osmanlı ile Çin arasındaki benzerlik önemlidir. Avrupa’da görülen rantla finanse edilen mülk iktidarının aksine Çin’de vergi devletinin en az iki bin yıllık bir geçmişi vardır. Osmanlı’nın devraldığı vergi devleti geleneğinin de benzeri bir mazisi bulunmaktadır ve bu mazi, Sasanilere (Braudel, 1989: 115) ve hatta Baykan Sezer’e (1988, s. 135) göre Asurlulara kadar götürülebilir. Bu yönüyle Çin ile Osmanlı ekonomik sistemleri arasındaki ilişkinin daha yakından incelenmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Barkan, Ö.L. (1980). *Türkiye’de toprak meselesi*. İstanbul: Gözlem Yayınları.

Berkes, N. (2003). *Türkiye’de çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.

- Braudel, F. (1989). *Akdeniz. C. 1-2.* (M.A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Gürkan, C. (2014). Modern kamu maliyesinin oluşumu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 69(1).
- İnalçık, H. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi, C. 1.* (Halil Berktaş, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Kılıçbay, M.A. (1983). Çevirmen'den birkaç söz. *Feodal Toplum içinde* (XXI-XXIII). (M.A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: Savaş Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı-Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914.* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schumpeter, J.A. (1991). The crisis of the tax state. R. Swedberg (Der.). Joseph A. Schumpeter: *The Economics and Sociology of Capitalism* içinde (99-140). Princeton University Press.
- Sezer, B. (1988). *Türk sosyolojisinin ana sorunları.* İstanbul: Sümer Kitabevi Yayınları.

Etik Beyanı: Yazar, bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu beyan etmektedir. Bilimsel etik konuları ile ilgili aksi bir durumun tespiti halinde tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına ait olup, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır.

A Review on the Rise of Fiscal States in the Context of the Formation of the Modern Fiscal State

Extended Abstract

1. Introduction

One of the main points where modern capitalism differs from the feudal system is the form of state financing. Schumpeter has made this distinction with the concepts of domain state and tax state. The transition from domain state to tax state is important because modern capitalism, although it has risen under the leadership of the bourgeois class, has always found the protective, supportive and incentivizing power of the state in its background. The political economy that prevailed in Europe for a certain period, called mercantilism, is an expression of this relationship. Even in periods when liberal theory was dominant, real politics did not differ much from the mercantilist period. In the end, the stronger the political-military power it leaned on, the stronger the bourgeoisie itself became. Therefore, understanding modern capitalism requires analyzing the development of the tax state. Because, as Schumpeter puts it, the spirit of a people, its cultural level, its social structure, its politics, all these and more are written in its financial history.

'The Rise of Fiscal State: A Global History 1500-1914', edited by Yun-Casalilla, O'Brien and Comin, is a collection of essays on the development of the tax state and analyses this process from different perspectives. The work, which focuses mainly on Europe but also covers Asian countries, consists of seventeen articles and an epilogue, and is organized in four parts. The first part deals with 'North Atlantic Europe', the second part with 'Central and Eastern Europe', the third part with 'South Atlantic, Europe, and the Mediterranean', and the fourth part with 'Asia'.

2. Method

The articles in this study are based on qualitative research and especially on historical methodology. The formation of the tax state is analyzed within the historical process and this process is generally determined as 1500-1914. In addition, the fact that each article deals with the experience in a different country provides the opportunity to make comparisons between countries. This makes the historical-comparative method more distinctive.

3. Results and Discussion

The essays in the book conclude that a well-financed tax state is a key element of economic development. Internal order, the protection of property rights and the integration of markets are necessary for a centralized tax state with the fiscal capacity to ensure external security. While the subjects of the agrarian empires in Asia had a low tax burden, European states overcame both geopolitical and tax burden disadvantages by encouraging domestic production and exports through mercantilist policies. They also developed representative institutions to sustain the high tax burden.

As can be seen in the book, each country has a different experience and its own institutions. For this reason, when translating any concept, it is necessary to look more closely at what its equivalent is in the relevant country. For example, translating the institution of manor land or fief in European feudalism as timar, which is also included in the translation of this book, makes it difficult to understand the phenomenon. Moreover, feudalism and "derebeylik" are not entirely synonymous and their interchangeable use is open to debate.

The primary emphasis of the book is that no institutional development is universal or obligatory and that the different experiences of societies are important. However, there are some common features across societies, the most important of which is the centralization and channeling of national resources to the necessary areas. The political model that achieves this is called the tax state and modern capitalism is, in a way, the product of this state. Those who could not realize the transformation into a tax state, or those who were late in this transformation, constituted the losing side of the capitalist race.

In this study, the hypothesis that war played a decisive role in the formation of states and that the general population had to be taxed to sustain wars finds an important basis. However, while this development took place in the modern period in Europe with feudal powers, tax-financed states in China and the Ottoman Empire have a much older history.

4. Conclusion

Although this book focuses on fiscal institutions and mentality rather than the development of the tax state in the Ottoman State, the generally accepted approach in studies on Ottoman history is that the Ottoman State was not feudal and therefore the tax state model, not the property power model, prevailed. At this point, the similarity between the Ottoman State and China in terms of the existence of a tax state is important. Unlike the property power financed by rent in Europe, the tax state in China has a history of at least two thousand years. The tradition of the tax state inherited by the Ottoman State has a similar history and this history can be traced back to the Sassanids and, according to Baykan Sezer, even to the Assyrians. In this respect, it seems that the relationship between the Chinese and Ottoman economic systems should be analyzed more closely.